

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ - ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

ΜΑΡΙΝΑ ΜΥΡΙΑΝΘΕΩΣ-ΚΟΥΦΟΠΟΥΛΟΥ

**ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ, 2015

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ - ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

ΜΑΡΙΝΑ ΜΥΡΙΑΝΘΕΩΣ-ΚΟΥΦΟΠΟΥΛΟΥ

**ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:
Χ. Μπούρας, Ομότιμος Καθηγητής Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Επιβλέπων
Μ. Μπίρης, Ομότιμος Καθηγητής Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου
Μ. Παναγιωτίδη, Ομότιμη Καθηγήτρια Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΘΗΝΑ, 2015

Η έγκριση της παρούσας διδακτορικής διατριβής από την επταμελή εξεταστική επιτροπή και τη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου δεν προϋποθέτει και την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 202, παρ. 2 του Ν.5343/1932.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	1
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	5
1.1 Στόχος και οργάνωση της έρευνας.....	5
1.2 Πηγές.....	7
1.3 Ιστορικές απεικονίσεις	11
1.4 Η έρευνα στη νεώτερη εποχή, 20 ^{ος} - 21 ^{ος} αιώνας.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ	18
2.1 Το όρος Σινά στην Παλαιά Διαθήκη. Η παράδοση της ιερότητας του χώρου	18
2.2 Οι πρώτοι μοναχοί στο Σινά. Από τον 4 ^ο ως τα μέσα του 6 ^{ου} αιώνα.....	19
2.2.1 Εισαγωγικά	19
2.2.2 Η πρώτη μικρή «εκκλησία» στο όρος Σινά (Αγία Κορυφή).....	22
2.2.3 Το πρώτο «κυριακό» των ασκητών στην κοιλάδα της Βάτου. Ερμηνεία των πηγών.....	23
2.3 Από τα μέσα του 6 ^{ου} αιώνα ως την αραβική κατάκτηση το 641.....	33
2.3.1 Τα έργα του Ιουστινιανού στο Σινά. Ερμηνεία των πηγών.....	33
2.3.2 Τα πρώτα παρεκκλήσια στο Καθολικό της Μονής Σινά και η σχέση τους με το κτητορικό έργο του Αγίου Ιωάννου της Κλίμακος.....	36
2.4 Αραβική κατάκτηση (641) ως τον 11 ^ο αιώνα	43
2.5 Από τον 11 ^ο αιώνα ως την οθωμανική κατάκτηση (1517)	45
2.6 Η Μονή υπό την οθωμανική κυριαρχία (1517), ως τα τέλη του 18 ^{ου} αιώνα	49
2.7 Η νεώτερη εποχή 19 ^{ος} – 20 ^{ος} αιώνας.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ	55
3.1 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΡΟΪΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΟΥ ΠΥΡΓΟΥ	55
3.1.1 Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως Θεοτόκου	57
3.1.2 Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής	62
3.2 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ	67
Ανατολικά παρεκκλήσια.....	75
3.2.1 Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου.....	75
3.2.2 Παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων.....	78
3.2.3 Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου	82
Παρεκκλήσια πλευρικών χώρων	91
3.2.4 Παρεκκλήσιο Αγίου Αντύπα	91
3.2.5 Παρεκκλήσιο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης	92
3.2.6 Παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας.....	95
3.2.7 Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίου	96
Παρεκκλήσια δυτικών πύργων.....	98
3.2.8 Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας.....	99
3.2.9 Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων	101
3.2.10 Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Θεολόγου (δεν σώζεται).....	104
3.3 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΝΟΤΙΑΣ ΠΛΕΥΡΑΣ	107
3.3.1 Παρεκκλήσιο νότιου τείχους	108
3.3.2 Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου.....	110
3.3.3 Παρεκκλήσιο Προφήτου Μωυσέως	114
Κατεδαφισμένα παρεκκλήσια νότιας πλευράς	118
3.3.4 Παρεκκλήσιο Αγίων Σεργίου & Βάκχου	119
3.3.5 Παρεκκλήσιο Αγίου Δημητρίου	120
3.3.6 Παρεκκλήσιο Τριών Ιεραρχών	120
3.3.7 Παρεκκλήσιο Αρχαγγέλου Μιχαήλ.....	121
3.4 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΠΥΡΗΝΑ	123
3.4.1 Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου.....	123
3.4.2 Παρεκκλήσιο Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων (δεν σώζεται)	127
3.4.3 Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου	134
3.4.4 Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου.....	134
3.4.5 Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων β (1761)	137

3.4.6	Παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων της Σεβαστείας.....	140
3.4.7	Παρεκκλήσιο Αγίων Δέκα Μαρτύρων (των εν Κρήτη).....	144
3.4.8	Παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας (δεν σώζεται).....	145
3.5	ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΛΕΥΡΑΣ	146
3.5.1	Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου (δεν σώζεται).....	146
3.5.2	Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου (1801, 1977).....	149
3.5.3	Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων (δεν σώζεται).....	154
3.5.4	Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου & Ιωάννου του Θεολόγου.....	155
3.6	ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΠΛΕΥΡΑΣ	159
3.6.1	Παρεκκλήσιο Αγίου Θεοδώρου (δεν σώζεται).....	159
3.7	ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΥ	161
3.7.1	Παρεκκλήσιο Παναγίας.....	161
3.7.2	Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα.....	165
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.	ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ	168
4.1	Γενικές παρατηρήσεις.....	168
4.2	Μονόχωρα παρεκκλήσια.....	169
4.2.1	Μονόχωρα παρεκκλήσια με ευρεία ημικυκλική αψίδα (4 ^{ος} -7 ^{ος} αι.).....	172
4.2.1α	Μονόχωρα δρομικά θολοσκεπή παρεκκλήσια.....	172
4.2.1β	Μονόχωρα «τετράγωνα» επιπεδόστεγα παρεκκλήσια Καθολικού.....	173
4.2.2	Μονόχωρα παρεκκλήσια με εγγεγραμμένες κόγχες (10 ^{ος} -19 ^{ος} αι.).....	176
4.2.2α	Μονόχωρα παρεκκλήσια με εξαρχής εγγεγραμμένες κόγχες.....	176
4.2.2β	Μονόχωρα παρεκκλήσια με εγγεγραμμένες κόγχες από μετασκευή.....	177
4.2.2γ	Μονόχωρα επιπεδόστεγα παρεκκλήσια με εγγεγραμμένες κόγχες και προέχουσα κεντρική κόγχη ιερού.....	178
4.3	Επάλληλα παρεκκλήσια.....	179
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.	ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ	181
5.1	Τοιχοποιίες.....	181
5.2	Καλύψεις.....	184
5.3	Θύρες-παράθυρα.....	188
5.4	Δάπεδα.....	190
5.5	Οροφές.....	190
5.6	Μαρμαρικά.....	191
5.7	Διάκοσμος.....	192
5.8	Εξοπλισμός.....	193
5.9	Γενικός μορφολογικός χαρακτήρας.....	195
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.	ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟ ΧΡΟΝΙΚΟ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	198
6.1	Θέματα ορολογίας.....	198
6.2	Το οικοδομικό χρονικό των παρεκκλησίων. Συμπεράσματα.....	199
ΠΕΡΙΛΗΨΗ		213
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. Παρεκκλήσια ευρύτερης περιοχής Μονής Σινά.....		217
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		239
ΣΧΕΔΙΑ		259
ΕΙΚΟΝΕΣ		371

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το φρουριακής μορφής μοναστηριακό κτηριακό συγκρότημα της Μονής Σινά, λόγω ακριβώς της αδιάκοπης ζωής του από τον 6^ο αιώνα ως σήμερα και με προϋπάρχοντα κτηριακά λείψανα του 4^{ου} αιώνα, διασώζει ακόμη στο εσωτερικό του μεγάλο αριθμό από πολυάριθμα μικρά μονόχωρα παρεκκλήσια που είχαν ανεγερθεί κατά τη μακρά ζωή του. Ορισμένα σώζονται μέσα σε σαφείς κτηριακές ενότητες όπως είναι ο Πύργος και το Καθολικό και άλλα υφίστανται προσκολλημένα μέσα στον πυκνό οικιστικό ιστό. Η ευρέως αποδεκτή αρχαιολογική και ιστορική αξία τους δικαιολογούν την ενασχόληση μας με αυτά. Σκοπός της διατριβής είναι μία συστηματική καταγραφή, ανάλυση, χρονολόγηση και μελέτη της ανάπτυξης και του βαθμού εξέλιξης των σωζόμενων και όπου είναι δυνατόν και η αναπαράσταση των παρεκκλησίων που έχουν εν τω μεταξύ απολεσθεί. Επίσης μέσω της μελέτης των επιγραφών γίνεται σε ορισμένες περιπτώσεις συσχέτιση των παρεκκλησίων με τους κτήτορες τους με σημαντικά ευρήματα.

Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της έρευνας, δηλαδή η χρονολόγηση των παρεκκλησίων του Σινά και η περαιτέρω εξαγωγή συμπερασμάτων, η έρευνα ακολούθησε δύο βασικούς άξονες, την αναλυτική τεκμηρίωση όσων παρεκκλησίων σώζονται επί τόπου και σε όσα από αυτά ήταν δυνατή η επίσκεψη και τη βιβλιογραφική έρευνα.

Το πρώτο στάδιο της έρευνας περιλάμβανε την αναγνώριση των παρεκκλησίων που σώζονται και τη φωτογραφική και σχεδιαστική τους τεκμηρίωση όπου ήταν αυτό δυνατόν. Στην επί τόπου εργασία οι αποτυπώσεις έγιναν από κοινού με τον σύζυγο μου, αρχιτέκτονα κ. Π. Κουφόπουλο με την κλασική μέθοδο και τα πρώτα σχέδια είναι αναλογικά. Τα σχέδια της γενικής αποτύπωσης του Καθολικού έγιναν στα πλαίσια της μελέτης αποκατάστασης «Conservation of the Roofs and the Facades of St.Catherine's Monastery Church, Mount Sinai, Egypt», Αθήνα 2004, από μικρή ομάδα με επικεφαλής τον Π. Κουφόπουλο και με τη μερική χρηματοδότηση της Μονής και του Getty Grant Program. Τα σχέδια των επιμέρους παρεκκλησίων τόσο του Καθολικού όσο και της υπόλοιπης Μονής έγιναν σταδιακά για τις ανάγκες της παρούσας διατριβής. Δεν κατέστη δυνατόν να γίνουν αποτυπώσεις στο παρεκκλήσιο του Αγίου Αντύπα μέσα στο Καθολικό και σε ορισμένους χώρους του προΐουστινιάνειου Πύργου.

Για τις ανάγκες της διατριβής έγινε βιβλιογραφική έρευνα στην Warburg Library και British Library στο Λονδίνο, στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και στο Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής του ΕΜΠ.

Η εργασία είναι διαρθρωμένη σε έξι κεφάλαια. Το πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο περιλαμβάνει τις πηγές που μελετήθηκαν, τις ιστορικές απεικονίσεις και την ως σήμερα επιστημονική έρευνα για τη μελέτη των παρεκκλησίων. Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει ιστορικά στοιχεία για τη Μονή Σινά και τα παρεκκλήσια της. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση των παρεκκλησίων ανά περιοχή της Μο-

νής. Στο τέταρτο ως το πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τυπολογικά, κατασκευαστικά και μορφολογικά ζητήματα. Τέλος στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται το οικοδομικό χρονικό και τα υπόλοιπα συμπεράσματα για τα παρεκκλήσια. Έχει συμπεριληφθεί ένα μικρό παράρτημα με τα σημαντικότερα παρεκκλήσια από το άμεσο περιβάλλον της Μονής Σινά.

Ευχαριστίες οφείλονται στον Σεβασμιώτατο Αρχιεπίσκοπο Σινά, Φαράν και Ραϊθώ κ. Δαμιανό και σε όλους τους Πατέρες της Ιεράς Συνάξεως της Ι. Μονής Θεοβαδίστου Όρους Σινά για την άδεια τους να μελετήσουμε τα παρεκκλήσια. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τον Δικαίο Αρχιμανδρίτη Ευμένιο που μας έδωσε πληροφορίες για το κατεδαφισμένο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και που μας μετέφερε σχετική παράδοση για το νεώτερο παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων. Επίσης ευχαριστούμε τον πρώην Δικαίο της Μονής Αρχιμανδρίτη Παύλο, τον Σκευοφύλακα Αρχιμανδρίτη Μιχαήλ και τον πρώην Σκευοφύλακα Αρχιμανδρίτη Πορφύριο. Επίσης τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Αργυροκάστρου Δημήτριο, πρώην Βιβλιοθηκάριο της Μονής Σινά, που μας διέθεσε ενθύμηση του 1712 για το οστεοφυλάκιο της Μονής, όπως και τον πρώην Βιβλιοθηκάριο Αρχιμανδρίτη Συμεών. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον πρώην Σκευοφύλακα, νυν Οικονόμο της Μονής μοναχό Δανιήλ για τις εύστοχες παρατηρήσεις του σχετικά με την απόδοση εικόνας στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου και την εν γένει πολύτιμη βοήθεια του στις αποτυπώσεις. Επίσης ευχαριστούμε τον Βιβλιοθηκάριο Ιερομόναχο Ιουστίνο για την υπόδειξη βιβλιογραφικών παραπομπών και τη φωτογράφιση μίας επιγραφής στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου. Επίσης ευχαριστίες οφείλονται στον μοναχό Γρηγόριο για την ανάγνωση αραβικής επιγραφής και στον μοναχό Ησύχιο για βιβλιογραφική υπόδειξη. Επίσης θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον τ. διευθυντή του Μετοχίου Αθηνών κ. Ν. Βαδή που διευθέτησε θέματα μετάβασης μας στο Σινά στα πλαίσια της Ελληνικής Αρχαιολογικής Αποστολής στο Νότιο Σινά.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, τους ομότιμους καθηγητές του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου κ. Χ. Μπούρα, επιβλέποντα της διατριβής και κ. Μ. Μπίρη και στην ομότιμη καθηγήτρια του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Μ. Παναγιωτίδη. Ευχαριστώ ιδιαίτερος τον σύζυγο μου κ. Π. Κουφόπουλο, Αναπληρωτή Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πατρών, χωρίς την αμέριστη βοήθεια του οποίου η εργασία αυτή δεν θα ήταν εφικτή. Επίσης τον Επίκουρο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πατρών κ. Στ. Μαμαλούκο για την ενθάρρυνση και τις βιβλιογραφικές υποδείξεις του, τον αρχαιολόγο του Ιδρύματος Όρους Σινά Δρ. Ν. Φύσσα για την αμέριστη βοήθεια, τον Επίκουρο Καθηγητή της Α.Ε.Α.Θ. κ. Γ. Φουστέρη για τη βοήθεια του στη μεταγραφή ορισμένων επιγραφών, τους αρχιτέκτονες κ. Κ. Σκαρή, Στ. Παρασκευόπουλο, Μ. Μαντέλη και τη σχεδιάστρια κ. Κ. Μπαλούρδου για τη βοήθεια τους σε σχεδιάσεις. Επίσης ευχαριστίες οφείλονται στον αρχιτέκτονα Π. Κοκκινάκη για τη βοήθεια του σε αποτυπώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1.1 Στόχος και οργάνωση της έρευνας

Βασικός άξονας της παρούσας έρευνας αποτελεί η μελέτη της αρχιτεκτονικής, και όπου είναι δυνατόν, της οικοδομικής ιστορίας των παρεκκλησίων εντός του οικοδομικού συγκροτήματος της Μονής Αγίας Αικατερίνης του Θεοβαδίστου Όρους Σινά. Στην εργασία αυτή μελετώνται τα παρεκκλήσια αυτοτελώς όπως απαντώνται μέσα σε κτηριακές ενότητες της Μονής όπως ο προϊουστινιάνειος πύργος των ασκητών, το ιουστινιάνειο Καθολικό, η νότια πλευρά, ο κεντρικός πυρήνας, η βόρεια πλευρά και η ανατολική πλευρά. Για λόγους πληρότητας κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθεί και το κοιμητηριακό κτηριακό συγκρότημα στον κήπο της Μονής. Επίσης συντάχθηκε παράρτημα με τα σημαντικότερα παρεκκλήσια της ευρύτερης περιοχής γύρω από τη Μονή.

Η χρονική έκταση της έρευνας ακολουθεί την ιστορική εξέλιξη της Μονής Σινά που ιδρύθηκε τον 6^ο αιώνα από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό περικλείοντας παλαιότερα προϋπάρχοντα κτηριακά λείψανα των ασκητών, που ανάγονται στον 4^ο αιώνα. Πρόκειται αναμφίβολα για μία από τις αρχαιότερες μονές που μάλιστα έχει συνεχή υπερχιλιετή μοναστική ζωή. Με βεβαιότητα λοιπόν αποτελεί ξεχωριστό παράδειγμα στο ζήτημα της ύπαρξης και εξέλιξης των παρεκκλησίων εντός του οχυρού μοναστηριακού περιβάλλου.

Για την αρχιτεκτονική ιστορία και τη χρονολόγηση ορισμένων τμημάτων της Μονής Σινά που περικλείουν και τα παρεκκλήσια, απουσιάζουν παντελώς σχετικές δημοσιεύσεις, λόγω ακριβώς της δυσκολίας που παρουσιάζει η διάκριση των οικοδομικών φάσεων των κτισμάτων μετά τον 6^ο και ως τον 20^ο αιώνα. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι τα παρεκκλήσια αυτά δεν προσέλκυσαν τους μελετητές και λόγω του μικρού σχετικά μεγέθους τους και της ευτέλειας συχνά των τρόπων δομής τους, παρόλο που πιθανώς στέγασαν σημαντικές και πολύ γνωστές σήμερα βυζαντινές εικόνες. Η παρουσία των διάσπαρτων παρεκκλησίων μέσα στο συνεκτικό ιστό της Μονής Σινά δίνει τη βεβαιότητα ότι μια ενδεχόμενη χρονολόγηση τους θα έδινε πολύτιμα χρονικά όρια για τη χρονολόγηση των αλληπάληλων οικοδομικών φάσεων των περιοχών στις οποίες ανήκουν και για τις οποίες δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία χρονολόγησης.

Παρατηρήθηκε ότι ως σήμερα υπήρχε, στη σχετική βιβλιογραφία, σύγχυση για τη θέση και τη μορφή του προϊουστινιάνειου παρεκκλησίου που είχε συναντήσει η προσκυνήτρια Αιθερία ή Εγερία στην κοιλάδα της Βάτου περί το 383-84. Δεν είχε αντιμετωπιστεί το πότε ακριβώς δημιουργήθηκαν τα δύο παρεκκλήσια του προϊουστινιάνειου Πύργου και τα εννέα παρεκκλήσια του συγκροτήματος του ιουστινιάνειου Καθολικού της Μονής κ.ά. Ακόμη δεν είχαν συστηματοποιηθεί οι θέσεις των παρεκκλησίων της εποχής του Ιουστινιανού και όλων των μεταγενέστερων και

δεν είχαν γίνει όλοι οι συσχετισμοί των παρεκκλησίων με επώνυμους κτήτορες όπως λ.χ. με τον Άγιο Ιωάννη της Κλίμακος. Επίσης η μελέτη των τεσσάρων χαμένων σήμερα παρεκκλησίων της παλιάς νότιας πτέρυγας και ορισμένων μεμονωμένων σε άλλες θέσεις θα έδινε στοιχεία αναπαράστασης για όλη τη Μονή Σινά στον 19^ο αιώνα.

Δεδομένου ότι τα Σιναϊτικά παρεκκλήσια εξετάζονται με περιορισμένο συγκριτικό υλικό διότι κατά κανόνα τα κτίσματα αυτά είναι απλές και συχνά ευτελείς κατασκευές, μονόχωρα και σώζονται σε μικρό αριθμό παραλλαγών υπάρχει η δυνατότητα να αναπτυχθούν περιορισμένα μόνον τυπολογικά ζητήματα κυρίως στα τοπικά πλαίσια του Σινά. Για το λόγο αυτό η εργασία αυτή στοχεύει στον εμπλουτισμό της ιστορίας της Μονής Σινά και στη μελέτη της αρχιτεκτονικής των παρεκκλησίων στο βαθμό που είναι εφικτό.

Για τη μελέτη της ιστορίας, της αρχιτεκτονικής και για τη χρονολόγηση των σωζόμενων παρεκκλησίων και των ευρύτερων περιοχών που τα περικλείουν εντός της Μονής του Σινά και στο άμεσο περιβάλλον της και ακόμη για τη γραφική αναπαράσταση των απολεσθέντων παρεκκλησίων, μετά τις εκτεταμένες κατεδαφίσεις του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, πραγματοποιήθηκε συστηματική βιβλιογραφική έρευνα. Αυτή επεκτάθηκε σε άμεσες ή έμμεσες αναφορές σε ιστορικές πηγές, όπως λ.χ., στο αντίστοιχο κεφάλαιο του *Περί Κτισμάτων* έργου του ιστορικού του Ιουστινιανού Προκοπίου, στο *Μαρτυρολόγιο* και στο *Γεροντικό του Σινά* και στην *Κλίμακα του Αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου*, στο περί της κτίσεως της Μονής απόσπασμα από τα Ανάλεκτα του Πατριάρχη Ευτυχίου, αναφορές προσκυνητών (προσκυνητάρια) και περιηγητών από τη Δύση, περιγραφές, ιστορικές απεικονίσεις και στην ως τώρα επιστημονική έρευνα. Επίσης πραγματοποιήθηκε έρευνα στις δημοσιευμένες επιγραφές που αφορούν τα παρεκκλήσια της Μονής.

Οι πληροφορίες του είδους αυτού είναι περιορισμένες για την περίοδο προ της κτίσεως της Μονής (4^{ος}- 6^{ος} αιώνας) και για τους πρώτους αιώνες της ζωής της Μονής (6^{ος}- 7^{ος} αιώνας) αλλά πρωτίστως σημαντικές. Ομοίως είναι λίγες για μια μεγάλη περίοδο από τον 7^ο ως και τον 13^ο αιώνα ενώ κατά τη μεταβυζαντινή εποχή πυκνώνουν σημαντικά όπως συμβαίνει και στον ελλαδικό χώρο και στο Άγιον Όρος. Κατά το 18^ο αιώνα ξεκίνησε μία πιο επιστημονική προσέγγιση στις σχετικές αναφορές για τη Μονή. Από το 19^ο αιώνα και εξής υπάρχουν επαρκή στοιχεία και δημοσιεύσεις από θεολόγους, φυσιοδίφες, φωτογράφους και ιστορικούς που βοηθούν στη σύνθεση της πλήρους εικόνας της διάταξης των κτισμάτων της Μονής και της αναπαράστασης των παρεκκλησίων της που δεν σώζονται σήμερα. Στον 20^ο αιώνα συντάσσονται οι πρώτες σύγχρονες επιστημονικές μελέτες για την αρχιτεκτονική της Μονής που έθεσαν τις βάσεις για την παρούσα συστηματική μελέτη των παρεκκλησίων. Παρακάτω παρουσιάζονται οι σημαντικότερες από τις γραπτές πηγές, τις απεικονίσεις και η σχετική επιστημονική έρευνα.

1.2 Πηγές

Στη *Φιλόθεο Ιστορία ή Ασκητική πολιτεία* που έγραψε το έτος 444 ο Θεοδώρητος Κύρρου, και η οποία αναδημοσιεύτηκε το 1991 από τον Δ. Τσάμη στο *Γεροντικόν του Σινᾶ*¹, εξιστορεί τους βίους εικοσιοκτώ ασκητών και τριών ασκητριών που έζησαν κοντά στην Αντιόχεια της Συρίας. Περιλαμβάνεται μία αξιόπιστη περιγραφή του προσκυνήματος του μοναχού Ιουλιανού από τη Συρία στο Σινά που προσδιορίζεται περί το 362². Ο Ιουλιανός αναφέρεται ως ο πρώτος κτήτορας «εκκλησίας» δηλαδή ενός πολύ μικρού παρεκκλησίου στην Αγία Κορυφή³ (Πιν. 1).

Η *Διήγηση* του Αμμωνίου είναι μία αφήγηση για τους μοναχούς του Όρους Σινά και της πολίχνης της Ραϊθού που μαρτύρησαν στη διάρκεια δύο βαρβαρικών επιδρομών στο τέλος του 4^{ου} αιώνα και η οποία αναδημοσιεύτηκε κριτικά το 1989 από τους Δ. Τσάμη και Κ. Κατσάνη στο *Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ*⁴. Ο Αμμώνιος ήταν ένας προσκυνητής των Αγίων Τόπων που κατά την επίσκεψη του στο Σινά υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της πρώτης επιδρομής των Σαρακηνών στους ασκητές που ζούσαν κοντά σε έναν πύργο στην κοιλάδα της Βάτου. Από τους μελετητές προσδιορίζεται ως χρόνος συγγραφής του έργου το διάστημα 373 - 378⁵. Η *Διήγηση* συμβάλει στη μελέτη των παρεκκλησίων δεδομένου ότι περιγράφει αναλυτικά την οικιστική οργάνωση της σκήτης των ασκητών της Βάτου αλλά και της Ραϊθούς προ του Ιουστινιανού και προσδιορίζει ότι τουλάχιστον στη Βάτο υπήρχε κεντρικός ναός (κυριακό) των ασκητών και οχύρωμα - πύργος⁶.

Η διήγηση της Αιθερίας ή Εγερίας προσκυνητριάς στους Αγίους Τόπους και στο Σινά περί το 383-84, έτυχε πολλών δημοσιεύσεων. Εδώ χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του 1981 από τον J. Wilkinson, *Egeria's Travels to the Holy Land*⁷. Η αναφορά της είναι σημαντική για το γεγονός ότι τεκμηριώνει την ύπαρξη τριών τουλάχιστον παρεκκλησίων, στην Αγία Κορυφή, στον Προφήτη Ηλία και στη Βάτο. Ακόμη τεκμηριώνει ότι γύρω από τη Βάτο υπήρχαν μία εκκλησία, κελιά και κήπος με νερό.

Το *Διήγημα* του Νείλου είναι μία περιγραφή ενός μοναχού, αυτόπτη μάρτυρα της δεύτερης επιδρομής των Σαρακηνών στο Σινά και αναδημοσιεύτηκε κριτικά το 1989 από τους Δ. Τσάμη και Κ. Κατσάνη στο *Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ*⁸. Το περιστατικό λαμβάνει χώρα στη Βάτο όπου οι ασκητές ήταν συναθροισμένοι σε εκκλησία⁹. Παρά το γεγονός ότι η ταυτότητα του συγγραφέα και ο χρόνος του περιστατικού αποτελούν ακόμη αντικείμενο της επιστημονικής έρευνας ενδιαφέρον έχει η χρονική συνέχεια του Διηγήματος προς την προηγούμενη επιδρομή την εποχή του

¹ *Γεροντικόν του Σινᾶ*, 20.

² Brock, *Syriac on Sinai*, 103-104.

³ *Γεροντικόν του Σινᾶ*, 208-211.

⁴ *Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ*, 194-235, 183.

⁵ *Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ*, 190.

⁶ *Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ*, 198, 200.

⁷ *Egeria's Travel*, 29, 94.

⁸ *Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ* 239-355.

⁹ *Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ* 293.

Αμμωνίου στην οποία αναφέρεται και στη διαμόρφωση των δύο στοιχείων της εντόπιας παράδοσης των Σαράντα Αγίων Πατέρων (αριθμός μαρτύρων, ημερομηνία εορτής της μνήμης τους).

Ο προσκυνητής *Ανώνυμος της Πλακεντίας* επισκέφθηκε μετά τους Αγίους Τόπους πιθανότατα τη σκήτη της Βάτου περί το 551 και όχι περί το 570 όπως πιστευόταν ως πρόσφατα¹⁰. Πρόσφατη αγγλική μετάφραση του λατινικού κειμένου αναδημοσιεύτηκε το 2010 από τον D. F. Caner, “History and Hagiography from the Late Antique Sinai, including translations of Pseudo-Nilus *Narrations*, Ammonius’ *Report on the slaughter of the Monks of Sinai* and Rhaithou, and Anastasius of Sinai’s *Tales of the Sinai Fathers*”¹¹. Ο Ανώνυμος περιγράφει μεγάλο αριθμό μοναχών και ερημιτών και κτηριακή εγκατάσταση Μονής στην κοιλάδα της Βάτου με πηγή νερού, περιμετρική οχύρωση και χώρους όπου φύλαγαν τα τρόφιμα. Δεν αναφέρει οποιαδήποτε εκκλησία στο χώρο της Βάτου παρά μόνον ένα πολύ μικρό παρεκκλήσιο στην Αγία Κορυφή¹². Η περιγραφή είναι σημαντική γιατί ενδέχεται να περιγράφει τη «σκήτη» της Βάτου με τον πύργο, μικρό χρονικό διάστημα πριν ξεκινήσουν τα έργα του Ιουστινιανού.

Ο ιστορικός του Ιουστινιανού Προκόπιος δεν επισκέφθηκε το Σινά. Μέσω των πληροφοριών που είχε στη διάθεση του περιγράφει στο έργο του «*Περί τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων λόγοι ἕξ*», ότι ο Ιουστινιανός έκτισε για τους μοναχούς που ζούσαν στην «Τρίτη Παλαιστίνη», εκκλησία, την οποία αφιέρωσε στη Θεοτόκο. Διευκρινίζει ότι η εκκλησία κτίστηκε όχι στην κορυφή του όρους όπου ο Μωυσής έλαβε τον Νόμον του Θεού αλλά πολύ πιο χαμηλά. Επίσης στον πρόποδα του όρους έκτισε και ένα ισχυρό κάστρο όπου εγκατέστησε και φρουρά¹³.

Το έργο του Ιωάννου του Σιναΐτου, *Κλίμαξ* περιλαμβάνει στον Δ΄ Λόγο¹⁴ έμμεσες πληροφορίες για την οργάνωση του μοναστηριακού κοινοβιακού βίου στο κοινόβιο της Αιγύπτου που είχε επισκεφθεί ο Ιωάννης, ενδεχομένως όπως πραγματεύεται η παρούσα εργασία ως ενσυνείδητη κίνηση ή ακόμη και αποστολή, για τη μελέτη και στη συνέχεια τη συμβολή στην οργάνωση του κοινοβιακού βίου στη νεοσύστατη Μονή Σινά¹⁵.

Η ύπαρξη του πύργου στην περιοχή της Βάτου με παρεκκλήσιο της Θεοτόκου στο εσωτερικό του αναφέρεται στα *Χρονικά* του μελχίτη πατριάρχη Αλεξανδρείας (933-939) Ευτύχιου (Sa’id ibn al-Batīq) που γράφτηκαν στα αραβικά τον 10^ο αιώνα. Εδώ έχει συμπεριληφθεί η πλέον αξιόπιστη διήγηση για την κτίση της Μονής Σινά¹⁶

¹⁰ Caner, *Late Antique Sinai*, 257.

¹¹ Caner, *Late Antique Sinai*, 253-262.

¹² Η μετάφραση του κειμένου σε Caner, *Late Antique Sinai*, 253-262.

¹³ Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, 168-169. Αγγλική μετάφραση σε Caner, *Late Antique Sinai*, 273-276.

¹⁴ *Κλίμαξ*, Λόγος Δ΄.

¹⁵ Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου της Κλίμακος*, 88-89, Μυριανθέως, Φύσσας, *Ιωάννης της Κλίμακος*, 32-33.

¹⁶ Ευτύχιος, *Annales*, 1071B, κείμενο σε λατινική μετάφραση από την αραβική. Robinson - Smith, *Biblical Researches*, 556-557, όπου υπάρχει αγγλική μετάφραση του κειμένου του Ευτυχίου περί την κτίση της Μονής Σινά..

δεδομένου ότι διευκρινίζει ότι η επιλογή της ανέγερσης της ιουστινιάνειας Μονής ήταν επιβεβλημένη λόγω της παρουσίας του ιερού τόπου της Βάτου, του νερού και του πύργου τα οποία συμπεριέλαβε η ιουστινιάνεια Μονή. Η παρούσα εργασία αντλεί σημαντικά στοιχεία από το κείμενο αυτό για την ταύτιση του προϊουστινιάνειου κυριακού. Ελληνική μετάφραση του κειμένου δημοσίευσε ο Ε. Μιχαηλίδης το 1928 με τον τίτλο «Ἡ ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ ἀραβικῇ φιλολογίᾳ, Εὐτύχιος Ἀλεξανδρείας 877-944»¹⁷.

Στις *Διηγῆσεις* του μοναχού Αναστασίου, ενδεχομένως του 7^{ου} αιώνα, περιγράφεται ένα περιστατικό το οποίο από τους νεώτερους μελετητές προσδιορίζεται μεταξύ των ετών 614-618¹⁸. Πρόκειται για το θαύμα του ελαίου που γέμισε τα άδεια πιθάρια της ελαιοθήκης της Μονής με την προσευχή του αββά Γεωργίου Αρσελαΐτη. Το περιστατικό διασώζεται και σε μεταγενέστερα κείμενα ενώ η παρούσα έρευνα ταυτίζει το χώρο που έγινε το θαύμα με το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής μέσα στον προϊουστινιάνειο πύργο.

Ο κώδικας Gr. 1097 του έτους 1214 αποτελεί *Τυπικό* της Μονής Σινά. Δημοσιεύτηκε το 1917 από τον Α. Dmitrievski, *Opisanie liturgitseskikh rukopisej III*, (Τυπικά), τόμ.ΙΙ, Petrograd, και περιέχει πληροφορίες για την τότε αφιέρωση του σημερινού παρεκκλησίου των Αγίων Πατέρων στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και την ήδη εκεί παρουσία των λειψάνων των Αγίων Πατέρων. Επίσης αναφέρονται στοιχεία για τη λειτουργική ζωή και για τη λιτανεία που επεκτεινόταν εκτός Καθολικού και στην αποθήκη του ελαίου όπου είχε στο παρελθόν συντελεστεί το θαύμα του ελαίου με τον ασκητή Γεώργιο (Αρσελαΐτη)¹⁹. Τέλος αναφέρονται ο καταστροφικός, για τη Μονή, σεισμός του 1201²⁰, τα εγκαίνια ναού των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου κ.ά.²¹

Για τη μελέτη της ιστορίας και της αρχιτεκτονικής της Μονής έχουν δημιουργηθεί ευνοϊκότερες προϋποθέσεις με τις επανεκδόσεις της Μονής όπως λ.χ. της *Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας* του Νεκταρίου Ιεροσολύμων του 1677, της *Περιγραφῆς* του 1815, του *Μαρτυρολογίου* και τοῦ *Γεροντικοῦ του Σινᾶ* κ.ά. από το 1978 και εξής²².

Πιο αναλυτικά η έμμετρη περιγραφή-ποίημα που συνετέθη μεταξύ των ετών 1577-1592 από τον τότε Σιναΐτη ιερομόναχο και έπειτα Μητροπολίτη Ρόδου, Παΐσιο Αγιαποστολίτη (1597-1603) με τον τίτλο «*Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ*» αποτελεί σημαντική συστηματική καταγραφή της κατάστασης της Μονής την εποχή αυτή. Σε αυτήν περιλαμβάνεται ακριβής περιγραφή της Μονής, του Καθολικού και των παρεκκλησιών της. Ο Παΐσιος κατονομάζει για πρώτη φορά

¹⁷ Εὐτύχιος, *Χρονικά*, 275-277, *Μαρτυρολόγιον του Σινά* 188-189.

¹⁸ *Γεροντικόν του Σινά*, 126-127, σημ.2.

¹⁹ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412-13

²⁰ Για το σεισμό, Dmitrievski, *Τυπικά*, 402, 415.

²¹ Dmitrievski, *Τυπικά*, 404.

²² Νεκτάριος, *Ἐπιτομή*, Παΐσιος, *Ἱστορία*, *Γεροντικόν του Σινά*, *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, *Περιγραφή Σινά* κ.ά.

δεκαεπτά παρεκκλήσια μέσα στη Μονή πέραν αυτών του Καθολικού. Πρόκειται μάλλον για τον πληρέστερο κατάλογο των παρεκκλησιών τουλάχιστον ως προς τον αριθμό. Συμπεριλαμβάνονται τα παρεκκλήσια των Αγίων Πέντε Μαρτύρων και των Λατίνων (τα οποία παραλείπονται έναν αιώνα αργότερα στην Περιγραφή του Νεκταρίου Ιεροσολύμων). Για τα παρεκκλήσια ο Παΐσιος δίνει σποραδικά επί μέρους πληροφορίες όπως λ.χ. κατά πόσο είναι θολωτά ή επιπεδόστεγα, κατά πόσο έχουν τέμπλο κ.λπ.²³.

Η *Έπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας* που συγγράφηκε περί το 1659-1660 στο Σινά από τον τότε Σιναΐτη ιερομόναχο (1602-1676) και μετέπειτα πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκτάριο τον Κρήτα (1661-1669) εξεδόθη στη Βενετία το 1677. Στην *Έπιτομή* περιλαμβάνονται πιο αναλυτικά ιστορικά στοιχεία από τον Προκόπιο σχετικά με την ίδρυση της Μονής, τα οποία εκθέτει έχοντας πηγή τον αραβικό χρονογράφο (Ευτύχιο Αλεξανδρείας κ.ά). Περιλαμβάνονται ιδιαίτερα διαφωτιστικές περιγραφές των κτισμάτων που βασίζονται σε βαθειά γνώση της Μονής δεδομένου ότι ο Νεκτάριος εικοσαετής έγινε μοναχός και μετέβη στη Μονή Σινά όπου φαίνεται ότι διέμεινε επί μακρόν, ενώ το βιβλίο συγγράφηκε λίγο πριν φύγει μόνιμα για τα Ιεροσόλυμα. Ο Νεκτάριος χρησιμοποίησε την πλούσια σε ανέκδοτα χειρόγραφα και έντυπα βιβλία, βιβλιοθήκη της Μονής Σινά. Ο Νεκτάριος πρώτος καταγράφει την προφορική παράδοση περί της κτίσης του προϊουστινιάνειου Πύργου που σώζεται μέσα στη Μονή, από την Αγία Ελένη, τη θέση του οποίου προσδιορίζει ορθά στα αρχιερατικά κελιά του αρχιεπισκόπου νοτιοδυτικά του Καθολικού²⁴. Κατονομάζονται και περιγράφονται μάλιστα δεκαπέντε παρεκκλήσια διάσπαρτα σε διάφορες θέσεις μέσα στη Μονή πέραν των εννέα που κατονομάζονται στο Καθολικό. Πρόκειται για τη σαφέστερη περιγραφή ως προς τη χωροθέτηση των παρεκκλησιών.

Η *Περιγραφή τοῦ ἁγίου καὶ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ* του 1817 περιέχει αξιόπιστη περιγραφή της Μονής Σινά που βασίζεται στην *Έπιτομή* του Νεκταρίου Ιεροσολύμων του 1677. Η πρώτη δημοσίευση του έργου είχε γίνει το 1710 στην Ουγγροβλαχία επί «αὐθέντου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μπασαράμπα» ενώ στην πλήρη της εξέλιξη με σημαντικές προσθήκες από τον Αρχιεπίσκοπο Σινά Κωνσταντίο Β΄ τον λεγόμενο Βυζάντιον (1804-1859), μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κωντάντιο Α΄ (1830-1834) δημοσιεύτηκε στη Βενετία το 1817. Εδώ οι περιγραφές εστιάζονται στο διάκοσμο και στο νέο εξοπλισμό του Καθολικού. Ως προς τα παρεκκλήσια, πέραν των εννέα του Καθολικού, αναφέρονται δεκατέσσερα σε αριθμό μέσα στη Μονή²⁵ και γίνεται αναφορά στα παρεκκλήσια των Λατίνων ως ήδη κατεδαφισμένα²⁶.

²³ Παΐσιος, *Ιστορία*, 151-221, Βλ και Παΐσιος, *Ιστορία*, 1891, σ.1-90.

²⁴ Νεκτάριος, *Έπιτομή*, 154-163.

²⁵ *Περιγραφή Σινά*, σ. ια΄, ιθ΄, 126-137.

²⁶ *Περιγραφή Σινά*, 141.

Οι παραπάνω αποτελούν τις σημαντικότερες πηγές και για αυτό αναφέρθηκαν αναλυτικά ενώ οι δευτερεύουσες πηγές (π.χ. επί μέρους περιγραφές περιηγητών, προσκυνητών κ.λπ. παρουσιάζονται κατά περίπτωση στα σχετικά κεφάλαια.

1.3 Ιστορικές απεικονίσεις

Οι απεικονίσεις του φρουριακού συγκροτήματος της Μονής, του Όρους Σινά και του Όρους της Αγίας Αικατερίνας σε σχέδια δυτικών προσκυνητών, από όπου προκύπτουν πληροφορίες για τη μελέτη των παρεκκλησιών της Αγίας Κορυφής, είχαν ξεκινήσει όπως έχει ήδη αναφερθεί τουλάχιστον από το 1335, με το απλοποιημένο σχέδιο των εκκλησιών του Όρους Σινά (Χωρήβ) και του Όρους της Αγίας Αικατερίνης του Jacobo de Verona του 1335²⁷ (Σχ. 1).

Στη μεταβυζαντινή περίοδο, περί το 1500 συντάχθηκαν τα έντεκα μικρά σχέδια του Fra Noè Bianco τα οποία αναδημοσίευσε το 1925 ο Benešević, που απεικονίζουν τη Μονή και τα προσκυνήματα στα γειτονικά όρη και κοιλάδες. Από αυτά τα σχέδια το πιο σημαντικό είναι η μοναδική, ως σήμερα, απεικόνιση της βυζαντινής μαρμάρινης λάρνακας των λειψάνων της Αγίας Αικατερίνας μέσα στο Καθολικό της Μονής²⁸ (Σχ. 2).

Σε επώνυμα ζωγραφικά έργα η αρχαιότερη απεικόνιση του κορυφών του Σινά με τη Μονή, βρίσκεται στο κεντρικό φύλλο του τρίπτυχου της Μοδένα του Δ. Θεοτοκόπουλου που χρονολογείται γύρω στο 1567²⁹ και σε ένα άλλο έργο άγνωστου Κρητικού ζωγράφου στο Τρίπτυχο του Βατικανού των μέσων του 17^{ου} αιώνα. Μία άλλη μικτή απόδοση γλυπτική και ζωγραφική του τοπίου του Σινά υπάρχει σε ζωγραφικό έργο που αποδίδεται στον Κρητικό ζωγράφο Βίκτωρα επίσης του 17^{ου} αιώνα που απεικονίζει τον Χριστό ως Μέγα Αρχιερέα ανάμεσα στους Αγίους Ιωάννη τον Χρυσόστομο και Βασίλειο ενώ το περιμετρικό ξυλόγλυπτο πλαίσιο απολήγει στο άνω μέρος του στις τρεις κορυφές του Σινά γλυπτικά αποδοσμένες, ενώ τα υπόλοιπα θέματα έχουν αποδοθεί ζωγραφικά³⁰. Παράλληλα με τα ζωγραφικά έργα της Κρητικής σχολής εξελίχθηκαν τα χαρακτηριστικά του τοπίου και της Μονής του Σινά όπως η ξυλογραφία του 16^{ου} αιώνα από το οδοιπορικό του Pierre Belon du Mans³¹. Οι παραστάσεις αυτές εμπλουτίστηκαν με τοπογραφικά και εικονογραφικά στοιχεία που επαναλήφθηκαν σε πιο σχηματική απόδοση στα μεταγενέστερα ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά που τύπωσε και διένειμε η Μονή Σινά στο διάστημα 1665-1856, ξυλογραφίες ως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα και χαλκογραφίες στη συνέχεια ως τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα και τα οποία δημοσίευσε το 1986 η Ντ. Παπαστράτου στο βιβλίο της *Χάρτινες εικόνες, Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά,*

²⁷ Jacobo de Verona, *Le pelerinage*.

²⁸ Benešević, *Monumenta Sinaitica*, πίν. 3-13. Μυριανθέως, *Λάρνακα*, 124-125.

²⁹ Stancioiu, *Theotokopoulos*, 548, εικ.175.

³⁰ Stancioiu, *Theotokopoulos*, 561, εικ.182.

³¹ Stancioiu, *Theotokopoulos*, 512, εικ.155.

1665-1899³². Στην εργασία αυτή εξετάζονται μόνον οι απεικονίσεις που συμβάλουν άμεσα στη μελέτη των παρεκκλησίων της Μονής και του κοιμητηριακού ναού στον κήπο. Η χαλκογραφία που εξεδόθη στη Βενετία το 1725 απεικονίζει την Αγία Αικατερίνα με σκηνές του βίου της, με το σχηματικό τοπίο του Σινά με τις δύο από τις τρεις κορυφές, το φρουριακό συγκρότημα της Μονής και πύργο σε επαφή με τον κοιμητηριακό ναό στον κήπο³³ (Σχ. 3).

Η υπομνηματισμένη διαγραμματική κάτοψη της Μονής του R. Roscoe που δημοσιεύτηκε το 1743 τεκμηριώνει σε σημαντικό βαθμό τα εννέα παρεκκλήσια του Καθολικού, δεκαπέντε ακόμη εντός της Μονής και ενός κοιμητηριακού εκτός των τειχών (Σχ.5). Ο Roscoe τονίζει την παρουσία ενός μικρού παρεκκλησίου και τριών κελιών στο ξενώνα της Μονής στη δυτική πτέρυγα που φυλάγονταν για τη φιλοξενία των Λατίνων προσκυνητών³⁴. Παράλληλα ο Roscoe δημοσιεύει και τοπογραφικά διαγράμματα με τα παρεκκλήσια του Χωρήβ και της Αγίας Κορυφής.

Σημαντικό τεκμήριο που συμβάλλει στη μελέτη της εξέλιξης της αρχιτεκτονικής της Μονής Σινά στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αποτελεί απεικόνιση της τελευταίας σε μορφή εικόνας από τον Ιωάννη Κορνάρο στην πλάτη του αρχιερατικού θρόνου στο κεντρικό κλίτος του Καθολικού του έτους 1778³⁵ (Σχ. 4). Η απεικόνιση, που είναι αξιόπιστη σε όλες τις λεπτομέρειες, είναι σημαντική γιατί τεκμηριώνει τη μορφή του βόρειου τείχους και του Πύργου του Αγίου Γεωργίου πριν την κατάρρευση τους το έτος 1798 και την ανακατασκευή του στη σημερινή μορφή το 1801. Επίσης τεκμηριώνει τη μορφή του προΐουστινιάνειου πύργου πριν τις μεγάλες αλλαγές των αρχών του 20ού αιώνα και της νότιας πλευράς της Μονής πριν την κατεδάφιση της νότιας πτέρυγας.

Η χαλκογραφία με κάτοψη της Μονής Σινά του ιεροδιακόνου Γενναδίου Σιναΐτου, της 1^{ης} Μαρτίου του 1813 έγινε με δαπάνη και επιστασία του Ιλαρίωνος Σιναΐτου Κρητός στο μετόχιο των Σιναϊτών στην Κωνσταντινούπολη³⁶ (Σχ. 6). Η κάτοψη απεικονίζει με σχετικά καλή ακρίβεια την υφιστάμενη κατάσταση της Μονής και του κήπου με το κοιμητήρι την εποχή αυτή. Δίνει με την αναγραφή των ονομασιών του κάθε χώρου μια ζωντανή εικόνα της μονής στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Πέραν από αυτό απεικονίζει και ονοματίζει όλα τα παρεκκλήσια του Καθολικού και αρκετά από τα μεμονωμένα εντός της Μονής. Επίσης είναι το σημαντικότερο τεκμήριο για την αναπαράσταση αρκετών από τα κατεδαφισμένα παρεκκλήσια της νότιας πλευράς της Μονής (Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Τριών Ιεραρχών, Αγίου Δημητρίου και Αγίου Νικολάου). Επίσης συμπεριλαμβάνει μοναδικές απεικονίσεις σε κάτοψη δύο ακόμη κατεδαφισμένων παρεκκλησίων, ενός στη βόρεια πλευρά και ενός νοτιοδυτικά του Καθολικού για τα οποία δεν διασώζει ονομασία. Τέλος για πρώτη φορά απεικονίζε-

³² Παπαστράτου, *Εικόνες*, 338-340, εικ.1 -2.

³³ Παπαστράτου, *Εικόνες*, 373.

³⁴ Roscoe, *Description*, 149-154, Πιν. LIII.

³⁵ Τωμαδάκης, *Ιστορικό διάγραμμα*, 15.

³⁶ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356-358.

ται το παρεκκλήσιο μέσα στο πάχος του νοτίου τείχους χωρίς να αναφέρεται αφιέρωση.

Ορισμένες από τις απεικονίσεις του ζωγράφου-τοπιογράφου David Roberts, που επισκέφθηκε το Σινά το 1839 για πέντε ημέρες κατά το ταξίδι του από την Αίγυπτο προς τους Αγίους Τόπους³⁷, δίνουν στοιχεία για τη μελέτη των παρεκκλησίων του Σινά (Σχ. 7-8). Η σχετικά γνωστή απεικόνιση της αυλής του Αγίου Στεφάνου στη νοτιοδυτική πλευρά της Μονής και των προς τα ανατολικά της κτηρίων δίνει στοιχεία για τα κατεδαφισμένα παρεκκλήσια της νότιας πλευράς³⁸. Μία λιγότερο γνωστή απεικόνιση της νότιας αυλής με αντίθετη φορά από ανατολικά προς δυτικά τεκμηριώνει τη μορφή και την προσπέλαση των εκατέρωθεν διόροφων κτηρίων³⁹.

Ο ρώσος επίσκοπος Πορφύριος Usrenkij (1804-1885) έζησε μεγάλα διαστήματα στο Άγιον Όρος το 1843-46 και το 1858. Στο διάστημα 1847 ως το 1864 όταν υπηρετούσε ως προϊστάμενος αρχιμανδρίτης της ρωσικής ιεραποστολής στην Ιερουσαλήμ, επισκέφθηκε δύο φορές τη Μονή Σινά, κατά τα έτη 1845 και 1850. Γενικώς εργάστηκε ως συλλέκτης, παλαιογράφος και ιστορικός αλλά λόγω της υπεξαίρεσης χειρογράφων χαρακτηρίζεται ως αμφιλεγόμενη προσωπικότητα. Στις δημοσιεύσεις του για το Σινά του 1856, *Vtoroe Putešestivie u Sinajskij monastyr' u 1850 godu*, περιλαμβάνονται ορισμένες άγνωστες επιγραφές παρεκκλησίων όπως των παρεκκλησίων του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου και του κατεδαφισμένου της νότιας πλευράς Αρχαγγέλου Μιχαήλ⁴⁰. Σε άλλο έργο που δημοσιεύτηκε το 1857, *Vostok Christianskij, Egipet i Sinaj*, συμπεριλήφθηκαν αρκετά σχέδια της Μονής μερικά από τα οποία συμβάλλουν στη μελέτη των παρεκκλησίων όπως σχέδια της αυλής του Αγίου Στεφάνου στα νοτιοδυτικά, της αυλής των παρεκκλησίων των Αγίων Πέντε Μαρτύρων στα ανατολικά, του καθολικού από δυτικά κ.λπ.⁴¹ (Σχ. 9-10).

Η δημοσίευση το έτος 1869 του τόμου *Ordnance Survey of the Peninsula of Sinai*, της Χερσονήσου του Σινά, στο Σινά των λοχαγών του αγγλικού στρατού C.W. Wilson και H.S. Palmer αποτελεί σημαντικότερο σχεδιαστικό υπόβαθρο για τη μελέτη της αρχιτεκτονικής της Μονής και των παρεκκλησίων της ιδιαίτερα με τη δημοσίευση της πρώτης ορθής γενικής κάτοψης, τοπογραφικά αποτυπωμένης, στην οποία όμως δεν καταγράφονται τα παρεκκλήσια δεδομένου ότι η προσέγγιση ήταν διαφορετική (Σχ.11). Επίσης συνοδεύεται από σημαντικές φωτογραφίες, μία από τις οποίες τεκμηριώνει το παρεκκλήσιο του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο νοτιοδυτικό πύργο του Καθολικού⁴².

³⁷ Guiterman, Llewellyn, Roberts, 117.

³⁸ Roberts, *The Holy Land*, V19-V47.

³⁹ Guiterman, Llewellyn, Roberts, 117, εικ.149.

⁴⁰ Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 244-266.

⁴¹ Uspenskij, *Χριστιανική Ανατολή*, Πίνακες, XLII, XLIII, XLIX, XLVIII, XLV.

⁴² Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*:

1.4 Η έρευνα στη νεώτερη εποχή 20^{ός} - 21^{ός} αιώνας.

Ο αρχιεπίσκοπος Πορφύριος Β΄ δημοσίευσε το 1925 τον *Σιναϊτικό Συνέκδημο*, όπου απαντώνται σποραδικά σημαντικά στοιχεία για διάφορα οικοδομικά έργα όπως λ.χ. την κατασκευή της ξύλινης ψευδοροφής του Καθολικού από τον Κύριλλο τον Κρήτα τον 18^ο αιώνα. Την κατασκευή του ξενώνα από τον Κύριλλο τον Βυζάντιο (1859-1867) έξω από το δυτικό τείχος προκειμένου να μετακινηθούν οι πατέρες ώστε να γίνει η πλήρης ανακατασκευή του εσωτερικού της Μονής σύμφωνα με το σχέδιο που σχεδιάστηκε από τον Κωνσταντίνο Κάλφα⁴³.

Το 1932 δημοσιεύτηκε το βιβλίο του Κ. Παπαμιχαλόπουλου⁴⁴ με τίτλο *Η Μονή του Όρους Σινά*, με γενικές πληροφορίες για τη Μονή και την ιστορία της, χωρίς όμως ιδιαίτερες αναφορές σε παρεκκλήσια.

Ακολούθησε η δημοσίευση το 1938 του βιβλίου του Μ.Η.Λ. Rabino, *Le monastère de Sainte-Catherine du Mont Sinai*, με συστηματική καταγραφή όλων σχεδόν των επιγραφών της Μονής και συνοπτική περιγραφή των χώρων. Ο Rabino συνέχισε την εργασία του Νεκταρίου Ιεροσολύμων και του Ο. Tafrali για τις επιγραφές⁴⁵. Ο Rabino καταγράφει επιγραφές των παρεκκλησίων που σήμερα δεν σώζονται όπως λ.χ. του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου στον ομώνυμο πύργο και της Βιβλιοθήκης του 1734 κοντά στα παρεκκλήσια του Αγίου Αντωνίου και Τιμίου Προδρόμου⁴⁶.

Η *Σύντομος ιστορία της Ίερᾶς Μονῆς του Σινά* του Κ. Άμαντου δημοσιεύτηκε το 1953 και αποτελεί ως σήμερα βασική πηγή για τη μελέτη της ιστορίας και της αρχιτεκτονικής της Μονής και των παρεκκλησίων. Στην εργασία αυτή υπάρχουν και δημοσιεύσεις ορισμένων επιγραφών παρεκκλησίων όπως λ.χ. των Αγίων Αποστόλων⁴⁷.

Μετά τη δημοσίευση στα 1956 και 1958 του δίτομου έργου των Γ. και Μ. Σωτηρίου, *Εικόνες της Μονής Σινά* για τη μεγάλη συλλογή των εικόνων η Μονή Σινά έγινε ευρέως γνωστή⁴⁸.

Οι πρώτες ουσιαστικές έρευνες στην αρχιτεκτονική, παράλληλα με νέες έρευνες και στα κειμήλια της Μονής, έγιναν το 1958, 1960, 1963, 1965 με τις διαδοχικές αποστολές των Πανεπιστημίων Αλεξάνδρειας-Princeton-Michigan στο Σινά. Οι αποστολές αυτές απέκτησαν πρόσβαση στα καλώς φυλασσόμενα κειμήλια χάρις στη φιλελεύθερη πολιτική του τότε αρχιεπισκόπου Πορφυρίου του Γ΄ και του γραμματέα αρχιμανδρίτη Γρηγορίου Μανιατόπουλου, μετέπειτα αρχιεπισκόπου Σινά⁴⁹. Χάρις στις δημοσιεύσεις που ακολούθησαν του μελετητή της αρχιτεκτονικής της

⁴³ Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 64.

⁴⁴ Παπαμιχαλόπουλος, *Η Μονή*.

⁴⁵ Tafrali, *Inscriptions*, 73-89.

⁴⁶ Rabino, *Le monastère*, 35, 49.

⁴⁷ Άμαντος, *Ιστορία*.

⁴⁸ Σωτηρίου, *Εικόνες*.

⁴⁹ Rice, *Mount Sinai*, 9.

Μονής G. Forsyth του 1968 και 1974 έγιναν καταρχάς γνωστά τα ιουστινιάνεια τμήματα της Μονής και του Καθολικού (Σχ. 12-13). Ο Forsyth αναδημοσίευσε με βελτιώσεις (στον νάρθηκα του Καθολικού) την παλιά κάτοψη της αποστολής Ordinance Survey νέα ορθή κάτοψη του Καθολικού και της Μονής όπου απεικονίζονται με ορθό τρόπο τα παρεκκλήσια του Καθολικού και ένα ακόμη στο μέσον του νότιου τείχους. Στην εκτεταμένη και εξαιρετική για την ποιότητά της φωτογραφική τεκμηρίωση του τόμου της αποστολής *The Monastery of St. Catherine on Mt Sinai, The Church and Fortress of Justinian*⁵⁰, περιλαμβάνονται λίγες φωτογραφίες από επτά από εννέα συνολικά παρεκκλήσια του Καθολικού⁵¹.

Στην ίδια ομάδα μελέτης ανήκει και η σημαντική μεταγραφή των δεκαέξι επιγραφών της πρώιμης περιόδου της ζωής της Μονής (6^{ος}-7^{ος} αι.) και μίας του 18^{ου} αιώνα από τον Ι. Ševčenko σε δημοσίευση του 1966, *The Early period of the Sinai Monastery in the Light of its Inscriptions*⁵². Σε αυτές περιλαμβάνονται οι τρεις γνωστές κτητορικές επιγραφές των ελκυστήρων της στέγης που διευκρινίζουν τον κτήτορα του Καθολικού βασιλέα και τον αρχιτέκτονα του έργου ενώ πέντε από τις δεκαέξι επιγραφές δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά. Τουλάχιστον δύο αφορούν τα παρεκκλήσια της πρώτης περιόδου. Ανάμεσα τους η ως τότε άγνωστη επιγραφή «Μαρτύριον του αγίου Στεφάνου» ενδεχομένως παραπέμπει στην ύπαρξη παρεκκλησίου του αγίου Στεφάνου της πρώιμης εποχής (Εικ. 236 - 237). Μία δεύτερη αναφέρεται σε πρεσβύτερο του αγίου Θεοδώρου και παραπέμπει στην ύπαρξη παρεκκλησίου (Εικ. 363).

Μία συνοπτική δημοσίευση μιας ορθότερης μεταγραφής της επιγραφής στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων στο Καθολικό έγινε από τον Γρ. Βαμβακά το 1984 με τίτλο «Άλλη ανάγνωση επιγραφής της 1. Μονής Σινά και η σχέση της προς την διήγησιν τοῦ Μοναχοῦ Ἀμμωνίου»⁵³ (Εικ. 93-97).

Με βάση τις δημοσιεύσεις των G. Forsyth και K. Weitzmann έγινε η δημοσίευση των φιλολογικών πηγών για το Καθολικό της Μονής Σινά, από τον 4^ο ως τον 19^ο αιώνα από την αδελφή J. Braun το 1973 με τίτλο *St. Catherine's Monastery Church, Mount Sinai: Literary Sources from the Fourth through the Nineteenth Centuries*⁵⁴. Εδώ συμπεριλαμβάνονται στοιχεία για τις αναφορές των προσκυνητών και επισκεπτών από τη δύση για το Καθολικό και τα παρεκκλήσιά του και θεωρείται μία σημαντική συμβολή στην τεκμηρίωση των αλλαγών που συντελέστηκαν στην αφιέρωση του Καθολικού και της Μονής διαχρονικά.

Μία επί μέρους μελέτη για τις οικοδομικές φάσεις στην περιοχή της Σκευοφυλακείας έχει παρουσιασθεί από τον Ι. Δημακόπουλο το 1977 στο άρθρο *Έρευνες στην αρχιτεκτονική της Μονής Σινά*⁵⁵ όπου όμως έχουν συμπεριληφθεί και πληρο-

⁵⁰ Forsyth, 1968, Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 7, 9.

⁵¹ Δεν υπάρχει φωτογραφία από τα παρεκκλήσια του Αγίου Αντύπα και των Αγίων Ιωακείμ και Άννας.

⁵² Ševčenko, *Inscriptions*.

⁵³ Βαμβακάς, *Επιγραφή*, 221.

⁵⁴ Brown, *Literary Sources*.

⁵⁵ Δημακόπουλος, *Έρευνες*.

φορίες γενικότερου ενδιαφέροντος για την αρχιτεκτονική της Μονής και στοιχεία από αδημοσίευτα έγγραφα του Αρχείου της Μονής Σινά του 19^{ου} αιώνα.

Οι πρώιμες μοναστικές οικήσεις στο όρος Sufsafeh (Χωρήβ) μελετήθηκαν από τον I. Finkelstein το 1985, *Byzantine Monastic Remains in the Southern Sinai*, with a contribution on Greek Inscriptions in Deir Rumhan, Sinai, by Asher Ovadiah⁵⁶.

Μία συνολική μελέτη των βυζαντινών μοναστικών οικήσεων του Νοτίου Σινά δημοσιεύτηκε το έτος 2000 από τον U. Dahari αποτέλεσμα μακροχρόνιας έρευνας και ανασκαφών κατά τη δεκαετία του 1970 με τίτλο *Monastic Settlements in South Sinai in the Byzantine Period, The Archaeological Remains*⁵⁷.

Το 1978 έγιναν αναλυτικές αποτυπώσεις σημαντικών τμημάτων της Μονής και του κήπου από την Υπηρεσία Χαρτογράφησης του Ελληνικό Υπουργείου Δημοσίων Έργων με επικεφαλής τον τοπογράφο Δ. Βασιλάκο.

Οι μελέτες του P. Grossmann του 1988, *Neue Baugeschichtliche Untersuchungen im Katharinenkloster im Sinai*⁵⁸ και του 1990, Αρχιτεκτονική⁵⁹ έχουν για πρώτη φορά υποδείξει την ύπαρξη και ταύτιση του προϊουστινιάνειου πύργου μέσα στη Μονή σε θέση νοτιοδυτικά του Καθολικού. Ο μελετητής έχει προσεγγίσει καλύτερα τις ιουστινιάνειες φάσεις του Καθολικού και όλης της Μονής (Σχ.14-15).

Αξίζει να σημειωθεί η αξιόλογη έκδοση του συλλογικού τόμου του 1990, *Σινά, Οί Θησαυροί τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης*, Έκδοτική Ἀθηνῶν, Αθήνα με επιμέλεια του Κ. Μανάφη.

Ειδικά για το Καθολικό και τη στέγη του υφίστανται οι μελέτες του Χ. Κατσιμπίνη η σημαντικότερη από τις οποίες είναι *La copertura in Legno del VI secolo d.C. della Basilica di S. Caterina sul Monte Sinai*⁶⁰.

Η αναλυτική τεκμηρίωση και μελέτη της αρχιτεκτονικής του Καθολικού έχει γίνει σε αδημοσίευτη μελέτη αποκατάστασης των στεγών του Καθολικού των Π. Κουφόπουλου, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, με παραρτήματα των Κ. Ζάμπα, Ι. Δογάνη και Α. Γαλανού υπό το γενικό τίτλο: *Conservation of the Roofs and the Facades of St. Catherine's Monastery Church. Mount Sinai Egypt, 2004*⁶¹.

Αναλυτικές αποτυπώσεις και έρευνες για την αρχιτεκτονική της Μονής με συνοπτικές όμως δημοσιεύσεις έγιναν από τους Π. Κουφόπουλο και Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου στο διάστημα 1988-2014 οι σημαντικότερες από τις οποίες είναι *Masterplan of Wadi el Deir* του 2010,⁶² και *Αρχιτεκτονική, Ἡ Μονή Σινᾶ καὶ ἡ παλαιὰ*

⁵⁶ Finkelstein, *Monastic Remains*, 40.

⁵⁷ Dahari, *Monastic Settlements*.

⁵⁸ Grossmann, *Katharinenkloster*.

⁵⁹ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*.

⁶⁰ Katsibinis, *La copertura in Legno*, Katsibinis, *Evolution Architecturale*

⁶¹ Αδημοσίευτη μελέτη.

⁶² Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Νεώτερες Έρευνες*, των ιδίων Ἄρτος, *Μνημειακή Αρχιτεκτονική, Παρατηρήσεις, Εργαστήρια, Πρώιμες οικήσεις, Ζητήματα αναπαράστασης των στεγών, Επιτομή*. Επίσης Μυριανθέως-Κουφοπούλου, *Προμαχώνας*, της ίδιας, *Παρεκκλήσια του κεντρικού πυρήνα, Τεχνίτες 1991, Η παραγωγή λαδιού, Τεχνίτες 1994, Νέα στοιχεία για τη μαρμαρική, Άγιος Γεώργιος, Παρεκ-*

Σκευοφυλακεία του 2015⁶³. Από τους ίδιους έγιναν έρευνες και δημοσιεύσεις και για την αρχιτεκτονική της βασιλικής της Αγίας Κορυφής και τον εντοπισμό άγνωστων κατά χώραν στοιχείων της βασιλικής σε άρθρο *The Architecture of the Justinianic Basilica on the Holy Summit of Sinai*⁶⁴. Στο σύνολο του μοναστηριακού συγκροτήματος έγιναν γενικά σχέδια και αναλυτική καταγραφή των ιουστινιάνειων φάσεων (Πιν. 1-2)⁶⁵.

Μία επί μέρους ιδιαίτερα σημαντική πληροφορία που βοηθά στη χρονολόγηση των παρεκκλησίων των πλευρικών κλιτών του Καθολικού έχει δημοσιευτεί στον *Κατάλογο γεωργιανών χειρογράφων, ευρεθέντων το 1975 στο Σινά*, που δημοσιεύτηκε το 2005⁶⁶.

Στους νεώτερους μελετητές της ιστορίας της Μονής αξίζει να αναφερθεί κανείς στις δημοσιεύσεις των επικεφαλής καθηγητριών και των υπόλοιπων μελών της Ελληνικής Αρχαιολογικής Αποστολής στο Νότιο Σινά Μ. Παναγιωτίδη-Σ. Καλοπίση⁶⁷, Γ. Φουκανέλη⁶⁸, Ν. Φύσσα κ.ά.⁶⁹. Η διδακτορική διατριβή της Γ. Φουκανέλη *Το προσκύνημα στο Νότιο Σινά (4^{ος}-15^{ος} αι.)*. *Τοπογραφία, αρχαιολογικά κατάλοιπα και γραπτές πηγές*, φαίνεται ότι αποτελεί την πληρέστερη μελέτη σχετικά με το θέμα που πραγματεύεται και αναμφίβολα αποτελεί συμβολή στη μελέτη της ιστορίας των παρεκκλησίων της ευρύτερης περιοχής της Μονής. Η μελέτη του Ν. Φύσσα μπορεί να θεωρηθεί συνέχεια της εργασίας της Sister Jean Mary Brown⁷⁰ ως προς το ζήτημα των αλλαγών που συντελέστηκαν διαχρονικά στην αφιέρωση της Μονής και του Καθολικού.

Τέλος για τις τοιχογραφίες των υπό μελέτη παρεκκλησίων έχουν ασχοληθεί οι Γ. Σωτηρίου⁷¹ το 1957, ο Μ. Χατζηδάκης το 1972⁷², ο Κ. Weitzmann το 1973⁷³, ο Α. Παλιούρας το 1990⁷⁴, η Μ. Παναγιωτίδη το 2009 με έμφαση στις τοιχογραφίες της Τράπεζας⁷⁵ και ο G. R. Parpulov το 2010⁷⁶.

κλήσια νοτίου τείχους, Μεταβυζαντινές επιγραφές, Κοιμητηριακά παρεκκλήσια, Το παρεκκλήσιο της Βάτου. Επίσης βλ. Κουφόπουλος, *Οικοδομική των τειχών* και του ιδίου *Ιουστινιάνεια πύλη*:

Επίσης βλ. τις γενικές μελέτες Κουφοπουλος, Myriantheos, *The Monastery* και των ιδίων *Masterplan*.

Για το Καθολικό βλ. Κουφοπουλος, Myriantheos, Zambas, Galanou, Dogani, *The 6th century roof*.

⁶³ Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική*, 34-43.

⁶⁴ Για την Αγία Κορυφή βλ. Κουφοπουλος, Myriantheos, *Basilica*, 107-117.

⁶⁵ Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Επιτομή*, 52-53.

⁶⁶ Aleksidze, Shanidze, Khevsuriani, Kavtaria, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*.

⁶⁷ Παναγιωτίδη κ.ά, *Ανασκαφή*, 69-90, Kalopissi, Panayotidi, *Excavations*, 73-116.

⁶⁸ Foukaneli, *Pilgrimage*, 341-347. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*.

⁶⁹ Fyssas, *Moses*, 243-255.

⁷⁰ Brown, *Literary Sources*.

⁷¹ Σωτηρίου, *Τοιχογραφία*, 389, εικ.1.

⁷² Χατζηδάκης, *Τοιχογραφίες Σινά*, 205-232.

⁷³ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 17, Πίνακες CXCIV-CXCVIII.

⁷⁴ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 69-70.

⁷⁵ Panayotidi, *Thirteenth Century Icons*, 87-102.

⁷⁶ Parpulov, *Painting at Sinai*, 345-414.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ

2.1 Το Όρος Σινά στην Παλαιά Διαθήκη. Η παράδοση της ιερότητας του χώρου

Η παλαιότερη πηγή η οποία αναφέρει τον χώρο της «κοιλιάδας της Βάτου», όπου αρκετούς αιώνες αργότερα κτίστηκε η ιουστινιάνεια Μονή του Σινά, είναι η Παλαιά Διαθήκη. Το σχετικό χωρίο που αναφέρεται σε γεγονότα που χρονολογούνται περί τον 13^ο αιώνα π.Χ. αναφέρει τη φανέρωση στον Μωυσή, ενώ αυτός βρισκόταν στην κοιλάδα, ενός άγγελου Κυρίου ως φλόγας πυρός η οποία εξερχόταν από τη βάτο και η οποία παραδόξως φλεγόταν αλλά δεν κατακαίόταν (Έξοδος 3.1-6)⁷⁷. Ομοίως περιγράφονται τα γεγονότα της παράδοσης του Δεκαλόγου στον Μωυσή στην κοντινή Αγία Κορυφή (Έξοδος, 19.8-25, 24.12-18, 31.18, 34.1-28). Επίσης αναφέρεται η παραμονή του λαού του Ισραήλ στην έρημο του Σινά για σαράντα χρόνια (Έξοδος 16.11-17). Σε σπήλαιο στο, παρακείμενο στη Μονή Σινά, όρος Χωρήβ αργότερα περί τον 9^ο αιώνα π.Χ. είχε καταφύγει ο Προφήτης Ηλίας προκειμένου να αποφύγει τους διώκτες του (Βασιλειών Γ', 19.8-18)⁷⁸.

Η ταύτιση βάσει ισχυρής τοπικής παράδοσης της συγκεκριμένης περιοχής με το Βιβλικό Σινά ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες απετέλεσε ένα σημαντικό λόγο για τη δημιουργία του πρώιμου μοναστικού κέντρου και είχε απασχολήσει την έρευνα επί μακρόν⁷⁹. Πιο συγκεκριμένα το Βιβλικό Όρος Σινά είχε ταυτιστεί με το Όρος του Μωυσέως όπου βρίσκεται η Αγία Κορυφή. Το Βιβλικό Χωρήβ είχε ταυτιστεί με το υποκείμενο όρος στα βόρεια του Όρους του Μωυσέως ως και την εκτεινόμενη χαμηλότερα κορυφογραμμή του Όρους Sufsafa στα βορειοδυτικά της Αγίας Κορυφής⁸⁰.

⁷⁷ «Καὶ Μωυσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰοθόρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ ἱερέως Μαδιάμ καὶ ἤγαγε τὰ πρόβατα ὑπὸ τὴν ἔρημον καὶ ἦλθεν εἰς τὸ ὄρος Χωρήβ. ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογός ἐκ τοῦ βάτου, καὶ ὄρᾳ ὅτι ὁ βάτος καίεται πυρὶ, ὁ δὲ βάτος οὐ κατεκαίετο. εἶπε δὲ Μωυσῆς· παρελθὼν ὄψομαι τὸ ὄραμα τὸ μέγα τοῦτο, ὅτι οὐ κατακαίεται ὁ βάτος. ὡς δὲ εἶδε Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Κύριος ἐκ τοῦ βάτου λέγων· Μωυσεῖ, Μωυσεῖ. ὁ δὲ εἶπε· τί ἐστί; ὁ δὲ εἶπε· μὴ ἐγγίσης ὧδε. λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἔστηκας, γῆ ἁγία ἐστὶ.» (Έξοδος 3.1-5).

⁷⁸ «...καὶ ἐπορεύθη ἐν ἰσχύϊ τῆς βρώσεως ἐκείνης τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας ἕως ὄρους Χωρήβ. 9 καὶ εἰσῆλθεν ἐκεῖ εἰς τὸ σπήλαιον καὶ κατέλυσεν ἐκεῖ· καὶ ἰδοὺ ρῆμα Κυρίου πρὸς αὐτὸν καὶ εἶπε· τί σὺ ἐνταῦθα, Ἥλιού; 10 καὶ εἶπεν Ἥλιού· ζηλῶν ἐζήλωκα τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι, ὅτι ἐγκατέλιπόν σε οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ· τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν καὶ τοὺς προφῆτας σου ἀπέκτειναν ἐν ρομφαίᾳ, καὶ ὑπολέλειμμα ἐγὼ μονώτατος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου λαβεῖν αὐτήν. 11 καὶ εἶπεν· ἐξελεύσῃ αὖριον καὶ στήση ἐνώπιον Κυρίου ἐν τῷ ὄρει· ἰδοὺ παρελεύσεται Κύριος, καὶ ἰδοὺ πνεῦμα μέγα κραταῖον διαλυῶν ὄρη καὶ συντρίβον πέτρας ἐνώπιον Κυρίου, οὐκ ἐν τῷ πνεύματι Κύριος· καὶ μετὰ τὸ πνεῦμα συσσεισμός, οὐκ ἐν τῷ συσσεισμῷ Κύριος· 12 καὶ μετὰ τὸν συσσεισμὸν πῦρ, οὐκ ἐν τῷ πυρὶ Κύριος· καὶ μετὰ τὸ πῦρ φωνὴ αὔρας λεπτῆς, κάκεϊ Κύριος. 13 καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν Ἥλιού, καὶ ἐπεκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν τῇ μηλωτῇ αὐτοῦ καὶ ἐξῆλθε καὶ ἔστη ὑπὸ σπήλαιον· καὶ ἰδοὺ πρὸς αὐτὸν φωνὴ καὶ εἶπε· τί σὺ ἐνταῦθα Ἥλιού; 14 καὶ εἶπεν Ἥλιού...»

⁷⁹ Ἄμαντος, *Ἱστορία*, 6.

⁸⁰ Dahari, *Monastic Settlements*, 48.

2.2. Οι πρώτοι μοναχοί στο Σινά. Από τον 4^ο ως τα μέσα του 6^{ου} αιώνα

2.2.1 Εισαγωγικά

Τα προσκυνηματικά ταξίδια στους Αγίους Τόπους είχαν ήδη αρχίσει από το πρώτο μισό του 4ου αιώνα. Η πρώτη επώνυμη προσκυνήτρια είναι η Αγία Ελένη (Flavia Iulia Helene Augusta, 249-329) μητέρα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου (324-337). Το αυτοκρατορικό προσκύνημα της στους Αγίους Τόπους το έτος 326 και το εκεί πεπραγμένο έργο της είναι καλά τεκμηριωμένα από τον Ευσέβιο επίσκοπο Καισαρείας. Ο Ευσέβιος περιγράφει με λεπτομέρειες το ταξίδι της Ελένης (VC, 3.42-47) στην Παλαιστίνη (326) το οποίο παρουσιάζει ως ένα ευλαβέστατο προσκύνημα στους Αγίους Τόπους, κατά το οποίο η Ελένη επιδιδόταν σε πράξεις φιλανθρωπίας συντηρώντας ολόκληρες κοινότητες, ανεγείροντας ιδρύματα κοινής ωφελείας με αυτοκρατορικές επιχορηγήσεις και ιδρύοντας μονές. Τα σημαντικότερα από αυτά ήταν τα μεγάλα οικοδομικά προγράμματα που ανέπτυξε στη Βηθλεέμ πάνω από τη φάτνη του Χριστού και στο λόφο του Γολγοθά, πάνω από τον τάφο του Χριστού⁸¹.

Όμως, από το δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα θα έρχονταν πλήθος προσκυνητών στους Αγίους Τόπους, στην Παλαιστίνη και στην Αίγυπτο, για να επισκεφθούν τα μοναστήρια, τους πιο φημισμένους αναχωρητές και αυτούς οι οποίοι ασκήτευαν στην έρημο του Σινά, και οι οποίοι άφησαν πληροφορίες εξαιρετικά ενδιαφέρουσες⁸².

Ο λόγιος Αρχιεπίσκοπος Σινά Πορφύριος Β΄ θέτει ως χρονολογία του εν Σινά μοναχικού βίου το διάστημα 320-330, ορθά στηριζόμενος στο ότι ο τρίτος κατά σειρά επώνυμος προσκυνητής του 4^{ου} αιώνα, ο μοναχός Αμμώνιος από την Κάνοβο της Αιγύπτου αναφέρει στη σχετική διήγηση του περί το 375, (που παρουσιάζεται αναλυτικά πιο κάτω) ότι πολλοί από τους ασκητές της Ραιϊθού την εποχή της επίσκεψης του «*ήρίθμουν περί τὰ πενήκοντα ἔτη ἀσκητικοῦ βίου*»⁸³ δηλαδή είχαν πάει στο Σινά περί το 325 μ.Χ. Αυτό για το Σινά έχει ιδιαίτερη σημασία, όντως ο μοναχισμός στο Σινά είχε ξεκινήσει ήδη το έτος 325 μ.Χ. δηλαδή «κατά την εποχή του προσκυνήματος της Αγίας Ελένης στους Αγίους Τόπους» γεγονός που τροφοδότησε μεταγενέστερη παράδοση των μοναχών περί της κτήσεως από την Αγία Ελένη του Πύργου των ασκητών στην κοιλάδα της Βάτου, στη θέση όπου κτίστηκε αργότερα η Ιουστινιάνεια Μονή. Την παράδοση κατέγραψε πρώτος ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων τον 17^ο αιώνα⁸⁴.

Από τον 3^ο ως τον 7^ο αιώνα είχε αναπτυχθεί ένας αριθμός μοναστικών κέντρων στις άνυδρες περιοχές των Αγίων Τόπων, ανάμεσα στις οποίες διακρίνεται και το μοναστικό κέντρο στο Νότιο Σινά γύρω από το Όρος του Δεκαλόγου και την

⁸¹ Η ανεύρεση του Τίμιου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα διασώζεται στην *Historia Ecclesiastica* του ιστορικού Τυρράνιου Ρουφίνου (344-5 ως 411) όπου μεταφράζει και συνεχίζει το έργο του Ευσέβιου Καισαρείας (περί 275-339).

⁸² Γαλάβαρης, *Προσκυνήματα*, 59.

⁸³ Πορφύριος Β΄, *Απομνημονεύματα*, 129.

⁸⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 99, 147, 152, 163.

κοιλάδα της Βάτου (Πιν. 32-33). Οι λόγοι που οδήγησαν ώστε η χερσόνησος του Σινά να εξελιχθεί σε μεγάλη και σημαντική ασκητική κοινότητα ήταν δύο: Το φυσικό περιβάλλον εγγυόταν τη διαβίωση των ασκητών, μακριά από τους δρόμους του εμπορίου, κοντά σε πηγές νερού και οπωρώνες της ερήμου, παρέχοντας ταυτόχρονα καταφύγιο από τους διωγμούς μέσα σ' ένα πνευματικό παράδεισο. Δεύτερο, οι θρησκευτικές παραδόσεις τοποθετούσαν ιδιαίτερα σημαντικά γεγονότα της Παλαιάς Διαθήκης σε αυτήν την περιοχή όπου συγκεκριμένα μέρη ταυτίζονταν με το βιβλικό όρος Σινά, την Ακατάφλεκτο Βάτο, το όρος Χωρήβ, το σπήλαιο του Προφήτη Ηλία (Πιν.6α-β) και με άλλα σημεία που συνδέονταν με αυτά τα γεγονότα. Σύμφωνα με τον ίδιο τρία σημαντικά μοναστικά κέντρα αναπτύχθηκαν στο Σινά την πρώιμη αυτή εποχή⁸⁵.

Η παραλιακή πολίχνη της Ραϊθούς (Ras Rayah)⁸⁶ που ταυτίζεται με τη Βιβλική Ελείμ⁸⁷ βρίσκεται στη νοτιοδυτική ακτή της χερσονήσου του Σινά, στον κόλπο του Σουέζ προς την Ερυθρά θάλασσα (Πιν. 24, 31). Λανθασμένα σήμερα ταυτίζεται με την κοντινή πόλη Τουρ ή Τορ (et Tur), από την οποία απέχει περί τα 10 χιλιόμετρα προς τα νοτιοανατολικά.

Η όαση της Φαράν, πολίχνης των ρωμαϊκών χρόνων που σήμερα ορθά ταυτίζεται με την Feiran, μαζί με το προς τα νότια ευρισκόμενο, κοντινό, όρος Σερμπάλ (Jebel Serbal) με μέγιστο υψόμετρο 2061 μέτρων (Πιν. 25-30).

Τρίτον τα όρη του νότιου Σινά με δύο διακριτά κέντρα. Το ένα μοναστικό κέντρο βρίσκεται νοτιοδυτικά της χερσονήσου στην περιοχή του όρους Ουμ Σόμερ (Jebel Umm Shomer) σε μέγιστο υψόμετρο 2590 μέτρων στην πορεία που ένωνε τη Μονή της Βάτου με το επίνειο της στη Ραϊθώ μέσω των κοιλάδων Isla και Umm Wajid. Εδώ τα πιο αξιόλογα μονύδρια ήταν το Deir Antush (Πιν. 22)⁸⁸ και το Deir Rimhan⁸⁹.

Το άλλο μοναστικό κέντρο του νοτίου Σινά, το πλέον σημαντικό όλων, είχε αναπτυχθεί στον ορεινό όγκο από ερυθρό γρανίτη με το όρος του Μωυσή (Jebel Musa) με μέγιστο υψόμετρο στην κορυφή 2286 μέτρα, το γειτονικό όρος Σαφσάφα (Jebel Sufsafeh) με μέγιστο υψόμετρο 2166 μέτρων και το Μοναστήρι της Βάτου στο κέντρο του, μέσα στην κοιλάδα του μοναστηριού (Wadi el Deir) σε υψόμετρο περίπου 1550 μέτρων (Πιν. 33). Γύρω και πάνω στον ορεινό όγκο των ορέων του Μωυσή και της Σαφσάφα πέραν των σπηλαίων⁹⁰ και των μεμονωμένων κελιών των ασκητών, είχαν κτιστεί την πρώιμη εποχή μεμονωμένα μονύδρια, στα ερείπια των οποίων είναι κτισμένα τα σημερινά παρεκκλήσια. Ενδεικτικά αναφέρουμε το παρεκκλήσιο της Παναγίας του Οικονόμου (Πιν. 12), τα παρεκκλήσια των Προφητών Ελισαίου και Ηλία (Πιν. 6), του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, που είναι κτισμένο

⁸⁵ Finkelstein, *Monastic Remains*, 39.

⁸⁶ Kawatoko, *Archaeological Survey*, 1-5, Πιν.17.

⁸⁷ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 202, σημ. 24.

⁸⁸ Finkelstein, *Monastic Remains*, 64.

⁸⁹ Finkelstein, *Monastic Remains*, 65.

⁹⁰ Koufopoulos, Myriantheos, *Masterplan*, 83.

πάνω σε άγνωστο παλαιοχριστιανικό κτίσμα (Πιν. 7)⁹¹, της Αγίας Ζώνης (Πιν. 10), του Αγίου Πεντελεήμονος (Πιν. 8), της Αγίας Άννας (Πιν. 9), όλα στο όρος Χωρήβ.

Ο U. Dahari μελετώντας τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και το διαθέσιμο χώρο στους κήπους για καλλιέργεια και σίτιση των ερημιτών δίνει την εκτίμηση ότι ενδεχομένως μπορούσαν να κατοικήσουν γύρω από το Όρος του Μωυσή και στην περιοχή του Όρους Sufsafa νότια της Μονής στον 6^ο αιώνα περίπου 100 - 120 ερημίτες⁹². Ακόμη αναφέρει ότι το σύνολο των μοναχών στη Μονή και των ερημιτών μαζί με τις γειτονικές κοιλάδες γύρω από το Όρος Σινά θα μπορούσε να ήταν την ίδια εποχή γύρω στους 414⁹³. Στο Γεροντικό του Σινά αναφέρεται ότι επί της ηγουμενείας του Ιωάννου της Κλίμακος είχαν συγκεντρωθεί στη Μονή Σινά εξακόσιοι φιλοξενοούμενοι στην Τράπεζα⁹⁴. Σύμφωνα με το Χρονικό του πατριάρχη Αλεξανδρείας Ευτύχιου σε οχυρές κατοικίες ανατολικά της Μονής Σινά ζούσαν και διακόσιοι υπηρέτες με τις οικογένειες τους που είχε στείλει ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός για υποστήριξη της Μονής⁹⁵. Συμπεραίνουμε ότι ο πληθυσμός στην περιοχή γύρω από το Όρος του Δεκαλόγου ήταν στα τέλη του 6^{ου} αιώνα μεγάλος, παρόλο που δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με ακρίβεια.

Στις κοντινές στη Μονή Σινά κοιλάδες αλλά και στα όρη είχαν αναπτυχθεί σταδιακά και άλλες μικρότερες μοναστικές οικήσεις που εμπεριέχουν και παρεκκλήσια: Στα νότια το Μοναστήρι των Αγίων Τεσσαράκοντα (Deir el - Arb·ain) μέσα στην εύφορη κοιλάδα που σήμερα ονομάζεται Wadi el- Arb·ain δηλαδή κοιλάδα των Αγίων Τεσσαράκοντα (Πιν. 18)⁹⁶. Στον κήπο βρίσκεται και το σπήλαιο με παρεκκλήσιο του Αγίου Ονουφρίου (Πιν. 19)⁹⁷. Η κοιλάδα στο τυπικό του 1214 αναφέρεται ως Λιγαία⁹⁸, ονομασία που διατηρούσε με την αραβική παράφραση Wadi el-Leja τουλάχιστον ως το 1868. Ενδέχεται να ταυτίζεται με το τοπωνύμιο Κοδάρ του 4^{ου} αιώνα⁹⁹. Στα δυτικά της Μονής Σινά βρίσκεται το μονύδριο της Παναγίας του Δαυίδ, που στον 17^ο αιώνα αναφέρεται σε αραβική παράφραση ως Παναγίας του Νταούτη¹⁰⁰ και που σήμερα είναι γνωστό ως Μποστάνι (El Bustan) (Πιν. 17)¹⁰¹. Στα νοτιοδυτικά της Μονής Σινά βρίσκεται το μονύδριο των Αγίων Αποστόλων (Deir Rabbah), που ενδεχομένως ταυτίζεται με το τοπωνύμιο Βηθραμβή του 4^{ου} αιώνα στους πρόποδες του Jebel er Rabbah (Πιν. 20)¹⁰². Στα βορειοδυτικά βρίσκεται το Μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων (Deir Phokara ή Deir Fukarra¹⁰³) νότια της κοιλά-

⁹¹ Finkelstein, *Monastic Remains*, 48.

⁹² Dahari, *Monastic Settlements*, 48-49.

⁹³ Dahari, *Monastic Settlements*, 94.

⁹⁴ *Γεροντικόν του Σινά*, 225.

⁹⁵ Ευτύχιος, *Χρονικά*, 277.

⁹⁶ Dahari, *Monastic Settlements*, 66.

⁹⁷ Dahari, *Monastic Settlements*, 66.

⁹⁸ Dmitrievski, *Τυπικά*, 406.

⁹⁹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 199, σημ. 16.

¹⁰⁰ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 172.

¹⁰¹ Dahari, *Monastic Settlements*, 65.

¹⁰² *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 199, σημ.14, Dahari, *Monastic Settlements*, 65

¹⁰³ Dahari, *Monastic Settlements*, 68.

δας του Θολά (Wadi et Tlah) (Πιν. 21). Επιπροσθέτως μοναστικές οικήσεις είχαν αναπτυχθεί βόρεια της Μονής της Θεοτόκου της Βάτου στο αποκαλούμενο παλαιότερα Όρος του Μοναστηριού (Jebel ed-Deir) και σήμερα γνωστό ως Όρος της Αγίας Επιστήμης (Πιν. 15). Επίσης ακόμη βορειότερα, δυτικά και στις περισσότερες από τις κοιλάδες ανάμεσα τους¹⁰⁴. Αξίζει να αναφερθεί ότι προς τα ανατολικά όπου το ανάγλυφο του εδάφους είναι πιο ομαλό, στο Jebel Moneijah δεν έχουν αναπτυχθεί μοναστικές οικήσεις πλην ενός περιόπτου πλην μικρού νεώτερου παρεκκλησίου των Αγίων Θεοδώρων (Πιν. 13). Τέλος προς τα νότια του όρους του Μωυσή βρίσκεται το όρος Αικατερίνα (Jebel Katharina), το ψηλότερο όρος της περιοχής σε υψόμετρο 2642 μ. με μικρό ομώνυμο παρεκκλήσιο (Πιν. 16).

2.2.2 Η πρώτη μικρή «εκκλησία» στο όρος Σινά (Αγία Κορυφή)

Η αρχαιότερη αναφορά για παρεκκλήσιο στο Σινά αφορά στην Αγία Κορυφή στο Όρος του Μωυσέως. Γίνεται από τον Θεοδώρητο Κύρρου στο έργο *“Φιλόθεος ιστορία”* ή *«Άσκητική πολιτεία»* που συνέγραψε περί το 444. Ο Θεοδώρητος συμπεριέλαβε το βίο του σάββα Ιουλιανού, δηλαδή του γέροντα Ιουλιανού, όπως τον αποκαλούσαν οι ντόπιοι (300-377) που ασκήτευε στη Συρία¹⁰⁵. Ο Ιουλιανός είχε καταφύγει *«ἐπί τὸ Σιναῖον Ὅρος»* με τη συνοδεία του για να αποφύγει την τιμή που εκδήλωναν προς αυτόν οι σύγχρονοι του. Είναι λοιπόν ο αρχαιότερος, γνωστός από τις πηγές, επώνυμος προσκυνητής στο Σινά. Η συνοδεία διέμεινε πολύ χρόνο λόγω της ησυχίας της ερήμου. Κατά την παραμονή τους έκτισαν παρεκκλήσιο στην Αγία Κορυφή, η κτίση του οποίου μνημονεύεται από τον Θεοδώρητο ως εξής: *«...Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ πέτρᾳ, ὑφ’ ἧ κρυπτόμενος Μωϋσῆς τῶν προφητῶν ὁ κορυφαῖος ἠξιώθη τὸν Θεὸν ἰδεῖν, ὡς δυνατόν ἦν ἰδεῖν, ἐκκλησίαν δειμάμενος καὶ θεῖον ἀγιάσας θυσιαστήριον, ὃ καὶ εἰς δεῦρο διέμεινεν, εἰς τὴν οἰκίαν ἐπανῆκε παλαίστραν»*¹⁰⁶.

Ο S. Brock αναφέρει ως έτος επίσκεψης του Ιουλιανού στο Σινά το 362 και του θανάτου του το 367 και προσθέτει ότι το ταξίδι του Ιουλιανού τεκμηριώνεται πέραν της «Φιλοθέου Ιστορίας» και σε άλλες πηγές - όπως σε ύμνους (madrashé)- για τον Ιουλιανό που αποδίδονται στον Εφραίμ τον Σύρο (+373). Στους ύμνους αναφέρεται ότι ο Ιουλιανός συνέλαβε την ιδέα να κτίσει την εκκλησία της Κορυφής σε ώρα προσευχής στο σπήλαιο όπου ζούσε, ότι το κτίσιμο της έγινε με τη βοήθεια των υποτακτικών του, τους οποίους αποκαλούσε παιδιά του, η εκκλησία βρισκόταν στην κορυφή του βουνού, τυπολογικά σχετιζόταν με τη Σκηνή του Μαρτυρίου του

¹⁰⁴ Finkelstein, *Monastic Remains*, 40.

¹⁰⁵ *Γεροντικόν του Σινά*, 20 και Brock, *Syriac on Sinai*, 103-104

¹⁰⁶ *Γεροντικόν του Σινά*, 208-211, όπου το πλήρες κείμενο της επίσκεψης του Ιουλιανού στο Σινά (από τη Φιλόθεο Ιστορία του Θεοδωρήτου Κύρρου, 2, σ. 194, 220-224). Περιληπτική διασκευή του κειμένου σε Νεκτάριος, *Επιτομή*, 208. Για τη χρονολογία της επίσκεψης του Ιουλιανού περί το 363 σε Dahari, *Monastic Settlements in South Sinai*, 28. Για το έτος θανάτου του Ιουλιανού περί το 366/7 σε Brock, *Catalogue of Syriac Fragments*, xxix. ή το 377 σε *Γεροντικόν του Σινά*, 208. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 208.

Μωυσή (Πρόσκαιρος Σκηνή) και ακόμη ότι στο βωμό της ο Ιουλιανός τέλεσε τη Θεία Ευχαριστία¹⁰⁷. Ο U. Dahari αναφέρει ως έτος επίσκεψης του Ιουλιανού στο Σινά το έτος 363 και ορθά αξιολογεί την επίσκεψη του ως την αρχαιότερη αδιαμφισβήτητη ταύτιση του Όρους του Μωυσή με το Όρος Σινά και ως την αρχαιότερη αναφορά σε ανέγερση του πρώτου παρεκκλησίου στην κορυφή του Όρους¹⁰⁸.

Τα γραφόμενα του εκκλησιαστικού ιστορικού Θεοδώρητου Κύρρου και του Εφραίμ του Σύρου επαληθεύτηκαν πλήρως, όταν το 1998 ανασκάφηκε από την Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή στο Νότιο Σινά ένα μικρό σε διαστάσεις κτίσμα, σαφέστατα προγενέστερο της ιουστινιάνειας βασιλικής που μπορεί να αποδοθεί στον Ιουλιανό. Ενδιαφέρον είναι ότι τα θεμέλια του σώζονται σε επαφή με το εκεί ευρισκόμενο σπήλαιο της Θεοπτίας του Μωυσή και κάτω από το βορειοανατολικό τμήμα του βορείου κλίτους της ιουστινιάνειας βασιλικής¹⁰⁹. Το μικρό του μέγεθος συμφωνεί με τα όσα περιγράφει ο Θεοδώρητος δηλαδή ότι ο Ιουλιανός έκτισε θυσιαστήριο (ιερό). Συμπερασματικά ο όσιος Ιουλιανός ο Σύρος υπήρξε χωρίς αμφιβολία ο πρώτος επώνυμος προσκυνητής στο Σινά και ο πρώτος κτήτορας παρεκκλησίου της Αγίας Κορυφής (Πιν. 1).

2.2.3. Το πρώτο «κυριακό» των ασκητών στην κοιλάδα της Βάτου. Ερμηνεία των πηγών

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Θεοδώρητος δεν αναφέρει την ύπαρξη άλλου ναού στην ευρύτερη περιοχή του προσκυνηματος της Βάτου κατά την επίσκεψη του Ιουλιανού τον 4^ο αιώνα. Είναι όμως πολύ πιθανό ο γέροντας Ιουλιανός να αποφάσισε να κτίσει τον μικρό ναό στην Κορυφή του Όρους του Δεκαλόγου επειδή κατά την εποχή της επίσκεψης του υφίστατο πιθανότατα ήδη ένας ναός, ενδεχομένως ένα κυριακό των ασκητών, στην υποκείμενη κοιλάδα της Βάτου. Σε αντίθετη περίπτωση ενδέχεται να έκτιζε και ένα παρεκκλήσιο στη Βάτο. Το κείμενο λοιπόν του Θεοδώρητου αποτελεί, σύμφωνα με την παρούσα εργασία, την πρώτη ένδειξη ενδεχόμενης ύπαρξης παρεκκλησίου στην υποκείμενη κοιλάδα του προσκυνηματος της Ακατάφλεκτης Βάτου, στη θέση όπου δύο αιώνες αργότερα κτίστηκε η ιουστινιάνεια Μονή Σινά.

Η πρώτη αναφορά για «κυριακό» πιθανότατα στην περιοχή της Βάτου γίνεται στη διήγηση του Αμμωνίου¹¹⁰. Για την ιστορική απόδοση του κειμένου στον 4^ο ή στον 6^ο αιώνα υπάρχει σχετικά μεγάλη βιβλιογραφία ενώ στην παρούσα έρευνα γίνεται η υπόθεση ότι ενδέχεται ο άγνωστος Ιωάννης πρεσβύτερος που αναφέρεται

¹⁰⁷ Brock, *Syriac on Sinai*, 103-104.

¹⁰⁸ Dahari, *Monastic Settlements*, 28.

¹⁰⁹ Παναγιωτίδη-Καλοπίση, *Ανασκαφή στην Αγία Κορυφή του Όρους Σινά*, 75-77, 82. Κάτοψη του ανασκαφέντος παρεκκλησίου των Π. Κουφόπουλου-Μ. Μυριανθέως ό.π., 84, Εικ.1. Βλ. ακόμη Καλοπίση, *Panayotidi, Excavations*, 73-106, Koufopoulos, Myrianteos, *Basilica*, 107-117.

¹¹⁰ Το πλήρες κείμενο της διήγησης του Αμμωνίου με κριτική εισαγωγή και με μετάφραση στη νεοελληνική, βασισμένο στους ελληνικούς Σιναϊτικούς κώδικες 519 του 10^{ου} αιώνα και 267 του 14^{ου} αιώνα σε *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 183-235. Για το οχύρωμα, τον πύργο και τη σφαγή των σαράντα ασκητών βλ. ό.π. 197-201.

ως μεταφραστής του έργου στην ελληνική γλώσσα να ήταν ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος στο β' μισό του 6^{ου} αιώνα¹¹¹.

Ο Αιγύπτιος μοναχός Αμμώνιος που μόναζε στην Κάνοβο κοντά στην Αλεξάνδρεια μετά την πολυήμερη προσκυνηματική επίσκεψη του στους Αγίους Τόπους διηγείται: «*ήβουλήθην δὲ καὶ τὸ ἅγιον Ὄρος τὸ καλούμενον Σινᾶ, ὅπως ἀξιωθῶ καὶ αὐτῷ ἀσπᾶσθαι...*» αποδεικνύοντας ότι το προσκύνημα στους Αγίους Τόπους και στο Σινά ήταν ήδη καθιερωμένο σε αυτήν την πρώιμη εποχή. Η διήγηση του για τη ζωή και την αναίρεση των Σαράντα Μαρτύρων του Σινά και άλλων ασκητών της Ραϊθούς, η οποία περιγράφει γεγονότα μεταξύ των ετών της πατριαρχίας του Πέτρου Β' Αλεξανδρείας (373-380) και ειδικότερα στο χρονικό διάστημα 375 - 378, δίνει μία σαφή εικόνα για το πως ήταν η οικιστική οργάνωση και η καθημερινή ζωή των ασκητών στο άγιο όρος που ονομάζεται Σινά, πριν την ίδρυση της ιουστινιάνειας Μονής, που προσιδίαζε σε σκήτη.

Σύμφωνα με τη Διήγηση ο Αμμώνιος κατά την παραμονή του στο Σινά διαπίστωσε ότι ολόκληρη την εβδομάδα οι πνευματικοί άγιοι πατέρες ησυχάζαν στα κελιά τους που ήταν διάσπαρτα στη γύρω περιοχή. Το βράδυ του Σαββάτου ξημερώνοντας Κυριακή όλοι οι ασκητές συγκεντρώνονταν στο «κυριακόν» (που φαίνεται ότι ήταν κτισμένο δίπλα στο προσκύνημα της Βάτου). Εκεί αφού τελούσαν τη νυχτερινή ακολουθία και μεταλάμβαναν το πρωί των αχράντων και ζωοποιών μυστηρίων, ο καθένας επέστρεφε στο κελί του. Οι ασκητές δεν είχαν κρασί, λάδι ή ψωμί, παρά μόνον λίγους φοίνικες ή ακρόδρυα (ξηρούς καρπούς) και επειδή έρχονταν μερικοί επισκέπτες υπήρχαν λίγοι άρτοι στον «προεστώτα¹¹²» του τόπου για ευλογία. Σύμφωνα με τον Αμμώνιο κατά το διάστημα της επίσκεψης του στο Σινά, οι Σαρακηνοί των οποίων ο φύλαρχος τους είχε μόλις πεθάνει¹¹³, επέδραμαν ξαφνικά και σκότωσαν όσους ασκητές συνάντησαν στα γύρω κελιά (Γεθραμβή, Χωρήβ, Κοδάρ και άλλους τόπους γύρω από το Άγιο Όρος), οι υπόλοιποι όμως κατέφυγαν στο «οχύρωμα» με τον «προεστώτα Δουλά». Όταν οι Σαρακηνοί πλησίασαν προς τους ασκητές που βρίσκονταν μέσα στον πύργο πιθανότατα της Βάτου εμφανίστηκε μία οπτασία μεγάλης φλόγας πάνω στο άκρο της κορυφής του Αγίου Όρους ενώ όλο το Όρος φαινόταν να καπνίζει, γεγονός που προκάλεσε την άτακτη οπισθοχώρησή τους. Οι διασωθέντες ασκητές όταν είδαν τους Σαρακηνούς να φεύγουν, «κατελθόντες ἐκ τοῦ πύργου» αναζήτησαν τους ασκητές που είχαν σφαγιαστεί που εν συνόλω ήταν τριανταοκτώ ενώ σύντομα με τον θάνατο δύο ακόμη τραυματισμένων ασκητών (των Ησαΐα και Σάββα) ανήλθαν σε σαράντα.

¹¹¹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 184-192 και Caner, *Late Antique Sinai*., 141-171, όπου πραγματεύονται την ιστορικότητα του κειμένου, βάση των ως σήμερα ερευνών ορισμένες από τις οποίες δέχονται την αυθεντικότητα του κειμένου του 4^{ου} αιώνα και άλλες προτείνουν ότι συντέθηκε στα τέλη του 6^{ου} αιώνα. Για τυχόν σχέση της μετάφρασης του κειμένου στην ελληνική γλώσσα με τον Άγιο Ιωάννη της Κλίμακος βλ. αναλυτικά 2.3.2. και Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου της Κλίμακος*, 88-89, Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου της Κλίμακος*, 32-33.

¹¹² *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 202.

¹¹³ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 197-198, σημ. 10 και *Γεροντικόν*, 454. Περί το 375 διαλύθηκε η συνθήκη ειρήνης μεταξύ Βυζαντινών και Σαρακηνών όταν η Μαβία έγινε βασίλισσα των Αράβων.

Στο κείμενο του Αμμωνίου περιλαμβάνεται ακόμη η διήγηση που ο ίδιος είχε ακούσει από έναν από τους τρεις επιβιώσαντες ασκητές της περιοχής της πολίχνης της Ραϊθούς (επίγειο του Σινά νοτιοδυτικά της χερσονήσου) σχετικά με τα παράλληλα γεγονότα της σφαγής άλλων σαράντα ασκητών και πολλών κατοίκων, που ενεπλάκησαν στη συνέχεια σε μάχη. Η σφαγή συντελέστηκε από τριακόσιους Βλεμμύες που είχαν αποβιβαστεί από τα καράβια τους στα παράλια της πολίχνης. Το γεγονός συνέπεσε χρονικά με την επιδρομή στο Σινά. Από τη διήγηση προκύπτει ότι οι ασκητές στη Ραϊθώ είχαν μία παρόμοια οικιστική οργάνωση σε «σκήτη»¹¹⁴ με αυτήν που περιέγραψε ο Αμμώνιος για την προϊουστινιάνεια σκήτη του Σινά. Ο επικεφαλής των ασκητών αναφέρεται ως ο «ἀγιώτατος ἡμῶν πατήρ Παῦλος» (στη Βάτο ο επικεφαλής αναφέρεται ως ο «προεστώς»). Οι αναχωρητές της Ραϊθούς ενώ ζούσαν διάσπαρτοι σε σπηλιές στο γειτονικό όρος, συγκεντρώνονταν όπως στη Βάτο για τη θεία λειτουργία στο κοινό «κυριακόν». Από αυτό το όρος στα ανατολικά της παραλίας ξεκινούν δώδεκα πηγές που ποτίζουν πολλούς φοίνικες οι καρποί των οποίων αποτελούσαν την κύρια τροφή των ασκητών¹¹⁵. Διαφωτιστική για την αρχιτεκτονική ιστορία είναι η πληροφορία της διήγησης ότι οι ασκητές, όταν είδαν το πλοίο με τους βαρβάρους να πλησιάζει στο λιμάνι, κατέφυγαν στο κυριακό της Ραϊθούς που ήταν οχυρωμένο με τείχος από τούβλα που είχε ύψος δύο φορές το ανδρικό ανάστημα (περίπου 3-3,5 μ.)¹¹⁶. Οι βάρβαροι όντας ανεμπόδιστοι από τους ασκητές ανέβηκαν στο τείχος με μακριά ξύλα, μπήκαν στο εσωτερικό του περιβόλου και άνοιξαν τις θύρες του. Στη συνέχεια αφού φόνευσαν τον μοναχό Ιερεμία που καθόταν στη θύρα του κυριακού και τον γέροντα τους Παύλο όρμησαν μέσα στην εκκλησία και συνέχισαν την ανελέητη σφαγή¹¹⁷.

Για την αξιολόγηση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων στο προϊουστινιάνειο Σινά και μάλιστα στο χώρο της Βάτου, η διήγηση του Αμμωνίου είναι άκρως διαφωτιστική. Πρόκειται για την παλαιότερη αναφορά προ του Ιουστινιανού, πρώτον στην οργάνωση της ζωής των ασκητών της Βάτου (και της Ραϊθούς) σε ένα είδος σκήτης, δεύτερον στην ύπαρξη στο χώρο της Βάτου ενός κυριακού, δηλαδή του κεντρικού ναού της σκήτης και τρίτον στην ύπαρξη ενός κτηρίου με οχυρωματικό χαρακτήρα το οποίο κατονομάζεται στο κείμενο άλλοτε ως «οχύρωμα» και άλλοτε ως «πύργος»¹¹⁸. Από την περιγραφή των παραλλήλων επιδρομών σε διάφορα κοντινά μέρη στη Βάτο επιβεβαιώνεται ότι ο Αμμώνιος περιγράφει όντως το προσκύνημα της Βά-

¹¹⁴ Τον όρο «σκήτη» για την οργάνωση της μοναχικής ζωής την προϊουστινιάνεια περίοδο σύμφωνα με τη διήγηση του Αμμωνίου χρησιμοποιεί τον 17^ο αιώνα ο Νεκτάριος, *Επιτομή*, 96.

¹¹⁵ Ο κήπος αυτός μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 συνέχιζε να ανήκει στη Μονή.

¹¹⁶ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 216.

¹¹⁷ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 212-235.

¹¹⁸ Για την αυθεντικότητα της διήγησης του Αμμωνίου και για τις αρχικές εκδόσεις βλ. *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 185-192, η σχετική πληροφορία της *Διηγήσεως* είναι ιστορικά τεκμηριωμένη και φαίνεται ότι σχετίζεται με την διάλυση της συνθήκης ειρήνης των Ρωμαίων με τους Σαρακηνούς λίγο πριν το 375 και την άνοδο στο θρόνο της Μαβίας, βασίλισσας των Σαρακηνών. Για το χρόνο συγγραφής της διήγησης βλ. ό.π. 190-191. Για την επίσκεψη του Αμμωνίου στο Σινά, ό.π. 197. Για το οχύρωμα, τον πύργο και τη σφαγή των σαράντα ασκητών βλ. ό.π. 197-201.

του στους πρόποδες του Όρους του Δεκαλόγου εκεί όπου μεταγενέστερα κτίστηκε η Ιουστινιάνεια Μονή. Στη διήγηση διευκρινίζεται ότι είχαν προηγηθεί οι επιδρομές κατά των ασκητών στη Γεθραμβή, στο Χωρήβ, στο Κοδάρ και στους υπόλοιπους τόπους που γειτονεύουν του αγίου όρους (Σινά). Τα τοπωνύμια ταυτίζονται σήμερα από τους μελετητές αντίστοιχα με την περιοχή του μονυδρίου των Αγίων Αποστόλων στην Beth Rabbeh, το Όρος του Δεκαλόγου και τη Μονή των Αγίων Τεσσαράκοντα στην κοιλάδα El-Leja (Λιγαία)¹¹⁹.

Το ότι ο πύργος δεν είχε ιδιαίτερες αξιώσεις ως οχυρωματικό έργο φαίνεται από τη δήλωση του Αμμωνίου ότι ενώ αυτός και κάποιοι από τους ασκητές βρίσκονταν μέσα σε αυτό, όταν οι επιτιθέμενοι έφθασαν κοντά τους «*παρ'όλιγον και ήμας έφόνεον μηδενός αύτοϊς μαχομένου*». Παραμένει ασαφής η σχέση πύργου (ή οχυρώματος) και κυριακού όμως η σαφής αναφορά ότι το κυριακό στη Ραϊθώ ήταν οχυρωμένο με τείχος¹²⁰ αφήνει να υποθέσουμε ότι το κυριακό βρισκόταν εντός του πύργου.

Το παλαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο που παραδίδει το κείμενο της διήγησης του Αμμωνίου είναι η συριακή μετάφραση της, η γραφή του οποίου χρονολογήθηκε από την Agnes Smith Lewis προ του 7^{ου} αιώνα¹²¹. Εδώ όπως και σε ορισμένους μόνον ελληνικούς κώδικες, αναφέρεται ότι οι σφαγές στο Σινά και στη Ραϊθώ έγιναν «*μηνί Τυβί β' περί ώραν ένατην*» κατά το αιγυπτιακό ημερολόγιο, που αντιστοιχεί στην 28^η Δεκεμβρίου του ρωμαϊκού ημερολογίου¹²². Την αιτία για την οποία, λίγα χρόνια αργότερα επικράτησε να τελείται η μνήμη τους στις 14 Ιανουαρίου μας διευκρινίζει ο όσιος Νείλος (βλ. παρακάτω σχετικά στο Διήγημα του Νείλου).

Ανάλογη αξιόπιστη αναφορά στην ύπαρξη εκκλησίας των ασκητών στη θέση του προσκυνηματος της Βάτου διασώζεται στο κείμενο της διήγησης της προσκυνητριας Αιθερίας ή Εγερίας που επισκέφθηκε – όπως είχε κάνει και ο Αμμώνιος λίγα χρόνια πριν- πρώτα τους Αγίους Τόπους και στη συνέχεια το Σινά περί το 383-384 όταν εκεί επικρατούσε ησυχία¹²³. Η Αιθερία αναφέρει σχετικά ότι προηγήθηκε επίσκεψη της ομάδας της στην κορυφή του Σινά όπου είχαν βρει κτισμένη μία μικρή εκκλησία (η οποία όπως φαίνεται ταυτίζεται με αυτήν που είχε κτιστεί περίπου δύο δεκαετίες πριν από τον Σύρο Ιουλιανό). Η Αιθερία αναφέρει ότι η εκκλησία που βρίσκεται εκεί δεν είναι εντυπωσιακή για το μέγεθος της, γιατί υπήρχε ελάχιστος χώρος στην κορυφή, αλλά μόνο για τη χάρη της, και ότι υπήρχε υπεύθυνος πρεσβύτερος της εκκλησίας που ζούσε σε κοντινό κελί. Επίσης διευκρινίζει στη διήγηση της

¹¹⁹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 199, σημ.14 και σημ.16.

¹²⁰ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 216, 220.

¹²¹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 190-93, σημ.35.

¹²² *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 191-2, 232 σημ. 68. Το παλαιότερο χειρόγραφο της Διήγησης που σώζεται φαίνεται να είναι αυτό στο οποίο βασίστηκε η συριακή έκδοση της διηγήσεως του Αμμωνίου που κατά την Agnes Lewis γράφτηκε πριν τον 7^ο αιώνα και ορθά καθορίζει την ημέρα μνήμης των μαρτύρων την 28^η Δεκεμβρίου.

¹²³ Για το χρόνο επίσκεψης της Αιθερίας βλ. *Egeria's Travel*, 29, 94. Για το κείμενο της επίσκεψης 91-97.

ότι ενώ κατά την επίσκεψη τους συνάντησαν αρκετούς πρεσβύτερους και μοναχούς, κανείς από αυτούς δεν ζούσε στην Αγία Κορυφή όπου το μόνο που υπήρχε ήταν η εκκλησία και το σπήλαιο του Μωυσή. Χαμηλότερα στο όρος Χωρήβ συνάντησαν ένα ακόμη παρεκκλήσιο στη θέση όπου κατά την παράδοση συνδέεται με την παραμονή του Προφήτη Ηλία σε σπήλαιο στο Χωρήβ (Πιν.6). Στη συνέχεια οδηγήθηκαν στην κορυφή της κοιλάδας της Βάτου όπου οι ασκητές είχαν πολλά κελιά. Εκεί ακριβώς στη θέση της Βάτου, που ήταν ακόμη ζωντανή και πετούσε βλαστούς, υπήρχε μία ακόμη εκκλησία. Η Αιθερία περιγράφει ότι μπροστά από αυτήν (την εκκλησία) μέσα σε ένα πολύ όμορφο κήπο, ο οποίος είχε άφθονο νερό, βρισκόταν η Καιόμενη Βάτος μέσω της οποίας ο Κύριος μίλησε στο Μωυσή. Τέλος αναφέρει ότι επειδή ήταν ήδη πολύ αργά ώστε να τελέσουν τη λειτουργία, περιορίστηκαν στο να προσευχηθούν μέσα στην εκκλησία και να διαβάσουν το σχετικό χωρίο από το βιβλίο του Μωυσή στον κήπο της Βάτου¹²⁴.

Το γεγονός ότι η Αιθερία δεν αναφέρεται στην ύπαρξη πύργου μπορεί να ερμηνευτεί σε συνδυασμό με τις διηγήσεις του προγενέστερου Αμμωνίου και των μεταγενέστερων Νείλου και Ευτυχίου, επειδή η εκκλησία βρισκόταν τελικά μέσα στον μικρό οχυρωματικό πύργο όπως και στοιχειώδεις αποθηκευτικοί χώροι. Δηλαδή πρόκειται για ένα μόνον κτήριο από το οποίο ο ναός καταλάμβανε σημαντικό μέρος. Κάτι που δεν έχει ακόμη επαρκώς ερμηνευτεί είναι η απουσία από τη διήγηση της Αιθερίας οποιασδήποτε πληροφορίας για την αναίρεση των σαράντα πατέρων που είχαν μαρτυρήσει λιγότερο από μία δεκαετία πριν την επίσκεψη της, η μνήμη των οποίων είναι βέβαιο ότι είχε σταδιακά ενσωματωθεί στην τοπική παράδοση. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι κανένας από τους σαράντα μάρτυρες της πρώτης αναίρεσης δεν μαρτύρησε στην περιοχή της Βάτου αλλά αρκετά μακριά στη Γεθραμβή, στο Κοδάρ, στο Χωρήβ και σε άλλους τόπους του Σινά. Συμπερασματικά η διήγηση της Αιθερίας τεκμηριώνει τρεις «εκκλησίες» στην περιοχή, δηλαδή το παρεκκλήσιο του Ιουλιανού στην Αγία Κορυφή¹²⁵, ένα παρεκκλήσιο στον Προφήτη Ηλία και ένα στην κοιλάδα της Βάτου (Πιν. 1, 6).

Μία ακόμη πρώιμη αναφορά σε ύπαρξη «εκκλησίας» των αναχωρητών στην κοιλάδα της Βάτου¹²⁶ στο Σινά γίνεται στο διήγημα του Νείλου¹²⁷. Οι σύγχρονοι ερευνητές, μετά από πολύχρονες αντικρουόμενες μεταξύ τους δημοσιεύσεις δεν έχουν ακόμη λύσει την ταυτότητα του συγγραφέα ούτε επιβεβαιώσει τη γνησιότητα του Διηγήματος που γενικώς αποδιδόταν στον 5^ο αιώνα¹²⁸. Το διήγημα περιλαμβάνει τη δεύτερη αναίρεση των ασκητών της Βάτου στο Σινά και την αιχμαλωσία του

¹²⁴ Ο.π. 96.

¹²⁵ Kalopissi, Panayotidi, *Excavations*, 73-106, Παναγιωτίδη κ.ά, *Ανασκαφή*, 69-90.

¹²⁶ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 292.

¹²⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 99 όπου η πρώτη δημοσίευση του κειμένου του Διηγήματος του ασκητή στο Σινά «Νείλου» που οι σύγχρονοι ιστορικοί ονόμασαν ψευδο-Νείλο για να τον διαφοροποιήσουν από τον Νείλο Αγκύρας.

¹²⁸ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 239-255. Στην παραπάνω δημοσίευση υποστηρίζεται ότι το έργο ανήκει στον ερημίτη Νείλο Σιναΐτη και ότι γράφτηκε μεταξύ 614 και 633. Επίσης εδώ αναπτύσσονται όλες οι σχετικές δημοσιεύσεις σχετικά με την ιστορική του αξιοπιστία και την ταυτότητα του συγγραφέα.

γιου του συγγραφέα Θεοδούλου¹²⁹. Ο «Νείλος» περιγράφει ότι αυτός με το γιο του Θεόδουλο ζούσαν ερημική ζωή πάνω στο όρος Σινά που ήταν τότε γεμάτο από ασκητές. Έτυχε όμως να κατέβουν από το βουνό και να βρίσκονται βαθιά χαράματα (προφανώς Σάββατο προς Κυριακή) μέσα στην εκκλησία της Βάτου με τους εκεί ασκητές, πράγμα που το συνήθιζαν από παλιά. Ξαφνικά επέδραμαν οι Σαρακηνοί και αφού συγκέντρωσαν όσα είχαν ετοιμαστεί για χειμωνιάτικη τροφή (πράγμα που δείχνει ότι κοντά στην εκκλησία φυλάγονταν οι προμήθειες), έβγαλαν τους ασκητές από την εκκλησία, σκότωσαν τον ιερέα του αγίου τόπου που επίσης ονομαζόταν Θεόδουλος, τον συνασκητή του Παύλο και τον διάκονο Ιωάννη. Οι βάρβαροι στη συνέχεια απήγαγαν τον γιο του «Νείλου» και περιέργως άφησαν ελεύθερους τον ίδιο και τους υπόλοιπους συνεκκλησιαζομένους που κατέφυγαν στην κορυφή του βουνού (Αγία Κορυφή). Όταν οι βάρβαροι απομακρύνθηκαν αρκετά και η νύκτα επέτρεπε να επιστρέψουν στη Βάτο, ο «Νείλος» με τους υπόλοιπους διασωθέντες κατέβηκαν από το βουνό, έθαψαν τους σφαγιασθέντες και πρόλαβαν τις νουθεσίες του ετοιμοθάνατου γέροντα Θεόδουλου. Όταν και αυτός απεβίωσε, τον έθαψαν και κατέφυγαν με την κάλυψη της νύκτας στη γειτονική πόλη της Φαράν. Ο «Νείλος» στο σημείο αυτό διευκρινίζει ότι οι ασκητές μαρτύρησαν και πέθαναν την όγδοη μέρα μετά τα Θεοφάνεια η οποία είναι η 14^η του μηνός Ιανουαρίου¹³⁰.

Στην έρευνα αυτή με τη βοήθεια των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και των πηγών προτείνονται με επιφύλαξη τα παρακάτω για τη χρονολόγηση του έργου. Το *terminus post quem* που εμφανίζεται στο κείμενο είναι η σαφής αναφορά του «Νείλου» σε παλαιότερη - επιδρομή και αναίρεση πατέρων¹³¹. Άρα είναι, από την τοπική ισχυρή παράδοση μεταξύ των ασκητών, γνωστή η προγενέστερη αναίρεση των σαράντα ασκητών της Βάτου περί το 375 (στην οποία παρίστατο ο Αμμώνιος)¹³². Το *terminus ante quem* είναι ότι με σαφήνεια προκύπτει ότι στην περιοχή της Βάτου όπου ζούσαν οι ασκητές δεν είχαν ακόμη κτιστεί τα ψηλά τείχη και το μεγάλο Καθολικό του Ιουστινιανού που θα προστάτευαν επαρκώς τους εκκλησιαζόμενους, πράγμα που εύστοχα είχε πρώτος επισημαίνει ήδη από τον 17^ο αιώνα ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων σε σχετική παράφραση του Διηγήματος που συμπεριέλαβε στην *Επιτομή*¹³³. Πιο συγκεκριμένα ο ασκητής «Νείλος», αναφέρει σαφώς ότι στη Βάτο υπήρχε μόνον μία εκκλησία από την οποία ήταν εύκολο οι επιδρομείς να βγάλουν έξω τους ασκητές που ούτως ή άλλως δεν έφεραν λόγω της πνευματικότητας τους καμιά αντίσταση¹³⁴. Η οργάνωση σε σκήτη της ζωής των ασκητών που ζούσαν στα γύρω βουνά και συναθροίζονταν στο κυριακό εμφανίζεται όμοια με αυτήν της περιγραφής του Αμμωνίου με μικρές διαφορές λ.χ. ο Αμμώνιος αποκαλεί τον επι-

¹²⁹ Η πληρέστερη δημοσίευση θεωρείται αυτή των Τσάμη-Κατσάνη, *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 239-355 με εισαγωγή.

¹³⁰ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 290-303.

¹³¹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 302.

¹³² *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 303-4.

¹³³ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 99-100.

¹³⁴ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 293.

κεφαλής των ασκητών Δουλά ή με το επίθετο προεστώτα ενώ ο «Νείλος» αποκαλεί τον Θεόδουλο ιερέα, γέροντα και πρεσβύτερο¹³⁵. Η περιγραφή του «Νείλου» για την εκκλησία της Βάτου συμβαδίζει με αυτήν της Αιθερίας που δεν αναφέρει –αλλά πιθανότατα υπονοεί– τον πύργο της Βάτου παρά με του Αμμωνίου, χωρίς όμως να αναφέρει τον δεύτερο. Συνεπώς το διήγημα αναφέρεται σε περιστατικό που μπορεί να χρονολογηθεί στο διάστημα εκατόν εβδομήντα πέντε ετών μεταξύ 375 και 550.

Ο «Νείλος» γνώριζε –από παράδοση– ότι η πραγματική επέτειος της πρώτης αναίρεσης των ασκητών της Βάτου επί Αμμωνίου ήταν η 28^η Δεκεμβρίου και όχι η 14^η Ιανουαρίου που επεκράτησε για πρακτικούς λόγους ώστε να συνεορτάζεται με τη δεύτερη αναίρεση των ασκητών που διασώζει ο ίδιος¹³⁶. Αυτό φανερώνει ότι το Διήγημα του «Νείλου» βρίσκεται σε χρονική διαδοχή με τη Διήγηση του Αμμωνίου, γράφτηκε ικανό χρόνο μετά το πρώτο συμβάν ώστε να έχει ήδη καθιερωθεί στο Σινά η γιορτή της μνήμης τους, δεν είχαν περάσει πολλά χρόνια μεταξύ πρώτης και δεύτερης αναίρεσης και ήταν ακόμη γνωστή η ακριβής ημερομηνία της πρώτης αναίρεσης και το κυριότερο δεν είχε ακόμη κτιστεί στη Βάτο η Ιουστινιάνεια Μονή που θα προστάτευε τους ασκητές. Κατά τον 5^ο και κυρίως τον 6^ο αιώνα οι αραβικές φυλές του Σινά δεν αποτελούσαν απειλή για τη ρωμαϊκή διοίκηση ούτε διατάραξαν την ειρήνη στην περιοχή αυτή¹³⁷. Μία χρονολόγηση του Διηγήματος του «Νείλου» στις αρχές του 5^{ου} αιώνα με τα παραπάνω στοιχεία θα ήταν ενδεχομένως αποδεκτή¹³⁸. Φαίνεται πιθανόν ο ασκητής «Νείλος» να έζησε επί αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β' στο πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα¹³⁹.

Συμπερασματικά οι δύο διαδοχικές αναιρέσεις των ασκητών του Σινά (επί Αμμωνίου και «Νείλου») σύντομα συγχωνεύτηκαν και δημιούργησαν μια ισχυρή εντόπια παράδοση των ασκητών στα όρη του Σινά. Από την πρώτη αναίρεση επί Αμμωνίου διασώθηκε ο πραγματικός αριθμός των σαράντα ανααιρεθέντων ασκητών ενώ απεμπολήθηκε σκοπίμως η πραγματική ημερομηνία της αναίρεσης δηλαδή η 28^η Δεκεμβρίου η οποία διασώζεται στη συριακή μετάφραση του 7^{ου} αιώνα, ενώ στο λίγο μεταγενέστερο διήγημα του «Νείλου» διευκρινίζεται ότι η 14^η Ιανουαρίου δεν είναι η επέτειος της πρώτης αναίρεσης. Από τη δεύτερη διασώθηκε η πραγματική ημερομηνία της αναίρεσης δηλαδή η 14^η Ιανουαρίου και λησμονήθηκε ο πραγματικός αριθμός των θυμάτων που ούτως ή άλλως δεν ήταν επαρκώς τεκμηριωμένος και προβεβλημένος από το ίδιο το διήγημα του «Νείλου».

Η αρνητική επίδραση και η ανασφάλεια για το προσκύνημα εν γένει στο Σινά που δημιούργησαν οι δύο αναιρέσεις των ασκητών στον 4^ο και στις αρχές του 5^{ου}

¹³⁵ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 242.

¹³⁶ *Μαρτυρολόγιον*, 302, 304.

¹³⁷ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 253.

¹³⁸ Η χρονολόγηση του κειμένου μεταξύ 614 και 633 προτάθηκε το 1989 σε *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 253.

¹³⁹ Ο Νείλος ο Σιναΐτης, λόγιος έπαρχος Κωνσταντινουπόλεως που είχε ζήσει αρχικά στην Κωνσταντινούπολη, στη συνέχεια στην Αλεξάνδρεια και αργότερα με το γιο του στο Σινά, *Ευστρατιάδου, Αγιολόγιον*, 346.

αιώνα φαίνεται στο παρακάτω περιστατικό στο πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα που δημοσίευσε πρόσφατα ο S. Brock. Δύο ακόμη προσκυνητές του Σινά, στην, προ του Ιουστινιανού εποχή, ο Παύλος από την «Qanitos» της Ιταλίας και ο Ιωάννης από την Έδεσσα της Συρίας, όταν εκδήλωσαν την πρόθεση τους να επισκεφτούν το Σινά, την εποχή του επισκόπου Έδεσσας Rabbula (411-435)¹⁴⁰, δηλαδή το αργότερο το έτος 435, είχαν τύχει προειδοποίησης ότι κινδυνεύουν να αιχμαλωτιστούν από Άραβες επιδρομείς. Αυτό δείχνει ότι στη Συρία γνώριζαν από το πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα για τις επιδρομές και αναιρέσεις των ασκητών του Σινά που συνέχισαν να συμβαίνουν. Πράγματι οι δύο προσκυνητές πλησιάζοντας το όρος Σινά αιχμαλωτίστηκαν από Άραβες επιδρομείς, αλλά αυτό απετέλεσε την αφορμή μέσω θαυματουργικών γεγονότων να διδάξουν τη χριστιανική διδασκαλία και να βαπτίσουν αρκετούς από αυτούς. Μάλιστα για τις ανάγκες των νεοφώτιστων μία τέντα στήθηκε παραπλεύρως ως εκκλησία¹⁴¹.

Σαφής αναφορά σε «εκκλησία» αφιερωμένη στη Θεοτόκο μέσα στο εσωτερικό του πύργου της Βάτου γίνεται μόνον στα Χρονικά του μελχίτη πατριάρχη Αλεξανδρείας (933-939) Ευτύχιου (Sa'īd ibn al-Batīq) που γράφτηκαν στα αραβικά τον 10^ο αιώνα¹⁴². Εδώ έχει συμπεριληφθεί η πλέον αξιόπιστη διήγηση για την κτίση της Μονής Σινά¹⁴³. Σύμφωνα με τον Ευτύχιο «οι μοναχοί του Σινά ήσαν διασκορπισμένοι ανά τα όρη και τις κοιλάδες γύρω από τη βάτο, όπου ο Θεός συνδιελέγη μετά του Μωυσέως. Πιο πάνω από τη Βάτο είχαν κτισμένο μεγάλο πύργο (ο οποίος υφίστατο την εποχή του Ευτυχίου τον 10^ο αιώνα) και μέσα σε αυτό βρίσκεται η εκκλησία της αγίας Μαρίας της Παρθένου (Μαρταρτίμ). Μέσα στον πύργο αυτόν κρύβονταν οι μοναχοί από φόβο, όταν ερχόταν προς αυτούς κάποια είδηση. Ο Ευτύχιος διευκρινίζει ότι ο πύργος ήταν κτισμένος κοντά στη Βάτο πλησίον της οποίας πήγαιναν ύδατα και ότι οι μοναχοί ήσαν διασκορπισμένοι στις κοιλάδες (Σχ. 31). Επίσης ιδιαίτερη σημασία έχει η πληροφορία του Ευτυχίου ότι ο απεσταλμένος του βασιλέως Ιουστινιανού έκτισε τη Μονή επί της Βάτου, στη θέση του πύργου, τον οποίο συμπεριέλαβε μέσα στη Μονή. Ο Ευτύχιος διευκρινίζει ότι η Μονή βρισκόταν σε στενό ανάμεσα σε όρη έχοντας τόσο δυσμενή θέση ώστε αν κάποιος ανέβαινε στο βουνό στα βόρεια και έριπτε λίθο, αυτός θα βρισκόταν στο μέσον της Μονής. Παρόλα αυτά ο απεσταλμένος (του βασιλέως) έκτισε τη Μονή σε αυτήν την τοποθεσία, στο στενό, χάριν της Βάτου, των μνημείων προς τα ανατολικά και των υδάτων (Σχ. 30).

Ως προς τα κτίσματα ο Ευτύχιος συμφωνεί απολύτως με τις διηγήσεις του Αμμωνίου, και δεν αντιτίθεται στα γραφόμενα από την Αιθερία και τον Νείλο ενώ συμπληρώνει χωρίς να αναιρεί τον ιστορικό Προκόπιο. Ακόμη με την αναφορά του

¹⁴⁰ Evans, Ratliff, *Byzantium and Islam*, 67.

¹⁴¹ Brock, *Syriac on Sinai*, 104-105.

¹⁴² Mayerson, *Procopius or Eutychius*, 33-38.

¹⁴³ Ευτύχιος, *Annales, 1071B*, Robinson - Smith, *Biblical Researches*, 556-557, όπου υπάρχει αγγλική μετάφραση του κειμένου του Ευτυχίου περί την κτίση της Μονής Σινά. Ελληνική μετάφραση δημοσίευσε ο Ευγένιος Μιχαηλίδης το 1928 βλ. Ευτύχιος, *Χρονικά*, 275-277, *Μαρτυρολόγιον*, 188-189.

Ευτυχίου στον πύργο ως καταφυγίου των μοναχών σε ώρα κινδύνου συνδέει την περιγραφή του με τις διηγήσεις του Αμμωνίου του τέλους του 4^{ου} αιώνα όπου όντως οι ασκητές είχαν καταφύγει για να σωθούν. Πρόκειται για την ακριβέστερη και την πιο διαφωτιστική διήγηση για την κτίση της Μονής πάνω στην οποία βασίζεται σε σημαντικό βαθμό η ταύτιση, που προτείνεται στην έρευνα αυτή για το πρώτο τεκμηριωμένο παρεκκλήσιο στην περιοχή της Βάτου μέσα στον πύργο, με το υφιστάμενο παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως (Σχ. 30)¹⁴⁴.

Η ύπαρξη του προϊουστινιάνειου πύργου στο προσκύνημα της Βάτου είναι πλέον τεκμηριωμένη μετά τις πρόσφατες δημοσιεύσεις του P. Grossmann, ο οποίος πρώτος υπέδειξε ότι σώζεται σήμερα μέσα στην ιουστινιάνεια Μονή ένα προγενέστερο κτήριο με τοίχους από μεγάλες πέτρες με πάχος περί το ένα μέτρο και διαστάσεων περίπου 12 X 12 μ. νοτιοδυτικά του Καθολικού (Σχ. 14)¹⁴⁵. Ακολούθησε συνοπτική δημοσίευση της Μ. Μυριανθέως για την ταύτιση του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως στον όροφο του Πύργου με τη θέση του αρχαίου Κυριακού της διήγησης του Αμμωνίου το 1999¹⁴⁶. Η αξιοπιστία της διήγησης του Ευτυχίου αυξήθηκε σημαντικά με την ταύτιση το 1998 ερειπίων ανατολικά του φρουρίου, ως το αναφερόμενο από αυτόν συγκρότημα κατοικιών των φυλάκων της Μονής το οποίο ανασκάφτηκε το 2001 από την Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή στο Νότιο Σινά¹⁴⁷.

Συμπερασματικά στην παρούσα εργασία υποστηρίζεται με τη βοήθεια, πρώτον της σαφέστατης αναφοράς που γίνεται στη Διήγηση του Αμμωνίου ότι στο Σινά υπήρχε πύργος των ασκητών και ότι το κυριακό στη Ραϊθώ ήταν οχυρωμένο, δεύτερο μέσω της αξιόπιστης μεταγενέστερης περιγραφής για την κτίση της Μονής Σινά του πατριάρχη Αλεξανδρείας Ευτυχίου όπου αναφέρεται ότι το κυριακό ήταν μέσα στον πύργο¹⁴⁸, και κυρίως μέσω των κατά χώραν σωζόμενων τμημάτων του πύργου εντός της Μονής Σινά¹⁴⁹, ότι το κυριακό των αναχωρητών της Βάτου, στη θέση όπου κτίστηκε αργότερα η Μονή Σινά, βρισκόταν μέσα στον πύργο και μάλιστα ακριβώς στη θέση και στη γεωμετρία της κάτοψης του σημερινού παρεκκλησίου της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Σχ. 26). Ένδειξη για την ύπαρξη παρεκκλησίου στο εσωτερικό του πύργου αποτελεί και ο ορθός προσανατολισμός του κτηρίου με άξονα ανατολής-δύσης (Σχ. 30). Από τα παραπάνω φαίνεται πιθανότερο ο πύργος να κατασκευάστηκε ενδεχομένως στον 4^ο αιώνα παρά όπως είχε πρόσφατα υποστηρίξει ο U. Dahari στον 5^ο αιώνα επί αυτοκράτορα Αναστασίου (491-518)¹⁵⁰ (Σχ. 14, 31). Ο πύργος αποτελούσε το κεντρικό κτίσμα γύρω από το οποίο αναπτυσσόταν

¹⁴⁴ Mayerson, *Procopios or Eutychius*, 33-38. Μυριανθέως, *Παρεκκλήσια κεντρικού πυρήνα: 33-34*

¹⁴⁵ Grossmann, *Katharinenkloster, 556-558, Abb.3.* και Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29-30, Σχέδιο 1, 1.

¹⁴⁶ Μυριανθέως, *Παρεκκλήσια κεντρικού πυρήνα*, 33-34.

¹⁴⁷ Fyssas, *Wadi El-Deir*, 17. Το συγκρότημα υπό δημοσίευση από τις καθ. Μ. Παναγιωτίδη, Σ. Καλοπίση-Βέρτη, υπεύθυνες της ανασκαφής, Ν. Φύσσα, Δ. Μουρελάτο, αρχαιολόγους.

¹⁴⁸ Ευτύχιος, *Χρονικά*, 276.

¹⁴⁹ Grossmann, *Katharinenkloster, 556-558, Abb.3.* και Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29-30, Σχέδιο 1, 1.

¹⁵⁰ Dahari, *Monastic Settlements*, 55.

ομάδα βοηθητικών κτηρίων και εργαστηρίων που προστατεύονταν από περίβολο (Σχ. 31) όπως συνέβαινε και αλλού¹⁵¹.

Μία σύντομη περιγραφή της μοναστηριακής οργάνωσης των ασκητών στην κοιλάδα της Βάτου γίνεται πιθανότατα στη δεκαετία του 550, κοντά στο έτος 551¹⁵² από τον ανώνυμο προσκυνητή της Πλακεντίας ο οποίος περιγράφει ένα οχυρωμένο μοναστήρι όπου φυλάσσονταν οι προμήθειες των ασκητών, το πηγάδι του Μωυσή, χωρίς όμως να αναφέρει εκκλησία. Επίσης αναφέρει ότι υπήρχαν τρεις επικεφαλής πολύγλωσσοι μοναχοί. Στην Κορυφή ο Ανώνυμος συνάντησε ένα μικρό παρεκκλήσιο διαστάσεων έξι επί έξι ρωμαϊκά πόδια που φαίνεται ότι ήταν το παρεκκλήσιο του Ιουλιανού του 4^{ου} αιώνα (Πιν. 1)¹⁵³. Θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω από τους ερευνητές κατά πόσον ο Ανώνυμος περιγράφει την κατάσταση λίγο πριν την ανέγερση της Ιουστινιάνειας Μονής που είναι το πιθανότερο ή μετά από αυτήν.

Ενδέχεται την ίδια εποχή, στη δεκαετία του 550 να χρονολογείται και ένα από τα χειρόγραφα με οικονομικά στοιχεία εμπορών της πόλης Nessana¹⁵⁴. Η επιστημονική έρευνα έχει συσχετίσει τον αββά Μαρτύριο, που αναφέρεται σε ένα από αυτά ως οικονομικός διαχειριστής στο Σινά, με τον γέροντα και καθοδηγητή του οσίου Ιωάννου της Κλίμακος¹⁵⁵. Ο Μαρτύριος φέρεται να δίνει στους εμπόρους ένα μεγάλο ποσό για την εποχή 270 σόλιδους για άγνωστη αιτία. Βρισκόμαστε σε μία εποχή όπου υποθετικά ο αββάς Μαρτύριος μπορούσε να ήταν ένας από τους τρεις επικεφαλής της μοναστικής εγκατάστασης στη Βάτο που είχε συναντήσει ο Ανώνυμος της Πλακεντίας και τα χρήματα θα μπορούσε να σχετίζονταν με την προετοιμασία για το οικοδομικό πρόγραμμα της ανέγερσης της Ιουστινιάνειας μονής.

Σχετικά με τους λόγους ανασφάλειας των ασκητών που οδήγησε στην ανέγερση της Ιουστινιάνειας Μονής ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων αναφέρει στην Επιτομή «...εύρίσκεται δὲ καὶ εἰς τὸν Χρονογράφον τὸν Ἀραβικόν, ὅτι αὐτὴ ἡ αἰτία τῶν βαρβάρων, ὅποῦ ἐπάτησαν δύο φοραῖς τὸν τόπον, ἀνάγκασε τοὺς Πατέρας ἐκείνους νὰ ὑπάγουσι πρὸς τὸν Βασιλέα Ἰουστινιανόν, ζητῶντες νὰ τοὺς κτίσῃ Κάστρον εἰς κατοικίαν». Και παρακάτω επαναλαμβάνει «...μάλιστα ὅποῦ καὶ ὁ Ἀραβικὸς Χρονογράφος λέγει, πῶς ὕστερα ἀπὸ τὴν δεύτερην ἀναίρεσιν τῶν Ἀββάδων, νὰ ἐκτίσθῃ τὸ Μοναστήριον...»¹⁵⁶.

¹⁵¹ Walters, *Monastic Archaeology*, 16, βλ. μοναστήρι του Αγίου Επιφανίου στην Άνω Αίγυπτο με τετράγωνο σε κάτοψη πύργο στο κέντρο.

¹⁵² Caner, *Late Antique Sinai*, 26 και 252-262. Η χρονολογία της επίσκεψης του Ανωνύμου στο Σινά γύρω στο 550 προτείνεται αντί της παλαιότερης περί το 570.

¹⁵³ *Antoninus Martyr*: 30. Caner, *Late Antique Sinai*, 258. Πιθανόν ο Ανώνυμος να αναφέρεται στις διαστάσεις του εσωτερικού του παρεκκλησίου.

¹⁵⁴ Caner, *Late Antique Sinai*, 257.

¹⁵⁵ *Γεροντικόν του Σινά*, 262.

¹⁵⁶ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 99.

2.3 Από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα ως την αραβική κατάκτηση το 641

2.3.1 Τα έργα του Ιουστινιανού στο Σινά. Ερμηνεία των πηγών

Ο σχεδιασμός της εξωτερικής άμυνας των συνόρων της αυτοκρατορίας ήταν αυτός που οδήγησε τον Ιουστινιανό στην κατασκευή της οχυρωμένης Μονής σε συνδυασμό με άλλα φρούρια και μοναστήρια¹⁵⁷. Ο ιστορικός Προκόπιος τεκμηριώνει την κτίση της Μονής από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό Α΄ (527-565), δηλαδή την ανέγερση της εκκλησίας που αφιερώθηκε στη Θεοτόκο και του φρουρίου, στο έργο «Περί τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων λόγοι ἕξ» του οποίου η συγγραφή τοποθετείται το αργότερο το 560¹⁵⁸. Με μεγάλη σαφήνεια στο κείμενο του Προκοπίου αναφέρεται: *...Ἐν δὲ τῇ πάλαι μὲν Ἀραβία νῦν δὲ Παλαιστίνη τρίτη καλουμένη, χώρα μὲν ἔρημος ἐπὶ μακρὸν κατατείνει, καρπῶν τε καὶ πάντων ἀγαθῶν ἄφορος. Καὶ ὄρος ἀπότομον τε καὶ δεινῶς ἄγριον ἀποκρέμματα ἀγχιστά πη τῆς ἐρυθρᾶς καλουμένης θαλάσσης, Σινᾶ ὄνομα (...). ἐν τούτῳ δὲ τῷ Σινᾶ ὄρει μοναχοὶ ὤκεινται, οἷς ἐστὶν ὁ βίος ἠκριβωμένη τις μελέτη θανάτου, ἐρημίας τῆς σφίσι φιλάτης ἀδεέστερον ἀπολαύουσι. τούτοις δὴ τοῖς μοναχοῖς Ἰουστινιανός βασιλεὺς (...) ἐκκλησίαν ὠκοδομήσατο, ἥνπερ τῇ Θεοτόκῳ ἀνέθηκεν, ὅπως δὴ αὐτοῖς ἐνταῦθα ἐξῆ εὐχομένοις τε καὶ ἱερωμένοις διαβιῶναι. ταύτην δε τὴν ἐκκλησίαν οὐ κατὰ τὸ ὄρος ἐδείματο τὴν ὑπερβολὴν, ἀλλὰ παρὰ πολὺ ἔνερθεν. ἀνθρώπῳ γὰρ ἐν τῇ ἀκρωρείᾳ διανυκτερεύειν ἀμήχανα ἐστίν, ἐπεὶ κτύποι τε διηνεκεῖς καὶ ἕτερα ἄττα θειότερα νύκτωρ ἀκούονται, δύναμιν τε καὶ γνώμην τὴν ἀθρωπεῖαν ἐκπλήσσοντα. ἐνταῦθα ποτε τὸν Μωσέα φασὶ πρὸς τοῦ Θεοῦ τοὺς νόμους παραλαβόντα ἐξενεγκεῖν. Ἐς δὲ τοῦ ὄρους τὸν πρόποδα καὶ φρούριον ὀχυρώτατον ὁ βασιλεὺς οὗτος ὠκοδομήσατο, φυλακῆριόν τε στρατιωτῶν ἀξιολογώτατον κατεστήσατο, ὡς μὴ ἐνθένδε Σαρακηνοὶ βάρβαροι ἔχοιεν, ἃ τε τῆς χώρας ἐρήμου οὕσης, ἥπερ μοι εἶρηται, εἰσβάλλειν ὡς λαθραιότατα ἐς τὰ ἐπὶ Παλαιστίνης χωρία. ταῦτα μὲν οὖν τῆδε πεποιήται (...).*

Αξίζει να σημειωθεί ότι η περιγραφή του Προκοπίου για τη λιτή καθημερινή ζωή των μοναχών που κατοικούν στο ὄρος Σινά συμφωνεί με αυτήν των Αμμωνίου και Νείλου δηλαδή ο βίος τους ήταν «ἠκριβωμένη τις μελέτη θανάτου». Ο Προκόπιος αναφέρεται στην εκκλησία (καθολικό) που ἔκτισε ο Ιουστινιανός την οποία αφιέρωσε στη Θεοτόκο διευκρινίζοντας ότι «αυτή δεν κτίστηκε στο ὄρος όπου όπως λέγουν κάποτε ο Μωυσής παρέλαβε τους νόμους του Θεού και όπου δύσκολα διανυκτέρευε άνθρωπος- αλλά πολύ πιο κάτω».

Στο κείμενο του Προκοπίου προκύπτουν δύο ζητήματα ἄξια σχολιασμού. Το πρώτο ζήτημα είναι ότι ο Προκόπιος ἔχει υπόψη του την ισχυρή τοπική παράδοση για την ταύτιση του υπερκείμενου ὄρους με το ὄρος όπου ο Μωυσής παρέλαβε τον

¹⁵⁷ Μαρτυρολόγιον του Σινά, 187.

¹⁵⁸ Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, 168-169. Για το χρόνο εμφάνισης του έργου βλ. σχετικά Cameron, Procopius, 9-12. Το έτος 560 γενικώς είναι αποδεκτό και από τους μελετητές των επιγραφών, Ševčenko, *Inscriptions*, 255. Βλ. και Caner, *Late Antique Sinai*, 274 όπου αναφέρονται τα έτη 554/5, 559/60 ή 560/61 ως πιθανά έτη συγγραφής του έργου.

Δεκάλογο (δηλαδή το βιβλικό Χωρήβ) που ήταν ήδη διαμορφωμένη από τον 4^ο αιώνα.

Ο Προκόπιος αναφέρει ότι στον πρόποδα αυτού του όρους ο Ιουστινιανός έκτισε φρούριο οχυρώτατον το οποίο κατέστησε αξιόλογο φυλακτήριον στρατιωτών ώστε οι βάρβαροι Σαρακηνοί να μην εισβάλλουν στην Παλαιστίνη και εκκλησία την οποία αφιέρωσε στη Θεοτόκο (Σχ.12-16) Δεν διευκρινίζει όμως αν το καθολικό βρισκόταν εντός των τειχών πράγμα που πρέπει να το υποθέσει ο αναγνώστης, το κατά πόσον εξαρχής με την ολοκλήρωση του οργανώθηκε η μοναστική ζωή σε κοινόβιο¹⁵⁹. Στην παρούσα έρευνα προτείνεται ότι έγινε ενσυνείδητη προσπάθεια να γίνει κοινόβιο όπως φαίνεται από την ενδεχομένως για το σκοπό αυτό αποστολή για κάποιο διάστημα του μοναχού Ιωάννου της Κλίμακος σε κοινόβιο της Αιγύπτου¹⁶⁰. Ο Προκόπιος δεν διευκρινίζει κατά πόσον οι στρατιώτες έμεναν μέσα ή έξω από το κάστρο.

Μετά τις σχετικά πρόσφατες ανασκαφές του Πανεπιστημίου Αθηνών στα νοτιοανατολικά της Μονής, σε ερείπια τριών κτηριακών συγκροτημάτων, και σε συνδυασμό με το κείμενο του Πατριάρχη Ευτυχίου του 10^{ου} αιώνα φαίνεται ότι είχαν εξαρχής στον 6^ο αιώνα κτιστεί οχυρές κατοικίες για τις οικογένειες των στρατιωτών ή υπηρετών της Μονής¹⁶¹. Στο ίδιο κείμενο ο Ευτύχιος κατονομάζει το κτηριακό συγκρότημα ως «Μονή των Δούλων» και διασώζει ότι απεστάλησαν στο Σινά από τον αυτοκράτορα διακόσιοι άνθρωποι-φύλακες της Μονής με τις οικογένειες τους.

Το δεύτερο ζήτημα που προκύπτει από το κείμενο του Προκοπίου είναι ότι δεν αναφέρεται στο προσκύνημα της Ακαταφλέκτου Βάτου που οι προγενέστεροι του (λ.χ. Αιθερία και Νείλος) αναφέρουν ότι υφίσταται στους πρόποδες του Χωρήβ, ούτε στον πύργο-καταφύγιο με το κυριακό των ασκητών που αναφέρει ο Αμμώνιος τον 4^ο αιώνα και μεταγενέστερα τον 10^ο αιώνα ο Ευτύχιος και ούτε σε ένα επί μέρους στοιχείο όπως είναι το πηγάδι με το απαραίτητο νερό που αναφέρει η Αιθερία, ο προσκυνητής της Πλακεντίας και πιο αναλυτικά ο Ευτύχιος¹⁶². Από αυτό το σημείο φαίνεται ότι ο Προκόπιος μάλλον αγνοεί και την εντόπια παράδοση των δύο αναιρέσεων των ασκητών του Σινά που ζούσαν κοντά στη Βάτο.

Όμως η αφιέρωση της νέας εκκλησίας στη Θεοτόκο φανερώνει ότι ο κτήτορας Ιουστινιανός είχε ενδεχομένως υπόψη του την Ακατάφλεκτο Βάτο ως βιβλική προεικόνισή Της. Οπωσδήποτε το έτος 543 δηλαδή λίγα μόνο χρόνια πριν την ανέγερση της βασιλικής του Σινά, ο Ιουστινιανός είχε χρηματοδοτήσει τη νέα εκκλησία

¹⁵⁹ Σύμφωνα με τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων την ίδια εποχή κτίστηκε και η Ιουστινιάνεια Μονή του Προδρόμου στη Ραϊθώ που αναφέρεται και στην *Κλίμακα*, Νεκτάριος, *Επιτομή* 193, Βλ. Παραρτ. Πιν. 31.

¹⁶⁰ Βλ. παρακάτω αναλυτικά, 2.3.2.

¹⁶¹ Ευτύχιος, *Χρονικά*, 277. Η Ελληνική Αρχαιολογική Αποστολή στο Νότιο Σινά ανέσκαψε το 2001 στα νοτιοανατολικά της Μονής ερείπια από τρία συγκροτήματα που ενδεχομένως ταυτίζονται με τις κατοικίες των οικογενειών των στρατιωτών. Βλ. Koufopoulos, Myrianteos, *Masterplan*, 62-63, Koufopoulos, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική*, 40.

¹⁶² *Egeria's Travel*, 91-97, *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 292 (Διήγημα Νείλου), 200 (Διήγηση Αμμωνίου), Caner, *Late Antique Sinai*, 257 (Ανώνυμος Πλακεντίας), Ευτύχιος, *Χρονικά*, 276-277.

της Θεοτόκου στην Παλαιστίνη και την ανακατασκευή της Βασιλικής της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ¹⁶³.

Το σπουδαίο κείμενο του ιστορικού Προκοπίου υποστηρίζεται και συμπληρώνεται από τις κτητορικές επιγραφές της στέγης του Καθολικού και του τείχους και μία ταφική που δίδουν τα ονόματα των κτητόρων, του αρχιτέκτονα και τα χρονολογικά όρια ανεγέρσεως του κυρίως κτηριακού συγκροτήματος και του ψηφιδωτού διακόσμου κατά το διάστημα 548 ως 565.

Στην όγδοη, έβδομη και πρώτη δοκό της στέγης του Καθολικού (αριθμημένες από δυτικά) υπάρχουν σκαλισμένες οι παρακάτω τρεις επιγραφές:

+Υπέρ σωτηρίας τοῦ εὐσεβ(εστάτου) ἡμῶν βασιλέως Ἰουστινιανοῦ+.

+Υπέρ μνήμης κ(αί) ἀναπαύσεως τῆς γεναμένης ἡμῶν βασιλίδος Θεοδώρας+.

+Κ(ύριε ὁ θεός) ὁ ὀφθείς ἐν τῷ τόπῳ {του} τούτῳ, σῶσον καὶ ἐλέησον τὸν δοῦλον σου Στέφανον μαρτυρίου δι(ά)κο(νον) καὶ τέκτονα Αἰλίσιον, κ(αί) ἀνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν τέκνων αὐτοῦ Γεωργ(ίου) καὶ Νόννας¹⁶⁴.

Μία τέταρτη πρόσφατα γνωστή γραπτή επιγραφή της πρώιμης εποχής της ζωής της Μονής στο εσωτερικό του τοίχου του ανατολικού αετώματος της στέγης του Καθολικού αναφέρει επίσης στον αρχιτέκτονα του έργου:

[... ον Στεφάνου ... ον διάκ(ονον) τέκτο(να)]¹⁶⁵.

Η πέμπτη κτητορική επιγραφή, βρίσκεται σκαλισμένη σε καταχύστρα από γρανίτη πάνω από την είσοδο στο δυτικό τείχος και αναφέρει:

+Αὕτη ἡ πύλη κυρίου, / δίκαιοι εἰσελεύσοντ/αι ἐν αὐτῇ Ἰουστινιανού αὐτοκράτορος / [το]ῦ φιλοκτίστου¹⁶⁶.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ιουστινιάνεια κτίσματα που είναι καλά τεκμηριωμένα από τους σύγχρονους μελετητές είναι το κάστρο και η βασιλική (Σχ. 12,14,16). Την πρώιμη εποχή ενδέχεται να υπήρχαν εντός της Μονής τέσσερα συνολικά παρεκκλήσια. Ένα μικρό θολωτό παρεκκλήσιο που σώζεται στο μέσον του ιουστινιάνειου νότιου τείχους¹⁶⁷. Για το «μαρτύριον» του Αγίου Στεφάνου¹⁶⁸ και αυτό του

¹⁶³ Maraval, *Holy Sites*, 29.

¹⁶⁴ Ο πρώτος που χρησιμοποίησε τις επιγραφές της στέγης του καθολικού για ιστορικούς σκοπούς ήταν ο Δανιήλ μητροπολίτης Εφέσου τον 15^ο αιώνα. Το πλήρες κείμενο τους δημοσίευσε πρώτος ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων το 1677. Η ορθή ανάγνωση των επιγραφών έγινε στη δημοσίευση του Ševčenko, *Sinai Monastery Inscriptions*, 262, Εικ. 1, 3, 4, 5.

¹⁶⁵ Δημοσιεύτηκε το 2001 από τους Π. Κουφόπουλο και Μ. Μυριανθέως, μαζί με αξονομετρικό σχέδιο αναπαράστασης του όγδοου ζευκτού με την επιγραφή του Ιουστινιανού. Βλ. Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Στέγες Καθολικού*, 52-53. Πρώτος είχε εντοπίσει τα γράμματα χωρίς να προτείνει ανάγνωση της επιγραφής ο Χ. Κατσιμπίνης σε Katsibinis, *Evolution Architecturale de la Basilique du Sinaï*, 25, 28 pl. IV.

¹⁶⁶ Η επιγραφή πρώτα δημοσιεύτηκε ατελώς σε Tafrahi, *Inscriptions*, 86, στη συνέχεια δημοσιεύτηκε από τον Κ. Άμαντο βασιζόμενο σε μεταγραφή του «λογίου Σιναΐτου μοναχοῦ Ἄνδρονίκου», Ἄμαντος *Σιναϊτικά μνημεία*, 49. Τέλος με βάση εκμαγείο η επιγραφή δημοσιεύτηκε σε Ševčenko, *ό.π.*, 262, εικ.1, απ' όπου η μεταγραφή.

¹⁶⁷ Βλ. Παρεκκλήσιο Νότιου Τείχους.

¹⁶⁸ Ševčenko, *Inscriptions*, 257, 263 επιγραφή 9.

Αγίου Θεοδώρου¹⁶⁹ σώθηκαν κτητορικές επιγραφές σε υπέρθυρα, σήμερα ενσωματωμένα σε άλλες θέσεις που ανάγονται στον 6^ο αιώνα. Τέλος ενδέχεται να υπήρξε στη Μονή από την πρώιμη εποχή το παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου λόγω της ύπαρξης πρώιμης εγκουστικής εικόνας¹⁷⁰ αλλά και της ισόγειας θέσης του.

Στο Συναξάριο της Κωνσταντινουπόλεως (10^{ος} αιώνας) αποδίδονται στον Ιουστινιανό τόσο η κτίση του φρουρίου και των ναών στο Άγιον Όρος Σινά αλλά και η «πανθαύμαστος εκκλησία» της Αγίας Κορυφής (Πιν. 2)¹⁷¹. Λόγω της πρώιμης καταστροφής της τρίκλιτης βασιλικής της Κορυφής και της ανέγερσης ενός μικρότερου μονόχωρου θολωτού παρεκκλησίου μέσα στο κεντρικό κλίτος στη συνέχεια (Πιν. 3) δεν έχουν σωθεί κτητορικές επιγραφές που να επιβεβαιώνουν την αυτοκρατορική εμπλοκή¹⁷². Αναμφίβολα επρόκειτο για ένα ιδιαίτερα σύνθετο τεχνικό έργο για την υλοποίηση του οποίου οργανώθηκε λατομείο εξόρυξης και προετοιμασίας αρχιτεκτονικών μελών στον Προφήτη Ηλία και οργανωμένη ανέλκυση τους στην Κορυφή περίπου 300 μ. ψηλότερα. Πρέπει λοιπόν είτε να εκτελέστηκε παράλληλα με την ανέγερση της Μονής ή αμέσως μετά (Πιν. 2)¹⁷³.

Στην εποχή αυτή του 6^{ου} αιώνα κατασκευάστηκαν υδρολογικά και τεχνικά έργα για να υποστηρίξουν τη νεοσύστατη Μονή και όσους ακόμη ερημίτες ζούσαν στην ευρύτερη περιοχή της¹⁷⁴.

2.3.2 Τα πρώτα παρεκκλήσια στο Καθολικό της Μονής Σινά και η σχέση τους με το κτητορικό έργο του Αγίου Ιωάννου της Κλίμακος

Τα εντυπωσιακά ιουστινιάνεια οικοδομήματα και η ασφάλεια που παρείχε η εγκατασταθείσα στρατιωτική φρουρά σηματοδοτούν και την ταχύτατη ανάπτυξη της μονής. Ωστόσο το αυξανόμενο κύρος της, την περίοδο αυτή οφείλεται στην πνευματική δραστηριότητα ονομαστών ασκητών οι οποίοι εγκαταβιώνουν εκεί και ενίοτε αναλαμβάνουν την ηγουμενεία. Στον 6^ο αιώνα ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος συγγράφει την Κλίμακα, έργο που συνοψίζει την εμπειρία των πατέρων της ερήμου και καθιερώνεται ως το κύριο εγχειρίδιο του μοναστικού βίου της Χριστιανικής Ανατολής¹⁷⁵.

¹⁶⁹ Ševčenko, *Inscriptions*, 257, 263 επιγραφή 8.

¹⁷⁰ Η εικόνα βρίσκεται στο Κίεβο. Weitzmann, *Icons from the Sixth to the Tenth Century*, 28-30, Πίν. 12, 52, 53.

¹⁷¹ Άμαντος, *Σιναϊτικά μνημεία*, 11.

¹⁷² Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 38-39, σχ.4. Kalopissi, Panayotidi, *Excavations*, 73-106.

¹⁷³ Koufopoulos, Myrianteos, *Basilica*, 110.

¹⁷⁴ P. Koufopoulos, M. Myrianteos, *Water Management*, 109-118.

¹⁷⁵ Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό Διάγραμμα*, 23. Σάκκος, *Περί Αναστασίων*, 179-185, 237. Ο Σάκκος πραγματεύεται την αξιοπιστία των διηγήσεων του Αναστασίου, μοναχού διηγηματογράφου Β' σε σχέση με το χρόνο που έζησε ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος και αποκαθιστά την πρώιμη χρονολόγηση του βίου του τελευταίου (525-600).

Φαίνεται ότι το ενδιαφέρον του αυτοκράτορα Ιουστινιανού για τη νεοσύστατη Μονή Σινά διατήρησε και ο διάδοχός του, Ιουστίνος Β΄ (565-578)¹⁷⁶. Στην Εκκλησιαστική Ιστορία του λόγιου Ευάγγριου του έτους 593 αναφέρεται ότι το έτος 564 ο αββάς Γρηγόριος, όντας ηγούμενος της λαύρας Φαρών στην Παλαιστίνη (μετέπειτα πατριάρχης Αντιοχείας, 570-593), με εντολή του αυτοκράτορα Ιουστίνου Β΄ (565-578) ανέλαβε την ηγουμενία της Μονής του Σινά και κατόρθωσε να απομακρύνει τους Σκηνήτες Άραβες που την πολιορκούσαν και να ειρηνεύσει τον τόπο¹⁷⁷. Το περιστατικό αυτό μαρτυρεί ότι τα νεόδμητα τείχη προστάτευσαν επαρκώς τους μοναχούς, άρα δεν θα ήταν πιθανόν τα γεγονότα του διηγήματος του «Νείλου» να είχαν διαδραματιστεί μετά την κτίση των τειχών της Μονής από τον Ιουστινιανό.

Μία σημαντική κτητορική επιγραφή που χρονολογείται περί το 565/6 σώζεται στον ψηφιδωτό διάκοσμο της αψίδας του ιερού του Καθολικού κάτω από την παράσταση της Μεταμόρφωσης.

+ Έν όνόματι π(ατ)ρ(ό)ς κ(αί) υ(ιο)υ̅ κ(αί) άγιου πν(εύ)ματο)ς. γέγονεν τὸ πᾶν ἔργον τοῦτο ὑπέρ σωτηρίας τῶν καρποφορησάντων), ἐπί Λογγίνου τοῦ ὀσιωτ(άτου) πρεσβ(υτέρου) κ(αί) ἡγουμ(ένου) + / + Σπου δῆ Θεοδώρου πρεσβ(υτέρου) κ(αί) δευ(εραρίου), ἰνδ(ικτιῶνος) δι̅ +¹⁷⁸.

Η καθ. Μ. Παναγιωτίδη έχει προτείνει εκ νέου την παλιά υπόθεση του V. Benešenič ότι ο απεικονιζόμενος διάκονος Ιωάννης στο ψηφιδωτό της Μεταμόρφωσης ταυτίζεται με τον Άγιο Ιωάννη της Κλίμακος και του έχει ορθά αποδώσει την έμπνευση, σύνθεση και κατ' επέκταση την πνευματική πατρότητα του λαμπρού ψηφιδωτού του Καθολικού με τα πολλαπλά θεολογικά μηνύματα (Εικ. 13)¹⁷⁹.

Το κείμενο του Προκοπίου και οι κτητορικές επιγραφές της στέγης δεν διαφωτίζουν το ζήτημα τυχόν ύπαρξης άλλων παρεκκλησιών στο Καθολικό, στο υπόλοιπο μοναστήρι ή εκτός Μονής που ερευνάται στη συνέχεια. Στο Ιουστινιάνειο καθολικό υπάρχουν στα ανατολικά στην προέκταση των πλαγίων κλιτών και των πλευρικών χώρων δύο αρχικά προέχοντα παστοφόρια-παρεκκλήσια συμμετρικά διατεταγμένα σε σχέση με το ιερό του Καθολικού. Υπάρχουν ενδείξεις όπως η ημικυκλική κόγχη του ιερού στα ανατολικά και η κατά χώραν αγία τράπεζα (βλ. παρακάτω, παρεκκλήσια Καθολικού) ότι οι χώροι αυτοί ήταν εξαρχής παρεκκλήσια αφιερωμένα

¹⁷⁶ Caner, *Late Antique Sinai*, 62. Στο Συναξάρι του 10^{ου} αιώνα αναφέρεται ότι λείψανα των εν Σινά μαρτύρων είχαν μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη όταν ο Ιουστίνος ο Β έγινε πάτριων της Μονής.

¹⁷⁷ *Γεροντικόν του Σινά*, 370, σημ. Γ 1, όπου αναφέρεται στον αββά Γρηγόριο όταν ήταν ακόμη ηγούμενος της λαύρας Φαρών στην Παλαιστίνη, πριν γίνει ηγούμενος Σινά και πατριάρχης Ιεροσολύμων.

¹⁷⁸ Ženčenko, ό.π., 263, εικ.7.

¹⁷⁹ Υπό δημοσίευση έρευνα. Η ταύτιση του διακόνου Ιωάννου στο ψηφιδωτό του 6^{ου} αιώνα με τον Ιωάννη τον Σιναΐτη της Κλίμακος είχε προταθεί παλαιότερα από τον Benešenič, *Sur la date de la mosaïque*, 167-168.

το μεν βόρειο στον Άγιο Ιάκωβο τον Αδελφόθεο¹⁸⁰ και το νότιο στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο (σήμερα αφιερωμένο στους Αγίους Πατέρες).

Στο νότιο τοίχο του νοτιοανατολικού παρεκκλησίου, αρχικά αφιερωμένου στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και σήμερα των Αγίων Πατέρων, σώζεται λυτή ταφική επιγραφή που χρονολογήθηκε από τον I. Ševčenko στα τέλη του 6^{ου} αιώνα¹⁸¹. Η επιγραφή μαρτυρείται στη θέση αυτή τουλάχιστον από το έτος 1214¹⁸². Είναι πιθανόν να βρίσκεται εκεί από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα και αναφέρει (Εικ. 93-97):
+ Τῆς δ δεκάδος τὴν διὰ τοῦ αἵματος κολυμβήθραν ζηλώσαντες οἱ ἰσάριθμοι ὅσοι π(ατέ)ρ(ε)ς ἐνθάδε κατάκεινται, ὧν ἡ εὐφροσύνη ἢ βάτος ἢ ἀληθινή υπάρχει. Δι' ὧν ὁ θ(εός)ς σῶσον ἡμᾶς +

Το 1984 προτάθηκε από τον Γρ. Βαμβακά ορθότερη ανάγνωση της επιγραφής με υπόδειξη πολύ πιθανού αντιγραφικού σφάλματος από το λιθοξόο. Η νέα ανάγνωση αποκάλυψε άγνωστο υμνογραφικό κείμενο του τέλους του 6^{ου} αιώνα:

*+ Τῆς δ δεκάδος
οἱ ἰσάριθμοι ὅσοι π(ατέ)ρ(ε)ς
ὧν ἡ εὐφροσύνη ἢ βάτος ἢ ἀληθινή υπάρχει
τὴν διὰ τοῦ αἵματος κολυμβήθραν ζηλώσαντες
ἐνθάδε κατάκεινται,
Δι' ὧν ὁ θ(εός)ς σῶσον ἡμᾶς +¹⁸³*

Από το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως (10^{ος} αιώνας) υπονοείται μεταφορά τμήματος των λειψάνων των Αγίων Πατέρων (Σαράντα Μαρτύρων του Σινά) στην Κωνσταντινούπολη στο ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου που βρισκόταν μέσα σε ορφανοτροφείο από τον αυτοκράτορα Ιουστίνo Β' (565-578)¹⁸⁴. Αυτό ενδεχομένως έγινε επί ηγουμενίας στο Σινά του Γρηγορίου (περ. 565-570)¹⁸⁵. Φαίνεται ότι αυτήν την εποχή, ενδεχομένως περί το τέλος της ηγουμενίας του Γρηγορίου, είχε ίσως πραγματοποιηθεί ανακομιδή των λειψάνων των Σαράντα Πατέρων του Σινά. Η παρουσία της παραπάνω επιγραφής, που χρονολογείται αυτήν την εποχή, στο νοτιοανατολικό παρεκκλήσιο του Καθολικού (Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου) όπου κατά παράδοση στις εκκλησίες της Συρίας φυλάσσονταν τα λείψανα ενδέχεται να σχετίζεται με τα παραπάνω (Σχ. 140-141)¹⁸⁶.

Στην επιγραφή υπάρχει ένα ακόμη αδιάγνωστο μονόγραμμα που η παρούσα έρευνα προτείνει να αναγνωστεί ενδεχομένως ως «Θεοτόκε ἢ ἔλπίς» (Εικ.97). Επιπλέον υπάρχουν graffiti ρώσικα και αραβικά και δύο μονογράμματα που έχουν

¹⁸⁰ Άγιος Ιάκωβος Αδελφόθεος, συγγραφέας της ομώνυμης επιστολής της Καινής Διαθήκης, δεν απεικονίστηκε στην παράσταση της Μεταμόρφωσης (στο ψηφιδωτό της αψίδας παριστάνεται ο Ιάκωβος υιός Ζεβεδαίου).

¹⁸¹ Ševčenko, ό.π., 263, εικ. 6.

¹⁸² Dmitrievski, *Τυπικά*, 412.

¹⁸³ Βαμβακάς, *Επιγραφή*, 221.

¹⁸⁴ Caner, *Late Antique Sinai*, 62. Ο Γρηγόριος έγινε Πατριάρχης Αντιοχείας αμέσως μετά (571-594).

¹⁸⁵ *Γεροντικόν του Σινά*, 370, σημ. Γ 1.

¹⁸⁶ Ševčenko, ό.π., 258. Βλ. Tchalenco, *Villages Antiques de la Syrie, Pl. CXII, CXIII.*, Βασιλική Behgo, όπου στο νοτιοανατολικό διαμέρισμα- παστοφόριο διακρίνονται σαρκοφάγοι.

αναγνωστεί από τον I. Ženčenko ενδεχομένως ως Ιωάννης πρεσβύτερος¹⁸⁷ (Εικ.95-96). Το όνομα Ιωάννης, σε συνδυασμό με την ασφαλή χρονολόγηση της επιγραφής προς τα τέλη του 6^{ου} αιώνα και τον υμνογραφικό χαρακτήρα του κειμένου, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι ο συντάκτης της επιγραφής των οσίων Σαράντα Πατέρων θα μπορούσε να ήταν ενδεχομένως ο ίδιος ο Άγιος Ιωάννης ο Σιναΐτης, της Κλίμακος, όταν ήταν ακόμη πρεσβύτερος και πριν ανέλθει στον ηγουμενικό θρόνο της Μονής Σινά, στα τέλη του 6^{ου} αιώνα¹⁸⁸. Φαίνεται ότι ο λόγιος πρεσβύτερος Ιωάννης και οι πατέρες της Μονής Σινά στις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} αιώνα κατείχαν πλήρως τόσο την προφορική παράδοση όσο και τη γραπτή διήγηση του μοναχού Αμμωνίου για τους τοπικούς Σαράντα πατέρες του Σινά. Με βάση την ενδεχομένως ενυπόγραφη πλέον επιγραφή η παρούσα έρευνα προτείνει με επιφυλάξεις τους παρακάτω συσχετισμούς. Ο άγνωστος πρεσβύτερος Ιωάννης, που υπογράφει ως μεταφραστής του αρχικού κειμένου του Αμμωνίου από την Αιγυπτιακή (αρχαϊκή κοπτική) στην αρχαία ελληνική γλώσσα¹⁸⁹ θα μπορούσε ενδεχομένως να ήταν ο Ιωάννης ο Σιναΐτης, της Κλίμακος (πιθανότατα 525-600)¹⁹⁰. Όπως προκύπτει στους «Περί Υπακοής και Μετανοίας Λόγους» της Κλίμακας, ο μοναχός Ιωάννης, πριν γίνει ηγούμενος στο Σινά, διέμεινε μεγάλο διάστημα σε κοινόβια μονή κοντά στην Αλεξάνδρεια και στο παράρτημα της, τη Μονή των Μετανοούντων¹⁹¹. Η δυνατότητα που είχε να ταξιδέψει γύρω από την Αλεξάνδρεια του επέτρεψε ενδεχομένως να επισκεφθεί έναν μοναχό που εγκαταβιούσε στην κοντινή παραθαλάσσια πόλη Ναύκρατη και ο οποίος κατείχε χειρόγραφο κείμενο της Διήγησης του Αμμωνίου το οποίο και μετέφρασε στην ελληνική¹⁹².

Η άμεση εμπειρία του οσίου Ιωάννη από τον μοναχισμό της Αιγύπτου, αποτέλεσμα –όπως προκύπτει από την «Κλίμακα»- της βραχείας διαμονής του στα ακμάζοντα εκεί μοναστικά κέντρα, υποστηρίζεται στην παρούσα εργασία ως ενσυνείδητη κίνηση ή ακόμη και αποστολή, για την οργάνωση του κοινοβιακού βίου στη νεοσύστατη Μονή Σινά. Στην Κλίμακα καταγράφεται από τον Ιωάννη η ιεραρχία στη διοίκηση του κοινοβίου της Αλεξάνδρειας, *ὁ προεστῶς, ὁ τα δεύτερα*» (δευτέραριος στο ψηφιδωτό του καθολικού), *ὁ ἀρχιδιάκονος*¹⁹³, *ἡ κοινὴ τράπεζα*¹⁹⁴, *τα διακονήματα ὡς τοῦ ὄψοποιού*¹⁹⁵, *τοῦ ὑπηρέτη τῆς Τράπεζας, τοῦ ἐστιάτορα*¹⁹⁶, *τοῦ θυρωροῦ, τοῦ οἰκονομούντα τα τῆς μονῆς*¹⁹⁷ ἢ τοῦ τὴν οἰκονομίαν τῆς μονῆς

¹⁸⁷ Ženčenko, ὀ.π., 263, εικ.6.

¹⁸⁸ Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου*, 88-89. Για Ιωάννη Σιναΐτη, *ΘΗΕ*, 6^{ος} Τόμος, σ. 1211-1214

¹⁸⁹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 234.

¹⁹⁰ Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου*, 88-89. Μυριανθέως, Φύσσας, *Ιωάννης της Κλίμακος*, 32-33.

¹⁹¹ *Κλίμαξ*, 2, Λόγος Δ' 14, 69.

¹⁹² *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 234.

¹⁹³ *Κλίμαξ*, Λόγος Δ', 26.

¹⁹⁴ *Κλίμαξ*, Λόγος Δ', 18.

¹⁹⁵ *Κλίμαξ*, Λόγος Δ', 17.

¹⁹⁶ *Κλίμαξ*, Λόγος Δ', 32

¹⁹⁷ *Κλίμαξ*, Λόγος Δ', 24.

πεπειστυμένον¹⁹⁸, τα μοναστηριακά κτήρια λ.χ. ὁ πυλών,¹⁹⁹ τὸ ἡγουμενεῖον και ἄλλα²⁰⁰. Ορισμένα από αυτά τα μοναστηριακά κτήρια μπορούμε να τα δούμε στη Μονή Σινά. Το κοιμητήριο της Μονής σύμφωνα με την Κλίμακα βρισκόταν πλησίον του κάστρου²⁰¹.

Στα ανατολικά του ιερού του μεγάλου Καθολικού δημιουργήθηκε την πρώτη περίοδο της ζωής της Μονής το μικρό παρεκκλήσιο της Βάτου που συνδέεται με την αρχική αφιέρωση του Καθολικού στη Θεοτόκο, με την κατασκευή ενός μόνο τοίχου με κατεύθυνση βορρά προς νότον ανάμεσα στα υφιστάμενα προέχοντα προς τα ανατολικά παστοφόρια-παρεκκλήσια. Ο Ρ. Grossmann υπέδειξε ότι η προσπέλαση προς το ιερό σημείο της Βάτου στον άξονα του Καθολικού γινόταν πιθανότατα μέσω του διακονικού του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου, πράγμα καθόλου πιθανό και ότι η κατασκευή του παρεκκλησίου της Βάτου έγινε προ του έτους 614²⁰² (Σχ. 15). Νόμισμα που βρέθηκε κατά χώραν εξωτερικά στο ανατολικό τοίχο, του αυτοκράτορα Μαυρίκιου (582-602) θα μας επέτρεπε ενδεχομένως να προτείνουμε πρωιμότερη χρονολόγηση του στα τέλη του 6^{ου} αιώνα²⁰³. Η καθιέρωση της τιμής του θαύματος της Βάτου μέσα στο παρεκκλήσιο του Καθολικού θα μπορούσε να είναι έργο που πραγματοποιήθηκε επί ηγουμενείας του οσίου Ιωάννου της Κλίμακος.

Ο Ι. Ševčenko δημοσίευσε το έτος 1966 τέσσερις ακόμη ελληνικές επιγραφές του 6^{ου} - 7^{ου} αιώνα που σχετίζονται με την Αγία Κορυφή δύο από τις οποίες ήταν παντελώς άγνωστες²⁰⁴. Οι επιγραφές αποτελούν παρακλήσεις μεμονωμένων ατόμων μία από τις οποίες ενδεχομένως σχετίζεται με τον Ιωάννη της Κλίμακος και παρουσιάζεται συνοπτικά παρακάτω. Η επιγραφή σώζεται σε κατά χώραν θολίτες της δεύτερης ελεύθερα ιστάμενης τοξωτής πύλης από λαξευτούς γρανιτόλιθους που βρίσκεται επί του μονοπατιού που οδηγεί από τη Μονή στην Αγία Κορυφή, κοντά στον Προφήτη Ηλία και αναφέρει (Εικ. 12α-β):

+Υπὲρ σωτηρίας τοῦ ἀββᾶ Ἰωάν[ν]ου τοῦ ἡγουμένου και²⁰⁵-----

Η επιγραφή παρουσιάζει σχετική ομοιότητα ως προς τη σύνταξη της με τη γνωστή κτητορική επιγραφή της δοκού της στέγης του Καθολικού της Μονής που μνημονεύει τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό και έχει χρονολογηθεί στο διάστημα μεταξύ 548 ως 560. Λόγω της περιοπτης θέσης της στους τρεις κεντρικούς θολίτες του

¹⁹⁸ Κλίμαξ, Λόγος Δ, 27.

¹⁹⁹ Κλίμαξ, Λόγος Δ', 21, 22, 33.

²⁰⁰ Κλίμαξ, Λόγος Δ', 29.

²⁰¹ Κλίμαξ, Λόγος ΣΤ', κ, 138.

²⁰² Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*: 34-36, σχ.3

²⁰³ Το νόμισμα βρέθηκε κατά τη διάρκεια σωστικών εργασιών στα θεμέλια του ανατολικού τοίχου και τέθηκαν υπ' όψιν μας από τη Μονή.

²⁰⁴ Ševčenko, *Sinai Monastery Inscriptions*, 263-264, επιγραφές 11-14. Η υπ' αρ. 13 επιγραφή του σπηλαίου του Μωυσή που μνημονεύει τον Κοσμά κ.ά, είχε αρχικά δημοσιευτεί σε σκίτσο σε Pococke, *Description*, pl.LV, στη συνέχεια δημοσιεύτηκε σε Benešević, *Monumenta Sinaitica*: no 56 c, σ. LI-LII. Η υπ' αριθμόν 12 επιγραφή που μνημονεύει τον Ησύχιο (Υσύχιο) είχε αρχικά δημοσιευτεί σε Rabino, *Le monastère de Sainte-Catherine*, no. 86a= σ. 107, 37.

²⁰⁵ Ševčenko, *Sinai Monastery Inscriptions*, 263, επιγραφή 11, πιν. 11^α-11β.

τόξου η επιγραφή του Ιωάννου φαίνεται ότι είναι κτητορική και συνδέεται με το οικοδομικό πρόγραμμα των σκαλοπατιών ανόδου προς την Αγία Κορυφή και κατ'επέκταση και της εκεί βασιλικής²⁰⁶. Θα πρέπει να χρονολογηθεί στις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} αιώνα. Η ταύτιση του αναφερόμενου αββά Ιωάννου του ηγουμένου με τον άγιο Ιωάννη της Κλίμακος, καθίσταται πλέον πιθανή.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} αιώνα όταν ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος έγινε ηγούμενος στη Μονή Σινά, μετά περίπου σαράντα έτη ασκητικού βίου, φαίνεται ότι ολοκληρώθηκε το έργο κατασκευής των σκαλοπατιών ανόδου στην Κορυφή που είχε αρχίσει μετά την ολοκλήρωση της ιουστινιάνειας Μονής, και την εξέλιξη του οποίου φαίνεται ότι παρακολουθούσε ο Ιωάννης από το λιτό και απέριττο σπηλαιώδες κελί του στον Θολά (Εικ. 8-11). Άλλωστε η άμεση αντιστοιχία της κατασκευαζόμενης από τους μοναχούς κτιστής κλίμακας ανόδου στην Αγία Κορυφή με την άλλη, εκ παραλλήλου συγγραφόμενη από τον Ιωάννη, πνευματική κλίμακα των αρετών είναι εμφανής. Ενδέχεται η πολύμοχθη κατασκευή των σκαλοπατιών της υλικής κλίμακας ανόδου στην Αγία Κορυφή να ενέπνευσε τον Ιωάννη για τη δομή των τριάντα κεφαλαίων του βιβλίου του. *«Κλίμακα τε ήμῖν ἀπό τῶν γηίνων ἐπί τὰ οὐράνια ἐστηριγμένην προβάλλουσαν, καὶ τὸν Θεόν ἐπ'αὐτῆς ἐστηριγμένον τῆς κορυφῆς ἐμφανίζουσαν»* όπως αναφέρει στην επιστολή του ο Ιωάννης της Κλίμακος στο σύγχρονο του Ιωάννη, ηγούμενο της Μονής Ραϊθούς, που είχε παραγγείλει το σύγγραμμα της Κλίμακος, χωρίς αυτό να αποδυναμώνει και τη σχέση με το όραμα του Ιακώβ²⁰⁷.

Συμπερασματικά στον πρεσβύτερο Ιωάννη της Κλίμακος ενδεχομένως αποδίδονται από την παρούσα έρευνα η αφιέρωση του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννη του Πρόδρομου στο Καθολικό (Σχ. 62), η σύνταξη του κειμένου της επιγραφής των Αγίων Πατέρων και η σχετική με αυτήν μετάφραση του κειμένου του Αμμωνίου, και η οργάνωση του κοινοβιακού τρόπου ζωής στη νεοσύστατη Μονή. Τέλος, λίγο αργότερα στον ηγούμενο Ιωάννη, αποδίδεται η ανέγερση του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου ανάμεσα στα δύο ανατολικά παρεκκλήσια. Φαίνεται ότι παράλληλα με το έργο του μέσα στο Καθολικό και στη Μονή Σινά ο Ιωάννης ο Σιναΐτης μερίμνησε για τη σύνδεση της Μονής με την Αγία Κορυφή, όπου είχε ήδη κτιστεί η ιουστινιάνεια βασιλική, μέσω νέου μονοπατιού με λίθινα σκαλοπάτια και δύο πυλίδες με λαξευτούς θολίτες (Εικ. 8-11). Η νέα κλίμακα κατασκευάστηκε στο φαράγγι κάτω από το οποίο είχε εν τω μεταξύ κτιστεί η ιουστινιάνεια βασιλική. Ως τότε η άνοδος προς την Αγία Κορυφή από τις γύρω κοιλάδες γινόταν κυρίως από άλλα δύο μονοπάτια, το πρώτο από την Κοιλάδα των Αγίων Τεσσαράκοντα ενώ ένα δεύτερο εξαιρετικά απόκρημνο από δυτικά (Wadi Shreich) είχε χρησιμοποιήσει ενδεχομένως η Αιθε-

²⁰⁶ Από τις διηγήσεις του μοναχού Αναστασίου προκύπτει ότι ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος εκάρη από τον αββά Μαρτύριο μοναχός σε ηλικία 20 ετών, ενώ έγινε ηγούμενος του Σινά μετά από σαράντα χρόνια σε ηλικία περίπου 60 ετών. Τσάμης, *Γεροντικόν του Σινά*, 236-238.

²⁰⁷ *Κλίμαξ*, 31.

ρία²⁰⁸. Μετά τη συγγραφή της Κλίμακας πρέπει να αποδοθεί και η ανέγερση ενδεχομένως των κελιών των σφαλλόντων ή της Φυλακής που κτίστηκε σε μικρογραφία του προτύπου της στο Κοινόβιο κοντά στην Αλεξάνδρεια²⁰⁹.

Στα πλαίσια των παραπάνω υποθέσεων, η γνωστή επιστολή του Πάπα Γρηγορίου Α' (590-604) του έτους 600 προς τον Ιωάννη, ηγούμενο της Μονής Σινά, πιθανότατα απευθύνεται στον Άγιο Ιωάννη της Κλίμακος²¹⁰. Από την επιστολή αυτή φαίνεται ότι ο Πάπας Γρηγόριος Α' έκτισε το λεγόμενο ξενοδοχείο στο μοναστήρι του Σινά δηλαδή νοσοκομείο ή γηροκομείο²¹¹.

Φαίνεται λοιπόν ότι η επανεξέταση των δύο επιγραφών (παρεκκλησίου Αγίων Πατέρων, πυλίδας στον Προφήτη Ηλία) που προηγήθηκε, σε συνδυασμό με τη μελέτη των παρεκκλησίων, συμβάλλει ενδεχομένως στην παλαιότερα παραδεκτή πρώιμη χρονολόγηση του χρόνου ζωής του οσίου Ιωάννου της Κλίμακος (525-600)²¹².

Τίθεται το εύλογο ερώτημα κατά πόσον οι σύγχρονοι του Αγίου Ιωάννου της Κλίμακος γνώριζαν τη σχετική παράδοση για τη θαυμαστή μεταφορά του λειψάνου της Αλεξανδρινής μάρτυρος στο Σινά. Εφόσον δεχθούμε ως ορθή τη χρονολόγηση του Α' Μαρτυρίου της Αγίας Αικατερίνης στα τέλη του 6^{ου} ή τις αρχές του 7^{ου} αιώνα που είχε προτείνει ο J. Viteau το 1897²¹³ προκύπτει ότι όντως γνώριζαν ότι «νεύσει τοῦ πάντων Θεοῦ ὡς προς τὸ ὄρος το Σινᾶ τοῦτο (ἄγγελοι) μετακομίζοντες ὠφθησαν». Όμως, όπως αναφέρει το σχετικό χωρίο «τὸ δὲ πολὺαθλον σῶμα τῆς μάρτυρος, καθάπερ ἠτήσατο, ἐξ αὐτῆς τῆς ὥρας δέμεινεν ἕως τοῦ νῦν ἀθέατον ἄπασιν»²¹⁴. Συμπερασματικά στα τέλη του 6^{ου} ή στις αρχές του 7^{ου} αιώνα γνώριζαν οι μοναχοί για την παράδοση μεταφοράς του λειψάνου της μάρτυρος στο Σινά αλλά παρέμενε ακόμη αθέατο το μέρος καταθέσεώς του.

Από τις διηγήσεις του μοναχού Αναστασίου Σιναΐτου του 7^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα στη διήγηση για τον αββά Γεώργιο Αρσελαΐτη προκύπτουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη χρήση τμήματος του προϊουστινιάνειου πύργου την πρώιμη εποχή της ζωής της ιουστινιάνειας Μονής όπου σε μεταγενέστερη εποχή εντάχθηκε το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής: «Βαρβαρευθείσης ποτέ τῆς Παλαιστίνης ὁδοῦ, γέγονεν πολλή σπάνη τοῦ ἐλαίου ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει. Κατῆλθεν οὖν ὁ ἡγούμενος εἰς τὰ Ἀρσελάου καὶ παρεκάλεσεν τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον Γεώργιον ἀνελθεῖν ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει. Μὴ δυνηθεὶς οὖν παρακοῦσαι τοῦ ἡγουμένου ἀπῆλθεν σὺν αὐτῷ καὶ εἰσενέγκας αὐτόν ὁ ἡγούμενος εἰς τὴν ἐλαιοθήκην παρεκάλει ποιῆσαι εὐχήν ἐν τοῖς πίθοις τοῦ ἐλαίου μηδὲν ὄλως ἔχουσιν, καὶ λέγει πρὸς τὸν ἡγούμενον χαριέντως ὁ ἀββάς Γεώργιος. Εἰς ἓνα πίθον, πάτερ, ποιήσωμεν εὐχήν,

²⁰⁸ Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 103.

²⁰⁹ Σ. Καδὰς, *Προσκυνητάρια*, 203. *Κλίμαξ*, Λόγος Δ, 33.

²¹⁰ Caner, *Late Antique Sinai*, 263-264.

²¹¹ Ἀμαντος, *Σύντομος ἱστορία*, 22.

²¹² *Περὶ Ἀναστασίων*, 237.

²¹³ *Μαρτυρολόγιον τοῦ Σινά*, 41.

²¹⁴ *Μαρτυρολόγιον τοῦ Σινά*, 72.

ἐπεὶ ἐάν εἰς πάντα ποιήσωμεν, ἄρτι κολυμβοῦμεν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὧδε. Ποιήσαντος οὖν εὐχὴν εἰς ἓνα πίθον, εὐθέως ὡς ἀπὸ πηγῆς ἀνέβλυσεν τὸ ἔλαιον, καὶ λέγει πρὸς τοὺς διακονητάς ὁ γέρων: Ἀντλήσατε καὶ μεταβάλετε εἰς τοὺς λοιπούς πίθους». Καὶ γεμισθέντων πάντων, ἔστη ὁ πίθος τοῦ βρύειν καθά πάλαι γέγονεν ἐπὶ Ἐλισσαίου. Ἐβουλήθη οὖν ὁ ἡγούμενος ἐπονομάσαι τὸν πίθον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁββά Γεωργίου, ὁ δὲ γέρων λέγει αὐτῷ: Ἐάν τι τοιοῦτον ποιήσης, ἐκλιμπάνει τὸ ἔλαιον». Καὶ λοιπὸν ἐπωνόμασεν αὐτόν τῆς δεσποίνης ἡμῶν τῆς ἁγίας Θεοτόκου, ὥστε ὁ πίθος διαμένει καὶ σώζεται ἕως τοῦ νῦν ἐν ᾧ ὑπεράνωθεν κανδήλα κρέμαται ἀσβέστως ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Θεοτόκου²¹⁵.

Από τον Δ. Τσάμη έχει πρόσφατα διευκρινιστεί ότι το παραπάνω χωρίο χρονικῶς σχετίζεται με την εξέγερση των Σαρακηνῶν λίγο πριν ή κατά την κατάληψη της Παλαιστίνης από τον στρατό του Πέρση Χοσρόη και συγκεκριμένα της Ιερουσαλήμ το 614 και της Γάζας το 618. Υπήρχαν δύο δρόμοι που συνέδεαν το Σινά με την Παλαιστίνη. Ο δυτικός οδηγούσε μέσω Φαράν στο Κλύσμα (Σουέζ) και από εκεί κατά μήκος της παραλίας προς τα ανατολικά περνούσε από το Πηλούσιο, Ρινοκόρουρα, Γάζα, Ασκάλωνα με προορισμό την Ιερουσαλήμ. Στο κείμενο υπονοείται μάλλον ότι κατελήφθη ο ανατολικός δρόμος που ήταν και πιο σύντομος και οδηγούσε από το Σινά στην Άιλα (Εϊλάτ) και από εκεί στην Ιερουσαλήμ²¹⁶ (Πιν. 32). Δεδομένου ότι ο Γεώργιος Αρσελαΐτης²¹⁷ αναφέρεται από τον Ιωάννη στην *Κλίμακα* στον περί ησυχίας λόγο του ως σύγχρονος και διδάσκαλος του, αυτό προϋποθέτει ότι την εποχή του θαύματος ο Γεώργιος θα ήταν υπέργηρος²¹⁸.

Από την παραπάνω διήγηση προκύπτουν πληροφορίες για την αρχική χρήση του χώρου του θαύματος τον 7^ο αιώνα ως αποθήκης ελαίου της Μονής. Λόγω του θαύματος σε μεταγενέστερη εποχή εντάχθηκε εκεί παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής. Πρόκειται για δωμάτιο στην κατώτερη στάθμη του πύργου που όπως υποστηρίζεται στην παρούσα έρευνα ταυτίζεται με την κατώτερη στάθμη του προϊουστινιάνειου πύργου (Σχ. 14, 24).

2.4 Αραβική κατάκτηση (641) ως τον 11^ο αιώνα

Παρόλο που η κατάληψη του Σινά, περί το 633²¹⁹, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου περί την τέταρτη δεκαετία του 7^{ου} αιώνα (το 641) από τους Άραβες κατέ-

²¹⁵ *Γεροντικόν του Σινά*, 126. Nau, *Anastase*, 65-66. Νεκταρίου *Επιτομή*, 199-200. Για την εποχή που έζησε ο Αναστάσιος βλ. Ἄμαντος, *Ιστορία*, 8, 24.

²¹⁶ *Γεροντικόν του Σινά*, 22, 126, σημ.2. Nau, *Anastase*, 65-66. Νεκταρίου *Επιτομή*, 199-200. Για την εποχή που έζησε ο Αναστάσιος βλ. Ἄμαντος, *Ιστορία*, 8, 24.

²¹⁷ Περὶ τοῦ χρόνου θανάτου τοῦ Ἰωάννου βλ. Ἄμαντος, *Ιστορία*, 20-21 και Ἰωάννου, *Κλίμαξ*, 1 και Λόγος ΚΖ, Περὶ ησυχίας, 348,

²¹⁸ Περὶ τοῦ χρόνου θανάτου τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος το ἔτος 615 ἢ 649 βλ. Ἄμαντος, *Ιστορία*, 20-21. Για την υποστήριξη πρωιμότερης χρονολογίας περὶ το 600 για το θάνατο τοῦ Ἰωάννη βλ. Ἰωάννου, *Κλίμαξ*, 1. Για την αναφορά τοῦ Γεωργίου Αρσελαΐτη βλ. ὁ.π. Λόγος ΚΖ, Περὶ ησυχίας, 348.

²¹⁹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 252-34. Το Σινά καταλήφθηκε οριστικά από τους Μωαμεθανούς το ἔτος 633, ἡ Αλεξάνδρεια το 641. Ο διάδοχος τοῦ Μωάμεθ Abu-Bakr ανέθεσε στον Amr ibn al -As να ει-

στησε επικίνδυνο το προσκύνημα στα *loca sancta* (ιερούς τόπους) φαίνεται ότι Χριστιανοί προσκυνητές συνέχισαν να προσέρχονται από τη Δυτική Ευρώπη και τις περιοχές της τότε Βυζαντινής αυτοκρατορίας τουλάχιστον στην Παλαιστίνη. Φαίνεται ότι οι προσκυνηματικές επισκέψεις στο Σινά, στην προ των σταυροφοριών περίοδο, ήταν κυρίως δημοφιλείς ανάμεσα στους Αρμένιους και Γεωργιανούς. Καμία γυναίκα δεν τεκμηριώνεται ότι επισκέφθηκε το Σινά μετά τον 6^ο αιώνα και αυτό είναι αποκαλυπτικό των νέων συνθηκών ανασφάλειας που επικράτησαν²²⁰.

Η παράδοση της Μονής τοποθετεί γενικώς τον εντοπισμό των λειψάνων της Αγίας Αικατερίνας στην κορυφή του ομώνυμου Όρους στη χερσόνησο και τη μεταφορά τους στη Μονή τον 7^ο – 8^ο αιώνα²²¹. Ένα εξαιρετικό γεγονός που είχε εν τω μεταξύ συντελεσθεί ήταν ο εξισλαμισμός όλων των υπηρετών της Μονής, που είχαν αποσταλεί από τον Ιουστινιανό. Κατά τον πατριάρχη Ευτύχιο αυτό συνέβη κατά τη χαλιφεία του Abd el-Malik ibn Marwan (685-705)²²². Αυτό το γεγονός θα μπορούσε ενδεχομένως να δικαιολογήσει τη μεταφορά του, επί τέσσερις περίπου αιώνες καλά φυλασσόμενου, λειψάνου στην κορυφή του Όρους της Αγίας Αικατερίνης, μέσα στο Καθολικό για ωφέλεια της δοκιμαζόμενης Μονής²²³. Ένα *terminus* για την ύπαρξη μέσα στο Καθολικό της Μονής Σινά των λειψάνων της Αγίας Αικατερίνης είναι η παραγγελία από τη ίδια τη Μονή πιθανότατα στην Κωνσταντινούπολη προς το τέλος της περιόδου της εικονομαχίας (726 - 843), ενδεχομένως τον 9^ο αιώνα περίτεχνης λειψανοθήκης από μάρμαρο Προκονήσου γνωστής ως *λάρνακας* (Σχ. 2)²²⁴.

Αξιόπιστη πληροφορία που δημοσίευσε ο Κ. Άμαντος για τους σκοτεινούς χρόνους στο Σινά αναφέρει αββά Ηλία στο Σινά κατά το έτος 808, ότι υπήρχαν τριάντα μοναχοί και τέσσερις μόνον εκκλησίες (της Θεοτόκου στη Μονή Σινά, του Προφήτη Ηλία και του Αγίου Ελισαίου στο Όρος Χωρήβ και μία στην Αγία Κορυφή)²²⁵. Τρία παρεκκλήσια υπήρχαν ήδη από την εποχή της Αιθερίας στη Βάτο, στον Προφήτη Ηλία και στην Αγία Κορυφή, συνεπώς αυτό που αναφέρεται για πρώτη φορά είναι το παρεκκλήσιο του Αγίου Ελισαίου δίπλα σε αυτό του Προφήτη Ηλία (Πιν.6).

Μία από τις ελάχιστες κτητορικές επιγραφές που έχουν διασωθεί από τους πρώτους αιώνες της αραβικής κατάκτησης στο Σινά είναι αυτή που βρίσκεται στο ψηφιδωτό της αψίδας του παρεκκλησίου της Βάτου, μέσα στο κτηριακό συγκρότημα του Καθολικού. Αναφέρει τον επίσκοπο Σολομώντα και φέρει χρονολογία που

σβάλει στην Παλαιστίνη και για τον σκοπό αυτό συγκροτήθηκε εκστρατευτικό σώμα από 3000 άραβες. Κατέλαβαν τον παραλιακό δρόμο προς την Εϊλάτ, το Σινά και στη συνέχεια κατευθύνθηκαν βόρεια και εισέβαλαν στη Γάζα όπου σύμφωνα με τη χρονογραφία του Θεοφάνους αιφνιδίασαν και συνέτριψαν τον στρατηγό των βυζαντινών Σέργιο στη Γάζα μόνον λίγα χρόνια μετά την ανάκτηση της Ιερουσαλήμ από τον Ηράκλειο το 628.

²²⁰ Talbot, *Pilgrimage*, 37, 39.

²²¹ *Σιναϊτικόν Ημερολόγιον*, 42.

²²² Ευτύχιος, *Χρονικά*, 277, βλ. και *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 207 σημ. 34. Άμαντος, *Ιστορία*, 80.

²²³ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 173, *Σιναϊτικόν Ημερολόγιον*, 47.

²²⁴ Μυριανθέως, *Λάρνακα*, 124-125.

²²⁵ Άμαντος, *Ιστορία*, 25.

είχε παλαιότερα αναγνωστεί ως 9^{ου} ή 10^{ου} αιώνα (Σχ.77, Εικ. 121-122)²²⁶. Αντίστοιχα ενεπίγραφη θύρα του επισκόπου Ιώβ μεταξύ παρεκκλησίου Αγίου Ιακώβου και παρεκκλησίου Βάτου που είχε δημοσιευτεί πριν την απώλεια της από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων²²⁷, χρονολογήθηκε πρόσφατα από τον Ι. Ževčenko στο 10^ο αιώνα²²⁸.

Και οι δύο επιγραφές αποτελούν μαρτυρίες για την ύπαρξη επισκόπου στο Σινά. Μετά την παρακμή της πόλης και την κατάργηση της επισκοπής Φαράν και την ερήμωση της παραλιακής πόλης της Ραϊθούς και της εκεί ευρισκόμενης μεγάλης κοινοβιακής μονής του 6^{ου} αιώνα, ο ηγούμενος της Μονής Σινά πήρε τον τίτλο του επισκόπου Σινά, Φαράν και Ραϊθώ²²⁹ και απέκτησε δικαιοδοσία στη χερσόνησο. Η πρώτη αξιόπιστη είδηση περί ύπαρξης επισκόπου στο Σινά (μετά την παρακμή της επισκοπής Φαράν) είναι αυτή του Κωνσταντίνου στην 8^η σύνοδο του έτους 869 κατά του Πατριάρχη Φωτίου²³⁰.

Παρόλο ότι τα σωζόμενα κείμενα και οι επιγραφικές μαρτυρίες δίνουν την εντύπωση ότι η Μονή από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα ως τον 11^ο αιώνα βρισκόταν σε κατάσταση ένδειας, οι πνευματικές λειτουργίες δεν ανακόπτονται. Έλληνες, Άραβες, Γεωργιανοί και άλλοι μοναχοί εγκαταβιώνουν και συνεχίζεται η παράδοση της αντιγραφής χειρογράφων για τις ανάγκες της λατρείας και τον καταρτισμό των μοναχών. Παράλληλα φαίνεται να συνεχίζονται οι χορηγίες κυρίως της αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως και της μακρινής Γεωργίας²³¹.

Στον 10^ο αιώνα μία αποσπασματική πληροφορία μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο γεωργιανός μοναχός στο Σινά Κύρικος έκτισε εκκλησία κοντά στο Καθολικό, ενδεχομένως πάνω από τον νότιο πύργο για τους αραβόφωνους χριστιανούς²³². Ενδεχομένως επρόκειτο για την ανέγερση παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στον νότιο πύργο του Καθολικού (Σχ. 88).

2.5. Από τον 11^ο αιώνα ως την οθωμανική κατάκτηση (1517)

Η σύντομη περίοδος των Φατιμιδών (909-1171) για την οποία οι ιστορικές πληροφορίες είναι πενιχρές, παρά τους κατά καιρούς διωγμούς όπως εκείνος επί του χαλίφη Abu Ali Melek Dahar (Αλ Χάκιμ) στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, φαίνεται να υπήρξε κατά τα άλλα ειρηνική²³³. Όπως αναφέρει ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων στη

²²⁶ Η χρονολογία είναι σήμερα φθαρμένη. Η επιγραφή έχει δημοσιευθεί σε: Νεκτάριος, *Επιτομή*, 164, Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, που προτείνει ανάγνωση της στον 9^ο αιώνα, Παπαμιχαλόπουλος, *Η Μονή*, 418, Rabino, *Le monastère*, No 57 σ.105 και Άμαντος, *Σύντομος Ιστορία*, 28 που προτείνει χρονολόγηση του Σολομώντα στον 10^ο αιώνα.

²²⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 165.

²²⁸ Ževčenko, *The Lost Panels*, 284-298.

²²⁹ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 206 σημ. 32.

²³⁰ Άμαντος, *Σιναϊτικά μνημεῖα*, 29.

²³¹ Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό Διάγραμμα*, 24.

²³² Aleksidze κ.ά., *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*, 51-52. Η υπόδειξη για την πληροφορία οφείλεται στη μεταφράστρια κ. Tamara Meskhi και στον Ν. Φύσσα.

²³³ Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό Διάγραμμα*, 20, Νεκτάριος, *Επιτομή*, 191 όπου δίδεται το έτος 1008 και ο Αλ Χάκιμ αναφέρεται ως βασιλεύς Μέλεκ Ντάχαρ, Άμαντος, *Ιστορία*, 31.

Μονή Σινά είχε φθάσει τότε ο απόηχος των καταστροφών των χριστιανικών ναών στη χερσόνησο, όπως δύο ιουστινιάνειων Μονών του Αγίου Αθανασίου στην Ερυθρά Θάλασσα και του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στη Ραϊθώ (Πιν. 31) και άλλων όπως της Μονής του Αγίου Γεωργίου και της εκκλησίας της Παναγίας στο «Σουβεϊζι» (Σουέζ) και²³⁴. Προκειμένου να αποφευχθεί η καταστροφή της Μονής Σινά φαίνεται ότι οι μοναχοί διέθεσαν πολλά κειμήλια²³⁵.

Κατά τον 11^ο αιώνα, περί το έτος 1035 ο αρχιεπίσκοπος Σινά Συμεών ο Πεντάγλωσσος μετέφερε λείψανα της Αγίας Αικατερίνας στη δύση. Αυτό συνέβαλε τα μέγιστα στη διάδοση της ευλαβείας της Αγίας στη δύση. Ο Συμεών αναφέρεται ότι επισκέφθηκε τη Ρουέν της Γαλλίας και απεβίωσε στην Trier της Γερμανίας²³⁶. Από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων τεκμηριώνεται μία επιδρομή των Αράβων στη Μονή το έτος 1091 κατά την οποία μαρτύρησε ο επίσκοπος Ιωάννης ο Αθηναίος. Οι επιδρομείς που έψαχναν για θησαυρό είχαν σκάψει τα δάπεδα σε διάφορα σημεία των παρεκκλησίων της Βάτου (Σχ. 78-79), των Αγίων Πατέρων και του υπόλοιπου Καθολικού κυρίως κάτω από τις άγιες τράπεζες²³⁷.

Δεν φαίνεται να είναι τυχαίο ότι κατά την περίοδο 1101-1106 μετατράπηκε η Τράπεζα της Μονής σε τζαμί (Εικ. 387) και κτίστηκε μιναρές βορειοδυτικά του Καθολικού στα πλαίσια των νέων ισορροπιών (Εικ. 6)²³⁸.

Φαίνεται ότι την εποχή από τον 12^ο αιώνα κ.ε. αρχίζουν να εμφανίζονται και μεμονωμένα παρεκκλήσια εντός της Μονής. Στα τέλη του 12^{ου} αιώνα χρονολογείται ένα επιστύλιο με σκηνές από θαύματα του αγίου Ευστρατίου που η έρευνα έχει αποδώσει στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε μέσα στη Μονή²³⁹.

Η υποστήριξη των Χριστιανών αλλά και η μακρά παράδοση που είχε δημιουργηθεί από τους Φατιμίδες χαλίφες βοήθησαν τη Μονή να αντεπεξέλθει στις μεγάλες δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά την περίοδο της δυναστείας των Μαμελούκων σουλτάνων της Αιγύπτου (1250-1517)²⁴⁰.

Η περίοδος των σταυροφοριών και η Λατινοκρατία στη συνέχεια βρήκαν τη Μονή να κατέχει ισχυρά ερείσματα στο χώρο της Ανατολής, όπως στην Κρήτη, στην Κύπρο, στην Παλαιστίνη, στη Συρία, στην Κωνσταντινούπολη και αλλού. Οι λεπτές ισορροπίες που τήρησαν οι Σιναΐτες απέναντι στους Άραβες κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο αλλά και ο σεβασμός που απολάμβανε από τους δυτικούς χριστιανούς διαφύλαξαν τη Μονή από δυσάρεστες συνέπειες και συνέβαλαν στη διατήρηση της ακεραιότητας της ίδιας και των μετοχίων της. Σειρά από παπικές βούλες και δια-

²³⁴ Ευτύχιος, *Χρονικά*, 276, Νεκτάριος, *Επιτομή*, 188, 193. Στον ηγούμενο της Μονής Προδρόμου της Ραϊθούς είχε αποστείλει ο Ιωάννης ο της Κλίμακος «τὸ πανθαύμαστον βιβλίον ὀποῦ ὄνομασε κλίμακα».

²³⁵ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 195, Ἄμαντος, *Ιστορία*, 31.

²³⁶ Ἄμαντος, *Ιστορία*, 30.

²³⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 195.

²³⁸ Ἄμαντος, *Ιστορία*, 32.

²³⁹ Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, 106.

²⁴⁰ Χρυσοχοϊδης, *Ιστορικό Διάγραμμα*, 25.

τάγματα των βενετικών αρχών που χρονολογούνται ήδη από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα αποδεικνύουν το γεγονός²⁴¹.

Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, ενδεχομένως το έτος 1201²⁴² έγινε μεγάλος σεισμός στο Σινά κατά τον οποίο αναφέρονται τόσο μεγάλες ζημιές στα τείχη αλλά και στα κελιά εντός της Μονής ώστε οι πατέρες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν προσωρινά τη Μονή και να μείνουν στην έρημο²⁴³. Τα γεγονότα των σεισμών περιγράφονται στο τυπικό της Μονής του 1214 από το οποίο προκύπτουν ίσως για πρώτη φορά και άλλες χρήσιμες πληροφορίες για την αφιέρωση της Μονής στην Υπεραγία Θεοτόκο, όπου τιμάται και ο Προφήτης Μωυσής²⁴⁴, για τη λειτουργική ζωή στο Καθολικό, στα ανατολικά παρεκκλήσια του και κυρίως στο παρεκκλήσιο της Βάτου. Την εποχή αυτή αναφέρεται το νοτιοανατολικό παρεκκλήσιο του Καθολικού ως «ναός του Τιμίου Προδρόμου», δηλαδή διατηρούσε την αρχική του αφιέρωση. Εκεί βρισκόταν η θήκη των λαμπάδων αλλά και τα λείψανα των Αγίων Πατέρων²⁴⁵. Στο ίδιο τυπικό γίνεται σαφής αναφορά στην ύπαρξη της λάρνακας των λειψάνων της αγίας Αικατερίνης στο Καθολικό²⁴⁶. Εκτός Καθολικού, δεν είχε ακόμη το 1214 ενταχθεί παρεκκλήσιο στην αποθήκη του ελαίου της Μονής όπου όμως σύμφωνα με το Τυπικό διερχόταν η λιτανεία σε ένδειξη τιμής και ανάμνησης του θαύματος που είχε συντελεστεί στις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Στο ίδιο τυπικό γίνεται αναφορά στα εγκαίνια των αγίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου²⁴⁷. Θα μπορούσε ενδεχομένως να υποθεθεί ότι τουλάχιστον στις αρχές του 13^{ου} αιώνα ή ενωρίτερα ιδρύθηκε το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων μέσα στη Μονή Σινά. Ακόμη το Τυπικό του έτους 1214 διασώζει ότι η λιτανεία του τιμίου ξύλου διερχόταν από το *ήγουμενεϊον, τήν τράπεζαν, τό κελλάριον, τό ώραϊον, τήν αποθήκην, τοῖς κελλίοις τῶν ἀδελφῶν κ.ά.* διασώζοντας τις τότε ονομασίες των σημαντικών κτηρίων²⁴⁸.

Η ανάπτυξη που πραγματοποιείται κατά το 13^ο αιώνα στη Μονή Σινά φαίνεται από την πληθώρα των ζωγραφικών έργων που σώθηκαν σε εικόνες²⁴⁹. Η σχέ-

²⁴¹ Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό Διάγραμμα*, 24.

²⁴² Dmitrievski, *Τυπικά*, 415. Στην έκδοση αυτή η χρονολογία του σεισμού κατά το έτος στψιθ (6719 από κτίσεως κόσμου) ερμηνεύτηκε ως 1201 από Χριστού. Βλ. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 197 όπου δίδεται ενδεχομένως λανθασμένα το 1312 ως έτος του σεισμού. Μία άλλη χρονολογία 1212 ως του έτους του σεισμού δίδεται και στον Γ. Γκρόσμαν στο πλαίσιο μελέτης του για τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων. Βλ. Γ. Γκρόσμαν, *Νεκτάριος*, 161.

²⁴³ Dmitrievski, *Τυπικά*, 402.

²⁴⁴ Dmitrievski, *Τυπικά*, 394. «... Τυπικόν... οίκονομηθέν και άφιερωθέν τῆ πανσέπτω και άγια μονή τῆς Υπεραγίας Θεοτόκου, τῆς έν τῷ ὄρει Σινᾶ ιδρυμένης, έν ἧ τετίμηται και ὁ θεόπτης μέγας προφήτης Μωυσῆς...»

²⁴⁵ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412-13. Γίνεται δέ και ἡ έκτενή έν τῆ θήκη τῶν λαμπάδων έν τῷ ναῶ τοῦ Προδρόμου, έν ᾧ κατάκεινται τὰ τίμια και άγια λείψανα τῶν άγίων πατέρων ἡμῶν. Αναφέρεται ακόμη ότι «... έξερχόμεθα εις τήν λιτήν, έν τῆ άποθήκη τοῦ άγίου ελαίου τοῦ θαυματουργηθέντος παρά τοῦ όσιου πατρός ἡμῶν Γεωργίου, ψάλλοντες στιχηρά τοῦ αὐτοῦ όσιου πατρός ἡμῶν Γεωργίου, Δόξα και νῦν θεοτοκίον, εἶτα ὑποστρέφομεν έν τῷ ναῶ...»

²⁴⁶ Dmitrievski, *Τυπικά*, 409, 411

²⁴⁷ Dmitrievski, *Τυπικά*, 404.

²⁴⁸ Dmitrievski, *Τυπικά*, 417.

²⁴⁹ Nelson, Collins, *Holy Image*, 145-197.

ση των γεωργιανών με την τιμή του Αγίου Γεωργίου στο Σινά, και επομένως με παρεκκλήσιο του Αγίου στη Μονή την εποχή αυτή, τεκμηριώνεται από μεγάλη εικόνα του Αγίου Γεωργίου με σκηνές του βίου του των αρχών του 13^{ου} αιώνα όπου απεικονίζεται ο “δωρητής Ιωάννης πρεσβύτερος ο Ίβερρος”²⁵⁰ αλλά και από δεύτερη ευμεγέθη εικόνα με δύο ολόσωμες μορφές, τον άγιο Γεώργιο και Ίβηρα βασιλιά που θεωρείται ότι έχει κτητορικό χαρακτήρα²⁵¹. Όπως έχει αναφερθεί το χαμένο σήμερα παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου που ενδέχεται να ανάγεται στην πρώτη περίοδο της ζωής της Μονής είναι πιθανόν να ήκμασε περί τον 13^ο αιώνα λόγω της ύπαρξης μνημειακής αμφιπρόσωπης εικόνας λιτανείας της εποχής αυτής²⁵².

Πρόσφατα έχουν αποδοθεί από την έρευνα στον 13^ο αιώνα οι τοιχογραφίες της αψίδας του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου στο Καθολικό και συνακόλουθα του παρεκκλησίου του Προφήτου Μωυσέως στη νότια πτέρυγα και μίας κόγχης στο βόρειο τείχος²⁵³. Ακόμη στον 13^ο αιώνα έχουν πρόσφατα αποδοθεί τοιχογραφίες στον ανατολικό τοίχο της τράπεζας ενδεχομένως τμήμα ενός ευρύτερου εικονογραφικού προγράμματος²⁵⁴.

Ενδεχομένως η αξιοσημείωτη καλλιτεχνική δραστηριότητα του 13^{ου} αιώνα συνδέεται με την παραμονή στο Σινά του πατριάρχη Ιεροσολύμων Ευθυμίου που απεβίωσε και ετάφη στη Μονή. Ο τάφος του και σχετική δίγλωσση επιγραφή, στην ελληνική και αραβική, που αναφέρει το έτος 1223 σώζονται στον ανατολικό άκρο του βόρειου κλίτους του Καθολικού, σε επαφή με το βόρειο τοίχο.

+ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΤΕ ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓ(ΙΟΙΣ) Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΗΜΩΝ / ΕΥΘΥΜΙΟΥ Π(ΑΤ)ΡΙΑΡΧΟΥ Ι(ΕΡΟΣΟ)ΛΥΜΩΝ: ΕΤΟ(Σ) ,ΖΨΛΒ´ (=1223): ΜΗ(ΝΙ) / ΔΕΚ(ΕΜΒΡΙΩ) ΙΓ´ ΗΜ(ΕΡΑ) Δ´: ΕΠΙ ΤΟΥ ΟΣ(ΙΩΤΑΤΟΥ) Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΗΜ(ΩΝ) ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΡΧ(Ι)ΕΠΙΣΚ(ΟΠΟΥ) / ΤΟΥ ΑΓ(ΙΟΥ) ΟΡΟΥΣ ΣΙΝΑ²⁵⁵.

Σταδιακά, μετά πάντως τον 13^ο αιώνα εμφανίστηκε στο Καθολικό της Μονής της «Υπεραγίας Θεοτόκου» στο Σινά η παράλληλη με την Παναγία και τον συμπολιούχο προφήτη Μωυσή τιμή της Αγίας Αικατερίνης. Πέραν της βούλησης των μοναχών μετατοπίστηκε το ενδιαφέρον των προσκυνητών από τη Δύση αρχικά στο ψηφιδωτό της Μεταμορφώσεως και στην Αγία Αικατερίνα που έφθασε στο αποκορύφωμα κυρίως κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα. Στην Τράπεζα της Μονής σώζονται αρ-

²⁵⁰ Δρανδάκη, *Προσκύνημα στο Σινά*, 80-84, εικ.5

²⁵¹ Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, σημ. 23.

²⁵² Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, 120, 192, εικ.66.

²⁵³ Pargulov, *Painting at Sinai*, 346-47.

²⁵⁴ Panayotidi, *Thirteenth Century Icons*, 93-97, Εικ.10-13.

²⁵⁵ Η νέα μεταγραφή της επιγραφής έγινε με τη βοήθεια του Γ. Φουστέρη. Η επιγραφή είχε δημοσιευτεί σε: *Νεκτάριος, Επιτομή*, 167 όπου αναφέρεται «Γράμματα, τὰ ἐν τῷ Λάρνακι, Εἰς δὲ τὸ ἀριστερόν μέρος τοῦ Βήματος, κατὰ τὸν δρόμον ὅπου σεβαίνει εἰς τὸν Ἅγιον Ἰάκωβον, εἶναι μέσα εἰς τὸν τεῖχον ἕνας τάφος ἔχει δὲ ἀπάνω Γράμματα τάδε », Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 246, Tafrahi, *Inscriptions*, 78-80, Rabino, *Le monastère*, 27, 103, αρ.33-34. Φωτογραφία της επιγραφής σε Nelson, Collins, *Holy Image*, 261 όπου προτείνεται η ορθή χρονολόγηση 1223 και όχι 1224 όπως είχε επικρατήσει.

κετές επιγραφές και οικόσημα δυτικών προσκυνητών από τη εποχή αυτή²⁵⁶. Από τον 14^ο ως τον 17^ο αιώνα -και μόνο για τους δυτικούς- απλοποιήθηκε η αφιέρωση της Μονής και του Καθολικού στο όνομα της Αγίας Αικατερίνης. Ταυτόχρονα η αυτοσυνειδησία της Μονής θεωρούσε το Καθολικό αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση, εορτή την οποία πανηγύριζε²⁵⁷.

Αρκετοί δυτικοί προσκυνητές επισκέφθηκαν τη Μονή Σινά την εποχή από τον 13^ο ως τον 19^ο αιώνα. Ο γερμανός Meister Thietmar, ένας από τους πρώτους προσκυνητές από τη δύση έγραψε μία εκτεταμένη αναφορά για την επίσκεψη του στη Μονή Σινά το 1217. Αναφέρει κάποιες σημαντικές πληροφορίες για το κτίσμα και το διάκοσμο του Καθολικού και του παρεκκλησίου της Βάτου. Επίσης αναφέρει τη λάρνακα της Αγίας Αικατερίνης και την ακολουθία που πραγματοποιούσαν οι μοναχοί κατά την προσκύνηση των λειψάνων από τους προσκυνητές²⁵⁸.

Μία μεμονωμένη πληροφορία του Ιταλού προσκυνητή Frescobaldi αναφέρει το έτος 1384, ενδεχομένως στη νέα ακμή της Μονής Σινά, εκατόν πενήντα μοναχούς να εγκαταβιούν και πενήντα στα γύρω βουνά²⁵⁹. Αυτό δείχνει ότι κατοικούσαν μοναχοί εκτός των τειχών εκ νέου και ότι είχαν αναβιώσει τα καθίσματα και τα πέριξ της Μονής μονύδρια και ενδεχομένως οι ναοί τους.

Από την πληθώρα των περιγραφών των προσκυνητών από τη δύση που έχουν δημοσιευτεί αναλυτικά²⁶⁰ αξίζει να αναφερθεί και αυτή του Φραγκισκανού θεολόγου από την Ulm, Felix Fabri που επισκέφθηκε το Σινά περί το 1483-84 δεδομένου ότι είναι μία από τις παλαιότερες αναφορές για την ύπαρξη ενός μικρού δωματίου-παρεκκλησίου κοντά στον ξενώνα της Μονής που είχε παραχωρηθεί στους προσκυνητές από τη δύση για θρησκευτικούς σκοπούς²⁶¹. Το τελευταίο είναι γνωστό ως το παρεκκλήσιο των Λατίνων. Φαίνεται ότι υπήρξε σημαντική οικοδομική δραστηριότητα και εντός των τειχών ενδεχομένως στην ανατολική και δυτική πτέρυγα κελιών.

2.6 Η Μονή υπό την οθωμανική κυριαρχία (1517), ως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα

Το 1517 το Σινά προσαρτήθηκε στην οθωμανική επικράτεια²⁶². Ο σουλτάνος Σελίμ Α΄ όχι μόνο αναγνώρισε το κύρος του «αχτιναμέ του Μωάμεθ» αλλά και επεξέτεινε τα προνόμια των Σιναϊτών. Η ενσωμάτωση της Μονής στην οθωμανική αυτοκρατορία έσπασε την απομόνωση της και κατέστησε εφικτή την ελεύθερη επικοινωνία των μοναχών με τον τουρκοκρατούμενο χώρο της ορθόδοξης Ανατολής αλλά

²⁵⁶ Kraack, *Inscriptions*, 87-106.

²⁵⁷ Fyssas, *Moses*, 243-255.

²⁵⁸ Brown, *Literary Sources*, 96-98, 291, 306.

²⁵⁹ Eckenstein, *History of Sinai*, 162.

²⁶⁰ Brown, *Literary Sources*.

²⁶¹ Fabri, *Wanderings*, 547, 549, 599, 612-613.

²⁶² Άμαντος, *Ιστορία*, 46-47.

και την αθρόα προσέλευση προσκυνητών²⁶³. Το γεγονός αυτό είχε άμεσο αντίκτυπο και στα οικοδομικά έργα και στη δημιουργία νέων παρεκκλησίων κατά την εποχή αυτή. Παρά τις έριδες των Πατριαρχών Αλεξανδρείας με τους Σιναΐτες, τουλάχιστον ένα παρεκκλήσιο, αυτό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ ανεγείρεται μέσα στη Μονή με δαπάνη του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Ιωακείμ το 1529 (Σχ. 98)²⁶⁴.

Η αίγλη της Μονής αυξάνεται και προάγεται σε αυτόνομη και αυτεξούσια αρχιεπισκοπή στην ευρύτερη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Ιεροσολύμων τουλάχιστον από το 1575²⁶⁵. Νέα μετόχια δωρίζονται στον ορθόδοξο κόσμο όπως στη Μολδοβλαχία, Γεωργία, Ουκρανία και αλλού. Φαίνεται ότι υπό την προστασία του Σινά τίθενται και υφιστάμενα μοναστικά Ιδρύματα του τουρκοκρατούμενου χώρου προσβλέποντας στην ασφάλεια και τα προνόμια που προσέφερε ο Αχτιναμές του Μωάμεθ²⁶⁶.

Περί το 1558 στη Μονή και στα μετόχια της στη χερσόνησο του Σινά μαρτυρούνται ενενήντα μοναχοί²⁶⁷. Το έτος 1569 ο επίσκοπος Σινά Ευγένιος αποστέλλει επιστολές στον αυτοκράτορα της Αυστρίας Μαξιμιλιανό και στον Αρχιδούκα Κάρολο και ζητά βοήθεια υπέρ του Σινά, την οποία τελικώς έλαβε²⁶⁸. Την ίδια εποχή αναπτύσσονται σχέσεις και με τους ηγεμόνες της Βλαχίας και Μολδαβίας²⁶⁹. Ένας από αυτούς, ο Δούκας Ιωάννης Αλέξανδρος αναφέρεται ως κτήτορας ενός ακόμη ομώνυμου παρεκκλησίου μέσα στη Μονή το 1576²⁷⁰. Ακόμη ο πάπας Γρηγόριος ΙΓ΄ όρισε το 1584 ετήσια συνδρομή 500 χρυσών δουκάτων για δέκα χρόνια²⁷¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο τέλος του 16^{ου} αιώνα εκτελούνται και καλλιτεχνικά έργα στη Μονή όπως οι τοιχογραφίες στον ανατολικό τοίχο της Τράπεζας με τη Δευτέρα Παρουσία και τη Φιλοξενία του Αβραάμ. Την εποχή αυτή ο Παΐσιος Αγιαποστολίτης τεκμηριώνει πλήρως την κατάσταση των κτηρίων της Μονής και κατονομάζει για πρώτη φορά δεκαεπτά παρεκκλήσια μέσα στη Μονή πέραν αυτών του Καθολικού²⁷². Από την ίδια πηγή τεκμηριώνεται η διανομή τροφίμων και άλλων προμηθειών από τη Μονή σε μεγάλο αριθμό Αράβων, περί τους εξακόσιους²⁷³.

Η έλλειψη σταθερότητας στη Μονή φαίνεται από τη μνεία κλεισμού στο Σινά το έτος 1600. Η πρακτική αυτή ήταν η έσχατη λύση διαμαρτυρίας των Σιναϊτών που έκλειναν κατά καιρούς προσωρινά το Μοναστήρι προκειμένου να τιθασεύσουν τους Βεδουίνους που απαιτούσαν συνεχώς τρόφιμα²⁷⁴. Παρά όμως τις δυσκολίες,

²⁶³ Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό Διάγραμμα*, 25

²⁶⁴ Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 248. Βλ. Άμαντος, *Ιστορία*, 46-47.

²⁶⁵ Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό Διάγραμμα*, 25. Άμαντος, *Ιστορία*, 51.

²⁶⁶ Άμαντος, *Ιστορία*, 26-27, όπου στοιχεία για τη χρονολόγηση του. Ο Αχτιναμές ήταν έγγραφη συνθήκη του Μωάμεθ που προστάτευε τους μοναχούς του Σινά.

²⁶⁷ Άμαντος, *Ιστορία*, 48.

²⁶⁸ Άμαντος, *Ιστορία*, 49.

²⁶⁹ Τωμαδάκης, *Ιστορικό διάγραμμα*, 16

²⁷⁰ Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 246, Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162-3.

²⁷¹ Άμαντος, *Ιστορία*, 50.

²⁷² Σ. Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 151-192.

²⁷³ Άμαντος, *Ιστορία*, 48.

²⁷⁴ Άμαντος, *Ιστορία*, 53.

λίγο αργότερα το 1612 όταν επίσκοπος ήταν ο Λαυρέντιος (1592-1617)²⁷⁵ τοποθετήθηκε το μεγάλο και ψηλό ξυλόγλυπτο τέμπλο στο Καθολικό, Κρητικής προέλευσης και αποκρύφτηκε η παράσταση της Μεταμόρφωσης πράγμα που επηρέασε τους προσκυνητές και την αντίληψη τους για τα τιμώμενα πρόσωπα στη Μονή.

Το 1677 ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων περιγράφοντας τον καθημερινό βίο και τα μοναστηριακά κτίσματα τεκμηριώνει εκ νέου την κτηριακή κατάσταση μέσα στη Μονή. Κατονομάζει και περιγράφει δεκαπέντε παρεκκλήσια διάσπαρτα σε διάφορες θέσεις μέσα στη Μονή πέραν των εννέα που κατονομάζονται στο Καθολικό. Πρόκειται για τη σαφέστερη περιγραφή της Μονής Σινά ως προς τη χωροθέτηση των παρεκκλησιών με την αφιέρωση τους και των λειτουργικών χρήσεων εντός της Μονής²⁷⁶.

Στο 18^ο αιώνα τρεις ικανοί αρχιεπίσκοποι του Σινά, ο Αθανάσιος από τη Νάουσα (1708-1720)²⁷⁷, και οι Κρήτες Νικηφόρος Μαρθάλης (1728-1747)²⁷⁸ και Κύριλλος (1759-1790)²⁷⁹ παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατάφεραν να οργανώσουν έργα επισκευών και διακόσμησης στο Καθολικό και στην υπόλοιπη Μονή σε σημείο που να θεωρείται η εποχή του 18^{ου} αιώνα η σημαντικότερη μετά τον 6^ο αιώνα σε κτηριακά έργα.

Για την εποχή αυτή υπάρχουν επιγραφές και πληροφορίες όχι μόνο για τα έργα που εκτελέστηκαν στη Μονή αλλά και τους τεχνίτες. Αρχικά ολοκληρώθηκε το νέο δάπεδο του Καθολικού το 1715 από τον τεχνίτη Νασράλλα από τη Δαμασκό. Από τον μοναχό Συμεών κατασκευάστηκαν τα τέμπλα στα παρεκκλήσια της Αγίας Μαρίας το 1729 και των Αγίων Αναργύρων το 1732. Ο τεχνίτης Φιλόθεος από τον Μαρμαρά, που είχε προσκληθεί από το Αρχιεπίσκοπο Νικηφόρο Μαρθάλη ανακαίνισε με μεγάλο κόπο τη μολυβδεπικάλυψη της αψίδας του ιερού και του υπόλοιπου Καθολικού το 1732²⁸⁰. Στη συνέχεια, το έτος 1734 ο Φιλόθεος διαμόρφωσε νέα βιβλιοθήκη σε υφιστάμενο κτήριο πάνω στο δώμα στα νότια του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου, ανακαίνισε το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως μαζί με το Συνοδικό, και αργότερα, το 1747 ανακαίνισε το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων στην περιοχή της «Μέσης». Ακόμη το 1770 έγιναν εργασίες στην επένδυση με εφυαλωμένα πλακίδια στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου από τον μοναχό Ραφαήλ²⁸¹. Σύμφωνα με τον αρχιεπίσκοπο Πορφύριο τον Β', ο αρχιεπίσκοπος Κύριλλος κατασκεύασε τη ξύλινη ψευδοροφή του Καθολικού τον 18^ο αιώνα η οποία απέκρυψε τις κτητορικές επιγραφές της στέγης και στη

²⁷⁵ Άμαντος, *Ιστορία*, 52.

²⁷⁶ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162-163.

²⁷⁷ Άμαντος, *Ιστορία*, 61.

²⁷⁸ Άμαντος, *Ιστορία*, 62-63.

²⁷⁹ Άμαντος, *Ιστορία*, 64-68.

²⁸⁰ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 149-154. Ειδικά για τον τεχνίτη Φιλόθεο βλ. Άμαντος, *Σιναϊτικά μνημεῖα*: 71-78.

²⁸¹ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 153.

συνέχεια έγραψε υπόμνημα περί της ταβανώσεως όπου αντέγραψε και τις επιγραφές των δοκών²⁸².

Ένας ακόμη σπουδαίος τεχνίτης του δεύτερου μισού του 18^{ου} αιώνα, ο λιθοξόος Προκόπιος από την Καισάρεια εργάστηκε αυτήν την εποχή στο Σινά όπως φαίνεται από τις επιγραφές στα έργα του. Κατασκεύασε το δάπεδο του νάρθηκα και των πλαγίων κλιτών του Καθολικού το 1765, μαρμάρινο προσκυνητάριο στο κεντρικό κλίτος του Καθολικού το 1775, φιάλη αγιασμού στο νάρθηκα το 1783, μαρμάρινο άμβωνα στο Καθολικό το 1784²⁸³. Ως έργο του ίδιου μαρτυρείται και το κιβώριο με τη νεώτερη λάρνακα της Αγίας Αικατερίνης²⁸⁴. Εκτός από το Καθολικό ο Προκόπιος κατασκεύασε το μαρμάρινο δάπεδο της τράπεζας της Μονής (Εικ. 365), μία ξύλινη οροφή στο παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου²⁸⁵, μαρμάρινα μανουάλια στο παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως (Εικ.211) και ένα μικρό μαρμάρινο πολυέλαιο στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων (Εικ. 292) κ.ά. Το εργαστήριο του βρισκόταν πιθανότατα στο ισόγειο του αιθρίου του Ζωγράφου δυτικά του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων (Εικ. 294, 296).

Φαίνεται λοιπόν ότι τον 18^ο αιώνα δεν υπήρξε εισαγόμενη ξυλογλυπτική στο Σινά. Οι καινούργιες συνθήκες μετά την άλωση της Κρήτης από τους Τούρκους (1669) όπου η Μονή διατηρούσε μετόχια φαίνεται ότι ενίσχυσαν την παραγωγή έργων μέσα στη Μονή μικρότερων σε κλίμακα και μετριότερης ποιότητας²⁸⁶.

2.7 Η νεώτερη εποχή 19^{ος} – 20^{ός} αιώνας

Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Μεγάλου Ναπολέοντα στην Αίγυπτο το Σινά ωφελήθηκε από την έκδοση Θεσπίσματος του 1798 που διασφάλιζε τα προνόμια του²⁸⁷. Με την άδεια των στρατιωτικών αρχών κατοχής της Αιγύπτου ανακατασκευάστηκε το 1801 σε μεγάλο βαθμό ο βόρειος πύργος του Αγίου Γεωργίου και το εκεί ευρισκόμενο ομώνυμο παρεκκλήσιο που είχε καταρρεύσει στην καταστροφική πλημμύρα του 1798 (Εικ. 335)²⁸⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι μετά τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου Σινά Δωροθέου (1794-1797) η Μονή παρέμεινε ακέφαλη για περίπου επτά χρόνια²⁸⁹.

Το 1804 ολοκληρώθηκε ο ζωγραφικός διάκοσμος του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου με την ευκαιρία της χειροτονίας του νέου αρχιεπισκόπου Κωνσταντίνου (1804-1859)²⁹⁰. Φαίνεται όμως ότι οι εργασίες στο βορειοδυτικό τμήμα του τεί-

²⁸² Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 50. Το υπόμνημα σύμφωνα με τον Πορφύριο βρίσκεται στον χειρόγραφο κώδικα 1605, σ. 206.

²⁸³ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 152-154.

²⁸⁴ *Περιγραφή Σινά*, 131.

²⁸⁵ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 153.

²⁸⁶ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 153.

²⁸⁷ Άμαντος, *Ιστορία*, 69-72

²⁸⁸ Άμαντος, *Ιστορία*, 68, Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 289-291.

²⁸⁹ Άμαντος, *Ιστορία*, 68

²⁹⁰ Άμαντος, *Ιστορία*, 68.

χους κατέστη δυνατόν να ολοκληρωθούν μόλις το 1840 από τον οικονόμο Ιάκωβο. Τότε κτίστηκε ένα μικρό παρεκκλήσιο που αφιερώθηκε στον Άγιο Ιάκωβο (Εικ. 353-354)²⁹¹.

Φαίνεται ότι οι πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζονταν από αναταραχές στην Αίγυπτο ενώ σταδιακά υπό τον Mehemed Ali εγκαταστάθηκε σταθερότητα στο δρόμο προς το Σινά. Ο ανιψιός του μάλιστα, ο Abbas Pasha που τον διαδέχθηκε το 1849, επισκέφθηκε το Σινά και προγραμμάτισε να ανεγείρει μία κατοικία του στο Όρος του Μωυσή²⁹². Από αυτό το πρόγραμμα και πριν το θάνατο του τελευταίου το 1854 υλοποιήθηκε ένα νέο μονοπάτι (καμηλόδρομο) προς την Αγία Κορυφή και ένας στρατώνας δυτικά της Μονής²⁹³.

Πέραν των μεγάλων επισκευών που πραγματοποίησε η Μονή στα τείχη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ήδη από το 1856 σε διάφορους κώδικες είχε διατυπωθεί η επιθυμία των πατέρων να κατεδαφιστούν τα σεσαθρωμένα κελλιά και να ανακατασκευαστεί σημαντικό τμήμα της αφού παραμείνουν μόνο τα βασικά κτίσματα του ναού, των οικημάτων του Αρχιεπισκόπου μετά της εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής (Πύργου) και της Βιβλιοθήκης²⁹⁴. Επίσης σε άλλο κώδικα διατυπώνονται οδηγίες για κατεδαφίσεις διαφόρων ευτελών κτισμάτων μεταξύ των οποίων τα παρεκκλήσια της νότιας πλευράς, όπως των Ταξιαρχών, των Τριών Ιεραρχών, του Προφήτου Μωυσέως, του Αγίου Νικολάου και από την περιοχή της Μέσης αυτό των Αγίων Πέντε Μαρτύρων²⁹⁵. Το πρόγραμμα των κατεδαφίσεων υλοποιήθηκε εν μέρει αργότερα κυρίως στα κτίσματα της νότιας πτέρυγας και σε πρόχειρες πλην όμως ιστορικές κατασκευές πάνω στον νάρθηκα του Καθολικού (Σχ. 97, Εικ. 178-179). Επρόκειτο για ένα πρόγραμμα στο πνεύμα του πουρισμού της εποχής από το οποίο σώθηκε στη Μονή πρόπλασμα με διατηρούμενα μόνον τα τείχη, το Καθολικό, την περιοχή του Πύργου και νέες πτέρυγες κατοικίες περιμετρικά²⁹⁶.

Στο ίδιο πνεύμα της ανανέωσης και του ρεύματος του νεοκλασικισμού λίγα χρόνια αργότερα, το 1861, ο αρχιεπίσκοπος Κύριλλος ο Βυζάντιος (1859-1867) έκτισε ξενώνα και περίβολο έξω από τη δυτική πλευρά της Μονής²⁹⁷. Το σχέδιο του ξενώνα είχε ετοιμάσει ο Κωνσταντίνος Κάλφας²⁹⁸.

Επί του αρχιεπισκόπου Κυρίλλου του Βυζάντιου αρχίζει εσωτερική ανωμαλία στο Σινά. Αυτή οδήγησε σταδιακά επί του αρχιεπισκόπου Καλλίστρατου (1867-1884) στην απώλεια του Σιναϊτικού κώδικα που είχε προσωρινά δανείσει η Μονή στο λόγιο K. Tischendorff και που στη συνέχεια ο τελευταίος δώρησε στον τσάρο της

²⁹¹ Δημακόπουλος: *Έρευνες*, 291, σημ. 68

²⁹² Eckenstein, *History of Sinai*, 185. Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 34.

²⁹³ Koufopoulos, Myrianteos, *Masterplan*, 81.

²⁹⁴ Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 277, σημ. 40 και 292

²⁹⁵ Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 292, σημ. 70

²⁹⁶ Δεν γνωρίζουμε κατά πόσον σώζονται σχέδια της πρότασης αυτής. Ενδέχεται ο αρχιτέκτων να είχε το όνομα Κωνσταντίνος Κάλφας.

²⁹⁷ Δημακόπουλος: *Έρευνες*, 291, σημ. 68.

²⁹⁸ Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 64.

Ρωσίας²⁹⁹. Την ίδια εποχή, το 1873 κατασχέθηκαν και τα σιναϊτικά μετόχια της Βεσσαραβίας³⁰⁰. Φαίνεται ότι όταν αρχιεπίσκοπος Σινά ήταν ακόμη ο Καλλίστρατος ο σκευοφύλακας Γρηγόριος φρόντισε για την κατασκευή νέου κωδωνοστασίου στο Καθολικό (1871)³⁰¹, την ανακαίνιση της ανατολικής πτέρυγας των κελιών με ενοποίηση παλαιότερων φάσεων και άλλα έργα εκτός Μονής όπως την ανακαίνιση του μονύδριου των Αγίων Τεσσαράκοντα (Πιν. 18) και του παρεκκλησίου του Προφήτη Ηλία στο Χωρήβ (Πιν. 6)³⁰².

Το 1878, βάσει κτητορικής επιγραφής, κτίστηκε το μετόχι της Μονής Σινά στη Ραϊθώ με ναό του Αγίου Γεωργίου και μία περίπου σύγχρονη πτέρυγα κατοικίας από τον σκευοφύλακα Γρηγόριο³⁰³. Την εποχή αυτή, σύμφωνα με επιγραφή του 1888, στο πνεύμα της ανακαίνισης των κτηρίων που κυριαρχεί στη Μονή κατεδαφίζεται ο μικρός παλιός κοιμητηριακός ναός της Παναγίας μέσα στον κήπο δυτικά της Μονής και κτίζεται νέος αφιερωμένος στον Άγιο Τρύφωνα, προστάτη των κήπων σε όροφο με υποκείμενο οστεοφυλάκιο (Σχ.128-136).

Το έργο του Καλλίστρατου συνέχισε ο αρχιεπίσκοπος Πορφύριος Α΄ (1885-1904) που οδήγησε τη Μονή σε οικονομική ακμή. Την ίδια εποχή κτίστηκε το μεγάλο Μετόχι της Μονής στο Κάιρο με πρότυπο χρονολογημένο με επιγραφή στα 1893-1899.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ολοκληρώθηκαν οι κατεδαφίσεις των κτισμάτων και των παρεκκλησίων της νότιας πτέρυγας προκειμένου να κατασκευαστεί η μεγάλη τριόροφη νεωτερική νότια πτέρυγα που ξεκίνησε περί το 1930 ολοκληρώθηκε τη δεκαετία του 1950 και δεσπόζει στο κτηριακό συγκρότημα της Μονής (Εικ. 216).

Επί της αρχιερατείας του Πορφυρίου Γ΄ (1926-1969) η Μονή επέτρεψε τη μελέτη της αρχιτεκτονικής και των κειμηλίων της από την αποστολή των Πανεπιστημίων Alexandria, Princeton, Michingan. Περί το 1960 κατεδαφίστηκαν οι μεσαιωνικές προσθήκες πάνω στο νάρθηκα και το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο νότιο πύργο του Καθολικού³⁰⁴.

Το 1971 μετά την καταστροφική πυρκαγιά στην περιοχή της Σκευοφυλακίας και του πύργου του Αγίου Γεωργίου³⁰⁵ αποκαλύφθηκαν ξεχασμένοι χώροι φύλαξης των μη εν χρήσει χειρογράφων της Μονής γνωστών στην επιστήμη ως Νέων Ευρημάτων. Στη συλλογή αυτή βρέθηκαν δεκαοκτώ φύλλα του Σιναϊτικού Κώδικα του 4^{ου} αιώνα.

²⁹⁹ Άμαντος, *Ιστορία*, 73.

³⁰⁰ Άμαντος, *Ιστορία*, 76.

³⁰¹ Δημακόπουλος: *Έρευνες*, 276, σημ. 40

³⁰² Δημακόπουλος: *Έρευνες*, 276, σημ. 40.

³⁰³ Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 212.

³⁰⁴ Σύμφωνα με πληροφορίες του Δικαίου της Μονής π. Ευμένιου Σιναΐτη που έλαβε μέρος στην κατεδάφιση του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου.

³⁰⁵ Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 261.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ

3.1. ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΡΟΪΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΟΥ ΠΥΡΓΟΥ

Τα παρεκκλήσια του προΐουστινιάνειου Πύργου είναι δύο επάλληλα παρεκκλήσια αφιερωμένα αντίστοιχα στην Κοίμηση της Θεοτόκου (Σχ. 20, αρ.1, Σχ. 26-31), και στη Ζωοδόχο Πηγή (Σχ. 14, Σχ. 19 αρ.2, Σχ. 24, 25, 28, 29) τα οποία αναπτύσσονται στη νότια πλευρά του (Εικ. 14-19).

Η μοναδική δημοσίευση σχετικού σχεδίου για τον προΐουστινιάνειο πύργο είχε γίνει από τον P. Grossmann το 1988 και το 1990³⁰⁶ (Σχ. 14). Πρόκειται για την κάτοψη της πρώτης στάθμης του πύργου σε αναπαράσταση και στη συνέχεια την εύστοχη απόδοση της ανέγερσης του πριν από την ιουστινιάνεια Μονή. Συνδέει μάλιστα τον πύργο με τις σχετικές αναφορές του Αμμωνίου (μεταξύ 373 και 381) και του πατριάρχη Αλεξανδρείας Ευτυχίου του 10^{ου} αιώνα που έχουν αναφερθεί αναλυτικά στην ιστορική εισαγωγή. Επίσης αναφέρει ότι ως πρότυπο για την οικοδόμηση του υπήρξαν οχυρωμένες κατοικίες της Συρίας και της Παλαιστίνης στις οποίες η είσοδος βρισκόταν στο ύψος του ισογείου³⁰⁷.

Ο πύργος αναπτύσσεται σε κεντρική θέση νοτιοδυτικά του Καθολικού (Σχ. 14). Σήμερα έχει σύνθετη κάτοψη και τομή λόγω της μακράς ζωής του και της απώλειας του μεγαλύτερου τμήματος του ορόφου του, πολλών επισκευών που δέχθηκε και του διαδοχικού μετασχηματισμού της αρχικής μορφής του (Σχ. 99-104). Ο πύργος περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές του από προσθήκες. Μόνον η βορειοανατολική γωνία και η ανατολική όψη του παραμένουν ως σήμερα ελεύθερες από προσθήκες λόγω της ύπαρξης του ανηφορικού διαβατικού που συνδέει κατά τον άξονα βορρά προς νότο το Καθολικό με τη νότια περιοχή της Μονής (Σχ. 103). Στην κατώτερη στάθμη και σχεδόν παράλληλα με τη βόρεια του όψη ο πύργος περιβάλλεται από ένα ακόμη στενό και ανηφορικό ημιπαιθρίο διαβατικό κυμαινόμενου πλάτους από 0.70 μ. ως 1.20 μ. Το διαβατικό, που ξεκινά από το πλάτωμα νοτιοδυτικά του Καθολικού και ανηφορίζει προς τα δυτικά, φέρει όροφο. Από το διαβατικό γίνεται η κύρια προσπέλαση της κατώτερης στάθμης του πύργου μέσω χαμηλής θύρας (Σχ. 102). Η κάτοψη του πύργου στη στάθμη αυτή διαμορφώνεται μέσα σε ένα τετράγωνο χώρο περίπου 12 X 12 μ. Η κάτοψη του πύργου αναπτύσσεται γύρω από έναν κεντρικό χώρο αιθρίου, κλειστού σήμερα, διαστάσεων 4,15 X 3,80 μ. ο οποίος έχει χαμηλό ημικυλινδρικό θόλο πλάτους 1,35 μ. στα βόρεια σε επαφή με τον εξωτερικό βόρειο τοίχο (Σχ. 24, 26, 28). Στο νότιο άκρο βρίσκεται το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής (Εικ. 40-52). Το αίθριο πλαισιώνουν συμμετρικά προς τα ανατολικά και δυτικά επιμήκεις θολωτοί χώροι πλάτους περί τα 2.20 μ. και μήκους περί τα 5.35 μ.

³⁰⁶ Grossmann, *Katharinenkloster*, 556-558, *Abb.3*. Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29-30, Σχέδιο 1, 1.

³⁰⁷ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 30-31.

Ο κάθε χώρος έχει μία είσοδο και ένα παράθυρο προς το αίθριο. Ο ανατολικός έχει ένα ακόμη παράθυρο στη βόρεια του όψη.

Το αίθριο έχει πολλαπλή λειτουργία ως νάρθηκας του παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής, ως προθάλαμος των εκατέρωθεν διατεταγμένων -προς τα ανατολικά και δυτικά- θολωτών αποθηκών του Πύργου και ως χώρος που δίνει προσπέλαση στον υπερκείμενο όροφο μέσω κτιστής κλίμακας. Στο βόρειο και ανατολικό τμήμα υπάρχουν διαμορφωμένες κτιστές πεζούλες με επένδυση από μάρμαρο που χρησιμοποιούνται κατά τις ακολουθίες. Στην ανατολική πεζούλα του αιθρίου έχουν τοποθετηθεί όρθιες δύο μαρμάρινες πλάκες σχηματίζοντας ένα θρόνο. Η εσωτερική τους πλευρά δείχνει ότι πρόκειται για τμήμα παλαιοχριστιανικού θωρακίου πρεσβυτερίου ή καλυπτήριας πλάκας αγίας τράπεζας (Εικ. 43).

Η εσωτερική κτιστή κλίμακα του αιθρίου ξεκινά στο νοτιοδυτικό άκρο του χώρου και εκτείνεται κατά τη δυτική πλευρά του χώρου. Η κλίμακα φέρεται από τεταρτοκυκλικό θόλο που οδηγεί στην υπερκείμενη στάθμη όπου βρίσκεται το Συνοδικό που αντίστοιχα δίνει προσπέλαση στο παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως που είναι κτισμένο πάνω ακριβώς από τη Ζωοδόχο Πηγή. Οι υπόλοιποι χώροι του ορόφου δυτικά του αιθρίου στεγάζουν το Συνοδικό και ακόμη πιο δυτικά την κατοικία του Αρχιεπισκόπου. Είναι τεκμηριωμένο με ασφάλεια από τον 16^ο και 17^ο αιώνα ότι τα «αρχιερατικά κελλία» βρίσκονταν σε αυτή τη θέση αλλά είναι πιθανόν αυτή να ήταν και η αρχική χρήση του ορόφου του πύργου μετά την ένταξη του μέσα στην ιουστινιάνεια Μονή³⁰⁸. Στην πάνω στάθμη διατηρείται μόνον το νότιο τμήμα του πύργου. Η αρχική τετράγωνη κάτοψη του πύργου έχει εντελώς αλλοιωθεί με την ενσωμάτωση της επιφάνειας προς τα βόρεια πάνω από το διαβατικό (Σχ. 26, 28).

Ο τρόπος δομής του πύργου είναι εμφανής μόνον στην εξωτερική ανατολική πλευρά. Αποτελείται από μεγάλους ακατέργαστους γρανιτόλιθους τοποθετημένους σε οριζόντιες στρώσεις, με ανάμεσα τους μικρές επίπεδες πέτρες³⁰⁹ (Εικ. 17). Η περιοχή του πύργου έχει υποστεί σημαντικές επεμβάσεις κατά τη μακρά ζωή της ενώ παντού στο εσωτερικό υπάρχουν επιχρίσματα που δυσχεραίνουν τη διάκριση των φάσεων. Μόνον οι δύο τελευταίες οικοδομικές φάσεις του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα μπορούν να τεκμηριωθούν ως προς τη γενική τους γεωμετρία (Σχ. 28).

³⁰⁸ Παΐσιος, *Ιστορία*, 41. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 163.

³⁰⁹ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29.

3.1.1 Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως Θεοτόκου

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου βρίσκεται στην ανώτερη στάθμη του προϊουστινιάνειου πύργου, στην πυκνά δομημένη και πλούσια σε οικοδομικές φάσεις νοτιοδυτική περιοχή του κεντρικού πυρήνα της Μονής (Σχ. 26-31, Εικ. 20-39). Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι φτωχή. Ο P. Grossmann ο οποίος έχει μελετήσει τον υποκείμενο προϊουστινιάνειο πύργο δεν αναφέρεται στο σημαντικό παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως ενδεχομένως θεωρώντας το μεταγενέστερο³¹⁰. Συνοπτική αναφορά για τη χρονολόγηση και αρχιτεκτονική του έχει γίνει από τη Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου³¹¹.

Το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως βρίσκεται ακριβώς από πάνω από το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής και καταλαμβάνει -κατά τον άξονα ανατολής δύσης- όλο το πλάτος της νότιας πλευράς του πύργου. Η εξωτερική νότια πλευρά του παρεκκλησίου, που ταυτίζεται με τη νότια πλευρά του πύργου, είναι ορατή μέσα από τέσσερις ισόγειους θολωτούς χώρους που είναι γραμμικά κτισμένοι σε επαφή με αυτήν (Σχ. 99). Αντίστοιχα η εξωτερική ανατολική πλευρά του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως ταυτίζεται επίσης με το νότιο άκρο του ανατολικού τοίχου του πύργου. Σε όλο το ύψος της ορατής και ανεπίχριστης σήμερα εξωτερικής επιφάνειας του ανατολικού τοίχου του πύργου -όπως φαίνεται από το διαβατικό που συνδέει το Καθολικό με τη νότια πτέρυγα- η δόμηση είναι ομοιόμορφη χωρίς κατασκευαστικές φάσεις. Η δομή του τοίχου είναι αργολιθοδομή από ακατέργαστους μεγάλου μεγέθους λίθους κτισμένους σε σειρές, με τα μεταξύ τους κενά συμπληρωμένα με μικρές επίπεδες πέτρες³¹² και συνδετικό κονίαμα το χρώμα (Εικ. 17). Η δομή συνεχίζει σε ύψος που αντιστοιχεί στο παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής αλλά και στο υπερκείμενο σε αυτό παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως³¹³. Ομοίως με την ανατολική όψη του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως που ταυτίζεται με τα όρια του πύργου έτσι και η εξωτερική δυτική όψη του παρεκκλησίου ταυτίζεται με το νότιο άκρο της δυτικής όψης του πύργου. Είναι όμως ενσωματωμένη σε μεταγενέστερες κατασκευές που εκτείνονται στα δυτικά και δεν είναι σήμερα ορατή. Ο βόρειος τοίχος του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως βρίσκεται αντίστοιχα πάνω από το βόρειο τοίχο της Ζωοδόχου Πηγής.

Η προσπέλαση του παρεκκλησίου γίνεται από βόρεια μέσω της αίθουσας του Συνοδικού από επιμελημένη θύρα που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του ναού (Σχ. 99, 102).

Το μονόχωρο δρομικό παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως έχει ορθογώνια κάτοψη, με εσωτερικές διαστάσεις περίπου 3.75 X 9.40 μ. και παρουσιάζει καλή χάραξη. Το

³¹⁰ Grossmann, *Katharinenkloster, 556-558, Abb.3.* και Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29-30, Σχέδιο 1, 1.

³¹¹ Μυριανθέως, *Τα παρεκκλήσια του κεντρικού πυρήνα*, 33-34.

³¹² Grossmann, *Katharinenkloster, 556-558, Abb.3.* Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29.

³¹³ Koufopoulos, *Myriantheos-Koufopoulou, The Monastery*, V.1, 117.

παρεκκλήσιο έχει ευρεία ημικυκλική κόγχη στο ιερό, διαμέτρου 2.88 μ. Το πάχος των μακρών πλευρών είναι της τάξης των 0.80 μ. Η αγία τράπεζα διαστάσεων 0.65 X 1.10 μ. διαμορφώνεται ως μία ελεύθερα ιστάμενη κτιστή κατασκευή με επένδυση των τεσσάρων κατακόρυφων της πλευρών από εφυαλωμένα πλακίδια. Πάνω σε αυτήν είναι τοποθετημένη μία απλή ακόσμητη μαρμάρινη πλάκα που προέχει 0.11 μ. προς τα δυτικά. Στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου, μέσα στο ιερό, υπάρχει ορθογωνικής κάτοψης ερμάριο που χρησιμοποιείται ως πρόθεση. Πρόκειται για το μεγαλύτερο παρεκκλήσιο της Μονής που καλύπτεται με ευρύ ημικυλινδρικό θόλο με μέγιστο ύψος από το δάπεδο ως στο κλειδί του θόλου του περίπου 4.35 μ. Το παρεκκλήσιο εξωτερικά καλύπτεται με μονόριχτη στέγη. Η κύρια θύρα εισόδου στο παρεκκλήσιο είναι διατεταγμένη στο δυτικό άκρο της βόρειας πλευράς. Μία αποφραγμένη θύρα, έκκεντρα τοποθετημένη προς τα νότια, και ένας φεγγίτης στον άξονα του χώρου διαμορφώνουν το δυτικό τοίχο. Υφίσταται ακόμη μία θύρα στο νότιο τοίχο που αποτελεί νεώτερη διάνοιξη. Ένα παράθυρο υφίσταται στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού το οποίο ανοίγει στο διόροφο αίθριο του πύργου βόρεια του υποκείμενου παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής. Το παράθυρο σώζει στο υπέρθυρο του επένδυση από πέντε σανίδες, οι τέσσερις από τις οποίες εμφανώς σε δεύτερη χρήση με γραπτό έγχρωμο διάκοσμο (Εικ. 33). Στη συμβολή του ανατολικού τοίχου του ιερού με το νότιο τοίχο έχει κατασκευαστεί ένα κτιστό χωνευτήρι με λαξευτή μαρμάρινη πλάκα διαστάσεων 33.5 X 0.44 μ. όπου διαμορφώνονται αβαθής κυκλική λεκάνη. Στο μέσον περίπου του νότιου τοίχου του ιερού διαμορφώνεται ορθογωνικής κάτοψης ερμάριο. Στο νότιο τοίχο, στον κυρίως ναό και πίσω από τον αρχιερατικό θρόνο διακρίνεται από ένα ερμάριο ορθογωνικής κάτοψης χωρίς φύλλα. Τα ερμάρια του νότιου τοίχου φέρουν ξύλινα πλαίσια με γραπτό διάκοσμο. Στο δυτικό τοίχο διατηρούνται μία χαμηλή θύρα έκκεντρα διατεταγμένη προς τα νότια, αποφραγμένη σήμερα με τοιχοποιία και ψηλότερα ένας αξονικά διατεταγμένος ορθογώνιος φεγγίτης με κεκλιμένη ποδιά προς το εσωτερικό και ξύλινο καφασωτό διάφραγμα. Στο δάπεδο του ιερού και του κυρίως ναού του παρεκκλησίου έχουν χρησιμοποιηθεί τετράγωνα μάρμαρα Καράρας διαστάσεων 0,60 X 0,60 μ. με δύο μικρά μαρμαροθετήματα (Εικ. 28, 30,31)³¹⁴.

Λόγω του σχετικά μεγάλου ύψους του θόλου του παρεκκλησίου, το τέμπλο του είναι αντίστοιχα ψηλό, επιμελημένο και καλά προσαρμοσμένο στο θόλο πράγμα που δείχνει ότι κατασκευάστηκε για αυτήν τη θέση. Πρόκειται για ξυλόγλυπτη κατασκευή με την τυπική διάταξη με πύλη στο μέσον και στο βόρειο άκρο και τρεις θέσεις για μεγάλες δεσποτικές εικόνες. Στην ωραία πύλη υπάρχουν βημόθυρα στα οποία προβλέφθηκε χώρος για εικόνες οι οποίες δεν εκτελέστηκαν και παραμένουν ακόσμητα. Κατά την έννοια του ύψους το τέμπλο έχει απλή τυπική τριμερή διάρθρωση σε θωράκια στην κατώτερη ζώνη, κύρια ζώνη με δεσποτικές εικόνες και ζώνη

³¹⁴ Τα μάρμαρα της Κοιμήσεως είναι όμοια με αυτά του παρεκκλησίου και του αιθρίου της Ζωοδόχου Πηγής του 1796. Βλ. Νικολοπούλου, *Χειρόγραφες σημειώσεις*, 131. Μοιάζουν με αυτά του λιθοξόου Προκοπίου του 18^{ου} αιώνα στην Τράπεζα και αλλού.

δωδεκαόρτου ψηλότερα. Στη ζώνη των λυπηρών του τέμπλου υπάρχει λαξευμένη η κτητορική επιγραφή χωρίς χρονολογία (Εικ.23):

ΜΝ.(Η)ΣΘ(ΤΙ) Κ(ΥΡΙ)Ε / ΤΟΝ ΔΟΥΛΟ(Ν) ΣΟΥ / ΔΑΒΙΔ.

Η κύρια θύρα εισόδου από το Συνοδικό στο παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως βρίσκεται στο δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου του παρεκκλησίου. Είναι ξύλινη ταμπλαδωτή με ξύλινη οροφή κατά το πάχος του τοίχου και ξυλόγλυπτο πλαίσιο προς το Συνοδικό. Πάνω στο ξύλινο υπέρθυρο υπάρχει γνωστή επιγραφή του μοναχού Φιλόθεου του 18^{ου} αιώνα (περί το 1732-1734) (Εικ. 37):

+ΓΕΓΟΝΕ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ/ ΤΕΚΤΟΝΟΣ ΦΙΛΟΘΕΟΥ Μ(ΟΝΑ)Χ(ΟΥ) ΣΙΝΑΪΤΟΥ³¹⁵.

Στο νότιο τοίχο σώζεται ο δεσποτικός θρόνος πάνω σε κτιστή βάση με επένδυση μάρμαρο. Ο θρόνος είναι ξύλινος με ένθετα από φίλντισι και торνευτά στοιχεία. Οι τοίχοι είναι κατάγραφοι με νεότερο γραπτό διάκοσμο της δεκαετίας του 1930-1950 έργα πιθανότατα του μοναχού Παχωμίου.

Πηγές

Για το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως υπάρχουν αρκετές έμμεσες αλλά και άμεσες αναφορές με ενδιαφέρουσες πληροφορίες από τον 4^ο ως το 19^ο αιώνα που αναφέρονται παρακάτω.

Στη διήγηση του μοναχού Αμμωνίου που συγγράφηκε μεταξύ 373 και 378³¹⁶ αναφέρεται ότι ο ίδιος επισκέφθηκε το Σινά όπου ζούσαν σε κελιά πνευματικοί άγιοι πατέρες, οι οποίοι συναθροίζονταν κατά το βράδυ του Σαββάτου ενώ ξημέρωνε Κυριακή, στο κυριακό δηλαδή στον κεντρικό ναό για τη νυχτερινή ακολουθία και τη λειτουργία. Ο Αμμώνιος περιγράφει στη συνέχεια την επιδριμή των Σαρακηνών και την ύπαρξη οχυρώματος, το οποίο σε άλλη θέση το ονομάζει πύργο, όπου εκείνος είχε καταφύγει με ολίγους πατέρες και τον προεστώτα πατέρα Δουλά³¹⁷.

Αξιόπιστη αναφορά στην ύπαρξη εκκλησίας των ασκητών στη θέση του προσκυνηματος της Βάτου διασώζεται στο κείμενο της διήγησης της προσκυνητριάς Αιθερίας που επισκέφθηκε τους Αγίους Τόπους και το Σινά περί το 383-384 όταν επικρατούσε ησυχία³¹⁸.

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Ευτύχιος είναι αυτός που στα *Χρονικά* του 10^{ου} αιώνα αναφέρει ότι παρεκκλήσιο που ήταν αφιερωμένο στην Παναγία βρισκόταν μέσα στον προϊουστινάνειο πύργο των ασκητών και επιπλέον διευκρινίζει ότι τον πύργο συμπεριέλαβαν τα ιουστινιάνεια τείχη³¹⁹.

³¹⁵ Μυριανθέως-Κουφοπούλου, *Τεχνίτες 1994*, πιν 82^Α, όπου και οι προγενέστερες δημοσιεύσεις της επιγραφής.

³¹⁶ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 190.

³¹⁷ Ό.π.195-201.

³¹⁸ Η μη αναφορά της προσκυνητριάς Αιθερίας σε ύπαρξη πύργου στην κοιλάδα της Βάτου μπορεί να δικαιολογηθεί δεδομένου ότι όπως υποστηρίζεται στην παρούσα εργασία η εκκλησία βρισκόταν ενδεχομένως μέσα στον πύργο. Για το χρόνο επίσκεψης της Αιθερίας βλ. *Egeria's Travel*, 29. Για το κείμενο της επίσκεψης ό.π. 91-97.

³¹⁹ Ευτύχιος, *Χρονικά*, 276.

Ο Παΐσιος Αγιαποστολίτης στην έμμετρη περιγραφή του για το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως διευκρινίζει ότι ο η προσπέλαση του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως γινόταν τον 16^ο αιώνα μόνον μέσω πέτρινης σκάλας από το αίθριο της Ζωοδόχου Πηγής προς τον όροφο που βρίσκεται η κατοικία του Αρχιεπισκόπου και το παρεκκλήσιο. Το παρεκκλήσιο αναφέρεται από τον Παΐσιο ως ναός της Παρθένου³²⁰ και αναφέρεται σε αυτόν δίνοντας λεπτομέρειες σχετικά με το πότε γίνονται αγρυπνίες κ.λπ.

Ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων δίνει μία ακριβή ιστορικά και τοπογραφικά περιγραφή για τα δύο παρεκκλήσια του πύργου και εν προκειμένω για την Κοίμηση: «*ἐκ τοῦ νοτικοῦ πλαγίου τοῦ προαυλίου τοῦ Καθολικοῦ εἶναι τὰ ἀρχιερατικά κελλία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου· αὐτὰ λέγουσι νὰ ἦτον ὁ Πύργος ὅπου τὸ πρῶτον ἡ Ἁγία Ἐλένη ἔκτισεν, ὅτι καὶ ἕως τὴν σήμερον κλείουσι μονάχα, ὡς πύργος. Ἐκεῖ μέσα εἶναι ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου δύο Ἐκκλησίαι, ἡ μία κάτω, καὶ ἡ ἄλλη ἀπάνω· καὶ ἡ μὲν ἀπάνω λέγεται τῆς Κοιμήσεως, ἡ δὲ ἄλλη ἡ κάτω, ἡ Ζωοδόχος Πηγή, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγινεν τὸ θαῦμα τοῦ ἐλαίου...»³²¹.*

Τη ζωντανή παράδοση της Αγίας Ελένης ως κτήτορος του πύργου προ της κτίσης της Ιουστινιάνειας μονής μετέφεραν οι μοναχοί του Σινά και στον R. Roscoe το 1743 που αναφέρεται σχετικά. Ο Roscoe ταυτίζει τον πύργο με την περιοχή των αρχιερατικών κελιών όπου βρίσκονται τα παρεκκλήσια της Παναγίας (δηλαδή της Κοιμήσεως), της Ζωοδόχου Πηγής και του Σωτήρος³²².

Στην κάτοψη της Μονής Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται και επεξηγείται «*Ἡ κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ κάτωθεν ἡ ζωοδόχος πηγή*» (Εικ.20)³²³.

Στην Περιγραφή του 1817 για την περιοχή του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως περιγράφεται η σημερινή περίπου διάταξη με το Συνοδικό, τέσσερα δωμάτια του Αρχιεπισκόπου και τα δύο παρεκκλήσια άνω της Κοιμήσεως και κάτω της Ζωοδόχου Πηγής³²⁴.

Από τον E. Robinson που επισκέφθηκε το Σινά το 1838 αναφέρεται ότι δίπλα στο δωμάτιο του αρχιεπισκόπου βρίσκεται μία μικρή εκκλησία η οποία λέγεται ότι είχε κτιστεί από την Αγία Ελένη³²⁵.

Συμπεράσματα

Από την εξέταση της χάραξης του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως σε σχέση με τα όρια του προϊουστινιάνειου πύργου και την υποκείμενη Ζωοδόχο Πηγή φαίνεται ότι αντιστοιχεί απόλυτα στην πάνω στάθμη του πύργου. Η απουσία αρμών, η ομοι-

³²⁰ Παΐσιος, Ιστορία, 182-183.

³²¹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 163.

³²² Roscoe, *Description*, 149. Το τελευταίο παρεκκλήσιο δεν επιβεβαιώνεται και ενδεχομένως πρόκειται για το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου.

³²³ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

³²⁴ *Περιγραφή*, 135.

³²⁵ Robinson and Smith, *Biblical Researches*, 145.

ογενής δόμηση και ο ιδιαίτερος τρόπος δομής του ανατολικού τοίχου του παρεκκλησίου, που ταυτίζεται με αυτόν του πύργου και του υποκείμενου παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής, καθιστούν την αψίδα της Κοιμήσεως τη μόνη περιοχή όπου σχεδόν με βεβαιότητα μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι ο πύργος σώζεται σε στάθμη δευτέρου ορόφου (Σχ. 103). Από την παραπάνω παρατήρηση σε συνδυασμό με τις πηγές του 4^{ου} αιώνα και τις πληρέστερες πληροφορίες του Ευτυχίου του 10^{ου} αιώνα μπορεί να υποστηριχθεί ότι το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως βρίσκεται στη θέση του κυριακού του πύργου των ασκητών του 4^{ου} αιώνα. Συνεπώς το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως -τουλάχιστον ως προς τη θέση του- ταυτίζεται με αυτό της Θεοτόκου που αναφέρει ο Ευτύχιος και είναι πιθανότατα αυτό που επισκέφθηκαν ο Αμμώνιος και η Αιθερία (Σχ. 30-31).

Η ευρεία ημικυκλική κόγχη του ιερού και η απουσία πρόθεσης που παρουσιάζει το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως όπως και τα τρία ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού και του Αγίου Στεφάνου ενισχύουν την άποψη για την πρώιμη χρονολόγηση του.

Λόγω της παρουσίας των επιχρισμάτων δεν μπορούμε να διακρίνουμε οικοδομικές φάσεις. Μία γνωστή επιγραφή σε γρανίτη της πρώτης περιόδου της ζωής της Μονής προερχόμενη ενδεχομένως από υπέρθυρο που μνημονεύει τον *Κάναθο* βρισκόταν ως περίπου το 1960 στο νότιο τοίχο, μέσα στο σημερινό Συνοδικό³²⁶. Ενδέχεται να προέρχεται από το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως ενδεχομένως από προγενέστερο υπέρθυρο, πράγμα που μπορεί να τεκμηριώσει οικοδομικές εργασίες στη φάση του 6^{ου} ή 7^{ου} αιώνα όταν το παρεκκλήσιο του πύργου εντάχθηκε στην ιουστινιάνεια Μονή.

Από τις ομοιότητες στο γραπτό διάκοσμο των ξύλινων πλαισίων των ερμαρίων της Κοιμήσεως με αυτών του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου του τέλους του 16^{ου} αιώνα, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς επισκευή του εσωτερικού χώρου της Κοιμήσεως την εποχή αυτή.

Από τις νεώτερες επισκευές μόνον αυτές του 18^{ου} αιώνα μπορούν να χρονολογηθούν με ακρίβεια και αφορούν το μαρμάρινο δάπεδο³²⁷, τη ξυλόγλυπτη θύρα εισόδου στο βόρειο τοίχο³²⁸ και ενδεχομένως το τέμπλο. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έγινε η προσθήκη μονόριχτης στέγης πάνω από το παρεκκλήσιο. Τέλος περί το 1988 έγινε η διάνοιξη θύρας στο νότιο τοίχο του παρεκκλησίου.

³²⁶ Ševčenko, *Inscriptions*, 263, επιγραφή 10. Η επιγραφή βρισκόταν στον τότε χώρο της παλιάς Βιβλιοθήκης-Μουσείου.

³²⁷ Νικολοπούλου, *Χειρόγραφες σημειώσεις*, 131.

³²⁸ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, Πιν. 82^A, όπου και οι προγενέστερες δημοσιεύσεις της επιγραφής του Φιλοθέου.

3.1.2 Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής βρίσκεται στην κατώτερη στάθμη του προΐουστινιάνειου πύργου που σώζεται νοτιοδυτικά του Καθολικού και καταλαμβάνει το κεντρικό τμήμα της νότιας πλευράς της στάθμης αυτής (Σχ. 24,25,28,29, 10-103, Εικ. 40-52). Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι περιορισμένη. Κάτοψη σε αναπαράσταση της κατώτερης στάθμης του Πύργου έχει δημοσιευτεί από τον P. Grossmann το 1988 και 1990 χωρίς να σχολιάζεται η ύπαρξη παρεκκλησίου³²⁹ (Σχ. 14). Συνοπτική αναφορά για την αρχιτεκτονική ιστορία του παρεκκλησίου έχει γίνει από τη Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου³³⁰.

Η προσπέλαση του εσωτερικού χώρου του παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής γίνεται αποκλειστικά μέσω του αιθρίου από τη μοναδική αρχική θύρα στη νότια πλευρά του παρεκκλησίου.

Η Ζωοδόχος Πηγή είναι ένα απλό, μικρό μονόχωρο παρεκκλήσιο με εσωτερικές διαστάσεις περίπου 3.30 X 5.70 μ. Καλύπτεται με απλό ημικυλινδρικό θόλο με μέγιστο ύψος στο κλειδί του περίπου 3.20 μ. και ο οποίος παρουσιάζει έντονη ακανονιστία. Σύμφωνα με τη δημοσιευμένη κάτοψη του P. Grossmann τουλάχιστον δυτικά του παρεκκλησίου υπάρχει μικρός βοηθητικός χώρος στον οποίο διατηρούνται δύο πιθάρια³³¹. Η κάτοψη του παρεκκλησίου είναι ελαφρώς παράγωνα ειδικά στον ανατολικό τοίχο όπου εγγράφονται τρεις αβαθείς και με έντονη ακανονιστία, ορθογωνικές σε κάτοψη αψίδες βάθους περί τα 0.26 μ. Αυτές αντιστοιχούν στην πρόθεση, στο ιερό, ενώ η νοτιότερη κλείνει με ένα δίφυλλο ταμπλαδωτό ερμάριο. Σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο και σε αντιστοιχία με την κεντρική αψίδα και την πρόθεση έχει τοποθετηθεί ξύλινη προεξοχή (ράφι) για τη διαμόρφωση Αγίας Τράπεζας η οποία έχει στηριχθεί με χαλκιάδικα καρφιά. Κάτω από την κεντρική κόγχη υπάρχει ορθογώνιο άνοιγμα στο οποίο διακρίνεται ο τρόπος δομής του νότιου τοίχου με μεγάλους σχετικά λίθους και συνδετικό χώμα. Στο νότιο τοίχο του ιερού βήματος υπάρχει επίσης δίφυλλο ερμάριο πλάτους περί τα 0.60 μ και βάθους περί τα 0.56 μ. Στον κυρίως ναό υπάρχει κτιστή πεζούλα κατά μήκος της νότιας πλευράς του παρεκκλησίου που προεκτείνεται μέσα στο ιερό όπου διευρύνεται σε χωνευτήρι. Ο βόρειος τοίχος του παρεκκλησίου, πάχους 1.10 μ., έχει τα δύο μοναδικά ανοίγματα του παρεκκλησίου δηλαδή μία θύρα, πλάτους περί το 1.10 μ., αξονικά διατεταγμένη στο αίθριο και προς τα ανατολικά ένα παράθυρο πλάτους ενός μέτρου που φωτίζει το ιερό και επίσης ανοίγει στο αίθριο. Και τα δύο ανοίγματα φέρουν επιμελημένα ανώφλια επενδεδυμένα με σανίδες και σφραγίζουν με ξύλινα φύλλα.

Το παρεκκλήσιο διαθέτει ξυλόγλυπτο τέμπλο προσαρμοσμένο στον ακανόνιστο θόλο που χωρίζει το μικρό ιερό από τον κυρίως ναό. Στο πίσω μέρος του τέ-

³²⁹ Grossmann, *Katharinenkloster*, 556-558, Abb.3. Βλ. Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29-30, Σχέδιο 1, 1.

³³⁰ Μυριανθέως, *Τα παρεκκλήσια του κεντρικού πυρήνα*, 33-34.

³³¹ Δεν κατέστη δυνατόν να γίνει αυτοψία στο χώρο.

μπλου διακρίνονται εντορμίες που φανερώνουν ότι τα ξύλα είναι σε δεύτερη χρήση. Στο κάτω μέρος του τέμπλου έχουν ενταχθεί σε μεταγενέστερη εποχή δύο ταμπλάδες. Στη μεσαία ζώνη έχουν ενταχθεί εικόνες μεταξύ αυτών και μικρή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής με αργυρεπένδυση. Στη στέψη του τέμπλου έχουν ενταχθεί κατά κακότεχο τρόπο τμήματα επιστυλίου με παραστάσεις από το δωδεκάορτο του τέλους του 12^{ου} αιώνα³³². Το δάπεδο του παρεκκλησίου όπως και του αιθρίου είναι διαστρωμένο με τετράγωνες πλάκες μαρμάρου (πιθανή προέλευση από την Καράρα Ιταλίας) διαστάσεων 0.60 X 0.60 μ.

Πηγές

Πρόσφατες ιστορικές μελέτες έχουν αναθεωρήσει τον χρόνο επίσκεψης του Ανώνυμου προσκυνητή της Πλακεντίας στο Σινά από περίπου το έτος 570, είκοσι χρόνια ενωρίτερα δηλαδή περί το 550-551³³³. Πρόκειται για την εποχή των διεργασιών κατά την ανέγερση της ιουστινιάνειας Μονής και ενδέχεται στη μοναστηριακή εγκατάσταση με οχύρωση που συνάντησε να δέσποζε ακόμη ο προϊουστινιάνειος πύργος με το παρεκκλήσιο και την αποθήκη των τροφίμων δεδομένου ότι ο Ανώνυμος δεν αναφέρει την ύπαρξη εκκλησίας.

Στις διηγήσεις του μοναχού Αναστασίου διασώζεται η περιγραφή του θαύματος του ελαίου που συντελέστηκε στην «ελαιοθήκη» (αποθήκη του λαδιού) της Μονής Σινά κατόπιν προσευχής του ασκητή Γεωργίου Αρσελαΐτη τον οποίο είχε προσκαλέσει ο τότε ηγούμενος. Το περιστατικό έγινε μετά από μεγάλη έλλειψη λαδιού που προέκυψε μετά την κατάληψη της οδού από την Παλαιστίνη από τους βαρβάρους δηλαδή τους Πέρσες. Το θαύμα τοποθετείται από τους μελετητές στις αρχές του 7^{ου} αιώνα³³⁴. Στο χωρίο γίνεται η πρώτη αναφορά σε ύπαρξη «πίθων» (πιθαριών) όπου φυλάσσονταν το λάδι και σε κανδήλι της Παναγίας που παρέμενε έκτοτε άσβεστο. Ο χώρος του θαύματος συνδέεται με το ισόγειο του Πύργου με τη βοήθεια των αρχαιολογικών καταλοίπων (πιθαριών) αλλά και της περιγραφής του τυπικού του 1214. Στο αρχαιότερο γνωστό τυπικό της Μονής του έτους 1214 της Μονής Σινά περιγράφεται λεπτομερώς η εορτή «τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν, τῶν ἐν τῷ Σινᾷ καὶ Ραϊθῷ ἀνααιρεθέντων» της 14^{ης} Ιανουαρίου. Αναφέρεται ότι «ἐξερχόμεθα εἰς τὴν λιτὴν (ἐνν. λιτανεία), ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ ἁγίου ελαίου τοῦ θαυματουργηθέντος παρὰ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γεωργίου, ψάλλοντες στιχηρὰ τοῦ αὐτοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γεωργίου, Δόξα καὶ νῦν θεοτοκίον, εἶτα ὑποστρέφομεν ἐν τῷ ναῶ»³³⁵. Ὄντως η λιτανεία ξεκινούσε από το Καθολικό και οδηγείτο στο χώρο του πύργου που παρέμενε ακόμη αποθήκη του ελαίου. Η αναφορά επιβεβαιώνει τη ζωντανή μνήμη του θαύματος την εποχή αυτή και διαφωτίζει ότι τον 13^ο αιώνα δεν είχε ακόμη ενταχθεί παρεκκλήσιο στο χώρο της αποθήκης.

³³²Weitzmann, *Icon Programs*, 63-116.

³³³Caner, *Late Antique Sinai*, 26, 257

³³⁴Γερωνικόν του Σινά, 22, 126-7, Nau, *Anastase*, 60. Νεκτάριος, *Επιτομή* 199-200.

³³⁵Dmitrievski, *Τυπικά*, 413.

Για πρώτη φορά στη θέση αυτή αναφέρεται παρεκκλήσιο της Παναγίας με το επίθετο «Χρυσοπηγή» στην Περιγραφή του Παΐσιου Αγιαποστολίτου του τέλους του 16^{ου} αιώνα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται «...πρόκειται παρακλήσιν / και φέρει έμφανεστάτα Χρυσοπηγής τήν κλήσιν /... Έκεῖσε γοῦν εἰς τὸ αὐτὸ παρακλήσιον λέγουν / πηγὴ ἀνέβλυσε ποτέ παραδόξως ἐλαίου». Από την περιγραφή του προκύπτει ότι το αἶθριο δεν ήταν στεγασμένο, περιμετρικά του υπήρχαν οι τρεις θολωτοί χώροι και μεταξύ αυτών στο νότιο βρισκόταν το παρεκκλήσιο. Υπήρχε τότε η κτιστή κλίμακα στα δυτικά του αἰθρίου³³⁶. Συνεπώς ο Παῖσιος περιγράφει σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή διάταξη.

Το παρεκκλήσιο αναφέρεται «ως εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής», δηλαδή με την αφιέρωση που έχει σήμερα, για πρώτη φορά από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων στην Επιτομή που δημοσιεύτηκε το έτος 1677³³⁷. Ο Νεκτάριος πρώτος δημοσίευσε αναλυτικά τα σχετικά γεγονότα περί του θαύματος του ελαίου σε ειδικό κεφάλαιο της Ιεράς Ιστορίας με τον τίτλο «περί τοῦ θαύματος τοῦ βλύσσοντος ἐλαίου, ὅπερ ἐποίησεν ὁ Ὅσιος Γεώργιος ὁ Ἀρσελαΐτης ἐν αὐτῷ τῷ Μοναστηρίῳ». Αναφέρει ακόμη ότι «καὶ ὁ τόπος, ὅπου ἀνάβρυσεν ἔως τὴν σήμερον μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ χῶμα τοῦ τόπου ἐκείνου μυρίζει ἀπὸ λάδι» πράγμα που γνωρίζει διότι παρέμεινε μεγάλο διάστημα στο Σινά. Ο Νεκτάριος διευκρινίζει: «Εἰς τοῦτον τὸν τόπον, διὰ μνήμην τοῦ θαύματος τούτου, ἔκτισαν μίαν Ἐκκλησίαν, εἰς ὄνομα τῆς Θεοτόκου, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἶναι δὲ εἰς τὸ τέμπλον τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας μία Εἰκὼν μικρὴ τῆς Θεοτόκου, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἡ ὁποία Εἰκὼν φαίνεται μερικαῖς ἡμέραις ἰδρωμένη· ἀνάπτει γοῦν ἐκεῖ πάντοτε κανδήλιον ἀκοίμητον»³³⁸. Η παράδοση συνεχίζει μέχρι σήμερα.

Σε χειρόγραφο σημείωση σε παλαιό έντυπο της Μονῆς Σινά αναφέρεται ότι «1796, Ὀκτωβρίου, ἐστρώθη μάρμαρα ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ τὸ προαύλιο αὐτῆς»³³⁹ πράγμα που δείχνει ότι το παρεκκλήσιο ήταν σε χρήση και το αἶθριο ήταν ακόμη ενδεχομένως ανοικτό εκ των άνω. Πιθανότατα η διάστρωση έγινε από τον λιθοξόο Προκόπιο από την Καισάρεια που την εποχή αυτή εργαζόταν στη Μονή³⁴⁰.

Στην κάτοψη της Μονῆς Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται το υπερκείμενο παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως αλλά ταυτόχρονα υπομνηματίζεται και

³³⁶ Παῖσιος, Ιστορία, 41.

³³⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 163, 199-200. Ο Νεκτάριος διευκρινίζει τις πηγές του για το θαύμα ότι δηλαδή «πρόπαλαι καὶ ἐξαρχῆς εἶναι διαβεβοημένον καὶ εἰς πολλὰ Ἀραβικά Βιβλία γεγραμμένον» πράγμα που έχει υπόψη του, μέσω της μελέτης που είχε πραγματοποιήσει ο ίδιος στη βιβλιοθήκη της Μονῆς. Επίσης αναφέρει στοιχεία για το χρόνο κατά τον οποίον έγινε το θαύμα «ὁ μέγας οὗτος Πατήρ Γεώργιος ἦτον εἰς ὄλους τοὺς Ἀσκητὰς τῆς ἐρήμου, τῆς κατὰ τὸ Σιναῖον Ὅρος, διαβόητος, καὶ ἐξάκουστος εἰς ἀρετὴν καὶ Ἁγιότητα. Τοῦτον μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος, ἄνδρα Ἅγιον καὶ ἐνάρετον εἰς τὸ Βιβλίον του, εἰς τὸν κζ' Λόγον, ὅτι ἦσαν σύγχρονοι, καὶ ἐνός καιροῦ ἐρημικά βλαστήματα». Αναφέρει ότι ο ο Γεώργιος «ἐσέθη μέσα εἰς ἓνα κελλίον, εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς λέγουν, εἶχασιν πάντοτε τὸ λάδι διὰ φύλαξιν, καὶ στέκοντας ὀλίγην ὥραν εἰς προσευχὴν, ὃ τοῦ θαύματος, ἔκαμε νὰ εὔγη μία θρύσις ἀπὸ τὴν γῆν μὲ λάδι...»

³³⁸ Νεκτάριος, *ό.π.* 163.

³³⁹ Νικολοπούλου, *Χειρόγραφες σημειώσεις*, 131.

³⁴⁰ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 152-153.

η Ζωοδόχος Πηγή ως εξής: «*Ἡ κοίμησις τῆς θεοτόκου καὶ κάτωθεν ἡ ζωοδόχος πηγὴ*»³⁴¹ προσδιορίζοντας με ακρίβεια τη θέση του στη Μονή (Εικ.20).

Συμπεράσματα

Σχετικά με τη χρονολόγηση της πρώτης φάσης του Πύργου όπου βρίσκεται το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής από τις πηγές, την προγενέστερη έρευνα του P. Grossmann και την επί τόπου εξέταση είναι βέβαιο ότι ανήκει στην προϊουστινιάνεια περίοδο και πιθανότατα στον 4^ο αιώνα. Η αναπαράσταση P. Grossmann προτείνει ενιαία αίθουσα κατά μήκος της νότιας πλευράς του Πύργου και διαίρεση της μεταγενέστερα σε τρία μέρη. Δεν υπάρχει δυνατότητα για τεκμηρίωση των παλαιών οικοδομικών φάσεων εσωτερικά γιατί η περιοχή είναι σε χρήση και φέρει επιχρίσματα παντού. Για τον ίδιο λόγο δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί η προτεινόμενη από τον P. Grossmann αναπαράσταση της κατώτερης του στάθμης στο βόρειο τμήμα. Τουλάχιστον το τμήμα ανατολικά του ιερού του νεώτερου παρεκκλησίου ενδέχεται να ήταν εξαρχής συμπαγές λόγω της υπερκείμενης αψίδας του παρεκκλησίου της Κοίμησης³⁴². Υπάρχει σοβαρή πιθανότητα τα δύο πιθάρια που απεικονίζει στο δυτικό χώρο η δημοσιευμένη κάτοψη P. Grossmann να είναι στις αρχικές τους θέσεις³⁴³ (Σχ. 14). Είναι επίσης πιθανό να υφίστατο εξαρχής μέσα στον πύργο η αποθήκη τροφίμων ή ελαίου, ενός αναμφίβολα πολύτιμου αγαθού για τη ζωή των ασκητών της πρώτης περιόδου. Φαίνεται ότι οι μοναχοί απέδιδαν τιμή στη Θεοτόκο στη θέση αυτή από το θαύμα του ελαίου στις αρχές του 7^{ου} αιώνα και εξής, υπόθεση που επιβεβαιώνει και το τυπικό του έτους 1214.

Το ζήτημα που απομένει να ερευνηθεί είναι πότε εντάχθηκε το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής στην αποθήκη του λαδιού. Είναι γνωστό ότι η σχετικά μεγάλη διάδοση της τιμής της Παναγίας ως Ζωοδόχου Πηγής και του εικονογραφικού της τύπου, που προέρχεται από το ομώνυμο αγίασμα στην Κωνσταντινούπολη (μεταγενέστερα επονομαζόμενο του Μπαλουκλή), εμφανίστηκε στις αρχές του 14^{ου} αιώνα επί Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328)³⁴⁴. Έτσι και στο Σινά μπορούμε να υποθέσουμε ότι η αφιέρωση του παρεκκλησίου στη Ζωοδόχο Πηγή έγινε μετά τον 14^ο αιώνα. Η απλή μετασκευή της ελαιοθήκης σε παρεκκλήσιο πρέπει λοιπόν να έγινε στο διάστημα μεταξύ 14^{ου} και πριν το τέλος του 16^{ου} αιώνα οπότε αναφέρεται για πρώτη φορά ως παρεκκλήσιο με την παρούσα διάταξη των χώρων γύρω από το αίθριο. Δεν γνωρίζουμε πότε και αν διανοίχθηκε το παράθυρο στο βόρειο τοίχο του ιερού που σημειώνεται ως μεταγενέστερη διάνοιξη στο σχέδιο του P. Grossmann³⁴⁵. Η έντονη ακανονιστία, η απουσία ημικυκλικών σε κάτοψη κογχών στο ιερό, η παρουσία υποτυπώδους πρόθεσης και η κτιστή πεζούλα στο νότιο τοίχο που ενδέχεται

³⁴¹ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

³⁴² Όπως αναφέρθηκε δεν έγινε αυτοψία στο χώρο.

³⁴³ Grossmann, *Katharinenkloster*, 546, Abb.3.

³⁴⁴ R. Etzeoglou, "Zoodochos Pege", 239-249. Τουλάχιστον ως το 10^ο αιώνα αναφέρεται ως Παναγία εν τη Πηγῇ. Βλ. και Πάλλας, «*Ζωοδόχος Πηγῇ*», 202.

³⁴⁵ Grossmann, *Katharinenkloster*, 556-558, Abb.3. Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29-30, Σχέδιο 1, 1.

να σχετίζεται με τους πίθους του λαδιού κ.ά. επιβεβαιώνουν ότι πρόκειται για εκ των εν όντων μετασκευή της προϋπάρχουσας αποθήκης ελαίου του προϊουστινιάνειου πύργου σε παρεκκλήσιο.

Δεν γνωρίζουμε κατά πόσον τοποθετήθηκε τέμπλο αμέσως μετά την ένταξη του παρεκκλησίου στο διάστημα 14^{ου}-16^{ου} αιώνα. Δεδομένου ότι το υφιστάμενο δάπεδο χρονολογείται με ασφάλεια στο τέλος του 18^{ου} αιώνα (1796), όταν η περιοχή ανακαινίστηκε, φαίνεται πιθανό ότι και το σημερινό ξυλόγλυπτο τέμπλο, τα ξύλινα ανώφλια και το θύρωμα της εισόδου να εντάχθηκαν την εποχή αυτή στη θέση αυτή. Φαίνεται ότι και στο τέμπλο του 18^{ου} αιώνα έγινε χρήση ξύλινων στοιχείων σε δεύτερη χρήση. Ενδέχεται αρχικά να είχε υφάσματα στις ποδιές και οι ταμπλάδες κάτω από τις εικόνες να προστέθηκαν το 19^ο αιώνα³⁴⁶. Στο τέμπλο προσαρμόστηκαν διάφορες παλαιότερες εικόνες και τμήματα ενός επιστυλίου του τέλους του 12^{ου} αιώνα με δωδεκάορτο τα οποία υπέστησαν και αποκοπές τμημάτων τους. Όπως υπέδειξε ο K. Weitzmann η παρούσα θέση του επιστυλίου με το δωδεκάορτο είναι τουλάχιστον η τρίτη³⁴⁷.

³⁴⁶ Μεταγενέστερη προσθήκη ξύλινων ταμπλάδων κάτω από τις εικόνες έγινε και στο τέμπλο του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου του τέλους του 16^{ου} αιώνα. Τα τέμπλα του 19^{ου} αιώνα όπως αυτά του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου και του Αγίου Στεφάνου είχαν εξαρχής ξύλινους ταμπλάδες.

³⁴⁷ Weitzmann, *Icon Programs*, 71-74, Εικ. 4-7.

3.2 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

Εισαγωγικά

Το Καθολικό της Μονής Σινά, αρχικά αφιερωμένο στη Θεοτόκο αποτελεί μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με νάρθηκα, με μέγιστες διαστάσεις εξωτερικά περίπου 19 X 38 μ. (Σχ. 32-44).

Η κάτοψη των παρεκκλησίων του Καθολικού έχει δημοσιευτεί σε ιστορικά σχέδια το αρχαιότερο από τα οποία είναι του R. Pococke του έτους 1738³⁴⁸ (Σχ. 5). Σημαντική συμβολή στην τεκμηρίωση της ορθής κάτοψης του Καθολικού στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποτελεί η κάτοψη των C.W. Wilson, H.S. Palmer του 1869 που αναμφίβολα αποτελεί την πρώτη σχετικά ορθή σχεδιαστική απεικόνιση έχοντας μικρή μόνο απόκλιση στο νότιο άκρο του νάρθηκα³⁴⁹ (Σχ. 11).

Διάκριση των οικοδομικών φάσεων του Καθολικού σε κάτοψη έχουν δώσει οι σύγχρονοι μελετητές G. Forsyth³⁵⁰ (Σχ. 13) και πιο αναλυτικά ο P. Grossmann³⁵¹ (Σχ. 15). Ο τελευταίος μελετητής έχει υποστηρίξει ότι πριν την ολοκλήρωση της κεντρικής τρίκλιτης βασιλικής είχε ήδη ξεκινήσει η επέκταση της με δύο στενούς πλευρικούς χώρους διατεταγμένους εκατέρωθεν του κεντρικού κλίτους, με δύο πυργίσκους στα δυτικά και δύο παστοφόρια-παρεκκλήσια στα ανατολικά άκρα των πλαγίων κλιτών. Σε ξεχωριστή λίγο μεταγενέστερη οικοδομική φάση αποδίδει τον νάρθηκα στα δυτικά και το παρεκκλήσιο της Βάτου στα ανατολικά³⁵².

Στα πλαίσια της παρούσας έρευνας έχουν γίνει για το Καθολικό συμπληρωματικά νέα σχέδια φάσεων (Σχ. 32-35, 41-42) και αναπαραστάσεων (Σχ. 45-50) από τους Π. Κουφόπουλο και Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου.

Κυρίως ναός

Η αρχική είσοδος της βασιλικής βρίσκεται στα δυτικά μεταξύ νάρθηκα και κυρίως ναού. Σε σχέση με τον κεντρικό κατά μήκος άξονα του ναού παρουσιάζει ελαφριά μετατόπιση προς τα νότια, που από τον P. Grossmann αποδίδεται πιθανότατα στο ανάγλυφο του εδάφους³⁵³. Δεν αποκλείεται όμως να συνδέεται με κάποια άγνωστη αλλαγή στο σχέδιο. Στη θέση αυτή σώζεται η αρχική ξυλόγλυπτη τετράφυλλη θύρα μνημειακών διαστάσεων με φατώματα που φέρουν ανάγλυφες παραστάσεις ζώων και φυτών. Από τις δύο πλαϊνές εισόδους από τον νάρθηκα προς τα πλάγια κλίτη φαίνεται ότι μόνον η νότια, που διατηρεί εξαρχής διαμορφωμένους λαμπάδες, ανήκει στην αρχική φάση.

Ο κυρίως ναός, που βρίσκεται σε στάθμη χαμηλότερη του νάρθηκα, διαιρείται σε τρία κλίτη με δύο μνημειακές κιονοστοιχίες. Η κάθε μία αποτελείται από έξι

³⁴⁸ Pococke, *Description*, 150.

³⁴⁹ Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*.

³⁵⁰ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 8-9.

³⁵¹ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 34-38, σχ.2-3

³⁵² Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 35.

³⁵³ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 35.

κίονες που φέρουν κιονόκρανα με διαφορετικά θέματα και γεφυρώνονται μεταξύ τους με ημικυκλικά τόξα. Παρόλο που οι κίονες είναι επιχρισμένοι φαίνεται ότι είναι μονόλιθοι. Το τελευταίο μετακίονιο προς τα ανατολικά είναι μεγαλύτερο από τα υπόλοιπα και αντίστοιχα το τελευταίο ζεύγος κίωνων ομοίως προς τα ανατολικά έχει μεγαλύτερη διάμετρο από τους υπόλοιπους κίονες. Οι δύο κιονοστοιχίες απολήγουν προς τα ανατολικά σε πεσσούς και στα δυτικά σε ημικίονες. Προς τα άνω οι κιονοστοιχίες φέρουν τους πλάγιους τοίχους του υπερυψωμένου κεντρικού κλίτους του ναού, όπου αξονικά πάνω από τα τόξα διαμορφώνονται αντίστοιχα επτά ορθογώνιοι φεγγίτες. Όπως φαίνεται στην εξωτερική ανεπίχριστη όψη του ναού οι φεγγίτες έχουν οριζόντια μονολιθικά υπέρθυρα και ποδιές ενώ το ύψος τους ορίζεται από το ύψος δύο δόμων (δηλαδή 1.20 μ). Στα χαμηλά πλάγια κλίτη ο φωτισμός επιτυγχάνεται από δίλοβα ανοίγματα στους εξωτερικούς τοίχους που μέχρι τη γένεση του τόξου έχουν το τυπικό ύψος των δύο δόμων. Ο φωτισμός του ναού συμπληρώνεται και από αξονικά διατεταγμένα δίλοβα ανοίγματα χαμηλότερα τόσο στην ανατολική όσο και στη δυτική όψη.

Η στέγαση του κεντρικού κλίτους και των πλαγίων κλιτών γίνεται με ξύλινες στέγες που σε μεγάλο βαθμό διατηρούν την αρχική τους γεωμετρία και κατασκευή. Ειδικά η στέγη του υπερυψωμένου κεντρικού κλίτους αποτελείται από δεκατρία ζευκτά που σώζονται κατά χώραν. Η μορφή του ζευκτού αποτελείται από συμμετρικούς αμείβοντες, κεντρικό ορθοστάτη, αντηρίδες και οριζόντιες δοκούς-ελκυστήρες με ανάγλυφες παραστάσεις ζώων και φυτών.

Στον ακραίο στα δυτικά ελκυστήρα και σε δύο κεντρικούς της στέγης σώζονται ισάριθμες κτητορικές επιγραφές που χρονολογούν το Καθολικό στον 6^ο αιώνα, μετά το θάνατο της Θεοδώρας (548) και στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού. Από τις επιγραφές τεκμηριώνεται ότι ο αρχιτέκτονας του έργου ήταν ο διάκονος Στέφανος από την Άιλα³⁵⁴. Τόσο η στέγη του κεντρικού κλίτους όσο και οι στέγες των πλαγίων κλιτών δεν είναι σήμερα ορατές λόγω της τοποθέτησης τον 18^ο αιώνα ξύλινης ψευδοροφής³⁵⁵.

Λόγω της παρουσίας των παστοφορίων και του παρεκκλησίου της Βάτου στα ανατολικά, η ευρεία ημικυκλική αψίδα του ιερού περιβάλλεται στη στάθμη του ισογείου από έναν ισχυρό, ορθογώνιο σε κάτοψη, τοίχο που ψηλότερα είναι τρίπλευρος³⁵⁶. Το ιερό βήμα της βασιλικής καταλαμβάνει το χώρο που ορίζεται από το ανατολικό μετακίονιο. Το δάπεδο του ιερού είναι υπερυψωμένο σύμφωνα με τον P. Grossmann σε μεταγενέστερη φάση³⁵⁷. Στο ιερό βήμα σώζεται το αρχικό σύνθρονο με υπολείμματα του αρχικού επισκοπικού θρόνου. Από το αρχικό φράγμα του πρεσβυτερίου σώζονται δύο θωράκια από μάρμαρο Προκονήσου. Η αψίδα φέρει επιμελημένες, κατακόρυφα τοποθετημένες ορθομαρμαρώσεις μέχρι τη βάση του τε-

³⁵⁴ Οι κτητορικές επιγραφές της στέγης έχουν παρουσιαστεί στο κεφάλαιο 2.

³⁵⁵ Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 50.

³⁵⁶ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 35.

³⁵⁷ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 36.

ταρτοσφαιρίου της αψίδας όπου υπάρχει ψηφιδωτός διάκοσμος υψηλής ποιότητας με την παράσταση της Μεταμορφώσεως. Το ψηφιδωτό, συνεχίζεται και στον κατακόρυφο τοίχο πάνω από την αψίδα με παραστάσεις με θέμα τις θεοφάνειες στον Μωυσή. Μπροστά στην αψίδα του ιερού βρίσκεται η παλαιοχριστιανική μαρμάρινη καλυπτήρια πλάκα της αγίας τράπεζας που φέρεται σε πέντε κιονίσκους³⁵⁸ σήμερα ενσωματωμένη σε μεταγενέστερο ξύλινο κιβώριο που φέρει επιγραφή του 1675 (Σχ. 51).

Στα νότια του ιερού βήματος βρίσκεται η μεταγενέστερη λάρνακα της Αγίας Αικατερίνης μέσα σε μαρμάρινο κιβώριο. Τόσο η λάρνακα όσο και το κιβώριο αποτελούν έργα του τέλους του 18^{ου} αιώνα. Στα ανατολικά άκρα των πλαγίων κλιτών, στις εισόδους των παστοφορίων-παρεκκλησίων σώζονται αρχικές ξύλινες δίφυλλες θύρες με μονόπλευρη επένδυση με μπρούντζο προς την πλευρά του κυρίως Καθολικού. Η θύρα που οδηγεί από το νότιο κλίτος στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων φέρει επιμελημένο ξυλόγλυπτο διάκοσμο από την ανατολική της πλευρά (Σχ. 68) ενώ η αντίστοιχη θύρα στον Άγιο Ιάκωβο παρέμεινε ακόσμητη (Σχ. 58). Σε λίγες θέσεις, όπως στο δίλοβο άνοιγμα στο ανατολικό άκρο του νότιου κλιτους, σώζονται αυθεντικοί γύψινοι φεγγίτες πιθανότατα του 6^{ου} αιώνα (Σχ. 36). Σε δίλοβα ανοίγματα στο ανατολικό άκρο του βόρειου κλιτους αλλά και στη βόρεια όψη του νότιου πύργου σώζονται φεγγίτες πιθανότατα του 18^{ου} αιώνα (Σχ. 37).

Νάρθηκας

Ο νάρθηκας δεν εκτείνεται σε όλο το μήκος της εκκλησίας λόγω της ύπαρξης βραχώδους εξάρματος στη νοτιοδυτική γωνία. Φέρει δύο αρχικές εισόδους. Η κύρια είσοδος στα δυτικά σώζει θυρόφυλλα υψηλής τέχνης της εποχής των Φατιμιδών (909-1171). Μία δεύτερη είσοδος υπάρχει στη βόρεια πλευρά του νάρθηκα πάνω από την οποία υπάρχει δίλοβο άνοιγμα. Εξωτερικά στην ίδια θέση σώζονται ίχνη από απολαξευμένους λίθινους πρόβολου που έφεραν ένα μικρό πρόπυλο που είχε υποδείξει ο P. Grossmann (Σχ. 15). Η στέγαση του νάρθηκα γινόταν αρχικά με οριζόντιο δώμα η δομή του οποίου αποκρύπτεται πίσω από τη μεταγενέστερη ξύλινη ψευδοροφή του εσωτερικού.

Παρεκκλήσια

Τα εννέα υπό μελέτη παρεκκλήσια του Καθολικού που παρουσιάζονται αναλυτικά στη συνέχεια ανήκουν σε τέσσερις ομάδες. Τα ανατολικά παστοφόρια-παρεκκλήσια, το παρεκκλήσιο της Βάτου αξονικά στα ανατολικά, τα παρεκκλήσια των πλευρικών χώρων και τα παρεκκλήσια κάτω από τους δυτικούς πύργους (Σχ. 18, 3-11).

Τα ερευνητικά ερωτήματα που εξετάζονται για τα εννέα συνολικά παρεκκλήσια του Καθολικού είναι κατ' αρχάς η διάκριση τους σε αυτά που εξαρχής κατασκευάστηκαν για παρεκκλήσια στην αρχική φάση του 6^{ου} αιώνα και σε αυτά που

³⁵⁸ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 8-9, Pl. LXXXVII., a,b,c.

είναι τυχόν προσθήκες. Επίσης εξετάζεται η έστω προσεγγιστική χρονολόγηση, όπου είναι αυτό δυνατόν, όσων εντάχθηκαν σε μεταγενέστερη φάση σε υφιστάμενους χώρους του Καθολικού. Εξετάζεται η αρχική μορφή της στέγασής των χώρων των παρεκκλησίων και προτείνεται η γραφική αποκατάσταση της αρχικής μορφής (Σχ. 45-50). Κρίθηκε απαραίτητο να επανεξεταστεί η εποχή κατασκευής των ανοιγμάτων από τα ανατολικά παρεκκλήσια προς το παρεκκλήσιο της Βάτου που είχε θεωρηθεί από τον P. Grossmann ως μεταγενέστερη (βλ. παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου). Επίσης εξετάζεται συνοπτικά το ζήτημα της μεταβολής στην αφιέρωση στην περίπτωση των παρεκκλησίων των Αγίων Πατέρων και της Αγίας Μαρίας.

Ανατολικά παρεκκλήσια

Στα ανατολικά του Καθολικού, εκατέρωθεν του ιερού βήματος διατηρούνται δύο σχεδόν συμμετρικά παστοφόρια – παρεκκλήσια που προεξέχουν προς τα ανατολικά σε σχέση με την κεντρική αψίδα του μεγάλου Καθολικού³⁵⁹. Ο Άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος στα βορειοανατολικά (Σχ. 52-61, Εικ. 62-82) και οι Άγιοι Πατέρες στα νοτιοανατολικά (Σχ. 61-69, Εικ. 83-112). Τα δύο αυτά παρεκκλήσια παρουσιάζουν σημαντικές τυπολογικές, κατασκευαστικές και μορφολογικές ομοιότητες και επιπλέον η ανωδομή τους φαίνεται ότι είχε υποστεί παρόμοιες οικοδομικές φάσεις. Τα παρεκκλήσια έχουν σχεδόν τετράγωνη κάτοψη και ίδιο περίπου ύψος. Όπως προέκυψε από την παρούσα έρευνα στα ανατολικά έχουν και τα δύο αρχικές ευρείες ημικυκλικές αψίδες που προεκτείνονται κανονικά ως το δάπεδο του ιερού ενώ οι μικρές κόγχες πρόθεσης στα βόρεια του ανατολικού τοίχου αποτελούν μεταγενέστερες διανοίξεις. Και τα δύο παρεκκλήσια σώζουν μαρμάρινες αγίες τράπεζες του 6^{ου} αιώνα σε μικρογραφία αυτής του κεντρικού ιερού του Καθολικού. Αυτή των Αγίων Πατέρων σώζεται πάνω στους αρχικούς κιονίσκους, παρόλο που είναι επανατοποθετημένη σε μεταγενέστερη εποχή, πράγμα που έχει εξηγηθεί στην ιστορική εισαγωγή και ανάγεται σε επιδρομή του 11^{ου} αιώνα³⁶⁰. Στον Άγιο Ιάκωβο διατηρήθηκε μόνον η μαρμάρινη καλυπτήρια πλάκα πάνω σε μεταγενέστερη κτιστή κατασκευή.

Συμπερασματικά, στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, τίθεται η υπόθεση ότι η παρουσία της ευρείας ημικυκλικής κόγχης του ιερού με τις αρχικές κιονοστήρικτες μαρμάρινες αγίες τράπεζες ότι εξαρχής και τα δύο παστοφόρια προορίζονταν για παρεκκλήσια. Ακόμη η μεγάλη απόσταση των αψίδων των παστοφορίων από το μεγάλο ιερό του ναού και η υψομετρική διαφορά μεταξύ τους καθιστά τη λειτουργική τους σύνδεση χαλαρότερη και την υπόθεση πιο πειστική. Η αρχική αφιέρωση του παρεκκλησίου των Αγίων Πατέρων ήταν πιθανότατα στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο δεδομένου αναφέρεται ήδη από το 1214³⁶¹. Φαίνεται πιθανόν ότι η αφιέρωση

³⁵⁹ Βαραλής, *Ελλαδικά παστοφόρια*: 20-21.

³⁶⁰ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 195.

³⁶¹ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412.

στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο εγκαταλείφθηκε τον όψιμο 16^ο αιώνα όταν δημιουργήθηκε νέο ομώνυμο παρεκκλήσιο στη Μονή εκτός του Καθολικού³⁶².

Όπως αναφέρθηκε τα δύο ανατολικά παρεκκλήσια έχουν δάπεδο μερικά σκαλοπάτια χαμηλότερα από το δάπεδο των κλιτών της εκκλησίας. Αρχικά καλύπτονταν με επίπεδα δώματα η μορφή των οποίων αναπαρίσταται στα πλαίσια της παρούσας έρευνας (Σχ. 45, 47, 48, 49). Από αυτήν την πρώτη δομή σώζονται σε ορισμένα σημεία, στη στάθμη της αρχικής οροφής, λίθινοι πρόβολοι οι οποίοι έφεραν τις αρχικές οριζόντιες ξύλινες δοκούς του δώματος (Εικ. 98, 101, 103). Σε μεταγενέστερους χρόνους η κάλυψη και των δύο παρεκκλησίων έγινε με τρούλους, χωρίς σφαιρικά τρίγωνα και χωρίς τύμπανο. Από τη συγκριτική μελέτη των τρόπων δομής των τρούλων και κυρίως των γείσων των ανατολικών παρεκκλησίων και της νότιας πλευράς που διαμορφώνονται με επάλληλες πλίνθινες οδοντωτές ταινίες (Εικ. 56-58), οι οποίες παρουσιάζονται σε άλλο χρονολογημένο κτίριο της Μονής όπως είναι το τέμενος, η παρούσα έρευνα προτείνει τη χρονολόγηση της εισαγωγής των τρούλων, αλλά και των χαμηλωμένων θόλων των πλευρικών χώρων (βλ. παρακάτω) στις αρχές του 12^{ου} αιώνα³⁶³ (Εικ. 387).

Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου

Πρώιμες προσθήκες το αργότερο του τέλους του 6^{ου} αιώνα αποτελούν ο νάρθηκας και το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου (Σχ. 70-80, Εικ. 113-128). Το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου βρίσκεται αξονικά στο ναό, σε επαφή με την εξωτερική ανατολική όψη της αψίδας του ιερού και ανάμεσα στα δύο ανατολικά παρεκκλήσια. Επειδή το παρεκκλήσιο περικλείεται μεταξύ των παστοφορίων και του ανατολικού τοίχου στην πραγματικότητα, κατά την ανέγερση του απαιτήθηκε να κτιστεί μόνον ο ανατολικός τοίχος του με ημικυκλική αψίδα και δύο παράθυρα εκατέρωθεν. Υπάρχουν κατασκευαστικοί αρμοί στην εξωτερική ανατολική όψη που βεβαιώνουν τη διαδοχή των εργασιών. Το παρεκκλήσιο καλύφθηκε αρχικά με οριζόντιο δώμα. Η αψίδα του ιερού της Βάτου είναι ημικυκλική με καλή χάραξη, προεκτείνεται μέχρι κάτω και σώζει κιονοστήρικτη αρχική αγία τράπεζα με μαρμάρινη καλυπτήρια πλάκα και κιονίσκους με τυπικά απλοποιημένα κιονόκρανα και εγχάρακτους κύκλους στη βάση που βεβαιώνει την πρώιμη του χρονολόγηση. Κάτω από την Αγία Τράπεζα υπάρχει θωράκιο του 6^{ου} αιώνα με μεταγενέστερη επιγραφή, ενδεχομένως του 12^{ου} αιώνα³⁶⁴ και ακόμη μεταγενέστερο διάκοσμο (Σχ. 78-79, Εικ. 113, 117).

³⁶² Βλ. παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου.

³⁶³ Όμοιες επάλληλες πλίνθινες οδοντωτές ταινίες σώζονται στο γείσο στην ανατολική όψη του τζαμιού όπου επίσης πρόκειται για μία μετασκευή υφιστάμενου κτηρίου σε τέμενος στις αρχές του 12^{ου} αιώνα. Για πιο αναλυτικά βλ. κεφάλαιο κατασκευαστικά. Rabino, *Le monastère*, 39, όπου αναφέρεται επιγραφή του 1101 στο "koursi" (σκαμνί για το κοράνι) μέσα στο τζαμί. Για φωτογραφίες των οδοντωτών ταινιών βλ. κεφάλαιο κατασκευαστικά σε Forsyth, *The Church and Fortress*, πίνακες XV, XXXVII, XL.

³⁶⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 221, όπου διασώζει το όνομα του αρχιεπισκόπου Γαβριήλ, «σοφού στα αραβικά γράμματα» και το έτος 1146. Βλ. *Σιναϊτικόν Ημερολόγιον*, 48 όπου επίσης αναφέρεται Γαβριήλ ο Αραβομαθής και το έτος 1146.

Σύμφωνα με τον P. Grossmann η αρχική είσοδος από το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου προς τη Βάτο γινόταν ενδεχομένως μέσω μερικώς αποφραγμένης σήμερα διόδου, που ξεκινούσε από τον ανατολικό τοίχο του βορειοανατολικού παστοφορίου-παρεκκλησίου (Σχ. 15). Η υπόθεση αυτή χρειάζεται επανεξέταση δεδομένου ότι το ιδιαίτερα χαμηλό ύψος του ανοίγματος προσιδιάζει σε κογχάριο, το οποίο μεταγενέστερα διανοίχθηκε. Άλλωστε από την παρούσα έρευνα προκύπτει ότι οι δύο σχεδόν συμμετρικές πλάγιες θύρες από τα ανατολικά παρεκκλήσια προς την Αγία Βάτο είναι πιθανότατα εξαρχής κατασκευασμένες, δεδομένου ότι και οι δύο διασώζουν λίθινους λαμπάδες και στροφείς που θα ήταν δύσκολο να λαξευτούν εκ των υστέρων. Στη νότια θύρα του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου είναι μάλιστα ακόμη σε χρήση η υποδοχή του αρχικού κυκλικού στροφέα για το θυρόφυλλο (Σχ. 58, Σχ. 69) Τουλάχιστον η θύρα από το παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων προς τη Βάτο περιγράφεται σε χρήση στο τυπικό του 1214³⁶⁵.

Το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου θεωρείται μεταγενέστερο από τον νάρθηκα. Ο αρχικός μελετητής G. Forsyth λανθασμένα το θεώρησε μεσαιωνικό (Σχ. 13)³⁶⁶. Σύμφωνα με τον P. Grossmann οι τρόποι δομής του που είναι ίδιοι με το υπόλοιπο Καθολικό δείχνουν ότι αυτό είχε κατασκευαστεί πριν το έτος 614, έτος της άλωσης της Ιερουσαλήμ από τους Πέρσες Σχ. 15)³⁶⁷. Η παρούσα έρευνα προτείνει ότι αυτό είχε ολοκληρωθεί λίγο ενωρίτερα, στα τέλη του 6^{ου} αιώνα στην εποχή του αυτοκράτορα Μαυρικού (582-602)³⁶⁸ και πιθανότατα επί ηγουμενίας του Ιωάννου της Κλίμακος στα πλαίσια του κτητορικού του έργου το οποίο στα πλαίσια της παρούσας έρευνας αποκαλύπτεται για πρώτη φορά (Σχ. 32)³⁶⁹.

Παρεκκλήσια πλευρικών χώρων

Όπως αναφέρθηκε στο Καθολικό του Σινά εκατέρωθεν των δύο κλιτών υπάρχουν στενοί σε πλάτος, επιμήκεις ισόγειοι πλευρικοί χώροι όπου υπάρχουν αντίστοιχα χρηστικοί χώροι σκευοφυλακίου και ελαιοδοχείου προς τα ανατολικά και ακόμη δύο παρεκκλήσια ανά πλευρά προς τα δυτικά (Σχ. 32, 36-37). Φαίνεται πολύ πιθανόν αυτές να ήταν και οι αρχικές χρήσεις αυτών των δύο δωματίων. Για την αρχική χρήση στον 6^ο αιώνα του υπόλοιπου δυτικού τμήματος των πλευρικών χώρων που εκτείνονται παράλληλα με τα πλάγια κλίτη μπορούν για την ώρα να γίνουν υποθέσεις. Δεν μπορεί να αποκλειστεί ούτε να επιβεβαιωθεί τυχόν αρχική χρήση τους ως «εξέδρες των κατηχουμένων»³⁷⁰.

³⁶⁵ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412.

³⁶⁶ Forsyth, *The Church and Fortress*, 14.

³⁶⁷ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 38.

³⁶⁸ Η χρονολόγηση του παρεκκλησίου στα τέλη του 6^{ου} αιώνα προτείνεται με τη βοήθεια νομίματος της εποχής του αυτοκράτορα Μαυρικού (582-602) που βρέθηκε από τη Μονή στον ανατολικό τοίχο της Βάτου.

³⁶⁹ Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου*, 88-89.

³⁷⁰ Ορλάνδος, *Βασιλική*, 30-32. Σύμφωνα με την «Έκφραση του Ευσεβίου» όπου περιγράφεται η βασιλική της Τύρου, οι κατηχούμενοι στέκονταν σε εξέδρες που άνοιγαν προς τον κυρίως ναό. Ο Α. Ορ-

Όμοια με τα ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού και οι πλευρικοί χώροι καλύπτονταν αρχικά με επίπεδα δώματα, που φέρονταν από λίθινους προβόλους οι οποίοι έφεραν τις αρχικές ξύλινες δοκούς (Σχ. 50). Σημαντική ένδειξη αποτελούν οι σωζόμενοι λίθινοι πρόβολοι στη γένεση του χαμηλωμένου θόλου στα παρεκκλήσια των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (Εικ. 130-134), Αγίων Ιωακείμ και Άννας (Εικ. 142) και Αγίου Συμεών Στυλίου (Εικ. 144).

Από αναφορά σε γεωργιανό χειρόγραφο ότι μέχρι τον 10^ο αιώνα κάποιοι χώροι του Καθολικού χρησιμοποιήθηκαν ως καταλύματα προσκυνητών³⁷¹ γίνεται η υπόθεση ότι ενδεχομένως οι μεσαίοι πλευρικοί χώροι θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί για αυτήν τη χρήση. Από την ίδια πηγή προκύπτει ότι τότε ο γεωργιανός μοναχός στο Σινά Κύρικος προκειμένου να καταργήσει αυτή την οχλούσα πρακτική, έκτισε εκτός του Καθολικού, αλλά κάπου κοντά στην είσοδο του, μία μικρή εκκλησία και ξενώνες για τους προσκυνητές. Η παρούσα έρευνα προτείνει ότι τα αναφερόμενα έργα του Κυρίκου ήταν ενδεχομένως το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, που είχε κτιστεί πάνω στο νότιο πύργο του Καθολικού και ένας επιμήκης όροφος πάνω στο νότιο πύργο που σώζονταν ως περίπου το 1960 (Εικ. 178-182)³⁷².

Φαίνεται λοιπόν ότι μέχρι τον 10^ο αιώνα δεν υπήρχαν παρεκκλήσια στους πλευρικούς χώρους του Καθολικού. Στη συνέχεια διαιρέθηκαν οι μεσαίοι πλευρικοί χώροι στα νότια και βόρεια, απολαξέυτηκαν κόγχες στον αντίστοιχο ανατολικό τους τοίχο και εντάχθηκαν σε αυτά παρεκκλήσια. Στο βόρειο πλευρικό χώρο από ανατολικά προς δυτικά ο Άγιος Αντύπας (Σχ. 18, αρ.6, 81) και οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (Σχ. 18, αρ.7, 82, Εικ. 129-137) και κάτω από το βόρειο πύργο η Αγία Μαρίνα (Σχ. 18, αρ.10 Σχ. 86, Εικ. 155-168). Αντίστοιχα στο νότιο πλευρικό χώρο και κάτω από το νότιο πύργο είχαν χωροθετηθεί τρία παρεκκλήσια. Από ανατολικά προς δυτικά οι Άγιοι Ιωακείμ και Άννα (Σχ. 18 αρ.8, 83, Εικ. 138-143), ο Άγιος Συμεών Στυλίου (Σχ. 18, αρ.9, 85, Εικ. 144-154) και κάτω από το νότιο πύργο οι Άγιοι Ανάργυροι Κοσμάς και Δαμιανός (Σχ. 18 αρ.11, 85, Εικ. 169-177).

Για τον προσδιορισμό της εποχής και της διαδικασίας ένταξης (σταδιακά ή όλα μαζί) των έξι παρεκκλησίων στους πλευρικούς χώρους του Καθολικού μπορεί για την ώρα να γίνουν μόνον υποθέσεις. Όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω τα παρεκκλήσια εισήχθησαν στο Καθολικό μετά τον 10^ο αιώνα ενώ μια μεμονωμένη προσπάθεια προσεγγιστικής χρονολόγησης της οροφής του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίας στον 12^ο αιώνα έχει γίνει από τον Γ. Γαλάβαρη³⁷³. Ακόμη τυπολογικά εξεταζόμενα τα παρεκκλήσια με δύο εγγεγραμμένες κόγχες στον ανατολικό τοίχο (ιερό και πρόθεση) ανήκουν σε ένα τύπο το παλαιότερο παράδειγμα του οποίου στο Σινά

λάνδος προτείνει ότι ήταν διάδρομοι εκτεινόμενοι κατά μήκος των μακρών πλευρών και συγκοινωνούντες με αυτόν με πολλές θύρες.

³⁷¹ Aleksidze κ.ά, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*, 51-52.

³⁷² Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, Pl.XXXI.

³⁷³ Galavaris, *Sinaitic Manuscripts*, 131, σημ. 35 όπου συγκρίνει με θέματα από χειρόγραφα της εποχής του 12^{ου} αιώνα ενδεχομένως δίνει ένα terminus ante quem.

είναι πιθανότατα η Παναγία του Οικονόμου στο Χωρήβ ενδεχομένως του 13^{ου} αιώνα ή και παλιότερη³⁷⁴. Άλλωστε η μεγάλη ανάπτυξη των παρεκκλησίων που πραγματοποιείται κατά το 13^ο αιώνα στη Μονή Σινά φαίνεται από την πληθώρα των ζωγραφικών έργων που σώθηκαν σε εικόνες³⁷⁵. Συμπερασματικά τον 12^ο ή το αργότερο τον 13^ο αιώνα εντάχθηκαν πιθανότατα τα παρεκκλήσια στους υφιστάμενους πλευρικούς χώρους και κάτω από τους πύργους του Καθολικού.

Η κάλυψη των πλευρικών χώρων με επιμήκεις χαμηλωμένους θόλους σε αντικατάσταση των αρχικών δωματίων έγινε πιθανότατα παράλληλα με τις εργασίες κατασκευής των τρούλων πάνω από τα ανατολικά παρεκκλήσια πιθανότατα στις αρχές του 12^{ου} αιώνα και υπαγορεύτηκε λόγω της έλλειψης ξυλείας.

Παρεκκλήσια δυτικών πύργων

Στα δυτικά άκρα του κυρίως ναού οι πλευρικοί χώροι γειτονεύουν με τετράγωνους σε κάτοψη χώρους που αντιστοιχούν στους υπερκείμενους τριόροφους δυτικούς πύργους. Για αυτούς τους χώρους έχει γίνει η υπόθεση από τον P. Grossmann ότι προορίζονταν για κλιμακοστάσια τα οποία ποτέ δεν ολοκληρώθηκαν³⁷⁶. Στις ανώτερες στάθμες των πύργων στο εσωτερικό τους σώζονται κατά χώραν αρχικά ξύλινα πατώματα. Σε κατά χώραν σωζόμενα υπέρθυρα στο νότιο πύργο έχουν ενσωματωθεί μικρού μήκους τεγίδες με χρωστικές που είχαν ενδεχομένως προκύψει από τις εργασίες στη στέγη του Καθολικού. Κάτω από το βόρειο πύργο, μέσα στο Καθολικό έχει ενταχθεί το παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας και στο νότιο το παρεκκλήσιο των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού. Η εποχή ένταξης τους συμπίπτει με τα παρεκκλήσια των πλευρικών χώρων που παρουσιάστηκαν παραπάνω, δηλαδή ο 12^{ος} -13^{ος} αιώνας.

³⁷⁴ Foukaneli, *Egeria*, 89-90, όπου εξετάζεται η υπόθεση να ανήκει στον 9^ο αιώνα (808).

³⁷⁵ Nelson, Collins, *Holy Image*, 145-197.

³⁷⁶ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 36.

Ανατολικά Παρεκκλήσια

3.2.1. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου

Περιγραφή

Το μονόχωρο τρουλαίο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου βρίσκεται στο βορειοανατολικό διαμέρισμα του Καθολικού (Σχ. 52-61, Εικ. 62-82). Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι περιορισμένη. Συνοπτική αναφορά των φάσεων έχει γίνει τους G. Forsyth και P. Grossmann κατά τη δημοσίευση της κάτοψης του Καθολικού³⁷⁷. Η στάθμη του δαπέδου του παρεκκλησίου βρίσκεται αισθητά χαμηλότερα από το βόρειο κλίτος, διαφορά που παραλαμβάνεται από τρία σκαλοπάτια μεγάλου σχετικά ύψους.

Το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου είναι ένας σχεδόν τετράγωνος χώρος διαστάσεων 4,90 X 5,08 μ. δηλαδή με μέγεθος πολύ κοντά στο συμμετρικό παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων. Φέρει μικρή σχετικά, ημικυκλική αψίδα στο ιερό, διαμέτρου 2.12 μ., που εξωτερικά περιγράφεται σε κάτοψη με ορθογώνια προεξοχή περί τα 1.40 μ. Το δάπεδο του ιερού είναι ελαφρά υπερυψωμένο ενώ δεύτερη μικρή υπερύψωση του δαπέδου γίνεται μέσα στην αψίδα στη θέση της αγίας τράπεζας όπως ακριβώς και στους Αγίους Πατέρες. Στον ανατολικό τοίχο βόρεια της αψίδας υπάρχει, πιθανότατα εκ των υστέρων λαξευμένη, κόγχη πρόθεσης με πρόχειρα κτισμένο ορθογώνιο κογχάριο από κάτω. (Εικ. 66) Το παρεκκλήσιο καλύπτεται με κτιστό τρούλο χωρίς τύμπανο μέγιστου ύψους περί τα 7,66 μ. που φέρει επιχρίσματα μέσα και έξω. Στη συμβολή του τρούλου με τους τοίχους δεν υπάρχουν σφαιρικά τρίγωνα αλλά μόνον άτεχνες τριγωνικές οριζόντιες ξύλινες προεξοχές που αποκρύπτουν διάγωνιες ξύλινες δοκούς που παραλαμβάνουν τη μετάβαση από τους υποκείμενους τοίχους στον υπερκείμενο καμπύλο θόλο (Εικ. 74-75). Στον τρούλο υπάρχουν σήμερα δύο παράθυρα, ένα στα βορειοδυτικά και ένα στα ανατολικά που ακολουθούν την καμπυλότητα του (Εικ. 70).

Το παρεκκλήσιο έχει κύρια προσπέλαση από ευρύχωρο άνοιγμα στο δυτικό του τοίχο που αντιστοιχεί στο ανατολικό άκρο του βόρειου κλίτους του Καθολικού. Τα θυρόφυλλα της δυτικής θύρας είναι της αρχικής ιουστινιάνειας φάσης, ξύλινα με ταμπλάδες διακοσμημένους με ξυλόγλυπτα θέματα και επένδυση από ορείχαλκο στη δυτική πλευρά προς το Καθολικό (Σχ. 58, Εικ. 77). Στο παρεκκλήσιο υφίστανται τέσσερα ακόμη ανοίγματα θυρών. Η δίφυλλη θύρα της νότιας πλευράς που οδηγεί στο παρεκκλήσιο της Βάτου είναι κατασκευασμένη από ένθετα με φίλντισι και φέρει γνωστή επιγραφή του 1770 (Σχ. 60, Εικ. 78, 79, 82)³⁷⁸:

*ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΔΕΣ/ΠΟΙΝΑ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΧΙΕΠΙΣΚΟ / ΠΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ
,ΑΨΟ' (=1770)³⁷⁹.*

³⁷⁷ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

³⁷⁸ Rabino, *Le monastère*, 32, επιγραφή 68 του έτους 1770.

³⁷⁹ Uspenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 259 και Rabino, *Le monastère*, 38, 105, επιγραφή 68.

Στον ίδιο τοίχο υφίσταται και ένα αβαθές σχετικά ερμάριο σε σχετικά χαμηλό ύψος. Στο νότιο άκρο του ανατολικού τοίχου υπάρχει διάνοιξη με ημικυκλικό υπέρθυρο που κατά τον P. Grossmann ενδεχομένως οδηγούσε σε στενή δίοδο - πέρασμα προς το παρεκκλήσιο της Βάτου, σήμερα μερικώς αποφραγμένη³⁸⁰. Υπάρχει ακόμη μία μάλλον αρχική θύρα όπως φαίνεται από το εξωτερικό λίθινο υπέρθυρο με νεωτερικό φύλλο στον εξωτερικό βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου που οδηγεί στην αυλή. Το άνοιγμα μνημονεύεται στις πηγές από τον 14^ο αιώνα³⁸¹. Στον ίδιο τοίχο υπάρχουν δύο αρχικοί ορθογώνιοι φεγγίτες με κεκλιμένες ποδιές.

Τέλος στο δυτικό τοίχο του παρεκκλησίου υπάρχει αρχικό άνοιγμα με μονόφυλλη παλιά θύρα σε δεύτερη χρήση ενδεχομένως της εποχής των Μαμελούκων (1250-1517) που οδηγεί στο παρακείμενο ελαιοδοχείο του Καθολικού (Σχ. 59, Εικ. 80). Το υπέρθυρο της θύρας αρχικά εκτεινόταν ψηλότερα όπως φαίνεται από το εσωτερικό του ελαιοδοχείου (Εικ. 81).

Το παρεκκλήσιο είναι επιχρισμένο στο εσωτερικό του και έτσι η δομή των τοιχοποιιών του είναι εμφανής κυρίως εξωτερικά και σε ορισμένα σημεία της δυτικής πλευράς όπου έχουν πέσει τα επιχρίσματα (Εικ. 73). Το πάχος του εξωτερικού βόρειου τοίχου είναι της τάξης των 0,96 μ. Η τοιχοποιία είναι κτισμένη με αμφίπλευρο λαξευτό μέτωπο από γρανίτη και γέμισμα στο εσωτερικό του.

Η Αγία Τράπεζα είναι κτιστή (Σχ. 61, Εικ. 67). Το δάπεδο του ιερού αποτελείται από μεγάλες τετράγωνες μαρμάρινες πλάκες. Στον κυρίως ναό υπάρχει ένα κεντρικό θέμα και περιμετρικά σε αυτό μαρμάρινες πλάκες που περιγράφονται από στενές μαρμάρινες λωρίδες. Το θέμα είναι παρόμοιο με αυτό του παρεκκλησίου των Αγίων Πατέρων.

Στο παρεκκλήσιο υφίσταται απλό ξύλινο τέμπλο που οργανώνεται σε δύο ζώνες. Χαμηλά τις ποδιές με ξύλινους ταμπλάδες και ψηλότερα τις δεσποτικές εορτές. Δεν υπάρχει δωδεκάορτο. Τα βημόθυρα είναι ξυλόγλυπτα πιθανότατα σε δεύτερη χρήση (Εικ. 71).

Στην αψίδα του ιερού υπάρχει τοιχογραφία της Παναγίας της Βάτου πιθανότατα του 13^{ου} αιώνα, ανάμεσα σε ιεράρχες ενώ ψηλότερα απεικονίζεται ο Χριστός να ευλογεί (Εικ. 65)³⁸². Φαίνεται ότι προκειμένου να αναπτυχθεί το εικονογραφικό πρόγραμμα τοιχίστηκε εν μέρει το αρχικό παράθυρο που υπήρχε στη θέση αυτή (Σχ. 37).

Πηγές

Ο Παΐσιος Αγιαποστολίτης περιέγραψε το παρεκκλήσιο τον 16^ο αιώνα με τη σημερινή του αφιέρωση στον Άγιο Ιάκωβο και τόνισε την ομοιότητα του με αυτό των Αγίων Πατέρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος αναφέρει την παράσταση της

³⁸⁰ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 38.

³⁸¹ Poggibonsi, *Voyage*, 107.

³⁸² Χατζηδάκης, *Τοιχογραφίες Σινά*, 205-232 που τις χρονολογεί στον 15^ο αιώνα και Parpulov, *Painting at Sinai*, 346-347 που προτείνει 13^ο αιώνα.

Παναγίας της Βάτου στην τοιχογραφία της αψίδας του ιερού³⁸³. Επίσης αναφέρει ότι από αυτό το παρεκκλήσιο γινόταν η προσπέλαση του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου.

Με παρόμοιο τρόπο ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων αναφέρει το παρεκκλήσιο αφιερωμένο στον Άγιο Ιάκωβο και επίσης δίνει την πληροφορία ότι χρησιμοποιούσαν τη βόρεια έξοδο για να μεταβούν στην Τράπεζα μετά το πέρας των ακολουθιών³⁸⁴.

Συμπεράσματα

Από τους τρόπους δομής με λαξευτούς γρανίτες, τη μορφή των ανοιγμάτων και την τυπολογία της κάτοψης με ημικυκλική αψίδα χωρίς πρόθεση δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου ανήκει στην αρχική φάση του Καθολικού περί το 560 όπως ορθά είχαν δείξει οι προηγούμενοι μελετητές³⁸⁵. Το παρεκκλήσιο διασώζει τις αρχικές τοιχοποιίες, αψίδα, το θυραίο άνοιγμα και τα θυρόφυλλα της δυτικής θύρας κ.ά. Η μικρή πρόθεση στον ανατολικό τοίχο είναι μεταγενέστερη διάνοιξη³⁸⁶. Η άποψη Grossmann για την αρχική είσοδο στο σημείο συμβολής με την αψίδα του παρεκκλησίου δεν φαίνεται να ισχύει. Φαίνεται πιθανό η αρχική αφιέρωση του παρεκκλησίου να μην έχει αλλάξει ως σήμερα.

Όπως είχε γίνει και με το παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων το παρεκκλήσιο δεν διασώζει την αρχική του κάλυψη με οριζόντιο δώμα δεδομένου ότι έγινε μεγάλης κλίμακας μετασκευή στην ανωδομή τους. Έχει ήδη αναφερθεί στα γενικά κείμενα του Καθολικού ως πιθανή εποχή κατασκευής των θόλων οι αρχές του 12^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια τον 13^ο αιώνα ιστορήθηκε η τοιχογραφία της αψίδας του παρεκκλησίου³⁸⁷.

Συμπερασματικά φαίνεται ότι ο χώρος αυτός είναι εξαρχής κατασκευασμένος για παρεκκλήσιο με τυπική ημικυκλική αψίδα. Το άνοιγμα στον νότιο τοίχο προς το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου φαίνεται από κατασκευαστικούς λόγους (διαμόρφωση λαμπάδων) ότι ανήκει στην αρχική φάση του 6^{ου} αιώνα.

³⁸³ Σ. Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 173.

³⁸⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 155, 162. Ο Νεκτάριος επίσης διευκρινίζει ότι το ενδιάμεσο παρεκκλήσιο της Βάτου είχε προσπέλαση και από τα δύο ανατολικά παρεκκλήσια.

³⁸⁵ Forsyth-Weitmann, *The Monastery*, 8-9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 36-37.

³⁸⁶ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, σχ.3, 37.

³⁸⁷ Parpulov, *Painting at Sinai*, ό.π. 346-347

3.2.2 Παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων (αρχική αφιέρωση: Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος)

Το μονόχωρο τρουλλαίο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων βρίσκεται στο νοτιοανατολικό διαμέρισμα του Καθολικού (Σχ. 61-69, Εικ. 83-112). Έχει κύρια προσπέλαση από το νότιο κλίτος του Καθολικού μέσω θύρας στο δυτικό του τοίχο, η οποία σώζει το αρχικό θυραίο άνοιγμα και τα αρχικά θυρόφυλλα του 6^{ου} αιώνα. Η στάθμη του δαπέδου του παρεκκλησίου βρίσκεται δύο σκαλοπάτια πιο χαμηλά από το νότιο κλίτος. Μέσα στο παρεκκλήσιο υφίσταται μία ακόμη θύρα στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου του, σε αντιστοιχία με το ιερό βήμα από την οποία δίδεται προσπέλαση στο γειτονικό παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου (Σχ. 67, Εικ. 107-109) .

Πρόκειται για έναν σχεδόν τετράγωνο χώρο διαστάσεων 4.94 X 5.06 μ. Φέρει μικρή σχετικά ημικυκλική αψίδα στο ιερό διαμέτρου 1.83 μ. Το δάπεδο του ιερού είναι ελαφρά υπερυψωμένο ενώ δεύτερη μικρή υπερύψωση του δαπέδου γίνεται μέσα στην αψίδα στη θέση της αγίας τράπεζας. Εκατέρωθεν της αψίδας, στον ανατολικό τοίχο υπάρχουν δύο παράθυρα σε σχετικά ψηλή στάθμη. Πιθανότατα αρχικά υπήρχαν φεγγίτες ψηλά και στο νότιο τοίχο, σήμερα αποφραγμένοι λόγω της μεγάλης επίχωσης στα νότια. Λόγω των επιχρισμάτων η υπόθεση αυτή δεν μπορεί για την ώρα να επιβεβαιωθεί. Σχεδόν σε όλο της το ύψος η νότια πλευρά του παρεκκλησίου βρίσκεται κάτω από τη στάθμη του εδάφους. Εξωτερικά η αψίδα του ιερού περιγράφεται σε ορθογώνια προεξοχή περί τα 0.93 μ.

Στο δυτικό τοίχο διατηρείται στη στάθμη γένεσης του θόλου ένας λίθινος πρόβολος (Εικ. 101, 103). Το παρεκκλήσιο καλύπτεται με κτιστό θόλο-τρούλο χωρίς τύμπανο ύψους περί τα 2.70 μ. ο οποίος φέρει επιχρίσματα μέσα και έξω. Στη συμβολή του τρούλου με τους τοίχους δεν υπάρχουν σφαιρικά τρίγωνα αλλά μόνον άτεχνες οριζόντιες ξύλινες προεξοχές τριγωνικού σχήματος που παραλαμβάνουν τη μετάβαση από τους υποκείμενους τοίχους στον υπερκείμενο καμπύλο θόλο. Στον τρούλο υπάρχουν τρία παράθυρα που ακολουθούν την καμπυλότητα του (Εικ. 102).

Το παρεκκλήσιο είναι επιχρισμένο στο εσωτερικό του και έτσι η δομή των τοιχοποιιών του είναι εμφανής μόνον έξω. Πρόκειται για τυπική δομή με αμφίπλευρο λαξευτό μέτωπο από γρανίτη και γέμισμα στο εσωτερικό του.

Η κόγχη του ιερού είναι ημικυκλική με καλή χάραξη, και προεκτείνεται μέχρι κάτω. Η Αγία Τράπεζα είναι ελεύθερα ιστάμενη και διαμορφώνεται με ενιαία λαξευτή μαρμαρίνη πλάκα που εδράζεται σε τέσσερις ραδινούς μαρμαρίνους κιονίσκους με σχηματοποιημένα κιονόκρανα στις γωνίες (Σχ. 61, Εικ. 86-87). Όλα τα στοιχεία που συνθέτουν την Αγία Τράπεζα είναι από λευκό μάρμαρο με τεφροκύανα νερά πιθανότατα Προκονήσου. Κάτω από το βόρειο παράθυρο υπάρχει μικρή κόγχη πρόθεσης κακότεχνα λαξευμένη στον ανατολικό τοίχο (Εικ. 83).

Τα θυρόφυλλα της δυτικής θύρας ανήκουν στην ιουστινιάνεια φάση, ξύλινα με ταμπλάδες διακοσμημένους με διακοσμητικά θέματα από την ανατολική πλευρά και επένδυση από ορείχαλκο στη δυτική πλευρά προς το Καθολικό (Σχ. 68, Εικ.99,100)

Η θύρα της βόρειας πλευράς προς το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου σώζει ξύλινο φύλλο με διακοσμητικά μοτίβα (Σχ. 69, Εικ. 107-109).

Στο νότιο τοίχο βρίσκεται τοποθετημένη γνωστή λυτή μαρμάρινη επιγραφή του τέλους του 6^{ου} αιώνα «τῶν ἐν Σινᾶ ἀναιρεθέντων ὁσίων Πατέρων»³⁸⁸ (Εικ. 93-97) η πνευματική πατρότητα της οποίας έχει πρόσφατα συσχετισθεί με τον πρεσβύτερο Ιωάννη της Κλίμακος και το εν γένει κτητορικό του έργο³⁸⁹.

Το δάπεδο του ιερού αποτελείται από μεγάλες τετράγωνες μαρμάρινες πλάκες και κάτω από την Αγία Τράπεζα από μικρού μεγέθους μάρμαρα κακότεχνα τοποθετημένα. Στον κυρίως ναό υπάρχει ένα κεντρικό θέμα και περιμετρικά σε αυτό μαρμάρινες πλάκες που περιγράφονται από στενές μαρμάρινες λωρίδες.

Υφίσταται απλό ξύλινο τέμπλο που οργανώνεται σε δύο ζώνες. Χαμηλά τις ποδιές με ξύλινους ταμπλάδες και ψηλότερα τις δεσποτικές εορτές. Δεν υπάρχει ζώνη με δωδεκάορτο. Τα βημόθυρα είναι ξυλόγλυπτα πιθανότατα σε δεύτερη χρήση. Νότια του τέμπλου υπάρχει διαγώνια τοποθετημένο ξυλόγλυπτο προσκυνητάριο αφιέρωμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικου με τη χρονολογία 1758³⁹⁰. Φέρει την παρακάτω επιγραφή (Εικ. 90, 111):

Π(Α)ΤΡΙΑΡΧ / ΟΥ ΚΑΛΛΙΝΙΚ/ΟΥ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ / ΑΨΝΚ (=1758).

Πηγές

Η ύπαρξη της ταφικής επιγραφής του τέλους του 6^{ου} αιώνα των σαράντα εν Σινά ὁσίων πατέρων, σε μαρμάρινη πλάκα στο νότιο τοίχο του παρεκκλησίου είχε καταρχάς έμμεσα μνημονευθεί στο αρχαιότερο τυπικό της Μονής Σινά του 1214 ως εξής: «Τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν τῷ Σινᾶ καὶ Ραϊθῶ ἀναιρεθέντων... Γίνεται δὲ καὶ ἡ ἔκτενή ἐν τῇ θήκῃ τῶν λαμπάδων ἐν τῷ ναῶ τοῦ Προδρόμου, ἐν ᾧ κατάκεινται τὰ τίμια καὶ ἅγια λείψανα τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν, καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε εἰσερχόμεθα ἐν τῇ ἁγίᾳ Βάθῳ»³⁹¹. Ουσιαστικά πρόκειται για την πρώτη αναφορά σε ύπαρξη λειψάνων τα οποία ως σήμερα δεν έχουν εντοπισθεί. Οι πατέρες γνώριζαν ενδεχομένως τότε για τα λείψανα των ἁγίων πατέρων πιθανότατα μέσω της ανάγνωσης της επιγραφής και της προφορικής παράδοσης. Από το ίδιο κείμενο προκύπτει ότι το 1214 υπήρχε η θύρα στο βόρειο τοίχο που έδινε προσπέλαση προς το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου.

³⁸⁸ Ževčenko, *Inscriptions*, 263, εικ.6. Η επιγραφή έχει παρουσιαστεί αναλυτικά στο κεφάλαιο 2.

³⁸⁹ Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου*, 88-89.

³⁹⁰ Ο Πατριάρχης Καλλίνικος είχε εξοριστεί το 1757 στη Μονή του Σινά. Βλ. σχετικά Μπούρας, *Βασιλική και Πατριάρχης Καλλίνικος*, 160-162.

³⁹¹ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412, Στη συνέχεια αναφέρεται «...ψάλλοντες στιχηρά τῆς ἁγίας Βάθου... ἐκ τῶν ἐκεῖσε ὑποστρέφομεν ἐν τῷ ναῶ ψάλλοντες στιχηρά του Προφήτου Μωυσέως, ... καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ ὄρθρου, καὶ γίνεται ἡ διάδοσις τοῦ ἄρτου, εἶθ' οὔτω τίθεται ἀνάγνωσις τὸ μαρτύριον τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν...»

Η ίδια ταφική επιγραφή δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων το 1677³⁹² και στη συνέχεια από τον P. Usrenkij το 1856³⁹³ και τους σύγχρονους O. Tafraли, 1913³⁹⁴, M.H.L. Rabino το 1938³⁹⁵, I. Ževčenko το 1966³⁹⁶, P. Mayerson το 1976³⁹⁷ και τέλος από τον Γρ. Βαμβακά το 1984³⁹⁸ όπου και η ορθότερη μεταγραφή και ερμηνεία της. Σύμφωνα με τον I. Ževčenko η επιγραφή των Αγίων Πατέρων χρονολογείται στο τέλος του 6^{ου} αιώνα. Μαζί με την επιγραφή του ψηφιδωτού της αψίδας του Καθολικού είναι οι μόνες ανάμεσα στις δεκαέξι επιγραφές της πρώτης περιόδου της ζωής της Μονής που είναι απαλλαγμένες από ορθογραφικά λάθη. Όπως έχει ήδη αναφερθεί ο I. Ževčenko θεωρεί ότι υφίσταται η πιθανότητα η επιγραφή να είχε σκαλιστεί πριν φθάσει στο Σινά και τη μεταγράψει ως παρακάτω³⁹⁹:

+Τῆς δ δεκάδος τὴν διὰ τοῦ αἵματος κολυμβήθραν ζηλώσαντες οἱ ἰσάριθμοι ὅσοι π(ατέ)ρ(ες) / ἐνθάδε κατάκεινται, ὧν ἡ εὐφροσύνη ἢ βάτος ἢ ἀληθινή ὑπάρχει· δι' ὧν ὁ θ(εός) σῶσον ἡμᾶς+⁴⁰⁰.

Ο Ževčenko μετέγραψε για πρώτη φορά ορθά τον πρώτο στίχο της επιγραφής ως τέσσερις φορές το δέκα και θεώρησε ότι μνημονεύει τους σαράντα πατέρες του Σινά.

Ορθότερη ανάγνωση της επιγραφής πρότεινε ο Γρ. Βαμβακάς με ανακατάταξη της σειράς των στίχων που οφείλεται σύμφωνα με τον ίδιο σε αντιγραφικό σφάλμα το οποίο διόρθωσε ως εξής:

+Τῆς δ δεκάδος οἱ ἰσάριθμοι ὅσοι π(ατέ)ρ(ες), ὧν ἡ εὐφροσύνη ἢ βάτος ἢ ἀληθινή ὑπάρχει, τὴν διὰ τοῦ αἵματος κολυμβήθραν ζηλώσαντες / ἐνθάδε κατάκεινται· δι' ὧν ὁ θ(εός) σῶσον ἡμᾶς+⁴⁰¹.

Ο περιηγητής Arnold Von Harff⁴⁰² (1498) αναφέρει ότι παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή βρισκόταν στη θέση αυτή επιβεβαιώνει δηλαδή ότι την εποχή αυτή δεν είχε ακόμη συντελεστεί η αλλαγή της αφιέρωσης του παρεκκλησίου.

³⁹² Νεκτάριος, *Επιτομή*, 164, όπου «τῆς δ' δεκάδος» είχε αναγνωστεί ως «Τῆς δωδεκάδος» πράγμα που οδήγησε τον Νεκτάριο στο λανθασμένο συμπέρασμα «ὅτι δώδεκα μόνον λείψανα τῶν Αγίων Ἀββᾶδων νὰ εὐρίσκωνται ἐκεῖ τεθαμμένα». Η υπόλοιπη επιγραφή είχε αναγνωστεί ορθά.

³⁹³ Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 264, όπου επαναλαμβάνεται η λανθασμένη ανάγνωση του Νεκταρίου Ιεροσολύμων.

³⁹⁴ Tafraли, *Inscriptions*, 89. Ο Tafraли αναφέρεται στο ότι την επιγραφή ανακάλυψε ο Νεκτάριος του οποίου τη λανθασμένη μεταγραφή αναδημοσιεύει.

³⁹⁵ Rabino, *Le monastère*, 105, επιγραφή 56 όπου το δ' δεκάδος είχε επίσης λανθασμένα αναγνωστεί δ(ω)δεκάδος ενδεχομένως από επίδραση του Νεκταρίου Ιεροσολύμων, ό.π.

³⁹⁶ Ževčenko, *Inscriptions*, 263, εικ.6.

³⁹⁷ Mayerson, *Inscription*, 375-379. Εδώ ο συγγραφέας ερμηνεύει το δ' δεκάδος ως “τέσσαρεςκαιδεκάδος” του μηνός Ιανουαρίου διότι οι μεταγενέστεροι (άγνωστος ο ακριβής αριθμός) επί Νείλου οσιομάρτυρες εφονεύθησαν κατά τη 14η Ιανουαρίου.

³⁹⁸ Βαμβακάς, *Ἐπιγραφή*, 219-224.

³⁹⁹ Ževčenko, *Inscriptions*, 258.

⁴⁰⁰ Ževčenko, *Inscriptions*, 263.

⁴⁰¹ Βαμβακάς, *Ἐπιγραφή*, 219-224.

⁴⁰² Von Harff, *Pilgrimage*, 142, βλ. και Brown, *Literary Sources*, 286.

Διευκρινίζει μάλιστα ότι εκεί υπάρχουν πολλά λείψανα των σαράντα αγίων πατέρων.

Ο ρώσος έμπορας Τρύφωνας Κορομπέινικωφ περιγράφει στο οδοιπορικό του ότι «έξωθεν του παρεκκλησίου της Βάτου «άπέναντι έν τῷ τοίχῳ εἶναι κατατεθειμένα τὰ λείψανα τῶν Ἁγίων Πατέρων τῶν έν Ραῖθῶ ἀναιρεθέντων» (αντί τῶν έν Σινᾷ)⁴⁰³.

Η αλλαγή στην αφιέρωση του παρεκκλησίου από Αγίου Ιωάννου Προδρόμου σε Ἁγίους Πατέρες τεκμηριώνεται από τον Παῖσιο Ἀγιαποστολίτη στα τέλη του 16^{ου} αιώνα ο οποίος τεκμηριώνει επιπροσθέτως και την ύπαρξη του τρούλου στο παρεκκλήσιο⁴⁰⁴. Η νέα αφιέρωση επιβεβαιώνεται και από τον Νεκτάριο Ἱεροσολύμων⁴⁰⁵ που αναφέρει πλέον παρεκκλήσιο αφιερωμένο στους Ἁγίους Πατέρες όπου βρίσκονται θαμμένα τα λείψανα των αναιρεθέντων αββάδων.

Συμπεράσματα

Το νοτιοανατολικό παστοφόριο, σήμερα παρεκκλήσιο των Ἁγίων Πατέρων, έχει ορθά αποδοθεί από την ως τώρα έρευνα στην αρχική φάση του Καθολικού του 6^{ου} αιώνα. Η παρούσα έρευνα με βάση την ύπαρξη της ημικυκλικής αψίδας και της αγίας τράπεζας του 6^{ου} αιώνα προτείνει ότι εξαρχής προοριζόταν για παρεκκλήσιο. Είναι πολύ πιθανό η αρχική αφιέρωση του 6^{ου} αιώνα να ήταν στον Ἅγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Το παρεκκλήσιο διασώζει τις αυθεντικές τοιχοποιίες, τα αρχικά θυρόφυλλα της δυτικής θύρας προς το νότιο κλίτος της βασιλικής κ.ά. Εκτός από την ημικυκλική αψίδα του 6^{ου} αιώνα διασώθηκε και η αρχική κιονοστήρικτη μαρμάρινη αγία τράπεζα, επανατοποθετημένη λόγω του βανδαλισμού που υπέστη το Καθολικό τον 11^ο αιώνα⁴⁰⁶. Η μικρή πρόθεση στον ανατολικό τοίχο είναι σαφώς κακότεχνη μεταγενέστερη διάνοιξη. Η θύρα προς το παρεκκλήσιο της Βάτου αναφέρεται στα Τυπικά του 1214. Από κατασκευαστικούς λόγους όπως τη διαμόρφωση των πλαϊνών λαμπάδων σε λαξευτό γρανίτη και την ύπαρξη στροφέα μπορεί να τεκμηριωθεί ότι αποτελεί αρχική κατασκευή του 6^{ου} αιώνα και όχι μεταγενέστερη διάνοιξη⁴⁰⁷. Η ύπαρξη λίθινου προβόλου στο δυτικό τοίχο συνδέεται πιθανότατα με την αρχική στέγαση του παρεκκλησίου με επίπεδο δώμα. Φαίνεται ότι σε μεταγενέστερη εποχή έγινε μεγάλης κλίμακας μετασκευή στην ανωδομή του παρεκκλησίου με εισαγωγή τρούλου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί η μελέτη των κατασκευαστικών τρόπων σε συνδυασμό με παράλληλη χρονολογημένη μετασκευή κτηρίου εντός της Μονής σε τέμενος έδειξε ότι αυτή η αλλαγή έγινε πιθανότατα στις αρχές του 12^{ου} αιώνα⁴⁰⁸.

⁴⁰³ Κορομπέινικωφ, *Όδοιπορικόν*, 599.

⁴⁰⁴ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 172.

⁴⁰⁵ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 155.

⁴⁰⁶ Βλ. Κεφάλαιο 2.

⁴⁰⁷ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412. Σε Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 38 η θύρα είχε θεωρηθεί μεσαιωνική διάνοιξη.

⁴⁰⁸ Βλ. αναλυτικά Κεφάλαιο 5.

Δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί το πότε ακριβώς τοποθετήθηκε η λυτή επιγραφή των Αγίων Πατέρων στο νότιο τοίχο του παρεκκλησίου που σύμφωνα με τις πηγές βρίσκεται στο παρεκκλήσιο αυτό τουλάχιστον από το 1214. Το γεγονός ότι στις πρώιμες βασιλικές της Συρίας το νότιο παρεκκλήσιο ήταν ταφικό⁴⁰⁹ είναι μία απλή ένδειξη για πρώιμη μεταφορά της επιγραφής στο παρεκκλήσιο δεδομένου ότι δεν υπάρχει καμία ένδειξη για ταφή. Πιθανότατα η επιγραφή βρίσκεται εκεί από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα επί ηγουμενίας του Ιωάννου της Κλίμακος⁴¹⁰, ενδεχομένως συντάκτη του σχετικού κειμένου.

Συμπερασματικά ο χώρος αυτός είναι εξαρχής κατασκευασμένος για παρεκκλήσιο με τυπική ημικυκλική αψίδα και κιονοστήρικτη αγία τράπεζα. Η αρχική του κάλυψη ήταν πιθανότατα με οριζόντιο δώμα που φερόταν από ξύλινες δοκούς και λίθινους προβόλους. Ενδεχομένως στις αρχές του 12^{ου} αιώνα ανακατασκευάστηκε η ανωδομή, πριν πάντως τον 16^ο αιώνα. Η αλλαγή στην αφιέρωση του παρεκκλησίου από Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος σε Αγίους Πατέρες συντελέστηκε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα πράγμα που είναι εύλογο γιατί το έτος 1576 κτίστηκε το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστή στην περιοχή της Μέσης⁴¹¹.

3.2.3 Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου

Το μικρό παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου, που βρίσκεται κτισμένο στα ανατολικά της αψίδας του Καθολικού της Μονής Σινά, κατέχει ιδιαίτερη προσκυνηματική σημασία για τον χριστιανικό κόσμο (Σχ. 70-80, Εικ. 113-128). Όντας στη θέση όπου κατά την παράδοση⁴¹² η Ακατάφλεκτος Βάτος είχε γίνει ορατή από τον Μωυσή περί τον 13ο π.Χ., απετέλεσε τον κύριο λόγο ανάπτυξης του μικρού οικισμού των αναχωρητών του 4ου αιώνα και της ανέγερσης, στη συνέχεια, της ιουστινιάνειας Μονής Σινά του 6^{ου} αιώνα. Με τις φάσεις του παρεκκλησίου έχουν ασχοληθεί οι G. Forsyth και P. Grossmann⁴¹³. Το προσκύνημα στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου και τις μαρτυρίες των προσκυνητών έχει πρόσφατα μελετήσει η Γ. Φουκανέλη⁴¹⁴.

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου, είναι κτισμένο στο μικρό χώρο που ορίζεται από τον εξωτερικό ανατολικό τοίχο της αψίδας του μεγάλου Καθολικού και τους πλάγιους τοίχους των παστοφορίων της βασιλικής. Έχει προσπέλαση από τα δύο

⁴⁰⁹ Ževčenko, *Inscriptions*, 258.

⁴¹⁰ Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου*, 88-89.

⁴¹¹ Βλ. σχετικά παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου.

⁴¹² Η παράδοση ότι το παρεκκλήσιο κτίστηκε στο σημείο της Αγίας Βάτου απαντά για πρώτη φορά στον προσκυνητή Thietmar το 1217, Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 114.

⁴¹³ Forsyth, *The Church and Fortress*, 5, Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 8-9. Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική* 36-38.

⁴¹⁴ Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 114. Στο παρεκκλήσιο εισέρχεται κανείς άνευ υποδημάτων.

ανατολικά παρεκκλήσια μέσω θυρών στο βόρειο και νότιο τοίχο αντίστοιχα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί τα δύο αυτά ανοίγματα σώζουν αρχικούς λαμπάδες και στροφείς σε γρανίτη.

Πρόκειται για ένα ορθογώνιο σε κάτοψη χώρο, πεπλατυσμένων αναλογιών. Οι διαστάσεις του εσωτερικού χώρου του παρεκκλησίου είναι κατά το μήκος περί τα 3 μ. ενώ έχει σχεδόν διπλάσιο πλάτος περί τα 5.50 μ. Σε αντίθεση με τις αψίδες των παστοφορίων και του ιερού βήματος της βασιλικής που εγγράφονται εξωτερικά σε ορθογώνια κάτοψη, η αψίδα του παρεκκλησίου της Βάτου είναι ημικυκλική και εξωτερικά. Η διάμετρος της αψίδας είναι περίπου 2 μ. και έχει βάθος περί τα 1.47 μ. και φέρει μικρό αρχικό παράθυρο⁴¹⁵.

Στον ανατολικό τοίχο υπάρχουν δύο ορθογώνιοι μεγάλοι φεγγίτες εκατέρωθεν της αψίδας σε ψηλή σχετικά στάθμη και ένα ορθογωνικό ερμάριο - πρόθεση κάτω από το βόρειο άνοιγμα. Μέσα στο παρεκκλήσιο, στη συμβολή του βόρειου τοίχου με τον ανατολικό υφίσταται ορθογώνιο σε κάτοψη ερμάριο η στάθμη του υπερθύρου του οποίου ταυτίζεται με το υπέρθυρο της βόρειας θύρας. Στο κέντρο της αψίδας βρίσκεται η μαρμάρινη αγία τράπεζα που φέρεται σε τέσσερις κιονίσκους. Οι κιονίσκοι εδράζονται άτεχνα πάνω σε διακοσμημένο μαρμάρινο θωράκιο τοποθετημένου στο δάπεδο του ιερού στη θέση όπου η χριστιανική παράδοση τοποθετεί τη ρίζα της Ακαταφλέκτου Βάτου⁴¹⁶. Αβαθής κυκλική υποδοχή προοριζόταν πιθανότατα για πέμπτο κιονίσκο ή επένδυση για την υποδήλωση του ιερού σημείου της Βάτου. Το θωράκιο φέρει ανάγλυφο διάκοσμο με σταυρούς εκατέρωθεν μεταλλίου διακοσμημένου στο εσωτερικό του με εγγεγραμμένο σταυρό αλλά έχει υποστεί μεταγενέστερες επισκευές και προσθήκες (Σχ. 78-79).

Το δάπεδο της αψίδας είναι στρωμένο με λευκά μάρμαρα μικρού σχετικά μεγέθους. Το κατώτερο τμήμα της αψίδας φέρει χαμηλά ορθομαρμάρωση σχεδόν σε όλο του το μήκος ενώ το υπόλοιπο κατακόρυφο τμήμα είναι επενδυμένο με εφυσωμένα πλακίδια. Οι υπόλοιπες πλευρές του παρεκκλησίου της Βάτου φέρουν ορθοστάτη από μεγάλου σχετικά μεγέθους, τετράγωνα λευκά μάρμαρα και ψηλότερα επένδυση από εφυσωμένα πλακίδια που εκτείνεται μέχρι την οροφή. Στους τοίχους υφίστανται εντοιχισμένες γνωστές κτητορικές επιγραφές και φορητές εικόνες.

Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας υπάρχει ψηφιδωτός διάκοσμος στο μεγαλύτερο του τμήμα με χρυσές ψηφίδες, ένα σταυρό κεντρικά, διακοσμητική ταινία με γεωμετρικά θέματα στο μέτωπο του και γνωστή κτητορική επιγραφή στη γένεση του θόλου.

⁴¹⁵ Λόγω της παρουσίας του ψηφιδωτού διακόσμου και των επιχρισμάτων δεν είναι δυνατόν να διευκρινιστεί κατά πόσον το αρχικό υπέρθυρο του παραθύρου της κεντρικής αψίδας ήταν οριζοντιο ή τοιχίστηκε εν μέρει προκειμένου να αναπτυχθεί το ψηφιδωτό.

⁴¹⁶ Το θωράκιο δεν είναι σήμερα ορατό λόγω της μόνιμης επένδυσης του με ενεπίγραφο αργυρεπίχρυσο κάλυμμα του 1676.

Το σημερινό δάπεδο του παρεκκλησίου της Βάτου βρίσκεται 1.35 μ. χαμηλότερα από το δάπεδο του ιερού του Καθολικού αλλά η αρχική διαφορά ενδέχεται να ήταν και λίγο μεγαλύτερη δεδομένου ότι σήμερα καλύπτεται από νεώτερο ξύλινο δάπεδο πάνω στο οποίο στρώνονται μόνιμα τάπητες. Όμοια το δάπεδο του παρεκκλησίου της Βάτου είναι χαμηλότερα από το νότιο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων περί τα 0.36 μ. και από το αυτό του Αγίου Ιακώβου περί τα 0.25 μ.

Ο χώρος του παρεκκλησίου, πλην της αψίδας, καλύπτεται στο εσωτερικό του με οριζόντια ξύλινη ζωγραφισμένη οροφή που βρίσκεται σε ύψος 3.74 μ. από το δάπεδο. Φέρει ένα κεντρικό θέμα με τον Παντοκράτορα, τη σελήνη και τον ήλιο που περιβάλλεται από έξεργα ξύλινα κυμάτια (Εικ. 128). Κυμάτια υπάρχουν και περιμετρικά στην οροφή. Η υπόλοιπη οροφή διακοσμήθηκε με έναστρα τετράγωνα διάχωρα που σχηματίζονται με πηχάκια με κεντρικό θέμα. Στο κεντρικό θέμα της οροφής απεικονίστηκε ο Παντοκράτορας, ήλιος και σελήνη⁴¹⁷.

Ο σημερινός τρόπος κάλυψης του παρεκκλησίου αποκρύπτεται από τη νεώτερη ελαφρά επικλινή γαλβανισμένη λαμαρίνα που επικαλύπτει το παρεκκλήσιο⁴¹⁸. Ομοίως στο εσωτερικό η ύπαρξη ξύλινης οροφής αποκρύπτει τον ξύλινο φορέα. Πιθανότατα διαμορφώνεται με δώμα που φέρεται σε ξύλινες δοκούς. Γενικά ο εσωτερικός χώρος του παρεκκλησίου ξεφεύγει παντελώς από τις καθιερωμένες αναλογίες πλάτους προς μήκος και υποβαθμίζεται σχετικά και από το περιορισμένο ύψος που υπαγορεύτηκε από το υφιστάμενο παράθυρο της κεντρικής αψίδας του Καθολικού.

Ο εξωτερικός ανατολικός τοίχος της αψίδας του ιερού έχει σαφώς οικοδομικούς αρμούς στα σημεία που συμβάλλει με τη βασιλική όπως είναι η συμβολή του με τη νότια πλευρά της αψίδας του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου και με την ανατολική πλευρά του παρεκκλησίου των Αγίων Πατέρων. Ο τρόπος δομής του ανατολικού τοίχου γίνεται με λαξευτούς λίθους από γρανίτη κτισμένους σε οριζόντιες στρώσεις με τον ίδιο τρόπο όπως η υπόλοιπη βασιλική. Επιστέφεται με λοξότμητο λίθινο γείσο που φέρει μικρού ύψους κτιστή υπερύψωση του τοίχου. Στη βάση του ανατολικού τοίχου υπάρχει μία επένδυση με ψαμμίτη του 19^{ου} αιώνα.

Επιγραφές-πηγές

Ορισμένες από τις επιγραφές που σώζει το παρεκκλήσιο βοηθούν ενδεχομένως στην καλύτερη κατανόηση του οικοδομικού του χρονικού και για αυτό παρουσιάζονται αναλυτικά. Στο ψηφιδωτό της αψίδας σώζεται η οριζόντια επιγραφή στη γένεση του τεταρτοσφαιρίου (Σχ. 77, Εικ. 121-122):

⁴¹⁷ Ενδέχεται η ζωγραφική της οροφής και του Παντοκράτορα να έγινε τον 18^ο αιώνα πιθανόν από τον ζωγράφο Ιωάννη Κορνάρο δεδομένου ότι Παντοκράτορας δεν αναφέρεται στην περιγραφή του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη, Παΐσιος, *Ιστορία*, 176.

⁴¹⁸ Η επικάλυψη με γαλβανισμένα φύλλα λαμαρίνας τοποθετήθηκε το 1911 σύμφωνα με αδημοσίευτη επιγραφή στο υπέρθυρο του φεγγίτη στη νότια πλευρά του υπερυψωμένου κεντρικού κλίτους. Koufopoulos, Myrianteos, Zambas, Galanou, Dogani, *The 6th century roof*, 563.

«ΕΤΕΛΕΙΩΘΗ ΤΩ ΠΑΡΟΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥΤΩ ΕΝ ΗΜΕΡΕΣ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΕΝΤΑΥΘΑ ΕΤΟΥΣ...»

Ο πρώτος που είχε δημοσιεύσει την επιγραφή του ψηφιδωτού ήταν ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων χωρίς όμως χρονολογία⁴¹⁹. Ο Ρ. Usrenkij που δημοσίευσε την επιγραφή το 1856, ανέγνωσε ως έτος το 820 ή 850⁴²⁰. Κατά τον Κ. Άμαντο που αναδημοσίευσε την επιγραφή πιθανώς ο Σολομώντας να υπήρξε επίσκοπος του Σινά κατά το 10^ο αιώνα⁴²¹ (Σχ. 77, Εικ. 121-122). Η χρονολόγηση του Ρ. Usrenkij στον 9^ο αιώνα, πιο κοντά στην εποχή της εικονομαχίας, φαίνεται πιθανή συνεκτιμώντας και τους παρακάτω παράγοντες. Η εκτέλεση του ψηφιδωτού της Βάτου είναι σαφώς υποδεέστερη αυτής του ψηφιδωτού της Μεταμόρφωσης της κεντρικής αψίδας και δίνει την εντύπωση ότι έχει γίνει με υλικό σε δεύτερη χρήση. Θα μπορούσε να διατυπωθεί η υπόθεση ότι οι χρυσές ψηφίδες προέρχονται ενδεχομένως από την ήδη ερειπωμένη βασιλική της Αγίας Κορυφής του 6^{ου} αιώνα⁴²². Η ιδιάζουσα μορφή του μεμονωμένου σταυρού της αψίδας απαιτεί ξεχωριστή μελέτη. Παρά ταύτα συνάδει με την εποχή της εικονομαχίας παρόλο που το Σινά δεν φαίνεται να επηρεάστηκε ιδιαίτερα.

Ο Ι. Ξενčenko δημοσίευσε τα χαμένα ενεπίγραφα φύλλα της βόρειας πόρτας του παρεκκλησίου της Βάτου που οδηγεί προς το βόρειο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου με βάση την περιγραφή του Νεκταρίου Ιεροσολύμων. Ο Νεκτάριος διέσωσε το πλήρες κείμενο των επιγραφών της, των παραστάσεων της, το υλικό κατασκευής με ένθετα από ελεφαντόδοντο και το όνομα του τότε επίσκοπου Ιώβ⁴²³. Από τον Ι. Ξενčenko προτάθηκε η χρονολόγηση της θύρας στον 10^ο αιώνα⁴²⁴. Γραφική αποκατάσταση των θεμάτων της θύρας έγινε ακόμη από τον J. Grossmann το 2000⁴²⁵.

Στο δυτικό τμήμα του θωρακίου της Βάτου έχει χαραχθεί μεταγενέστερη επιγραφή του αρχιεπισκόπου Γαβριήλ Ωρψάρου, η οποία σήμερα αποκρύπτεται από αργυρεπίχρυσο κάλυμμα του 1696. Μετά τη σχεδιαστική τεκμηρίωση προτείνεται η παρακάτω διορθωμένη ανάγνωση (Σχ. 78-79, Εικ. 117):

*ΜΝΗΣΘΗΤΗ Κ(ΥΡΙ)Ε ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ ΩΡΨΑ(Ρ)ΟΥ, ΚΑ(Ι) ΑΡΧΙ-ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥ(Σ) ΣΙΝΑ ΕΝ ΤΗ ΑΓΙΑ ΒΑΤΩ ΑΜΗΝ»*⁴²⁶.

⁴¹⁹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 164 όπου η πρώτη δημοσίευση.

⁴²⁰ Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 245. Σήμερα λόγω της φθοράς που έχει εν τω μεταξύ υποστεί η επιγραφή δεν είναι δυνατόν να αναγνωστεί σήμερα το έτος.

⁴²¹ Άμαντος, *Ιστορία*, 28.

⁴²² Ακόμη και σήμερα ανευρίσκονται ψηφίδες στην Αγία Κορυφή. Η ανασκαφή της Ελληνικής Αρχαιολογικής Αποστολής στο Νότιο Σινά του Πανεπιστημίου Αθηνών επιβεβαίωσε ότι η βασιλική της Κορυφής ήταν διακοσμημένη με ψηφιδωτά. Παναγιωτίδη κ.ά, *Ανασκαφή*, 82.

⁴²³ Ξενčenko, *The Lost Panels*, 284-298, Νεκτάριος, *Επιτομή*, 165.

⁴²⁴ Ξενčenko, *The Lost Panels*, 295 Η χρονολόγηση γίνεται με συγκριτικά στοιχεία από το Καθολικό της Μονής των Σύρων Wadi Natrun), τα βημόθυρα του Πρωτάτου και της Μονής Χελανδαρίου.

⁴²⁵ Grossmann, *Dornbuschkapelle*, 243-265.

⁴²⁶ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 164 και Rabino, *Le monastère*, 31, 105, επιγραφή 58 όπου γίνεται η ανάγνωση της επιγραφής ως εξής: «Μνήσθητι Κύριε τοῦ δούλου σου ταπεινοῦ Γαβριήλ Ὁρουψάου, τάχα καὶ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Ἁγίου Ὄρους Σινᾶ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Βάτῳ». Στο ίδιο σημείο έχει δημοσιευτεί και η επι-

Από τον Ι. Ševčenko αναφέρεται η ενδεχόμενη χρονολόγηση του αρχιεπισκόπου Γαβριήλ στον 12^ο αιώνα⁴²⁷. Οπωσδήποτε η επιγραφή του Γαβριήλ δύσκολα μπορούσε να χαραχθεί στη θέση που βρίσκεται σήμερα το θωράκιο και το δεξί της τμήμα χαράχθηκε αφού απολαξεύτηκε τμήμα του περιμετρικού κυματίου του παλαιοχριστιανικού διακόσμου. Επίσης υπάρχουν στοιχεία βανδαλισμού στην περιοχή όπως η υπερκείμενη θραυσμένη αγία τράπεζα ενώ η σχέση κιονίσκων και θωρακίου δείχνει ενδεχομένως επανατοποθέτηση.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα υποθέτουμε ότι το θωράκιο επισκευάστηκε μετά την επιδρομή «*πληθους φουσατου από την Αίγυπτον*» στη Μονή και το μαρτυρικό θάνατο του τότε επισκόπου Ιωάννη του Αθηναίου το έτος 1091 που διασώζει ο Νεκτάριος. Ο ίδιος αναφέρει ότι έσκαψαν όλη την Αγία Βάτο και έβγαλαν αποκάτω από την αγία Τράπεζα τρία μαρμάρια λαρνακίδια, γεμάτα τμήματα από αγία λείψανα⁴²⁸. Ενδεχομένως το θωράκιο επανατοποθετήθηκε περί το 1146 όταν αρχιεπίσκοπος Σινά ήταν ο Γαβριήλ ο Αραβομαθής⁴²⁹ ή νωρίτερα επί προγενέστερου αρχιεπισκόπου Γαβριήλ⁴³⁰ αλλά το ζήτημα απαιτεί περαιτέρω έρευνα από ιστορικούς.

Άγνωστο παραμένει πότε ακριβώς τοποθετήθηκαν ένθετα κυμάτια περιμετρικά πάνω από τα άκρα του θωρακίου και στο μέτωπο της βαθμίδας αλλά από τη μορφή μπορούν να τοποθετηθούν ενδεχομένως στον 18^ο αιώνα και πιθανόν στις εργασίες ανακαίνισης του Κυρίλλου του 1770 στη νότια θύρα, στα πλακίδια και πιθανότατα στην οροφή.

Είναι βέβαιο ότι στη μορφή που είναι σήμερα το θωράκιο της Βάτου έγινε αντικείμενο προσκυνήσεως από πληθώρα προσκυνητών του μεσαίωνα όπως λ.χ. ο Niccolo Poggidonzi (1346-1350) που άφησε μια περιγραφή του θωρακίου⁴³¹ και ο Αγγλικανός Επίσκοπος P. Pococke που πραγματοποίησε την πρώτη σχεδιαστική απεικόνιση το 1738⁴³².

γραφή του αργυρεπίχρυσου καλύμματος του θωρακίου έργο του ιερομόναχου Κοσμά από τη Βάρνη του έτους 1696, Rabino ό.π. 31, 105, επιγραφή 59: ΓΕΓΟΝΕ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑ ΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΜΟΧΘΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΕΝΑΓΜΟΥ ΚΑ(Ι) (Ε)ΜΟΥ ΤΟΥ ΕΥΤΕΛΟΥΣ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΟΣΜΑ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΒΑΡΝΗΣ, 1696.

⁴²⁷ Ševčenko, *The Lost Panels*, 296, σημείωση 17 όπου από το 1151 κ.ε. μπορεί κανείς να αναφέρεται σε τίτλο αρχιεπισκόπου Σινά. Ο Ševčenko βασίζεται στον κατάλογο αρχιεπισκόπων του Rabino, ό.π. 83 αλλά αναφέρει την ύπαρξη δεύτερου Αρχιεπισκόπου Γαβριήλ χωρίς χρονολογία.

⁴²⁸ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 221, όπου διασώζει το όνομα του αρχιεπισκόπου Ιωάννη του Αθηναίου και το έτος του μαρτυρίου του 1091 και ό.π. 196 όπου περιγράφει ότι οι επιδρομείς έσκαψαν την εκκλησία και τα παρεκκλήσια ψάχνοντας για θησαυρό.

⁴²⁹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 221, όπου διασώζει το όνομα του αρχιεπισκόπου Γαβριήλ, «σοφού στα αραβικά γράμματα» και το έτος 1146. Βλ. *Σιναϊτικόν Ημερολόγιον*, 48 όπου επίσης αναφέρεται Γαβριήλ ο Αραβομαθής και το έτος 1146.

⁴³⁰ Σύμφωνα με τον Bey, *History of Sinai*, σ. 519, «Ωρψάρου» σημαίνει αρχιεπίσκοπος Σινά. Ο ίδιος αναφέρει ότι ο Γαβριήλ Ωρψάρου είναι προγενέστερος από τον Γαβριήλ τον Β' τον αραβομαθή (1146) ό.π. 520. Ευχαριστώ τον π. Γρηγόριο Σιναϊτή που μας υπέδειξε την παραπάνω πηγή.

⁴³¹ Poggibonsi, *Voyage*, 107-108.

⁴³² Pococke, *Description*, 150, Το θωράκιο υπομνηματίζεται στο σχέδιο με το γράμμα ω.

Στην παλαιότερη γνωστή γραπτή αναφορά του παρεκκλησίου της Βάτου στο αρχαιότερο τυπικό της Μονής Σινά του 1214⁴³³ περιγράφεται ότι η είσοδος κατά τις λιτανείες γινόταν από τη νότια θύρα από το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στα νοτιοανατολικά (σήμερα Αγίων Πατέρων).

Αξίζει να αναφερθεί λόγω της πρωιμότητας της και η περιγραφή του προσκυνητή από τη δύση, Magister Thietmar του 1217 από την οποία προκύπτει ότι το παρεκκλήσιο ήταν μέρος προσευχής, οι εισερχόμενοι αφαιρούσαν τα υποδήματα τους και ήταν διακοσμημένο με φορητές εικόνες με χρυσό φόντο⁴³⁴.

Από την αξιόπιστη περιγραφή του Παΐσιου Αγιαποστολίτου του τέλους του 16^{ου} αιώνα, πιθανότατα πριν την επένδυση με πλακίδια- προκύπτει ότι το εσωτερικό του παρεκκλησίου ήταν πιθανώς ως τότε γεμάτο από φορητές εικόνες που διαμόρφωναν μικρά εικονογραφικά προγράμματα⁴³⁵. Αναφέρει ακόμη τη «χρυσοσήρικο σκέπη» και «στέγος σανιδωτόν», δηλαδή τη ξύλινη επιχρυσωμένη οροφή που σε άλλο σημείο αναφέρεται ως «κόκκινο και πράσινο ταβάνι»⁴³⁶.

Μία επιγραφή στο μέσον του νότιου τοίχου, πάνω από τον επισκοπικό θρόνο, μνημονεύει την πρώτη πιθανότατα επένδυση με εφυαλωμένα πλακίδια των τοίχων του παρεκκλησίου της Βάτου, τύπου *iznik*⁴³⁷ (Εικ. 125):

*ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΒΟΝΤΟΣ/ ΚΥΡΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ/ ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΗΚΟΝΟΜΟΥ ΟΝΤΟΣ
ΕΝ ΠΟΛΕΙ ΔΑΜΑΣΚΟΥ/ ΓΕΡΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ/ ΕΤΕΛΕΙΟΘΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΡ-
ΓΟ/Ν, ΑΧΠ' (=1680) ΕΝ ΜΥΝΗ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ*⁴³⁸.

Ακολούθησε μία ακόμη επισκευή των πλακιδίων το 1770 που μνημονεύεται από δίγλωσση ελληνική και αραβική επιγραφή στο δυτικό τοίχο⁴³⁹ (Εικ. 127):

*+ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ ΓΕΓΟΝΕ ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΜΕΣΣΗΣ ΚΥΡ ΓΕΡΑ-
ΣΙΜΟΥ ΕΙΣ ΑΙΔΙΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΙΝΑ ΕΧΗ ΤΗΝ ΑΚΑΤΑΦΛΕΚΤΟΝ ΒΑΤΟΝ
ΤΕΙΧΟΣ ΑΠΡΟΣΜΑΧΗΤΟΝ ΚΑΙ Σ(ΩΤ)ΗΡΙΑΝ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΝ ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΡΑ-*

⁴³³ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412. «...Γίνεται δὲ καὶ ἡ ἔκτενὴ ἐν τῇ θήκῃ τῶν λαμπάδων ἐν τῷ ναῷ τοῦ Προδρόμου, ἐν ᾧ κατάκεινται τὰ τίμια καὶ ἅγια λείψανα τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν, καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε εἰσερχόμεθα ἐν τῇ ἁγίᾳ Βάθῳ, ψάλλοντες στιχηρὰ τῆς ἁγίας Βάθου... ἐκ τῶν ἐκεῖσε ὑποστέφομεν ἐν τῷ ναῷ, ... καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ ὄρθρου, καὶ γίνεται ἡ διάδοσις τοῦ ἄρτου, εἴθ' οὕτω τίθεται ἀνάγνωσις τὸ μαρτύριον τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν, ...»

⁴³⁴ Brown, *Literary Sources*, 306. Στις σελίδες 306-315 συμπεριλαμβάνονται αποσπάσματα από τις περιγραφές δυτικών προσκυνητών για το παρεκκλήσιο της Βάτου..

⁴³⁵ Σ. Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 173-177. Περιγράφει οκτώ εικόνες συλλειτουργούντων ιεραρχών είχαν τοποθετηθεί ανά τέσσερις στον ανατολικό τοίχο. Στο μέσον του Βήματος ήταν τοποθετημένη εικόνα με τη Βάτο και την Κοίμηση της Αγίας Αικατερίνης. Επίσης μορφές ευαγγελιστών ήταν τοποθετημένες στον ανατολικό τοίχο ενώ στο το δυτικό τοίχο κυριαρχούσε η ιστορία του Μωυσή κ.λπ.

⁴³⁶ Ο.π. 174, 176.

⁴³⁷ Τα εφυαλωμένα πλακίδια του παρεκκλησίου της Βάτου δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά ως σήμερα.

⁴³⁸ Uspenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 250 και Rabino, *Le monastère*, 105, επιγραφή 65. Στο σκευοφυλάκιο της Μονής σώθηκε και παρόμοια επιγραφή που μνημονεύει στο 1682 το θάνατο του μοναχού Φιλοθέου.

⁴³⁹ Uspenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 259, Rabino, *Le monastère*, 105, επιγραφή 61, Μυριανθέως, *Τεχνίτες* 1994, 151.

ΦΑΗΛ ΕΜΕΣΣΗΝΟΥ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥΝΤΟΣ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ, ΕΝ ΕΤΕΙ Σ(ΩΤΗ)ΡΙΩ ,ΑΨΟ' (=1770)

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αψίδα του ιερού της Βάτου διασώζεται επιγραφή του 1847 που μνημονεύει την επισκευή των ψηφιδωτών τόσο της Βάτου όσο και της Μεταμόρφωσης στο κυρίως Καθολικό⁴⁴⁰. Βόρειο τμήμα (Σχ. 80α, Εικ. 116-117): ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΜΩ:/ΣΙΟΝ, ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ / ΤΟ ΕΝ ΤΩ ΘΥΣΙΑΣ:/ΤΗΡΙΩ ΤΗΣ ΜΕΓΑ:/ΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ / ΠΕΠΑΛΛΙΩΘΕΝΤΑ, / ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΘΗΣΑΝ.

Μέσα στην αψίδα στο νότιο τμήμα βρίσκεται η συνέχεια της επιγραφής: ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥΝ:/ ΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩ: / Κ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ / ΒΥΖΑΝ(ΤΙΟΥ): ΔΙΑ ΧΕΙ/ΡΩΝ ΣΑΜΟΥΗΛ ΙΕ/ΡΟΜΟΝ(ΝΑΧΟΥ): ΤΟΥ ΕΚ / ΡΩΣΣΙΑΣ. 1847.

Πρόσφατα εντοπίσθηκε και άγνωστη γραπτή επιγραφή του Σαμουήλ στο μέτωπο της αψίδας πάνω σε γραπτή απομίμηση δύο σειρών ψηφίδων: ΗΜΑΡΤΟΝ ΚΥΡΙΕ ΚΑΙ ΣΩΣΕ ΜΕ + ΤΟ ΠΛΑΣΜΑ ...ΣΟΥ, ...ΣΑΜΟΥΗΛ + ΑΝ.

Η τελευταία επιγραφή για την επισκευή της επένδυσης των πλακιδίων είναι του 20ού αιώνα (Σχ. 80β, Εικ. 126).

ΕΠΕΣΚΕΥΑΣΘΗ ΕΞ/ ΟΛΟΚΛΗΡΟΥ Ο ΕΣΩ / ΤΕΡΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣ / ΜΟΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥ / ΤΟΥ ΝΑΙΣΚΟΥ ΑΡΧ / ΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥΝΤ / ΟΣ ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΤΟΥ Β: ΕΝ ΕΤΕΙ / ΣΩΤΗΡΙΩ 1911 / ΜΗΝΙ 8ΒΡΙΩ⁴⁴¹.

Συμπεράσματα

Στα ζητήματα που αφορούν μία εξέταση υπό το πρίσμα της αρχιτεκτονικής, είναι το πότε κτίστηκε το παρεκκλήσιο της Βάτου και κατά πόσον ανήκε στον αρχικό σχεδιασμό της βασιλικής του Στέφανου του Αϊλίσιου δεδομένου ότι ο ανατολικός τοίχος της αψίδας και τα παστοφόρια-παρεκκλήσια, σε σημαντικό βαθμό προέχοντα, φαίνεται ότι είχαν ως πρόθεση τη διαμόρφωση ελεύθερου χώρου για την ανάδειξη του προσκυνήματος της Ακαταφλέκτου Βάτου.

Η ιδέα ενός μεμονωμένου ναΐσκου δίπλα στη Βάτο ο οποίος καθαιρέθηκε αργότερα για να κτιστεί η ιουστινιάνεια βασιλική ήταν ως σήμερα αποδεκτή λόγω της επίδρασης της περιγραφής της προσκυνήτριας Αιθερίας που επισκέφθηκε το Σινά περί το 383-384⁴⁴². Αν υπήρχε μεμονωμένο παρεκκλήσιο θα ήταν οπωσδήποτε κτισμένο με την τοπική παράδοση με μεγάλους ακατέργαστους λίθους και ενδεχομένως αυτό θα είχε καθαιρεθεί κατά την ανέγερση της βασιλικής με τη νέα οικοδομική πρακτική. Η παρούσα έρευνα έχει ήδη προτείνει όμως ότι είναι πιθανότερο ο ναός που αναφέρει η Αιθερία πίσω από τη Βάτο και όπου παρακολούθησε τη Θεία Λειτουργία να ήταν αυτός μέσα στον πύργο κατοπτεύσεως όπως διέσωσε ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Ευύχιος τον 10^ο αιώνα⁴⁴³ (Σχ. 30).

⁴⁴⁰ Rabino, *Le monastère*, 105, επιγραφή 64.

⁴⁴¹ Rabino, *Le monastère*, 105, επιγραφή 63.

⁴⁴² Για το χρόνο επίσκεψης της Αιθερίας βλ. *Egeria's Travel*, 29, 94. Για το κείμενο της επίσκεψης ό.π. 91-97.

⁴⁴³ Ευύχιος, *Χρονικά*, 273-77.

Όταν περί το 560 ολοκληρώθηκε η βασιλική, ο αρχιτέκτονας είχε ήδη προνοήσει την ανάδειξη του προσκυνήματος με την επιλογή του συγκεκριμένου τύπου ναού με τα προέχοντα παρεκκλήσια προς τα ανατολικά. Η παρούσα έρευνα θεωρεί από κατασκευαστικούς λόγους ως ανήκουσες στην αρχική ιουστινιάνεια φάση και τις δύο θύρες που συνδέουν τα ανατολικά παρεκκλήσια με τη Βάτο δεδομένου ότι διατηρούν τους αρχικούς λαμπάδες και τους στροφείς τους. Η βόρεια θύρα ανοίγει κατά τα καθιερωμένα, με τους λαμπάδες της στο έξω μέτωπο όπως οι υπόλοιπες εξωτερικές θύρες του Καθολικού. Η νότια θύρα που έχει τους λαμπάδες στο εσωτερικό μέτωπο δημιουργεί την υπόθεση ότι εξαρχής προβλεπόταν να γίνει εσωτερικός χώρος η αυλή ανάμεσα στα ανατολικά παρεκκλήσια. Δεν αποκλείεται πριν ολοκληρωθεί η παρούσα διαμόρφωση του ανατολικού τοίχου της Βάτου στα τέλη του 6^{ου} αιώνα να είχε προηγηθεί ένα στενότερο στεγασμένο πέρασμα στα ανατολικά που να επέτρεπε το πέρασμα των διακονητών, σε μορφή κύκλιου πίσω από το ιερό από τις δύο θύρες κατά τη διάρκεια των ακολουθιών.

Με τα παραπάνω μάλλον δεν ήταν πιθανόν η αρχική προσπέλαση του παρεκκλησίου της Βάτου να γινόταν από μία στενή και άτεχνη δίοδος σε σχήμα Γ που σώζεται στο νοτιοανατολικό άκρο του βόρειου παστοφορίου⁴⁴⁴ (Σχ.49). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή η δίοδος εγκαταλείφθηκε οριστικά όταν πια διανοίχθηκαν δύο νέες θύρες που υφίστανται σήμερα συμμετρικά στους τοίχους των εκατέρωθεν παστοφορίων. Όμως από την εξέταση των πηγών⁴⁴⁵ φαίνεται ότι οι διανοίξεις θυρών προς τη Βάτο μπορούσαν να είχαν γίνει το αργότερο τον 10ο αιώνα ή πιθανότερα εξαρχής όπως προκύπτει από την κατασκευή τους. Η αποφραγμένη δίοδος στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου που έχει πολύ χαμηλό ύψος περί το 1.40 μ. ήταν ενδεχομένως βοηθητική είσοδος ενός μικρού αποθηκευτικού χώρου. Σε μεταγενέστερη εποχή στην περιοχή εντάχθηκε χωνευτήρι.

Παράλληλα με την ολοκλήρωση του νάρθηκα ή λίγο αργότερα κατασκευάστηκε ο νέος ανατολικός τοίχος με προέχουσα ημικυκλική αψίδα που περιέκλεισε οριστικά το προσκύνημα της Βάτου. Πλέον σηματοδοτήθηκε ως το ιερότερο σημείο η θέση της αγίας τράπεζας του παρεκκλησίου. Το γεγονός ότι το νέο παρεκκλήσιο δεν αναπτύχθηκε προς ανατολάς για να έχει τις συνηθισμένες αναλογίες πλάτους προς μήκος οφείλεται αφενός στη θέση του προσκυνήματος και αφετέρου στα χρηστικά κτήρια που αναπτύσσονταν στην ανατολική γωνία.

Ορθά λοιπόν με βάση τον τρόπο δόμησης η χρονολόγηση του παρεκκλησίου τοποθετήθηκε από τον P. Grossmann στην περίοδο αμέσως μετά την ανέγερση του Καθολικού και παντός πριν το έτος 614 της άλωσης των Ιεροσολύμων από τους Πέρσες⁴⁴⁶. Ενδέχεται όμως το παρεκκλήσιο να είχε ολοκληρωθεί λίγο νωρίτερα στα τέλη του 6^{ου} αιώνα, επί του αυτοκράτορα Μαυρικού (582-602) την εποχή που ήταν

⁴⁴⁴ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 36.

⁴⁴⁵ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 165. Dmitrievski, *Τυπικά*, 412.

⁴⁴⁶ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 38.

ηγούμενος ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος ο οποίος ανέπτυξε μέσα στη Μονή ένα συμπληρωματικό κτητορικό έργο⁴⁴⁷.

Η χρονολόγηση του παρεκκλησίου στην πρώτη περίοδο της ζωής της Μονής ως δηλαδή στο τέλος του 6^{ου} ή στις αρχές του 7^{ου} αιώνα υποστηρίζεται από την οικοδομική και την τυπολογία της ημικυκλικής κόγχης της αφίδας του ιερού που διατηρεί στοιχεία της πρώτης περιόδου του 6^{ου} αιώνα, όπως τη μαρμάρινη άγια τράπεζα, τέσσερις φέροντες κιονίσκους και υποκείμενο μαρμάρινο θωράκιο. Το θωράκιο της Βάτου έχει χαρακτηριστική διατομή της εποχής της ίδρυσης της Μονής, παρόμοια με άλλα αρχικά αρχιτεκτονικά μέλη όπως θωράκια και τράπεζες του Καθολικού (Σχ. 79)

Πάντως το 1214 η είσοδος στο παρεκκλήσιο της Βάτου γινόταν κατά τις λιτανείες από τη νότια θύρα στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων. Ο G. Forsyth έχει υποστηρίξει ότι η πορεία των προσκυνητών προς το ιερό σημείο της Βάτου γινόταν από το βόρειο κλίτος και μέσω του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου όπως και σήμερα, πράγμα πιθανό⁴⁴⁸.

Από την εξέταση του γείσου αναπαρίσταται με οριμένες επιφυλάξεις γραφικά σε τομή και όψη το αρχικό ύψος του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου που ήταν χαμηλότερο ώστε να τηρεί ασφαλή απόσταση από το δίλοβο παράθυρο της αφίδας ενώ η αρχική στέγαση πρέπει να γινόταν με απλό ξύλινο δώμα (Σχ. 76, 49).

Από την περιγραφή του 16^{ου} αιώνα αποκαλύπτεται ότι το παρεκκλήσιο είχε ξύλινη οροφή και διάκοσμο με φορητές εικόνες που περιορίστηκε μετά το 1680 όταν έγινε η πρώτη επένδυση με εφυσωμένα πλακίδια ειδικής παραγγελίας πιθανότατα με προέλευση το Σιναϊτικό Μετόχι της Δαμασκού.

Φαίνεται ότι η επισκευή των πλακιδίων του 1770 επί αρχιεπισκόπου Κυρίλλου συνδυάστηκε με την τοποθέτηση του μαρμάρινου ορθοστάτη και τη νέα βόρεια θύρα που τοποθετήθηκε εκτός της αρχικής θέσης του στροφέα στο βόρειο μέτωπο (Σχ. 60).

Πιθανόν τότε πραγματοποιήθηκε και μικρή υπερύψωση του ανατολικού τοίχου του παρεκκλησίου και ανακατασκευή της ξύλινης οροφής του χώρου⁴⁴⁹ και του δώματος. Στη νέα οροφή νέα οροφή η κατασκευή και η διακόσμηση της νέας οροφής, και η απεικόνιση σε κεντρικό θέμα του Παντοκράτορα, ήλιου και σελήνης ενδέχεται να έγιναν από τον ζωγράφο Ιωάννη Κορνάρο⁴⁵⁰. Την ίδια εποχή έγινε πιθανότατα και η τοποθέτηση εντοιχισμένων εικόνων στους τοίχους.

⁴⁴⁷ Κατά την ανασκαφή εξωτερικά του ανατολικού τοίχου της αφίδας που είχε διενεργηθεί από τον τότε Σκευοφύλακα Δανιήλ, με επιβλέποντα τον αρχαιολόγο τον Δ. Μουρελάτο βρέθηκε νόμισμα της εποχής του αυτοκράτορα Μαυρικού (582-602).

⁴⁴⁸ Forsyth, *The Church and Fortress*, 13-14.

⁴⁴⁹ Παΐσιος, *Ιστορία*, 176. Όπου αναφέρεται «Στέγος σανιδωτόν..., κόκκινον πράσινον ἐστί ταβάνιν συνθεμένον».

⁴⁵⁰ Παράσταση με Παντοκράτορα στην οροφή του παρεκκλησίου δεν αναφέρεται στην περιγραφή του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη Παΐσιο, *Ιστορία*, 176.

Τη νέα μορφή του παρεκκλησίου της Βάτου μετά τις εργασίες του 1770 και πριν την τελευταία επισκευή του 1911 τεκμηρίωσε η περιγραφή του 1817 του αρχιεπισκόπου Κωνσταντίου⁴⁵¹ όπως επίσης και η απεικόνιση του παρεκκλησίου από τον Πορφύριο Ουσπένσκη στα 1845⁴⁵² όπως περίπου είναι σήμερα.

Παρεκκλήσια πλευρικών χώρων

3.2.4 Παρεκκλήσιο Αγίου Αντύπα

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο του Αγίου Αντύπα⁴⁵³ βρίσκεται μέσα στο σχετικά στενό και επιμήκη βόρειο πλευρικό χώρο του Καθολικού, πλάτους εσωτερικά μόλις 2.07 μ. (Σχ. 81). Είναι προσπελάσιμο απευθείας από το βόρειο κλίτος του Καθολικού από τη μοναδική θύρα του. Οι σταθμοί του ανοίγματος της θύρας (λαμπάδες) δεν είναι κάθεται αλλά ελαφρώς λοξοί. Απλή απεικόνιση των φάσεων, χωρίς αναφορές έχει γίνει τους G. Forsyth και P. Grossmann κατά τη δημοσίευση της κάτοψης του Καθολικού⁴⁵⁴.

Πρόκειται για χώρο με εσωτερικές διαστάσεις περί τα 2.07 X 8.65 μ. που καλύπτεται με χαμηλωμένο θόλο. Ο ανατολικός τοίχος που έχει μεγάλο σχετικά πάχος περί τα 0.92 μ. φέρει εκατέρωθεν θυρίδες και κόγχες. Από την ανατολική του πλευρά όπου βρίσκεται το ελαιοδοχείο ορθογώνιες θυρίδες και από την πλευρά του ιερού του παρεκκλησίου δύο άνισου μεγέθους αβαθείς κόγχες. Η μεγαλύτερη κόγχη που βρίσκεται προς τα νότια χρησιμοποιείται ως αψίδα ιερού και η βορειότερη ως πρόθεση. Ο εξωτερικός βόρειος τοίχος πάχους 0.94 μ. διαμορφώνεται με τρία παράθυρα με οριζόντια υπέρθυρα και κεκλιμένες ποδιές. Ο νότιος τοίχος του παρεκκλησίου προς το Καθολικό έχει πάχος 0.80 μ. Μόνον ο δυτικός τοίχος που συνανήκει στο παρεκκλήσιο των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης έχει αισθητά μικρότερο πάχος περί τα 0.65 μ.

Πηγές

Γενικώς οι αναφορές για το παρεκκλήσιο είναι πολύ λίγες. Η παλαιότερη αναφορά στο παρεκκλήσιο του Αγίου Αντύπα έχει γίνει από το δυτικό περιηγητή Gucci το έτος 1384⁴⁵⁵. Το παρεκκλήσιο αναφέρεται συνοπτικά με την αφιέρωση του στον Άγιο Αντύπα στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη⁴⁵⁶. Επίσης

⁴⁵¹ Περιγραφή Σινά, 133-134

⁴⁵² Uspenskij, Χριστιανική Ανατολή, 1857.

⁴⁵³ Το παρεκκλήσιο χρησιμοποιείται σήμερα ως Σκευοφυλάκιο του Καθολικού και για το λόγο αυτό δεν είναι δυνατή η επίσκεψη του και η λήψη φωτογραφιών.

⁴⁵⁴ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁵⁵ Brown, *Literary Sources*: 316, 321

⁴⁵⁶ Καδάς, Προσκυνητάρια, 166.

από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων περιγράφεται ομοίως συνοπτικά η ύπαρξη του παρεκκλησίου στην ορθή του θέση κοντά στη βορεινή πύλη του βήματος⁴⁵⁷. Το παρεκκλήσιο έχει επίσης απεικονιστεί για πρώτη φορά και υπομνηματιστεί στην κάτοψη του R. Pocolcke στην ορθή του θέση⁴⁵⁸.

Συμπεράσματα

Οι φάσεις του παρεκκλησίου σε κάτοψη, που έχουν απεικονιστεί από τους G. Forsyth και P. Grossmann, διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το δυτικό τοίχο τον οποίο ο πρώτος αποδίδει στον 6^ο ή τις αρχές του 7^{ου} αιώνα και ο δεύτερος σε μεταγενέστερη εποχή⁴⁵⁹. Από την εξέταση των φάσεων επιβεβαιώνεται η άποψη P. Grossmann ότι όλοι οι τοίχοι του παρεκκλησίου πλην του εγκάρσιου δυτικού ανήκουν στον 6^ο αιώνα και έχουν την τυπική δομή με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτό γρανίτη και γέμισμα ανάμεσα. Ο δυτικός τοίχος του παρεκκλησίου κτίστηκε όντως μεταγενέστερα για να διαιρέσει τον υφιστάμενο βόρειο πλευρικό χώρο και να σχηματιστούν δύο παρεκκλήσια (Σχ.32) όπως προκύπτει από την κάτοψη και το μικρό πάχος του. Ταυτόχρονα με τη διαίρεση πρέπει να έγινε και η διάνοιξη μια νέας θύρας στο βόρειο τοίχο του νότιου κλίτους ώστε να δοθεί προσπέλαση δεδομένου ότι η μοναδική προϋπάρχουσα είσοδος στον αρχικά επιμήκη χώρο βρισκόταν πολύ δυτικά και εξυπηρέτησε στη συνέχεια το γειτονικό παρεκκλήσιο. Την ίδια εποχή στον υφιστάμενο ανατολικό τοίχο διανοίχθηκαν δύο μικρές σχετικά αβαθείς κόγχες για να δημιουργηθεί το ιερό και κατασκευάστηκε χαμηλωμένος θόλος στην ανωδομή.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί από την έρευνα στις πηγές για το κατεδαφισμένο σήμερα μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, που ήταν κτισμένο νοτιοδυτικά του Καθολικού, προέκυψε ότι τα τέλη του 10^{ου} αιώνα οι πλευρικοί χώροι της βασιλικής χρησιμοποιούνταν ως καταλύματα προσκυνητών⁴⁶⁰. Από τις πηγές που παρουσιάστηκαν για το ίδιο το παρεκκλήσιο προκύπτει ότι παρεκκλήσιο με αφιέρωση στον Άγιο Αντύπα υπήρχε τον 14^ο αιώνα ενώ στη Μονή υπάρχει εικόνα του Αγίου Αντύπα του 13^{ου} αιώνα. Μία χρονολόγηση του παρεκκλησίου στον 12^ο- 13^ο αιώνα είναι πιθανή.

3.2.5 Παρεκκλήσιο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης

Περιγραφή

Το μικρό μονόχρωμο παρεκκλήσιο των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, όπως και το γειτονικό του παρεκκλήσιο του Αγίου Αντύπα, βρίσκονται μέσα στο σχετικά πολύ στενό και επιμήκη βόρειο πλευρικό χώρο του Καθολικού (Σχ. 82, Εικ. 129-137).

⁴⁵⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 156.

⁴⁵⁸ Pocolcke, *Description*, 151

⁴⁵⁹ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁶⁰ Aleksidze, Shanidze, Khevsuriani, Kavtaria, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*, 51-52.

Το παρεκκλήσιο είναι προσπελάσιμο απευθείας από το βόρειο κλίτος του Καθολικού από μία μοναδική θύρα. Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι περιορισμένη. Απεικόνιση των φάσεων του έχει γίνει τους G. Forsyth και P. Grossmann κατά τη δημοσίευση της γενικής κάτοψης του Καθολικού⁴⁶¹.

Πρόκειται για μονόχωρο παρεκκλήσιο με εσωτερικές διαστάσεις 2.07 X 5.92 μ. Καλύπτεται με χαμηλωμένο θόλο ύψους περί τα 2.78 μ. που στο μέσον του φέρει φεγγίτη. Αξιοσημείωτα είναι τέσσερα λίθινα προεξέχοντα φουρούσια που σώζονται διατεταγμένα ανά διαστήματα στη στάθμη της γένεσης του θόλου της νότιας πλευράς του παρεκκλησίου (Σχ. 82, Εικ. 129-137). Ο εξωτερικός βόρειος τοίχος του παρεκκλησίου, πάχους 0.94 μ., διαμορφώνεται με δύο αρχικά παράθυρα με οριζόντια λίθινα υπέρθυρα και κεκλιμένες ποδιές. Ο νότιος τοίχος του παρεκκλησίου προς το Καθολικό έχει πάχος 0.80 μ. Μόνον ο ανατολικός τοίχος, που συνανήκει με το γειτονικό παρεκκλήσιο του Αγίου Αντύπα, έχει αισθητά μικρότερο πάχος περί τα 0.65 μ. Από ένα μεμονωμένο σημείο απόπτωσης των επιχρισμάτων ενδέχεται ότι ο ανατολικός τοίχος του παρεκκλησίου να είναι κατασκευασμένος από πλίθρες.

Από την πλευρά του ιερού του παρεκκλησίου έχουν διαμορφωθεί κάπως άτεχνα δύο, άνισου μεταξύ τους μεγέθους, αβαθείς κόγχες που εγγράφονται στον ανατολικό τοίχο και δεν προεκτείνονται προς τα κάτω. Η μεγαλύτερη κόγχη που βρίσκεται προς τα νότια χρησιμοποιείται ως αψίδα ιερού και η βορειότερη ως πρόθεση. Κάτω από την κεντρική κόγχη υπάρχει στενό, ορθογώνιο σε κάτοψη κογχάριο. Η επιφάνεια της αγίας τράπεζας και της πρόθεσης διαμορφώνεται από λεπτού πάχους μαρμάρινες πλάκες, πιθανότατα σε δεύτερη χρήση. Μία μεγαλύτερου πάχους λίθινη πλάκα υποστηρίζει την αγία τράπεζα από κάτω (Εικ. 135-137).

Η μοναδική θύρα του παρεκκλησίου στο βόρειο τοίχο του αντίστοιχου πλάγιου κλίτους του Καθολικού έχει τους πλαϊνούς της λαμπάδες κάθετους. Δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί κατά πόσον διασώζει ίχνη αρχικού στροφέα. Το ιερό βρίσκεται ελαφρώς υπερυψωμένο σε σχέση με το δυτικό τμήμα του παρεκκλησίου ενώ το δάπεδο του, όπως και του υπόλοιπου ναού, αποτελείται από μεγάλες ορθογώνιες πλάκες με γκρίζο μάρμαρο πιθανότατα Προκονήσου. Το τέμπλο είναι απλό ξύλινο με ταμπλαδωτά θωράκια στην κατώτερη ζώνη και γραπτό διάκοσμο και μοιάζει σημαντικά με αυτά του παρεκκλησίου των Αγίων Ιωακείμ και Άννας που βρίσκεται απέναντι στο νότιο πλευρικό χώρο αλλά και μεγαλύτερα τα τέμπλα του Αγίου Ιακώβου και Αγίων Πατέρων. Φέρει σταύρωση αλλά δεν διαθέτει ζώνη με δωδεκάορτο.

Πηγές

Γενικώς οι αναφορές για το παρεκκλήσιο είναι πολύ λίγες. Η παλαιότερη αναφορά στο παρεκκλήσιο των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης έχει γίνει από το δυτικό περιηγητή Gucci το έτος 1384⁴⁶². Το παρεκκλήσιο αναφέρεται συνοπτικά με τη

⁴⁶¹ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁶² Brown, *Literary Sources*: 316, 321

σημερινή αφιέρωση του στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη⁴⁶³. Επίσης από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων περιγράφεται ομοίως συνοπτικά η ύπαρξη του ίδιου παρεκκλησίου στην ίδια θέση μάλιστα ορθά αναφέρεται «κοντά στη βορεινή πύλη του βήματος⁴⁶⁴». Το παρεκκλήσιο έχει επίσης απεικονιστεί για πρώτη φορά και υπομνηματιστεί στην κάτοψη του Καθολικού από τον R. Pococke στην ορθή του θέση⁴⁶⁵.

Συμπεράσματα

Οι φάσεις του παρεκκλησίου έχουν απεικονιστεί σε κάτοψη από τους προγενέστερους μελετητές G. Forsyth και P. Grossmann με μόνη διαφορά τον ανατολικό τοίχο τον οποίο ο πρώτος αποδίδει στον 6^ο αιώνα και ο δεύτερος ορθά σε μεταγενέστερη εποχή⁴⁶⁶, όπως έχει φανεί και από τη μελέτη του προς ανατολάς παρεκκλησίου του Αγίου Αντύπα. Από την περαιτέρω εξέταση των οικοδομικών φάσεων επιβεβαιώνεται η δεύτερη άποψη ότι δηλαδή όλοι οι τοίχοι του παρεκκλησίου - πλην του εγκάρσιου ανατολικού- ανήκουν στον 6^ο αιώνα και έχουν την τυπική δομή με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτό γρανίτη και γέμισμα ανάμεσα. Ο ανατολικός τοίχος του υπό μελέτη παρεκκλησίου κτίστηκε μεταγενέστερα για να διαιρέσει τον υφιστάμενο βόρειο πλευρικό χώρο και να σχηματιστούν δύο παρεκκλήσια όπως προκύπτει από το μικρό πάχος και τη δομή του. Λόγω της παρουσίας των επιχρισμάτων δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βεβαιότητα ότι εξαρχής κατασκευάστηκαν στον ανατολικό τοίχο οι δύο μικρές σχετικά αβαθείς κόγχες για να δημιουργηθεί το ιερό, πράγμα που είναι όμως πολύ πιθανό. Η ύπαρξη των επιμελημένων τεσσάρων λίθινων προβόλων στη στάθμη της γένεσης του θόλου επικάλυψης, που απαντάται και σε άλλα παρεκκλήσια του Καθολικού, συνδέεται πιθανότατα με την αρχική κάλυψη των πλευρικών χώρων στην ιουστινιάνεια εποχή με οριζόντιο δώμα.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί από την παράλληλη έρευνα στις πηγές για το κατεδαφισμένο σήμερα μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, που ήταν κτισμένο νοτιοδυτικά του Καθολικού, προέκυψε έμμεσα ότι στα τέλη του 10^{ου} αιώνα οι πλευρικοί χώροι της βασιλικής που ενδεχομένως τότε χρησιμοποιούνταν ως καταλύματα προσκυνητών, κατέστησαν κενά⁴⁶⁷. Είναι πολύ πιθανό η διαίρεση των πλευρικών χώρων για την ένταξη των παρεκκλησίων να έγινε στις αρχές του 12^{ου} αιώνα με τη νέα ανωδομή ή αργότερα. Από τις πηγές που παρουσιάστηκαν για το ίδιο το παρεκκλήσιο προκύπτει ότι παρεκκλήσιο με αφιέρωση στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη υπήρχε τον 14^ο αιώνα. Με τα λιγοστά στοιχεία που διαθέτουμε μία χρονολόγηση του παρεκκλησίου όπως και των υπόλοιπων παρεκκλησίων των τριών πλευρικών χώρων στην εποχή του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα θα ήταν πιθανή.

⁴⁶³ Καδάς, Προσκυνητάρια, 166.

⁴⁶⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 156.

⁴⁶⁵ Pococke, *Description*, 151

⁴⁶⁶ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁶⁷ Aleksidze, Shanidze, Khevsuriani, Kavtaria, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*, 51-52.

3.2.6 Παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Ιωακείμ και Άννας βρίσκεται σε σειρά μαζί με το γειτονικό του παρεκκλήσιο του Αγίου Συμεών του Στυλίτη μέσα στο σχετικά στενό (πλάτους εσωτερικά μόλις 2.05 μ.) και επιμήκη νότιο πλευρικό χώρο του Καθολικού (Σχ. 83, Εικ. 138-143). Είναι προσπελάσιμο απευθείας από το νότιο κλίτος του Καθολικού από τη μοναδική θύρα του. Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι περιορισμένη. Συνοπτική αναφορά των φάσεων έχει γίνει τους G. Forsyth και P. Grossmann κατά τη δημοσίευση της κάτοψης του Καθολικού⁴⁶⁸.

Πρόκειται για χώρο με εσωτερικές διαστάσεις περί τα 2.05 X 5.39 μ. που καλύπτεται με χαμηλωμένο θόλο. Ο ανατολικός τοίχος του παρεκκλησίου που έχει μεγάλο σχετικά πάχος περί το ένα μέτρο φέρει εκατέρωθεν θυρίδες και κόγχες. Από την ανατολική του πλευρά όπου βρίσκεται το σκευοφυλάκιο φέρει ορθογώνιες θυρίδες και από την πλευρά του ιερού του παρεκκλησίου φέρει δύο άνισου μεγέθους αβαθείς κόγχες. Η μεγαλύτερη κόγχη αρχικών διαστάσεων περί τα 0,84 μ. που βρίσκεται σχεδόν αξονικά χρησιμοποιείται ως αψίδα ιερού. Μάλιστα έχει διευρυνθεί κακότεχνα στο νότιο της άκρο προκειμένου να ενταχθεί μαρμάρινη τράπεζα σε δεύτερη χρήση διαστάσεων 0.54 X 0.90 μ. (Σχ. 84α, Εικ. 143). Η βορειότερη κόγχη έχει εν μέρει σχηματιστεί μέσα στο βόρειο και εν μέρει στον ανατολικό τοίχο και χρησιμοποιείται ως πρόθεση. Ο εσωτερικός βόρειος τοίχος πάχους περί τα 0.86 μ. φέρει το χαμηλό σχετικά άνοιγμα εισόδου, τα πλαϊνά του οποίου (λαμπάδες) είναι κάθετα, και το υπέρθυρο δεν διατηρεί στροφέα. Στον ίδιο τοίχο υπάρχουν δύο ορθογωνικής κάτοψης ερμάρια, ένα στον κυρίως ναό και ένα στο ιερό και ψηλά κάτω από τη γένεση του θόλου ίχνη από ένα απολαξευμένο λίθινο πρόβολο. Μόνον ο δυτικός τοίχος που συνανήκει στο παρεκκλήσιο του Αγίου Συμεών του Στυλίτη έχει αισθητά μικρότερο πάχος περί τα 0.53 μ. Το δάπεδο αποτελείται από τετράγωνες μαρμάρινες πλάκες. Το τέμπλο είναι απλό ξύλινο με ταμπλαδωτά θωράκια στην κατώτερη ζώνη και γραπτό διάκοσμο και όπως έχει αναφερθεί μοιάζει σημαντικά με αυτό του παρεκκλησίου των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης που βρίσκεται απέναντι στο βόρειο πλευρικό χώρο αλλά και μεγαλύτερα τα τέμπλα του Αγίου Ιακώβου και Αγίων Πατέρων. Φέρει σταύρωση αλλά δεν διαθέτει ζώνη με δωδεκάορτο.

Πηγές

Γενικώς οι αναφορές για το παρεκκλήσιο είναι πολύ λίγες. Η παλαιότερη αναφορά στο παρεκκλήσιο ως της “Αγίας Άννας” έχει γίνει από το δυτικό περιηγητή Giorgio Gucci το έτος 1384⁴⁶⁹. Το παρεκκλήσιο αναφέρεται συνοπτικά με την αφιέρωση του μόνο στην Αγία Άννα στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστο-

⁴⁶⁸ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁶⁹ Brown, *Literary Sources*, 316, 321

λίτη⁴⁷⁰. Επίσης από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων περιγράφεται ομοίως συνοπτικά η ύπαρξη του παρεκκλησίου της Αγίας Άννας στην ορθή του θέση κοντά στη νότια πύλη του βήματος⁴⁷¹. Το παρεκκλήσιο έχει επίσης απεικονιστεί για πρώτη φορά και υπομνηματιστεί ως «Αγίας Άννας» στην κάτοψη του R. Pococke στην ορθή του θέση⁴⁷².

Συμπεράσματα

Οι φάσεις του παρεκκλησίου σε κάτοψη που έχουν απεικονιστεί από τους G. Forsyth και P. Grossmann διαφέρουν ως προς το δυτικό τοίχο τον οποίο ο πρώτος αποδίδει στον 6^ο αιώνα και ο δεύτερος σε μεταγενέστερη εποχή⁴⁷³. Από την εξέταση των φάσεων επιβεβαιώνεται ότι όλοι οι τοίχοι του παρεκκλησίου πλην του εγκάρσιου δυτικού ανήκουν στον 6^ο αιώνα και έχουν την τυπική δομή με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτό γρανίτη και γέμισμα ανάμεσα. Όπως προκύπτει από την κάτοψη και το μικρό πάχος του ο δυτικός τοίχος του παρεκκλησίου κτίστηκε όντως μεταγενέστερα για να διαιρέσει τον υφιστάμενο βόρειο πλευρικό χώρο και να σχηματιστούν δύο παρεκκλήσια. Ταυτόχρονα με τη διαίρεση πρέπει να έγινε και η διάνοιξη μια νέας θύρας στο βόρειο τοίχο του νότιου κλίτους ώστε να δοθεί προσπέλαση δεδομένου ότι η μοναδική προϋπάρχουσα είσοδος στον αρχικά επιμήκη χώρο βρισκόταν πολύ δυτικά και εξυπηρέτησε στη συνέχεια το γειτονικό παρεκκλήσιο του Αγίου Συμεών Στυλίτη. Επίσης την ίδια εποχή στον υφιστάμενο ανατολικό τοίχο διανοίχθηκαν δύο μικρές σχετικά αβαθείς κόγχες για να δημιουργηθεί το ιερό.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί από την έρευνα στις πηγές για το κατεδαφισμένο σήμερα μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, που ήταν κτισμένο νοτιοδυτικά του Καθολικού, προέκυψε ότι τα τέλη του 10^ο αιώνα οι πλευρικοί χώροι της βασιλικής χρησιμοποιούνταν ως καταλύματα προσκυνητών⁴⁷⁴. Από τις πηγές που παρουσιάστηκαν για το ίδιο το παρεκκλήσιο προκύπτει ότι παρεκκλήσιο με αφιέρωση στην Αγία Άννα υπήρχε τον 14^ο αιώνα. Μία λίγο προγενέστερη χρονολόγηση του παρεκκλησίου κατά τον 12^ο - 13^ο αιώνα θα ήταν πιθανή.

3.2.7 Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίτου

Περιγραφή

Το μικρό μονόχωρο παρεκκλήσιο του Αγίου Συμεών Στυλίτου βρίσκεται στο νότιο πλευρικό κλίτος του Καθολικού της Μονής ανάμεσα στα παρεκκλήσια των Αγίων Αναργύρων στα δυτικά και των Αγίων Ιωακείμ και Άννας στα ανατολικά (Σχ. 83, Εικ. 144-154). Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι περιορισμένη. Απεικόνιση

⁴⁷⁰ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 165.

⁴⁷¹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 156.

⁴⁷² Pococke, *Description*, 151

⁴⁷³ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁷⁴ Aleksidze, Shanidze, Khevsuriani, Kavtaria, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*, 51-52.

των φάσεων του έχει γίνει τους G. Forsyth και P. Grossmann κατά τη δημοσίευση της κάτοψης του Καθολικού⁴⁷⁵.

Το παρεκκλήσιο είναι προσπελάσιμο από το νότιο κλίτος του Καθολικού μέσω χαμηλού σχετικά ανοίγματος πλάτους 0.80 μ. με οριζόντιο λίθινο υπέρθυρο με σ'θμδυτους λίθινους λαμπάδες και λίθινο κατώφλι. Το άνοιγμα δεν σώζει σήμερα θυρόφυλλο αλλά είναι εμφανή τα ίχνη στροφών στα δύο άκρα του ανωφλίου του (Εικ. 154).

Πρόκειται για χώρο με γενικές διαστάσεις περίπου 5.49 X 2.06 που καλύπτεται από χαμηλωμένο θόλο με μέγιστο ύψος 3.23 μ. Το δάπεδο του βρίσκεται κατά ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου του Καθολικού. Το ιερό διαμορφώνεται ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από τον κυρίως ναό και διαχωρίζεται από το παρεκκλήσιο με απλουστευμένο ξύλινο τέμπλο. Ο ανατολικός του τοίχος είναι διαμορφωμένος σε ιερό με μία υποτυπώδη κεντρική κόγχη, μία μικρή κόγχη πρόθεσης στα βόρεια και μία κόγχη στα νότια που εγγράφονται μέσα στο πάχος του τοίχου και εκτείνονται προς τα κάτω ως τη στάθμη της αγίας τράπεζας. Η διαμόρφωση της οριζόντιας επιφάνειας της αγίας τράπεζας γίνεται με μία πρόσθετη κτιστή κατασκευή που προεξέχει περί τα 0.12 μ. και καταλαμβάνει όλο το πλάτος της ανατολικής όψης. Στη θέση της αγίας τράπεζας και σε αντιστοιχία με την κόγχη έχει ενσωματωθεί μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος σε δεύτερη χρήση ενδεχομένως αγία τράπεζα ή τράπεζα εστίασεως (Σχ. 84β, Εικ. 146-147). Κάτω από την κεντρική αψίδα διαμορφώνεται στενότερη κόγχη ορθογωνικής κάτοψης με μορφή ανοικτού ερμαρίου. Στη βόρεια πλευρά σώζονται σε ύψος περί τα 2.5 μ. από τη στάθμη του κυρίως ναού δύο λίθινοι πρόβολοι, ο ένας από τους οποίους απολαξευμένος (Εικ. 148-149). Το δάπεδο του παρεκκλησίου αποτελείται από μεγάλες ισομεγέθεις πλάκες γκρίζου μαρμάρου. Μόνο σε επαφή με το λίθινο κατώφλι της εισόδου υπάρχουν ελάχιστα μικρά έγχρωμα μάρμαρα.

Πηγές

Γενικώς οι αναφορές για το παρεκκλήσιο είναι πολύ λίγες. Η παλαιότερη αναφορά στο παρεκκλήσιο του Αγίου Συμεών Στυλίου έχει γίνει από το δυτικό περιηγητή Giorgio Gucci το έτος 1384⁴⁷⁶. Το παρεκκλήσιο αναφέρεται συνοπτικά με την αφιέρωση του στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη⁴⁷⁷. Επίσης από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων περιγράφεται ομοίως συνοπτικά η ύπαρξη του ίδιου παρεκκλησίου στην ορθή του θέση⁴⁷⁸.

Το παρεκκλήσιο έχει επίσης απεικονιστεί για πρώτη φορά και υπομνηματιστεί στην κάτοψη του R. Pococke στην ορθή του θέση⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁷⁶ Brown, *Literary Sources*: 316, 323.

⁴⁷⁷ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 165.

⁴⁷⁸ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 156.

⁴⁷⁹ Pococke, *Description*, 151.

Συμπεράσματα

Οι φάσεις του παρεκκλησίου του Αγίου Συμεών Στυλίου που έχουν απεικονιστεί σε κάτοψη από τους G. Forsyth και P. Grossmann με μόνη διαφορά τον ανατολικό τοίχο τον οποίο ο πρώτος αποδίδει στον 6^ο αιώνα και ο δεύτερος σε μεταγενέστερη εποχή⁴⁸⁰. Από την εξέταση των φάσεων επιβεβαιώνεται ότι όλοι οι τοίχοι του παρεκκλησίου -πλην του εγκάρσιου ανατολικού- ανήκουν στον 6^ο αιώνα και έχουν την τυπική δομή με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτό γρανίτη και γέμισμα ανάμεσα. Στον 6^ο αιώνα ανήκει και το άνοιγμα της εισόδου. Όπως προκύπτει από την κάτοψη και το μικρό πάχος του ανατολικός τοίχος του παρεκκλησίου κτίστηκε όντως μεταγενέστερα για να διαιρέσει τον υφιστάμενο βόρειο πλευρικό χώρο και να σχηματιστούν τα δύο γειτονικά παρεκκλήσια. Λόγω της παρουσίας των επιχρισμάτων δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βεβαιότητα ότι εξαρχής κατασκευάστηκαν στον ανατολικό τοίχο δύο μικρές σχετικά αβαθείς κόγχες για να δημιουργηθεί το ιερό πράγμα που είναι όμως πολύ πιθανό. Ο δυτικός τοίχος έχει στο βόρειο του τμήμα τοπικά ανακατασκευαστεί με πλίνθρες. Η παρουσία των λίθινων προβόλων αποτελεί μία ισχυρή ένδειξη ότι η αρχική στέγαση του 6^{ου} αιώνα γινόταν με επίπεδο δώμα και είναι πολύ πιθανό οι χαμηλωμένοι θόλοι εισήχθησαν αργότερα.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί από την έρευνα στις πηγές για το κατεδαφισμένο σήμερα μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, που ήταν κτισμένο νοτιοδυτικά του Καθολικού, προέκυψε ότι στα τέλη του 10^{ου} αιώνα οι πλευρικοί χώροι της βασιλικής -βόρεια και νότια και πιθανότατα πριν γίνει η διαίρεση τους- χρησιμοποιούνταν ως καταλύματα προσκυνητών⁴⁸¹. Είναι πολύ πιθανό η διαίρεση να έγινε για την ένταξη των παρεκκλησίων. Από τις πηγές που παρουσιάστηκαν για το ίδιο το παρεκκλήσιο προκύπτει ότι παρεκκλήσιο με αφιέρωση στον Άγιο Συμεών τον Στυλίτη υπήρχε τον 14^ο αιώνα. Με τα λιγοστά στοιχεία που διαθέτουμε μία χρονολόγηση του παρεκκλησίου όπως και των υπόλοιπων τριών παρεκκλησίων των πλευρικών χώρων στον 12^ο - 13^ο αιώνα θα ήταν πιθανή.

Επίσης το μαρμάρινο δάπεδο φαίνεται να παρουσιάζει φάσεις η τελευταία από τις οποίες ενδεχομένως συνδέεται με την ανακατασκευή των δαπέδων του Καθολικού του έτους 1715⁴⁸².

Παρεκκλήσια δυτικών πύργων

Μέσα στο Καθολικό της Μονής Σινά σε αντιστοιχία κάτω από τους δύο δυτικούς πύργους διαμορφώνονται δύο περίπου τετράγωνοι σε κάτοψη χώροι που παλαιότερα ήταν ανοικτοί προς τα πλάγια κλίτη του Καθολικού. Στους χώρους αυτούς υπάρχουν σήμερα δύο παρεκκλήσια με ψηλά τέμπλα που αποκρύπτουν το εσωτε-

⁴⁸⁰ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁸¹ Aleksidze, Shaniidze, Khevsuriani, Kavtaria, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*, 51-52.

⁴⁸² Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150.

ρικό τους. Στο βορειοδυτικό χώρο το παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας και στο συμμετρικό του στα νοτιοδυτικά των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού.

3.2.8 Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας

Περιγραφή

Το μικρό μονόχωρο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας, αναφερόμενο παλαιότερα και ως Αγίας Ειρήνης, βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία του Καθολικού και παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με το συμμετρικό παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων στην απέναντι νοτιοδυτική γωνία (Σχ. 86, Εικ. 155-168). Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι περιορισμένη. Συνοπτική αναφορά των φάσεων έχει γίνει τους G. Forsyth και P. Grossmann κατά τη δημοσίευση της κάτοψης του Καθολικού⁴⁸³. Για την αρχική αφιέρωση του παρεκκλησίου στην Αγία Ειρήνη έχει ασχοληθεί η Γ. Φουκανέλη⁴⁸⁴.

Ακριβώς πάνω από το χώρο του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίνας ίσταται ο αρχικός ιουστινιάνειος βόρειος πύργος του Καθολικού και το νεώτερο κωδωνοστάσιο (1871) (Σχ. 37, 38). Το παρεκκλήσιο γειτνιάζει προς τα ανατολικά με τον δυτικό τοίχο του παρεκκλησίου των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης και προς τα δυτικά με τον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα. Το παρεκκλήσιο διαχωρίζεται από το κυρίως Καθολικό με ένα φαρδύ ημικυκλικό τόξο που είναι κτισμένο στη νότια του όψη στην προέκταση του βόρειου τοίχου του βόρειου κλίτους της βασιλικής. Από αυτό το μεγάλο τοξωτό άνοιγμα γίνεται η προσπέλαση του εσωτερικού του παρεκκλησίου. Σήμερα το τοξωτό άνοιγμα όπως επίσης και το εσωτερικό του παρεκκλησίου αποκρύπτονται πλήρως πίσω από ένα νεώτερο ξυλόγλυπτο τέμπλο με βημόθυρα που τοποθετήθηκε με την πρόσοψη του προς νότο.

Πρόκειται για χώρο με γενικές διαστάσεις 2.47 X 2.80 που βρίσκεται κατά ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου του Καθολικού. Ο ανατολικός του τοίχος είναι διαμορφωμένος σε ιερό με μία ελαφρά οξυκόρυφη κεντρική κόγχη πλάτους 0.73 μ και βάθους 0.55 μ. και μία μικρότερη κόγχη πρόθεσης που εγγράφονται μέσα στο πάχος του τοίχου και εκτείνονται προς τα κάτω ως τη στάθμη της αγίας τράπεζας. Η διαμόρφωση της οριζόντιας επιφάνειας της αγίας τράπεζας γίνεται με μία πρόσθετη κτιστή κατασκευή που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της ανατολικής όψης. Μέσα στην κεντρική κόγχη υπάρχει τοιχισμένη οριζόντια μαρμάρινη πλάκα (Σχ. 84γ). Κάτω από την κεντρική αψίδα διαμορφώνεται κογχάριο ορθογωνικής κάτοψης με μορφή ανοικτού ερμαρίου (Εικ. 163). Η βόρεια πλευρά του παρεκκλησίου, ταυτίζεται με τον εξωτερικό βόρειο τοίχο του καθολικού και διαμορφώνεται με ένα αρχικό μικρό ορθογώνιο παράθυρο με

⁴⁸³ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

⁴⁸⁴ Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 101-102.

κεκλιμένη ποδιά. Η δυτική πλευρά του ταυτίζεται με τον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα. Το δάπεδο του παρεκκλησίου αποτελείται από πλάκες λευκού και γκριζού μαρμάρου που στο ανατολικό τμήμα περιγράφονται με ταινίες με μικρά έγχρωμα μάρμαρα και προς το δυτικό τμήμα διαμορφώνονται ακτινωτά σχηματίζοντας θέματα (Εικ. 161-162). Η οροφή του χώρου αποτελείται από ξύλινες σανίδες που φέρουν γραπτό διάκοσμο με κάπως ατελή γεωμετρικά σχήματα που στην πλειοψηφία τους εγγράφονται σε κύκλους και με έντονα χρώματα όπως κόκκινο και πράσινο (Εικ. 165-166). Η οροφή του παρεκκλησίου βρίσκεται ακριβώς στο κάτω μέρος της ποδιάς ενός παραθύρου που βρίσκεται ανάμεσα στον νάρθηκα και στο χώρο και το απέκρυψε πλήρως. Το παράθυρο παραμένει ελεύθερο και ορατό μόνο από την πλευρά του νάρθηκα (Σχ. 38α). Αξίζει να σημειωθεί ότι το παρεκκλήσιο φέρει επιχρίσματα που καθ' ύψος φθάνουν ως την οροφή και δεν προεκτείνονται ψηλότερα.

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο καλύπτει ολόκληρη τη νότια πλευρά του παρεκκλησίου. Αποτελείται από βάση με ξύλινα θωράκια, τη ζώνη των δεσποτικών εικόνων και απλή επίστεψη με οριζόντιο επιστύλιο χωρίς ζώνη δωδεκάορτου. Η γνωστή κτητορική επιγραφή του τέμπλου βρίσκεται στην οριζόντια τραβέρσα κάτω ακριβώς από τις εικόνες. Στο δυτικό τμήμα αναγράφεται (Εικ. 157-158):

ΕΤΕΛΙΟΘΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΡΓΟΝ ΕΝ ΕΤΗ 1729 και στο ανατολικό τμήμα: *ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΣΥΜΕΩΝ ΜΟΝΑΧΟΥ*⁴⁸⁵.

Πηγές

Γενικώς οι αναφορές για το παρεκκλήσιο είναι πολύ λίγες. Όπως υπέδειξε η Γ. Φουκανέλη η αρχική αφιέρωση του παρεκκλησίου ήταν στην Αγία Ειρήνη, η οποία σταδιακά από τον 15^ο αιώνα απόνησε, παρά το γεγονός ότι στο τέμπλο του 18^{ου} αιώνα διατηρείται εικόνα της Αγίας Ειρήνης⁴⁸⁶.

Μία από τις παλαιότερες αναφορές στο παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίας έχει γίνει από το δυτικό προσκυνητή F. Fabri το έτος 1483⁴⁸⁷. Το παρεκκλήσιο αναφέρεται συνοπτικά με τη σημερινή αφιέρωση του στην Αγία Μαρίνα στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη⁴⁸⁸. Επίσης από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων περιγράφεται ομοίως συνοπτικά η ύπαρξη του ίδιου παρεκκλησίου στη σημερινή του θέση κοντά στη βορεινή πύλη του βήματος⁴⁸⁹. Το παρεκκλήσιο έχει επίσης απεικον-

⁴⁸⁵ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150. Τουλάχιστον σε μία εικόνα του τέμπλου υπάρχει όνομα ζωγράφου και χρονολογία του τέλους του 18^{ου} αιώνα. Στο δυτικό θωράκιο αναγράφεται ο ζωγράφος του γραπτού διακόσμου του τέμπλου : *ΧΕΙΡ ΝΕΟΦΥΤ(ΟΥ) ΜΟΝΑΧΟΥ*. Η επιγραφή συμπληρώνεται στο ανατολικό θωράκιο όπου αναγράφεται *ΚΡΗΤΟΣ ΤΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ* Αντίστοιχα η υπερκείμενη εικόνα φέρει επιγραφή *ΧΕΙΡ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΧΑΝΔΑΚΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ*. Η δυτική εικόνα του τέμπλου φέρει επιγραφή με χρονολογία : *ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΙΕΡΕΜΙΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ 1784*.

⁴⁸⁶ Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 101-102.

⁴⁸⁷ Brown, *Literary Sources*: 317, 322

⁴⁸⁸ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 165.

⁴⁸⁹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 156.

νιστεί για πρώτη φορά και υπομνηματιστεί στην κάτοψη του R. Pococke στη σημερινή του θέση⁴⁹⁰.

Συμπεράσματα

Από την εξέταση των φάσεων επιβεβαιώνεται ότι όλοι οι τοίχοι του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίνας ανήκουν στον 6^ο αιώνα και έχουν την τυπική δομή με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτούς δόμους από γρανίτη και γέμισμα ανάμεσα. Ο χώρος αυτός, όπως και ο συμμετρικός του στη νοτιοδυτική γωνία του Καθολικού όπου βρίσκεται το παρεκκλήσιο των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, ήταν αρχικά μεγάλου ύψους όπως και ο νάρθηκας και διαιρέθηκε καθ' ύψος με την ένταξη της ξύλινης οροφής πιθανότατα όταν έγινε το παρεκκλήσιο. Είναι βέβαιο ότι οι κόγχες του ιερού δεν ανήκουν στην αρχική φάση λόγω της άτεχνης χάραξης τους και απλά απολαξεύτηκαν στον ανατολικό τοίχο του παρεκκλησίου κατά την ένταξη του τελευταίου. Φαίνεται ότι πριν την ένταξη της ξύλινης οροφής οι τοίχοι δεν είχαν επιχρίσματα στο κατώτερο τους τμήμα δεδομένου ότι πάνω από την οροφή ο όροφος παραμένει ανεπίχριστος. Δεν υπάρχουν στοιχεία για να χρονολογηθεί με ακρίβεια η ένταξη του παρεκκλησίου. Μία προσπάθεια να παραλληλιστούν τα θέματα της οροφής του παρεκκλησίου με θέματα από χειρόγραφα της εποχής του 12^ο αιώνα είχε γίνει από τον Γ. Γαλάβαρη⁴⁹¹. Μία χρονολόγηση του παρεκκλησίου στον 12^ο-13^ο αιώνα είναι πιθανή. Από τις νεώτερες επισκευές του παρεκκλησίου μόνον αυτές του 18^{ου} αιώνα μπορούν να χρονολογηθούν με ακρίβεια και αφορούν το τέμπλο του 1729 και τα μαρμάρια δάπεδα που φαίνεται να συνδέονται με την ανακατασκευή των δαπέδων του Καθολικού του έτους 1715⁴⁹².

3.2.9 Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων

Περιγραφή

Το μικρό μονόχωρο παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία του Καθολικού και παρουσιάζει μεγάλη τυπολογική ομοιότητα με το συμμετρικό παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας στην απέναντι βορειοδυτική γωνία (Σχ. 87, Εικ. 169-177). Η βιβλιογραφία για το παρεκκλήσιο είναι περιορισμένη. Συνοπτική αναφορά των φάσεων έχει γίνει τους G. Forsyth και P. Grossmann κατά τη δημοσίευση της κάτοψης του Καθολικού⁴⁹³.

Ακριβώς πάνω από το χώρο του παρεκκλησίου ίσταται ο νότιος πύργος του Καθολικού (Σχ. 36, 38). Το παρεκκλήσιο γειτνιάζει προς τα ανατολικά με το δυτικό

⁴⁹⁰ Pococke, *Description*, 151.

⁴⁹¹ Galavaris, *Sinaitic Manuscripts*, 131, σημ. 35 όπου συγκρίνει με θέματα από χειρόγραφα της εποχής του 12^{ου} αιώνα ενδεχομένως δίνει ένα terminus ante quem.

⁴⁹² Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150.

⁴⁹³ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9, Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37.

τοίχο του παρεκκλησίου του Αγίου Συμεών του Στυλίτη και προς τα δυτικά με τον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα. Το παρεκκλήσιο διαχωρίζεται από το κυρίως Καθολικό με ένα φαρδύ τόξο που είναι κτισμένο στη βόρεια του όψη στην προέκταση του νότιου τοίχου του νότιου κλίτους. Από αυτό το μεγάλο τοξωτό άνοιγμα γίνεται η προσπέλαση του εσωτερικού του παρεκκλησίου. Σήμερα το τοξωτό άνοιγμα, όπως επίσης και το εσωτερικό του παρεκκλησίου, αποκρύπτονται πλήρως πίσω από ένα νεώτερο ξυλόγλυπτο τέμπλο με βημόθυρα που τοποθετήθηκε με την πρόσοψη του προς νότο (Εικ. 169). Πρόκειται για χώρο με γενικές διαστάσεις 2.93 X 2.43 μ. που βρίσκεται κατά ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου του Καθολικού. Ο ανατολικός του τοίχος είναι διαμορφωμένος σε ιερό με μία ελαφρά οξυκόρυφη κεντρική κόγχη, πλάτους 0.76 μ. και βάθους 0.58 μ. που εκτείνεται χαμηλά, έναν μόνον αναβαθμό από το δάπεδο. Δίπλα υφίσταται και μία μικρή κόγχη πρόθεσης. Και οι δύο κόγχες εγγράφονται μέσα στο πάχος του τοίχου. Η διαμόρφωση της οριζόντιας επιφάνειας της αγίας τράπεζας γίνεται με μία πρόσθετη κτιστή κατασκευή που καταλαμβάνει σχεδόν όλο το πλάτος της ανατολικής όψης σε ύψος περί το ένα μέτρο. Στη θέση της αγίας τράπεζας και σε αντιστοιχία με την κόγχη έχει ενσωματωθεί μάρμαρο σε δεύτερη χρήση (Σχ. 84δ, Εικ. 170-172). Κάτω από την κεντρική αψίδα διαμορφώνεται κόγχη ορθογωνικής κάτοψης με μορφή ανοικτού ερμαρίου. Στο πάνω μέρος του ανατολικού τοίχου υπάρχει μικρός κυκλικός φεγγίτης ο οποίος είναι η απόληξη ενός κεκλιμένου ιδιότυπου ανοίγματος. Στη δυτική πλευρά του παρεκκλησίου εξέχει σε βάρος του χώρου ο φυσικός βράχος. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο νάρθηκας παρουσιάζει ασυμμετρία στη θέση αυτή ακριβώς λόγω της παρουσίας του φυσικού βράχου. Το δάπεδο του παρεκκλησίου είναι σύνθετο. Αποτελείται από δύο μεγάλες κυκλικές πλάκες λευκού μαρμάρου που περιβάλλονται από μαρμαροθέτημα με μικρά λευκά, γκρι και έγχρωμα μάρμαρα σε διάφορα σχήματα (Εικ. 174-175). Η οροφή του χώρου αποτελείται από απλές ξύλινες σανίδες χωρίς διάκοσμο που εδράζονται σε ένα απλό ορθογωνικής διατομής περιμετρικό πηχάκι.

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο καταλαμβάνει ολόκληρη τη βόρεια πλευρά του παρεκκλησίου. Αποτελείται από βάση με ξύλινα θωράκια, τη ζώνη των δεσποτικών εικόνων και απλή επίστεψη με οριζόντιο επιστύλιο. Η κτητορική επιγραφή του τέμπλου βρίσκεται στην οριζόντια τραβέρσα κάτω ακριβώς από τις εικόνες. Στο δυτικό τμήμα αναγράφεται (Εικ. 176):

+ΜΝΙΣΘΙΤΙ ΚΥΡ(Ι)Ε ΣΥΜΕΩΝ, 1732⁴⁹⁴.

Το τέμπλο επιχρυσώθηκε από τον ζωγράφο μοναχό Νεόφυτο από την Κρήτη σύμφωνα με σχετική επιγραφή στο ξύλινο θωράκιο του τέμπλου (Εικ. 177):

ΕΧΡΥΣΩΘΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΔΙΑΣΤΥΛΟΝ/ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΚΡΗΤΟΣ / ΤΟΥ ΣΙΝΑΙΤΟΥ⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150.

Πηγές

Γενικώς οι αναφορές για το παρεκκλήσιο είναι πολύ λίγες. Η παλαιότερη αναφορά στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων έχει γίνει από το δυτικό προσκυνητή Gucci το 1384⁴⁹⁶. Το παρεκκλήσιο αναφέρεται συνοπτικά με την αφιέρωση του στους Αγίους Αναργύρους στα τέλη του 16^{ου} αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη⁴⁹⁷. Επίσης από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων περιγράφεται ομοίως συνοπτικά η ύπαρξη του ίδιου παρεκκλησίου στην ορθή του θέση κοντά στη βορεινή πύλη του βήματος⁴⁹⁸. Το παρεκκλήσιο έχει επίσης απεικονιστεί για πρώτη φορά και υπομνηματιστεί στην κάτοψη του R. Pococke στην ορθή του θέση⁴⁹⁹.

Συμπεράσματα

Από την εξέταση των φάσεων επιβεβαιώνεται ότι όλοι οι τοίχοι του παρεκκλησίου ανήκουν στον 6^ο αιώνα και έχουν την τυπική δομή με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτό γρανίτη και γέμισμα ανάμεσα. Ο χώρος αυτός, όπως και ο συμμετρικός του στη βορειοδυτική γωνία του Καθολικού όπου βρίσκεται το παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας, ήταν αρχικά μεγάλου ύψους όπως και ο νάρθηκας και διαιρέθηκε καθ' ύψος με την ένταξη της ξύλινης οροφής πιθανότατα όταν έγινε το παρεκκλήσιο.

Είναι βέβαιο ότι οι κόγχες του ιερού δεν ανήκουν στην αρχική φάση λόγω της άτεχνης χάραξης τους και απλά απολαξεύτηκαν στον ανατολικό τοίχο του παρεκκλησίου κατά την ένταξη του τελευταίου. Φαίνεται ότι πριν την ένταξη της ξύλινης οροφής οι τοίχοι δεν είχαν επιχρίσματα στο κατώτερο τους τμήμα δεδομένου ότι πάνω από την οροφή ο όροφος παραμένει ανεπίχριστος. Δεν υπάρχουν στοιχεία για να χρονολογηθεί με ακρίβεια η ένταξη του παρεκκλησίου αλλά από τις πηγές υφίσταται τον 14^ο αιώνα. Μία χρονολόγηση στον 12^ο-13^ο αιώνα θα ήταν πιθανή.

Από τις νεώτερες επισκευές του παρεκκλησίου μόνον αυτές του 18^{ου} αιώνα μπορούν να χρονολογηθούν με ακρίβεια. Το μαρμάρινο δάπεδο του παρεκκλησίου φαίνεται να παρουσιάζει φάσεις η τελευταία από τις οποίες ενδεχομένως συνδέεται με την ανακατασκευή των δαπέδων του Καθολικού του 1715. Το τέμπλο είναι παρόμοιο με αυτό του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίνας, και τα δύο έργα και του ίδιου ξυλογλύπτη, του μοναχού Συμεών. Από τη Γ. Φουκανέλη έχει παρουσιαστεί και ένα τρίτο τέμπλο του μοναχού Συμεών στο παρεκκλήσιο του μετοχίου των Αγίων

⁴⁹⁵ Η υπερκείμενη δεσποτική εικόνα φέρει την επιγραφή: 1729. ΧΕΙΡ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ. Στο θωράκιο κάτω από γραπτό διάκοσμο με εξαπτέρυγα αναγράφεται: ΕΧΡΥΣΩΘΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΔΙΑΣΤΥΛΟΝ / ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΚΡΗΤΟΣ / ΤΟΥ ΣΙΝΑΙΤΟΥ.

⁴⁹⁶ Brown, *Literary Sources*: 316, 323

⁴⁹⁷ Καδάς, Προσκυνητάρια, 165.

⁴⁹⁸ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 156.

⁴⁹⁹ Pococke, *Description*, 151.

Αναργύρων του έτους 1734⁵⁰⁰. Επίσης τέμπλο του μοναχού Συμεών πιθανότατα του έτους 1727 είχε και το παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως στο νότιο τείχος⁵⁰¹.

3.2.10 Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Θεολόγου (δεν σώζεται)

Το παλαιό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου όπως προκύπτει από τις πηγές και επιβεβαιώνεται από παλιές φωτογραφίες βρισκόταν νότια του νάρθηκα του Καθολικού και σωζόταν κατά χώραν ως το 1959⁵⁰² (Σχ. 18, αρ.12, Εικ. 178-182). Κατελάμβανε το χώρο πάνω από το πέρασμα-διαβατικό μεταξύ νάρθηκα και της περιοχής του κεντρικού πυρήνα και επιπλέον και το δώμα του νότιου πύργου του Καθολικού. Βρισκόταν σε στάθμη ψηλότερη από το μεσαιωνικό όροφο του νάρθηκα που κατεδαφίστηκε το 1959. Η προσπέλαση του φαίνεται πιθανόν να γινόταν από το δώμα του νάρθηκα.

Περιγραφή

Από φωτογραφία του εσωτερικού χώρου του μεσαιωνικού ορόφου του νάρθηκα πριν την καθαίρεση του προκύπτει ότι τουλάχιστον αυτός καλυπτόταν με δώμα που φερόταν από ξύλινες δοκούς. Το δώμα αυτό έφερε στα νότια το τμήμα του παρεκκλησίου του Θεολόγου που ήταν κτισμένο πάνω από αυτό⁵⁰³. Από τις εξωτερικές φωτογραφίες του παρεκκλησίου πριν την καθαίρεση του προκύπτει η ύπαρξη και ελαφρώς οξυκόρυφου τόξου στο δυτικό άκρο κάτω από το παρεκκλήσιο, που γεφύρωνε το κενό μεταξύ δώματος ορόφου νάρθηκα και του απέναντι πύργου και έφερε το παρεκκλήσιο (Εικ. 181). Μόνο το νότιο τμήμα του τόξου έχει σωθεί σήμερα, φέρει μάλιστα αραβική επιγραφή (Εικ. 182). Ένας ακόμη ελεύθερος εγκάρσιος τοίχος-αντηρίδα συνέδεε ψηλότερα το υπερυψωμένο κλίτος του Καθολικού με τη βόρεια όψη του παρεκκλησίου. Το παρεκκλήσιο ήταν παραδοσιακή κατασκευή με τοίχους από πλίνθρες και ξύλινες δοκούς που έφεραν το οριζόντιο δώμα⁵⁰⁴. Ένα παράθυρο και πιθανότατα μία πόρτα υφίσταντο στη βόρεια πλευρά του παρεκκλησίου ενώ η δυτική όψη του ήταν απολύτως τυφλή χωρίς ανοίγματα. Η κάτοψη του ήταν ορθογώνια. Η κόγχη του ιερού πρέπει να ήταν εγγεγραμμένη στην ανατολική όψη και διέθετε μικρό ορθογώνιο παράθυρο με ξύλινο καφασωτό (Εικ. 242).

Σύμφωνα με πληροφορία του οικονόμου π. Ευμενίου το παρεκκλήσιο σμαζί με τον όροφο του νάρθηκα κατεδαφίστηκε από τη Σιναϊτική αδελφότητα το 1959

⁵⁰⁰ Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 218.

⁵⁰¹ Σήμερα ενσωματωμένο στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ονουφρίου στην κοιλιά των Αγίων Τεσσράκοντα.

⁵⁰² Σύμφωνα με πληροφορία του μοναχού Ευμενίου Σιναΐτη.

⁵⁰³ Forsyth-Weitzmann, *Monastery*, (Plate XXIX B, XXXIb)

⁵⁰⁴ Σύμφωνα με πληροφορία του π. Ευμενίου Σιναΐτη ο οποίος το 1959 είχε παρευρεθεί στην κατεδάφιση (πληροφορία Μάρτιος 2011)

ώστε να ελευθερωθεί το δώμα του νάρθηκα και του νότιου πύργου και το εν μέρει αποφραγμένο παράθυρο του κεντρικού κλίτους του Καθολικού.

Πηγές

Σε ενθύμηση του κτήτορα ενός γεωργιανού χειρογράφου του τέλους του 10^{ου} αιώνα από τη συλλογή των νεοανευρεθέντων χειρογράφων το 1975 αναφέρεται ότι: «...έγώ ὁ Κύρικος ὁ *Midznadzoreli*... με ἠξίωσεν ὁ Θεός νὰ ὑπηρετῶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ὁρους τούτου τοῦ Ἁγίου ἀπὸ τὰ ἐφηβικά μου χρόνια ἕως τὰ γεράματα μου. Καὶ διὰ τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ ἀνωκοδόμησα (μικράν) ἐκκλησίαν ἔξωθεν τῆς θύρας τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ ἔκτισα ξενώνας διὰ τοὺς Ἄραβας πρὸς προσευχὴν διὰ τὴν ψυχὴν μου (...) καὶ διὰ διανυκτέρευσιν ὑπῆρχε μόνον ἡ ἁγία ἐκκλησία (...) καὶ εἶχε βεβηλωθεῖ ἀπὸ τὴ δυσσομία των καὶ ἐγὼ μετέφερα ἔξω τὸ διαμονητήριον τῆς νυκτός⁵⁰⁵». Το παρεκκλήσιο του Κυρίκου φαίνεται ότι ταυτίζεται με αυτό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο νότιο πύργο του Καθολικού και οι ξενώνες ταυτίζονται με τον επιμήκη ὄροφο που προστέθηκε τότε πάνω από το νάρθηκα. Η πληροφορία αυτή χρονολογεί το παρεκκλήσιο και τον ὄροφο του νάρθηκα στο 10^ο αιώνα⁵⁰⁶. Θα πρέπει να εξεταστεί περαιτέρω κατά πόσον η δημοσιευμένη ανορθόγραφη ελληνική επιγραφή σκαλισμένη σε ξύλινο θωράκιο που μνημονεύει κτήτορα Κύρικο, ανήκε στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Η επιγραφή αναφέρει:

+Κύριε /Εἰ|εσοῦ / Χριστέ,/ βο(ή)θι / Κυρίκου/ τοῦ ἀ/μαρτο/λοῦ τὸν /θεῶν/ ἡμῶν/ οἱ ἀναγι/νόσκον/τες μνίσ/κεσ(θ)ἔ μου⁵⁰⁷.

Σε άλλη ενθύμηση σε μεσαιωνικό αραβικό τυπικό αναφέρεται ότι το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου χρησιμοποιούνταν στο πλαίσιο του εορτασμού του Προφήτη Ηλία από αραβόφωνους μοναχούς⁵⁰⁸. Αυτό επιβεβαιώνει και τα σχετικά με την πρώιμη κτήση του που αναφέρονται στο γεωργιανό χειρόγραφο. Παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Ευαγγελιστή αναφέρεται στην περιγραφή του Niccolo Roggibonsi ότι υφίσταται στο Σινά ήδη από τον 14^ο αιώνα χωρίς όμως διευκρινίσεις για την ακριβή του θέση μέσα στη Μονή⁵⁰⁹. Στην περιγραφή του Παΐσιου Αγιαποστολίτου του 16^{ου} αιώνα προσδιορίζεται η θέση του παρεκκλησίου κοντά στη Μέση από την περιοχή της οποίας γίνεται η προσπέλαση του μέσω σκοτεινόμορφου χώρου (εννοεί πιθανότατα το διαγώνιο διαβατικό κατά μήκος της νότιας όψης του Καθολικού). Επίσης προκύπτει ότι το παρεκκλήσιο ήταν ορατό από τη στάθμη των Αγίων Πέντε Μαρτύρων⁵¹⁰. Συνοπτικότερη αλλά σαφέστερη περιγραφή της θέσης

⁵⁰⁵ Aleksidze κ.ά, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*, 51-52. Ευχαριστώ τη μεταφράστρια κ. Tamara Meskhi και τον Ν. Φύσσα για την πληροφορία.

⁵⁰⁶ Ενδέχεται ανορθόγραφη επιγραφή σε ξύλινο θωράκιο που μνημονεύει τον Κύρικο να ανήκε στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου

⁵⁰⁷ Ševčenko, *Inscriptions*, 264, επιγραφή 15.

⁵⁰⁸ Μειμάρης, *Κατάλογος*, 55.

⁵⁰⁹ Roggibonsi, *Voyage*, 134.

⁵¹⁰ Παΐσιος, *Ιστορία*, 2003, 65, 181.

του δίνει ο Νεκτάριος τον 17^ο αιώνα «ἀπάνω εἰς τὸ νοτικὸν μέρος τοῦ Νάρθηκος, ὅπου εἶναι καὶ πύργος παλαιὸς τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἄλλη ἐκκλησία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου»⁵¹¹. Στην κάτοψη της Μονῆς Σινά του R. Roscoe που δημοσιεύτηκε το 1743 το παρεκκλήσιο σημειώθηκε στη θέση Φ ορθά στη νοτιοδυτική περιοχή του Καθολικού. Στο υπόμνημα του σχεδίου αυτού αναφέρεται ορθά ως το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Ευαγγελιστή⁵¹². Στην ακριβέστερη κάτοψη της Μονῆς Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται η κάτοψη ενός παρεκκλησίου νοτιοδυτικά του Καθολικού χωρίς όμως αφιέρωση⁵¹³ ενώ στην Περιγραφή του 1817⁵¹⁴ δεν γίνεται καμία αναφορά για την ύπαρξη του πράγμα που υπονοεί ότι δεν ήταν σε χρήση. Το παρεκκλήσιο σωζόταν την εποχή της επίσκεψης του Rabino⁵¹⁵.

Συμπεράσματα

Πρόκειται για μικρό παρεκκλήσιο του τέλους του 10^{ου} αιώνα με κτήτορα τον Γεωργιανό μοναχό Κύρικο το οποίο τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του ενδέχεται να αποδόθηκε σε ορθόδοξους αραβόφωνους. Τυπολογικά επρόκειτο για μονόχωρο επιπεδόστεγο ναό. Δεν γνωρίζουμε τη μορφή και τον αριθμό των αψίδων εσωτερικά στο ιερό του παρεκκλησίου αλλά από τις παλιές απεικονίσεις οι κόγχες ήταν εγγεγραμμένες στον ανατολικό τοίχο. Με τα στοιχεία προτείνεται η αναπαράσταση του παρεκκλησίου σε κάτοψη (Σχ. 88).

⁵¹¹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 163.

⁵¹² Roscoe, *Description*, 150.

⁵¹³ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356-357.

⁵¹⁴ *Περιγραφή*, 135.

⁵¹⁵ Rabino, *Le monastère*, 34.

3.3 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΝΟΤΙΑΣ ΠΛΕΥΡΑΣ

Το νότιο τείχος της Μονής έχει διασωθεί από την ιουστινιάνεια εποχή σε όλο του το ύψος δηλαδή ως το ύψος των επάλξεων (Σχ. 91). Είναι κτισμένο με αμφίπλευρα μέτωπα από γρανίτη και συνδετικό κονίαμα ανάμεσα. Μόνο μικρό τμήμα του δυτικού άκρου του νότιου τείχους φαίνεται να έχει ανακατασκευαστεί. Σε άγνωστο χρόνο, ενδεχομένως μετά τον μεγάλο σεισμό του 1201, κατασκευάστηκαν μεγάλες κτιστές αντηρίδες στα δύο άκρα του τείχους και μία κοντύτερη ανάμεσα τους σε όλο το μήκος της νότιας όψης. Οι αντηρίδες απέκρυψαν πλήρως την κατώτερη σειρά των τοξοθυρίδων ώστε σήμερα να είναι ορατές δύο μόνον σειρές παραθύρων. Στο μέσον και στα δύο άκρα του τείχους υπάρχουν μικρές προεξοχές σε μορφή πύργων. Μέσα στις προεξοχές, στο ανατολικό άκρο και στο μέσον σώζονται δύο αυθεντικοί θολωτοί χώροι με παρεκκλήσια (Παρεκκλήσιο νότιου τείχους, Αγίου Νικολάου). Ένα ακόμη παρεκκλήσιο (Προφήτου Μωυσέως) σώζεται πάνω στο τείχος στο ανατολικό άκρο στη στάθμη όπου αργότερα, ενδεχομένως τη μεταβυζαντινή εποχή, χωρίς να αποκλείεται αυτό να έγινε νωρίτερα, κτίστηκε κλειστός περιμετρικός διάδρομος (Σχ. 89-91). Ο διάδρομος σημαντικά τμήματα του οποίου σώθηκαν στην ανατολική και βόρεια πλευρά ήταν κτισμένος με αργολιθοδομές και πλίθρες. Από την αρχική ιουστινιάνεια νότια πτέρυγα έχει διασωθεί μόνο μια βαθμιδωτή κατασκευή με τόξα στη νοτιοδυτική γωνία η χρήση της οποίας δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί (σιταποθήκη⁵¹⁶ ή κινστέρνα⁵¹⁷). Όλα τα υπόλοιπα ευτελή κτήρια της νότιας πλευράς αποτελούμενα από κελλιά και τέσσερα παρεκκλήσια (Σχ. 97, Εικ. 183) κατεδαφίστηκαν μαζί με τον υπερκείμενο στο τείχος περιμετρικό διάδρομο στο διάστημα 1900-1930 κατά την ανέγερση της νότιας πτέρυγας (Σχ. 92-93). Η νέα πτέρυγα με μικτό φέροντα οργανισμό από τοιχοποιίες και οπλισμένο σκυρόδεμα ολοκληρώθηκε το 1939 σύμφωνα με επιγραφή (Εικ. 216).

Στην εσωτερική πλευρά του νότιου τείχους, μέσα στη νότια πτέρυγα, υπήρχαν τέσσερα παρεκκλήσια, οι Άγιοι Σέργιος και Βάκχος, Άγιος Δημήτριος, Τρεις Ιεράρχες, Αρχάγγελος Μιχαήλ μαζί με άλλα χρηστικά κτήρια. Κανένα από αυτά δεν σώζεται σήμερα (Εικ. 217).

⁵¹⁶ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 32, σχ.1 σ. 31.

⁵¹⁷ Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική*, 36.

3.3.1 Παρεκκλήσιο νότιου τείχους

Περιγραφή

Το ιουστινιάνειο παρεκκλήσιο του νότιου τείχους δεν σώζει την αρχική του αφιέρωση και δεν βρίσκεται σε χρήση σήμερα (Σχ. 90, 92, 93, Εικ. 183-192). Πρόσφατα αναφέρεται από τη Μονή Σινά ως των Ταξιαρχών⁵¹⁸ και από τον Α. Παλιούρα ως «του Ιουστινιανού»⁵¹⁹. Κάτοψη του παρεκκλησίου συμπεριλήφθηκε από τους G. Forsyth και P. Grossmann στα αντίστοιχα σχέδια που δημοσίευσαν με τις ιουστινιάνειες φάσεις της Μονής⁵²⁰. Αναφορά έχει γίνει σε συνοπτική δημοσίευση από τη Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου⁵²¹. Από τους σύγχρονους μελετητές αναφορές στις τοιχογραφίες του παρεκκλησίου έχουν κάνει οι Γ. Σωτηρίου το 1957⁵²², Κ. Weitzmann το 1973⁵²³ και Α. Παλιούρας το 1990⁵²⁴.

Το παρεκκλήσιο βρίσκεται στο μέσον περίπου του νότιου τείχους σε αντιστοιχία με το σημερινό κεντρικό κλιμακοστάσιο της νεώτερης νότιας πτέρυγας. Είναι προσπελάσιμο από το πλατύσκαλο του κλιμακοστασίου μέσω της μοναδικής του θύρας στη βόρεια του πλευρά. Το παρεκκλήσιο είναι κτισμένο μέσα στο πάχος του ιουστινιάνειου τείχους που στη θέση αυτή είναι περί τα 2.80 μ. Είναι δρομικός μονόχωρος ναός με εσωτερικές διαστάσεις περίπου 0.90 X 3.30 μ. Καλύπτεται με ημικυλινδρικό θόλο με μέγιστο ύψος στο κλειδί του θόλου του περίπου 2.44 μ. Στον ανατολικό τοίχο έχει μικρή ημικυκλική κόγχη που προεκτείνεται προς τα κάτω μέχρι το δάπεδο. Στο δυτικό τοίχο εγγράφεται τυφλό αψίδωμα το κλειδί του οποίου βρίσκεται χαμηλότερα από την κόγχη στο ιερό. Στο κατώτερο του μέρος παρουσιάζει δεύτερη διεύρυνση ενδεχομένως με εκ των υστέρων απολάξευση. Στο νότιο τοίχο, που ταυτίζεται με το εξωτερικό τείχος, πάχους περί το ένα μέτρο, υπάρχει φωτιστικό άνοιγμα με μορφή τοξοθυρίδας με οριζόντιο υπέρθυρο και ελαφρώς κεκλιμένη ποδιά. Στο βόρειο τοίχο, πάχους περί τα 0.90 μ. υπάρχουν δύο ορθογώνια σε κάτοψη ερμάρια με οριζόντια υπέρθυρα που βρίσκονται όμως σε διαφορετικές στάθμες. Το πρώτο βρίσκεται στη συμβολή του βόρειου με τον ανατολικό τοίχο και έχει υποστεί μεταγενέστερες επεμβάσεις και το δεύτερο, σε χαμηλότερη στάθμη, απέναντι από την τοξοθυρίδα του νότιου τείχους. Σε ορισμένα σημεία όπου έχουν απολεσθεί τα επιχρίσματα, όπως στο βόρειο τμήμα του ανωφλίου της εισόδου που βρίσκεται

⁵¹⁸ Η σύγχρονη αναφορά για αφιέρωση του παρεκκλησίου που βρίσκεται στο νότιο τείχος στους Ταξιαρχές δεν επιβεβαιώθηκε από άλλες ιστορικές πηγές. Βλ. *Σιναϊτικόν Ημερολόγιον*, 56. Ενδέχεται η αφιέρωση στους Ταξιαρχές να είναι όψιμη μετά την κατεδάφιση των υποκείμενων παρεκκλησίων της νότιας πλευράς στις αρχές του 20ού αιώνα, ένα από τα οποία ήταν αφιερωμένο στον Αρχάγγελο Μιχαήλ.

⁵¹⁹ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 69-70.

⁵²⁰ Forsyth-Weitzmann, ό.π. 6-7, Grossmann, *Katharinenkloster*, 549, Σχέδιο 4.

⁵²¹ Μυριανθέως-Κουφοπούλου, *Παρεκκλήσια νοτίου τείχους*, 84-85.

⁵²² Σωτηρίου, *Τοιχογραφία*, 389, εικ.1.

⁵²³ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 17, Πίνακες IX A-B με γενικές απόψεις, CXCIV-CXCVIII λεπτομέρειες τοιχογραφιών.

⁵²⁴ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 69-70.

στο βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου, διακρίνεται ο τρόπος δομής του τείχους με μεγάλους λαξευτούς γρανιτόλιθους πρακτική που χρησιμοποιήθηκε στον 6^ο αιώνα.

Το παρεκκλήσιο είναι κατάγραφο με πρώιμο γραπτό ανεικονικό διάκοσμο με αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά μοτίβα. Η κόγχη του ιερού φέρει διάλιθο σταυρό που φέρει αναμμένα κεριά εκατέρωθεν του (Εικ. 185-190). Ψηλότερα υπάρχει οριζόντια διακοσμητική ζώνη και μία ζώνη με απλή έλικα. Το τεταρτοσφαίριο της αψίδας διακοσμείται με μικρό σταυρό γύρω του οποίου αναπτύσσεται αχιβάδα. Στο θόλο υπάρχει γεωμετρικός διάκοσμος με αλληλοτεμνόμενες διακοσμητικές ταινίες που σχηματίζουν διάχωρα που διακοσμούνται με πουλιά και ρόδακες και άλλα δυσανάγνωστα γεωμετρικά θέματα. Στους πλάγιους τοίχους υπάρχει απομίμηση ορθομαρμαρώσεων που διακόπτεται από γραπτούς κίονες με κιονόκρανα. Τέλος, πάνω από την κόγχη της δυτικής πλευράς υπάρχει το θέμα του ισοσκελή, πεπλατυσμένου ακτινοβόλου σταυρού μέσα σε στεφάνι και εκατέρωθεν πτηνά (Εικ. 189)⁵²⁵. Κάτω από τον σταυρό στο μέτωπο του δυτικού τοίχου εντοπίστηκε χάραγμα με τη χρονολογία ,αφκη' (=1528) (Εικ. 184).

Πηγές

Δεν εντοπίστηκε γραπτή αναφορά στο παρεκκλήσιο στις αξιόπιστες και σχεδόν πλήρεις πηγές των μεταβυζαντινών χρόνων που εξετάστηκαν όπως λ.χ. του 16^{ου} του Παϊσίου Αγιαποστολίτη και του 17^{ου} αιώνα του Νεκταρίου Ιεροσολύμων. Υπόμνηση της ύπαρξης του παρεκκλησίου στο μέσον του νότιου τείχους με έναν σταυρό, χωρίς όμως αφιέρωση, εντοπίστηκε μόνον στην κάτοψη του ιεροδιακόνου Γενναδίου του 1813⁵²⁶. Φαίνεται ότι χάθηκε πολύ νωρίς η δυνατότητα προσπέλασης του εσωτερικού του με τις διαδοχικές επισκευές των κτισμάτων της υποκείμενης νότιας πτέρυγας και για αυτό δεν αναφέρεται στις αξιόπιστες περιγραφές και ξεχάστηκε η αφιέρωση του. Όπως προκύπτει από φωτογραφία που δημοσιεύτηκε το 1869 από τους C. W. Wilson και H. S. Palmer την εποχή αυτή η είσοδος του παρεκκλησίου βρισκόταν πάνω από τα δώματα των κτιρίων της πτέρυγας⁵²⁷.

Συμπεράσματα

Το παρεκκλήσιο παρουσιάζει ενότητα στον τρόπο δομής και στον διάκοσμο του και έχει γίνει σε μία οικοδομική φάση με μόνη εξαίρεση την κόγχη στη βορειοανατολική γωνία. Η κόγχη φαίνεται να είναι μεταγενέστερη διάνοιξη, ενδεχομένως πρόθεση, πράγμα που μαρτυρεί ότι και αργότερα ο χώρος συνέχισε να χρησιμοποιείται ως παρεκκλήσιο. Γενικώς όλοι οι μελετητές που αναφέρθηκαν θεωρούν ότι τόσο το παρεκκλήσιο όσο και ο διάκοσμός του χρονολογούνται στο 6^ο αιώνα⁵²⁸

⁵²⁵ Σωτηρίου, *Τοιχογραφία*, 389, πίν 1.

⁵²⁶ Παπαστράτου, *Εικόνες*, 356, 357.

⁵²⁷ Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*.

⁵²⁸ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 17, Πίνακες IX A-B με γενικές απόψεις, CXCIV-CXCVIII λεπτομέρειες τοιχογραφιών. Γενικώς έχουν χρονολογήσει και τις τοιχογραφίες στο 6^ο αιώνα, θεωρώντας ότι το Σινά είχε μείνει μακριά από την εικονομαχία.

πράγμα που επιβεβαιώνεται και από την παρούσα εξέταση της αρχιτεκτονικής του. Οι τρόποι δομής, η καλή χάραξη της ημικυκλικής αψίδας του ιερού και η απουσία αρχικής πρόθεσης, ο καλά κατασκευασμένος ημικυκλικός θόλος, η αρχική τοξοθυρίδα στο νότιο τείχος δείχνουν ότι πρόκειται για κατασκευή του βου αιώνα εξαρχής προορισμένη για παρεκκλήσιο. Ακόμη η μνημειακή του θέση αξονικά στο προέχον τμήμα του μέσου του νότιου τείχους επιβεβαιώνουν ότι υπάρχουν προθέσεις και σχεδιασμός στο μικρό παρεκκλήσιο του 6^{ου} αιώνα, άγνωστης αρχικής αφιέρωσης.

3.3.2 Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου

Περιγραφή

Το μικρό παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου βρίσκεται μέσα στο ανατολικό άκρο του νότιου τείχους και κάτω από το παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωϋσέως (Σχ. 90, 93, 95, Εικ. 196-206). Σήμερα το παρεκκλήσιο έχει πλήρως απολέσει την αφιέρωση του, δεν βρίσκεται σε χρήση από τη Μονή και είναι εξαιρετικά δύσκολα επισκέψιμο. Συνοπτική κάτοψη του παρεκκλησίου συμπεριλήφθηκε από τον P. Grossmann σε γενικό σχέδιο που δημοσίευσε με τις λουσιτινιάνειες φάσεις του νότιου τείχους της Μονής⁵²⁹. Ταύτιση της άγνωστης ως σήμερα αφιέρωσης του παρεκκλησίου στον Άγιο Νικόλαο είχε γίνει σε συνοπτική δημοσίευση από τη Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου το 1999⁵³⁰.

Το παρεκκλήσιο είναι προσπελάσιμο από το χώρο της παλιάς πινακοθήκης στη δεύτερη στάθμη της νότιας πτέρυγας. Βρίσκεται σε στάθμη περίπου 2.20 μ. ψηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου της τελευταίας και είναι προσπελάσιμο με κινητή μόνο κλίμακα μέσω της μοναδικής του θύρας στη βόρεια του πλευρά. Το παρεκκλήσιο είναι κτισμένο μέσα στο πάχος του νότιου τείχους που στη θέση αυτή είναι περί τα 2.80 ως 3.00 μ. Είναι δρομικός μονόχωρος ναΐσκος με εσωτερικές διαστάσεις περίπου 1.32 X 3.45 μ. Καλύπτεται από ημικυλινδρικό θόλο που παρουσιάζει ακανονιστία με μέγιστο ύψος στο κλειδί του θόλου του που κυμαίνεται από 2.37 μ. στα ανατολικά ως 2.44 μ στα δυτικά. Μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου εγγράφονται μία μικρή κόγχη πρόθεσης στο βόρειο άκρο και μία κεντρική κόγχη. Η τελευταία βρίσκεται στη θέση ενός άτεχνα διευρυμένου παραθύρου του τείχους⁵³¹ που είναι σήμερα στο εξωτερικό του τμήμα τοιχισμένο. Το παράθυρο είναι διευρυμένο προς τα άνω ώστε να δημιουργηθεί τοξωτό υπέρθυρο. Επίσης είναι διευρυμένο και προς τα κάτω σχηματίζοντας ορθογωνικό σε κάτοψη ερμάριο σε βάθος τουλάχιστον 0.52 μ. Η αγία τράπεζα σχηματίζεται από ξύλινες σανίδες συνολικού πλάτους 0.34 μ. που εκτείνονται σε όλο το πλάτος του ανατολικού τοίχου. Η επιφάνεια

⁵²⁹ Grossmann, *Katharinenkloster*, 549, Σχέδιο 4, Μυριανθέως-Κουφοπούλου, *Παρεκκλήσια νοτίου τείχους*, 84-85.

⁵³⁰ Μυριανθέως, *Παρεκκλήσια νοτίου τείχους*, 84-85.

⁵³¹ Grossmann, *Katharinenkloster*, 549 και Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 31

αυτή προεκτείνεται προς τα ανατολικά μέσα στην κεντρική κόγχη με επιπλέον σανίδες σε βάθος 0.52 μ. διαιρώντας την σε δύο τμήματα.

Κατά μήκος του ανατολικού τοίχου, στο ύψος της γένεσης του θόλου, είναι στερεωμένη οριζόντια ξύλινη δοκίδα ύψους 6.8 εκ. και πλάτους 6 εκ. με πέντε θέσεις εγκάρσιων κηροστατών εν προβόλω. Από τους κηροστάτες σώζονται κατα χώρνα οι τρεις. Πρόκειται για τρία προέχοντα κατά 0.22 μ. σκαλιστά ξύλινα δοκάρια-κηροστάτες, διατομής 5 X 2.7 εκ., ενώ ένα ακόμη σώζεται λυτό πάνω στην υποκείμενη αγία τράπεζα. Τα ξύλινα αυτά στοιχεία φέρουν έγχρωμο καρδιόσχημο γραπτό διάκοσμο και στις άκρες τους καρφιά για τη στήριξη των κεριών (Εικ. 201-204). Στο τύμπανο του ανατολικού τοίχου υπάρχουν λίγα ίχνη από ζωγραφικό διάκοσμο με γραπτούς σταυρούς κόκκινου χρώματος μέσα σε μετάλλια (Σχ. 95).

Στο δυτικό τοίχο εγγράφεται ορθογωνικό σε κάτοψη ερμάριο βάθους 0.50 μ. με τοξωτό υπέρθυρο το οποίο διαιρείται σε δύο μέρη με ξύλινο ράφι στη γένεση του τόξου. Στο νότιο τοίχο του παρεκκλησίου, που ταυτίζεται με το εξωτερικό τείχος της Μονής, πάχους στη θέση αυτή περί τα 0.80 μ., υπάρχουν από ανατολικά προς τα δυτικά, ένα παράθυρο τοιχισμένο στο νότιο του άκρο, μία ορθογωνική σε κάτοψη κόγχη και ψηλότερα στη γένεση του θόλου στη συμβολή με το δυτικό τοίχο μία ακόμη μικρότερη οπή. Απέναντι από το τελευταίο στο βόρειο τοίχο πάχους 0.76 μ. υφίστανται, από δυτικά προς τα ανατολικά, μία παρόμοιας μορφής μικρή ορθογωνική οπή, το διαμπερές άνοιγμα της εισόδου και μία ακόμη ορθογωνική σε κάτοψη κόγχη. Στον ανατολικό παραστάτη της τελευταίας κόγχης σώζεται αμελής γραπτή επιγραφή που αποτελείται από δύο λέξεις που έχουν γραφτεί με κόκκινο χρώμα σε κυριλλικό αλφάβητο πιθανώς ονόματος ή τοπωνυμίου και από κάτω ο γεωγραφικός όρος Μολδαβία⁵³². Όλα τα μεγάλα ανοίγματα και κόγχες των μακρών πλευρών έχουν οριζόντια υπέρθυρα. Σε ορισμένα σημεία, όπως στη ποδιά του παραθύρου της νότιας πλευράς, όπου έχουν αποπέσει τα επιχρίσματα, διακρίνεται ο τρόπος δομής του τείχους με μεγάλους λαξευτούς γρανιτόλιθους.

Το δάπεδο αποτελείται από επίπεδους λαξευτούς σχιστόλιθους που περιβάλλουν στο μέσον ένα μαρμαροθέτημα από πολυγωνικής μορφής μικρά έγχρωμα μάρμαρα (Εικ. 198).

Οι τοίχοι του παρεκκλησίου φέρουν παλιά επιχρίσματα τα οποία έχουν άφθονα graffiti προσκυνητών και ορισμένα χαράγματα. Τα graffiti πυκνώνουν εμφανώς στην περιοχή της πρόθεσης (Εικ. 194-195). Το παλαιότερο που κατέστη δυνατόν να διαβαστεί φέρει τη χρονολογία 1682 (Εικ. 205). Εντοπίστηκαν επίσης graffiti του 1721, 1782, 1888, 1894, 1895. Οι νεώτερες χρονολογίες που εντοπίστηκαν είναι των ετών 1932 και 1939.

⁵³² Όπως υπέδειξε ο αρχαιολόγος Ν. Φύσσας η επιγραφή είναι ρουμανική και ενδέχεται να είναι του 19^{ου} αιώνα.

Πηγές

Παρά την απώλεια της αφιέρωσης του παρεκκλησίου στη Μονή κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα, η μελέτη των πηγών από το 16^ο ως το 19^ο αιώνα έδειξε ότι το παρεκκλήσιο αναφέρεται με την αρχική αφιέρωση του με μεγάλη συχνότητα. Η πρώτη μνεία στις πηγές για παρεκκλήσιο με αφιέρωση στον Άγιο Νικόλαο γίνεται από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη τον 16^ο αιώνα στην έμμετρη περιγραφή του που προσδιορίζει επιπρόσθετα τη θέση του κάτω από το παρεκκλήσιο των Μωυσή και Ααρών⁵³³. Ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων τον 17^ο αιώνα στην περιγραφή της Μονής προσδιορίζει συνοπτικά αλλά με μεγάλη ακρίβεια τη θέση του Αγίου Νικολάου: «*Εἰς δὲ τὴν ἄλλην γωνίαν τῆ Νότειον, μέσα εἰς τὸ τειχεῖον εἶναι ἄλλη (ἐκκλησία) τοῦ Ἁγίου Νικολάου*»⁵³⁴. Αντίστοιχα ο R. Roscoe στο υπόμνημα της κάτοψης της Μονής που δημοσίευσε το 1743 σημειώνει με το γράμμα «H» το παρεκκλήσιο των Μωυσή και Ααρών που βρίσκεται πάνω από τον Άγιο Νικόλαο⁵³⁵. Ο ιεροδιάκονος Γεννάδιος αναγράφει το όνομα του Αγίου Νικολάου στην κάτοψη της Μονής του 1813 στη νοτιοανατολική γωνία και κατά σύμβαση δίπλα σε αυτό του Προφήτου Μωυσέως⁵³⁶.

Μία ενδιαφέρουσα πληροφορία για το παρεκκλήσιο διατίθεται στην Περιγραφή του 1817 όπου αναφέρεται ότι το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου απαντάται πρώτο (στη σειρά) στο μεσημβρινό τείχος και έχει μικρό προαύλιο⁵³⁷.

Από παλιά δημοσιευμένη φωτογραφία περί το 1930 προκύπτει ότι υφίστανται δύο κόγχες στο ανατολικό τείχος στη συμβολή του με το νότιο ακριβώς στο ύψος του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου (Εικ. 193). Οι δύο κόγχες σήμερα δεν είναι πλέον ορατές.

Συμπεράσματα

Όπως έδειξε η δημοσίευση του P. Grossmann⁵³⁸ και επιβεβαίωσε η παρούσα εξέταση της αρχιτεκτονικής του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου, πρόκειται για θολωτό χώρο του 6^{ου} αιώνα διαμορφωμένο μέσα στο διευρυμένο ιουστινιάνειο τείχος, πιθανότατα αρχικό μικρό πύργο. Το αρχικό άνοιγμα της εισόδου στα νότια σώζεται αδιατάρακτο όπως επίσης το παράθυρο στο νότιο τείχος. Το αρχικό παράθυρο στα ανατολικά, πιθανώς τοξοθυρίδα, έχει διευρυνθεί και μετασκευαστεί σε τοξωτό, κατά την ένταξη της κάπως κακότεχνης κόγχης του ιερού σε μεταγενέστερη εποχή. Η πρόθεση είναι μεταγενέστερη και δημιουργήθηκε εμφανώς με απλή απολάξευση στον υφιστάμενο ανατολικό τοίχο που ταυτίζεται με το εξωτερικό τείχος της Μονής (Σχ.90). Παρόμοια μετασκευή του υπερθύρου σε ημικυκλικό έχει γίνει σε ερμάριο στο δυτικό τοίχο. Συμπερασματικά, οι τρόποι δομής, η κακότεχνη μετασκευή του

⁵³³ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 185.

⁵³⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁵³⁵ Roscoe, *Description*, 150.

⁵³⁶ Παπαστράτου, *Εικόνες*, 356, 357.

⁵³⁷ *Περιγραφή Σινά*, 134.

⁵³⁸ Grossmann, *Katharinenkloster*, 549 και Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 31 όπου τα ερμάρια θεωρούνται μεταγενέστερες διανοίξεις.

αρχικού ανατολικού παραθύρου σε κόγχη ιερού, η εκ των υστέρων απολάξευση κόγχης για δημιουργία πρόθεσης μέσα στον ανατολικό τοίχο, η μετασκευή σε τοξωτό του ερμαρίου του δυτικού τοίχου και η κάλυψη του εσωτερικού χώρου με επιχρίσματα επιβεβαιώνουν ότι πρόκειται για μετασκευή του μικρού ιουστινιάνειου πύργου σε παρεκκλήσιο σε μεταγενέστερη εποχή οπωσδήποτε πριν τον 16^ο αιώνα όταν πλέον αναφέρεται το παρεκκλήσιο στις πηγές με σαφήνεια.

Στοιχείο που βοηθά στον προσδιορισμό του χρόνου ένταξης του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου μέσα στον μικρό πύργο είναι η ταύτιση της αρχικής θέσης φορητής εικόνας με Δέηση του 13^{ου} αιώνα με τον Χριστό, την Παναγία και τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο από το εικονοφυλάκιο της Μονής με το τύμπανο του ανατολικού τοίχου του παρεκκλησίου. Η ταύτιση έγινε με την εξακρίβωση των διαστάσεων και της κατάστασης διατήρησης της και για την ώρα είναι το μόνο στοιχείο χρονολόγησης του παρεκκλησίου στη μέση βυζαντινή περίοδο και μάλιστα στον 13^ο αιώνα⁵³⁹. Η εικόνα με την κυκλική της απόληξη είναι πολύ πιθανόν να κατασκευάστηκε εξαρχής για αυτήν τη θέση. Φωτογραφία της εικόνας της Δέησης δημοσιεύτηκε σε πρόσφατη μελέτη του G. Pargulov του 2010 όπου με ασφάλεια χρονολογείται στο διάστημα 1230-1250 (Εικ. 206)⁵⁴⁰.

Η κατασκευή των ξύλινων κηραστατών φαίνεται ότι ανήκει στην εποχή της ένταξης της εικόνας στο παρεκκλήσιο ενδεχομένως στον 13^ο αιώνα και είναι μία μοναδική για το Σινά κατασκευή. Πιθανότατα και ο γραπτός διάκοσμος ανήκει στην εποχή αυτή (Εικ. 201-204).

Όπως αναφέρθηκε η ιστορική φωτογραφία περί το 1930 απεκάλυψε δύο γειτονικές κόγχες ιερού και πρόθεσης στο ανατολικό τείχος στην ίδια στάθμη με το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου. Ενδέχεται να έχουν σχέση με το προαύλιο στα βόρεια του παρεκκλησίου που αναφέρεται στην περιγραφή του 1817 (Εικ. 193)⁵⁴¹. Ενδέχεται σε μεταγενέστερη εποχή, λόγω της εγγενούς στενότητας του εσωτερικού του παρεκκλησίου, αυτό να μετατέθηκε στο δώμα σε επαφή με το βόρειο του τοίχο και τότε να απολαξεύτηκαν οι δύο κόγχες στο τείχος. Είναι βέβαιο από τα graffiti ότι το παρεκκλήσιο βρισκόταν σε χρήση τη μεταβυζαντινή εποχή. Τέλος είναι βέβαιο ότι η προσπέλαση του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου χάθηκε περί το 1930 όταν κατεδαφίστηκαν όλα τα κτήρια της νότιας πτέρυγας.

⁵³⁹ Η ταύτιση της δεήσεως με τον ανατολικό τοίχο του παρεκκλησίου του αγίου Νικολάου έγινε το 1997 από τον τότε Σκευοφύλακα της Μονής Σινά μοναχό Δανιήλ (Τσορμπατζίδη) Σιναΐτη, ο οποίος ευγενώς το έθεσε υπ' όψιν μας. Από τη θέση αυτή εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας.

⁵⁴⁰ Pargulov, *Painting at Sinai*, 347,365, Fig.108.

⁵⁴¹ *Περιγραφή Σινά*, 134.

3.3.3 Παρεκκλήσιο Προφήτου Μωυσέως (ή Προφητών Μωυσέως και Ααρών).

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως είναι κτισμένο στο ανατολικό άκρο της νότιας πλευράς του εξωτερικού τείχους της Μονής (Σχ. 89, 93, 96, Εικ. 207-216). Αναφορά και χρονολόγηση των τοιχογραφιών του έχουν γίνει από τους Γ. Σωτηρίου το 1957⁵⁴², Αθ. Παλιούρα το 1990⁵⁴³ και G. Pargulov το 2010⁵⁴⁴. Για την αρχιτεκτονική του έχει γίνει συνοπτική αναφορά από τη Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου το 1999⁵⁴⁵.

Το παρεκκλήσιο βρίσκεται ακριβώς από πάνω από το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου. Είναι ενσωματωμένο στην ανώτερη, τρίτη καθ' ύψος, στάθμη της νότιας πτέρυγας κατά μήκος της νότιας πλευράς του χώρου της βιβλιοθήκης συγχρόνων εντύπων, απ' όπου είναι προσπελάσιμο. Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο, τρουλαίο παρεκκλήσιο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένας υποτυπώδης συνεπτυγμένος σταυροειδής ναός του οποίου μόνον το ιερό σώζεται κατά χώραν. Καταλαμβάνει μαζί με τους εξωτερικούς τοίχους του όλο το πλάτος, περί τα 3.20 μ., του υποκείμενου ιουστινιάνειου τείχους. Στη θέση αυτή το νότιο τείχος σε όλο του το ύψος προεξέχει κατά 0.80 μ. προς τα νότια με μορφή πύργου πλάτους περί τα 6.20 μ. Το πλάτος του παρεκκλησίου στο εσωτερικό είναι στο φαρδύτερο σημείο του κυρίως ναού περί τα 2.75 μ. και αντίστοιχα το μήκος του εσωτερικά κυμαίνεται περί τα 8.80 μ. Το μέγιστο του ύψος μαζί με τον τρουλίσκο είναι περί τα 6 μ. Από ανατολικά προς δυτικά το παρεκκλήσιο χωρίζεται στο ιερό, στον νεώτερο τρουλαίο κυρίως ναό και στο επίσης νεώτερο επίμηκες δυτικό τμήμα με μορφή στοάς που καλύπτεται με πλάκα από σκυρόδεμα.

Το ιερό βήμα βρίσκεται σήμερα σε ψηλότερη στάθμη από τον τρουλαίο κυρίως ναό από τον οποίο είναι προσπελάσιμο με δύο βαθμίδες που ανοίγονται σε βάρος του. Το ύψος του ιερού είναι σημαντικά χαμηλότερο από το ύψος του δυτικού τμήματος του παρεκκλησίου. Το ιερό βήμα έχει πλάτος και μήκος περί το 1.65 μ. και καλύπτεται με τεταρτοσφαιρικό θόλο με μέγιστο ύψος περί τα 2.50 μ. Αξονικά μέσα στο πλάτος του ανατολικού τοίχου του ιερού, εγγράφεται δεύτερη μικρότερη αψίδα πλάτους 0.80 μ. και βάθους 0.60 μ. η βάση της οποίας διαμορφώνεται ως κτιστή Αγία Τράπεζα⁵⁴⁶. Πάνω από αυτήν υπάρχει μικρός κτιστός αναβαθμός σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο. Ψηλότερα υπάρχει ένα μικρό φωτιστικό κυκλικό άνοιγμα. Ο τρόπος δομής της μικρής αψίδας του ιερού με αργολιθοδομή είναι ορατός μόνον από το εξωτερικό της Μονής. Άγνωστος παραμένει ο τρόπος δομής του θολωτού χώρου του ιερού.

⁵⁴² Γ. Σωτηρίου, *Τοιχογραφίες*, 289-391.

⁵⁴³ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 71-72.

⁵⁴⁴ Pargulov, *Painting at Sinai*, 347.

⁵⁴⁵ Μυριανθέως-Κουφοπούλου, *Παρεκκλήσια νοτίου τείχους*, 84-85.

⁵⁴⁶ Ο Σωτηρίου αναφέρεται σε μαρμάρινη πλάκα στην αγία τράπεζα η οποία δεν κατέστη δυνατόν να επιβεβαιωθεί, ό.π. 390.

Η αφίδα του ιερού φέρει στο εσωτερικό της τοιχογραφίες. Στο ψηλότερο της σημείο βρίσκεται η παράσταση του Χριστού σε προτομή. Ακριβώς από κάτω υπάρχουν σχηματοποιημένα κτήρια και εκατέρωθεν της μικρής κόγχης, με την αγία τράπεζα, απεικονίζεται η σκηνή του Μαρτυρίου με τους ολόσωμους προφήτες Ααρών και Μωυσή με τα αντίστοιχα σύμβολα τους και άλλα σύμβολα της Παλαιάς Διαθήκης. Στο τεταρτοσφαίριο της μικρής αφίδας πίσω από την Αγία Τράπεζα διατηρείται τοιχογραφία της Θεοτόκου ως Πλατυτέρας με υψωμένα τα χέρια σε δέηση σε βαθύ κόκκινο κάμπο που αποτελεί τη μόνη παλιά τοιχογραφία που έχει χρονολογηθεί από τον Αθ. Παλιούρα στο 15^ο αιώνα (Εικ. 214) και πρόσφατα από τον G. Parpulov στον 13^ο αιώνα⁵⁴⁷. Οι υπόλοιπες τοιχογραφίες κατά τον ίδιο μελετητή φαίνεται ότι έχουν επιζωγραφιστεί από το μοναχό Παχώμιο⁵⁴⁸.

Το ιερό βήμα του παρεκκλησίου οριοθετείται με την κάπως πρόχειρη τοποθέτηση τμήματος ξυλόγλυπτου τέμπλου σε δεύτερη χρήση στο δυτικό του όριο που αποτελείται από βημόθυρα, δύο στύλους, το κεντρικό ημικυκλικό επιστύλιο και δύο μαρμάρινα μανουάλια.

Ο ανατολικός και μικρό τμήμα του νότιου τοίχου του παρεκκλησίου, όπως προκύπτει από τις ανεπίχριστες εξωτερικά όψεις τους, είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή με συνδετικό χώμα, ξυλοδεσιές και αρμολόγημα ασβεστοκονίαμα και εδράζονται στο στηθαίο του ιουστινιάνειου τείχους που έχει ύψος περί τα 1.20 μ. Το υπόλοιπο τμήμα του νότιου τοίχου του παρεκκλησίου πάχους περί τα 0.40 μ. ακολουθεί τη δομή του νότιου τοίχου του υπόλοιπου ορόφου δηλαδή αργολιθοδομή με συνδετικό ασβεστοτσιμεντοκονίαμα. Ο βόρειος τοίχος του παρεκκλησίου που βρίσκεται προς το χώρο της βιβλιοθήκης, έχει κατασκευαστεί με μορφή ανοικτής υπερυψωμένης στοάς, πιθανότατα από συμπαγή τούβλα, με δύο τετράγωνους σε κάτοψη πεσσούς διαστάσεων 0.50 X 0.50 μ., με χαμηλό κτιστό στηθαίο ανάμεσα στα ακραία μετακίονια. Η στοά αποτελείται από τρία τόξα εκ των οποίων το μεσαίο, από όπου γίνεται η προσπέλαση του παρεκκλησίου είναι στενότερο. Δύο μικρές κτιστές κλίμακες που αναρριχώνται στο εξωράχιο μικρού ημικυλινδρικού θόλου, με χαμηλά στηθαία, βρίσκονται σε αντιστοιχία με το κεντρικό τόξο της στοάς και οδηγούν σε κοινό πλατύσκαλο και από εκεί στο δυτικό τμήμα του παρεκκλησίου. Οι δύο συνεχόμενοι χώροι του παρεκκλησίου, που αντιστοιχούν στο κεντρικό και στο δυτικό τόξο της βόρειας πλευράς του, καλύπτονται με την προέκταση μίας ορατής εγκάρσιας δοκού με άξονα βορρά - νότο και με τη νεώτερη οριζόντια πλάκα από σκυρόδεμα που καλύπτει και την υπόλοιπη βιβλιοθήκη. Ο μεσαίος τετράγωνος σε κάτοψη χώρος που γεινιάζει με την αφίδα στο ιερό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κυρίως ναός του παρεκκλησίου. Καλύπτεται με μικρό τρούλο από σκυρόδεμα με χαμηλό τύμπανο που φέρεται από δύο εγκάρσιες οριζόντιες δοκούς με άξονα βορρά νότο, το βόρειο τόξο και προς τα νότια από τον εξωτερικό τοίχο. Στο τύμπανο του τρουλίσκου υπάρχουν τέσσερις αξονικοί μικροί στρογγυλοί φεγγίτες ανάμεσα σε δύο α-

⁵⁴⁷ Parpulov, *Painting at Sinai*, 347.

⁵⁴⁸ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 71-72.

πλουστευμένες ταινίες. Στη θέση των σφαιρικών τριγώνων υπάρχουν κωνοειδείς διακοσμήσεις και κάτω από τα εγκάρσια δοκάρια ένσταυρα διακοσμητικά κτιστά φουρούσια. Στον ανατολικό τοίχο του τρουλαίου χώρου υπάρχει ανάγλυφος σταυρός. Στο νότιο τοίχο υπάρχουν δύο ζεύγη παραθύρων, το πρώτο σε αντιστοιχία με τον τρουλίσκο και το δεύτερο στο δυτικό άκρο.

Πηγές

Μία αποσπασματική αναφορά σε ύπαρξη «εκκλησίας» αφιερωμένης στον Προφήτη Μωυσή στη Μονή Αγίας Αικατερίνας είχε γίνει τον 14^ο αιώνα από τον Niccolo Poggibonsi (1346-1350)⁵⁴⁹.

Το παρεκκλήσιο αναφέρεται σε αξιόπιστες πηγές από το 16^ο αιώνα ως πρόσφατα. Αξίζει να σημειωθεί ότι συχνότερα αναφέρεται ως «τοῦ Μωυσέως» και σπανιότερα ως των «Μωυσέως καὶ Ααρών» ενώ σε μία περίπτωση αναφέρεται ως «τοῦ Προφήτη Ααρών». Η πρώτη γνωστή και ασφαλής αναφορά στο παρεκκλήσιο αυτό γίνεται τον 16^ο αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη ως παρακάτω: (...) Προσέτι δὲ ἐπάνωθεν, τῷ ὕψει τοῦ τειχίου, / ναός τῷ Μωυσῆ ἐστί καὶ Ααρών τοῦ θείου. / Οὗτος μικρότερος ἐστί, ὄλος ζωγραφισμένος, / ἄνωθεν τοῦ τρισμάκαρος Νικολάου κτισμένος⁵⁵⁰. Από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων τον 17^ο αιώνα αναφέρεται: (...) πάλιν ἀπάνω ἀπὸ ταύτην ἑτέρα τοῦ Προφήτου Ααρών, καὶ αὐτὴ μέσα εἰς τὸ τειχεῖον, ὅτι τὸ τειχεῖον εἶναι παχὺ, ὅσον ἔχει μέσα δρόμον πλατὺν ἀπάνω εἰς τὸ ἄκρον, νὰ περιπατῆ τινὰς μέσα νὰ τριγυρίσῃ τὸ Μοναστήριον⁵⁵¹. Στην κάτοψη της Μονής Σινά του R. Roscoe που δημοσιεύτηκε το 1743 το παρεκκλήσιο σημειώθηκε πρόχειρα στη θέση Η. Στο υπόμνημα του σχεδίου αυτού αναφέρεται ως το παρεκκλήσιο των Μωυσέως και Ααρών πάνω από τον Άγιο Νικόλαο⁵⁵².

Στο σχέδιο του Ιω. Κορνάρου του 1778 απεικονίζεται προοπτικά η περιοχή του παρεκκλησίου στη νοτιοανατολική γωνία χωρίς όμως να είναι προφανές ποιο είναι το παρεκκλήσιο ανάμεσα στα κτίσματα⁵⁵³.

Στην ακριβέστερη κάτοψη της Μονής Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται η κάτοψη του παρεκκλησίου το οποίο μάλιστα αναφέρεται ως του Προφήτου Μωυσέως⁵⁵⁴.

Στην αξιόπιστη και αναλυτική Περιγραφή του 1817 αναφέρεται : Ἐν πρώτοις ἔχει παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου μὲ μικρὸν προαύλιον καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦ τείχους ἄλλο παρεκκλήσιον τοῦ Προφήτου Μωυσέως⁵⁵⁵.

Οι φωτογραφίες του 1869 των Wilson και Palmer⁵⁵⁶ απεικονίζουν το παρεκκλήσιο πίσω από προστατευτικό πλίνθινο τοίχο στα βόρεια του ενώ από νότια δια-

⁵⁴⁹ Poggibonsi, *Voyage*, 135. Δεν γνωρίζουμε αν εννοεί παρεκκλήσιο ή το Καθολικό.

⁵⁵⁰ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 185.

⁵⁵¹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁵⁵² Roscoe, *Description*, 150.

⁵⁵³ Τωμαδάκης, *Ιστορικό διάγραμμα*, 15.

⁵⁵⁴ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356-357.

⁵⁵⁵ *Περιγραφή*, 134.

κρίνονται αμυδρά δύο φωτιστικές σχισμές στη στάθμη που σήμερα υπάρχουν παράθυρα.

Από τον Ρ. Usrenkij τεκμηριώθηκε η κτητορική επιγραφή που ήταν σκαλισμένη στο προηγούμενο τέμπλο του παρεκκλησίου. Η επιγραφή σύμφωνα με τον Ρ. Usrenkij είχε ως εξής:

«Έτελειώθη τὸ παρὸν ἔργον διὰ χειρὸς Συμεὼν μονα)χοῦ ἐν ἔτει 1717⁵⁵⁷».

Πιθανότατα πρόκειται για το τέμπλο που σήμερα βρίσκεται παρατοποθετημένο σε άλλη θέση εκτός Μονής στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ονουφρίου στην κοιλάδα των Αγίων Τεσσαράκοντα (Πιν. 19)⁵⁵⁸. Η επιγραφή ήταν λαξευμένη κάτω από τις δεσποτικές εικόνες αλλά από τα σωζόμενα τμήματα του η επιγραφή και η χρονολογία μπορεί να διορθωθεί ως εξής:

«+ΕΤΕΛΕΙΟΘΙ (ΤΟ) ΠΑΡΟΝ ΕΡ(ΓΟΝ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΣΥΜΕΩΝ ΜΟΝΑ)ΧΟΥ ΕΤΕΙ 1727».

Είναι προφανές ότι η επιγραφή μνημονεύει τον τεχνίτη Συμεών που την ίδια εποχή, κατασκεύασε τα τέμπλα των παρεκκλησίων της Αγίας Μαρίνας (1729) και των Αγίων Αναργύρων στο Καθολικό (1732).

Πάνω στον ανατολικό τοίχο του κυρίως χώρου της βιβλιοθήκης υπάρχει κτητορική επιγραφή του 1939 που τεκμηριώνει την αποπεράτωση των εργασιών της και εμμέσως και του γειτονικού παρεκκλησίου του Μωυσή⁵⁵⁹.

Αξίζει να αναφερθεί ότι από τους νεώτερους μελετητές Γ. Σωτηρίου⁵⁶⁰ το 1957 και Α. Παλιούρα το 1990 το παρεκκλήσιο αναφέρεται ως του Προφήτου Μωυσέως μόνο⁵⁶¹.

Συμπεράσματα

Από την εξέταση των πηγών και της αρχιτεκτονικής του παρεκκλησίου του Προφήτη Μωυσή προκύπτει ότι από το αρχικό κτίσμα διατηρείται κατά χώραν μόνο ο ανατολικός και μικρό τμήμα από το νότιο τοίχο του ιερού βήματος. Το υπόλοιπο δυτικό τμήμα του παλιού παρεκκλησίου του Προφήτου Μωυσέως είχε ήδη κατεδαφιστεί στις αρχές του 20ού αιώνα και πριν το 1930. Είναι πολύ πιθανόν ότι και το τεταρτοσφαίριο του ιερού με τη νεώτερη ζωγραφική να αποτελεί ανακατασκευή σε νέα μορφή και με διαφορετικά υλικά δομής κατά τις εργασίες ανέγερσης της βιβλιοθήκης στη νεώτερη νότια πτέρυγα που ολοκληρώθηκαν το 1939 σύμφωνα με τη μαρμάρινη επιγραφή στο χώρο της βιβλιοθήκης (Εικ. 216).

Η ανέγερση του αρχικού παρεκκλησίου πιθανόν να συνδέεται με την υπερύψωση των εξωτερικών τειχών και την κατασκευή του κλειστού περιμετρικού δια-

⁵⁵⁶ Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*.

⁵⁵⁷ Η επιγραφή δημοσιεύτηκε από τον Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι, 1850*, 256-257 και Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150.

⁵⁵⁸ Βλ. Παράρτημα, 19 του παρόντος.

⁵⁵⁹ *ΩΚΟΔΟΜΗΤΑΙ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ / ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ / ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ / ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΟΥ ΚΟΤΣΙΚΑ / ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ,Α. ΛΘ'. ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΚΖ'*

⁵⁶⁰ Γ. Σωτηρίου, *Τοιχογραφίες*.

⁵⁶¹ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 71-72.

δρόμου από αργολιθοδομή και πλίθρες που ενδεχομένως έγινε κατά το 13^ο αιώνα ή το αργότερο τον 15^ο αιώνα⁵⁶². Η επιχειρούμενη κάτοψη σε αναπαράσταση του παρεκκλησίου ακολουθεί την προεξοχή των υποκείμενων ιουστινιάνειων τειχών δηλαδή με εξωτερικό μήκος παρεκκλησίου 6,20 μ. Το συνολικό πλάτος του αρχικού παρεκκλησίου μαζί με το πάχος των εξωτερικών τοίχων πρέπει να κυμαίνονταν περί το 3.20 μ. Είναι βέβαιο ότι το παρεκκλήσιο καλυπτόταν με οριζόντιο χωμάτινο δώμα. Φαίνεται πιθανόν ότι η αρχική αψίδα με την Πλατυτέρα σώζεται αλλά ήταν εγγεγραμμένη μέσα στον ανατολικό τοίχο και ότι το μικρό φωτιστικό κυκλικό άνοιγμα της αποτελεί νεώτερη διάνοιξη. Δεν φαίνεται πιθανό να υπήρχε αρχικά το θολωτό ιερό. Η αρχική προσπέλαση γινόταν από ευθύγραμμο βραχίονα κλίμακας στα δυτικά του παρεκκλησίου που οδηγούσε σε δώμα πάνω από κτήριο δίπλα από το παρεκκλήσιο του τείχους του Αγίου Νικολάου και από εκεί στον κλειστό περιμετρικό διάδρομο (Σχ. 96, δ).

Οι τοιχογραφίες χρονολογήθηκαν αρχικά από τον Γ. Σωτηρίου περί το 13^ο-14^ο αιώνα⁵⁶³. Ακολούθησε η χρονολόγηση του Α. Παλιούρα στα μέσα ή στο δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα σε σχέση με παρόμοιες τοιχογραφίες στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου και των Αγίων Αποστόλων ενός τοπικού Σιναϊτικού εργαστηρίου. Ο τελευταίος μάλιστα αναφέρει ότι η επιζωγράφηση έγινε από το μοναχό Παχώμιο⁵⁶⁴ πιθανότατα στο διάστημα 1930-1950. Θεωρούμε πιο πιθανή την πρόσφατη αναχρονολόγηση των τοιχογραφιών στον 13^ο αιώνα του G. Pargulov και συνακόλουθα και του παρεκκλησίου⁵⁶⁵.

3.3.4 – 3.3.7 Κατεδαφισμένα παρεκκλήσια νότιας πτέρυγας:

Άγιοι Σέργιος και Βάκχος, Άγιος Δημήτριος, Τρεις Ιεράρχες, Αρχάγγελος Μιχαήλ

Όπως έχει αναφερθεί το μόνο που διασώθηκε από τις αρχικές υποδομές της νότιας πλευράς ήταν μία ιουστινιάνεια κατασκευή με διπλά τόξα και βαθμίδες στη νοτιοδυτική γωνία ενδεχομένως αποθήκη σιτηρών⁵⁶⁶ ή στέρνα⁵⁶⁷. Η κατασκευή αυτή ακουμπούσε και στο νότιο και στο δυτικό τείχος.

Τέσσερα τουλάχιστον παρεκκλήσια που ήταν κτισμένα στις κατώτερες στάθμες κατά μήκος του νοτίου τείχους κατεδαφίστηκαν για να ανεγερθεί η σημερινή νότια πτέρυγα στις αρχές του 20ού αιώνα (Εικ. 217, 3). Η ύπαρξη τους τεκμηριώνεται πολλαπλώς από λίγες αλλά απολύτως αξιόπιστες πηγές δεδομένου ότι από τις φωτογραφίες που σώθηκαν δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί η ύπαρξη παρεκκλησίων (Εικ. 183). Από ανατολικά προς δυτικά υπήρχαν σχεδόν εν σειρά τα μικρά μο-

⁵⁶² Koufopoulos, Myrianteos-Koufopoulou, *The Monastery*, 137.

⁵⁶³ Γ. Σωτηρίου, *Τοιχογραφίες*, 289-391.

⁵⁶⁴ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 71-72.

⁵⁶⁵ Pargulov, *Painting at Sinai*, 345-414.

⁵⁶⁶ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 32, σχ.1 σ. 31.

⁵⁶⁷ Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική*, 36.

νόχωρα παρεκκλήσια των Αγίων Σεργίου και Βάκχου, Αγίου Δημητρίου, Τριών Ιεραρχών και Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατεδάφιση τους είχε προγραμματιστεί από τη Μονή Σινά ήδη από το έτος 1861. Στο υπόμνημα του Σιναϊτικού κώδικα 101 με ημερομηνία 2 Αυγούστου 1861 που δημοσίευσε ο Ι. Δημακόπουλος, κάτω από τον τίτλο «*Εργασία μαστόρων έν τῇ Μονῇ*» και τον υπότιτλο «*Έντός τῆς Μονῆς*» αναφέρονται και τα εξής: «*Νά κατεδαφίσωσι τὰ παρεκκλήσια τῶν Ταξιαρχῶν, Τριῶν Ιεραρχῶν, Μωυσέως, Αγίου Νικολάου καὶ Πέντε Μαρτύρων*⁵⁶⁸». Η κατεδάφιση των παρεκκλησίων πραγματοποιήθηκε αρκετά αργότερα από το 1861, οπωσδήποτε όμως πριν το 1930, όταν ξεκίνησε να κτίζεται η νότια πτέρυγα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το υπόμνημα δεν αναφέρει τα παρεκκλήσια των Αγίων Σεργίου και Βάκχου και του Αγίου Δημητρίου που επίσης κατεδαφίστηκαν. Ενδεχομένως τα δύο αυτά παρεκκλήσια είχαν ήδη εγκαταλειφθεί και τεθεί εκτός χρήσης. Επίσης τα παρεκκλήσια του Αγίου Νικολάου και του Προφήτου Μωυσέως που βρίσκονται μέσα και πάνω στο τείχος δεν κατεδαφίστηκαν όπως επίσης και των Πέντε Μαρτύρων που βρίσκεται σε άλλη θέση στο ανατολικό τμήμα του κεντρικού πυρήνα της Μονής.

Ένα πέμπτο παρεκκλήσιο, επίσης κατεδαφισμένο φαίνεται να υπήρχε στη νοτιοανατολική γωνία πάνω από το παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου. Η ύπαρξη του προκύπτει από δύο λαξευμένες κόγχες ιερού και πρόθεσης μέσα στην εσωτερική παρειά του ανατολικού τείχους που απεικονίζονται σε φωτογραφία περί το 1930 μετά τις κατεδαφίσεις⁵⁶⁹ (Εικ. 193). Δεδομένου ότι στις πηγές δεν αναφέρεται άλλη αφιέρωση παρεκκλησίου στη θέση αυτή ενδεχομένως ο χώρος αυτός απετέλεσε μεταγενέστερη επέκταση του μικροσκοπικού παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου μέσα στο πλάτος του τείχους με το οποίο γειτνιάζει. Για την ώρα γίνεται η υπόθεση ότι η λάξευση των κογχών πραγματοποιήθηκε όψιμα, ενδεχομένως το 19^ο αιώνα σε υφιστάμενο δώμα της περιοχής.

Η ταύτιση των παραπάνω παρεκκλησίων και η σχεδιαστική αναπαράσταση της κάτοψης τους έγινε με βάση τις πηγές και συγκεκριμένα με την περιγραφή του Νεκταρίου Ιεροσολύμων, σε αντιπαραβολή με την κάτοψη του ιεροδιακόνου Γενναδίου του 1813 και την κάτοψη των C.W. Wilson, H.S. Palmer, του 1869⁵⁷⁰ (Σχ. 96).

3.3.4 Παρεκκλήσιο Αγίων Σεργίου και Βάκχου

Η πρώτη γνωστή και όντως διαφωτιστική αναφορά για το παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου γίνεται από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη τον 16^ο αιώνα που αναφέρει ότι αυτό βρίσκεται πίσω - δηλαδή προς τα ανατολικά- του ναού του Αγίου

⁵⁶⁸ Δημακόπουλος, Έρευνες, 292, σημ. 70. Εδώ αναφέρονται προτεινόμενες κατεδαφίσεις βορειοανατολικά του Καθολικού και στην περιοχή του Οικονομείου. Αξίζει να σημειωθεί ότι το παρεκκλήσιο των Πέντε Μαρτύρων δεν κατεδαφίστηκε.

⁵⁶⁹ Βλ. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου.

⁵⁷⁰ Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*:

Δημητρίου και κοντά στον Άγιο Νικόλαο⁵⁷¹. Σύμφωνα με τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων το παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου βρισκόταν στη νότια γωνία της Μονής «κάτωθεν μὲν εἰς τὴν γῆν» δηλαδή σε στάθμη ισογείου⁵⁷². Συνοπτική αναφορά στην ύπαρξη του παρεκκλησίου γίνεται στο υπόμνημα της κάτοψης του R. Roscoe του 1743⁵⁷³. Δυστυχώς δεν περιλαμβάνεται καμία μνεία της ύπαρξης του στη λεπτομερή κάτοψη του ιεροδιακόνου Γενναδίου.

Δεν υπάρχουν μαρτυρίες στις πηγές για ύπαρξη του παρεκκλησίου προ του 16^{ου} αιώνα. Υπάρχουν όμως δύο εικόνες με τους στρατιωτικούς αγίους Σέργιο και Βάκχο στο Σινά. Η πρώτη είναι εγκαυστική και χρονολογείται στον 7^ο αιώνα⁵⁷⁴ και η δεύτερη στον 13^ο αιώνα⁵⁷⁵. Λόγω της βεβαιωμένης χωροθέτησης του παρεκκλησίου σε στάθμη ισογείου και σε συνδυασμό με την ύπαρξη της εικόνας του 7^{ου} αιώνα θα μπορούσε να γίνει η υπόθεση ότι υπήρχε παρεκκλήσιο στον 7^ο αιώνα στη θέση αυτή. Η παρουσία της εικόνας με τους στρατιωτικούς αγίους Σέργιο και Βάκχο του 13^{ου} αιώνα στο Σινά αποτελεί μία ένδειξη για ύπαρξη παρεκκλησίου μέσα στη Μονή την εποχή αυτή (Σχ. 98).

3.3.5 Παρεκκλήσιο Αγίου Δημητρίου

Για το παρεκκλήσιο του Αγίου Δημητρίου ο Παΐσιος Αγιαποστολίτης περιγράφει συνοπτικά ότι κατέχει μικρότερη έκταση από τον Τίμιο Πρόδρομο και ότι εφάπτεται του νότιου τείχους⁵⁷⁶. Συνοπτικότερη αναφορά γίνεται από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων που αναφέρει ότι βρίσκεται ανατολικότερα των Τριών Ιεραρχών⁵⁷⁷. Την ακριβή του θέση προσδιορίζει η κάτοψη του ιεροδιακόνου Γενναδίου⁵⁷⁸.

Ομοίως με το προγενέστερο παρεκκλήσιο δεν υπάρχουν στοιχεία για οποιαδήποτε τυπολογική κατάταξη και χρονολόγηση του παρεκκλησίου προ του 16^{ου} αιώνα (Σχ. 98).

3.3.6 Παρεκκλήσιο Τριών Ιεραρχών

Η πρώτη διαφωτιστική αναφορά για το παρεκκλήσιο των Τριών Ιεραρχών γίνεται ομοίως από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη τον 16^ο αιώνα που αναφέρει ότι είχε

⁵⁷¹ Καδάς, *Παρεκκλήσια*, 185.

⁵⁷² Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162

⁵⁷³ Roscoe, *Description*, 150. Σημειώνεται με Ξ το παρεκκλήσιο του Αγίου Δημητρίου το οποίο αναφέρεται ως «του Αγίου Δημητρίου και των Αγίων Σεργίων και Βάκχου».

⁵⁷⁴ Η εικόνα βρίσκεται στο Κίεβο. Weitzmann, *Icons from the Sixth to the Tenth Century*, 28-30, Πίν. 12, 52, 53.

⁵⁷⁵ Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, 192, Εικ.66.

⁵⁷⁶ Καδάς, *Παρεκκλήσια*, 185.

⁵⁷⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162

⁵⁷⁸ Παπαστράτου, *Εικόνες*, 356-357.

μικρό μέγεθος, ήταν πλήρως ζωγραφισμένο και ήταν ήδη την εποχή του ραγιασμένο από την παλαιότητα. Σε άλλη θέση ο ίδιος αναφέρεται στο ίδιο παρεκκλήσιο με το όνομα του Χρυσοστόμου χάριν της ομοιοκαταληξίας⁵⁷⁹. Από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων τεκμηριώνεται πλήρως ότι βρισκόταν κατά το νότιο τείχος, ότι γειτνιάζει προς τα ανατολικά με το παρεκκλήσιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ⁵⁸⁰ και είχε μικρό μέγεθος. Συνοπτική αναφορά στην ύπαρξη του παρεκκλησίου γίνεται στο υπόμνημα της κάτοψης του R. Roscoe που απεικονίζεται ορθά σε επαφή με την ανατολική πλευρά του Αρχαγγέλου Μιχαήλ⁵⁸¹. Την ακριβή του θέση προσδιορίζει η κάτοψη του ιεροδιακόνου Γενναδίου⁵⁸². Τυπολογικά επρόκειτο για μονόχωρο παρεκκλήσιο χωρίς νάρθηκα σε επαφή με το νότιο ιουστινιάνειο τείχος. Για τη χρονολόγηση του παρεκκλησίου αρκετά πριν τον 16^ο αιώνα, συμβάλλει η περιγραφή του Παΐσιου αλλά για την ώρα δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία (Σχ. 98).

3.3.7 Παρεκκλήσιο Αρχαγγέλου Μιχαήλ (1529, 1676)

Μία μεμονωμένη αναφορά σε ύπαρξη παρεκκλησίου αφιερωμένου στον Αρχάγγελο Μιχαήλ στη Μονή Αγίας Αικατερίνας είχε γίνει τον 14^ο αιώνα από τον Niccolo Ruggibonsi (1346-1350)⁵⁸³.

Την κτητορική επιγραφή του παρεκκλησίου του Αρχαγγέλου Μιχαήλ δημοσίευσε το 1856, αρκετά χρόνια πριν την κατεδάφιση του παρεκκλησίου και τη συνακόλουθη εξαφάνιση της ο P. Usrenkij. Αναφέρει μάλιστα ότι βρισκόταν στο εσωτερικό του παρεκκλησίου κάτω από το ταβάνι. Η επιγραφή είχε ως εξής:

Πάνσεπτος καὶ θειώτατος τοῦτος τῶν ἀρχαγγέλων οἶκος ἀνοικωδόμηται δι' ἐξόδου καὶ συνδρομῆς τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου Κυροῦ Ἰωακείμ τῆς μεγαλοπόλεως ἀλεξανδρείας⁵⁸⁴ καὶ κρητοῦ τῆς οἰκουμένης, τοῦ ἐξ Ἀθηναίων τὸ γένος, ἐν τῷ ,ζλζ' ἔτει (=1529). + Τὰ προγραφέντα εἶναι τῆς πρώτης οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ. Ἐπεὶ καὶ τὰ

⁵⁷⁹ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 185, 189.

⁵⁸⁰ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁵⁸¹ Roscoe, *Description*, 150. Σημειώνεται με G το παρεκκλήσιο των Τριών Ιεραρχών.

⁵⁸² Παπαστράτου, *Εικόνες*, 356-357.

⁵⁸³ Ruggibonsi, *Voyage*, 134.

⁵⁸⁴ Παραφράσεις του θαύματος κατά το οποίο ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Ιωακείμ (1487-1567), υποχρεώθηκε από τον προτελευταίο σουλτάνο των Μαμελούκων Κάντσου Γκάμπρη, προ της κατάληψης της Αιγύπτου το 1517 από τον σουλτάνο της Κωνσταντινούπολης Σελήμ Α, να πιεί δηλητήριο το οποίο όμως μετατράπηκε σε κρασί, υπάρχει και στο κείμενο του οδοιπορικού του εμπόρου Τρύφωνος Κορομπεϊνικωφ στους Αγίους Τόπους της Ανατολής (1593-1594) όπου αναφέρεται ότι ο Ιωακείμ μόνασε δώδεκα έτη στο μοναστήρι του Σινά. Άλλη παράφραση του θαύματος σώζεται στον Συνέκδημο του αρχιεπισκόπου Πορφύριου Β' (Κάλλιστος, *Όδοιπορικόν*, 587-593, Πορφύριος Β, *Συνέκδημος*, 95-96.). Στοιχεία για την δραστηριότητα του Πατριάρχη Αλεξανδρείας σε σχέση με γερμανούς προσκυνητές στην Αίγυπτο και το Σινά κατά τον 16^ο αιώνα δημοσιεύτηκαν και από τον Β.Α. Μυστακίδη. Εδώ αναφέρεται ότι ο Ιωακείμ το έτος 1562 ήταν ήδη 120 ετών (Μυστακίδου, *Γερμανοί Περιηγηταί*, 152-156). Άμαντος, *Σιναϊτικά μνημεία*, 20 αναφέρεται ότι ο Ιωακείμ ο Αθηναίος ήταν Πατριάρχης από το 1487-1567.

νῦν ἐσαθρώθη καὶ παλαιόθη τῇ τοῦ χρόνου, τῇ τοῦ θεοῦ χάριτι εἵληφεν δευτέραν οἰκοδομήν παρά τῆς ἡμῶν ταπεινότητος ἐν τῷ ,ζρπδ' (=1676)⁵⁸⁵.

Τα περί της κτίσης του παρεκκλησίου με δαπάνη του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Ιωακείμ που αναφέρονται στην κτητορική επιγραφή που διέσωσε ο Ρ. Usrenkij διέσωζαν επίσης ο Παΐσιος Αγιαποστολίτης και ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων στις προγενέστερες περιγραφές τους.

Ο Παΐσιος τον 16^ο αιώνα αναφέρει το ναό αφιερωμένο στον Αρχάγγελο Μιχαήλ ενώ σε άλλο σημείο τον κατονομάζει ως «ναό του Ταξιάρχου». Περιγράφει ότι ο ναός ήταν περικαλλής, εφάπτονταν του τείχους της Μονής, ότι ήταν ο ευπρεπέστερος όλων των ναών, ότι είχε στέγη κοσμημένη με κλαδιά και πλουμιά, είχε ευρύχωρο βήμα, αγία τράπεζα ελεύθερα ιστάμενη και τέμπλο διακοσμημένο με εικόνες⁵⁸⁶.

Ο Νεκτάριος τον 17^ο αιώνα περιγράφει συνοπτικά την ακριβή θέση του παρεκκλησίου του «Ταξιάρχη Μιχαήλ» την οποία προσδιορίζει στη δυτική γωνία της Μονής και αναφέρεται επίσης στον κτήτορα του, «έναν πατριάρχη Αλεξανδρείας με τὸ ὄνομα Ἰωακείμ»⁵⁸⁷.

Συνοπτική αναφορά στην ύπαρξη του παρεκκλησίου γίνεται στο υπόμνημα της κάτοψης του R. Roscoe όπου το παρεκκλήσιο απεικονίζεται ορθά στη νοτιοδυτική γωνία της Μονής σε επαφή με τη δυτική πλευρά των Τριών Ιεραρχών⁵⁸⁸.

Ως προς τη χρονολόγηση του παρεκκλησίου από την επιγραφή το παρεκκλήσιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ φαίνεται ότι κτίστηκε το έτος 1529, ενδέχεται όμως να είναι προγενέστερο αν λάβει κανείς υπόψη την αποσπασματική αναφορά του Niccolo Roggibonsi⁵⁸⁹. Επίσης από την επιγραφή προκύπτει ότι το παρεκκλήσιο είχε υποστεί ανακαίνιση το 1676. Ως προς την τυπολογία του παρεκκλησίου από την κάτοψη του ιεροδιακόνου Γενναδίου μπορεί να γίνει η υπόθεση ότι ήταν μονόχωρος χωρίς νάρθηκα. Δεδομένου ότι είχε οριζόντια ξύλινη οροφή φαίνεται ότι η κάλυψη του γινόταν με οριζόντιο δώμα. Είναι πιθανόν να είχε εγγεγραμμένες κόγχες ιερού και πρόθεσης στον ανατολικό του τοίχο όπως έχουν τα παρεκκλήσια του 16^{ου} αιώνα στη Μονή Σινά (Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και Αγίου Αντωνίου).

Συμπερασματικά το έτος 1529 κτίστηκε το παρεκκλήσιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ ενώ όλα τα υπόλοιπα παρεκκλήσια της νότιας πλευράς υπήρχαν στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Δεν υπάρχουν για την ώρα άλλα στοιχεία για τυχόν προγενέστερη χρονολόγηση τους (Σχ. 98).

⁵⁸⁵ Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 248, επιγραφή 9. Επίσης σε Rabino, *Le monastère*, 34 και Ἰμαντος, *Σιναϊτικά μνημεῖα*, 21 όπου γίνονται αντίστοιχα μνείες της δημοσίευσης του Usrenkij και του έτους 1529.

⁵⁸⁶ Παΐσιος, *Ιστορία*, 188-189.

⁵⁸⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁵⁸⁸ Roscoe, *Description*, 150, όπου σημειώνεται με F το παρεκκλήσιο του αρχαγγέλου Μιχαήλ.

⁵⁸⁹ Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για να υποστηριχθεί ότι το παρεκκλήσιο που αναφέρει ο Niccolo Roggibonsi τον 14^ο αιώνα ήταν το υπερκείμενο μικρό παρεκκλήσιο στο μέσον του νότιου τείχους.

3.4 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΠΥΡΗΝΑ

Η περιοχή του κεντρικού πυρήνα της Μονής αναπτύσσεται ανατολικά, δυτικά και νότια του προΐουστινιάνειου πύργου (Σχ. 99-106). Η περιοχή έχει αναπτυχθεί δυναμικά με αλληπάλληλες επεκτάσεις και επισκευές και δεν είναι προσπελάσιμη σε ορισμένα της τμήματα. Το διαβατικό που εκτείνεται με άξονα βορρά-νότου σε επαφή με την ανατολική πλευρά του πύργου χωρίζει την περιοχή συμβατικά σε ανατολικό και δυτικό τμήμα. Στο ανατολικό της τμήμα σώζονται τα παρεκκλήσια των Αγίων Στεφάνου και Αντωνίου σε επαφή με το συγκρότημα του πύργου. Ένα τρίτο παρεκκλήσιο της Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων είχε κατεδαφιστεί από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ή και πιο πριν και βρισκόταν σε δώματα βόρεια του Αγίου Στέφανου. Στο δυτικό τμήμα του κεντρικού πυρήνα σώζονται στην κατώτερη στάθμη τα παρεκκλήσια των Αγίων Αποστόλων (β) και Αγίων Δέκα Μαρτύρων και στην πάνω στάθμη του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Αγίων Πέντε Μαρτύρων.

3.4.1 Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της περιοχής του κεντρικού πυρήνα της Μονής σε στάθμη ισογείου (Σχ. 99, 100, 104, 105, 107, 108, Εικ. 218 - 237). Η προσπέλαση του γίνεται απευθείας από την ομώνυμη αυλή στα νότια, στο δυτικό όριο της οποίας βρίσκεται φρεατοστέγασμα με ενσωματωμένη κρήνη. Η βιβλιογραφία για τη χρονολόγηση του παρεκκλησίου περιορίζεται σε συνοπτική αναφορά του I. Ševčenko⁵⁹⁰, ενώ συνοπτική αναφορά για την αρχιτεκτονική του έχει γίνει από τη Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου⁵⁹¹. Για την ιστορία του έχει γίνει αναφορά από την Γ. Φουκανέλη⁵⁹².

Η ανατολική πλευρά του παρεκκλησίου δεν είναι σήμερα ορατή εξωτερικά και συνορεύει με μικρή στεγασμένη αυλή⁵⁹³ που το διαχωρίζει από τον προΐουστινιάνειο πύργο που βρίσκεται ανατολικά. Προς τα βόρεια το παρεκκλήσιο είναι ενσωματωμένο σε όλο το ύψος του στο τριώροφο κτήριο των αρχιεπισκοπικών κελιών. Μόνον η νότια και η δυτική πλευρά του παρεκκλησίου είναι ελεύθερες και περίοπτες. Προς στα δυτικά το παρεκκλήσιο γειτνιάζει με το μεγάλο ανοικτό ανηφορικό δρόμο που συνδέει την είσοδο της Μονής με τη νότια πτέρυγα.

Στην παρούσα του μορφή το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου είναι ένας δρομικός ορθογώνιος θολοσκεπής χώρος χωρίς νάρθηκα. Πρόκειται για ένα σχετικά

⁵⁹⁰ Ševčenko, *Inscriptions*, 257.

⁵⁹¹ Μυριανθέως, *Τα παρεκκλήσια του κεντρικού πυρήνα*, 33-34.

⁵⁹² Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 122-123.

⁵⁹³ Ο χώρος αυτός δεν κατέστη δυνατόν να επιθεωρηθεί.

μεγάλων διαστάσεων μονόχωρο παρεκκλήσιο με εσωτερικές διαστάσεις 4,25 X 7,78 μ. χωρίς την ημικυκλική αψίδα διαμέτρου 3,23 μ⁵⁹⁴. Το ιερό είναι υπερυψωμένο κατά μία βαθμίδα και διαχωρίζεται από τον κυρίως ναό με το τέμπλο. Η ανατολική πλευρά του ιερού διαμορφώνεται από μία ευρεία ημικυκλική σε κάτοψη αψίδα η οποία καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του πλάτους του παρεκκλησίου. Λόγω της στενότητας του χώρου ο βόρειος τοίχος του ιερού αποκλίνει τοπικά από την κάθετο, διευρύνοντας το πλάτος του ιερού με ασύμμετρο τρόπο και δημιουργεί στη διεύρυνση αυτή τη μικρή κόγχη της Πρόθεσης. Στο νότιο τοίχο του ιερού υπάρχει ένα ημικυκλικό σε κάτοψη κογχάριο. Η Αγία Τράπεζα είναι ελεύθερα ιστάμενη και διαμορφώνεται με ενιαία λαξευτή μαρμάρινη πλάκα που εδράζεται σε τέσσερις ραδινούς μαρμάρινους κιονίσκους με σχηματοποιημένα κιονόκρανα στις γωνίες και έναν κεντρικό κίονα μεγαλύτερης διαμέτρου. Όλα τα στοιχεία που συνθέτουν την Αγία Τράπεζα είναι από λευκό μάρμαρο με τεφροκύανα νερά πιθανότατα Προκονήσου (Σχ. 108, Εικ. 228-229).

Ο νότιος και δυτικός τοίχος έχουν πάχος που κυμαίνεται από 0.65-0.70 μ. και είναι κτισμένοι με αργούς λίθους και πλίνθους. Εντοπίζεται η παρουσία ξυλοδεσιάς κάτω από ένα παράθυρο στη νότια όψη όπου υπάρχει τοπική απόπτωση επιχρισμάτων. Ο βόρειος τοίχος είναι δομημένος αποκλειστικά από μεγάλους κυρίως αργούς λίθους όπως φαίνεται από το εσωτερικό των κελιών στα βόρεια. Καλύπτεται με ενιαίο, ελαφρά οξυκόρυφο, θόλο τον οποίο φέρουν οι πλευρικοί τοίχοι. Εξωτερικά διατηρείται γυμνό το εξωράχιο του θόλου του παρεκκλησίου. Η καλή ισοπαχής κατασκευή του θόλου δείχνει ότι πρέπει να είναι κατασκευασμένος από πλίνθους.

Οι εξωτερικές όψεις είναι στο σύνολο τους επιχρισμένες και διακοσμημένες με κλασικής μορφής τραβηκτά. Η δυτική όψη διαμορφώνεται με παραστάδες που διαθέτουν επίκρανα στα δύο άκρα, ένα μεγάλο αξονικό οξυκόρυφο άνοιγμα που διαθέτει περιθύρωμα και ποδιά και επιστέφεται με αέτωμα. Πάνω από το καταέτιο γείσο υπάρχει χαμηλό διακοσμητικό στηθαίο που στην κορυφή του καταλήγει σε ωοειδή βάση του σταυρού. Υπάρχουν ακόμη δύο υδρορροές από λαμαρίνα με φυτικό διάκοσμο στο πάνω κολουροκωνικό τους τμήμα. Η νότια όψη διαμορφώνεται με τέσσερα συνολικά οξυκόρυφα ανοίγματα. Από ανατολικά προς δυτικά υπάρχει ένας φεγγίτης σε αντιστοιχία με το ιερό, δύο μεγάλα παράθυρα με υαλοστάσια και περαστές σιδεριές και η δίφυλλη ταμπλαδωτή θύρα εισόδου στο δυτικό άκρο. Η είσοδος πλαισιώνεται από ένα μικρό πρόπυλο με αετωματική επίστεψη και ξύλινη οροφή με ζωγραφισμένα σανίδια. Οι παραστάδες του προπύλου διαμορφώνονται στο κατώτερο τους τμήμα και στην άνω απόληξη τους σε λοξές αντηρίδες που ενδέχεται να σχετίζονται με την αντιστήριξη του μεγάλου θόλου στο νοτιοδυτικό του άκρο. Δύο οριζόντιες ταινίες με κυμάτια επιστέφουν την νότια όψη και ψηλότερα ένα απλό ακόσμητο κεκλιμένο στηθαίο.

⁵⁹⁴ Δεδομένου ότι το παρεκκλήσιο είναι ενσωματωμένο σε κατασκευές στα βόρεια και ανατολικά δεν είναι δυνατόν να μετρηθούν οι εξωτερικές του διαστάσεις.

Το δάπεδο του κυρίως ναού του παρεκκλησίου συντίθεται από μάρμαρα και από ορθογωνισμένες σχιστόπλακες τα οποία έχουν επιζωγραφιστεί με λευκό χρώμα δημιουργώντας απλά διακοσμητικά θέματα. Το δάπεδο του ιερού αποτελείται από τετράγωνα πήλινα πλακίδια.

Το τέμπλο του παρεκκλησίου είναι απλό ξύλινο και αναπτύσσεται σε τρεις ζώνες, με συμπαγείς ταμπλάδες στο κάτω μέρος, ζώνη των δεσποτικών εικόνων στο μέσον και επιστύλιο με δωδεκάορτο. Το σύνολο επιστέφεται με αέτωμα που καταλαμβάνει όλο το πλάτος του χώρου και φέρει αξονικά σταυρό. Τα βημόθυρα φέρουν διάκοσμο με ισλαμίζοντα θέματα που φαίνεται ότι προέρχονται από παλαιότερο τέμπλο. Μπροστά από το τέμπλο βρίσκεται ζεύγος ορειχάλκινων μανουαλίων του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα με κουφική επιγραφή⁵⁹⁵.

Οι επιφάνειες των τοίχων στο εσωτερικό του παρεκκλησίου καλύπτονται εξ' ολοκλήρου με νεώτερο τοιχογραφικό διάκοσμο με υδρόχρωμα. Ζωγραφική παράσταση με τον Αρχάγγελο Μιχαήλ υπάρχει εξωτερικά στο υπέρθυρο του προπύλου. Στοιχειώδης ζωγραφική διακόσμηση υπάρχει και στις όψεις.

Πηγές

Η παλαιότερη γνωστή αναφορά σε ύπαρξη παρεκκλησίου του Αγίου Στεφάνου μέσα στο Μοναστήρι έχει γίνει από τον Niccolo of Poggibonsi τον 14^ο αιώνα (1346-1350)⁵⁹⁶.

Στην έμμετρη περιγραφή του Παϊσίου Αγιαποστολίτου του 16^{ου} αιώνα γίνεται εκτενής περιγραφή για ένα μεγάλο, πάντερπνον, ευμήκιστο, ευρύχωρο και μεγάλου ύψους παρεκκλήσιο αφιερωμένο στον Άγιο Στέφανο ενώ διευκρινίζεται ότι πρόκειται για το μεγαλύτερο όλων των παρεκκλησίων της Μονής. Επίσης μνημονεύεται η παρουσία της εικόνας του Αγίου Στεφάνου και άλλων εικόνων χωρίς να γίνεται αναφορά στην ύπαρξη τέμπλου: *«εἰς ἕν μέγα καὶ πάντερπνον ὠραῖον παρακλήσιν, ὅπερ κατονομάζεται εἰς τὴν ἀγίαν κλήσιν / τοῦ πρωτομάρτυρος φημὶ, καὶ ἀρχιδιακόνου / Στεφάνου τοῦ ἐμβλέψαντος ...Τοῦτο γοῦν πέλει μέγιστον ἀπάντων τῶν ἐτέρων / παρακκλησίων τῆς μονῆς καὶ τῶν σεπτῶν πατέρων· / εὐμήκιστον κὶ εὐρύχωρον καὶ ὑψηλὸν τυγχάνει / ... Ἔχει εἰκόνας καὶ αὐτό, ἔχει καὶ ἄλλην πάλιν(ν) / εἰκόνα τοῦ πρωταθλητοῦ ὠραίαν εἰς τὰ κάλη.»*⁵⁹⁷.

Στην Επιτομή του Νεκταρίου περιγράφεται η εκκλησία του Αγίου Στεφάνου στην ίδια θέση με τη σημερινή, αναφέρεται μάλιστα ως μεγαλύτερη από τα άλλα παρεκκλήσια και μικρότερη από το Καθολικό. Ο Νεκτάριος καταγράφει την παράδοση της Μονής ότι το παρεκκλήσιο κτίστηκε από τον πρωτομάστορα που έκτισε τη Μονή του οποίου το όνομα Στέφανος είναι σκαλισμένο σε μία δοκό της στέγης του Καθολικού: *«Ταύτην λέγουσιν, ὅτι τὴν ἔκτισεν ὁ Πρωτομάστορας, ὁποῦ ἔκτισε τὸ*

⁵⁹⁵ Rabino, *Le monastère*, 35, επιγραφή 79, σ. 106.

⁵⁹⁶ Poggibonsi, *Voyage*, 135.

⁵⁹⁷ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 187.

μοναστήριον, ὅτι τὸν ἔλεγαν Στέφανον, καθὼς φαίνεται τὸ ὄνομά του σκαμμένον εἰς τὴν στέγην τοῦ Καθολικοῦ εἰς μίαν τράβαν»⁵⁹⁸.

Το παρεκκλήσιο απεικονίστηκε σε κάτοψη τόσο τον 18^ο αιώνα από τον R. Roscoe, όσο και τον 19^ο αιώνα (1813) από τον ιεροδιάκονο Γεννάδιο⁵⁹⁹ στη θέση όπου ορθά τον τοποθετούν και οι προγενέστερες περιγραφές.

Συμπεράσματα

Λόγω της παρουσίας των επιχρισμάτων δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με ασφάλεια οι οικοδομικές φάσεις του παρεκκλησίου. Εξετάζοντας τη μορφή των κατά χώραν στοιχείων βέβαιο είναι ότι έχει συντελεστεί μία μεγάλη μετασκευή πιθανότατα στον 19^ο αιώνα και όχι στον 18^ο αιώνα όπως είχε χρονολογηθεί αρχικά από τον I. Ževčenko⁶⁰⁰. Τα μεγάλα οξυκόρυφα ανοίγματα της δυτικής και νότιας πλευράς δείχνουν ότι σε αυτήν την τελευταία μετασκευή, πιθανότατα του τέλους του 19^{ου} αιώνα, πρέπει να ανακατασκευάστηκαν ο νότιος και δυτικός τοίχος, ο θόλος και επιπλέον εντάχθηκε εκ των υστέρων μία συμπιεσμένη πρόθεση στο ιερό. Η απολάξευση πρόθεσης στο βόρειο τοίχο είναι μία πρακτική που εφαρμόστηκε και στο παρεκκλήσιο του Αγίων Αποστόλων στη βόρεια πλευρά της Μονής αλλά και εκτός της Μονής στο ναό της Παναγίας στο Μποστάνι⁶⁰¹. Το γεγονός ότι δεν έχει διαμορφωθεί επίπεδο δώμα εξωτερικά όπως έχει γίνει σε όλα τα θολοσκεπή και επιπεδόστεγα παρεκκλήσια της Μονής είναι ένδειξη οψιμότητας. Η διαμόρφωση των όψεων και του θόλου εξωτερικά δείχνει ότι η νεώτερη φάση του παρεκκλησίου υπακούει σε ένα σχεδιασμό που ακολουθεί το πνεύμα του ρομαντισμού και ξεφεύγει από την παραδοσιακή κατασκευή όλων των προγενέστερων παρεκκλησίων.

Σχετικά με τη χρονολόγηση της πρώτης φάσης του παρεκκλησίου ο I. Ževčenko κατά τη δημοσίευση ενός ενεπίγραφου επιστυλίου-υπερθύρου, τοιχισμένου σε γειτονικό κτήριο, που χρονολογείται στον 6^ο-7^ο αιώνα και όπου αναφέρεται «Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Στεφάνου»⁶⁰² υποστήριξε την ύπαρξη παρεκκλησίου την πρώιμη εποχή⁶⁰³. Πρόσφατα εντοπίσθηκε και το ελλείπον τμήμα της επιγραφής που επιβεβαιώνει την ανάγνωση της επιγραφής⁶⁰⁴ (Εικ. 236-237). Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο μπορεί από την παρούσα μελέτη της αρχιτεκτονικής του παρεκκλησίου να τεκμηριωθεί περαιτέρω μία χρονολόγηση της αρχικής φάσης στον 6^ο αιώνα.

⁵⁹⁸ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁵⁹⁹ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 357.

⁶⁰⁰ Ževčenko, *Inscriptions*, 257.

⁶⁰¹ Βλ. Παράρτημα Α. Τυπολογικός Πίνακας

⁶⁰² Marinis, *Architecture and Ritual*, 77. Ο όρος παρεκκλήσιο σπάνια εμφανίζεται στις βυζαντινές πηγές. Συνηθέστερα αναφέρεται ευκτήριος οίκος, μαρτύριον, προφητεῖον.

⁶⁰³ Ževčenko, *Inscriptions*, 257, 263, επιγραφή 9. Βρίσκεται τοιχισμένη σε δεύτερη χρήση στον ανατολικό λαμπά ενός οξυκόρυφου τόξου σε δωμάτιο ισογείου σε επαφή με το βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου.

⁶⁰⁴ Βρίσκεται τοιχισμένο στο ίδιο τόξο ως θολίτης και εντοπίσθηκε από τον Π. Κουφόπουλο.

Η τυπολογία του μονόχωρου θολοσκεπούς παρεκκλησίου του Αγίου Στεφάνου με την ευρεία ημικυκλική κόγχη χωρίς πρόθεση αρχικά, παραπέμπει στην τυπολογία ανάλογων παρεκκλησίων της πρώτης περιόδου όπως στα ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού και στο παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως. Ακόμη η σωζόμενη, αλλά άγνωστη στην επιστήμη, μαρμαρίνη αγία τράπεζα του ιερού του παρεκκλησίου, με κιονοστήρικτη καλυπτήρια πλάκα, που ενδεχομένως δεν έχει αλλάξει ποτέ θέση είναι παρόμοια με αυτήν του Καθολικού και του παρεκκλησίου των Αγίων Πατέρων και της Βάτου που χρονολογούνται με μεγάλη ασφάλεια στον 6^ο αιώνα. Άλλωστε η παράδοση της Μονής από τον 16^ο αιώνα κ.ε. ανάγει την ανέγερση του παρεκκλησίου στην εποχή ανέγερσης της.

Συμπερασματικά η παράδοση της Μονής, η τυπολογία του παρεκκλησίου, η διατηρούμενη παλαιοχριστιανική επιγραφή που μνημονεύει «μαρτύριο» και η αγία τράπεζα είναι αρκετά στοιχεία για την πρώιμη χρονολόγηση της αρχικής φάσης του παρεκκλησίου. Οι ενδιάμεσες οικοδομικές φάσεις από τον 6^ο ως τον 19^ο αιώνα δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστούν. Στα τέλη του 19^ο αιώνα πραγματοποιήθηκε μεγάλη ανακατασκευή του νότιου και δυτικού τοίχου και πιθανότατα και του θόλου και η ένταξη νέου εξοπλισμού. Το παρεκκλήσιο πήρε τότε μία απλή κλασική μορφή που αντανάκλα τη σταδιακή υιοθέτηση από τη Μονή Σινά του τότε τρέχοντος ρεύματος του νεοκλασικισμού σε άλλα μεγαλύτερα έργα στον ευρύτερο χώρο της Μονής⁶⁰⁵. Αργότερα στη δεκαετία του 1930 έγινε η τοιχογράφηση του εσωτερικού του παρεκκλησίου.

Οι τοιχογραφίες του εσωτερικού παρουσιάζουν ομοιότητες με τις τοιχογραφίες του παρεκκλησίου της Αγίας Τριάδας στην Αγία Κορυφή που χρονολογούνται με επιγραφή το έτος 1937 ως έργο του Βούλγαρου ζωγράφου Μεθοδίου. Η ζωγραφική στο υπέρθυρο του προπύλου και στις όψεις είναι πιθανόν έργο του μοναχού Παχωμίου του πρώτου μισού του 20ού αιώνα.

3.4.2 Παρεκκλήσιο Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων (δεν σώζεται)

Το παρεκκλήσιο της Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων, γνωστό από τις πηγές και ως «παρακκλήσιον φράγκικον⁶⁰⁶», δεν σώζεται σήμερα (Σχ. 109, Εικ. 238-242). Η βιβλιογραφία για την ύπαρξη του παρεκκλησίου περιορίζεται σε συνοπτικές αναφορές από τους M.H.L. Rabino⁶⁰⁷, K.Weitzmann⁶⁰⁸, D. Kraack⁶⁰⁹ και από την Α. Δραν-

⁶⁰⁵ Ξενώνας και Πύλη Αρχιεπισκόπου Κυρίλου, έξω από τη Μονή του 1863. Κοιμητηριακός ναός Αγίου Τρύφωνα στο κήπο της Μονής με κτητορική επιγραφή του 1888. Μετόχι στη Ραϊθώ με ναό του Αγ. Γεωργίου με κτητορική επιγραφή 1878 και περίπου σύγχρονη πτέρυγα κατοικίας, Μετόχι Καΐρου με πρότυλο χρονολογημένο στα 1893-1899.

⁶⁰⁶ Παΐσιος, *Ιστορία*, 191.

⁶⁰⁷ Rabino, *Monastere*, 35. Ο M.H.L. Rabino υποθέτει ότι το παρεκκλήσιο της Αγίας Αικατερίνας των Φράγκων ιδρύθηκε μετά το 1425 βασιζόμενος στην πληροφορία ότι ο φραγκισκανός μοναχός Antonio de Fano διάβασε τη θεία Λειτουργία (;) μέσα στο Καθολικό κοντά στο λείψανο της Αγίας Αικατερίνας.

δάκη⁶¹⁰. Πιο αναλυτική αναφορά έχει γίνει από τη Γ. Φουκανέλη⁶¹¹. Οι δύο πρώτοι προσδιορίζουν κάπως αόριστα τη θέση του στην περιοχή κοντά στη δυτική είσοδο της Μονής. Για το παρεκκλήσιο υπάρχουν βιβλιογραφικές παραπομπές μέσω της μελέτης επιστυλίων τέμπλου της Β. Zeitler⁶¹² και του J. Folda⁶¹³. Ειδικά ο J. Folda υπεστήριξε ότι ένα χρονολογημένο (του έτους 1280 με χάραγμα του 1530) επιστύλιο τέμπλου με οξυκόρυφα τόξα μήκους 168, 5 εκ. ότι τοποθετήθηκε αφού αποκόπηκαν τα πάνω άκρα του στο παρεκκλήσιο της Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων⁶¹⁴. Για τη σχέση Σινά και Δύσης έχουν αναφερθεί σχετικά η L. Eckenstein⁶¹⁵, G. Hofmann⁶¹⁶ και ο Κ. Άμαντος⁶¹⁷.

Πηγές

Η πρώτη αξιόπιστη αναφορά στην ύπαρξη παρεκκλησίου για τους λατίνους προσκυνητές μέσα στη Μονή Σινά εντοπίζεται στην αφήγηση του Anselme Adorno το 1470-71 και είναι συνοπτική⁶¹⁸.

Μία δεκαετία αργότερα και συγκεκριμένα περί το 1483-84 ο δομικανός θεολόγος Felix Fabri από την Ulm επισκέφθηκε το Σινά και έχει αφήσει περισσότερο από κάθε άλλο προσκυνητή πληροφορίες για τη θέση, τη μορφή και τη χρήση που είχε το παρεκκλήσιο των Λατίνων μέσα στη Μονή κατά το τέλος του 15^{ου} αιώνα. Περιγράφει ότι ο ίδιος και η συνοδεία του διέμειναν στα άδεια κελιά του ξενώνα που βρίσκεται στη δυτική πλευρά της Μονής. Κοντά σε αυτά τα δωμάτια φιλοξενίας βρισκόταν το παρεκκλήσιο των Λατίνων όπου ένας από τους προσκυνητές της ομάδας του Fabri τέλεσε τη θεία λειτουργία. Το παρεκκλήσιο αναφέρεται ότι ήταν αφιερωμένο στην Αγία Αικατερίνα και περιγράφεται ως ένα στενό ορθογώνιο δωμάτιο με μία διακοσμημένη αγία τράπεζα. Οι τοίχοι της εκκλησίας ήταν από πηλό και ήταν καλυμμένοι με διακοσμητικές ψάθες διαφόρων χρωμάτων που είχαν πλεχθεί από φύλλα φοίνικα. Ο Fabri επίσης αναφέρει ότι πάνω στις ψάθες είχαν αναρτηθεί πολλά φύλλα χαρτιού με προσευχές προς την Αγία Αικατερίνα. Όπως αναφέρει υπήρχε η συνήθεια η κάθε ομάδα προσκυνητών να γράφει επαινετικούς στίχους προς την Αγία μαζί με τα ονόματα των μελών της και ακολούθως έπρεπε να αναρτήσει στη συνέχεια το χαρτί στον τοίχο. Ο Fabri επιβεβαιώνει ότι τη συνήθεια αυτή ανέλαβε

⁶⁰⁸ Weitzmann, *Crusader Icons*, 312. Η άποψη του K. Weitzmann περί πρώιμης ύπαρξης του παρεκκλησίου των Λατίνων ήδη από την εποχή των Σταυροφόρων δεν φαίνεται να τεκμηριώνεται επαρκώς και δεν επιβεβαιώνεται από την παρούσα έρευνα.

⁶⁰⁹ Kraack, *Inscriptions*, 93 και 96.

⁶¹⁰ Drandaki, *Pilgrims*, 494-5, 500.

⁶¹¹ Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 122-123.

⁶¹² Zeitler, *Two Iconostasis Beams*, 223-237.

⁶¹³ Folda, *Επιστύλιο*, 121-123.

⁶¹⁴ Folda, *Επιστύλιο*, 122.

⁶¹⁵ Eckenstein, *History of Sinai*, 143-172.

⁶¹⁶ Hoffmann, *Sinai und Rom*.

⁶¹⁷ Άμαντος, *Ιστορία*, 34-42. Όπως αναφέρει ο Άμαντος παρόλο που η περιγραφή του Ζυγομαλά δεν βασίζεται σε αυτοψία, είναι ακριβής.

⁶¹⁸ Drandaki, *Pilgrims*, 504.

να διεκπεραιώσει εκ μέρους της ομάδας τους ο John Lacinus⁶¹⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την επίσκεψη της ομάδας του Fabri στην Αγία Κορυφή δεν συνάντησαν εκεί παρεκκλήσιο των Λατίνων και αναφέρει μόνον το παρεκκλήσιο της Μεταμόρφωσης και το παρακείμενο τζαμί⁶²⁰.

Ο γερμανός Christoph Perband που ταξίδεψε στο Σινά τη δεύτερη δεκαετία του 16^{ου} αιώνα περιγράφει ένα μικρό παρεκκλήσιο για τους φιλοξενούμενους Λατίνους κοντά στα δωμάτια φιλοξενίας των επισκεπτών⁶²¹.

Από τη σύντομη περιγραφή του Σινά του 1578 από το Θεοδόσιο Ζυγομαλά πρωτονοτάριο της Μεγάλης Εκκλησίας σε εξαρχική έκθεση, χάριν του εφημέριου της εκεί γερμανικής πρεσβείας Στέφανου Γερλάχιου, πληροφορούμαστε ότι: *“Ενδον τοῦ Σιναιίου Μοναστηρίου μόνον Γραικοί λειτουργοῦσι καὶ ψάλλουσι. Ἐνδον δὲ τοῦ περιουλιου ἔστι παρεκκλήσιον Αἰκατερίνης τῶν Λατίνων, πλησίον τῶ ναῶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἔστι Λατίνων ἐκκλησίδιον καὶ ἐν κορυφῇ ὄρους, μοναχοὶ δὲ Λατίνων προσμονάριοι οὐκ εἰσίν. Ἔρχονται δὲ μόνον προσκυνηταί, καὶ ὅτε ἔλθωσι, δίδονται αὐτοῖς ἱερά κατὰ τὸ ἔθος τῶν Λατίνων, ἃ ἔχουσι καὶ φυλάττουσι Γραικοὶ καὶ λειτουργοῦσι κατὰ τὴν ἴδιαν τάξιν καὶ γλῶσσαν*⁶²². Ο Ζυγομαλάς σημειώνει ότι έμαθε τις παραπάνω πληροφορίες ρωτώντας ιερομονάχους Σιναῖτες.

Στο κείμενο του Παΐσιου Αγιαποστολίτου του τέλους του 16^{ου} αιώνα δίδεται η παρακάτω ενδιαφέρουσα περιγραφή για το παρεκκλήσιο των Λατίνων μέσα στη Μονή: *Ἐπάνω δὲ τοῦ κατωγιοῦ, ὅπου εἶναι τὸ σιτάρι, / εἶναι κελλί τοῦ κατοικᾶν, ὅταν ἔλθουν οἱ Φράγκοι / ἔρχονται γὰρ κατὰ καιρὸν Φράγκοι προσκυνητάδες / καὶ λειτουργοῦσιν καὶ αὐτοί, φράροι τε καὶ παπᾶδες. / Ἐκεῖ καὶ παρακλήσιον φράγκικον καθορᾶται / εἰς τοῦ κελλίου τὴν αὐλὴν ὅπερ καὶ προσκυνᾶται. / Αὕτη ἐπονομάζεται μάρτυς Αἰκατερίνη, / ἣν εὔρομι βοήθεια ὅταν Χριστός με κρίνει*⁶²³.

Εἶναι ἄξιο μνείας ὅτι ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων δεν αναφέρεται καθόλου στο παρεκκλήσιο των Λατίνων μέσα στη Μονή παρόλο που ο ίδιος τον 17^ο αιώνα καταγράφει συστηματικά δεκαπέντε παρεκκλήσια εντός της Μονής⁶²⁴.

Υφίστανται και άλλες αποσπασματικές αναφορές δυτικών προσκυνητῶν για την ύπαρξη του παρεκκλησίου αυτού ὅπως του Anthoine Morrison του 1697⁶²⁵, του Balthasar de Mongonys του 1647 ο οποίος αναφέρει στο Σινά ένα ρωμαιοκαθολικό παρεκκλήσιο κοντά στα δωμάτια των επισκεπτῶν στο οποίο ένας από τους συντρό-

⁶¹⁹ Fabri, *Wanderings*, 547, 549, 599, 612-613.

⁶²⁰ Fabri, *Wanderings*, 558-559. Ο περιηγητής Arnold von Harff (1496-1499) στο τέλος του 15^{ου} αιώνα επίσης δεν αναφέρει παρεκκλήσιο των Λατίνων στην Αγία Κορυφή.

⁶²¹ Kraack, *Inscriptions and Graffiti of Later Medieval Travellers*, 96.

⁶²² Ἄμαντος, *Ιστορία*, 51 και Μυστακίδου, *Γερμανοὶ Περιηγηταὶ εἰς Αἴγυπτον καὶ Σινᾶ κατὰ τὸν 15^τ αἰώνα*, 157-158.

⁶²³ Καδᾶς, *Προσκυνητάρια*, 191. Ο Παῖσιος Αγιαποστολίτης αναφέρει το παρεκκλήσιο των Αρχαγγέλων στην Αγία Κορυφή για πρώτη φορά χωρίς ὅμως να δίνει ἄλλη πληροφορία για τυχόν χρήση του ἀπὸ τους Λατίνους. Ὁ.π. 153.

⁶²⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162 ὅπου παραλείπεται και το παρεκκλήσιο των Ἁγίων Πέντε Μαρτύρων. Τόσο τα παρεκκλήσια της Ἁγίας Αικατερίνης των Λατίνων και των Ἁγίων Πέντε Μαρτύρων αναφέρονται ἀπὸ τον προγενέστερο Παῖσιο Αγιαποστολίτη.

⁶²⁵ Kraack, *Inscriptions and Graffiti of Later Medieval Travellers* 96.

φους του τέλεσε τη Θεία Λειτουργία κ.ά. Ο Sicard είδε το παρεκκλήσιο το 1715 και αναφέρει την ύπαρξη εικόνας του Λουδοβίκου XIV⁶²⁶.

Το 1743, πέντε χρόνια μετά την επίσκεψη του R. Pococke στο Σινά, δημοσιεύτηκε η πρώτη διαγραμματική κάτοψη της Μονής όπου το παρεκκλήσιο των Λατίνων σημειώθηκε στη θέση T απέναντι από την είσοδο της Μονής και σε επαφή με τη βόρεια πλευρά του παρεκκλησίου του Αγίου Στεφάνου. Στο υπόμνημα του σχεδίου αυτού αναφέρεται ως το παρεκκλήσιο για τους Λατίνους⁶²⁷. Ο Pococke αναφέρει ότι ρωτήθηκε από τους μοναχούς στο Σινά κατά πόσον την ημέρα του Πάσχα θα επιθυμούσε να λειτουργήσει σε αυτό το παρεκκλήσιο που διατίθετο για αυτόν το σκοπό⁶²⁸.

Στην ακριβέστερη κάτοψη της Μονής Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται η κάτοψη ενός παρεκκλησίου σε επαφή με το βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου του Αγίου Στεφάνου χωρίς να αναγράφεται αφιέρωση⁶²⁹ το οποίο συνδυαζόμενο με την κάτοψη του Pococke φαίνεται ότι απεικονίζει το παρεκκλήσιο των Λατίνων που είχε πλέον περιέλθει σε αχρηστία.

Στην Περιγραφή του 1817, επιβεβαιώνεται ότι το παρεκκλήσιον των Λατίνων μέσα στη Μονή που είχε ήδη παρακμάσει με την ευκαιρία «*τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πεσόντος τείχους, κατεδαφίσθη ἐκ θεμελίων*»⁶³⁰.

Στο κείμενο του J. L. Burckhardt που δημοσιεύτηκε το 1822, μετά την επίσκεψη του στο Σινά το 1816, ο τελευταίος ισχυρίζεται ότι είδε το παρεκκλήσιο των Λατίνων το οποίο από καιρό ήταν εγκαταλειμμένο. Όπως αναφέρει αυτό είχε ερειπωθεί ήδη από το τέλος του 17^{ου} αιώνα και δεν είχε επισκευαστεί⁶³¹.

Συμπεράσματα

Από τη μελέτη αναφορών προσκυνητών του όψιμου μεσαίωνα, των βασικών περιγραφών των μεταβυζαντινών χρόνων, των παραστάσεων, σχεδίων και φωτογραφιών προσδιορίζεται με ακρίβεια η αφιέρωση του παρεκκλησίου των Λατίνων στην Αγία Αικατερίνα. Η θέση του παρεκκλησίου προσδιορίζεται γενικά βόρεια του παρεκκλησίου του Αγίου Στεφάνου έναντι των κελιών των προσκυνητών στη δυτική πτέρυγα. Επρόκειτο για μονόχωρο μικρό δωμάτιο-παρεκκλήσιο κτισμένο με πλίθρες, δηλαδή μία πρόχειρη και ευτελή κατασκευή όπως ήταν και τα άλλα παρεκ-

⁶²⁶ Robinson, Smith, *Biblical Researches*, 144. Βλ. και Rabino, *Monastere*, 36.

⁶²⁷ Pococke, *Description*, 150.

⁶²⁸ Ό.π. 154. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη διαγραμματική κάτοψη της Αγίας Κορυφής που επίσης συνέταξε ο Pococke, σημειώνεται για πρώτη φορά με το γράμμα F ένα μικρό πρόσκτισμα στα βόρεια του παρεκκλησίου της Μεταμόρφωσης το οποίο αναφέρει ότι προοριζόταν για τους Λατίνους (ό.π., 146, πίν. LIII). Η χρήση του από τους Λατίνους επιβεβαιώνεται στην Περιγραφή του 1817 (*Περιγραφή*, 141).

⁶²⁹ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

⁶³⁰ Περιγραφή, 141. Εννοεί τις εργασίες ανακατασκευής του βόρειου τείχους του 1801.

⁶³¹ Burckhardt, *Travels*, 542-3. Το κείμενο του Burckhardt περιέχει ανακρίβειες. Ισχυρίζεται λ.χ. ότι είδε εγκαταλειμμένα παρεκκλήσια των Σύριων, Αρμένιων και Λατίνων αλλά αυτό δεν επιβεβαιώνεται από τις υπόλοιπες πηγές.

κλήσια. Το ίδιο το παρεκκλήσιο θα είχε πιθανότατα ξύλινο φέροντα οργανισμό στο πάτωμα του και στο δώμα.

Δεδομένου ότι δεν έχει σωθεί κανένα ίχνος του παρεκκλησίου κατά χώραν, μόνον υποθέσεις μπορούν να γίνουν για την ακριβή θέση του σε κάτοψη και καθ' ύψος και τον τρόπο προσπέλασής του. Το πιθανότερο είναι ότι βρισκόταν σε επαφή με το βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου του Αγίου Στεφάνου και πάνω στο δώμα ενός διώροφου κτίσματος στη βορειοανατολική γωνία των αρχιερατικών κελιών. (Σχ. 109) Στην περίπτωση αυτή η προσπέλαση του ήταν δυνατόν να γινόταν από την ανώτερη στάθμη της δυτικής πτέρυγας σε άμεση επαφή με τα εκεί ευρισκόμενα κελιά φιλοξενίας των Λατίνων προσκυνητών. Για το σκοπό αυτό είχαν φαίνεται προσαρμοστεί ξύλινοι εξώστες με αντηρίδες πάνω στον μεγάλο εγκάρσιο τοίχο πάνω από ευρύ ημικυκλικό τόξο που ως σήμερα εκτείνεται ανάμεσα στη δυτική πτέρυγα και στο απέναντι συγκρότημα των αρχιερατικών κελιών. Τέτοιοι εγκάρσιοι εξώστες φαίνονται στην απεικόνιση του Ιω. Κορνάρου του 1778 από τη βόρεια πλευρά και σε πρώιμη φωτογραφία περί το 1852 από τη νότια πλευρά. Ο εγκάρσιος τοίχος είχε μεγαλύτερο ύψος απ' ό τι σήμερα και φαίνεται ότι κτίστηκε για προστασία της αυλής του Αγίου Στεφάνου από τυχόν επιτιθέμενους από τα βόρεια. Σταδιακά ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα όταν έγιναν εργασίες ανακαίνισης της δυτικής πτέρυγας το πάνω του τμήμα καθαιρέθηκε. Κατά πάσα πιθανότητα η νότια πλευρά του παρεκκλησίου των Λατίνων βρισκόταν σε επαφή με αυτόν τον τοίχο. Στο σχέδιο επιχειρείται διαγραμματική αναπαράσταση της πιθανής θέσης του παρεκκλησίου.

Δεν υπάρχουν στοιχεία που να επιτρέπουν την ασφαλή ταύτιση εξοπλισμού ή εικόνων από το Σιναϊτικό σκευοφυλάκιο με αυτό το παρεκκλήσιο. Η πρόσφατη έρευνα από τον J. Folda έχει συνδέσει το παρεκκλήσιο αυτό με ένα επιστύλιο τέμπλου με οξυκόρυφα τόξα που χρονολογείται περί το 1280. Αυτό είναι διακοσμημένο με τη Δέηση, έξι Αποστόλους, τους Αγίους Γεώργιο και Προκόπιο. Φέρει ελληνικές επιγραφές και μεταγενέστερο χάραγμα του 1530 με λατινικό όνομα. Το μήκος του επιστυλίου είναι 168,5 εκ. και το ύψος 43,3 εκ. Από τον J. Folda υποστηρίχθηκε ότι το επιστύλιο εντάχθηκε στο παρεκκλήσιο των Λατίνων σε μεταγενέστερη εποχή και για το σκοπό αυτό αποκόπηκαν ελαφρώς τα δύο άνω άκρα⁶³². Αν αυτό ισχύει, θα έπρεπε ο χώρος του παρεκκλησίου να ήταν θολωτός, πράγμα που δεν πρέπει να συνέβαινε σε μία καθ' ύψος προσθήκη όπως αυτήν.

Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την ασφαλή χρονολόγηση της ίδρυσης του παρεκκλησίου. Σύμφωνα με τις πηγές που μελετήθηκαν το παρεκκλήσιο των Λατίνων υφίσταται ήδη στα 1470 - 71. Η άποψη του K. Weiztmann περί πρώιμης ύπαρξης του παρεκκλησίου των Λατίνων ήδη από την εποχή των Σταυροφόρων δεν φαίνεται να τεκμηριώνεται επαρκώς και δεν επιβεβαιώνεται από την παρούσα έρευνα⁶³³. Άλλωστε η αύξηση των δυτικών προσκυνητών στο Σινά συντελέστηκε στην

⁶³² Folda, *Επιστύλιο*, 121-123. Το επιστύλιο φέρει χάραγμα με το όνομα *Fra Ludov(ico) di Luxina* (;) *Fuit Hic* και τη χρονολογία 1530 σε λατινική γραφή.

⁶³³ Weiztmann, *Crusader Icons*, 312.

υστεροβυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο (14^ο με 16^ο αιώνα) όπως φαίνεται και από τα graffiti και οικόσημα δυτικών προσκυνητών στην Τράπεζα της Μονής⁶³⁴.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η προσπέλαση του παρεκκλησίου των Λατίνων γινόταν όπως προαναφέραμε μέσω της απέναντι δυτικής πτέρυγας της Μονής θεωρούμε ότι το παρεκκλήσιο έπεται χρονολογικά της ανακατασκευής του ορόφου της δυτικής πτέρυγας και της απόφραξης της κεντρικής πύλης του ιουστινιάνειου τείχους που εκτιμούμε ότι συντελέστηκε κατά το 14^ο-15^ο αιώνα⁶³⁵. Βέβαια οι υποδομές στο ισόγειο της περιοχής όπου πιθανολογούμε ότι προστέθηκε το παρεκκλήσιο των Λατίνων ενδέχεται να είναι παλιότερες. Σώζεται ένα μεμονωμένο οξυκόρυφο τόξο η ανέγερση του οποίου πρέπει ενδεχομένως να συσχετισθεί με τις εργασίες ανακατασκευής της Τράπεζας αμέσως μετά το σεισμό του 1201⁶³⁶.

Είναι άγνωστο το πότε ακριβώς το παρεκκλήσιο των Λατίνων περιήλθε σε αχρηστία λόγω ερείπωσης. Δεδομένου ότι καταγράφεται από τον Burckhardt και τον ιεροδιάκονο Γεννάδιο και δεν απεικονίζεται στα σχέδια του P. Usrenkij, φαίνεται ότι είχε κατεδαφιστεί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η αναφορά στην Περιγραφή του 1817 ότι το παρεκκλήσιο «κατεδαφίσθη εκ θεμελίων»⁶³⁷ στα πλαίσια των εργασιών στο βόρειο τείχος στο διάστημα 1801-1804 σημαίνει ότι η ερείπωση είχε συντελεστεί ακόμη πιο πριν.

Ένα σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη του παρεκκλησίου της Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων και αφορά την Τράπεζα στην ανατολική πλευρά της Μονής είναι ότι τουλάχιστον τον 15^ο και 16^ο αιώνα οι προσκυνητές από τη δύση φιλοξενούνταν στη δυτική πτέρυγα. Κάποιες διατυπωμένες απόψεις ότι η σημερινή τράπεζα λόγω της παρουσίας των εγχάρακτων επιγραφών και οικόσημων του 14^{ου}-16^{ου} αιώνα ήταν ξενώνας των δυτικών προσκυνητών⁶³⁸ ή ακόμη λατινική εκκλησία⁶³⁹ δεν φαίνεται να υποστηρίζονται επαρκώς.

⁶³⁴ Rabino, *Le Monastere*, 65-79 όπου παρουσιάζονται τα οικόσημα της Τράπεζας κυρίως του 14^{ου}-16^{ου} αιώνα, Zeitler, *Two Iconostasis Beams*, 229, Αναλυτικά βλ. Eckenstein, *History of Sinai*, 155-172.

⁶³⁵ Στην αποφραγμένη κεντρική δυτική πύλη σώζονται θυρόφυλλα που χρονολογούνται στο 12^ο αιώνα. Μετά την απόφραξη της πύλης στον 14^ο-15^ο αιώνα, ακολούθησε εκτεταμένη μετασκευή της δυτικής πτέρυγας περίπου στη σημερινή της μορφή, βλ. Κουφόπουλος, *Ιουστινιάνεια πύλη*, 58.

⁶³⁶ Στον ένα παραστάτη του οξυκόρυφου τόξου χρησιμοποιήθηκε σπόλιο από το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου.

⁶³⁷ *Περιγραφή*, 141.

⁶³⁸ Zeitler, *Two Iconostasis Beams*, 229. Βλ. και Kraack, *Inscriptions and Graffiti of Later Medieval Travellers*, 97.

⁶³⁹ Άμαντος, *Ιστορία*, 17. Άλλωστε μετά τις εργασίες αποκατάστασης της τράπεζας του 1976 αποκαλύφθηκαν άγνωστες βυζαντινές τοιχογραφίες στον ανατολικό τοίχο με θέματα σχετικά με τη χρήση της ως μοναστηριακής Τράπεζας όπως ο Προφήτης Ηλίας και ο Παύλος ο Θηβαίος τρεφόμενοι από πτηνά. Οι τοιχογραφίες μετά τη συντήρησή τους το 1996 αποδόθηκαν στον 13^ο αιώνα που επιβεβαιώνει τον εξ αρχής προορισμό του κτηρίου για τράπεζα (Υπό δημοσίευση από την καθ. Μ. Παναγιωτίδη).

3.4.3 Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο του Αγίου Αντωνίου βρίσκεται στο μέσον περίπου του κτηριακού συγκροτήματος του κεντρικού πυρήνα της Μονής στην ανώτερη στάθμη της περιοχής και είναι προσανατολισμένο προς τα νότια (Σχ. 100, 101, 103, 104, 105, Εικ. 243-260). Προς τα βόρεια γειτνιάζει, από δυτικά προς τα ανατολικά, με το ιερό του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως και με φωταγωγό που ανοίγει σε διαβατικό που συνδέει το Καθολικό με τη νότια πτέρυγα. Στα ανατολικά γειτνιάζει με τα κελιά του Προδρόμου, ενώ στα νότια και δυτικά είναι σήμερα ελεύθερο. Ίχνη κατασκευών από κατεδαφισμένα κτήρια διατηρούνται στο δυτικό τμήμα της νότιας του όψης. Δεν σώζει ίχνη στη δυτική όψη που να μαρτυρούν ύπαρξη νάρθηκα.

Προς στα δυτικά και νότια του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου και αντίστοιχα στα δυτικά του παρακείμενου παρεκκλησίου του Προδρόμου υπάρχει σήμερα ελεύθερη από κτίσματα αυλή - δώμα μέσω της οποίας γίνεται και η προσπέλαση του. Το δάπεδο του παρεκκλησίου βρίσκεται σχεδόν στην ίδια στάθμη με το δώμα στα δυτικά αλλά χαμηλότερα κατά δύο σκαλοπάτια από το δώμα στα νότια.

Πρόκειται για ένα μικρών διαστάσεων ναό με πλάτος εσωτερικά 3.10 μ., μήκος 6.50 μ. και ύψος 4.10 μ. Είναι μονόχωρος και καλύπτεται με ενιαίο ελαφρά οξυκόρυφο θόλο (ωοειδούς διατομής). Το ιερό του είναι ελαφρά υπερυψωμένο από τον κυρίως ναό και δεν σώζει τέμπλο. Οι τρεις κόγχες του ιερού εγγράφονται πλήρως στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Συμμετρικά στους πλάγιους τοίχους του ιερού ανοίγονται αντίστοιχα από ένα ερμάριο σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο. Το ιερό φωτίζεται από ένα παράθυρο στο νότιο τοίχο του οποίου η ποδιά είναι ελαφρώς κεκλιμένη προς το εσωτερικό του ναού. Δίπλα του υπάρχει μία είσοδος στο ναό με χαμηλό υπέρθυρο. Στο δυτικό τοίχο υπάρχει μία ακόμη είσοδος με χαμηλό υπέρθυρο έκκεντρα τοποθετημένη στο νότιο άκρο. Ψηλά στην ίδια όψη και στον άξονα υπάρχει μεγάλος σχετικά ορθογώνιος φεγγίτης με κεκλιμένη ποδιά προς το εσωτερικό του ναού. Το δάπεδο του ιερού αποτελείται από κανονικές πλάκες και του κυρίως ναού από ακανόνιστες σχιστόπλακες. Οι επιφάνειες των τοίχων καλύπτονται εξ' ολοκλήρου με νεώτερο διάκοσμο με υδρόχρωμα που έγινε από το μοναχό Παχώμιο, κατά την δεκαετία του 1930. Σε ορισμένα σημεία είναι ορατά τα υποκείμενα επιχρίσματα που σώζουν πολλές γραπτές ενθυμήσεις και γραπτές επιγραφές (graffiti) χαράγματα προσκυνητών στην αραβική και ελληνική γλώσσα. Ορισμένα από αυτά είναι ευανάγνωστα, όπως λ.χ. ενθυμήσεις των ετών 1614 (;), 1615 (;) και 1690.

Εξωτερικά οι τοίχοι είναι ασπρισμένοι. Ο θόλος διαμορφώνεται σε οριζόντιο δώμα. Τρία μικρά ξύλινα μανουάλια ανόμοια μεταξύ τους αποτελούν τον εξοπλισμό τους.

Πηγές

Η παλαιότερη γνωστή αναφορά για την ύπαρξη παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου στη θέση αυτή γίνεται από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Αναφέρει το παρεκκλήσιο, την αφιέρωση του και διευκρινίζει ότι ο ναός βρίσκεται δεξιά του κελίου όπου διέμενε ο ίδιος κατά την παραμονή του στη Μονή⁶⁴⁰. Τέλος συνοπτική αναφορά στην ύπαρξη του παρεκκλησίου γίνεται και από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων⁶⁴¹.

Συμπεράσματα

Δεν υπάρχουν στοιχεία για την ακριβή χρονολόγηση του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου. Λόγω σημαντικών ομοιοτήτων που έχει με τυπολογικά και κατασκευαστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά με το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου είναι πιθανόν το παρεκκλήσιο να ανεγέρθηκε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Οι γραπτές ενθυμήσεις των προσκυνητών των αρχών του 17^{ου} αιώνα μπορεί να συνδέονται με τη διαμονή των προσκυνητών σε παρακείμενα κελιά. Μία αδημοσίευτη λατινική επιγραφή του 1635 που εντοπίστηκε σε υπέρθυρο σε παρακείμενο δωμάτιο στα ανατολικά του παρεκκλησίου αποτελεί ακόμη ένα χρονολογικό όριο.

3.4.4 Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου (1576)

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου βρίσκεται στο νότιο όριο της περιοχής του δώροφου κεντρικού πυρήνα της Μονής και μάλιστα στην ανώτερη του στάθμη (Σχ. 100, 101, 104, 105, Εικ. 261-284). Προς στα δυτικά του παρεκκλησίου αυτού και αντίστοιχα στα νότια του παρακείμενου παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου υπάρχει σήμερα ελεύθερη από κτίσματα αυλή - δώμα μέσω της οποίας γίνεται και η προσπέλαση και των δύο παρεκκλησίων. Προς τα βόρεια ο Πρόδρομος γειτνιάζει με συγκρότημα κελιών που διαμορφώνεται γύρω από δώροφο ανοικτό αίθριο που σχηματίζεται από το βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου και πιόσχημη στοά. Προς τα ανατολικά το παρεκκλήσιο είναι ελεύθερο στον όροφο και γειτνιάζει με ανοικτό διαβατικό. Η νότια πλευρά του παρεκκλησίου είναι σήμερα εντελώς ελεύθερη, παρόλο που σώζονται ίχνη από θόλο (Σχ. 105, Εικ. 263). Κάτω ακριβώς από το παρεκκλήσιο του Προδρόμου βρίσκεται το θολωτό παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων και τμήμα του θολωτού προθάλαμου-νάρθηκα του.

Στην παρούσα του μορφή το παρεκκλήσιο του Τιμίου Προδρόμου είναι ένας ενιαίος ορθογώνιος χώρος που διαιρείται με το τέμπλο σε κυρίως ναό και ιερό

⁶⁴⁰ Καδάς, Προσκυνητάρια, 186.

⁶⁴¹ Νεκτάριος, Επιτομή, 162.

βήμα. Στην προέκταση των πλευρικών του τοίχων στα δυτικά σώζονται χαμηλού ύψους τοιχοποιίες στενότερου πάχους που είναι λείψανα του αρχικού νάρθηκα.

Πρόκειται για ένα σχετικά μεγάλων διαστάσεων μονόχωρο παρεκκλήσιο με γενικές διαστάσεις στο εσωτερικό του περίπου 3.50 μ. Χ 8.90 μ. Καλύπτεται με ενιαίο, ελαφρά οξυκόρυφο, θόλο με μέγιστο ύψος 4.00 μ. τον οποίο φέρουν οι πλευρικές τοιχοποιίες πάχους περί τα 0.85 μ. Το ιερό διαχωρίζεται από τον κυρίως ναό με το τέμπλο και είναι ελαφρά υπερυψωμένο. Στον ανατολικό τοίχο του ναού, πάχους περί το 1.20 μ. εγγράφονται οι τρεις κόγχες του ιερού από τις οποίες η κεντρική είναι μεγαλύτερη και ψηλότερη, διαμέτρου 1.12 μ. Οι κόγχες εκτείνονται ως τη στάθμη της αγίας τράπεζας σε ύψος περίπου 0.90 μ. από το δάπεδο. Η αγία τράπεζα διαμορφώνεται στην κεντρική κόγχη. Η επιφάνεια της αγίας τράπεζας προέχει του ανατολικού τοίχου κατά 0.13 μ. και καταλαμβάνει όλο το μήκος της ανατολικής όψης. Κατά μήκος του νότιου τοίχου του ιερού υπάρχει μία λίγο χαμηλότερη κτιστή πεζούλα. Στον άξονα της κεντρικής κόγχης του ιερού υπάρχει μικρή επιμήκης φωτιστική θυρίδα και ψηλότερα στο κατακόρυφο μέτωπο κυκλικός φεγγίτης. Συμμετρικά στους πλάγιους τοίχους του ιερού, στη συμβολή με τον ανατολικό τοίχο, ανοίγονται αντίστοιχα από ένα ορθογωνικό σε κάτοψη κογχάριο.

Οι πλάγιοι τοίχοι του κυρίως ναού είναι αντίστοιχα διαμορφωμένοι με ένα παράθυρο και ένα ερμάριο που έχουν οριζόντια υπέρθυρα. Έκκεντρα στο νότιο άκρο του δυτικού τοίχου είναι διαμορφωμένη η χαμηλή θύρα εισόδου στο παρεκκλήσιο. Δίπλα της υφίσταται ένα ακόμη παράθυρο και ψηλότερα στον άξονα του χώρου κυκλικός φεγγίτης. Το δάπεδο του παρεκκλησίου συντίθεται με ορισμένα θέματα από μάρμαρα και από ορθογωνισμένες σχιστόπλακες.

Τα ανοίγματα και τα ερμάρια των πλάγιων τοίχων του κυρίως ναού πλαισιώνονται με σανίδες με γραπτό φυτικό διάκοσμο. Παρόμοια σανίδα, σε μορφή ζωφόρου, περιτρέχει στο ύψος της γένεσης του θόλου περιμετρικά στις τρεις πλευρές του παρεκκλησίου και σε αντιστοιχία με το κύριο επιστύλιο του τέμπλου. Τα υπέρθυρα των ανοιγμάτων των παραθύρων διαμορφώνονται με ξύλινες ακανόνιστες δοκούς μικρής διατομής. Τα ανώφλια των ερμαρίων επικαλύπτονται με λεπτές ξύλινες σανίδες με γραπτό διάκοσμο με πτηνά και άλλα διακοσμητικά θέματα εμφανώς σε δεύτερη χρήση⁶⁴². Οι σανίδες προέρχονται ενδεχομένως από διακοσμημένη οροφή του Καθολικού.

Διατηρούνται δύο ένθετα εικονίδια στους πλάγιους τοίχους κοντά στο τέμπλο ενώ υπάρχουν ίχνη ότι υπήρχαν και άλλα εικονίδια τα οποία έχουν αφαιρεθεί. Το τέμπλο του παρεκκλησίου έχει κτιστό το κάτω μέρος σε ύψος 0.85 μ. Τα φέροντα στοιχεία του μεσαίου τμήματος των δεσποτικών εικόνων είναι διακοσμημένα με γραπτό φυτικό διάκοσμο όμοιο με το διάκοσμο της ζωφόρου των πλάγιων τοίχων και των πλαισίων των ανοιγμάτων. Το επιστύλιο για το δωδεκάορτο στο ανώτερο τμήμα του τέμπλου είναι ξυλόγλυπτο και δεν φέρει επιχρύσωση. Σώζονται αξιόλογα μεταβυζαντινά βημόθυρα, κρητικής σχολής με παραστάσεις του Ευαγγελισμού και

⁶⁴² Galey, Sinai, εικ. 142-147 και Galavaris, Sinaitic manuscripts, 135, εικ.19.

των προφητών Μωυσή και Ααρών του 16^{ου} αιώνα⁶⁴³. Υφίστανται τρεις δεσποτικές εικόνες ενώ έχουν αφαιρεθεί οι εννέα εικόνες που συνέθεταν τμήμα του δωδεκάορτου. Επίσης από τα λυπηρά απουσιάζει το νότιο τμήμα.

Στο παρεκκλήσιο σώζεται δεσποτικός θρόνος και ζεύγος ξύλινων μανουαλίων με κεριά διακοσμημένα.

Οι επιφάνειες των τοίχων καλύπτονται εξ' ολοκλήρου με νεώτερο διάκοσμο με υδρόχρωμα που έγινε από τον μοναχό Παχώμιο, κατά το διάστημα 1930-1950.

Επιγραφές - Πηγές

Την κτητορική επιγραφή του παρεκκλησίου δημοσίευσε ο Π. Ουσπένκου το 1856, ο οποίος αναφέρει ότι η τελευταία βρισκόταν δίπλα στην είσοδο του παρεκκλησίου του Προδρόμου. Η επιγραφή που δεν έχει εντοπισθεί είχε ως εξής:

«*Δαπάνη ἀνηγέρθη Δουκὸς Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου, ζπδ' (=1576)*⁶⁴⁴».

Σώζεται τετράστιχο έμμετρο επίγραμμα του Μελετίου Πηγά, πατριάρχη Αλεξανδρείας με τη χρονολογία 1590 με τη μορφή επιμελημένης γραπτής επιγραφής ψηλά, στο δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου του παρεκκλησίου. Κάτω από το επίγραμμα αναγράφεται (Εικ. 284):

+*Μελέτιος, ἑλέω Θεοῦ πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας Αὐγούστ(ω) κη' ,ζζη' Κοσμογ(ονίας) (=1590)*⁶⁴⁵.

Κάτω από τα επιχρίσματα υπάρχουν πολλά χαράγματα και graffiti προσκυνητών, ορισμένα από αυτά είναι ευανάγνωστα, όπως αυτά του 1678 και 1690.

Στην έμμετρη περιγραφή του Παΐσιου Αγιαποστολίτου του 16^{ου} αιώνα γίνεται εκτενής περιγραφή του τρόπου προσπέλασης του παρεκκλησίου του Προδρόμου από τα δώματα της Μέσης. Τεκμηριώνει στοιχεία που δεν σώζονται σήμερα όπως την ύπαρξη σανιδόστεγου νάρθηκα στα δυτικά με ζωγραφισμένη οροφή, με δάπεδο από πλάκες και ψηλή θύρα που είναι ανοιγμένη στο μέσον της πλευράς. Περιγράφονται επίσης στοιχεία που σώζονται όπως ο «χιονοειδής θόλος» του κυρίως ναού και το δάπεδο του ναού από πλάκες. Το τέμπλο με δεσποτικές εικόνες και δωδεκάορτο από πάνω τους. Διευκρινίζει επίσης ότι τα βημόθυρα ήταν «καμουχένια» (από ύφασμα) και οι ποδιές-θωράκια των εικόνων του τέμπλου ήταν «καμουχοτζαντουνένιες» εννοώντας κάποιο πολύτιμο ύφασμα. Επίσης αναφέρει εικόνες τοποθετημένες γύρω στους τοίχους της εκκλησίας, μία ταινία ζωγραφισμένη με φυτικό διάκοσμο σαν στεφάνι γύρω στο παρεκκλήσιο. Αναφέρει ως κτήτορα του ναού και των παρακείμενων κελιών τον «δούκα Αλέξανδρο της Ουγκροβλαχίας»⁶⁴⁶.

⁶⁴³ Μανάφης, *Σινά*, 215, εικ.90

⁶⁴⁴ Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 246.

⁶⁴⁵ Άμαντος, *Ιστορία*, 51, σημ 3.

⁶⁴⁶ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 184-185.

Στην Επιτομή του Νεκταρίου Ιεροσολύμων διασώζονται με ακρίβεια ο χρόνος κτήσης του παρεκκλησίου το έτος 1576⁶⁴⁷ και ο κτήτορας του ναού, «Αλέξανδρος Βοϊβόνδας, αυθέντης της Βλαχίας»⁶⁴⁸.

Συμπεράσματα

Το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου είναι ένα μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο χρονολογημένο στα 1576 και δίνει μια σαφή εικόνα της αρχιτεκτονικής στο τέλος του 16^{ου} αιώνα στη Μονή Σινά. Τυπολογικά χαρακτηρίζεται από τις τρεις εγγεγραμμένες κόγχες του ιερού μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου και διαφέρει σημαντικά από τα πρώιμα παρεκκλήσια με την ευρεία κεντρική ημικυκλική κόγχη. Οι κατασκευαστικοί του τρόποι με τοπικά υλικά και η απλή διαμόρφωση των όψεων του με μικρά ανοίγματα είναι οι συνήθειες για το Σινά. Φαίνεται ότι ο διάκοσμος του εσωτερικού του με ξύλινες σανίδες με γραπτό διάκοσμο στους πλάγιους τοίχους και στο μεγαλύτερο τμήμα του τέμπλου ανήκει στο μεγαλύτερο του ποσοστό στην εποχή της κτίσης του και βοηθά στη χρονολόγηση αντίστοιχου διακόσμου σε άλλα παρεκκλήσια όπως η Κοίμηση. Επίσης η εντοίχιση μικρών εικόνων μέσα στα επιχρίσματα των πλάγιων τοίχων του παρεκκλησίου είναι μια ιδέα του 16^{ου} αιώνα που εμφανίζεται αργότερα τον 17^ο αιώνα και στο παρεκκλήσιο της Βάτου.

3.4.5 Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων β (1761)

Το νεότερο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων βρίσκεται σε στάθμη ισογείου στην πυκνά δομημένη και πλούσια σε παλιές ιστορικές φάσεις νοτιοανατολική περιοχή του κεντρικού πυρήνα της Μονής και ακριβώς κάτω από το μεταβυζαντινό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Σχ. 99, 105, 110, Εικ. 285-299). Η νότια πλευρά του παρεκκλησίου των Αποστόλων, που εκτείνεται προς τα πάνω ως στο παρεκκλήσιο του Προδρόμου, αποτελεί τμήμα του σημερινού ορίου της διώροφης περιοχής του κεντρικού πυρήνα. Σε όλο το μήκος της νότιας πλευράς του παρεκκλησίου σώζονται λείψανα από τη γένεση κτιστού θόλου που εκτεινόταν προς τα νότια. Έτσι το παρεκκλήσιο των Αποστόλων είναι σήμερα ελεύθερο από κτίσματα μόνο προς τα νότια όπου υπάρχει επίμηκες στενό υπαίθριο πέρασμα μεταξύ αυτού και της παρακείμενης νότιας πτέρυγας.

⁶⁴⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 163.

⁶⁴⁸ Την ίδια εποχή με γενναιόδωρη προσφορά του ηγεμόνα της Μολδαβίας, βοεβόδας Ιωάννη-Αλέξανδρου Λαπουσενάνου (1552-61 και 1564-68) της συζύγου του Ρωξάνδρας και του γιου τους διαδόχου Μπόγδανου (1568-72) αποκαθίσταται το κατεστραμμένο από το 1554 καθολικό. Η κτητορική επιγραφή του Καθολικού της Μονής Δοχειαρίου στο υπέρθυρο της εισόδου αναφέρει τον αυθέντη κυρ Ιωάννη Αλέξανδρο, βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας το έτος 1568. Βλ. Π. Τουλιάτος, *Μονή Δοχειαρίου*, 21.

Από αυτό το υπαίθριο πέρασμα παράλληλα με το παρεκκλήσιο είναι προσπελάσιμη μια μικρή στενή θύρα εισόδου που βρίσκεται έκκεντρα διατεταγμένη στο νότιο τοίχο του νάρθηκα στα δυτικά του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων. Από εδώ γίνεται η προσπέλαση του νάρθηκα, του παρεκκλησίου και χώρων στα βόρεια του όπως ενός ακόμη διαδρόμου, του μικρού αιθρίου του ζωγράφου και ενός μικρού παλαιού κελιού χρονολογημένου στα 1535 από χάραγμα πάνω στο ξύλινο πλαίσιο της θύρας του⁶⁴⁹ (Εικ. 297-299). Ο νάρθηκας του παρεκκλησίου έχει ορθογώνια κάτοψη διαστάσεων περίπου 3.25 X 3.57 μ. Προς τα βόρεια έχει προσαρτημένους δύο μικρούς χώρους που παρουσιάζουν ακανονιστία. Ο νάρθηκας καλύπτεται με εγκάρσιο ημικυλινδρικό θόλο και διαθέτει κτιστή χαμηλή πεζούλα σε σχήμα Γ στη δυτική και νότια πλευρά του. Στα ανατολικά το παρεκκλήσιο γειτνιάζει με ένα διαβατικό πλάτους 1.80 μ. που το διαχωρίζει από το παρακείμενο παλαιό σιδηρουργείο⁶⁵⁰. Το διαβατικό είναι σήμερα αποφραγμένο στη νότια του είσοδο.

Περιγραφή

Η κάτοψη του παρεκκλησίου είναι περίπου ορθογώνια με διαστάσεις περίπου 3.20 X 7.50 μ. και παρουσιάζει αρκετή ακανονιστία στον ανατολικό τοίχο ο οποίος είναι κτισμένος λοξά. Το παρεκκλήσιο καλύπτεται με κάπως ακανόνιστο ημικυλινδρικό θόλο και έχει χαμηλό ύψος περίπου 2.63 μ. Η θύρα εισόδου στο παρεκκλήσιο είναι διατεταγμένη στο βόρειο άκρο της δυτικής πλευράς. Το παρεκκλήσιο δεν έχει κόγχες στο ιερό. Η αγία τράπεζα διαμορφώνεται με μία πρόσθετη κτιστή πεζούλα κατά μήκος του ανατολικού τοίχου που παρουσιάζει μικρή διαπλάτυνση προς τα νότια. Δύο φωτιστικά ανοίγματα υφίστανται στον ανατολικό τοίχο του ιερού που έχει πάχος περί τα 0.90 μ. και ανοίγουν προς το εκεί διαβατικό. Ένα σχετικά ευρύ άνοιγμα βρίσκεται στο βόρειο άκρο και διατηρεί οριζόντιο υπέρθυρο και ποδιά σε στάθμη ελάχιστα ψηλότερη από την κτιστή αγία τράπεζα. Το δεύτερο παράθυρο του ανατολικού τοίχου έχει ημικυκλική απόληξη και είναι τοποθετημένο αξονικά και σχετικά ψηλότερα από το πρώτο. Στη βόρεια πλευρά του κυρίως ναού του παρεκκλησίου ένα τρίτο τοξωτό άνοιγμα φωτίζει τον κυρίως ναό μέσω του γειτονικού αιθρίου. Αυτό παρουσιάζει στένωση στο πάνω του μέρος δεδομένου ότι φαίνεται ότι αρχικά είχε ορθογώνια μορφή και απέκτησε εκ των υστέρων υπερύψωση με τοξωτή απόληξη.

Ο τρόπος δομής με αργολιθοδομή με συνδετικό χώμα είναι εμφανής εξωτερικά στη βόρεια όψη του παρεκκλησίου. Στο δάπεδο του ιερού και του κυρίως ναού του παρεκκλησίου έχουν χρησιμοποιηθεί πολλά μικρά ορθογώνια κομμάτια και τμήματα από μαρμαροθετήματα σε δεύτερη χρήση. Σε ορισμένα σημεία του κυρίως ναού έχουν χρησιμοποιηθεί και σχιστόπλακες. Υφίσταται παλαιό ξυλόγλυπτο δι-

⁶⁴⁹ Μυριανθέως, *Μεταβυζαντινές επιγραφές*, 60.

⁶⁵⁰ Βλ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390, όπου στην κάτοψη του Γενναδίου αναφέρεται ως «χαλκιδεῖον».

φυλλο κούφωμα που παρουσιάζει καλή προσαρμογή στην τοιχοποιία στην έκκεντρη θύρα εισόδου στη δυτική πλευρά του παρεκκλησίου. Πάνω στα φύλλα υπάρχουν αραβικές επιγραφές που πρόχειρα έχουν αναγνωστεί ως του έτους 1831. Λόγω του χαμηλού ύψους του θόλου του παρεκκλησίου, το τέμπλο είναι αντίστοιχα χαμηλό. Πρόκειται για απλή ξυλόγλυπτη κατασκευή με δύο εισόδους στην ωραία πύλη και στην πρόθεση και δύο μόνον θέσεις για δεσποτικές εικόνες. Η ωραία πύλη και τα βημόθυρα της δεν συμπίπτουν με τον άξονα του χώρου. Τα βημόθυρα φέρουν εικόνες των αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Κατά την έννοια του ύψους το τέμπλο έχει απλή τριμερή διάρθρωση σε θωράκια κάτω, ζώνη δεσποτικών εικόνων ενδιάμεσα και απλό επιστύλιο χωρίς δωδεκάορτο ψηλότερα. Το επιστύλιο του τέμπλου είναι αποτετμημένο στα άκρα του ώστε να ακολουθήσει τη μορφή του θόλου. Στο νότιο τοίχο ανάμεσα στο τέμπλο και στο δεσποτικό θρόνο σώζονται δύο παρόμοια μεταξύ τους προσκυνητάρια. Το προσκυνητάριο που είναι σε επαφή με το τέμπλο φέρει την αφιερωτική εικόνα των Αγίων Αποστόλων και πλούσια διακοσμημένη ξυλόγλυπτη στέψη στο ομφάλιο της οποίας βρίσκεται η γραπτή κτητορική επιγραφή του 1761. Ο ξυλόγλυπτος δεσποτικός θρόνος βρίσκεται πάνω σε ξύλινο βάθρο και παρουσιάζει τεχνοτροπικές ομοιότητες τουλάχιστον ως προς το διάκοσμο της στέψης του με τα προσκυνητάρια. Δεν θα πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ότι το τέμπλο, τα προσκυνητάρια και ο θρόνος να προέρχονται είτε από τον εξοπλισμό του μεσαιωνικού παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων είτε από αλλού.

Στην οροφή του κυρίως ναού βρίσκεται κρεμασμένος μικρός μαρμάρινος πολυέλαιος που θυμίζει τα έργα του λιθοξόου Προκοπίου του 18^{ου} αιώνα στο Καθολικό⁶⁵¹.

Οι τοίχοι είναι κατάγραφοι με νεότερο γραπτό διάκοσμο της δεκαετίας του 1930-1950 του μοναχού Παχωμίου.

Πηγές - Επιγραφές

Στην κάτοψη της Μονής Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται για πρώτη φορά και στην ορθή θέση τμήμα της κάτοψης του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων κάτω από το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου χωρίς όμως αφιέρωση⁶⁵².

Λίγο αργότερα στην Περιγραφή του 1817⁶⁵³ αναφέρεται για πρώτη φορά η αφιέρωση του παρεκκλησίου στη θέση αυτή. Μάλιστα μνημονεύεται και δωμάτιο δίπλα του υπονοώντας πιθανότατα τον προθάλαμο - νάρθηκα (*ὑποκάτω δὲ τοῦ Προδρόμου εἰς τὸ ἔδαφος εἶναι παρεκκλήσιον τῶν Ἁγίων Αποστόλων καὶ πλησίον αὐτοῦ μικρὸν δωμάτιον*).

⁶⁵¹ Κατά τη διάρκεια εργασιών από τον σκευοφύλακα Δανιήλ εντοπίστηκε λατύπη μαρμάρου και ίχνη ενός χαμηλού πάγκου που φαίνεται ότι ήταν ο χώρος στον οποίο ετοιμάστηκαν τα δάπεδα του παρεκκλησίου ή πολύ πιθανόν και ένα εργαστήριο μαρμαρικής.

⁶⁵² Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

⁶⁵³ *Περιγραφή*, 135.

Σχετική επιμελημένη έμμετρη γραπτή επιγραφή για το χρόνο εγκατάλειψης του μεσαιωνικού παρεκκλησίου του βόρειου τείχους το 1761 από τον Κύριλλο τον Κρήτα (1759-1790) και μεταφοράς του στο νεώτερο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων σώζεται σε ομφάλιο σε προσκυνητάριο του παρεκκλησίου⁶⁵⁴:

Ὁ Θεῖος οὗτος Ναὸς τῶν ἀποστόλων / Τὸ πρὶν ὑπῆρχε ἐν πύλῃ τῆς τουβάρας / Καὶ ὡς εἶδομεν αὐτὸν καταπατεῖσθαι / ἐξ ἀύμοτέρων ἀράβων, καὶ πατέρων / Μετετέθηκεν ἐνταῦθα ὡς ὁρᾶται, / Ἵνα μὴ οὕτω τὸ θεῖον παρορᾶται./ Καὶ ἔστι λόγος ἡμῖν ἀπολογίας / Ἐν τῇ δευτέρᾳ τῆς Χριστοῦ παρουσίας / Παρὰ Κυρίλλου τοῦ ταπεινοῦ ποιμένος / Καὶ τῶν λοιπῶν τε ἀδελφῶν, καὶ π(ατέ)ρων / Οἷς δῶη Θεὸς μισθὸν τὴν Βασιλείαν / Τὴν οὐράνιον μαθητῶν τῇ πρεσβείᾳ / ,ΑΨΞΑ' (1761) Ἰουλίου κβ^α, 655

Συμπεράσματα

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων έχει με βεβαιότητα ενταχθεί το 1761 σε προϋφιστάμενο χώρο που ενδεχομένως ήταν κελί ή ακόμη πιθανότερο αποθήκη. Όσον αφορά την τυπολογία του παρεκκλησίου η ένταξη έγινε χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια. Για το λόγο αυτό ερμηνεύεται η παντελής απουσία κογχών στον ανατολικό τοίχο. Τότε έγινε επί τούτου η κατασκευή της κτιστής πεζούλας κατά μήκος του ανατολικού τοίχου για να υποκαταστήσει την αγία τράπεζα και ενδεχομένως διευρύνθηκε το παράθυρο του βόρειου τοίχου. Όσον αφορά τη χρονολόγηση και χρήση της περιοχής αυτής πριν γίνει παρεκκλήσιο αυτό μπορεί να απαντηθεί μόνο με συστηματική αρχαιολογική έρευνα. Ορισμένα στοιχεία που δείχνουν παλαιότητα είναι η χρήση θόλων και η συνακόλουθη κατασκευή τοιχοποιιών πάχους 0,90 μ. ως και 1 μ. Σε γειτονικό κελί του αιθρίου βόρεια του παρεκκλησίου, είναι αναγνώσιμο χάραγμα του 1535 στο ξύλινο πλαίσιο της εξώθυρας του. Ενδεχομένως πρόκειται για ακόμη παλαιότερες του 16^{ου} αιώνα μεσαιωνικές χρηστικές κατασκευές που από πρόχειρη εκτίμηση θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στους μέσους βυζαντινούς χρόνους.

3.4.6 Παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων της Σεβαστείας

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων βρίσκεται στην ανώτερη στάθμη του ανατολικού πυρήνα της Μονής, μέσα σε πυκνό ιστό παραδοσιακών κατασκευών που περιλαμβάνει σήμερα τρία παρεκκλήσια, διάσπαρτα κελιά και άλλα βοηθητικά δωμάτια γύρω από ένα αίθριο και δώματα (Σχ. 100, 113, Εικ. 301-320). Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα αυτά τα μικρά σχετικά κτίσματα εφάπτονται μεταξύ τους και στοιχειοθετούν, ως προς τον τρόπο προσπέλασης τους, δύο ενότητες. Τα κτίσματα που βρίσκονται βόρεια έχουν αντιδιαμετρική προσπέλαση από αυτά που βρίσκονται νότια. Στη βόρεια ενότητα βρίσκεται το εξεταζόμενο παρεκκλήσιο των

⁶⁵⁴ Άμαντος, *Ιστορία*, 65.

⁶⁵⁵ Η μεταγραφή της επιγραφής του 1761 έγινε με τη συνεργασία του Γ. Φουστέρη.

Αγίων Πέντε Μαρτύρων μαζί με τρία ακόμη δωμάτια βόρεια του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου και έχουν κοινή προσπέλαση από κτιστή δίριχτη κλίμακα που οδηγεί στο βορεινό δώμα ανάμεσα τους. Η κλίμακα είναι διατεταγμένη νότια του στεγασμένου διαγώνιου διαβατικού που συνδέει το Καθολικό με την ανατολική πτέρυγα των πατερικών κελιών.

Κάτω από το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων υφίσταται χώρος στον οποίο έχει ενταχθεί τη δεκαετία του 1960 το νεότερο παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων. Ολόκληρη η βόρεια πλευρά και το μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής πλευράς του παρεκκλησίου των Αγίων Πέντε Μαρτύρων ως τη στάθμη του υποκείμενου ισογείου είναι ελεύθερες από κτίσματα και πλήρως ορατές. Αντίθετα η νότια και τμήμα της δυτικής πλευράς του παρεκκλησίου είναι αφανείς δεδομένου ότι εφάπτονται στα κελιά βόρεια του αιθρίου του παρεκκλησίου του Προδρόμου. Ειδικά ο βόρειος τοίχος του κεντρικού κελιού του Προδρόμου αποκρύπτει το νότιο τμήμα της δυτικής πλευράς του παρεκκλησίου των Αγίων Πέντε Μαρτύρων.

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων είναι ένα μικρό σχετικά, μονόχωρο και ορθογώνιο σε κάτοψη, παρεκκλήσιο με διαστάσεις περίπου 3,05 X 6,22 μ. και ύψους περί τα 3,67 μ. Στεγάζεται με οριζόντιο δώμα με εμφανή το φορέα της στέγης στο εσωτερικό του που αποτελείται από χονδροπελεκημένες ξύλινες δοκούς. Η κάτοψη του διαιρείται με το τέμπλο στον κυρίως ναό και στο ιερό βήμα. Στον ανατολικό τοίχο του ιερού βήματος εγγράφονται οι δύο κόγχες του ιερού και της πρόθεσης και στο νότιο άκρο του ένα ακόμη ορθογωνικό σε κάτοψη και κυκλικό σε όψη κογχάριο. Η κεντρική κόγχη του ιερού δεν βρίσκεται ακριβώς στον άξονα του χώρου αλλά είναι ελαφρώς μετατεθειμένη προς τα νότια προκειμένου να δημιουργηθεί χώρος για την πρόθεση. Οι κόγχες του ιερού δεν εκτείνονται μέχρι το δάπεδο του ιερού παρά μόνον σταματούν στη στάθμη της αγίας τράπεζας και της πρόθεσης που διαμορφώνονται με ελαφρά προέχουσες μαρμάρινες πλάκες που έχουν ενταχθεί μέσα στις κόγχες. Στον άξονα της κεντρικής κόγχης υπάρχει μικρή επιμήκης φωτιστική θυρίδα και ψηλότερα ένα ακόμη τοξωτό άνοιγμα με απλό περαστό σταθερό υαλοστάσιο. Στο βόρειο και στο νότιο τοίχο του ιερού εγγράφεται αντίστοιχα από ένα ορθογωνικό σε κάτοψη και τοξωτό σε όψη κογχάριο. Η είσοδος στο παρεκκλήσιο γίνεται από αξονική θύρα στη δυτική όψη. Εδώ σώζεται παλιό μονόφυλλο καρφωτό κούφωμα με φαρδιά ξύλινη κάσα. Πάνω από το υπέρθυρο διαμορφώνεται επίστεψη με ξύλινο γείσο που φέρεται με δύο μικρά φουρούσια. Η συνδεσμολογία και τα γυφτόκαρφα που χρησιμοποιήθηκαν και διατηρούνται παραπέμπουν σε παλιά προβιομηχανική κατασκευή. Ακριβώς πάνω από την επίστεψη υφίσταται μεγάλο τοξωτό άνοιγμα. Δύο ακόμη παράθυρα υφίστανται στη βόρεια πλευρά, ένα ευρύ με οριζόντιο υπέρθυρο και γύψινο φεγγίτη σε αντιστοιχία με τον κυρίως ναό και ένα μικρότερο με τοξωτό υπέρθυρο στο ιερό. Οι εξωτερικές όψεις είναι επιχρισμένες και ασβεστωμένες. Ο τρόπος δομής των τοίχων με πλίθρες φαίνεται στο εσωτερικό του κογχαρίου του διακονικού. Το γείσο είναι τυπική παραδοσιακή κατασκευή με προέχουσες ξύλινες δοκούς που φέρουν καλαμωτή, ψάθα και χώμα. Όσον

αφορά τη διαμόρφωση των εξωτερικών όψεων του παρεκκλησίου δεν γίνεται προσπάθεια αυτό να διακριθεί μορφολογικά από τις γειτονικές κατασκευές εκτός από έναν μεμονωμένο επιμελημένο γύψινο φεγγίτη στη βόρεια όψη. Διατηρούνται στο δάπεδο νησίδες από ημικατεργασμένες λίθινες πλάκες κάτω από νεωτερικήτσιμεντοκονία.

Το τέμπλο του παρεκκλησίου διαιρείται σε πέντε μέρη κατά την έννοια του πλάτους έχοντας την ωραία πύλη αξονικά, την πλάγια θύρα προς τα βόρεια και τρεις θέσεις για δεσποτικές εικόνες. Ως πρόσφατα υπήρχαν στην ωραία πύλη του τέμπλου βυζαντινά βημόθυρα με τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου που σήμερα βρίσκονται στο νέο Σκευοφυλάκιο. Το τέμπλο είναι τετραμερές κατά το ύψος. Αποτελείται από τη βάση με τα θωράκια, την κύρια ζώνη των δεσποτικών εικόνων, το επιστύλιο και το κεκλιμένο επιστύλιο του δωδεκάορτου. Κάθε ένα από τα τρία θωράκια σχηματίζεται από πέντε απλούς ξύλινους ταμπλάδες. Στη ζώνη των δεσποτικών εικόνων υφίστανται ξυλόγλυπτοι στύλοι και οριζόντιες ταινίες. Το επιστύλιο του δωδεκάορτου είναι ξυλόγλυπτο και σώζει θέσεις για δεκατρείς εικόνες καμία από τις οποίες δεν βρίσκεται σήμερα κατά χώραν. Το παρεκκλήσιο είναι κατάγραφο από νεώτερες ξηρογραφίες του μοναχού Παχωμίου (περί το 1930-1950). Μέσα στο παρεκκλήσιο σώζεται ένας απλός ξύλινος δεσποτικός θρόνος.

Επιγραφές- Πηγές

Το πίσω μέρος του νότιου ξύλινου θωρακίου του τέμπλου μέσα στο ιερό βήμα του παρεκκλησίου υπάρχει ανάγλυφη επιγραφή σε δεύτερη χρήση. Η επιγραφή έχει πριονιστεί στο κάτω της μέρος αλλά διαβάζονται τα παρακάτω (Εικ. 320).

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΡΧΙΕ/ΠΙΣΚΟΠΟΣ ΣΙΝΑ / Υ (;)Σ Μ Λ.

Πρόκειται πιθανότατα για τον Αρχιεπίσκοπο Νικηφόρο Μαρθάλη (1728 - 1747).

Υφίσταται επιγραφή του 1747 γραμμένη σε χαρτί το οποίο έχει κολληθεί στο μεσαίο επιστύλιο του τέμπλου (Εικ. 318):

+ .αψμζ'. νοεμβρίου ιε. έτελιώθην. υ παροῦσα έκκλησία. έκ χηρός κυρ φιλοθέου μοναχού⁶⁵⁶.

Πάνω από την ωραία πύλη υπάρχει επιγραφή (Εικ. 319):

+Αὔτη ή Πύλη τοῦ Κυρίου δίκαιοι είσελεύονται έν αύτῆ.

Στο βόρειο λαμπά της δυτικής πόρτας διατηρούνται αραβικά graffiti ένα από τα οποία αναγνώστηκε ως το έτος 1752.

Η ύπαρξη αξιόλογου επιστυλίου τέμπλου, που κατασκευάστηκε στη Μονή Σινά, με σκηνές από θαύματα των Αγίων Πέντε Μαρτύρων της Σεβαστείας στην Αρμενία στους οποίους ηγετική θέση κατείχε ο Άγιος Ευστράτιος και που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα αποτελεί την παλαιότερη αναφορά για την ύπαρξη ομώνυμου παρεκκλησίου. Έχει μάλιστα υποστηριχθεί από την Ντ. Μουρίκη

⁶⁵⁶ Μυριανθέως-Κουφοπούλου, *Τεχνίτες 1994*, τόμος 1, 151. Την επιγραφή δημοσίευσε πρώτος ο Οουσπένσκη, *Uspenkij, Δεύτερο ταξίδι*, 258.

ότι το μήκος του βυζαντινού επιστυλίου 34,5 X 2,75 μ. ταιριάζει με το πλάτος του σημερινού παρεκκλησίου⁶⁵⁷.

Στην περιγραφή του Παΐσιου Αγιαποστολίτου επιβεβαιώνεται η ύπαρξη παρεκκλησίου με την επωνυμία «Μάρτυρες οι Μεγάλοι» και προσδιορίζεται με προσέγγιση η θέση του κοντά στην περιοχή της αποθήκης της λεγόμενης Μέσης που γνωρίζουμε ότι βρίσκεται στην κατώτερη στάθμη του παρεκκλησίου απέναντι από την κτιστή κλίμακα⁶⁵⁸. Είναι άξιο προβληματισμού το γεγονός ότι ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων ο οποίος καταγράφει συστηματικά δεκαπέντε παρεκκλήσια εντός των τειχών δεν αναφέρει καθόλου το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων⁶⁵⁹.

Στην κάτοψη της Μονής Σινά του R. Roscoe που δημοσιεύτηκε το 1743 το παρεκκλήσιο σημειώθηκε ορθά στη θέση Σ νότια του Καθολικού, δηλαδή στη σημερινή του θέση. Στο υπόμνημα του σχεδίου αυτού αναφέρεται ως το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων⁶⁶⁰.

Στην ακριβέστερη κάτοψη της Μονής Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται η κάτοψη του νότια του Καθολικού με την αναφορά πέντε μάρτυρες⁶⁶¹. Στην Περιγραφή του 1817 γίνεται συνοπτική αναφορά στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων⁶⁶².

Συμπεράσματα

Υπάρχουν κατασκευαστικές ενδείξεις ότι το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων είναι προγενέστερο των κελιών του Προδρόμου που βρίσκονται στα νότια του. Τα κελιά χρονολογούνται με ασφάλεια στην εποχή ανέγερσης του παρεκκλησίου του Προδρόμου δηλαδή στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Χωρίς αμφιβολία το σωζόμενο παρεκκλήσιο τουλάχιστον ως προς τη χωροθέτηση ταυτίζεται με αυτό που περιγράφει ο Παΐσιος Αγιαποστολίτης την ίδια ακριβώς εποχή. Δεν μπορεί να αποκλειστεί ούτε να βεβαιωθεί με ασφάλεια ότι πρόκειται για το βυζαντινό παρεκκλήσιο του 12^{ου} αιώνα για το οποίο είχε κατασκευαστεί το επιστύλιο του Αγίου Ευστρατίου⁶⁶³. Βέβαιο είναι ότι το παρεκκλήσιο είχε υποστεί κατά καιρούς επισκευές δεδομένης της σχετικής ευτέλειας που παρείχαν οι τρόποι δομής του. Πιθανόν κατά την κατασκευή του τέμπλου το 1747 να έγινε και πλήρης ανακατασκευή του.

⁶⁵⁷ Μουρίκη, «Εικόνες από το 12^ο ως τον 15^ο αιώνα», 106. Επίσης ⁶⁵⁷ Weitzmann, "Icon Programs", 67.

⁶⁵⁸ Καδάς, *Προσκυνητάρια 2003*, 181.

⁶⁵⁹ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁶⁶⁰ Roscoe, *Description*, 150.

⁶⁶¹ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

⁶⁶² *Περιγραφή*, 136.

⁶⁶³ Μουρίκη, «Εικόνες από το 12^ο ως τον 15^ο αιώνα», 106. Επίσης ⁶⁶³ Weitzmann, "Icon Programs", 67.

3.4.7 Παρεκκλήσιο Αγίων Δέκα Μαρτύρων (των εν Κρήτη)

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων βρίσκεται σε στάθμη ισογείου στα βόρεια της περιοχής του ανατολικού κεντρικού πυρήνα της Μονής κάτω ακριβώς από το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων (Σχ. 99, 112, 113 α,β, Ει. 321-327). Η προσπέλαση του γίνεται απευθείας από την αυλή στα βόρεια του παρεκκλησίου, μέσω θύρας στο δυτικό άκρο της βόρειας του πλευράς σε άμεση επαφή με το δυτικό τοίχο. Το παρεκκλήσιο αποτελείται από έναν σχεδόν ορθογώνιο σε κάτοψη χώρο μήκους περί τα 6,12 μ. με πλάτος στα ανατολικά 3.22 μ και στα δυτικά 2.80 μ. Ο χώρος φέρει επίπεδη οροφή. Το παρεκκλήσιο διαιρείται με το τέμπλο σε κυρίως ναό και ιερό. Ο ανατολικός τοίχος του ιερού έχει περίπου στον άξονα του ορθογώνιο παράθυρο που βρίσκεται πίσω από ένα κακότεχνο τόξο. Στο βόρειο άκρο του ανατολικού τοίχου εγγράφεται μικρή κόγχη πρόθεσης. Στη συμβολή της ανατολικής και νότιας πλευράς του παρεκκλησίου υπάρχει κτιστό χωνευτήρι. Στη δυτική του πλευρά πάχους 0,85 μ. υπάρχει άνοιγμα που οδηγεί σε μικρό βοηθητικό δωμάτιο διαστάσεων 0,92 X 1,85 μ.

Το παρεκκλήσιο έχει ύψος περί τα 3μ. Η οροφή του παρεκκλησίου αποτελείται από νεωτερικά βιομηχανικά φύλλα. Στο βοηθητικό χώρο στα δυτικά του παρεκκλησίου είναι ορατή η κατασκευή της οροφής του παρεκκλησίου με φέρουσες ξύλινες δοκούς και καλαμωτή. Από στοιχεία εξοπλισμού υφίσταται απλό ξύλινο τέμπλο και ένα στασίδι-δεσποτικός θρόνος με αραβική επιγραφή. Σε αυτήν διακρίνεται η χρονολογία 1850.

Πηγές

Παρεκκλήσιο με αφιέρωση στους Άγιους Δέκα Μάρτυρες δεν αναφέρεται στις βασικές περιγραφές της Μονής Σινά των μεταβυζαντινών χρόνων (Παΐσιο Αγιαποστολίτη, Νεκτάριο Ιεροσολύμων, Περιγραφή του 1817). Επίσης δεν απεικονίζεται στις κατόψεις των R. Roscoe και ιεροδιακόνου Γενναδίου.

Οι δύο παλαιότεροι εν ζωή Σιναΐτες μοναχοί, ο Δικαίος Αρχιμανδρίτης Ευμένιος που πήγε στο Σινά το 1955 και ο Σεβασμιώτατος Αρχιεπίσκοπος Σινά κ. Δαμιανός που βρίσκεται στο Σινά από το 1961 ανέφεραν για το παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων στο Σινά την παρακάτω προφορική παράδοση: Στη θέση αυτή οι Σιναΐτες, πατέρες (λ.χ. ο ζωγράφος μοναχός Παχώμιος που απεβίωσε το 1958⁶⁶⁴ και ο μοναχός Θεόκλητος) πίστευαν ότι υπήρχε προγενέστερο παρεκκλήσιο ενδεχομένως των Αγίων Δέκα Μαρτύρων. Σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες το παρεκκλήσιο έκλεισε περί τον 17^ο αιώνα όταν δολοφονήθηκε μέσα σε αυτό, με βέλος που πέρασε από το βόρειο παράθυρο του, ο ιερομόναχος Ιερεμίας (;) που τελούσε εκεί τη θεία λειτουργία. Επί αρχιεπισκόπου Πορφυρίου του Γ' και περί το 1965-1966

⁶⁶⁴ Parpulov, *Painting at Sinai*, 348.

το παρεκκλήσιο επανιδρύθηκε με φροντίδα του τότε σκευοφύλακα π. Ευγένιου Σημαντηράκη που καταγόταν από την Κρήτη.

Συμπεράσματα

Η απουσία ιστορικών στοιχείων και οποιασδήποτε γραπτής αναφοράς σε συνδυασμό με την απουσία κόγχης του ιερού και την πρόχειρη διαμόρφωση του παράθυρου του ιερού βήματος, φανερώνουν μια πρόχειρη χωρίς προθέσεις μετασκευή ενός προϋφιστάμενου χώρου σε παρεκκλήσιο. Ο ίδιος ο χώρος μπορεί να χρονολογηθεί όπως και το υπερκείμενο παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων πριν από τον 16^ο αιώνα και ενδεχομένως και παλαιότερα. Συμπερασματικά το σημερινό παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων εντάχθηκε τη δεκαετία του 1960 σε προϋπάρχοντα χώρο άγνωστης αρχικής χρήσης.

3.4.8 Παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Αγίας Άννας (δεν σώζεται)

Πηγές

Στην περιγραφή του Παϊσίου Αγιαποστολίτου στα τέλη του 16^{ου} αιώνα προσδιορίζεται γενικώς η θέση ενός παρεκκλησίου με το όνομα «Άννης τε και Ιωακείμ» κοντά στην περιοχή της «Μέσης» γνωστής και ως «δοχειάρι» δηλαδή της αποθήκης σκευών και τροφίμων της Μονής⁶⁶⁵. Ομοίως ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων περί το 1670 αναφέρει στην ίδια περιοχή «έκ δέ τοῦ Νοτείου μέρους τοῦ Καθολικοῦ, εἶναι ἑτέρα Ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Ἄννης» διευκρινίζοντας ότι βρίσκεται σε κατώτερη στάθμη βόρεια από τα παρεκκλήσια του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και του Αγίου Αντωνίου⁶⁶⁶. Το παρεκκλήσιο δεν σημειώνεται στην κάτοψη της Μονής Σινά του R. Roscoe που δημοσιεύτηκε το 1743⁶⁶⁷ ούτε και στην ακριβέστερη κάτοψη της Μονής Σινά του χαράκτη Γενναδίου του 1813⁶⁶⁸. Ομοίως στην Περιγραφή του 1817 δεν γίνεται καμία αναφορά σε παρεκκλήσιο της Αγίας Άννας⁶⁶⁹. Δεν κατέστη δυνατόν να εντοπισθεί η θέση του παρεκκλησίου. Φαίνεται ότι το παρεκκλήσιο της Αγίας Άννας υφίστατο τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα αλλά ερειπώθηκε και καταργήθηκε στη συνέχεια. Τουλάχιστον από την εποχή του Παϊσίου Αγιαποστολίτου και του Νεκταρίου Ιεροσολύμων υφίσταται μέσα στο νότιο πλευρικό χώρο του Καθολικού ως σήμερα άλλο παρεκκλήσιο της Αγίας Άννας (σήμερα γνωστό ως των Αγίων Ιωακείμ και Άννας) και ένα ακόμη στο Χωρήβ⁶⁷⁰.

⁶⁶⁵ Παΐσιος, *Ιστορία*, 2003, 181. Εδώ επεξηγείται η λέξη δοχειάρι: «δοχειαρίτης ἐπειδὴ ἐκεῖ τὰ σκεύη βάλλει· καὶ θρώσιμα καὶ πόσιμα ἐκεῖ πάντα τυγχάνουν, ἐξ ὧν οἱ μοναχοὶ ὁμοῦ καὶ Ἄραβοι λαμβάνουν».

⁶⁶⁶ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 163.

⁶⁶⁷ Roscoe, *Description*, 150.

⁶⁶⁸ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

⁶⁶⁹ *Περιγραφή*, 136.

⁶⁷⁰ Παΐσιος, *Ιστορία* 165, Νεκτάριος, *Επιτομή*, 156, 168.

3.5 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΛΕΥΡΑΣ

Η βόρεια πλευρά του τείχους ήταν, αρχικά στον 6^ο αιώνα, κτισμένη με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτούς γρανιτόλιθους και το ενδιάμεσο της είχε γέμισμα με κονίαμα με βάση το χώμα, όπως και άλλες εξωτερικές πλευρές του περιβόλου της Μονής (Σχ. 114-115). Στο εσωτερικό της Μονής σώζεται όλο το αρχικό μέτωπο του ιουστινιάνειου βόρειου τείχους με δύο σειρές παραθύρων ενώ το εξωτερικό μέτωπο έχει υποστεί σημαντικό αριθμό ανακατασκευών και έχει χάσει σε μεγάλο βαθμό την αρχική του μορφή (Σχ. 116). Στο μέσον του τείχους σώζεται ο πύργος του Αγίου Γεωργίου, η πρώτη φάση του οποίου ανήκει στον 6^ο αιώνα και ο οποίος έχει σημαντικό αριθμό οικοδομικών φάσεων. Συνοπτική αναφορά στις οικοδομικές φάσεις του ομώνυμου πύργου έχει γίνει από τη Μ. Μυριανθέως⁶⁷¹ (Σχ. 117). Γραπτή επιγραφή με τη χρονολογία 1527 εντοπίστηκε πάνω στα επιχρίσματα μέσα στην κατώτερη σήμερα στάθμη του πύργου⁶⁷². Φαίνεται ότι μετά τον μεγάλο σεισμό του 1201 το κατώτερο τμήμα του πύργου επιχώθηκε και παρέμειναν σε χρήση οι δύο πάνω στάθμες. Στην κατώτερη από αυτές υπήρχαν αποθηκευτικοί χώροι της βιβλιοθήκης πιθανότατα από το 1734, επί αρχιεπισκόπου Νικηφόρου Μαρθάλη. Μετά την εκ νέου καταστροφή του εξωτερικού μετώπου του βόρειου τείχους στην πλημμύρα του 1798 ο πύργος ανακατασκευάστηκε εκ νέου (Σχ. 117). Η τελευταία ανακατασκευή του πύργου έγινε μετά την πυρκαγιά του 1971. Λίγο αργότερα, κατά τις εργασίες αποκατάστασης, στο χώρο κάτω από το παρεκκλήσιο εντοπίστηκε η αποθήκη της βιβλιοθήκης των μη «εν χρήσει χειρογράφων», συλλογή γνωστή στην επιστήμη ως Νέα Ευρήματα.

3.5.1 Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου (δεν σώζεται)

Το αρχικό παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου, με τις όποιες οικοδομικές του φάσεις, σωζόταν ως το 1798 στην ανώτερη στάθμη του ομώνυμου πύργου που κείται στο μέσον περίπου του βόρειου τείχους της Μονής, στη θέση όπου βρίσκεται σήμερα το νεώτερο παρεκκλήσιο (Σχ. 4).

Πηγές

Παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου αναφέρεται στην περιγραφή του προσκυνητή Niccolo de Roggibonsi ότι υφίσταται στο Σινά ήδη από τον 14^ο αιώνα χωρίς όμως διευκρινίσεις για την ακριβή θέση του μέσα στη Μονή⁶⁷³. Υποθέτουμε ότι το παρεκκλήσιο αυτό βρισκόταν πάντοτε στην ευάλωτη κορυφή του ομώνυμου πύργου και ακολούθησε πλήρως τις οικοδομικές περιπέτειες του τελευταίου. Είναι

⁶⁷¹ Μυριανθέως, *Άγιος Γεώργιος*, 48-49.

⁶⁷² Μυριανθέως, *Μεταβυζαντινές επιγραφές*, 60.

⁶⁷³ Roggibonsi, *Voyage*, 134.

γνωστό από το Τυπικό του 1214 ότι στο μοναστήρι του Σινά έγιναν μεγάλοι σεισμοί στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, ενδεχομένως κατά το έτος 1201, που προκάλεσαν κατάρρευση τμημάτων των τειχών, των πύργων τους και των κελιών⁶⁷⁴. Η δύσκολη κατάσταση στην οποία περιήλθε η Μονή τότε και η ξαφνική εμφάνιση οικοδόμων (που προορίζονταν για την Αγία Κορυφή) και που πραγματοποίησαν την ανακαίνιση τόσο στα τείχη όσο και στους πύργους σχεδόν αμέσως μετά τεκμηριώνεται από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων τον 16^ο αιώνα, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται: *ἀνεκαίνισαν τὰ τειχία καὶ τὰ κελία καὶ τοὺς πύργους τοῦ μοναστηρίου καθὼς τὴν σήμερον φαίνονται*⁶⁷⁵. Δεδομένου ότι δεν γίνεται καμία μνεία στις παραπάνω πηγές για το παρεκκλήσιο μπορεί για την ώρα να γίνουν μόνον υποθέσεις ότι κατά την επισκευή του πύργου πιθανότατα μετά τους σεισμούς, το προγενέστερο παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου είτε ιδρύθηκε εκ βάθρων είτε επισκευάστηκε.

Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο υφίσταται πληθώρα πληροφοριών για το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου όπως στην αναλυτική έμμετρη περιγραφή του Παΐσιου Αγιαποστολίτου του 16^{ου} αιώνα όπου προσδιορίζεται με ακρίβεια ότι αριστερά της αυλής, προς στα βόρεια της Μονής και σε επαφή με το εκεί τείχος υφίσταται «ναός κάλλιστος με νάρθηκα του αθλοφόρου του Χριστού Αγίου Γεωργίου» και μάλιστα «καινουργολευκασμένος και ζωγραφισμένος». Ο Παΐσιος επίσης αναφέρει ότι το ναό ανακαίνισαν με κόπο οι καλόγεροι της Μονής και με δαπάνη του ρηγός αυθέντη Ιβήρων⁶⁷⁶ (γεωργιανού βασιλιά). Ενδέχεται η πληροφορία περί του γεωργιανού κτήτορα να παραπέμπει και παλιότερα στις αρχές του 13^{ου} αιώνα ή ακόμη ενωρίτερα στο 12^ο αιώνα δεδομένου ότι υφίστανται ενδείξεις για ιδιαίτερες σχέσεις του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου με τους Ίβηρες βασιλιάδες μέσω αφιερωτικών εικόνων που σώζονται στο εικονοφυλάκιο της Μονής⁶⁷⁷. Υπάρχουν ενδείξεις για σχέση της δυναστείας των Παγκρατουιανών με τη Μονή του Σινά ήδη από τις αρχές του 12^{ου} αιώνα, με τον βασιλιά Δαυίδ (1073-1125). Στο εικονοφυλάκιο της Μονής σώζεται ευμεγέθης εικόνα με δύο ολόσωμες μορφές, τον άγιο Γεώργιο και Ίβηρα βασιλιά που θεωρείται ότι έχει κτητορικό χαρακτήρα. Το όνομα του ηγεμόνα έχει καταστραφεί αλλά σώζεται η επωνυμία Παγκρατουιανός. Η κακή διατήρηση της εικόνας έχει οδηγήσει σε χρονολόγηση της στον 12^ο ή 13^ο αιώνα. Μερίδα των ερευνητών που επιλέγει τον 12^ο αιώνα, ταυτίζει τον ηγεμόνα με τον Δαυίδ Δ' (1089-1125) ή με τον Γεώργιο Γ' (1156-1184). Στον 13^ο ταυτίζεται με τον Γώργιο Lacha (1213-1222)⁶⁷⁸. Η σχέση των γεωργιανών με την τιμή του Αγίου Γεωργίου στο Σινά και επομένως με παρεκκλήσιο του Αγίου στη Μονή τεκμηριώνεται από άλλη εικόνα

⁶⁷⁴ Dimitrievski, *Τυπικά*, 402, 415.

⁶⁷⁵ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 197-198.

⁶⁷⁶ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 192.

⁶⁷⁷ Όπως αναφέρει ο Γ. Σωτηρίου διαδοχικοί βασιλείς της Γεωργίας από την αρχαιότατη δυναστεία των Παγκρατουιανών έφεραν το όνομα Γεώργιος. Βλ. Εικόνα με απεικόνιση του αγίου Γεωργίου ολόσωμου με τον βασιλιά της Γεωργίας Γεώργιο Παγκρατουιανό, Σωτηρίου: *Εικόνες*, τ. 2, 131-132, εικ.152.

⁶⁷⁸ Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, σημ. 23.

του Αγίου Γεωργίου με σκηνές του βίου του των αρχών του 13^{ου} αιώνα όπου απεικονίζεται ο «δωρητής Ἰωάννης πρεσβύτερος ὁ Ἰβερὸς»⁶⁷⁹.

Την ακριβή χωροθέτηση του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου που προσδιορίζει η περιγραφή του Παϊσίου Αγιαποστολίτου επιβεβαιώνει και ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων γράφοντας: *Εἰς δὲ τὸ βορεινὸν τειχεῖον, ὅπου εἶναι ἡ λεγόμενη Τουβάρα, εἶναι δύο ἐκκλησῖαι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ αὗται μὲν εἶναι γύροθεν*⁶⁸⁰. Στην κάτοψη της Μονής του R. Pocoscke που δημοσιεύτηκε το 1743 και στη θέση που προσδιορίζεται με το γράμμα Ρ σημειώνεται το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου ορθά μεν στο μέσον της βόρειας πλευράς του τείχους αλλά με πλήρη παράλειψη της προεξοχής του πύργου έξω από το περίγραμμα της Μονής⁶⁸¹ (Σχ.5). Η τελευταία απεικόνιση του μεσαιωνικού παρεκκλησίου πριν την κατάρρευση του ήταν από τον Ιω. Κορνάρο το 1778 στη γνωστή παράσταση του δεσποτικού θρόνου του Καθολικού (Σχ.4).

Επιγραφές

Από τον Μ.Η.Λ. Rabino διασώθηκε το παρακάτω κείμενο δίγλωσσης ελληνικής και αραβικής επιγραφής που βρισκόταν πάνω σε τετράγωνα εφυσλωμένα πλακίδια από τη Δαμασκό του 1770 μέσα στο εσωτερικό του πρώτου παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου:

*...αιθι παρά τοῦ Πανιε(ρωτάτου) τοῦ Ἐμέσης Κυρίου Γερασίμου Α. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυρίου Κυρίλλου ἐν ἔτει ,ΑΨΟ' (=1770)*⁶⁸².

Η επιγραφή ενδεχομένως μπορεί να αποκατασταθεί ως παρακάτω:
(Ἀφιερῶ)θι παρά τοῦ Πανιε(ρωτάτου) τοῦ Ἐμέσης Κυρίου Γερασίμου (ἐπί) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυρίου Κυρίλλου ἐν ἔτει ,ΑΨΟ' (=1770).

Η επιγραφή αυτή φαίνεται ότι αναφέρεται σε εργασίες επένδυσης κάποιου τμήματος του παρεκκλησίου με πλακίδια. Αντίστοιχη επιγραφή του ίδιου έτους σώζεται στο δυτικό τοίχο του παρεκκλησίου της Βάτου και τεκμηριώνει παράλληλες εργασίες που έγιναν από τον Γεράσιμο Εμεσηνό το ίδιο έτος (1770). Η επιγραφή ενσωματώθηκε στο νεότερο παρεκκλήσιο του 1801 και πιθανότατα καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1971.

Συμπεράσματα

Στην απεικόνιση της Μονής από τον Κορνάρο το 1778 τεκμηριώνεται με ασφάλεια η γεωμετρία του παρεκκλησίου εξωτερικά όταν δηλαδή ακόμη ο πύργος διατηρούσε την αρχική ορθογώνια κάτοψη του υποκείμενου πύργου του 6^{ου} αιώνα⁶⁸³ (Σχ. 4). Δεν υπάρχουν στοιχεία για την αναπαράσταση του εσωτερικού χώρου του μεσαιωνικού παρεκκλησίου. Φαίνεται ότι οι κόγχες του ιερού δεν μπορούσαν

⁶⁷⁹ Δρανδάκη, *Προσκύνημα στο Σινά*, 80-84, εικ.5

⁶⁸⁰ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁶⁸¹ Pocoscke, *Description*, 150.

⁶⁸² Rabino, *Le monastère*, 35, επιγραφή 82, 107 και Μυριανθέως, *Τεχνίτες* 1994, τόμος 1, 152.

⁶⁸³ Μυριανθέως, *Άγιος Γεώργιος*, 48-49.

παρά να ήταν εγγεγραμμένες στον ανατολικό τοίχο. Από την απεικόνιση προκύπτει ότι το παρεκκλήσιο καλυπτόταν με οριζόντιο ενιαίο δώμα, πιθανότατα χωμάτινο, και είχε τέσσερα μικρά ορθογώνια ανοίγματα στη βόρεια και δύο στη δυτική του πλευρά. Για τους τρόπους δομής των τοίχων του παρεκκλησίου στη στάθμη αυτή, πάνω από τις κατασκευές του 6^{ου} αιώνα μπορούν να γίνουν υποθέσεις είτε για λιθόκτιστους ή από πλίθρες. Μετά την πλημμύρα του 1798, τις εκτεταμένες καταρρεύσεις της ανώτερης στάθμης και την ανακατασκευή του 1801 όλα τα στοιχεία του παρεκκλησίου χάθηκαν⁶⁸⁴.

Ενδέχεται λοιπόν το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου να ιδρύθηκε τον 12^ο ή το αργότερο τον 13^ο αιώνα με χορηγία γεωργιανών (Ιβήρων) στην ανώτερη στάθμη του παλιού Πύργου. Είναι πολύ πιθανόν ότι μετά τον σεισμό στις αρχές του 13^{ου} αιώνα να έγινε ριζική επισκευή του ανώτερου τμήματος του Πύργου και δεν αποκλείεται να ακολούθησαν και άλλες αργότερα μέχρι την καταστροφή του το 1798 και την εκτεταμένη ανακατασκευή του 1801.

3.5.2 Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου (1801, 1977)

Περιγραφή

Το νεώτερο παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου, του έτους 1801, σώζεται σήμερα στην ανώτερη στάθμη του ομώνυμου πύργου στο μέσον περίπου του βόρειου τείχους (Σχ.116-118, Εικ. 328-342). Το εσωτερικό του είναι σε μεγάλο βαθμό αλλοιωμένο από τις εργασίες ανακατασκευής του, που πραγματοποιήθηκαν μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 1971⁶⁸⁵ (Εικ.332-334). Συνοπτική δημοσίευση για τις φάσεις του ομώνυμου πύργου και του νεώτερου παρεκκλησίου έχει γίνει από τη Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου⁶⁸⁶.

Το παρεκκλήσιο είναι προσπελάσιμο μόνον από τα δυτικά μέσω του δώματος της περιοχής της γειτονικής Δουβάρας που οδηγεί σε στενό πέρασμα-εξώστη κατά μήκος της νότιας όψης του παρεκκλησίου. Το σημερινό παρεκκλήσιο καταλαμβάνει, μαζί με το νάρθηκά του, το σύνολο της ανώτερης στάθμης του Πύργου όπως γινόταν στο παρεκκλήσιο του 1801 και στο προγενέστερο μεσαιωνικό. Είναι απλό μονόχωρο επιτεδόστεγο με κάτοψη στο εσωτερικό του σε σχήμα ορθογωνίου με διαστάσεις μαζί με τον νάρθηκα περίπου 12.60 μ. Χ 3.50 μ. Εκτός από την ανακατασκευασμένη μετά την πυρκαγιά νότια όψη του παρεκκλησίου οι υπόλοιπες τρεις πλευρές διατηρούν πλήρως τις τοιχοποιίες του παρεκκλησίου του 1801. Είναι λιθοδομές επιχρισμένες εσωτερικά και ανεπίχριστες εξωτερικά με πλούσιο αρμολόγημα. Στον ανατολικό τοίχο του ιερού, πλάτους περί το 1.40 μ., διατηρούνται οι τρεις

⁶⁸⁴ Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 289-293.

⁶⁸⁵ Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 261-296.

⁶⁸⁶ Μυριανθέως, *Άγιος Γεώργιος*, 48-49.

κόγχες του παρεκκλησίου που εγγράφονται στο πάχος του τοίχου. Στο βόρειο τοίχο που έχει στο μέσον του πάχος περί τα 0.80 μ. διατηρούνται τέσσερα ερμάρια και μία θυρίδα επικοινωνίας σε μορφή καταχύστρας. Όμοια διατηρείται και ο εξωτερικός δυτικός τοίχος του 1801 όπου σώζεται μια ακόμη θυρίδα επικοινωνίας.

Από φωτογραφίες προ της πυρκαγιάς του 1977, προκύπτει ότι το αρχικό οριζόντιο δώμα που κάλυπτε τον νάρθηκα ήταν χαμηλότερο αυτού του κυρίως ναού και ήταν μια παραδοσιακή κατασκευή με φέρουσες ξύλινες δοκούς, καλαμωτή και χώμα. Κατά την ανακατασκευή του δώματος περί το 1977 διατηρήθηκε εξωτερικά η μορφή του ανισόσταθμου δώματος. Όμως ο διαχωριστικός τοίχος μεταξύ νάρθηκα και κυρίως ναού του σημερινού παρεκκλησίου ανακατασκευάστηκε σε άλλη θέση προς τα ανατολικά με αποτέλεσμα το παρεκκλήσιο να αλλοιωθεί ως προς την κάτοψη και την τομή του.

Η νότια όψη του παρεκκλησίου όπως έχει διαμορφωθεί το 1977 αποκλίνει αρκετά αυτής του 1801 (Εικ. 338) ειδικά σε ότι αντιστοιχεί στον κυρίως ναό όπου έχει διαμορφωθεί μία ακόμη θύρα και τέσσερα παράθυρα. Η νότια όψη του παρεκκλησίου του 1801 ήταν γενικώς άτεχνη με δύο τοξωτά ανοίγματα σε αντιστοιχία με τον νάρθηκα (μία θύρα και ένα παράθυρο) και τρία ακόμη παράθυρα με οριζόντιο υπέρθυρο σε αντιστοιχία με τον κυρίως ναό.

Το τέμπλο είναι νεωτερική κατασκευή του 1977 πάνω στην οποία έχει τοποθετηθεί τμήμα επιστυλίου, ένα τοξωτό υπέρθυρο πάνω από την ωραία πύλη και βημόθυρα από παλαιότερο τέμπλο ενδεχομένως 18^{ου} - 19^{ου} αιώνα. Ο δεσποτικός θρόνος είναι ένα απλό στασίδι κατά πάσα πιθανότητα του 18^{ου} - 19^{ου} αιώνα.

Επιγραφές

Σώζεται η μαρμάρινη κτητορική επιγραφή τοιχισμένη στο εξωτερικό μέτωπο στη δυτική πλευρά του πύργου του Αγίου Γεωργίου που μνημονεύει τις εργασίες του 1801 στα τείχη και κατ'επέκταση και στο παρεκκλήσιο (Εικ. 338):

ΙC ΧC ΑΚ ΝΙΚΑ / + ΑΝΕΚΑΙ/ΝΙΣΘΗ ΕΚ ΒΑ/ΘΡΩΝ ΚΑ/ΤΑ ΤΩ ,ΑΩΑ' / ΜΑΙΩ Α 1801⁶⁸⁷.

Από τους Μ.Η.Λ. Rabino και από τον Κ. Άμαντο είχαν δημοσιευτεί, πριν την καταστροφή τους στην πυρκαγιά του 1971, τα κείμενα τριών ακόμη επιγραφών από το εσωτερικό του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω από τον Rabino είχε δημοσιευτεί το 1938 το κείμενο δίγλωσσης ελληνικής και αραβικής επιγραφής του 1770⁶⁸⁸ σε επένδυση από τετράγωνα εφυσωμένα πλακίδια από τη Δαμασκό η οποία προτάθηκε παραπάνω να αποκατασταθεί :

(Άφιερών)θι παρά τοῦ Πανιε(ρωτάτου) τοῦ Ἐμέσης Κυρίου Γερασίμου (ἐπί) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυρίου Κυρίλλου ἐν ἔτει ,ΑΨΟ' (=1770).

⁶⁸⁷ Η επιγραφή του 1801 είχε δημοσιευτεί με μικρά λάθη από: Γρηγοριάδου, Σινά, 127, Tafrali, *Inscriptions*, 83, Άμαντος, *Ιστορία* 68.

⁶⁸⁸ Rabino, *Le monastère*, 35, επιγραφή 82, 107.

Η επιγραφή αυτή φαίνεται ότι ενσωματώθηκε στο νεώτερο παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου του 1801 αλλά καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1971.

Σύμφωνα με τον Κ. Άμαντο το κείμενο μίας ακόμη χαμένης επιγραφής, αυτής της ξύλινης οροφής βρισκόταν στο εσωτερικό ξύλινο πλαίσιο παραθύρου του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου και είχε ως εξής:

+Έτέθησαν τὰ σανίδια ἐν τῇ ἄνω στέγῃ σὺν τοῖς ἄστροις καὶ πήχεσι διὰ τῆς χειρὸς Προκοπίου Μοναχοῦ Σκευοφύλακος τοῦ λιθοξόου καὶ Μακαρίου Μοναχοῦ Οἰκονόμου καὶ Νεοφύτου Μοναχοῦ ζωγράφου κρητὸς τοῦ Σιναΐτου, παρ' οὗ ἐζωγραφήθησαν πρὸς ὠραϊσμόν καὶ εὐπρέπειαν τοῦ θείου ναοῦ τούτου καὶ ψυχικὴν ἡμῶν σωτηρίαν. Ἐν αἴτι ,αωδ' (=1804)⁶⁸⁹.

Ομοίως σύμφωνα με τον Κ. Άμαντο, το κείμενο της τρίτης χαμένης επιγραφής βρισκόταν «κάτω από το τέμπλο» του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου του 1804 και είχε ως εξής:

Ἐχειροτονήθη ὁ πανιερώτατος καὶ σεβασμιώτατος ἡμῶν δεσπότης ἅγιος ἀρχιεπίσκοπος κυρ Κωνστάντιος ὁ ἐκ Βυζαντίου εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλήμ ἐν αἴτι (sic) ,αωδ' (=1804) ἐν ᾧ καὶ ὁ παρόν θεῖος⁶⁹⁰ οἶκος ἐτελειώθη κατὰ τὴν ζωγραφικὴν τέχνην διὰ χειρὸς Νεοφύτου μοναχοῦ Σιναΐτου τοῦ Κρητὸς⁶⁹¹.

Συμπεράσματα

Μετά την πλημμύρα του 1798 και τις εκτεταμένες καταρρεύσεις στο βόρειο και σε μικρό τμήμα του ανατολικού τείχους της Μονής Σινά το μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου φαίνεται ότι εξαφανίστηκε οριστικά⁶⁹². Ο πύργος του Αγίου Γεωργίου ανακαινίστηκε εκ βάθρων κατά τις εργασίες του 1801 σύμφωνα με την τοιχισμένη μαρμάρινη επιγραφή στην εξωτερική δυτική πλευρά του πύργου. Ο μέχρι τότε ορθογώνιος σε κάτοψη πύργος, επενδύθηκε στο σύνολο του ύψους του με νέα σκαρπωτή ενισχυτική τοιχοποιία με στρογγυλεμένες γωνίες με αποτέλεσμα να αλλάξει και η κάτοψη και η συνολική του μορφή και το παρεκκλήσιο στον ανώτερο του όροφο να ανακατασκευαστεί⁶⁹³. Αξίζει να σημειωθεί ότι κάτω από το ανακατασκευασμένο παρεκκλήσιο του 1801 προς το εσωτερικό της Μονής σώζεται το ιουστινιάνειο τείχος ανέπαφο ως το ύψος των επάλξεων. Ακόμη παρατηρήθηκε ότι οι ενδιάμεσες στάθμες του πύργου κάτω από το παρεκκλήσιο δεν κατέρρευσαν το 1798 και διατηρούν ως σήμερα μεσαιωνικές φάσεις. Το νέο παρεκκλήσιο του 1801 απεικονίστηκε στην κάτοψη του Γενναδίου του 1813 από όπου προκύπτει ότι είχε νάρθηκα στα δυτικά και μία μόνο είσοδο στη νότια πλευρά του τελευταίου (Σχ.

⁶⁸⁹ Rabino, *Le monastère*, 35, επιγραφή 81, 107, Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 288, σημ. 63.

⁶⁹⁰ Η μεταγραφή του Rabino αναφέρει «ἅγιος οἶκος» αντί «θεῖος οἶκος».

⁶⁹¹ Rabino, *Le monastère*, 35, 107 και Άμαντος, *Ιστορία*, 68, από όπου μεταφέρθηκε η μεταγραφή της επιγραφής του τέμπλου.

⁶⁹² Βλ. Μεσαιωνικό παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου.

⁶⁹³ Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 289-290, 294-5.

6)⁶⁹⁴. Το παρεκκλήσιο επίσης αναφέρεται χωροθετημένο στη θέση αυτή στην Περιγραφή του 1817⁶⁹⁵.

Κατά την πυρκαγιά του 1971 το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου καταστράφηκε εκ νέου σε μεγάλο τμήμα του και ανακατασκευάστηκε περί το 1976-77. Κατά χώραν διατηρούνται οι τρεις εξωτερικές τοιχοποιίες του πύργου του 1801 που σώζουν τα αρχικά τους ανοίγματα (Σχ.118 , Εικ.338). Η νότια πλευρά, το δώμα και το πάτωμα του παρεκκλησίου ανακατασκευάστηκαν το 1977 με φέροντα οργανισμό από οπλισμένο σκυρόδεμα και στοιχεία από οπτοπλινθοδομές.

3.5.3 Παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων (δεν σώζεται)

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων που ήταν κτισμένο κατά μήκος της εσωτερικής πλευράς του βόρειου τείχους στην περιοχή του πύργου του Αγίου Γεωργίου δεν σώζεται σήμερα (Σχ. 116, Εικ. 343-352).

Ενδέχεται όμως ένας μικρός χώρος με κόγχη στα ανατολικά που διατηρείται σήμερα μέσα στο πάχος του βόρειου τείχους να συνδέεται με το παρεκκλήσιο ή ακόμη και να αποτελούσε την πρόθεσή του. Η προσπέλαση του χώρου αυτού γίνεται σήμερα από πρόσφατα κατασκευασμένο ξύλινο εξώστη που δίνει πρόσβαση στο γειτονικό σκευοφυλάκιο της Μονής. Πρόκειται για χαμηλό δωμάτιο μήκους 2,20 μ. και πλάτους περί τα 1.20 μ. που βρίσκεται σε ύψος περί τα 2.20 μ. από τη στάθμη της αυλής, σκαμμένο μέσα στο πάχος του ιουστινιάνειου τείχους. Εκατέρωθεν του χώρου σώζονται ιουστινιάνεια διαμερή ανοίγματα του βόρειου τείχους προς τον πύργο. Ο χώρος δημιουργήθηκε με τοπική αφαίρεση δόμων του εσωτερικού μετώπου του ιουστινιάνειου τείχους, που στη θέση αυτή έχει πάχος περί τα 2.20 μ. και με εκσκαφή στη συνέχεια του πυρήνα της τοιχοποιίας του τείχους προς τα βόρεια σε βάθος 1.20 μ. Η οροφή του χώρου που προέκυψε διαμορφώθηκε ως χαμηλωμένος θόλος. Το μέτωπο του ανοίγματος στο βόρειο τείχος έχει διαμορφωθεί με επιμελημένους ασβεστόλιθους (ψαμμίτες) με μορφή χαμηλωμένου ημικυλινδρικού τόξου. Το δάπεδο του χώρου είναι κονίαμα επιζωγραφισμένο. Στη στάθμη του δαπέδου και κατά μήκος του ανοίγματος σώζεται ξύλινος στρωτήρας πλάτους περίπου 25 εκ. Στα ανατολικά του χώρου υπάρχει μικρή κόγχη ελαφρώς τραπεζιόσχημη σε κάτοψη, με αποστρογγυλεμένες γωνίες. Έχει ύψος 0.60 μ., πλάτος 0.65 μ., βάθος 0.35 μ., και καλύπτεται με ημικυκλικό τόξο. Η κόγχη δημιουργήθηκε με περαιτέρω εκσκαφή του τείχους προς τα ανατολικά.

Η κόγχη σώζει στο κατακόρυφο μέτωπο παράσταση της Θεοτόκου στον τύπο της Οδηγήτριας ενώ στο εσωράχιο του τόξου εικονίζονται σε μετάλλια προτομές αρχαγγέλων, προφητών και αγίων που έχουν σχέση με το Σινά και διατάσσονται

⁶⁹⁴ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

⁶⁹⁵ *Περιγραφή*, 116.

συμμετρικά κάτω από κεντρικό σταυρό (Εικ.350-352). Στο βόρειο μισό και από πάνω προς τα κάτω απεικονίζονται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ, ο Προφήτης Μωυσής, ο Προφήτης Ηλίας και ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος. Στο νότιο μισό και από πάνω προς τα κάτω απεικονίζονται ο Αρχάγγελος Γαβριήλ, ο Προφήτης Ααρών, ο Προφήτης Ελισαίος και η Αγία Αικατερίνα. Το εξωτερικό μέτωπο διατηρεί γραπτό φυτικό διάκοσμο. Οι τοιχογραφίες είχαν χρονολογηθεί αρχικά από τον Μ. Χατζηδάκη, αργότερα από τον Α. Παλιούρα στα μέσα ή στο δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα⁶⁹⁶ και σχετίζονται τεχνοτροπικά με Σιναϊτικό εργαστήριο που εργάστηκε στην τοιχογράφηση της αψίδας του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου στο Καθολικό και στο παρεκκλήσιο των προφητών Μωυσή και Ααρών στο νότιο τείχος της Μονής. Πρόσφατη χρονολόγηση τους στον 13^ο αιώνα φαίνεται πιο πιθανή⁶⁹⁷.

Πέραν της κόγχης ο υπόλοιπος χώρος της οροφής και των πλευρικών τοιχωμάτων μέσα στο τείχος έχει επιζωγραφιστεί με νεότερο γραπτό διάκοσμο της δεκαετίας του 1930-50 ενδεχομένως του μοναχού Παχωμίου. Υφίστανται στίχοι από το απολυτίκιο των Αγίων Αποστόλων. Στο βόρειο τοίχο υφίσταται ανηρτημένη γραπτή επιγραφή πάνω σε λαμαρίνα του μοναχού Ααρών του 1934.

Πηγές

Στο τυπικό της Μονής Σινά του 1214 γίνεται αναφορά στα εγκαίνια «των αγίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου⁶⁹⁸». Θα μπορούσε ενδεχομένως να υποτεθεί ότι τουλάχιστον στις αρχές του 13^{ου} αιώνα ή ενωρίτερα ιδρύθηκε το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων μέσα στη Μονή Σινά.

Η πρώτη γνωστή και ασφαλής αναφορά σε «*κάλλιστον παρακλήσιον, εύρύχωρον, μέγαλον*» των αποστόλων Πέτρου και Παύλου πάνω από τη βόρεια αυλή του Καθολικού γίνεται τον 16^ο αιώνα από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη⁶⁹⁹ ενώ ως εκκλησία των Αγίων Αποστόλων στο «*βορεινόν τειχίον*»⁷⁰⁰ αναφέρεται από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων το 17^ο αιώνα. Στην κάτοψη της Μονής Σινά του R. Poccocke που δημοσιεύτηκε το 1743 το παρεκκλήσιο σημειώθηκε ορθά στη βόρεια πλευρά του τείχους αλλά εμφανώς παρατοποθετημένο προς στα δυτικά. Στο υπόμνημα του σχεδίου αυτού αναφέρεται ως το παρεκκλήσιο των αγίων Πέτρου και Παύλου⁷⁰¹.

Η οριστική εγκατάλειψη του παλαιού παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων από την περιοχή της λεγόμενης Δουβάρας στο βόρειο τείχος και η μεταφορά του σε έναν ισόγειο χώρο στην περιοχή του κεντρικού πυρήνα τεκμηριώνεται στην κτητορική επιγραφή του 1761 που σώζεται στο νεώτερο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστό-

⁶⁹⁶ Χατζηδάκης, *Τοιχογραφίες Σινά*, 216-223 και Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 71.

⁶⁹⁷ Pappulov, *Painting at Sinai*, 346-347.

⁶⁹⁸ Dmitrievski, *Τυπικά*, 404.

⁶⁹⁹ Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 190.

⁷⁰⁰ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

⁷⁰¹ Poccocke, *Description*, 150.

λων⁷⁰². Από την πολύστιχη γραπτή επιγραφή τεκμηριώνεται ότι η μεταφορά του παρεκκλησίου έγινε επί του αρχιεπισκόπου Κύριλλου του Κρητός⁷⁰³.

Στην ακριβέστερη κάτοψη της Μονής Σινά του χαρακτή Γενναδίου του 1813 απεικονίζεται η κάτοψη ενός παρεκκλησίου το οποίο μάλιστα αναφέρεται ως «εκκλησία παλαιά» χωρίς αφιέρωση⁷⁰⁴ σε επαφή με το βόρειο τείχος στη θέση του πύργου του Αγίου Γεωργίου (Εικ.344). Αξίζει να αναφερθεί ότι για το εγκαταλελειμμένο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων δεν γίνεται καμία απολύτως μνεία στη θέση αυτή στην αξιόπιστη και αναλυτική Περιγραφή του 1817⁷⁰⁵. Το μεγαλύτερο τμήμα του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων είχε ήδη κατεδαφιστεί από το τέλος του 19^{ου} ή στις αρχές του 20ού αιώνα και μετά βεβαιότητας δεν υπήρχε το 1935⁷⁰⁶. Σταδιακά έχει λησμονηθεί και η αφιέρωση του από τους πατέρες της Μονής.

Συμπεράσματα

Από τις παλιές απεικονίσεις προσδιορίζεται η θέση του παρεκκλησίου σε κάτοψη χωρίς όμως να υπάρχει η δυνατότητα αναπαράστασης της κάτοψης με ακρίβεια. Το αρχικό παρεκκλήσιο ήταν πιθανότατα μονόχωρο ενδεχομένως με εγγεγραμμένες κόγχες στον ανατολικό τοίχο, πιθανότατα χωρίς νάρθηκα και καλυπτόταν με επίπεδο δώμα (Σχ. 120β). Η προσπέλαση του γινόταν ενδεχομένως από χώρο στα δυτικά κάτω από τη στάθμη της Δουβάρας. Η κατασκευή του ήταν πιθανότατα σχετικά ευτελής με χρήση των παραδοσιακών τρόπων δομής από πρόχειρες λιθοδομές, τοίχους από πλίνθρες, ξύλινες δοκούς για τα πατώματα και τα δώματα κ.λπ. Μία μεγάλη κλίμακα ξεκινούσε από τη στάθμη της αυλής στα ανατολικά του παρεκκλησίου και κατέληγε στο δώμα του και από εκεί στην περιοχή της Δουβάρας. Με τα στοιχεία που σώζονται δεν είναι δυνατόν να διευκρινιστεί το κατά πόσον η διατηρούμενη κόγχη με τις τοιχογραφίες προϋπήρχε του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων, δεδομένου ότι στο τόξο γίνεται χρήση ψαμμίτη που γίνεται και σε άλλες μεσαιωνικές κατασκευές στη Μονή αλλά και στον 19^ο αιώνα. Άγνωστο επίσης παραμένει αν το χαμένο παρεκκλήσιο είχε στο σύνολο του τοιχογραφίες. Από τα διαθέσιμα στοιχεία το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων μπορεί ενδεχομένως να χρονολογηθεί στον 13^ο αιώνα, χωρίς να αποκλείεται και ο 12^{ος} αιώνας. Η απολάξευση πρόθεσης στο βόρειο τοίχο είναι μία πρακτική που εφαρμόστηκε και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου εντός της Μονής αλλά και εκτός της Μονής στο ναό της Παναγίας στο Μποστάνι⁷⁰⁷.

⁷⁰² Βλ. Νεώτερο παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων στο παρόν.

⁷⁰³ Άμαντος, *Ιστορία*, 65.

⁷⁰⁴ Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 356, 390.

⁷⁰⁵ *Περιγραφή*, 116.

⁷⁰⁶ Rabino, *Le monastère*, 34.

⁷⁰⁷ Βλ. Παράρτημα Α. Τυπολογικός Πίνακας.

Παρά τη σοβαρή πιθανότητα λόγω της θέσης της η κόγχη να συνδέεται με το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων δεν θα πρέπει να αποκλειστεί η πιθανότητα να αποτελεί αυτοτελή κόγχη προσευχής⁷⁰⁸.

3.5.4 Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου

Περιγραφή

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου βρίσκεται στην ανώτερη (πέμπτη καθ' ύψος) λειτουργική στάθμη στη βορειοδυτική γωνία της Μονής Σινά και εκτείνεται κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς του βόρειου εξωτερικού τείχους (Σχ.121-125, Εικ.353-362). Αναφορές στην εξαρχής κατασκευή του παρεκκλησίου το 1840 με αφιέρωση στον Άγιο Ιάκωβο έχουν γίνει από τους Κ. Άμαντο και Ι. Δημακόπουλο⁷⁰⁹. Σήμερα είναι γνωστό στη Μονή ως παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και έχει λησμονηθεί η πρώτη αφιέρωση. Είναι προσπελάσιμο από σχετικά επιμελημένο ημιυπαίθριο χώρο - εξωνάρθηκα που βρίσκεται ακριβώς στη συμβολή του βόρειου και του δυτικού εξωτερικού τείχους. Η προσπέλαση στο επίπεδο του παρεκκλησίου γίνεται με απλές ξύλινες κλίμακες είτε από την υποκείμενη στάθμη του λεγόμενου Οικονομείου είτε από βορειότερα από την υπερκείμενη στάθμη της δυτικής πτέρυγας του ξενώνα. Με τον ίδιο τρόπο είναι προσπελάσιμος και στενός ξύλινος εξώστης που υφίσταται κατά μήκος της νότιας όψης του παρεκκλησίου.

Το παρεκκλήσιο είναι μονόχωρο επιπεδόστεγο, με κάτοψη σε σχήμα ορθογωνίου με εσωτερικές διαστάσεις περίπου 4.00 X 7.28 μ. Ο εσωτερικός του χώρος έχει σχετικά χαμηλό ύψος περί τα 2.68 μ. Το ιερό βήμα που είναι ψηλότερο κατά ένα σκαλοπάτι από τον κυρίως ναό χωρίζεται από αυτόν με ξύλινο τέμπλο. Μέσα στον ανατολικό τοίχο, πάχους περί το 1.05 μ. εγγράφεται η κεντρική, ημικυκλική σε κάτοψη, κόγχη του ιερού, διαμέτρου 1.50 μ. που εκτείνεται εσωτερικά ως το δάπεδο του παρεκκλησίου. Εκατέρωθεν της κεντρικής κόγχης εγγράφονται οι δύο κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού που καταλήγουν σε κτιστές οριζόντιες επιφάνειες στη στάθμη της ποδιάς των παραθύρων. Η αγία τράπεζα του παρεκκλησίου είναι μια ελεύθερα ιστάμενη απλή ορθογωνίου σχήματος κτιστή κατασκευή. Μέσα στην κεντρική κόγχη του ιερού υφίσταται μικρό αξονικό φωτιστικό άνοιγμα με κεκλιμένη ποδιά προς το εσωτερικό. Ο βόρειος τοίχος του παρεκκλησίου ταυτίζεται πλήρως με το εξωτερικό τείχος της Μονής, έχει πάχος 0.73 μ. και εγγράφονται σε αυτόν, σε αντιστοιχία με τον κυρίως ναό του παρεκκλησίου, δύο χαμηλά ερμάρια με οριζόντιο υπέρθυρο.

⁷⁰⁸ Δεδομένου ότι η εικονογραφία με την Παναγία Οδηγήτρια της κόγχης δεν είναι συνήθης για πρόθεση.

⁷⁰⁹ Άμαντος, *Ιστορία*, 69 και Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 291, σημ. 68

Στο δυτικό τοίχο πάχους περί τα 0.15 μ. υφίσταται θύρα με ξύλινο δίφυλλο ταμπλαδωτό κούφωμα. Στον ομοίως λεπτό νότιο τοίχο είναι διαμορφωμένα τρία όμοια μεταξύ τους παράθυρα ένα από τα οποία αντιστοιχεί στο ιερό και δύο στον κυρίως ναό. Τα κουφώματα είναι της ίδιας εποχής με την ανέγερση του παρεκκλησίου και αποτελούνται από δίφυλλα υαλοστάσια και ξύλινα κάγκελα.

Το δάπεδο του ιερού είναι από τοπικό ασβεστόλιθο. Στον κυρίως ναό έχει χρησιμοποιηθεί συνδυασμός τοπικού ασβεστόλιθου και μαρμάρινες ορθογωνισμένες πλάκες διαφόρων μεγεθών. Η οροφή αποτελείται από ξύλινες σανίδες διακοσμημένες με πηχάκια που σχηματίζουν τετράγωνα διάχωρα διακοσμημένα με ξυλόγλυπτα αστέρια.

Στα δυτικά το παρεκκλήσιο ανοίγει σε ημιυπαίθριο χώρο, ένα είδος ανοικτού εξωνάρθηκα, που δημιουργείται από τη συμβολή των δύο κάθετων μεταξύ τους εξωτερικών τειχών της Μονής και προεκτείνεται και προς τα νότια. Ο χώρος φαίνεται ότι είναι γενικά επιμελημένος ως προς τον σχεδιασμό του με εναλλαγή ερμαρίων και στενών τυφεκιοθυρίδων που έχουν σήμερα αποφραχθεί. Στο ερμάριο της βόρειας πλευράς έχουν τοποθετηθεί περαστά σκούρα με ξυλόγλυπτο διάκοσμο ισλαμικής θεματολογίας. Το δάπεδο του χώρου αυτού αποτελείται από τεμάχια μαρμάρου και η οροφή του είναι οριζόντια ξύλινη με σύστημα επάλληλων σανίδων.

Από κατασκευαστική και μορφολογική άποψη το παρεκκλήσιο, ο ημιυπαίθριος εξωνάρθηκας του και τα υποκείμενα χρηστικά δωμάτια υιοθετούν απλές μορφές της παραδοσιακής οικοδομικής με ξύλινο φέροντα οργανισμό. Ο δυτικός και ο νότιος τοίχος του παρεκκλησίου είναι ξυλόπηκτες κατασκευές με πάχος που κυμαίνεται από 0,15 ως 0,22 εκ. Το γείσο διαμορφώνεται με προέχουσες ξύλινες δοκούς με απλούστατη διαμόρφωση των άκρων που φέρουν σανίδες και κτιστό στηθαίο με τελική επικάλυψη χύμα. Η όλη κατασκευή του παρεκκλησίου, κατά τις τρεις τουλάχιστον όψεις στο εσωτερικό της Μονής στερείται οποιασδήποτε πρόθεσης διάκρισης από τις γειτονικές χρηστικές κατασκευές. Μόνον η όψη του εξωτερικού τείχους έχει προθέσεις και διαφοροποιείται ως προς την επιμελημένη δόμηση της με λαξευτούς ασβεστόλιθους με κυφώσεις. Η ξύλινη οροφή του εσωτερικού του παρεκκλησίου που έγινε πιθανότατα περί το 1840 αντιγράφει ενδεχομένως με απλοϊκό τρόπο αυτές του κοντινού παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου του 1804 ή ακόμη αυτές του Καθολικού του 18^{ου} αιώνα. Η απλή οροφή του εξωνάρθηκα είναι ενδεχομένως σύγχρονη με αυτές που διατηρούνται στα ανατολικά και δυτικά κελιά του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα.

Το τέμπλο είναι ξύλινο και έχει δύο εισόδους, πρόθεσης και ωραίας πύλης. Έχει καθ' ύψος τετραμερή διάταξη. Υφίσταται ζώνη με απλούς ταμπλάδες κάτω και πάνω από τις πέντε κεντρικές εικόνες. Ένα ακόμη διαφορετικής τεχνοτροπίας, ενδεχομένως νεωτερικό, επιστύλιο με δωδεκάορτο επιστέφει κάπως άτεχνα το πάνω μέρος του τέμπλου ακουμπώντας σχεδόν τη ξύλινη οροφή. Τα βημόθυρα είναι της ίδιας φάσης με το υπόλοιπο τέμπλο με ταμπλάδες στα οποία έχει ενταχθεί ως από-

ληξη αμφιπρόσωπο εικονίδιο με παράσταση της Παναγίας της Βάτου με τον Μωυσή και την Αγία Αικατερίνα που προέρχεται από προγενέστερο τέμπλο.

Στην κύρια ζώνη του τέμπλου έχουν ενταχθεί τρεις ρωσικές εικόνες που φέρουν χρονολογία του 1838 και μία ακόμη ελληνική εικόνα περίπου σύγχρονη αλλά εμφανώς διαφορετικής τεχνοτροπίας.

Ο γραπτός διάκοσμος του 1937 ενδεχομένως του μοναχού Παχωμίου αποτελεί μια λαϊκή απομίμηση αρχιτεκτονικών στοιχείων και μορφών από άλλες θέσεις της Μονής όπως ορθομαρμαρώσεων, κιόνων, οριζόντιων ταινιών, μεταλλίων με πορτραίτα αγίων, μίμηση εφυσωμένων πλακιδίων, σταυρού λιτανείας κ.λπ. Ο γραπτός διάκοσμος του ιερού εμπνέεται από το ιουστινιάνειο παρεκκλήσιο του νότιου τείχους, το ψηφιδωτό διάκοσμο του Καθολικού κ.λπ.

Επιγραφές- πηγές

Στο αμφιπρόσωπο εικονίδιο που εντάχθηκε ως απόληξη στο άνω μέρος των βημοθύρων σώζεται σε γραπτή επιγραφή η χρονολογία και το όνομα του επώνυμου ζωγράφου Ιωάννου Κορνάρου που είναι γνωστό (Σχ.4) ότι αυτήν την εποχή εργάστηκε στη Μονή Σινά (Εικ. 360):

ΧΕΙΡ ΙΩ ΚΟΡΝΑΡΟΥ ΚΡ(ΗΤΟΣ) 1778.

Στην εξωτερική βόρεια όψη του τείχους υπάρχει τοιχισμένη επιγραφή με το μονόγραμμα ΑΚ και χρονολογία της ανακατασκευής του έτους 1840.

Αραβική επιγραφή του έτους 1840 υπάρχει σε λιθανάγλυφο αναρτημένο στο βόρειο τοίχο του ημιυπαίθριου εξωνάρθηκα στα δυτικά του παρεκκλησίου (Εικ.355):

*Ὁ ἐκ Τριπόλεως τῆς Συρίας δουλοπρεπὴς πρὸς τὸν Θεὸν μάστορας Ἰωσήφ Κανούν, συγχώρεσε Κύριε. Ἐν ἔτει 1840 μ.Χ.)*⁷¹⁰.

Χάραγμα του 1840 σε ξύλινο κούφωμα της νότιας πλευράς του ιερού βήματος του παρεκκλησίου (Εικ. 361):

(ΜΩΥΣΙ / ΡΩΣΟΣ: / 1840 / Μ).

Γραπτή επιγραφή του Σεπτεμβρίου 1937 στο νεότερο διάκοσμο με τέμπρα στο εσωτερικό του παρεκκλησίου στο νότιο τοίχο (Εικ. 359).

(7. ΒΡΙΟΝ / 1937)

Το παρεκκλήσιο αναφέρεται σήμερα αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο και αυτό επιβεβαιώνει ο νεότερος γραπτός διάκοσμος του 1937⁷¹¹. Σύμφωνα με το Σιναϊτικό Κώδικα 2256 το παρεκκλήσιο κτίστηκε με την υποστήριξη του αρχιεπισκόπου Κωνσταντίου (1804-1859) κατά τις εκτεταμένες εργασίες επισκευής του εξωτερικού τείχους της βορειοδυτικής γωνίας από την περιοχή της Δουβάρας μέχρι τη λεγόμενη Μάνδρα. Οι εργασίες σύμφωνα με τον κώδικα εκτελέστηκαν κατά το

⁷¹⁰ Η μετάφραση από τα αραβικά στα ελληνικά έγινε από τον μοναχό Γρηγόριο Σιναΐτη.

⁷¹¹ Το 1937 ζωγραφίστηκαν ο αετός, σύμβολο του ευαγγελιστή Ιωάννου πάνω από το υπέρθυρο της δυτικής θύρας και παράσταση του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο βόρειο τοίχο του ιερού του παρεκκλησίου.

διάστημα από 1^η Μαΐου 1839 ως τον Μάρτιο του 1840. Η χρονολογία άλλωστε του 1840 επιβεβαιώνεται από δύο επιγραφές (αραβική και ελληνική) στο βόρειο τείχος κοντά στη Δουβάρα. Σύμφωνα όμως με τον κώδικα το παρεκκλήσιο αφιερώθηκε τότε στον Άγιο Ιάκωβο σε μνήμη του οικονόμου Ιακώβου που είχε τη φροντίδα του έργου⁷¹². Στο τέμπλο δεξιά υπάρχει εικόνα με παράσταση των υιών του Ζεβεδαίου δηλαδή των Αγίων Ιωάννου του Θεολόγου και Αγίου Ιακώβου, αλλά ενδέχεται να εντάχθηκε μεταγενέστερα αφού δεν φαίνεται να αποτελεί ενότητα με τις υπόλοιπες τέσσερις εικόνες του τέμπλου εμφανώς ρωσικής τεχνοτροπίας. Φαίνεται πιθανόν το παρεκκλήσιο να αφιερώθηκε όντως μεταγενέστερα στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο⁷¹³ όταν το μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου που βρισκόταν στο νότιο πύργο του Καθολικού κατεδαφίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Αυτό έγινε στα πλαίσια της απαλλαγής του Καθολικού από διάφορες μεσαιωνικές προσθήκες⁷¹⁴.

Σε σχέδιο του Πορφύριου Uspenskij⁷¹⁵ λίγο πριν το 1857, το υπό μελέτη παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου-Αγίου Ιωάννου Θεολόγου απεικονίστηκε από νοτιοδυτικά όπως είναι σήμερα.

Συμπεράσματα

Το παρεκκλήσιο κατασκευάστηκε περί το 1839-40 ταυτόχρονα με την ανακατασκευή του δυτικού τμήματος του βόρειου τείχους και του βόρειου τμήματος του δυτικού τείχους. Το παρεκκλήσιο δεν φαίνεται να έχει υποστεί αλλοιώσεις αφότου κατασκευάστηκε. Αξίζει να σημειωθεί ότι η υιοθέτηση οικοδομικών τρόπων όπως ξυλόπηκτων τοίχων δεν είχε προηγουμένως εντοπισθεί σε παρεκκλήσιο ή αλλού στο Σινά. Μαζί με τους άμεσα υποκείμενους χώρους του Οικονομείου αποτελεί μία ενιαία κατασκευαστικά φάση.

⁷¹² Άμαντος, *Ιστορία*, 69 και Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 291, σημ. 68.

⁷¹³ Δύο εικόνες του του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου με αρίθμηση του Σιναΐτικού εικονοφυλακίου (αρ. 542-3) βρίσκονται ελεύθερα ανηρτημένες στο βόρειο τοίχο. Η κατώτερη εικόνα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου με τον Πρόχορο φέρει στο πίσω της μέρος γραπτή ενθύμηση αφιέρωσης με μολύβι του 1762.

⁷¹⁴ Koufopoulos, Myrianteos: *The Monastery*, 182.

⁷¹⁵ Uspenskij, *Χριστιανική Ανατολή*, 1857.

3.6 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΠΛΕΥΡΑΣ

3.6.1 Παρεκκλήσιο Αγίου Θεοδώρου (δεν σώζεται)

Η βιβλιογραφία για την ύπαρξη και χρονολόγηση του παρεκκλησίου του Αγίου Θεοδώρου περιορίζεται σε συνοπτική αναφορά του I. Ševčenko σε ύπαρξη επιγραφής της πρώτης περιόδου της ζωής της Μονής με αναφορά στον Γερόντιο, πρεσβύτερο του Αγίου Θεοδώρου⁷¹⁶ (Εικ.363-365). Ο μελετητής υποστήριξε ότι ένα παρεκκλήσιο με αυτήν την αφιέρωση πρέπει να υπήρχε στη Μονή στον 6^ο ή τον 7^ο αιώνα. Για την πιθανή αρχική θέση του παρεκκλησίου μέσα στη Μονή μπορεί για την ώρα να γίνει μία υπόθεση (Σχ.126).

Η επιγραφή με την αναφορά στον Άγιο Θεόδωρο βρίσκεται ενσωματωμένη στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου στη μεσαιωνική τράπεζα της Μονής που βρίσκεται στο μέσον της ανατολικής πτέρυγας σε επαφή με το τείχος και έχει ως εξής:

+ Ὁ ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχό(ν)/ κ(αί) ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν παίν(ητα) σοι κ(ύριε) βοήθισο(ν) τοὺς δούλους σου / Στέφανον τὸν ἀρχιδ(ιάκονον) / (καί) Γερόντιον τὸν φυλόχρ(ιστον) / πρεσβ(ύτερον) τοῦ ἀγίου Θε(οδ)ώρου (καί) ἐμοῦ Σαμ(ουήλ) μ(οναχοῦ) τοῦ γρ(άψαντος).

Η επιγραφή φαίνεται ότι είναι κτητορική. Η αναφορά στην επιγραφή στον αρχιδιάκονο Στέφανο, σε συνδυασμό με την πρωιμότητα της μας οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται για τον Στέφανο τον αρχιτέκτονα της Μονής. Ο τέκτονας Στέφανος μνημονεύεται ως διάκονος ενός «μαρτυρίου» στη γνωστή κτητορική επιγραφή της στέγης του Καθολικού, συνεπώς η επιγραφή είναι των μέσων του 6^{ου} αιώνα, περί το 560-565⁷¹⁷. Όπως αφιερώθηκε παρεκκλήσιο μέσα στη Μονή στον Άγιο Στέφανο, προσάτη άγιο του αρχιτέκτονα της Μονής θα μπορούσε να γίνει η υπόθεση ότι το παρεκκλήσιο αφιερώθηκε στον Άγιο Θεόδωρο, προσάτη άγιο του πρεσβυτέρου και δευτεραρίου Θεοδώρου που ήταν σύμφωνα με τη γνωστή κτητορική επιγραφή επιγραφή ο αξιόλογος καλλιτέχνης του ψηφιδωτού της Μεταμόρφωσης στο Καθολικό:

+ Ἐν ὀνόματι π(ατ)ρ(ό)ς κ(αί) ὑ(ιο)ῦ κ(αί) ἀγίου πν(εύματο)ς. γέγονεν τὸ πᾶν ἔργον τοῦτο ὑπέρ σωτηρίας τῶν καρποφορησάντ(ων), ἐπὶ Λογγίνου τοῦ ὀσιωτ(άτου) πρεσβ(υτέρου) κ(αί) ἡγουμ(ένου) + / + Σπου δῆ Θεοδώρου πρεσβ(υτέρου) κ(αί) δευτ(εραρίου), ἰνδ(ικτιῶνος) δῖ +⁷¹⁸.

Η τράπεζα της Μονής σώζει μία καλά χαραγμένη αψίδα στον ανατολικό τοίχο της με εκατέρωθεν ενσωματωμένους μαρμάρινους κιονίσκους πιθανότατα του 6^{ου} αιώνα σε δεύτερη χρήση (Εικ. 364). Άγνωστο παραμένει το κατά πόσον η

⁷¹⁶ Ševčenko, *Inscriptions*, 257, 263 επιγραφή 8.

⁷¹⁷ Ševčenko, *Inscriptions*, 262, επιγραφή 3.

⁷¹⁸ Ševčenko, *ό.π.*, 263, εικ.7.

αψίδα προεκτεινόταν αρχικά μέχρι το δάπεδο του χώρου διότι η ποδιά της παραμένει επιχρισμένη. Ως πρόσφατα (περί το 1975) υπήρχαν στην τράπεζα αρχιτεκτονικά μέλη από κιονοστήρικτη αγία τράπεζα του 6^{ου} αιώνα σε δεύτερη χρήση (Σχ. 127, Εικ. 365). Η παρουσία κοντά στην τράπεζα αυτών των πρώιμων στοιχείων επιτρέπουν να γίνει η υπόθεση ότι αρχικά στη θέση αυτή θα μπορούσε να βρισκόταν παρεκκλήσιο της πρώτης περιόδου και η αψίδα να ήταν η αρχική. Εφόσον η υπόθεση ευσταθεί το αρχικό παρεκκλήσιο του Αγίου Θεοδώρου πρέπει να καταργήθηκε περί τον 11^ο ή το αργότερο τον 12^ο αιώνα όταν μετασκευάστηκε ο χώρος της προγενέστερης τράπεζας δυτικά του Καθολικού σε μουσουλμανικό τέμενος⁷¹⁹ και απαιτήθηκε να εξευρεθεί χώρος για την ανέγερση νέας τράπεζας.

⁷¹⁹ Άμαντος, Ιστορία, 31 όπου αναφέρεται στους διωγμούς του Χαλίφη Χάκην 10^{ου}-11^{ου} αιώνα και σ. 32 αναφέρει ότι το τζαμί κτίστηκε περί το 1101-1106.

3.7 ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΥ

Το σημερινό διόροφο συγκρότημα του κοιμητηριακού ναού βρίσκεται στον κήπο της Μονής περίπου σε απόσταση 83 μέτρων δυτικά του κάστρου και στα βόρεια του δρόμου που οδηγεί με κατεύθυνση δύσης - ανατολής προς τη Μονή. Περιλαμβάνει περίοπτο, διόροφο κτήριο με οστεοφυλάκιο στο ισόγειο και παρεκκλήσιο του Αγίου Τρύφωνα στον όροφο. Στα βόρεια του κτηριακού συγκροτήματος υπάρχει ένας κλειστός αύλειος χώρος ταφών σε χαμηλή στάθμη και που περιβάλλεται τοπικά από σχετικά ακανόνιστο τετράπλευρο περίβολο. Στην ανατολική πλευρά αυτού του περιβόλου, σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά από το διόροφο κτίσμα του Αγίου Τρύφωνα είναι ενσωματωμένα λείψανα αψίδας παλαιότερου παρεκκλησίου αφιερωμένου στην Παναγία (Σχ.23, 128).

3.7.1 Παρεκκλήσιο Παναγίας

Περιγραφή

Στο ανατολικό άκρο της αυλής όπου βρίσκεται ο χώρος ταφής των μοναχών, και στα βορειοανατολικά του σημερινού παρεκκλησίου, εντοπίστηκαν λιγοστά λείψανα ενός κατεδαφισμένου παλαιότερου παρεκκλησίου. Από αυτό, των εμφανώς μικρών διαστάσεων, παρεκκλήσιο διασώθηκε σημαντικό τμήμα του ανατολικού τοίχου του ιερού βήματος του, σε μήκος περί τα 4 μ., πάχος περί το 1 μ. και ύψος περί τα 2. μ. από τη σημερινή στάθμη του εδάφους (Εικ.366-371). Σώζονται ακόμη λείψανα του νότιου τοίχου του σε μήκος ενός μέτρου που επίσης ενσωματώθηκαν στον ταφικό περίβολο. Πάρα το γεγονός ότι ο ανατολικός τοίχος διασώζει και τις τρεις κόγχες του λόγω της υποβαθμισμένης θέσης, του μικρού μεγέθους και της περιορισμένης διατήρησης του έχει περάσει σχεδόν παντελώς απαρατήρητος. Πάνω στην επιφάνεια που κατελάμβανε αρχικά το μικρό παρεκκλήσιο προς τα δυτικά έχει κτιστεί το διόροφο συγκρότημα του παρεκκλησίου του Αγίου Τρύφωνα που βρίσκεται σε απόσταση περί το 1.20 μ. Ο προσανατολισμός της αψίδας του παρεκκλησίου παρουσιάζει μικρή απόκλιση σε σχέση με τον άξονα του μεταγενέστερου μνημειακού διόροφου παρεκκλησίου. Στον ανατολικό τοίχο εγγράφονται τρεις περίπου ημικυκλικές σε κάτοψη κόγχες. Μέσα στις κόγχες διατηρούνται τοιχογραφίες αχρονολόγητες για την ώρα. Η μεσαία κόγχη που είναι μεγαλύτερη διασώζει τοιχογραφία με την Παναγία Πλατυτέρα σε παραλλαγή του τύπου της Βλαχερνίτισσας όπου ο Χριστός δεν απεικονίζεται σε μετάλλιο. Ειδικά η Πλατυτέρα θα μπορούσε να χρονολογηθεί στον 17^ο αιώνα ή ακόμη στα τέλη του 16^{ου} αιώνα⁷²⁰. Η κόγχη της πρόθεσης είναι διακοσμημένη με παράσταση με την Άκρα Ταπείνωση χαμηλότερης στυλιστικής ποιότητας από την Πλατυτέρα ενώ η νότια κόγχη φέρει απλή ένσταυρη παράσταση. Όλες οι τοιχογραφίες φέρουν επιζωγραφίες. Από την πτώση των επιχρι-

⁷²⁰ Η χρονολόγηση έγινε με τη βοήθεια του αρχαιολόγου Ν. Φύσσα.

σμάτων αποκαλύπτεται ότι η νότια κόγχη είναι κτισμένη με χώμα. Τα κουφώματα που επιμελώς προστατεύουν τις τρεις κόγχες τοποθετήθηκαν το έτος 1980, φέρουν επιγραφή *ΜΟΝΑΧΟΣ ΑΑΡΩΝ*. Η όλη κατασκευή στερείται κανονικότητας και θυμίζει και τις υπόλοιπες κατασκευές στη Μονή. Σώζονται ίχνη του κατεδαφισμένου θόλου στον ανατολικό τοίχο από όπου προκύπτει ότι καλυπτόταν με ημικυλινδρικό θόλο. Εκτιμάται ότι οι αρχικές εξωτερικές του διαστάσεις θα ήταν πλάτος περί τα 5 μ. και το μήκος πιθανόν περί τα 10-12 μ.

Βορειότερα και σε επαφή με την ανατολική πλευρά του παρεκκλησίου της Παναγίας σώζεται ο ανατολικός τοίχος του περιβόλου του χώρου ταφής σε χαμηλότερη στάθμη περί το ένα μέτρο. Εδώ εντοπίστηκε ίχνος από άλλο πλήρως κατεστραμμένο θολωτό χώρο από τον οποίο σώζονται οι τρεις από τις τέσσερις πλευρές –πλην της νότιας και του θόλου. Ακριβώς απέναντι στα δυτικά του πρώτου θολωτού χώρου εντοπίστηκε οπή, μάλλον το υπέρθυρο της αρχικής δυτικής εισόδου με βάση το οποίο μπορεί να υποτεθεί το αρχικό δάπεδο σε βάθος 1.60 ως 2.00 μ. από τη σημερινή στάθμη του χώματος ταφής. Υποθέτουμε ότι στο μπαζωμένο σήμερα χώρο βόρεια του θα σώζονται ίχνη του δεύτερου θολωτού χώρου του παλιού κοιμητηρίου που πρέπει να βρισκόταν παράλληλα. Η πλήρης αναδόμηση του εξωτερικού βόρειου αναλημματικού τοίχου μετά το 1970 δεν επιτρέπει την ασφαλή εξαγωγή συμπερασμάτων. Επρόκειτο για απλές παραδοσιακές κατασκευές με αργολιθοδομή και συνδετικό κονίαμα χώμα τυπικές για όλες σχεδόν τις περιόδους.

Πηγές

Η βιβλιογραφία για την αρχιτεκτονική του συγκροτήματος περιορίζεται σε συνοπτική αναφορά από την Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου για την ύπαρξη του ανατολικού τοίχου του παρεκκλησίου και την αφιέρωση του στην Παναγία⁷²¹.

Από το τέλος του 16^{ου} αιώνα ως και το τέλος του 19^{ου} αιώνα, αξιόπιστες περιγραφές της Μονής Σινά μαρτυρούν την ύπαρξη παρεκκλησίου αφιερωμένου στην Παναγία και κοιμητηριακού συγκροτήματος μέσα στον ιστορικό κήπο της, που εκτείνεται στα δυτικά του κάστρου στην περιοχή που βρίσκεται το σημερινό κοιμητήριο.

Στην περιγραφή του Παΐσιου Αγιαποστολίτου⁷²² του τέλους του 16^{ου} αιώνα αναφέρεται ότι το συγκρότημα αποτελούσαν δύο υπόγειοι θολωτοί χώροι ενταφιασμού ένας για τους αρχιερείς, ιερείς και διακόνους και ένας για τους απλούς μοναχούς. Από την περιγραφή φαίνεται οι θολωτοί χώροι χρησιμοποιούνταν ταυτόχρονα για ταφές και για οστεοφυλάκιο, μάλιστα αναφέρεται εκτίμηση για ύπαρξη μεγάλου αριθμού λειψάνων. Αριστερά της αυλής του κοιμητηρίου ο Παΐσιος αναφέρει ναό αφιερωμένο στην Παναγία που αποτελεί την παλαιότερη γνωστή αναφορά σε

⁷²¹ Μυριανθέως, *Κοιμητηριακά*, 75.

⁷²² Καδάς, *Προσκυνητάρια*, 193.

αυτό το λησμονημένο παρεκκλήσιο. Τέλος περιγράφει «φραγμόν» (περίβολο) με ξερολιθιά και πλιθρες στο πάνω μέρος.

Οι πληροφορίες του Παΐσιου επιβεβαιώνονται και από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων τον 17^ο αιώνα. Διευκρινίζεται ότι το συγκρότημα του κήπου ήταν τώρα μικρό μοναστήρι ή «κάθισμα»⁷²³ και μάλιστα το μεγαλύτερο ανάμεσα σε πέντε συνολικά που βρίσκονται τριγύρω στο βουνό. Το «κάθισμα» αναφέρεται περιτειχισμένο, εξοπλισμένο μάλιστα τώρα με ψηλό πύργο κτισμένο δίπλα στους δύο υπόγειους θόλους του κοιμητηρίου όπου διέμενε ένας αδελφός της Μονής που φρόντιζε το περιβόλι. Από τον Νεκτάριο διευκρινίζεται ότι η εκκλησία της Παναγίας είναι επάνω στο κοιμητήριο. Από τον Νεκτάριο αναφέρεται ότι κάθε Σάββατο «*λειτουργοῦσι δύο ιερομόναχοι*» στη Μονή, στην Αγία Βάτο και έξω στο κοιμητήριο των Πατέρων μετά κολύβων⁷²⁴.

Η μορφή του κοιμητηρίου της Μονής όπως περιγράφηκε πιο πριν κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα φαίνεται ότι διατηρήθηκε αναλλοίωτη ως το έτος 1712. Τότε όπως μαρτυρείται σε ενθύμηση στον Ελληνικό Συναϊτικό Κώδικα αρ. 1136 της βιβλιοθήκης του έτους 1712, φύλλο 302, έγινε η ανακομιδή των οστών των πατέρων και η εκ νέου ταφή τους κοντά στον πύργο⁷²⁵.

+ ,α ψ ι β' (=1712) καὶ ἐν μηνί φρεβαρίου κε' (=25) / ἐγένετο ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ κοιμητηρίου / τοῦ Σινᾶ ὄρους ἡμέρα β' (=Δευτέρα) τῆς τυρινῆς καὶ / εἴμαστε ιερομόναχοι καὶ μοναχοὶ τὸν ἀριθμὸ / μ' (=40) πρωτοσύγγελος δικαῖος Χριστοφόρος / ιερομόναχος ἐκ τῆς ἐπαρχίας / τοῦ Πωγωνίου τοῦ Ἀργυροκάστρου ἐκ / χωρίου Σωπική, Χριστόφορος ὁ Κυπρέος / Συμεὼν ἠγούμενος Μπωγδανίας ιερομόναχοι / μόνο δὲ ἐκ τῆς Συνάξεως, Ἰγνάτιος / Κώτης, Εὐθύμιος Σαμιότης, Κωνστάντιος / Σαυιδινός (=Σαϊτινός;), Βενιαμὴν Ζακυνθινός / Ἀναστάσιος Γουρούκαρις (=Βούργαρις;), Ναθαναήλ / Μωραΐτης καὶ οἰκονόμος καὶ ὁ μᾶστορις / Συμεώνις καὶ φιλονικία ἀναμεταξύ / ἡμῶν καὶ οἱ μὲν ἔλεγαν νὰ κτίσουμε / ἀπέξω ἄλλο κοιμητήρι καὶ ἄλλοι / ἔλεγαν νὰ ἀνοίξουμε τὸ παλαιὸ καὶ / ἔτσι ἀνοίξαμε τὸ παλαιὸ καὶ εὐρίκαμε //

φύλλ. 302β

κατ' ἀλήθεια διάφορα ἄγια / λείψανα, ἀμὴ τὰ ὀνόματα τῶν δὲν / ἠξέυρομεν ἄλλοι μὲ ψάθες σαβανομένοι / ἄλλοι μὲ σακκία καὶ ἄλλοι μὲ ράσα / καὶ εἶχαν πολυσταύρια πετζένια καὶ / παπούτζια ἀπὸ ψαροπέτζι καὶ / ἔτζι ἐκάμαμε δύο λάκους ἔμπρο/στε τοῦ Πύργου, α' (=μία) ὄργιὰ τὸ βάθος καὶ εἰς τὸ / πρῶτον ὁποῦ πλησιάζει πρὸς τὸν Πύργο ἐβάλαμεν τὴν κόνι καὶ εἰς τὸν / ἄλλο ἐβάλαμεν τὰ σάβανά των / καὶ παπούτζια καὶ κουκούλια, αὐτὸ / τὸ κοιμητήρι εἶνε ἀπὸ κτίσεως / κόσμου ,σμβ' (=6042-5508= 533/534 μ.Χ).

⁷²³ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 170.

⁷²⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 175.

⁷²⁵ Ευχαριστούμε θερμά τον τότε βιβλιοθηκάριο της Μονής ιερομόναχο Δημήτριο Ντιχμπασάνη, σήμερα Μητροπολίτη Αργυροκάστρου που μας είχε υποδείξει στο παρελθόν αυτό το αδημοσίευτο για την ώρα σημείωμα, η μεταγραφή του οποίου είχε γίνει παλαιότερα από τον ίδιο και τέθηκε υπόψη μας.

Από τις πληροφορίες που σώζει ο Κώδικας αρ. 1136 διαπιστώνουμε ότι οι Σιναΐτες πατέρες πίστευαν στις αρχές του 18^{ου} αιώνα ότι το κοιμητήριο της Μονής χρονολογούνταν στα 534 μ.Χ. πράγμα που ενδεχομένως διέσωζε η προφορική παράδοση. Πάντως στα κείμενα του Γεροντικού υπάρχουν αναφορές ότι την πρώτη περίοδο της Μονής το κοιμητήριο βρισκόταν έξω από το «κάστρο»⁷²⁶ όπως και στην Κλίμακα⁷²⁷, πράγμα που καθιστά αυτή την παράδοση πιθανή. Δεν υπάρχει όμως καμία πληροφορία κατά πόσον στο κοιμητήριο του 6^{ου} αιώνα υπήρχε αυτοτελές παρεκκλήσιο.

Στο κείμενο της Περιγραφής του 1817⁷²⁸, περιγράφεται η ίδια κτηριακή κατάσταση και επαναλαμβάνεται η πληροφορία του Νεκαρίου Ιεροσολύμων ότι στο παρεκκλήσιο της Παναγίας γινόταν κάθε Σάββατο λειτουργία. Επίσης περιγράφεται συνοπτικά ο ψηλός πύργος που περιείχε τρία-τέσσερα δωμάτια. Σε αυτά διέμεναν τότε δύο άραβες καλλιεργητές-φύλακες που φαίνεται ότι λόγω μείωσης του αριθμού των μοναχών αντικατέστησαν τον αδελφό που διέμενε εκεί τον 17^ο αιώνα.

Η πρώτη απεικόνιση του συγκροτήματος του κοιμητηρίου έγινε από τον Κορνάρο στα 1778⁷²⁹ και λίγο αργότερα στη χαλκογραφία του Γενναδίου του 1813⁷³⁰ απεικονίζεται η πρώτη σχηματική κάτοψη του. Και τα δύο σχέδια έχουν σχεδιαστικές συμβάσεις και δεν διαφωτίζουν επαρκώς τις αποστάσεις μεταξύ κοιμητηρίου και πύργου.

Συμπεράσματα

Με βάσει τις πηγές προκύπτει ότι το κοιμητήριο αποτελούνταν στα τέλη του 16^{ου} και στον 17^ο αιώνα από παρεκκλήσιο αφιερωμένο στην Παναγία πάνω ή δίπλα από δύο υπόγειους θολωτούς χώρους όπου γίνονταν οι ταφές και έναν πύργο ίσως στα βορειοδυτικά. Η προσπέλαση των θολωτών χώρων και του παρεκκλησίου ενδεχομένως γίνονταν από δυτικά ή νότια μέσω κλίμακας που κατέληγε στο βράχο διαμορφώνοντας σπηλαιώδη κάθοδο. Πιθανότατα οι δύο θολωτοί χώροι είναι αρχαιότεροι του παρεκκλησίου της Παναγίας.

Από το σωζόμενο ανατολικό τοίχο του ιερού πρόκειται για μονόχωρο, θολοσκεπή ναό, με εγγεγραμμένες κόγχες στον ανατολικό τοίχο παρόμοιο με άλλα παρεκκλήσια που σώζονται μέσα στη Μονή όπως αυτά του τέλους του 16^{ου} αιώνα του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου και του Αγίου Αντωνίου. Δεν αποκλείεται το παρεκκλήσιο της Παναγίας να είναι αυτής της εποχής και να αντικατέστησε παλαιότερο. Άγνωστο παραμένει το πότε ακριβώς ερειπώθηκαν οι θολωτοί χώροι⁷³¹ ενταφιασμού και το παρεκκλήσιο της Παναγίας πράγμα που οδήγησε στις εκτεταμένες εργασίες καθαίρεσης του μεγαλύτερου τμήματος του παρεκκλησίου το 1888. Η κάτοψη του

⁷²⁶ Γεροντικόν του Σινά, 206-207.

⁷²⁷ Κλίμαξ, Λόγος Δ', 29.

⁷²⁸ Περιγραφή, 137.

⁷²⁹ Τωμαδάκης, Ιστορικό διάγραμμα, 15, 356- 357.

⁷³⁰ Παπαστράτου, Χάρτινες εικόνες, 357.

⁷³¹ Ενδεχομένως στη μεγάλη πλημμύρα του 1798 να υπέστη ζημιές και το κοιμητήριο.

παρεκκλησίου της Παναγίας και οι δύο θολωτοί χώροι των ταφών στα βόρεια του αναπαρίστανται με τη βοήθεια των σωζόμενων λειψάνων του ανατολικού τοίχου, των περιγραφών και του τοπογραφικού διαγράμματος της κοιλάδας του 1869⁷³² (Σχ.129). Το γεγονός ότι κάθε Σάββατο γίνονταν παράλληλες λειτουργίες στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου και στον κοιμητηριακό ναό φανερώνει ότι αυτό δεχόταν συνεχή φροντίδα.

Συμπερασματικά φαίνεται ότι στο Σινά η πρακτική ταφής σε δύο κλειστούς θολωτούς χώρους ήταν μια παλιά παράδοση που διήρκεσε τουλάχιστον από τον 16^ο αιώνα ως το 1888. Μετά την ανέγερση του νεοκλασικού συγκροτήματος του Αγίου Τρύφωνα οι ταφές επανήλθαν ακριβώς στην παλιά θέση, στον πρώτο θολωτό χώρο, μόνο που είχε αυτός εν τω μεταξύ καταρρεύσει και μετατραπεί σε αυλή (Σχ.128).

Άγνωστο παραμένει κατά πόσον υπήρχε κοιμητηριακό παρεκκλήσιο στον 6^ο αιώνα. Ως προς την αρχική θέση του κοιμητηρίου από τη μελέτη των πηγών⁷³³ και της παράδοσης της Μονής⁷³⁴ και κυρίως του συντηρητισμού που παρουσιάζει μια τέτοια χρήση⁷³⁵ φαίνεται ότι παρέμεινε πάντοτε στην ίδια θέση από τον 6^ο αιώνα ως σήμερα «πλησίον του Κάστρου».

3.7.2 Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα

Περιγραφή

Το περίοπτο διόροφο κτηριακό συγκρότημα του παρεκκλησίου του Αγίου Τρύφωνα έχει εξωτερικά γενικές διαστάσεις περί τα 18.40 μ. Χ 10.30 μ. και ύψος 10.80 μ. Το ισόγειο του συγκροτήματος στεγάζει το οστεοφυλάκιο. Σχέδια του κοιμητηριακού ναού έχουν δημοσιευτεί από τους Π. Κουφόπουλο και Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου⁷³⁶ (Σχ. 128-136), Εικ.372-385). Η κύρια προσπέλαση του οστεοφυλακίου γίνεται από θύρα στο νότιο τοίχο του προθαλάμου στα δυτικά. Η

⁷³² Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*. Όσον αφορά τον αναφερόμενο πύργο του κήπου, αυτός διακρίνεται ευκρινώς σε φωτογραφίες των αρχών του αιώνα. Στις πρώτες έγχρωμες φωτογραφίες του 1960 φαίνεται ερειπωμένος. Όπως μας πληροφόρησαν παλαιοί Σιναΐτες κατά την εκτέλεση των έργων ένταξης ηλεκτρικής γεννήτριας με χορηγία της ΔΕΗ το 1970 καθαιρέθηκαν τα τελευταία λείψανα του. Ήταν ορθογώνιος σε κάτοψη, τουλάχιστον διόροφος με δύο χώρους ανά στάθμη. Παρουσιάζει ομοιότητες με πυργόσπιτα που απαντώνται σε πολλές θέσεις στην ευρύτερη περιοχή της Μονής. Με βάση το τοπογραφικό της κοιλάδας του Ordnance Survey του 1868 και τις παλιές φωτογραφίες είναι δυνατή η αναπαράσταση του περιβάλλοντος. Ο πύργος που στις πρώτες απεικονίσεις παριστάνεται δίπλα στο κοιμητήριο βρίσκεται σε απόσταση περί τα 35-38 μ. (Σχ.121) της παρούσας μελέτης).

⁷³³ Κλίμαξ, Λόγος Δ', 29 και *Γεροντικόν του Σινά*, 206-207.

⁷³⁴ Όπως φαίνεται στον Κώδικα αρ. 1136 του 18^{ου} αιώνα.

⁷³⁵ Ορλάνδος, *Αρχιτεκτονική*, 87-88, όπου παρουσιάζονται στοιχεία για τη θέση των νεκροταφείων και τις ταφές μοναχών στο Βυζάντιο και του κοιμητηριακού ναΐσκου της Μονής Δαφνίου (11^{ου} αι.) με υποκείμενο οστεοφυλάκιο

⁷³⁶ Koufopoulos, Myriantheos, *Masterplan*, 72.

κάτοψη διαμορφώνεται με εγκάρσιο προθάλαμο στα δυτικά ενώ ο κυρίως χώρος του οστεοφυλακίου στα ανατολικά διαιρείται σε δύο κλίτη από μεγάλου μήκους αξονικούς πεσσούς. Από αυτόν τον προθάλαμο μέσω μεγάλου ανοίγματος στην ανατολική του πλευρά δίνεται προσπέλαση στο νότιο κλίτος του οστεοφυλακίου. Μία εξώθυρα που βρίσκεται στο μέσον του βόρειου τοίχου, οδηγεί προς τον αύλειο χώρο ταφών. Οστεοθήκες εν είδει κογχών διαμορφώνονται στο νότιο τοίχο του νότιου κλίτους. Τέσσερις ορθογώνιοι φεγγίτες διαμορφώνουν τη βόρεια όψη, δύο τη δυτική και ένας τη νότια. Το πάτωμα ανάμεσα στο ισόγειο και τον όροφο και το δώμα του παρεκκλησίου διαμορφώνεται με χαμηλωμένους θολίσκους από συμπαγείς πλίνθους, σχεδόν επίπεδους- που γεφυρώνουν μεταλλικά διπλά ταυ. Οι τοιχοποιίες πάχους 0.76. μ. είναι επιχρισμένες εσωτερικά και εξωτερικά.

Το υπερκείμενο μονόχωρο επιτεδόστεγο κοιμητηριακό παρεκκλήσιο -που όπως αναφέρθηκε είναι αφιερωμένο- στον Άγιο Τρύφωνα βρίσκεται στον όροφο και καταλαμβάνει μόνον το τμήμα που αντιστοιχεί στο νότιο κλίτος του οστεοφυλακίου. Έχει διαστάσεις 13.78 X 4.92 μ. Το υπόλοιπο δώμα προς τα δυτικά και βόρεια περιβάλλεται από χαμηλό ελεύθερο τοίχο με μικρά ανοίγματα και περιμετρικό πεζούλι. Η προσπέλαση προς το δώμα του οστεοφυλακίου γίνεται από σχετικά στενή κτιστή προσαρτημένη κλίμακα στη βόρεια όψη που ορίζεται από τον νότιο περίβολο. Στον ανατολικό τοίχο του ιερού διαμορφώνεται η ημικυκλική κεντρική αψίδα και δύο μικρότερες κόγχες. Στο βόρειο τοίχο του ιερού ανοίγονται δύο ακόμη κόγχες και μία ακόμη απέναντι. Οι πλάγιοι τοίχοι, πάχους 0.63 μ. διαμορφώνονται συμμετρικά με δύο μεγάλα ορθογώνια ανοίγματα και έναν φεγγίτη στο ιερό. Οι τοιχοποιίες είναι επιχρισμένες και οι όψεις διακοσμημένες με απλοποιημένα τραβηκτά. Οι όψεις του ορόφου είναι πιο επιμελημένες από αυτές του ισογείου με γωνιόλιθους και διαμορφώνονται με εκλεκτικά χαρακτηριστικά όπως τριγωνικά αετώματα πάνω από τα παράθυρα της βόρειας όψης και της δυτικής εισόδου του ορόφου, κοιλόκυρτο στηθαίο-αέτωμα ως επίστεψη στο δυτικό και ανατολικό τοίχο, στρογγυλούς φεγγίτες εγγεγραμμένους σε τετράγωνο πλαίσιο στις μακρές όψεις κ.λ.π.

Το παρεκκλήσιο έχει ξύλινο τέμπλο με απλούς ταμπλάδες και με ξυλόγλυπτα βημόθυρα πιθανώς σε δεύτερη χρήση. Το δάπεδο είναι διαστρωμένο με πήλινα πλακίδια.

Επιγραφή

Σύμφωνα με μαρμάρινη επιγραφή στον όροφο, πάνω από το υπέρθυρο της εισόδου του παρεκκλησίου του Αγίου Τρύφωνα, η ανέγερση του πραγματοποιήθηκε στα 1888 επί αρχιεπισκόπου Πορφυρίου του Α΄. Η επιγραφή αναφέρει (Εικ. 385):

*ΤΟΔΕ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΝ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ / ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ
ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΤΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙΣ / ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ*

ΕΥΣΕΒΩΝ ΠΡΟΣΚΥ/ΝΗΤΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΤΟΥ Α΄ ΤΟΥ ΕΚ ΖΑΚΥΝΘΟΥ/ ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ,ΑΩΠΗ΄ (=1888).

Στο κείμενο του *Συνέκδημου* του Αρχιεπισκόπου Πορφύριου Β΄ επιβεβαιώνει ότι το κοιμητήριο κτίστηκε επί του Αρχιεπισκόπου Πορφύριου Α΄ του εκ Ζακύνθου με δαπάνη του επισκόπου πρώην Ρεθύμνης Ιλαρίωνος που απεβίωσε στη Μονή το 1883⁷³⁷. Ενδεχομένως στο αρχείο της Μονής θα σώζονται περισσότερα στοιχεία για την οικοδόμηση του.

Συμπεράσματα

Το σωζόμενο εν χρήσει σήμερα κτηριακό συγκρότημα του κοιμητηρίου της Μονής Σινά που βρίσκεται -όπως φάνηκε παραπάνω στη θέση του παλιού κοιμητηριακού παρεκκλησίου- αποτελεί ενιαίο συγκρότημα του νεοκλασικισμού. Αποτελεί μέρος ενός προγράμματος που συνδέεται με έργα στη Μονή όπως το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου, η πύλη και ο ξενώνας του αρχιεπισκόπου Κυρίλλου εκτός της Μονής αλλά και σε μεγαλύτερα κτήρια στα μετόχια στη Ραϊθώ και στο Κάιρο. Τυπολογικά αποτελεί μία εξέλιξη του απλού μονόχωρου επιπεδόστεγου ναού. Η μοναδική στην περίπτωση της Μονής Σινά χρήση του νέου κατασκευαστικού τρόπου με θολίσκους και μεταλλικά διπλά ταυ επέτρεψε την κατασκευή ενός μεγάλου σχετικά παρεκκλησίου. Το ισόγειο του οστεοφυλακίου ενδεχομένως μιμείται τυπολογικά την αρχική δίκλιτη θολωτή διάταξη του προγενέστερου οστεοφυλακίου.

⁷³⁷ Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 65-66.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

4.1 Γενικές παρατηρήσεις

Η αναγνώριση των οικοδομικών φάσεων και η χρονολόγηση των παρεκκλησίων είναι σημαντική για την αναπαράσταση της εξέλιξης και ανάπτυξης του κτηριακού συγκροτήματος της Μονής Σινά που έχει συνεχή ζωή από τον 4^ο αιώνα ως σήμερα. Πρέπει όμως να σημειωθεί η ιδιαίτερα δύσκολη διάκριση των οικοδομικών φάσεων των παρεκκλησίων και των υπολοίπων κτισμάτων της Μονής λόγω της πρακτικής των αλληπάλληλων επισκευών, ανακατασκευών και κατεδαφίσεων των κατά καιρούς ημιερειπωμένων παρεκκλησίων. Ακόμη τα παρεκκλήσια που μελετήθηκαν βρίσκονται σήμερα σε χρήση και φέρουν όλα κατά κανόνα επιχρίσματα και λειτουργικό εξοπλισμό που αποκρύπτουν τις τοιχοποιίες και τους κατασκευαστικούς αρμούς και καθιστούν δύσκολη την οποιαδήποτε διερεύνηση φάσεων.

Με εξαίρεση τις απολύτως διακριτές κατασκευές του 6^{ου} και ορισμένων του 19^{ου} αιώνα που έχουν ιδιαίτερο τρόπο δομής, όλες οι υπόλοιπες εποχές ακολουθούν απλές οικοδομικές τεχνικές, σύμφωνα με τις οποίες οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι είτε από αργούς λίθους είτε από ωμές πλίνθους και η κάλυψη γίνεται είτε με απλούς ημικυλινδρικούς θόλους, είτε με δώματα όλα αδρής γενικά κατασκευής. Σχεδόν όλα τα υλικά δομής επαναχρησιμοποιούνται και οι κατασκευές δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθούν με βάση τα τυπολογικά, κατασκευαστικά και μορφολογικά τους χαρακτηριστικά.

Από τη μελέτη των οικοδομικών φάσεων σε συνδυασμό με τις πηγές, προέκυψε ότι ως προς τον σχεδιασμό και τη διαδικασία παραγωγής τους τα παρεκκλήσια της Μονής Σινά διακρίνονται σε δύο κύριες κατηγορίες, **τα εξαρχής κτισμένα παρεκκλήσια** και **τα εκ των υστέρων ενταγμένα** σε μικρούς συνήθως υφιστάμενους χώρους του Καθολικού ή της Μονής με μικρή μετασκευή των τελευταίων.

Τα εξαρχής κτισμένα παρεκκλήσια κτίστηκαν σε ποικίλες θέσεις εντός της Μονής Σινά, στις αυλές, στα δώματα και στα τείχη. Η χωροθέτηση τους δεν φαίνεται να ήταν τυχαία, υπήρξαν κατά περίπτωση λόγοι που την υπαγόρευαν. Στον 4^ο αιώνα κτίστηκε παρεκκλήσιο στον όροφο του πύργου (παρεκκλήσιο Κοιμήσεως, Σχ. 26, 29) το οποίο υπαγορεύτηκε από την ανάγκη στοιχειώδους ασφάλειας αλλά και της λειτουργικής οργάνωσης δεδομένου ότι στην κατώτερη στάθμη του πύργου υπήρχε η ανάγκη ύπαρξης αποθήκης για τις λιγοστές προμήθειες των ασκητών (Σχ. 24). Στον 6^ο αιώνα μέσα στη αυλή της Μονής δυτικά του πύργου και σχετικά κοντά στη δυτική είσοδο κτίστηκε το, τουλάχιστον από τις τρεις πλευρές, περίοπτο παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου πιθανότατα ως επιλογή του αρχιτέκτονα της Μονής Στέφανου Αϊλίσιου (Σχ. 99, 153). Ακόμη η εξαρχής, στον 6^ο αιώνα, χωροθέτηση ενός μικρού θολωτού παρεκκλησίου αξονικά και μέσα στο πάχος του νότιου τείχους αποκαλύπτει σχεδιασμό και τονισμό του άξονα βορρά νότου (Σχ. 90, 153). Στη νοτι-

οανατολική γωνία της Μονής στη συμβολή των δύο πτερύγων μαρτυρείται ότι είχε χωροθετηθεί σε στάθμη ισογείου, ενδεχομένως από την πρώιμη φάση της ζωής της Μονής ή το αργότερο τον 13^ο αιώνα, το παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου με τρόπο ώστε να αξιοποιηθεί μία θέση δυσμενής από πλευράς φωτισμού και συνακόλουθα ακατάλληλη για κελιά (Σχ. 153). Ειδικά στην εσωτερική πλευρά του νότιου τείχους υπήρχαν δύο ακόμη ισόγεια παρεκκλήσια του Αγίου Δημητρίου και των Τριών Ιεραρχών ενώ αυτό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στη νοτιοδυτική γωνία εδραζόταν σε ιουστινιάνεια υποδομή (Σχ. 98). Παράλληλα όταν πύκνωσε ο οικιστικός ιστός της Μονής και δεν υπήρχαν πλέον ελεύθεροι χώροι κτίστηκαν με δυναμικό τρόπο παρεκκλήσια πάνω στα τείχη όπως λ.χ. τα παρεκκλήσια του Αγίου Γεωργίου στον ομώνυμο πύργο στο μέσον του βόρειου τείχους (Σχ. 118β) και του Προφήτου Μωυσέως στο ανατολικό άκρο του νότιου τείχους (Σχ. 96δ). Εξαρχής παρεκκλήσια κτίστηκαν μεταγενέστερα, τον 16^ο αιώνα και στο διαθέσιμο χώρο στα δώματα της περιοχής του κεντρικού πυρήνα (λ.χ. Άγιος Αντώνιος, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, Άγιοι Πέντε Μάρτυρες, Σχ. 100).

Τα εκ των υστέρων ενταγμένα παρεκκλήσια μέσα στη Μονή κατά κανόνα χωροθετούνται κάτω από υφιστάμενα παρεκκλήσια δημιουργώντας συστοιχίες ή επάλληλα παρεκκλήσια. Υπάρχουν τέσσερα τέτοια παραδείγματα παρεκκλησίων, το παλαιότερο από τα οποία είναι ο Άγιος Νικόλαος του 13^{ου} αιώνα στο ανατολικό άκρο του νοτίου τείχους κάτω από τον Προφήτη Μωυσή (Σχ.93). Ομοίως η Ζωοδόχος Πηγή στον προϊουστινιάνειο πύργο (Σχ. 28), οι Άγιοι Απόστολοι (Σχ.112) και το νεώτερο παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα (Σχ. 113). Στις πρώτες τρεις περιπτώσεις τα εκ των υστέρων ενταγμένα παρεκκλήσια αξιοποιούν υφιστάμενους μονόχωρους θολωτούς χώρους της Μονής που προσφέρονται για παρεκκλήσια.

Όσον αφορά τα εκ των υστέρων ενταγμένα παρεκκλήσια μέσα στο Καθολικό της Μονής, αξιοποιούνται υφιστάμενοι ισόγειοι βοηθητικοί χώροι στους πλευρικούς χώρους και κάτω από τους δυτικούς πύργους. Η διαδικασία ένταξης τους ήταν και στις δύο περιπτώσεις σχετικά απλή: Κατασκευή νέων εγκάρσιων τοίχων και διάνοιξη νέων θυρών από τα πλάγια κλίτη του Καθολικού όπου απαιτούνταν. Τέλος διαμόρφωση μικρών εγγεγραμμένων κογχών στον υπάρχοντα ανατολικό τοίχο με απολάξευση συνήθως τμήματος -στην περίπτωση υφιστάμενων τοίχων- και τοποθέτηση οριζόντιας επιφάνειας μέσα στην κόγχη και σε ελαφριά προεξοχή ως διευρυμένης αγίας τράπεζας συνήθως σε όλο το μήκος του ανατολικού τοίχου με μικρής κλίμακας πρόσθετες κτιστές κατασκευές.

4.2 Μονόχωρα παρεκκλήσια

Πέραν των δύο γνωστών μνημειακών τρίκλιτων βασιλικών του Ιουστινιανού στη Μονή της Θεοτόκου στην κοιλάδα της Βάτου (Σχ. 32) και στην Αγία Κορυφή στο

Όρος του Δεκαλόγου⁷³⁸ (Πιν. 2), όλα τα υπόλοιπα παρεκκλήσια της Μονής Σινά, που εντοπίστηκαν και μελετήθηκαν στον Πύργο, στο Καθολικό, στα τείχη, στις αυλές και στα δώματα και ακόμη ορισμένα με τα οποία γίνονται συγκρίσεις στην ευρύτερη περιοχή στο Όρος Χωρήβ και στις κοντινές κοιλάδες γύρω από αυτό, είναι μονόχωρα, μάλιστα μικρά σε μέγεθος. Λόγω της απλότητας τους τα Σιναιτικά μονόχωρα ναύδρια δεν έχουν τύχει εν γένει ως σήμερα ιδιαίτερης μελέτης.

Είναι γνωστό ότι μονόχωρα παρεκκλήσια-ναύδρια κατασκευάζονταν σε όλες τις εποχές⁷³⁹. Παραδείγματα μικρών μονοκλίτων βασιλικών της παλαιοχριστιανικής περιόδου με ευρεία ημικυκλική αψίδα είναι λίγα και η χρήση τους απ' ό,τι φαίνεται περιοριζόταν αρχικά σε μαρτύρια⁷⁴⁰. Σε δημοσιεύσεις μονόχωρων δρομικών ναών μικρής κλίμακας όπως λ.χ. πρώιμων εκκλησιών της Συρίας απαντάται, σε παραδείγματα του 5^{ου} και 6^{ου} αιώνα, η απλή και ευρεία ημικυκλική αψίδα η οποία εξωτερικά είτε εγγράφεται ή προέχει όπως στα πρώιμα παρεκκλήσια στο Σινά⁷⁴¹. Από τη δημοσίευση του G. Tchalenko ενδεικτικά αναφέρεται ότι προέχουσα ημικυκλική αψίδα υπάρχει στη Nuṭīye του 5^{ου} αιώνα και στη Harab Sams του 6^{ου} αιώνα. Εγγεγραμμένη ημικυκλική αψίδα υφίσταται στην Ba'ude του 5ου αιώνα και στην Bardhān του 6^{ου} αιώνα⁷⁴² (Σχ. 138).

Στον ελλαδικό χώρο τα παραδείγματα του τύπου μονόχωρων δρομικών ναών (καμαροσκεπών η ξυλόστεγων) που χρονολογούνται στην πρώτη χιλιετία είναι σπάνια. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένοι από τους μονόχωρους ναούς της Μάνης που ανάγονται στον 9^ο και 10^ο αιώνα⁷⁴³. Αξίζει να αναφερθεί ότι στον ελλαδικό χώρο έχει εντοπιστεί ένα μεμονωμένο παράδειγμα μονόχωρου ναού χρονολογημένου στον 10^ο αιώνα με δύο εγγεγραμμένες αψίδες μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου του ιερού⁷⁴⁴. Στη Νάξο, οι ναοί της οποίας έχουν πρόσφατα μελετηθεί, απαντώνται αρκετά παραδείγματα μονόχωρων δρομικών θολοσκεπών ναών, ο παλαιότερος από τους οποίους είναι η Μοναστηριώτισσα στις Εγγαρές του 8^{ου} αιώνα που έχει όμως σφενδόνια⁷⁴⁵. Η περιορισμένη διάδοση του τύπου του μονόχωρου δρομικού ναού⁷⁴⁶ στη μέση βυζαντινή περίοδο στην περιοχή αυτή σχετίζεται με την εκτεταμένη διάδοση των τρουλαίων τύπων⁷⁴⁷.

⁷³⁸ Koufopoulos, *Myrianteos, Basilica*, 107-117.

⁷³⁹ Για την προέλευση και διάδοση του τύπου βλ. Ορλάνδος, *Βασιλική*, 154-155, Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική*, 105-106 όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία. Επίσης σε Ασλανίδης, *Ναοδομία*, 287-292, όπου η κυριότερη βιβλιογραφία για τους μονόχωρους ναούς του Ελλαδικού χώρου.

⁷⁴⁰ Ορλάνδος, *Βασιλική*, 154-155, σχ. 117, όπου το παράδειγμα της μονόκλιτης βασιλικής της Βαβούδας στη Συρία.

⁷⁴¹ Tchalenko, *Syrie*, Pl. XIII.

⁷⁴² Tchalenko, *Syrie*, Pl. XIII.

⁷⁴³ Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική*, 105-106.

⁷⁴⁴ Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική*, 105-106. Ο ναός με τις δύο αψίδες είναι ο Άγιος Παντελεήμονας, Επάνω Μπουλαριούς Μάνης με επιγραφή του 991/2.

⁷⁴⁵ Ασλανίδης, *Ναοδομία*, 287-292. Το άνοιγμα της καμάρας είναι 4,45 μ, ό.π. 287.

⁷⁴⁶ Ασλανίδης, *Ναοδομία*, 293-299.

⁷⁴⁷ Ασλανίδης, *Ναοδομία*, 289.

Το θέμα της μετέπειτα εξέλιξης του μονόχωρου ναού με την ευρεία ημικυκλική κόγχη σε μονόχωρο με τρεις εγγεγραμμένες κόγχες στον ανατολικό τοίχο του ιερού βήματος δεν έχει ομοίως επαρκώς μελετηθεί ως σήμερα και δεν είναι δυνατόν από μεμονωμένα παραδείγματα να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Πάντως αρκετά παραδείγματα σώζονται στον ελλαδικό χώρο από τους μέσους βυζαντινούς χρόνους όπως λ.χ. στο μονόχωρο ναό της Παναγίτσας Βαλύρας, στη Μεσσηνία των αρχών του 11^{ου} αιώνα όπου υφίστανται εγγεγραμμένες στον ανατολικό τοίχο κόγχες δεξιά και αριστερά της αψίδας⁷⁴⁸. Αξίζει να σημειωθεί το παράδειγμα της Παναγίας Κορακονησίας του 12^{ου} αιώνα, παρόλο σχήματος ημιεγγεγραμμένου σταυρού, με τρεις κόγχες εγγεγραμμένες στον ανατολικό τοίχο (ημικυκλική αψίδα, πρόθεση και διακονικό)⁷⁴⁹. Ενδεχομένως υφίστανται και παλαιότερα παραδείγματα.

Είναι προφανές ότι λόγω της ευκολίας κατασκευής τους οι μονόχωροι ναοί συνηθίζονται σε όλες τις εποχές που ακολούθησαν, στη μέση, ύστερη βυζαντινή περίοδο, στους χρόνους της τουρκοκρατίας μέχρι και σήμερα⁷⁵⁰.

Παραλλαγές του μονόχωρου παρεκκλησίου στο Σινά

Αναμφίβολα ο τύπος του μονόχωρου δρομικού ναού στο Σινά είναι τόσο απλός που οποιαδήποτε τυπολογική κατάταξη να φαίνεται παρακινδυνευμένη. Επιπροσθέτως δεν γνωρίζουμε αν οι μονόχωροι ναοί του Σινά είναι αποτέλεσμα σχεδιασμού, αν προέκυψαν από την προσαρμογή τους σε προηγούμενες καταστάσεις ή αν είναι το αποτέλεσμα τύχης. Παρά ταύτα επειδή στο Σινά παρέχονται αρκετά χρονολογημένα παραδείγματα του τύπου από τον 4^ο ως τον 19^ο αιώνα επιχειρείται παρακάτω μία κατάταξη τους σε κατηγορίες (Σχ. 137).

Οι βασικές κατηγορίες των μονόχωρων παρεκκλησίων στο Σινά είναι δύο.

α. Μονόχωρο με ευρεία ημικυκλική κόγχη, χωρίς πρόθεση και ελεύθερα ισταμένη αγία τράπεζα, είτε δρομικό (λ.χ. Άγιος Στέφανος) είτε σπανιότερα τετράγωνο σε κάτοψη, επιπεδόστεγο όπως είναι τα ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού (4^{ος} - αρχές 7^{ου} αιώνα).

β. Μονόχωρο δρομικό με εγγεγραμμένες κόγχες στον ανατολικό τοίχο με επί μέρους παραλλαγές ως προς τον αριθμό των κογχών (δύο ή τρεις) και τον τρόπο κάλυψης (θολωτό ή επιπεδόστεγο) (10^{ος}-19^{ος} αιώνας). Δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν στοιχεία που να χρονολογούν με ακρίβεια κάποιο παρεκκλήσιο του τύπου αυτού στην περίοδο από τα μέσα του 7^{ου} ως τον 10^ο αιώνα.

⁷⁴⁸ Δημητροκάλλης, *Μεσσηνία*, 22.

⁷⁴⁹ Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική*, 51-56, σχ. 19. Παναγία Κορακονησίας, σχήματος ημιεγγεγραμμένου σταυρού του 12^{ου} αιώνα με τρεις κόγχες εγγεγραμμένες στον ανατολικό τοίχο (ημικυκλική αψίδα, πρόθεση και διακονικό).

⁷⁵⁰ Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική*, 106. Βλ. επίσης Γκράτζιου, *Κρήτη*, 107-108 για τις μονόχωρες καμαροσκεπείς εκκλησίες της Κρήτης.

4.2.1 Μονόχωρα παρεκκλήσια με ευρεία ημικυκλική αψίδα (4^{ος}- 7^{ος} αι.)

Τα μονόχωρα παρεκκλήσια του Σινά με ευρεία ημικυκλική κόγχη, χωρίς προθεση διακρίνονται σε **μονόχωρα δρομικά θολοσκεπή παρεκκλήσια** όπως η Κοίμηση της Θεοτόκου, ο Άγιος Στέφανος και το μικρό παρεκκλήσιο του νότιου τείχους εντός της Μονής και εκτός Μονής ο Προφήτης Ελισσαίος στο Χωρήβ (Πιν.6) και η Αγία Ζώνη (Πιν.10) και σε **μονόχωρα «τετράγωνα» σε κάτοψη, παρεκκλήσια** που καλύπτονταν αρχικά με ξύλινο δώμα (ανατολικά παρεκκλήσια Καθολικού, Αγία Βάτος). Μία τρίτη παραλλαγή που εντοπίστηκε τα **μονόχωρα τρουλλαία** παρεκκλήσια του Καθολικού του Σινά είναι αποτέλεσμα μετασκευής και όχι ενός εξαρχής τύπου (δεύτερη φάση ανατολικών παρεκκλησίων καθολικού). Όλα αυτά τα παρεκκλήσια χρονολογούνται από τον 4^ο ως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα.

4.2.1α Μονόχωρα δρομικά θολοσκεπή παρεκκλήσια

Η πρώτη υποκατηγορία, τα μονόχωρα δρομικά θολοσκεπή παρεκκλήσια, περιλαμβάνει παρεκκλήσια της πρώτης περιόδου (4^{ος}- 7^{ος} αι.) Αυτά διαφοροποιούνται από τα μεταγενέστερα δεδομένου ότι έχουν κανονική ευρεία ημικυκλική αψίδα εσωτερικά καθ' όλο το ύψος μέχρι το δάπεδο, δεν έχουν πρόθεση και ορισμένα από αυτά σώζουν ελεύθερα ιστάμενη αγία τράπεζα σε μικρή απόσταση από την αψίδα (παρεκκλήσια Κοιμήσεως, Αγίου Στεφάνου και παρεκκλήσιο του νότιου τείχους). Η αψίδα των παρεκκλησίων στην εποχή αυτή συνήθως εγγράφεται στον ανατολικό τοίχο (Κοίμηση Θεοτόκου) είτε πιο σπάνια προεξέχει ημικυκλικά (όπως στην Αγία Βάτο και πιθανότατα στον Άγιο Στέφανο). Ακόμη υπάρχει η περίπτωση των δύο ανατολικών παρεκκλησίων του Καθολικού η αψίδα των οποίων εγγράφεται στον ανατολικό τοίχο ο οποίος τοπικά προέχει προς τα ανατολικά (Σχ. 137).

Στην ευρύτερη περιοχή της Μονής ο ίδιος τύπος απαντάται σε επίσης πρώιμα παρεκκλήσια όπως στο μικρό παρεκκλήσιο στο κάθισμα της Αγίας Επιστήμης (Πιν. 15), στον ναό του Προφήτη Ελισσαίου στο Όρος Χωρήβ (Πιν. 6) και στο ναό της Παναγίας (Εισοδίων Θεοτόκου) στο Μετόχι στο Μπροσάνι (Πιν. 17), παρότι το τελευταίο έντονα αλλοιωμένο. Το παρεκκλήσιο της Αγίας Ζώνης στο Χωρήβ (Σχ. 137, Πιν.10) ανήκει τυπολογικά σε αυτήν την κατηγορία. Ενδέχεται όμως να αποτελεί ανακατασκευή προγενέστερου ναού. Μία παραλλαγή του τύπου αυτού απαντάται στο Μετόχι των Αγίων Τεσσαράκοντα στην ομώνυμη κοιλάδα όπου το ιερό του παρεκκλησίου καλύπτεται από στενότερο και χαμηλότερο θόλο σε σχέση με τον κυρίως ναό (Πιν. 18).

4.2.1β Μονόχωρα «τετράγωνα» επιπεδόστεγα παρεκκλήσια Καθολικού

Η δεύτερη υποκατηγορία μονόχωρα «τετράγωνα» επιπεδόστεγα παρεκκλήσια του Καθολικού περιλαμβάνει παρεκκλήσια της πρώτης περιόδου (6^{ος} αι.) που

απαντώνται μόνο στο Καθολικό. Έχουν τρία κοινά χαρακτηριστικά, κανονική ημικυκλική αψίδα εσωτερικά καθ' όλο το ύψος μέχρι το δάπεδο, δεν υφίσταται πρόθεση στην αρχική φάση και η αγία τράπεζα είναι μαρμάρινη, κιονοστήρικτη και ελεύθερα ιστάμενη. Δεν χαρακτηρίζονται από δρομικότητα γιατί η κάτοψη τους είτε είναι τετράγωνη είτε στην περίπτωση της Βάτου αντιστρόφως ορθογώνια (με μικρό τον άξονα ανατολής δύσης). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι αρχικές φάσεις των ανατολικών παρεκκλησίων-παστοφορίων του Καθολικού των μέσων του 6^{ου} αιώνα πριν τη μεταγενέστερη προσθήκη των τρούλων (Άγιοι Πατέρες, Άγιος Ιάκωβος). Επίσης ανήκει το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου που κατασκευάστηκε πιθανότατα στα τέλη του 6^{ου} αιώνα. Εκτός Καθολικού δεν εντοπίστηκαν παραδείγματα. Η αψίδα εξωτερικά περιγράφεται από προέχον τμήμα ορθογώνιο σε κάτοψη (Άγιος Ιάκωβος, Άγιοι Πατέρες στο Καθολικό). Μία ακόμη παραλλαγή έχει κανονική ημικυκλική αψίδα καθ' όλο το ύψος που προέχει ημικυκλικά προς τα έξω (Αγία Βάτος).

Η διαμόρφωση του ανατολικού τοίχου του ιερού βήματος των παρεκκλησίων παρουσιάζει ομοιότητες με τα ιερά βήματα των βασιλικών της Μονής Σινά και της Αγίας Κορυφής του 6^{ου} αιώνα⁷⁵¹ (Πιν.2α-β) που έχουν ημικυκλική αψίδα και ελεύθερη αγία τράπεζα χωρίς κόγχη πρόθεσης. Τυπολογικές ομοιότητες της τετραγωνικής κάτοψης των ανατολικών παρεκκλησίων του Καθολικού παρουσιάζονται με πρωτοχριστιανικά μωσαϊκά που δημοσίευσε ο P. Grossman στην κοντινή Φαράν⁷⁵² (Πιν. 30) αλλά και με βαπτιστήρια όπως αυτό στο συγκρότημα της βασιλικής των Αγίων Παύλου και Μωυσέως του 5^{ου} αιώνα στη βόρεια Συρία⁷⁵³ (Σχ. 143).

Τα κύρια χαρακτηριστικά των πρώιμων παρεκκλησίων του Σινά **Ευρεία ημικυκλική αψίδα**

Ανεξάρτητα από την κάλυψη με θόλο ή επίπεδο δώμα τα εξαρχής σχεδιασμένα παρεκκλήσια της πρώτης περιόδου (4^{ος}-7^{ος} αιώνας) είτε δρομικά είτε τετράγωνα έχουν τη χαρακτηριστική ευρεία ημικυκλική αψίδα που προεκτείνεται ως το έδαφος. Όμοια μονόχωρα παραδείγματα της ίδιας εποχής με ημικυκλική αψίδα εντοπίστηκαν στη Συρία και έχουν ήδη αναφερθεί⁷⁵⁴.

Οι μελετητές της βασιλικής του Ιουστινιανού στο Σινά G. Forsyth και P. Grossmann είχαν εύστοχα υποδείξει την τυπολογική σχέση της βασιλικής του Σινά με τις βασιλικές της βόρειας Συρίας (Σχ. 139-143)⁷⁵⁵. Σε γνωστές πρόσφατες δημοσιεύσεις όπως λ.χ. ενός τυπολογικού πίνακα δεκατριών βασιλικών της βόρειας Συρίας που δημοσίευσε ο T. Mathews φαίνεται ότι τα παστοφόρια που βρίσκονται συμμετρικά στα ανατολικά του ιερού, συνήθως δεν είχαν κεντρική ημικυκλική κόγχη στον ανατολικό τους τοίχο⁷⁵⁶ (Σχ. 139). Ακόμη από την παλιά δημοσίευση του 1908

⁷⁵¹ Koufopoulos, Myrianteos, *Justinianic Basilica*, 107-117, σχ. 3-6.

⁷⁵² Grossmann: *Φαράν*, 106-107.

⁷⁵³ Butler, *Syria*, 1909, 179.

⁷⁵⁴ Tchalenko, *Syrie*, Pl. XIII.

⁷⁵⁵ Forsyth, *The Church and Fortress*, 3-19. Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29-40.

⁷⁵⁶ Mathews, *Early Churches*, 106.

του H.C.Butler για τη Συρία φαίνεται ότι το ίδιο συνέβαινε και σε αρκετές από τις βασιλικές που δημοσιεύει όπως λ.χ. στη Βασιλική στο IL Anderin (Σχ. 142) και τη βασιλική των Αγίων Παύλου και Μωυσή του έτους 418 στο Dar Kita (Σχ. 143)⁷⁵⁷. Ομοίως από τον Chalenko επιβεβαιώνεται ότι στη Συρία τα παστοφόρια αρχικά είχαν ορθογώνια κάτοψη χωρίς κόγχες στον ανατολικό τους τοίχο και μάλιστα το νότιο διαμέρισμα είχε ταφικό χαρακτήρα όπως λ.χ. στις βασιλικές της βόρειας Συρίας Behyo (Σχ. 140) και Tagle (Σχ.141)⁷⁵⁸.

Από την παρούσα έρευνα προτείνεται ότι τα προέχοντα «παστοφόρια» εκατέρωθεν της αψίδας του ιερού του Καθολικού του Σινά, εξαρχής κτίστηκαν και λειτούργησαν ως παρεκκλήσια των Αγίων Ιωάννου του Προδρόμου και Ιακώβου όπως προκύπτει από τις εξαρχής κατασκευασμένες ημικυκλικές κόγχες τους και τις κατά χώραν σωζόμενες παλαιοχριστιανικές Αγίες Τράπεζες (Σχ. 61).

Αγία Τράπεζα

Στα πρώιμα παρεκκλήσια στη Μονή Σινά τόσο στα δρομικά όσο και στα παστοφόρια-παρεκκλήσια του Καθολικού απαντάται η ελεύθερα ιστάμενη αρχική μαρμάρινη αγία τράπεζα. Αποτελείται από οριζόντια καλυπτήρια πλάκα από λαξευτό μάρμαρο, πιθανότατα προέλευσης Προκονήσσου, με προέχον περιχέλιμα που είχε ευρεία διάδοση στην παλαιοχριστιανική περίοδο⁷⁵⁹. Όπου έχει διασωθεί τέτοιας μορφής αγία τράπεζα, αυτή φέρεται επί τεσσάρων συνήθως λεπτών κιονίσκων με απλής λάξευσης κιονόκρανα. Ο τύπος αυτός της αγίας τράπεζας διασώθηκε κατά χώραν σε τρία ιδιαίτερα σημαντικά ιερά βήματα μέσα στο Καθολικό όπως είναι η κεντρική αψίδα του ίδιου του Καθολικού⁷⁶⁰ (Σχ. 32) και τα δύο ιερά βήματα των παρεκκλησίων των Αγίων Πατέρων⁷⁶¹ (Σχ. 61) και της Αγίας Βάτου⁷⁶² (Σχ. 78). Η μεγαλύτερη σε μέγεθος που έχει διασωθεί είναι του Καθολικού της Μονής που φέρεται σε πέντε κιονίσκους (Σχ. 51). Στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου σώζεται μόνο η παλαιοχριστιανική καλυπτήρια μαρμάρινη πλάκα της αγίας τράπεζας ενσωματωμένη σε κτιστή κατασκευή (Σχ. 61). Είναι πολύ πιθανόν να υφίστατο αρχικά αγία τράπεζα φερόμενη σε λεπτούς κιονίσκους οι οποίοι να καταστράφηκαν σε γνωστό ιστορικό περιστατικό μίας επιδρομής του 11^{ου} αιώνα⁷⁶³. Εκτός Καθολικού, μέσα στη Μονή όμοια κιονοστήρικτη αγία τράπεζα σώθηκε κατά χώραν στο παρεκκλήσιο του Αγίου Στέφανου (Σχ. 108). Η ύπαρξη τουλάχιστον μίας ακόμη μεγάλου

⁷⁵⁷ Butler, *Syria, Part 2*, Βασιλική IL-Anderin, πίνακας 44, και Dar Kita, *Part 4*, σ.179 (418).

⁷⁵⁸ Tchalenko, *Villages Antiques de la Syrie, Τόμος II, pl. LXVI*, Βασιλική της Tagle, 5^{ου} αιώνα και pl.CXIV, βασιλική Behyo, όπου φαίνεται ότι τα παστοφόρια αρχικά ήταν ορθογώνια χωρίς κόγχες στον ανατολικό τοίχο, και μάλιστα το νότιο είχε ταφικό χαρακτήρα.

⁷⁵⁹ Ορλάνδος, *Διακονικό*, Βασιλική Α Νικοπόλεως, Πίνακας 74, α (κιονίσκοι αγίας τράπεζας, β. καλυπτήρια πλάκα).

⁷⁶⁰ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, πιν. LXXXVII, όπου φωτογραφίες της αγίας τράπεζας με πέντε κιονίσκους.

⁷⁶¹ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, πιν. XCIX.

⁷⁶² Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, πιν. C, C1.

⁷⁶³ Βλ. κεφάλαιο με ιστορικά στοιχεία για επιδρομή Αράβων στο Καθολικό της Μονής επί ηγουμένου Ιωάννη Αθηναίου τον 11^ο αιώνα .

μεγέθους μαρμάρινης αγίας τράπεζας στα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη (Σχ. 127)⁷⁶⁴ και άλλων μικρότερων σε δεύτερη χρήση στη Μονή⁷⁶⁵ δείχνει ότι η τυπική παλαιοχριστιανική τράπεζα που εισήχθηκε στο Σινά τον 6^ο αιώνα αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος του εξοπλισμού του Καθολικού και των αρχικών παρεκκλησίων και υποστηρίζει με αρχαιολογικά τεκμήρια την υπόθεση ότι τα ανατολικά παστοφόρια ήταν εξαρχής σχεδιασμένα για παρεκκλήσια (Σχ. 61). Στο παρεκκλήσιο του Προφήτη Ελισαίου στο Χωρήβ σώζεται αρχική καλυπτήρια πλάκα αγίας τράπεζας του 6^{ου} αιώνα πάνω σε κτιστή αγία τράπεζα (Πιν. 6). Σε δύο τουλάχιστον από τις βασιλικές που ανέσκαψε και δημοσίευσε ο P. Grossmann στη γειτονική Φαράν όπως ο ναός των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού (Πιν.26) και η «Μεσαία Εκκλησία» στο Όρος Tahuna υπάρχουν τεκμήρια από μαρμάρινες καλυπτήριες πλάκες που φέρονταν σε τέσσερις κιονίσκους (Πιν. 28).

Πρόθεση

Το ιερό βήμα στο μεγάλο Καθολικό της Μονής και στη βασιλική της Αγίας Κορυφής όπως και στα πρώιμα μονόχωρα παρεκκλήσια χαρακτηρίζονται από απουσία αρχικής κόγχης πρόθεσης⁷⁶⁶. Σύμφωνα με τον P. Grossmann η υφιστάμενη σήμερα κόγχη πρόθεσης στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου είναι αποτέλεσμα μεταγενέστερης διάνοιξης⁷⁶⁷. Η υπόθεση φαίνεται πιθανή λόγω της παλαιότητας του παρεκκλησίου αλλά και της ασυμμετρίας που παρουσιάζει το τμήμα του τοίχου κάτω από την πρόθεση (Εικ. 66). Ομοίως, από τη νέα τεκμηρίωση προκύπτει ότι η άτεχνη κόγχη της πρόθεσης στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων είναι μεταγενέστερη απολάξευση στον υφιστάμενο τοίχο του 6^{ου} αιώνα (Εικ.83).

Είναι γνωστές οι παλιές απόψεις του A. Ορλάνδου ότι από τον 6^ο αιώνα είχε συντελεστεί σταδιακά η μεταφορά της πρόθεσης και του διακονικού από το νόρθηκα στο ανατολικό τμήμα των ναών⁷⁶⁸. Κατά το R. Krautheimer η δημιουργία τριμερούς ιερού συντελέστηκε στους χρόνους του Ιουστινιανού και ενδεχομένως τα παστοφόρια των εκκλησιών της Συρίας έδωσαν το μοντέλο, χωρίς όμως αυτό να ακολουθηθεί στην Κωνσταντινούπολη⁷⁶⁹. Οι νεώτερες έρευνες αποδίδουν στον 8^ο αιώνα την καθιέρωση των παραβημάτων τουλάχιστον στον ελλαδικό χώρο όπου υπάρχουν παραδείγματα όπου οι χώροι εκατέρωθεν του ιερού προορίζονταν για παρεκκλήσια⁷⁷⁰. Στο Σινά η σχετικά μεγάλη απόσταση και η υψομετρική διαφορά του δα-

⁷⁶⁴ Σήμερα μία ακόμη παλαιοχριστιανική τράπεζα, (μαρμάρινη πλάκα) βρίσκεται στο ελαιοτριβείο αλλά ως περίπου το 1975 βρισκόταν κοντά στον ανατολικό τοίχο στην τράπεζα της Μονής.

⁷⁶⁵ Μαρμάρινες πλάκες σε δεύτερη χρήση σώθηκαν στις αγίες τράπεζες στα παρεκκλήσια του Αγίου Συμεών του Στυλίου, των Αγίων Ιωακείμ και Άννης, στο παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων στο Καθολικό και μία ακόμη βρίσκεται τοιχισμένη στο mihrab στο μεσαιωνικό τέμενος.

⁷⁶⁶ Για το πώς λειτουργούσε η πρόθεση, Ορλάνδος, *Βασιλική*, 226.

⁷⁶⁷ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37 όπου σημειώνεται στην κάτωψη ως μεταγενέστερη διάνοιξη

⁷⁶⁸ Ορλάνδος, *Διακονικό*, 353-72.

⁷⁶⁹ Krautheimer, *Architecture*, 298- 299.

⁷⁷⁰ Varalis, *Prothesis and diakonikon*, 291-2. Η Παναγία στη Σκριπού (873-74) είναι ένα τέτοιο παράδειγμα.

πέδου του κεντρικού ιερού της βασιλικής από τα δύο ανατολικά διαμερίσματα καθιστά δύσκολη τυχόν χρήση τους ως παραβημάτων.

Σύνθρονο

Μέσα στο μοναστήρι του Σινά διαπιστώθηκε ότι αρχικό σύνθρονο στην πλήρη του μορφή με τρεις αναβαθμούς υπάρχει μόνο στην αψίδα του ιερού του Καθολικού⁷⁷¹. Εκτός της Μονής, σύνθρονο με συνεπτυγμένη μορφή υφίσταται στα πρώιμα παρεκκλήσια του Προφήτη Ελισσαίου στο Χωρήβ (Πιν. 6) και των Αγίων Τεσσαράκοντα (Πιν. 18) στην ομώνυμη κοιλάδα. Στην ευρύτερη περιοχή της Μονής σύνθρονο υπάρχει στην επισκοπική εκκλησία της Φαράν στη δεύτερη φάση του ιερού του 6^{ου} αιώνα⁷⁷² (Πιν. 25 α,β).

Είσοδος στα πρώιμα παρεκκλήσια

Στο παλαιότερο παράδειγμα του πρώιμου τύπου με ευρεία ημικυκλική αψίδα (Κοίμηση Θεοτόκου) η είσοδος βρίσκεται έκκεντρα στο νότιο άκρο του δυτικού τοίχου, όπως και στον ναΐσκο στην Αγία Επιστήμη. Στον Άγιο Στέφανο η είσοδος βρίσκεται στο δυτικό άκρο της νότιας πλευράς. Υπάρχουν όμως παραδείγματα με αξονικό άνοιγμα εισόδου στο δυτικό τοίχο όπως λ.χ. στο παρεκκλήσιο του Προφήτη Ελισσαίου στο Χωρήβ (Πιν.6). Όπως ήταν αναμενόμενο στα παρεκκλήσια των πλευρικών χώρων του Καθολικού η είσοδος είναι από τη μακρά πλευρά κατά περίπτωση νότια ή βόρεια. Η ποικιλία στη θέση της εισόδου μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στα πρώιμα παρεκκλήσια εντός και εκτός Μονής η είσοδος του παρεκκλησίου καθοριζόταν από το ανάγλυφο του εδάφους ή την κτηριολογική οργάνωση των πέριξ χώρων.

4.2.2 Μονόχωρα παρεκκλήσια με εγγεγραμμένες κόγχες (10^{ος} – 19^{ος} αι.)

4.2.2α Μονόχωρα παρεκκλήσια με εξαρχής εγγεγραμμένες κόγχες

Στα παρεκκλήσια αυτής της κατηγορίας υπάρχουν γενικώς μικρές εγγεγραμμένες κόγχες μέσα στον ανατολικό τοίχο και η αγία τράπεζα διαμορφώνεται κτιστή μέσα στην κεντρική αψίδα. Συχνά ακριβώς από κάτω από την κεντρική κόγχη διαμορφώνεται ένα είδος στενότερης ορθογώνιας σε κάτοψη κόγχης, σε μορφή ερμαρίου.

10^{ος} - 13ος αιώνας

Ενδέχεται το παλαιότερο χρονολογημένο παράδειγμα παρεκκλησίου με εγγεγραμμένες κόγχες να είναι αυτό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου του 10^{ου} αιώνα

⁷⁷¹ Παρατηρήθηκαν απλουστευμένα σύνθρονα σε παρεκκλήσια εκτός Μονής, όπως του προφήτη Ελισσαίου στο Χωρήβ, ο ναός της Παναγίας στο Μπιστάνι, ο ναός των Αγίων Τεσσαράκοντα στο μονύδριο στην ομώνυμη κοιλάδα.

⁷⁷² Grossmann: *Φαράν*, 63, Σχ.3, 74 όπου και η χρονολόγηση στο β μισό του 6^{ου} αιώνα.

πάνω στον νότιο πύργο του Καθολικού το οποίο δεν σώζεται αλλά αναπαρίσταται κατά το εξωτερικό του περίγραμμα και ήταν πιθανότατα επιπεδόστεγο (Σχ. 88). Ομοίως το αρχικό παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου στον ομώνυμο πύργο στη βόρεια πλευρά της Μονής (12^{ου}-13^{ου} αιώνα) ενδέχεται να ήταν επιπεδόστεγο (Σχ. 4). Το μικρό παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως του 13^{ου} αιώνα αναπαρίσταται με μία μόνο κόγχη ενώ παραμένει άγνωστη η αρχική του κάλυψη (Σχ. 96δ). Σε ένα από τα παλαιότερα παραδείγματα αυτού του τύπου, στο θολοσκεπές παρεκκλήσιο της Παναγίας του Οικονόμου στο Χωρήβ που χρονολογείται ενδεχομένως λίγο πριν ή στον 13^ο αιώνα, υπάρχουν μόνον δύο κόγχες, ιερό και πρόθεση (Πιν. 12, Σχ. 137).

16^{ος} - 19^{ος} αιώνας

Σε αρκετά παρεκκλήσια αυτής της εποχής ο ανατολικός τοίχος του ναού διαμορφώνεται με τρεις κόγχες, μία κεντρική μεγαλύτερη και δύο εκατέρωθεν εγγεγραμμένες (Σχ. 137). Υφίστανται δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του τύπου μέσα στη Μονή τα οποία χρονολογούνται με ασφάλεια στον 16^ο αιώνα όπως τα θολοσκεπή παρεκκλήσια των Αγίων Ιωάννου Προδρόμου (1576) και Αντωνίου (16^{ος} – αρχές 17^{ου} αιώνα) (Σχ.137). Πιθανότατα ανήκαν σε αυτήν την κατηγορία τα καταδαφισμένα της νότιας πλευράς όπως το μεταβυζαντινό παρεκκλήσιο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (1529), το παρεκκλήσιο των Τριών Ιεραρχών, του Αγίου Δημητρίου κ.ά (Σχ. 98γ). Αντίστοιχα παραδείγματα σώθηκαν στο Όρος Χωρήβ όπως το παρεκκλήσιο της Αγίας Άνας (Πιν. 9), αλλά και στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων στο ομώνυμο Μετόχι (Πιν. 21).

Υπάρχει και η μεμονωμένη περίπτωση, που λόγω περιορισμένου χώρου, το ιερό ενός παρεκκλησίου έχει μόνο μία εγγεγραμμένη κόγχη όπως στο μικρό θολωτό παρεκκλήσιο του Αγίου Ονουφρίου που ενδεχομένως χρονολογείται περί τον 17^ο αιώνα (Πιν. 19).

Το αντιπροσωπευτικό σωζόμενο παράδειγμα επιπεδόστεγου παρεκκλησίου με εγγεγραμμένες κόγχες είναι το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων στην παρούσα του μορφή του 18^{ου} αιώνα (1757) που βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του κεντρικού πυρήνα μέσα στη Μονή. Επίσης στην ίδια κατηγορία ανήκει το σχετικά νεώτερο παρεκκλήσιο των Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου (1840) στη βορειοδυτική γωνία (Σχ. 137).

4.2.2β Μονόχωρα παρεκκλήσια με εγγεγραμμένες κόγχες, από μετασκευή.

Μία ομάδα μονόχωρων παρεκκλησίων με εγγεγραμμένες αψίδες αποτελούν τα εκ των υστέρων ενταγμένα σε υφιστάμενους χώρους. Εδώ η διαμόρφωση του ιερού βήματος γίνεται με απολάξευση δύο ή τριών κογχών αναλόγως με το διαθέσιμο χώρο μέσα στο πάχος του εκάστοτε ανατολικού τοίχου (Σχ.137). Η περίπτωση αυτή εφαρμόστηκε σε μεγάλη έκταση σε παρεκκλήσια ενταγμένα εκ των υστέρων όπως λ.χ. τα έξι παρεκκλήσια του Καθολικού όλα με δύο μόνον κόγχες αλλά και σε άλλες θέσεις εντός της Μονής.

Τα παλαιότερα παραδείγματα ενταγμένων εκ των υστέρων παρεκκλησίων είναι του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα, όπως λ.χ. τα παρεκκλήσια της Αγίας Μαρίνας και των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού στο Καθολικό. Η μετασκευή έγινε με απολάξευση των κογχών του ιερού και της πρόθεσης σε υφιστάμενους τοίχους της βασιλικής του 6^{ου} αιώνα. Στην περίπτωση των παρεκκλησίων των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στο βόρειο πλευρικό χώρο και του συμμετρικού του στο νότιο κλίτος του Αγίου Συμεών Στυλίτη, για τη διαίρεση του επιμήκους πλευρικού χώρου κτίστηκε ο εγκάρσιος τοίχος με τις κόγχες οι οποίες είναι παρά ταύτα κακότεχνες. Στη συνέχεια στις κόγχες εντάχθηκε η οριζόντια αγία τράπεζα. Συνακόλουθα η αψίδα του ιερού δεν επεκτείνεται μέχρι κάτω όπως στα παλαιότερα παραδείγματα του 6^{ου} αιώνα. Η αγία τράπεζα δημιουργείται μέσα στην κόγχη με μικρή προέκταση προς τα έξω με κτιστή κατασκευή (λ.χ. παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας, Σχ.84). Στα παρεκκλήσια των Αγίων Αναργύρων, Αγίου Συμεών Στυλίτη και Αγίων Ιωακείμ και Άννας του Καθολικού εντάχθηκαν πρόχειρα μέσα στην κεντρική κόγχη του ιερού αντίστοιχα από μία μικρή μαρμάρινη αγία τράπεζα 6^{ου} αιώνα σε δεύτερη χρήση. Η όλη κατασκευή γίνεται εκ των εν όντων.

Εκτός Καθολικού στην ίδια τυπολογία των εκ των υστέρων ενταγμένων ανήκουν τα παρεκκλήσια του Αγίου Νικολάου στο νότιο τείχος (13^{ος} αι.), της Ζωοδόχου Πηγής στον προΐουστινιάνειο Πύργο (14^{ος} - 16^{ος} αιώνας) όπου δεν διαμορφώθηκαν ημικυκλικές κόγχες και των Αγίων Αποστόλων στον κεντρικό πυρήνα (1761) (Σχ. 137, 99).

4.2.2γ. Μονόχωρα επιπεδόστεγα παρεκκλήσια με εγγεγραμμένες κόγχες και προέχουσα κεντρική κόγχη ιερού

Μία ιδιαίτερη περίπτωση μονόχωρου επιπεδόστεγου ναού είναι ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Τρύφωνα που έχει προέχουσα την κεντρική αψίδα και εγγεγραμμένες τις υπόλοιπες (Σχ.130, 137).

Κύρια χαρακτηριστικά παρεκκλησίων με εγγεγραμμένες κόγχες , 10^{ος} - 19^{ος} αι.

Κόγχες

Η εισαγωγή των εγγεγραμμένων αψίδων ενδέχεται να είχε γίνει τον 10^ο αιώνα στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο νότιο πύργο του Καθολικού που είναι το πρώτο που φαίνεται να κτίστηκε μετά τον 7^ο αιώνα (Σχ. 88). Αρκετά από τα παλαιότερα παραδείγματα μονόχωρων παρεκκλησίων με εγγεγραμμένες κόγχες χρονολογούνται με προσέγγιση περί τον 12^ο ή τον 13^ο αιώνα. Έχουν μία κεντρική ημικυκλική αψίδα και τουλάχιστον μία κόγχη πρόθεσης. Σε αυτήν την ομάδα ανήκουν όλα τα εκ των υστέρων παρεκκλήσια των πλευρικών κλιτών και αυτά κάτω από τους πύργους του Καθολικού. Μία ένδειξη χρονολόγησης, ενδεχομένως στο 12^ο αιώνα έχει το παρεκκλήσιο της Αγίας Μαρίνας. Εκτός Μονής δύο μόνον εγγε-

γραμμένες κόγχες έχει το παρεκκλήσιο της Παναγίας του Οικονόμου στο Χωρήβ που είναι τουλάχιστον του 13^{ου} αιώνα.

Μέσα στη Μονή οι τρεις εγγεγραμμένες αψίδες στον ανατολικό τοίχο εμφανίζονται στην πλήρη ανάπτυξη του τύπου με βεβαιότητα τον 16^ο αιώνα (Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, Άγιος Αντώνιος, Σχ. 137). Δεν υπάρχουν στοιχεία για πρωιμότερη του 16^{ου} αιώνα εμφάνιση τριών εγγεγραμμένων κογχών σε παρεκκλήσιο. Αντίθετα σώζονται μεταγενέστερα παρεκκλήσια του 18^{ου} αιώνα με τρεις κόγχες όπως το παράδειγμα των Αγίων Πέντε Μαρτύρων και στον 19^ο αιώνα το παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων και των αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου.

Εκτός Σινά επί παραδείγματι στον Ελλαδικό χώρο οι τρεις εγγεγραμμένες αψίδες στον ανατολικό τοίχο εμφανίζονται τουλάχιστον από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα⁷⁷³. Είναι γνωστό ότι η τυπολογία των εγγεγραμμένων αψίδων γνώρισε μεγάλη διάδοση στο Άγιον Όρος τη μεταβυζαντινή περίοδο κυρίως σε συνεπτυγμένους σταυροειδείς ναούς⁷⁷⁴.

Είσοδος στα παρεκκλήσια

Στο παλαιότερο παράδειγμα του τύπου με δύο εγγεγραμμένες αψίδες (Παναγία Οικονόμισσα, 12^{ου}-13^{ου} αιώνα, Πιν.12) η είσοδος τοποθετείται αξονικά στη δυτική πλευρά. Όπως ήταν αναμενόμενο στα παρεκκλήσια των πλευρικών χώρων του Καθολικού η είσοδος είναι από την μακρά πλευρά κατά περίπτωση νότια ή βόρεια. Στα δύο παλαιότερα γνωστά παραδείγματα παρεκκλησίων με τρεις εγγεγραμμένες κόγχες των Αγίων Ιωάννου Προδρόμου και Αγίου Αντωνίου η είσοδος τοποθετείται στη δυτική πλευρά αλλά έκκεντρα.

4.3. Επάλληλα παρεκκλήσια

Μία άλλη ομαδοποίηση που εντοπίστηκε στα παρεκκλήσια του Σινά είναι η δημιουργία συστοιχιών ή επάλληλων παρεκκλησίων με ένταξη εκ των υστέρων παρεκκλησίου σε χώρο κάτω από υφιστάμενο παρεκκλήσιο. Το παρεκκλήσιο λ.χ. της Ζωοδόχου Πηγής εντάχθηκε, πριν τον 16^ο αιώνα, σε υφιστάμενη ελαιοθήκη στην κάτω στάθμη του Πύργου ακριβώς κάτω από το υφιστάμενο παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Συστοιχία παρεκκλησίων δημιουργήθηκε και στο ανατολικό άκρο του νότιου τείχους στην απόληξη του οποίου κτίστηκε το παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως, και κάτω από το οποίο την ίδια περίπου εποχή εντάχθηκε σε υφιστάμενο θολωτό πυργίσκο του τείχους το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου (13^{ου} αιώνας). Ενδεχομένως, στην ίδια περιοχή, πάνω από το παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στη νοτιοανατολική γωνία είχε αργότερα γίνει επέκταση

⁷⁷³ Δημητροκάλλης, *Μεσσηνία*, 22. Στο ναό της Παναγίτσας Βαλύρας των αρχών του 11^{ου} αιώνα υφίστανται κόγχες δεξιά και αριστερά της αψίδας. Βλ. ακόμη Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική*, 51-56, σχ. 19. Παναγία Κορακονησίας του 12^{ου} αιώνα με τρεις κόγχες εγγεγραμμένες στον ανατολικό τοίχο (ημικυκλική αψίδα, πρόθεση και διακονικό).

⁷⁷⁴ Πολυβίου, *Παρεκκλήσια Ξηροποτάμου*, 56, σχ.2.

προς τα βόρεια του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου του νότιου τείχους (Σχ.98). Το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων εντάχθηκε το έτος 1761 σε υφιστάμενο θολωτό χώρο πιθανότατα κελιού ή αποθήκης κάτω από το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου (Σχ.112). Πολύ μεταγενέστερα, τον 20ό αιώνα το νεώτερο παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων εντάχθηκε κάτω από το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων (Σχ.113).

Το φαινόμενο των σύστοιχων, επάλληλων παρεκκλησίων είναι συνηθισμένο στο Άγιον Όρος τον 18^ο και 19^ο αιώνα και οφείλεται σε κατασκευαστικούς και λειτουργικούς λόγους. Με τη συστοιχία αποφεύγεται η κάλυψη ναού από χώρους με διαφορετική χρήση, πράγμα που θεωρείται ανάρμοστο προς την ιερότητα του χώρου⁷⁷⁵. Οπωσδήποτε κάτι ανάλογο ισχύει και στο Σινά όπου σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις το υποκείμενο παρεκκλήσιο εντάχθηκε κάτω από το υφιστάμενο υπερκείμενο (Κοίμηση, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, Άγιοι Πέντε Μάρτυρες).

Συμπερασματικά η διάδοση των μονόχωρων δρομικών ναών εν γένει αλλά και αυτών της Μονής του Σινά δεν είναι δυνατόν να μελετηθεί με ακρίβεια δεδομένου ότι α) πλείστα κτήρια δεν μπορούν να χρονολογηθούν και εκλαμβάνονται ως νεώτερα, β) για τις ανάγκες μοναχών ή μικρών ομάδων πιστών κτίζονταν από ευτελή υλικά ναύδρια τα οποία έχουν εξαφανιστεί γ) η εφαρμοζόμενη τεχνολογία ιδίως των ξυλοστέγων ήταν τόσο απλή ώστε να μην απαιτούνται τεχνίτες και να είναι εύκολες προσωρινές χρήσεις.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί είναι γενικώς γνωστό ότι ο απλός τύπος του μονόχωρου δρομικού ναού απαντά σε όλες τις περιόδους της παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής αρχιτεκτονικής αν και στα διατηρούμενα ως τώρα παραδείγματα που χρονολογούνται με ασφάλεια στην πρώτη χιλιετία είναι λίγα⁷⁷⁶. Με τα παραδείγματα των παρεκκλησίων του Σινά αυξάνει σημαντικά ο αριθμός των απλών μονόχωρων ναών της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Επίσης, όπως έχει αναπτυχθεί υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι τα ανατολικά διαμερίσματα του Καθολικού, μιας βασιλικής με σχεδιασμό⁷⁷⁷, χαράξεις και προθέσεις προορίζονταν εξαρχής για παρεκκλήσια.

⁷⁷⁵ Πολυβίου, *Παρεκκλήσια Ξηροποτάμου*, 55.

⁷⁷⁶ Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική*, 106, Ασλανίδης, *Ναοδομία*, 287.

⁷⁷⁷ Koufopoulos, Myrianteos, Zambas, Galanou, Dogani, *Roofs & Facades of Monastery Church*: Σύμφωνα με παρατήρηση του Κ. Ζάμπα ο ναός είναι εκατόμπεδος ως προς την εφαρμογή εμβάτη 100 ποδών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

5.1 Τοιχοποιίες

Προϊουστινιάνεια περίοδος

Πριν τον Ιουστινιανό οι τρόποι δομής στην κοιλάδα της Βάτου και στην ευρύτερη περιοχή του Νότιου Σινά περιορίζονταν στη δόμηση με εντόπια υλικά συνήθως εκ περισυλλογής ακολουθώντας απλούς τοπικούς τρόπους δομής.

Από την πρόσφατη αρχαιολογική κυρίως έρευνα των U. Dahari, P. Grossmann και της Ελληνικής Αρχαιολογικής Αποστολής στο Νότιο Σινά, προκύπτει ότι οι τοιχοποιίες κτίζονται από αργούς γρανιτόλιθους εκ περισυλλογής κυρίως από την κοίτη των κοιλάδων με περιορισμένη ή καθόλου κατεργασία⁷⁷⁸. Οι αργοί λίθοι κτίζονταν σε στρώσεις και με χρήση μικρών λίθων ανάμεσα τους. Συχνά ήταν ξερολιθιές ή είχαν ως συνδετικό κονίαμα το χώμα. Γινόταν ακόμη χρήση πλιθρών που λόγω της ευτέλειάς τους έχουν περιορισμένη διατήρηση. Στην επισκοπική εκκλησία της γειτονικής Φαράν είχε γίνει πιθανότατα από τον 5^ο αιώνα εκτεταμένη χρήση και πλιθρών στις περιμετρικές τοιχοποιίες, το πλέον συνηθισμένο οικοδομικό υλικό της περιοχής (Πιν.25)⁷⁷⁹. Στις τοιχοποιίες γίνονταν εξαιρετικά περιορισμένη χρήση ξύλων κυρίως στα υπέρθυρα των ανοιγμάτων.

Σε επιμελημένα κοινά κτίρια των ασκητών όπως ο προϊουστινιάνειος πύργος της Βάτου στα ελάχιστα ορατά τμήματα του στη βορειοανατολική γωνία η δόμηση γίνεται με μεγάλο μεγέθους λίθους, δομημένους σχεδόν εν ξηρώ, που διαμορφώνουν οριζόντιες στρώσεις (Εικ. 17). Η πλήρωση των κενών επιτυγχάνεται με μικρότερους λίθους ανάμεσα. Το πάχος των τοίχων κυμαίνεται από 1.00 ως 1.10 μ. Όπως αναφέρει ο P. Grossmann η ορατή τοιχοποιία του πύργου της Βάτου είναι η ίδια με αυτήν των οικοδομημάτων του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα στη γειτονική επισκοπική έδρα Φαράν τα οποία εκπροσωπούν τον τοπικό χαρακτήρα δόμησης⁷⁸⁰.

Ιουστινιάνεια περίοδος

Στον 6^ο αιώνα, περί το 560 το Καθολικό και τα Ιουστινιάνεια τείχη με τα παρεκκλήσια τους αποτελούν τις μοναδικές περιπτώσεις που στην κοιλάδα της Βάτου έγινε εκτεταμένη χρήση εντόπιων υλικών με χρήση όμως εισαγόμενων μεθόδων λατόμευσης, οργάνωσης και τυποποίησης της κατασκευής. Έγινε συστηματική λατόμευση φυσικού γρανίτη στη βόρεια όχθη της κοιλάδας που για το λόγο αυτό μετατράπηκε σε λατομείο. Από ίχνη εργαλείων και ορισμένα ημίεργα που σώζονται στην πλαγιά του λατομείου ή έχουν μεταφερθεί στον κήπο δυτικά της Μονής, μπο-

⁷⁷⁸ Για ανασκαφικές έρευνες βλ. δημοσιεύσεις των: Dahari, *Monastic Settlements*, Grossmann, *Φαράν*, Παναγιωτίδη κ.ά, *Ανασκαφή*.

⁷⁷⁹ Grossmann, *Φαράν*, 62.

⁷⁸⁰ Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 29.

ρεί σε κάποιο βαθμό να ερμηνευτεί η διαδικασία της λατόμευσης. Το ύψος των δόμων των τοιχοποιιών τόσο του Καθολικού όσο και του τείχους, περί τα 0.60 μ. καθορίστηκε από το ύψος του φυσικού στρώματος του βράχου⁷⁸¹. Στο λατομείο υπήρχε οργάνωση της εργασίας ώστε η λάξευση της εμφανούς πλευράς του δόμου να γινόταν στο έδαφος ώστε να αποφεύγεται η άσκοπη μεταφορά φορτίων και τα εκτεταμένα ικριώματα (Σχ. 144). Σε ορισμένους δόμους λαξεύονταν στο λατομείο ελληνικά γράμματα ή σταυροί που είχαν ενδεχομένως σχέση με τα συνεργεία παρόλο που στα τείχη τοποθετούνταν τυχαία. Η πρακτική αυτή έχει παρατηρηθεί και στη βασιλική της Αγίας Κορυφής του Σινά αλλά και στα λατομεία της Προκοννήσου και ενδεχομένως και αλλού⁷⁸². Τα μεγαλύτερα αρχιτεκτονικά μέλη που λατομεύτηκαν ήταν ενδεχομένως οι κορμοί των δώδεκα κίωνων της βασιλικής⁷⁸³ και τα κιονόκρανα τους σε παραλλαγές του κορινθιακού τύπου⁷⁸⁴. Τα κιονόκρανα πρέπει να λαξεύτηκαν σε μεγάλους ελεύθερους ογκολίθους γρανίτη δεδομένου ότι το ύψος της στρώσης στο λατομείο, όπως αναφέρθηκε, ήταν σχετικά μικρό (Σχ. 144). Άξιο λόγου λόγω του μήκους, της επιμελημένης κατασκευής και διακόσμησής του με μικρούς ανάγλυφους δίσκους είναι και το λίθινο υπέρθυρο, τύπου επίπεδου «κλειδωτού τόξου», της κύριας εισόδου στο δυτικό τείχος με μικρό ανακουφιστικό τόξο από πάνω (Σχ. 148)⁷⁸⁵ και τα διακοσμητικά υπέρθυρα στο νότιο πύργο (Σχ. 91).

Οι τοιχοποιίες στη συνέχεια κτίζονταν με αμφίπλευρα μέτωπα από λαξευτό γρανίτη με στοιχεία πλήρωσης από αδρανή και πέτρες με συνδετικό χύμα. Στο αρμολόγημα εξωτερικά γινόταν χρήση ασβεστοκονιάματος και γινόταν χάραξη του οριζόντιου και κάθετου αρμού. Το δέσιμο του εσωτερικού και εξωτερικού μετώπου γινόταν από την κανονική παράθεση των παραθύρων που λειτουργούσαν ως διάτονα στοιχεία (Σχ. 144-146). Τα ανοίγματα των παραθύρων διαμορφώνονταν είτε με οριζόντια υπέρθυρα είτε με λαξευτούς θολίτες που σχημάτιζαν ημικυκλικό τόξο (Σχ. 145, 148, 149)⁷⁸⁶. Αυτό φαίνεται στο Καθολικό αλλά και στο τείχος όπου τα παράθυρα κτίστηκαν σε δύο επάλληλες σειρές (Σχ. 146).

Λίθινα γείσα που επέστεφαν τις τοιχοποιίες στον 6^ο αιώνα έχουν σωθεί στο Καθολικό σε δύο τουλάχιστον παραλλαγές ενός απλού λοξότμητου στοιχείου στους πλευρικούς χώρους (Σχ. 151) και ενός συνθετότερου κοιλόκυρτης διατομής στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων (Σχ. 150). Στο υπερυψωμένο κεντρικό κλίτος δεν υπάρχει γείσο παρά μόνον διακοσμητικά προεξέχοντα λίθινα φουρούσια στα ανατολικά και δυτικά άκρα (Εικ. 61, Σχ. 45-46).

⁷⁸¹ Για τα λατομεία της βόρειας πλευράς βλ. Koufopoulos, Myriantheos, *Masterplan*, 64, Koufopoulos, Myriantheos, *The Monastery*, 98.

⁷⁸² Στα λατομεία στην Προκοννήσο αναφέρεται ότι βρέθηκαν λίγα αρχιτεκτονικά μέλη με σταυρούς και ελληνικά γράμματα. Βλ. Askari, *Proconnesian Production of Architectural Elements*, 265, σημ.2.

⁷⁸³ Στο βορειοανατολικό κίονα του ιερού βήματος του Καθολικού της Μονής έχει γίνει τοπική καθαίρεση επιχρίσματος του κίονα ήδη από το 1960 απ' όπου προκύπτει ότι είναι μονόλιθοι κατά το ήμισυ του ύψους.

⁷⁸⁴ Maquire, *Stephen of Aila's Capitals*, 207.

⁷⁸⁵ Κουφόπουλος, Μυριανθέως, σε Mamaloukos, *Doors and Windows*, 17, Εικ.18.

⁷⁸⁶ Μ. Μυριανθέως, σε Καλοπίση, Παναγιωτίδη, *Λεξικό*, 22.

Αξίζει να σημειωθεί ότι για την ανέγερση της ιουστινιάνειας βασιλικής της Αγίας Κορυφής όπου ακολουθήθηκε ο ίδιος τρόπος δομής με τη Μονή, οργανώθηκε αντίστοιχο λατομείο εξόρυξης και προετοιμασίας αρχιτεκτονικών μελών στο μικρό οροπέδιο δυτικά του συγκροτήματος των παρεκκλησίων στον Προφήτη Ηλία, στο Χωρήβ. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε οργανωμένη ανέλκυση τους στην Κορυφή περίπου 300 μ. ψηλότερα⁷⁸⁷. Επρόκειτο για ένα ιδιαίτερα σύνθετο τεχνικό έργο (Πιν. 2α-β).

Στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου του τέλους του 6^{ου} αιώνα διατηρείται η οικοδομική παράδοση των ιουστινιάνειων χρόνων με τοιχοποιίες από λαξευτό γρανίτη και επικάλυψη με δώμα (Σχ. 45, 76).

Η οικοδομική του 6^{ου} αιώνα είχε περιορισμένη διάδοση εκτός των ορίων της Μονής και εγκαταλείφθηκε πλήρως στις πρώτες δεκαετίες του 7^{ου} αιώνα (Σχ. 150-151). Εκτός της Μονής και της βασιλικής της Αγίας Κορυφής η οικοδομική αυτή εφαρμοστική και στο μονύδριο του Αγίου Αντωνίου (Deir Antush) στο όρος Umm Shommer, ενδεχομένως ιουστινιάνειας περιόδου, στο σωζόμενο θύρωμα της εισόδου (Πιν. 22)⁷⁸⁸. Λαξευτοί γρανιτόλιθοι σώθηκαν στο πλαίσιο του παραθύρου του ιερού του ναού της Παναγίας στο Μποστάνι, από την αρχική οικοδομική φάση του ναού (Πιν. 17). Η χρήση λαξευτού γρανίτη παρατηρήθηκε σε ιουστινιάνεια δεξαμενή στους πρόποδες του όρους της Αγίας Επιστήμης (Jebel el Deir), στην πλαγιά της βόρειας όχθης της κοιλάδας της Μονής⁷⁸⁹.

Μεταϊουστινιάνεια περίοδος

Στις εποχές που ακολούθησαν σπάνια υπήρξε η δυνατότητα για λατόμηση τοπικού γρανίτη που απαιτούσε οργανωμένα συνεργεία και ιδιαίτερη τεχνολογία. Οι επισκευές γίνονταν με επαναχρησιμοποίηση του υφιστάμενου υλικού από κτίσματα που κατεδαφίζονταν ή κατέρρεαν. Μία τέτοια περίπτωση είναι η επισκευή του πύργου των «Πατριαρχικών» στο μέσον του ανατολικού τείχους μετά τον σεισμό των αρχών του 13^{ου} αιώνα όπου οι ιουστινιάνειοι δόμοι επαναχρησιμοποιήθηκαν πλήρως αλλά κτίστηκαν οριζόντια με αποτέλεσμα να έχουν μικρότερο ύψος⁷⁹⁰.

Σχετικά περιορισμένη χρήση λαξευτού ψαμμίτη, από γειτονική περιοχή, εφαρμοστική σε μεσαιωνικές κατασκευές τόξων μέσα στη Μονή όπως στη δεύτερη φάση του κτηρίου που στέγασε το τέμενος τον 12^ο αιώνα (Εικ. 387).

Ψαμμίτης χρησιμοποιήθηκε και πολύ αργότερα κατά την επισκευή των τειχών στη βορειοδυτική γωνία το 1840. Λαξευτός ψαμμίτης χρησιμοποιήθηκε κατά την ανέγερση του κωδωνοστασίου πάνω στο βόρειο πύργο του Καθολικού το 1871

⁷⁸⁷ Koufopoulos, Myriantheos, *Basilica*, 110.

⁷⁸⁸ Dahari, *Monastic Settlements*, 95-98, Εικ. 39.

⁷⁸⁹ Koufopoulos, Myriantheos, *Masterplan*, 65, P. Koufopoulos, M. Myriantheos, *Water Management*, 113-114.

⁷⁹⁰ Μυριανθέως, *Προμαχώνας*, 55-56.

από τον Ιάκωβο Βαρούτη από την Τήνο (Σχ. 41)⁷⁹¹. Επίσης την ίδια εποχή έγινε πιθανότατα η επένδυση με λαξευτό ψαμμίτη του κατώτερου τμήματος των τοίχων όλων των παρεκκλησίων της ανατολικής πλευράς του Καθολικού που είχαν υποστεί φθορά.

Ο Ι. Δημακόπουλος δημοσίευσε απόσπασμα από τον Σιναϊτικό Κώδικα 2197 του 1806 του αρχιεπισκόπου Σινά Κωνστάντιου που αναφέρει: *Περί τοῦ πότε καὶ πῶς κατέπεσε τὸ τειχόκαστρον τοῦ μοναστηρίου τὶνι δὲ κόπῳ ἀνηγέρθη καὶ πόσα ἔξοδα συνέτρεξαν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ*. Στον κώδικα αναφέρεται ότι επί των αρχιεπισκόπων Αθανασίου και Κυρίλλου είχαν κοπεί αντίστοιχα από τρεις χιλιάδες λίθοι. Η εργασία επί Κυρίλλου είχε γίνει από δώδεκα ἔμμισθους πετροκόπους και έναν χαλκιά από τη Δαμασκό και δίνονται στοιχεία για τον τρόπο αποζημίωσης τους⁷⁹². Οι λίθοι χρησιμοποιήθηκαν μετά την πλημμύρα του 1798 στην εκτεταμένη ανακατασκευή του βόρειου τείχους που ολοκληρώθηκε το 1801. Κατά τις εργασίες του 1801 στον γωνιακό ανατολικό πύργο χρησιμοποιήθηκαν ξυλοδεσιές σε δύο καθ' ύψος στρώσεις. Στον Σιναϊτικό Κώδικα 2256 με τον τίτλο «*Ἐπί τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους τῆς βορείου καὶ δυτικῆς πλευρᾶς*» περιγράφονται οι εργασίες ανακατασκευής σημαντικού τμήματος του τείχους της βόρειας και δυτικής πλευράς⁷⁹³.

Οι ξυλόπηκτες κατασκευές τοίχων ήταν σπάνιες στο Σινά κυρίως λόγω της έλλειψης ξυλείας. Οι υπάρχουσες κατασκευές ξυλόπηκτων τοίχων είναι νεώτερες και τα λίγα παραδείγματα χρονολογούνται στον 18^ο και 19^ο αιώνα. Στην περιοχή του ορόφου του αιθρίου του πύργου κατασκευάστηκε τον 18^ο αιώνα με ξυλόπηκτη κατασκευή, ο βόρειος και ανατολικός τοίχος του, πιθανότατα από τον τεχνίτη Φιλόθεο από την Προκόννησο⁷⁹⁴ που φαίνεται ότι ήταν γνώστης αυτής της οικοδομικής πρακτικής. Στο παρεκκλήσιο των Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου ομοίως κατασκευάστηκε κατά τις εργασίες του 1840, με ξυλόπηκτη κατασκευή ο δυτικός και νότιος τοίχος όπως και ορισμένοι τοίχοι του υποκείμενου Οικονομείου (Σχ. 121, 152γ). Σε άλλους νεώτερους βοηθητικούς χώρους όπως σε δωμάτιο πάνω από τους Μύλους στην ανατολική γωνία και σε δωμάτια στη Μέση (κεντρικός πυρήνας) παρατηρήθηκαν ξυλόπηκτες κατασκευές με γέμισμα άλλοτε από μικρούς λίθους και άλλοτε από πλίνθρες (Εικ. 388-389).

Η διαμόρφωση των άκρων των δωματίων σε γείσα στα μεταβυζαντινά παρεκκλήσια του Σινά γινόταν συνήθως με προέχουσες ξύλινες δοκούς που έφεραν κτιστό στηθαίο σε τρεις τουλάχιστον παραλλαγές (Σχ. 152).

⁷⁹¹ Η κτητορική επιγραφή του κωδωνοστασίου δημοσιεύτηκε σε Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 276, σημ. 40.

⁷⁹² Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 294-96.

⁷⁹³ Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 291, σημ.68.

⁷⁹⁴ Άμαντος, *Σύντομος ιστορία*, 78.

5.2 Καλύψεις

Προϊουστινιάνεια περίοδος

Η κάλυψη των απλών χώρων κατοικίας στην προϊουστινιάνεια περίοδο φαίνεται ότι γίνονταν με ευτελή ξυλεία από κλαδιά και κορμούς φοινίκων που δεν είχαν μεγάλο χρόνο ζωής και αστοχούσαν. Είναι χαρακτηριστική η επανάληψη των τρόπων δομής ανά τις εποχές, η συνεχής επαναχρησιμοποίηση των υλικών και κυρίως των ξύλων και η κατασκευή θόλων όταν η εξεύρεση ξυλείας ήταν αδύνατη. Για τα κοινά κτίρια των παρεκκλησίων των αναχωρητών όπου υπήρχαν θόλοι, αυτοί κτιζόνταν όπως οι τοιχοποιίες με αργούς λίθους και συνδεδετικά κονιάματα από χώμα. Φαίνεται ότι την πρώιμη αυτή εποχή χρησιμοποιούσαν ατελείς ξυλοτύπους αντί κανονικών ημικυκλικών και για το λόγο αυτό οι θόλοι παρουσιάζουν έντονη ακανονιστία όπως λ.χ. ο θολωτός χώρος του παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής. Άγνωστο παραμένει αν υπήρχαν μονόχωρα παρεκκλήσια με επίπεδο δώμα που λόγω της ευτέλειας της κατασκευής τους δεν διατηρήθηκαν ως τις μέρες μας σε αντίθεση με τις πιο ανθεκτικές θολωτές κατασκευές.

Ιουστινιάνεια περίοδος

Η θολοδομία στην ιουστινιάνεια περίοδο γινόταν με χρήση λαξευτών θολιτών με συνδεδετικό ασβεστοκονία. Παράδειγμα χρήσης κανονικών θολιτών, άριστα κατεργασμένων στην ορατή κάτω έδρα και τους αρμούς ώσεως αποτελούν τα τεταρτοσφαίρια της αψίδας του ιερού του Καθολικού και των τριών ανατολικών παρεκκλησίων. Η άνω μη ορατή πλευρά παρέμενε ακανόνιστη και χονδρολαξευμένη⁷⁹⁵. Εκτός Καθολικού έχουν σωθεί αρκετοί ημικυλινδρικοί θόλοι από λαξευτούς θολίτες σε θολωτούς χώρους στην ανατολική (σιταποθήκη) και βόρεια πτέρυγα, στα δύο παρεκκλήσια του νότιου τείχους και αλλού. Λαξευτοί θολίτες χρησιμοποιούνταν και για τόξα όπως στις δύο μεγάλες τοξοστοιχίες του Καθολικού, σήμερα αφανή κάτω από επιχρίσματα. Οι θολίτες είναι ορατοί στα ημικυκλικά υπέρθυρα των δίλοβων ανοιγμάτων των πλαγίων κλιτών και της ανατολικής πλευράς του Καθολικού (Σχ. 145).

Η ξυλεία που εισήχθηκε τον 6^ο αιώνα ήταν αξιοσημείωτη. Το κεντρικό κλίτος και τα πλάγια κλίτη του Καθολικού, διατηρούν την αρχική τους κάλυψη με δικλινή και μονοκλινή ξύλινη στέγη αντίστοιχα. Σύμφωνα με πρόσφατη χαρτογράφηση του είδους της ξυλείας της στέγης του Καθολικού προκύπτει ότι τον 6^ο αιώνα εισήχθηκε κυρίως έλατο και κυπαρίσσι. Για τις δεκατρείς οριζόντιες κύριες δοκούς των ζευκτών της κεντρικής στέγης του υπερυψωμένου κλίτους χρησιμοποιήθηκαν κορμοί από κυπαρίσσι που επενδύθηκαν στις τρεις πλευρές τους με ελάτη. Όλα τα υπόλοιπα μέρη των δεκαπέντε κατά χώραν σωζόμενων μεγάλων ζευκτών και σχεδόν όλες οι

⁷⁹⁵ Όπως φάνηκε κατά τη διάρκεια των εκ των άνω εργασιών στερέωσης του εξωραχίου του θόλου της αψίδας του ιερού του Καθολικού τον Ιούνιο του 2011, στα πλαίσια των εργασιών συντήρησης του ψηφιδωτού και στον θόλο της σιταποθήκης της ανατολικής πτέρυγας.

τεγίδες κατασκευάστηκαν από ελάτη⁷⁹⁶. Στις αρχικές τεγίδες και σε ξύλινους ένσταυρους ρόδακες, που υπήρχαν στο κάτω μέρος των ορθοστατών, εντοπίστηκαν ίχνη από χρώματα, κυρίως κόκκινο. Δεν σώθηκαν τα αρχικά σανιδώματα της στέγης. Τα ανατολικά παρεκκλήσια, οι πλευρικοί χώροι, οι πύργοι και ο νάρθηκας του Καθολικού ήταν όλα καλυμμένα αρχικά με δώματα που φέρονταν σε ξύλινες δοκούς πρακτική που είχε εφαρμοστεί πιθανότατα και στις αρχικές πτέρυγες κατοικίας. Από αυτές τις κατασκευές κατά χώραν έχει επιβεβαιωθεί ότι σώζονται μέσα στους δυτικούς πύργους από ένα αρχικό πάτωμα που φέρεται σε ξύλινες δοκούς (Σχ. 50) ενώ ενδέχεται να σώζεται και η αρχική στέγαση του νάρθηκα, πίσω από τη νεώτερη ψευδοροφή. Στα ανατολικά παρεκκλήσια και στους πλευρικούς χώρους φαίνεται ότι για τη γεφύρωση των ανοιγμάτων χρησιμοποιήθηκαν και λίθινοι πρόβολοι (Σχ. 49, 151, Εικ. 101). Φαίνεται ότι την ιουστινιάνεια περίοδο συνέχισαν να εφαρμόζονται και οι απλοί τοπικοί τρόποι δομής σε υποδεέστερα κτίσματα λ.χ. σε μία περίπτωση σε υπέρθυρο κοντά στους φούρνους της ανατολικής πλευράς έγινε χρήση κάπως ακανόνιστου κορμού δένδρου.

12^{ος} αιώνας και εξής

Την εποχή αυτή δεν υπήρξε η δυνατότητα να εισαχθεί δομική ξυλεία και για τις φέρουσες δοκούς χρησιμοποιούνταν φοινικοκορμοί. Το πάτωμα της τράπεζας, η κάλυψη του παρεκκλησίου των Αγίων Πέντε Μαρτύρων είχαν γίνει με αυτόν τον τρόπο. Καλαμωτές και ψάθες χρησιμοποιούνταν για τη συγκράτηση των χωμάτινων πατωμάτων ή δωμάτων (Εικ. 309). Έτσι τα νέα παρεκκλήσια που κτίστηκαν όπως λ.χ. το μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου τον 10^ο αιώνα ήταν πιθανότατα κατασκευασμένα με πιο φτωχά υλικά που προσφέρονταν στην περιοχή όπως πλίθρες και αργολιθοδομές και που εφαρμόζονταν συνεχώς στη διάρκεια της μακραίωνης ζωής της Μονής και που απαιτούσαν συχνές επισκευές (Εικ. 178-179).

Όπως αναφέρθηκε, στην ιουστινιάνεια περίοδο της Μονής οι χαμηλού ύψους χώροι του Καθολικού όπως τα ανατολικά παρεκκλήσια και οι πλευρικοί χώροι είχαν αρχικά γεφυρωθεί με οριζόντιες ξύλινες δοκούς και είχαν καλυφθεί με δώματα (Σχ. 49, 151). Όμως η στέγαση τους καταργήθηκε πιθανόν λόγω αστοχίας τους. Στα μεν ανατολικά παρεκκλήσια κατασκευάστηκαν τρούλοι χωρίς τύμπανο (Εικ. 62-74) και στους πλευρικούς χώρους χαμηλωμένοι επιμήκεις θόλοι, όλοι από οπτόπλινθους (Εικ. 130, 142, 145). Λόγω της παρουσίας επιχρισμάτων δεν είναι δυνατόν να γίνει μία ασφαλής εκτίμηση κατά πόσον χρησιμοποιήθηκαν ξυλότυποι.

Σε ότι αφορά τους τρούλους των ανατολικών παρεκκλησίων η μετάβαση από το τετράγωνο σε οκτάγωνο και στη συνέχεια σε κύκλο δεν έγινε με σφαιρικά τρίγωνα αλλά με ξύλινες δοκούς - στρωτήρες τοποθετημένες στις τέσσερις γωνίες διαγώ-

⁷⁹⁶Koufopoulos, Myriantheos, Zambas, Galanou, Dogani, *The 6th century roof*, 569. Βλ. και Koufopoulos, Myriantheos, Zambas, Galanou, Dogani, *Roofs & Facades of Monastery Church*: (Σχέδια Σ08, Σ09).

νια, ώστε να δημιουργούν το οκτάγωνο και με ατελή μετάβαση στην κυκλική στεφάνη της γένεσης του ημισφαιρίου του τρούλου. Στη συνέχεια οι στρωτήρες επενδύθηκαν από κάτω με απλό σανιδένιο ταβάνι και δεν είναι πλέον ορατοί. Η τεχνική εφαρμόστηκε και στα δύο παρεκκλήσια του Καθολικού είτε λόγω αδυναμίας ενσωμάτωσης σφαιρικών τριγώνων στις υφιστάμενες ισχυρές τοιχοποιίες από γρανίτη ή από άγνοια της τεχνικής (Εικ. 101-104).

Φαίνεται ότι ο συγκεκριμένος τρόπος μετάβασης από το τετράγωνο στο οκτάγωνο κατά την κατασκευή των τρούλων με ξύλινους στρωτήρες απαντάται εκτεταμένα την εποχή αυτή και αλλού όπως στην κοιλάδα της Νιτρίας (Wadi al Natrum), στην Άνω Αίγυπτο σε εκκλησίες της Μονής των Συρίων και του Αγίου Μακαρίου (Εικ. 391-392)⁷⁹⁷. Σύμφωνα με τον C. Walters στις εκκλησίες της Νιτρίας οι πρώιμοι ξύλινοι στρωτήρες που χρησιμοποιούνταν, όπως στο Σινά, για να φέρουν τον τρούλο, αντί σφαιρικών τριγώνων, αντικαταστάθηκαν, ίσως στα τέλη του 10^{ου} αι. και εξής, από αψιδωτά ημιχώνια πράγμα που δεν συνέβη στο Σινά⁷⁹⁸.

Το πότε πραγματοποιήθηκαν οι παραπάνω αλλαγές στην ανωδομή των τμημάτων αυτών του Καθολικού της Μονής Σινά μπορεί να εκτιμηθεί στη συνέχεια με τη διερεύνηση και άλλων κατασκευών στη Μονή. Επάλληλες πλίνθινες οδοντωτές ταινίες σε γείσα, από ένα υλικό που απαντάται σπάνια στο Σινά, εντοπίστηκαν στα γείσα των νότιων και ανατολικών παρεκκλησίων του Καθολικού (Εικ. 56-58) αλλά και στην ανατολική όψη στο μετασκευασμένο σε τέμενος κτήριο νοτιοδυτικά του Καθολικού, η μετασκευή του οποίου ανάγεται στις αρχές του 12^{ου} αιώνα (Εικ. 387)⁷⁹⁹. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι τρούλοι στο Καθολικό κατασκευάστηκαν ταυτόχρονα με τη μετασκευή του κτηρίου σε τέμενος το αργότερο στις αρχές του 12^{ου} αιώνα⁸⁰⁰.

Ένα ακόμη παράδειγμα εξ' ανάγκης εγκατάλειψης της κατασκευής ξύλινου δώματος και εισαγωγής κάλυψης με θόλους αποτελεί η μεσαιωνική τράπεζα της Μονής που στις αρχές του 13^{ου} αιώνα είχε κάλυψη με δώμα που το έφεραν ξύλινες δοκοί. Αυτό επέτρεπε να αναδεικνύονται τοιχογραφίες που είχαν ιστορηθεί στον ανατολικό τοίχο. Αργότερα, ενδεχομένως μετά το μεγάλο σεισμό των αρχών του 13^{ου} αιώνα εισήχθησαν οξυκόρυφοι θόλοι που απέκρυψαν για πολλούς αιώνες τις τοιχογραφίες, πιθανότατα λόγω αδυναμίας εξεύρεσης ξυλείας για την επισκευή των δοκών του οριζόντιου δώματος (Εικ. 365).

Γενικώς η απουσία ξυλείας δυσκόλευε την παραγωγή ασβέστη και οπτοπλίνθων, υλικών που χρησιμοποιούνται με φειδώ στο Σινά.

⁷⁹⁷ Walters, *Monastic Archaeology*, 49. Φωτογραφία όμοιου τρόπου μετάβασης από τετράγωνο σε κύκλο στη Μονή του Αγίου Μακαρίου βλ. σε White, *Wadi Natrum*, pl. XXIV, A. Παρόμοια κατασκευή επίπεδων στοιχείων που έφεραν τον τρούλο υπάρχει στο νότιο παρεκκλήσιο του 4^{ου} αιώνα (;) στον Άγιο Αμβρόσιο στο Μιλάνο (Εικ. 390).

⁷⁹⁸ White, *Wadi Natrum*, 16.

⁷⁹⁹ Rabino, *Le monastère*, 39, όπου αναφέρεται επιγραφή του 1101 στο "koursi" (σκαμνί για το κοράνι). Forsyth, *The Church and Fortress*, πίνακες XV, XXXVII, XL.

⁸⁰⁰ Φωτογραφίες των πλίνθινων οδοντωτών ταινιών στα γείσα της ανατολικής όψης του τζαμιού, της ανατολικής και νότιας όψης του Καθολικού βλ. Forsyth, *The Church and Fortress*, πίν. XV, XXXVII, XL.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οπτόπλινθοι εντοπίστηκαν ως υλικό δομής στον μεσαιωνικό φούρνο στην ανατολική γωνία και μεταγενέστερα στις τοιχοποιίες των πατερικών κελιών στην ανατολική πτέρυγα.

Οι θόλοι των παρεκκλησίων στη μεταβυζαντινή περίοδο συνέχιζαν να κατασκευάζονται με αργολιθοδομές και είναι ελαφρώς «οξυκόρυφοι» χωρίς όμως ακμή στο κέντρο, σχετικά ωοειδούς διατομής. Η μορφή αυτή φαίνεται ότι είναι αποτέλεσμα χρήσης ατελών ξυλοτύπων και εμφανίζεται στα παρεκκλήσια του τέλους του 16^{ου} αιώνα των Αγίου Ιωάννου Προδρόμου και Αγίου Αντωνίου (Εικ. 267, 252).

Τον 18^ο αιώνα χρησιμοποιήθηκε ξύλο από κυπαρίσσι σε επισκευή των σανιδωμάτων και του βόρειου τμήματος των τειγίδων της στέγης του Καθολικού μάλιστα από δένδρα που υπήρχαν σε κοντινή απόσταση στο Μοναστήρι. Τα στοιχεία αυτά και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία για τη δυσκολία εξεύρεσης ξυλείας στον 18^ο αιώνα στο Σινά συμπεριλαμβάνονται στα ιστορικά σημειώματα του αρχιεπισκόπου Νικηφόρου Μαρθάλη του 1734⁸⁰¹. Εδώ αναφέρεται ότι ο Μαρθάλης έστειλε από την Κωνσταντινούπολη «τόν χατζή κύρ Φιλόθεον, μοναχόν, Μαρμαρινόν» στο Σινά για να ανακαινίσει τη μολυβδεπικάλυψη της στέγης του Καθολικού περί το 1732. Αναφέρει ότι ζήτησε από τους πατέρες της Μονής Σινά να φέρουν στο μοναστήρι διάφορα κυπαρίσσια που είχαν κομμένα και φυλαγμένα προ δεκαπέντε ετών στο κοντινό μετόχιο των Αγίων Αποστόλων. Στη συνέχεια ο Μαρθάλης έστειλε «σχιστάδες Κόπτες», οι οποίοι κατασκεύασαν 197 σανίδια τα οποία προστάττει «έν θάρει άλύτου άφορισμοῦ» να μη χρησιμοποιηθούν παρά μόνον για τη στέγη του Καθολικού της Μονής⁸⁰². Η χαρτογράφηση που έγινε στα σανιδώματα της νότιας πλευράς του κεντρικού υπερυψωμένου κλίτους της βασιλικής επιβεβαίωσε τη χρήση κυπαρισσιού⁸⁰³.

Η επικάλυψη της στέγης του Καθολικού μαρτυρείται από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα ότι γινόταν με φύλλα μολύβδου⁸⁰⁴. Δεν αποκλείεται αυτό να συνέβαινε από την ανέγερση του Καθολικού στον 6^ο αιώνα. Τα μολύβια κατά καιρούς επισκευάζονταν. Γνωστά ιστορικά στοιχεία διαφωτίζουν μία από τις τελευταίες εργασίες στη μολυβδεπικάλυψη του Καθολικού που ήταν η χύτευση νέων πλακών των μολυβιών του Καθολικού από τον τεχνίτη Φιλόθεο⁸⁰⁵. Σύμφωνα με επιγραφή που σώζεται στην κατά χώραν σωζόμενη μολυβδεπικάλυψη της αψίδας του Καθολικού οι εργασίες του Φιλόθεου πραγματοποιήθηκαν το έτος 1732⁸⁰⁶.

⁸⁰¹ Άμαντος, *Σιναΐτικά μνημεία*, 71-78.

⁸⁰² Άμαντος, *Σιναΐτικά μνημεία*, 77.

⁸⁰³ Koufopoulos, Myrianteos, Zambas, Galanou, Dogani, *The 6th century roof*, 569.

Koufopoulos, Myrianteos, Zambas, Galanou, Dogani, *Roofs & Facades of Monastery Church: (Σχέδιο ΣΟ8)*

⁸⁰⁴ Σύμφωνα με τον δυτικό προσκυνητή Thietmar, σε Brown, *Literary Sources*, 291.

⁸⁰⁵ Άμαντος, *Σιναΐτικά μνημεία*, 71-78., Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 270-1, σημ.28.

⁸⁰⁶ Δημακόπουλος, *Έρευνες* 270-274, Μυριανθέως, *Τεχνίτες* 1994, 151.

5.3 Θύρες - παράθυρα

Γενικώς όπου έχουν σωθεί αξιόλογα θυρόφυλλα αυτά έχουν αναφερθεί στην περιγραφή των παρεκκλησίων. Αξίζει να σημειωθούν οι δύο γνωστές δίφυλλες θύρες που οδηγούν από τα πλάγια κλίτη προς τα ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού, οι οποίες ανήκουν στον αρχικό εξοπλισμό της βασιλικής του Ιουστινιανού και είχαν ξύλινους στροφείς (Σχ. 58, 68) όπως και η κεντρική βασιλίκης θύρα (Σχ. 147). Από αυτές το νότιο ζεύγος θυροφύλλων βρίσκεται στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων και έχει ξυλόγλυπτους πίνακες αντί ταμπλάδων από την πλευρά προς το παρεκκλήσιο και επιμελημένη επένδυση με ορειχαλκο, διακοσμημένη με πρόσθετες εφηλίδες προς το νότιο κλίτος του Καθολικού με άμεσες επιδράσεις από ελληνιστικά ή ρωμαϊκά πρότυπα (Σχ. 68). Το δεύτερο ζεύγος που βρίσκεται στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου φέρει παρόμοια ορειχάλκινη επένδυση στην πλευρά προς το βόρειο κλίτος του Καθολικού ενώ προς το παρεκκλήσιο οι ταμπλάδες παρέμειναν ακόσμητοι και απλοί (Σχ. 58)⁸⁰⁷.

Στο άνοιγμα στον δυτικό τοίχο του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου που οδηγεί στο ελαιοδοχείο σώζεται ένα ακόμη παλαιό θυρόφυλλο σε δεύτερη χρήση. Πρόκειται για το ένα φύλλο, από αρχικά δίφυλλη θύρα, ξυλόγλυπτη με ένθετο οστέινο διάκοσμο με συνήθη ισλαμίζοντα θέματα. Είναι προφανές ότι το φύλλο προέρχεται από άλλη θέση και προσαρμόζεται άτεχνα στη θέση αυτή (Σχ. 59). Το άλλο φύλλο είχε χρησιμοποιηθεί τον 18^ο αιώνα (1734) στη Βιβλιοθήκη του Νικηφόρου Μαρθάλη και σήμερα εκτίθεται λυτό στο Σκευοφυλάκιο όπου έχει πρόσφατα χρονολογηθεί στην εποχή των Μαμελούκων (13ος -1517)⁸⁰⁸. Μία ακόμη μνημειακή θύρα σώζεται στο ίδιο παρεκκλήσιο στο άνοιγμα προς την Αγία Βάτο. Πρόκειται για ενεπίγραφη δίφυλλη θύρα του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου με χρονολογία 1770 με ένθετα από όστρακο και φίλντισι που τοποθετήθηκε στο έξω μέτωπο των λαμπάδων και όχι προς τη Βάτο όπου σώζονταν οι αρχικοί στροφείς (Σχ. 60).

Στη θύρα από το παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων προς τη Βάτο σώζεται μία μονόφυλλη θύρα με γεωμετρικό διάκοσμο πιθανόν της εποχής της πρώτης επένδυσης των τοίχων του παρεκκλησίου με εφυαλωμένα πλακίδια του 17ου αιώνα (1680) (Σχ.69).

Πέραν των ανατολικών παρεκκλησίων του Καθολικού που είχαν επιμελημένα θυρόφυλλα, σε ελάχιστες περιπτώσεις υπήρξαν προθέσεις σε θύρες εκτός Καθολικού. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι νότιες θύρες του 18^{ου} αιώνα των παρεκκλησίων της Ζωοδόχου Πηγής (Εικ. 42) και της Κοιμήσεως όπου κατασκευάστηκαν ξυλόγλυπτα πλαίσια. Η νότια θύρα του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως φέρει επι-

⁸⁰⁷ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, Pl. XCVI, XCIV, XCV.

⁸⁰⁸ Σινά και Σκευοφυλάκιο, 130, όπου προτείνεται η πιθανή χρονολόγηση του θυρόφυλλου στον 15^ο αιώνα.

γραφή που μνημονεύει τον γνωστό τεχνίτη Φιλόθεο που μεταξύ άλλων ανακαίνισε και τη στέγη του Καθολικού το 1732 (Εικ. 37)⁸⁰⁹.

Στην ίδια περιοχή, την εποχή αυτή έγινε πλήρης ανακατασκευή του πάνω ορόφου του αιθρίου του πύργου με νέους ξυλόπηκτους τοίχους, περιμετρικό εξώστη με τα κιγκλιδώματα του και νέα κουφώματα (Εικ. 38-39). Οι εργασίες αυτές πραγματοποιήθηκαν από τον τεχνίτη Φιλόθεο σύμφωνα με επιγραφή στη νότια πόρτα του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως (Εικ.37).

Στη δυτική θύρα στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων χρησιμοποιήθηκε μία θύρα με ισλαμίζοντα θέματα με επιγραφή στα αραβικά πιθανότατα σε δεύτερη χρήση (Εικ. 295).

Οι θύρες που σώζονται στα υπόλοιπα παρεκκλήσια είναι γενικώς απλές καρφωτές ή απλές ταμπλαδωτές (Σχ. 124, Εικ. 249-251, 281). Κοντά στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων σώζονταν ως πρόσφατα μία απλή καρφωτή θύρα στο ξύλινο περιθώριο της οποίας υπήρχε χάραγμα ,αφλε (=1535) (Εικ. 297-299, Σχ. 99).

Τα παράθυρα των παρεκκλησίων της Μονής ομοίως είναι απλά καρφωτά. Σε φεγγίτη στο δυτικό τοίχο του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως σώθηκε παλιό ξύλινο κιγκλίδωμα που δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθεί (Εικ.29). Μόνον στο Καθολικό σώθηκαν γύψινοι φεγγίτες (Σχ. 48)

5.4. Δάπεδα

Τα αρχικά δάπεδα των παρεκκλησίων στην προϊουστινιάνεια περίοδο ήταν πιθανότατα διαμορφωμένα με πατημένο χώμα. Στην ιουστινιάνεια περίοδο εισήχθησαν τα μάρμαρα (βλ. παρακάτω, μαρμαρικά) αλλά φαίνεται ότι στα παρεκκλήσια γενικεύτηκαν πολύ αργότερα τον 18^ο αιώνα (Εικ. 22,28,30,31). Άγνωστο παραμένει πότε ξεκίνησαν να χρησιμοποιούνται πήλινες πλάκες. Σε εκτεταμένη χρήση σε δάπεδα και δώματα των μεταβυζαντινών παρεκκλησίων στη Μονή ήταν οι πλάκες από ασβεστόλιθο. Στα νεώτερα χρόνια εφαρμόστηκαν στα δάπεδα και τιμεντοκονίες.

5.5 Οροφές

Η παλαιότερη ξύλινη οροφή που σώζεται στη Μονή είναι αυτή του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίνας που αποτελείται από απλές σανίδες διακοσμημένες με γραπτό διάκοσμο με γεωμετρικά θέματα και που έχει χρονολογηθεί στον 12^ο-13^ο αιώνα (Εικ. 165-166). Στα παρεκκλήσια του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και της Κοιμήσεως σώζονται σε δεύτερη χρήση τμήματα από παλιά ξύλινη οροφή με διακοσμητικά θέματα ενσωματωμένα στα υπέρθυρα των ερμαρίων ή παραθύρων (Εικ. 33, 34, 278-279).

⁸⁰⁹ Άμαντος, *Σιναΐτικά μνημεία*, 71-78.

Προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, επί Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου του Κρητός, τοποθετήθηκαν στο σύνολο του Καθολικού ξύλινες οροφές τόσο στο υπερυψωμένο κεντρικό κλίτος, στα πλάγια κλίτη, στον νάρθηκα και στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου (Εικ. 123-124, 128). Οι οροφές του Καθολικού είναι κατασκευασμένες από ξύλινες σανίδες και διακοσμητικά πηχάκια που σχηματίζουν τετράγωνα ή ρόμβους και είναι διακοσμημένες με επιχρυσωμένα αστέρια από χυτό γύψο. Όσον αφορά το είδος της ξυλείας που χρησιμοποιήθηκε από πρόσφατο εργαστηριακό έλεγχο προέκυψε ότι η οροφή του κεντρικού κλίτους του Καθολικού είναι κατασκευασμένη από ξύλο πεύκου⁸¹⁰.

Από τα υπόλοιπα παρεκκλήσια της Μονής, αυτό του Αγίου Γεωργίου είχε παρόμοια με το Καθολικό ξύλινη οροφή διακοσμημένη με αστέρια που είχε κατασκευαστεί το 1804 σύμφωνα με επιγραφή. Η οροφή και η επιγραφή καταστράφηκαν στην πυρκαγιά του 1971⁸¹¹.

5.6 Μαρμαρικά

Στον 6^ο αιώνα ένα εντελώς νέο υλικό για το Σινά, το μάρμαρο, εισήχθηκε εξαιτίας της αυτοκρατορικής χορηγίας. Τα αρχικά δάπεδα του Καθολικού από μεγάλου μεγέθους απλές μαρμάρινες πλάκες υπόλευκου χρώματος ή γκριζου με τεφροκύανα νερά, οι ιδιαίτερα επιμελημένες ορθομαρμαρώσεις της αψίδας με τις πλάκες κατοπτρικά τοποθετημένες, τα διακοσμημένα θωράκια του αρχικού πρεσβυτερίου, οι αγίες τράπεζες αποτελούμενες από καλυπτήριες πλάκες και τέσσερις ή πέντε ραδινούς κιονίσκους δεν φαίνεται να λαξεύτηκαν επί τόπου στο Σινά και είχαν πιθανότατα εισαχθεί από τη Βυζαντινή επικράτεια έτοιμα, ώστε να αποφεύγονται τα μεγάλα φορτία. Η εισαγωγή τους είχε πιθανότατα γίνει από την Κωνσταντινούπολη με χρήση μαρμάρου από την Προκόννησο⁸¹².

Πέραν του 6^{ου} αιώνα, μία μεγάλη ακμή της μαρμαροτεχνίας και μαρμαρογλυπτικής σημειώθηκε στις αρχές και στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Μαρμάρινα δάπεδα υψηλών προθέσεων με μαρμαροθετήματα από έγχρωμα μάρμαρα κατασκευάστηκαν, σύμφωνα με επιγραφή του έτους 1715, από τον Αρχιεπίσκοπο Σινά Αθανάσιο για το κεντρικό κλίτος του Καθολικού. Το έργο εκτελέστηκε από τον τεχνίτη Νασράλλα από τη Δαμασκό⁸¹³. Στο περιθώριο του μεγάλου αυτού καλλιτεχνικού

⁸¹⁰ Koufopoulos, Myrianteos, Zambas, Galanou, Dogani, *The 6th century roof*, 569.

Koufopoulos, Myrianteos, Zambas, Galanou, Dogani, *Roofs & Facades of Monastery Church*: (Σχέδιο ΣΟ7).

⁸¹¹ Rabino, *Le monastère*, 35, επιγραφή 81, 107, Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 288, σημ. 63.

⁸¹² Για τον τρόπο μεταφοράς των μαρμάρων δεν εντοπίστηκαν σχετικές δημοσιεύσεις. Στα λατομεία της Προκοννήσου που ανθούσαν τον 6^ο αιώνα αναφέρεται πάντως ότι τεκμηριώθηκαν 55 τεμάχια από μάρμαρα για εξοπλισμό ναού. Βλ. Askari, *Proconnesian Production of Architectural Elements*, 266.

⁸¹³ Άμαντος, *Σιναϊτικά μνημεία*, 69 όπου δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το πρώτο τμήμα της επιγραφής. Σε Rabino, *Le monastère*, 103, επιγρ.30 δημοσιεύτηκε το σύνολο της επιγραφής με το όνομα

έργου φαίνεται ότι την εποχή αυτή κατασκευάστηκαν εκ των εν όντων τα δάπεδα ή τμήματα των δαπέδων στα παρεκκλήσια της Αγίας Μαρίας (Εικ.161-162) και των Αγίων Αναργύρων (Εικ. 174-175) στο Καθολικό και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου στο νότιο τείχος (Εικ.198).

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και εξής μικρότερης κλίμακας εργασίες σε δάπεδα με απλές μαρμάρινες πλάκες, χωρίς μαρμαροθετήματα, πραγματοποιήθηκαν στο νάρθηκα του Καθολικού το 1765⁸¹⁴ και στην Τράπεζα,⁸¹⁵ από τον τεχνίτη Προκόπιο από την Καισάρεια. Από τον ίδιο κατασκευάστηκαν το 1779 μαρμάρια θωράκια στο μεγάλο ξυλόγλυπτο τέμπλο του Καθολικού του 1612⁸¹⁶. Ένα αξιόλογο μνημειακό έργο μαρμαρογλυπτικής όπως είναι το μαρμάρινο κιβώριο πάνω από τη λάρνακα της Αγίας Αικατερίνης έγινε από τον Σκευοφύλακα Προκόπιο για το οποίο αναφέρεται από τον αρχιεπίσκοπο Κωνσταντίο το 1817 ότι ο Σκευοφύλακας Προκόπιος *έννεα γάρ χρόνων έπιτηδειότητα κατηνάλωσεν*⁸¹⁷. Από τον ίδιο τεχνίτη έγιναν σύμφωνα με επιγραφές ο άμβωνας του 1784⁸¹⁸, το προσκυνητάριο του 1775⁸¹⁹ για το Καθολικό και φιάλη αγιασμού στον νάρθηκα του 1783⁸²⁰ από τον ίδιο τεχνίτη. Λίγο αργότερα εφαρμόστηκαν απλά μαρμάρια δάπεδα χωρίς ιδιαίτερες προθέσεις, πιθανότατα από τον Προκόπιο, στο προαύλιο του αιθρίου του Πύργου και στο παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής το 1796⁸²¹ και στο υπερκείμενο παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως και στο Συνοδικό⁸²². Στη Μονή εντοπίστηκαν και κινητά στοιχεία εξοπλισμού των παρεκκλησίων όπως μαρμάρινος πολυέλαιος στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων (Εικ. 292) και μαρμάρινοι κηροστάτες στο παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως (Εικ. 211). Συμπερασματικά ο τεχνίτης Προκόπιος είχε μια τεράστια τεχνική και καλλιτεχνική παραγωγή έργων μαρμαροτεχνίας και μαρμαρογλυπτικής στη Μονή Σινά σε διάστημα περίπου σαράντα ετών.

5.7 Διάκοσμος

Ψηφιδωτά υψηλής ποιότητας ως προς τα υλικά, τον τρόπο εκτέλεσης και τα πολλαπλά θεολογικά μηνύματά τους κατασκευάστηκαν στην αψίδα του ιερού του μεγάλου Καθολικού της Μονής κατά την ιουστινιάνεια περίοδο περί το 565/6. Το ψηφιδωτό δίνει στοιχεία και για την εμπλοκή κάποιων ιερωμένων στην σύνθεση και την κατασκευή του δεδομένου ότι απεικονίζονται σε αυτό ο διάκονος Ιωάννης, πι-

του τεχνίτη και η υποκείμενη αραβική επιγραφή. Βλ. και Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150. Φωτογραφία του δαπέδου σε Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 55, εικ. 24.

⁸¹⁴ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 152.

⁸¹⁵ Rabino, *Le monastère*, 110, επιγρ.132 Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 153. Υπάρχει επιγραφή χωρίς χρονολογία.

⁸¹⁶ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 152.

⁸¹⁷ *Περιγραφή Σινά*, 130-131. Φωτογραφία βλ. σε Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 54, εικ.23.

⁸¹⁸ Rabino, *Le monastère*, 102, επιγραφή 18.

⁸¹⁹ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 152.

⁸²⁰ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 153.

⁸²¹ Νικολοπούλου, *Χειρόγραφες σημειώσεις*, 131.

⁸²² Δεν σώθηκε επιγραφή.

θανότατα της Κλίμακος (Εικ. 13) και ο τότε ηγούμενος Λογγίνος και το έργο υπογράφεται από τον πρεσβύτερο δευτεράριο Θεόδωρο. Επίσης στην αψίδα του παρεκκλησίου της Βάτου υπάρχει ψηφιδωτό με επιγραφή που είχε χρονολογηθεί στον 9^ο ή 10^ο αιώνα και διάκοσμος με έναν απλό σταυρό σε χρυσό φόντο (Εικ. 120). Μπορεί να γίνει η υπόθεση ότι οι χρυσές ψηφίδες προέρχονται εκ περισυλλογής από την ήδη ερειπωμένη βασιλική της Αγίας Κορυφής⁸²³.

Ένα μεμονωμένο παράδειγμα τοιχογραφιών του 6^{ου} αιώνα σώθηκε μέσα στο παρεκκλήσιο του νότιου τείχους (Εικ. 185-190)⁸²⁴. Τοιχογραφίες (νωπογραφίες) στα παρεκκλήσια της Μονής που χρονολογούνται στον 13^ο αιώνα σώζονται στις αψίδες των παρεκκλησίων του Αγίου Ιακώβου στο Καθολικό (Εικ. 65), του Προφήτου Μωυσέως (Εικ. 214)⁸²⁵ και στην κόγχη στο παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων (Εικ. 351-352)⁸²⁶. Παράλληλα με αυτά στην Τράπεζα της Μονής σώζονται αξιόλογες τοιχογραφίες του 13^{ου} αιώνα⁸²⁷ ψηλά πάνω από το ανατολικό τόξο και του 16^{ου} αιώνα στην ανατολική και δυτική πλευρά.

Στον 20^ο αιώνα τοιχογραφήθηκαν σχεδόν όλα τα παρεκκλήσια της Μονής με ξηρογραφίες που εκτελέστηκαν από τον μοναχό Παχώμιο, κατά κόσμον Παναγιώτη Σταυρειού από τη Χίο που δραστηριοποιήθηκε μέσα στη Μονή τουλάχιστον για πενήντα χρόνια, από περίπου το 1907 ως το 1958⁸²⁸ όπως στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου (Εικ. 271-273) και των Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου (Εικ. 357-358). Επίσης κατά τη δεκαετία του 1930 δραστηριοποιήθηκε στον ίδιο τομέα της διακόσμησης των παρεκκλησίων με ξηρογραφίες ο ζωγράφος μοναχός Μεθόδιος βουλγαρικής καταγωγής. Σύμφωνα με επιγραφή στη βασιλείο θύρα διακόσμησε το έτος 1937 το παρεκκλήσιο της Αγίας Τριάδας στην Αγία Κορυφή και από την τεχνοτροπική ομοιότητα φαίνεται ότι ο ίδιος διακόσμησε και το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου στη Μονή (Εικ. 225).

Επενδύσεις με εφυσωμένα πλακίδια, που μοιάζουν με τα *iznik*, εφαρμόστηκαν στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου σε δύο φάσεις του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, το 1680 και το 1770, (Εικ. 125-127) και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου (1770)⁸²⁹. Η πρώτη φάση των επενδύσεων στη Βάτο είχε κήτορα τον οικονόμο της Μονής στο Μετόχι της Δαμασκού Φιλόθεο απ' όπου φαίνεται ότι εισήχθησαν τα πλακίδια⁸³⁰. Επίσης με εφυσωμένα πλακίδια επενδύθηκε η Αγία Τράπεζα του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως ενδεχομένως κατά τη δεύτερη φάση των επενδύσεων στη Βάτο του 1770 (Εικ. 25). Είναι γνωστό από πρόσφατες μελέτες ότι από τον 15^ο ως και τον 19^ο

⁸²³ Παναγιωτίδη κ.ά., *Ανασκαφή*, 82, όπου αναφέρεται η ύπαρξη ψηφίδων.

⁸²⁴ Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 17, Πίνακες IX A-B με γενικές απόψεις, CXCIV-CXCVIII λεπτομέρειες τοιχογραφιών. Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 69-70.

⁸²⁵ Pargulov, *Painting at Sinai*, 347.

⁸²⁶ Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*, 68-72.

⁸²⁷ Panayotidi, *Thirteenth Century Icons*, 93-97, Εικ.10-13.

⁸²⁸ Pargulov, *Painting at Sinai*, 348.

⁸²⁹ Βλ. αναλυτικά στα παρεκκλήσια της Αγίας Βάτου και Αγίου Γεωργίου, Κεφ. 3.

⁸³⁰ Άγνωστο παραμένει το που κατασκευάστηκαν τα πλακίδια δεδομένου ότι την εποχή αυτή η παραγωγή πλακιδίων *iznik* είχε παρακμάσει.

αιώνα η Μικρά Ασία και η Συρία παράγουν πλακίδια με διάκοσμο από φύλλα λωτού και άνθη τουλίπας που απαντώνται και στο Σινά⁸³¹.

Η ενσωμάτωση-εντοίχιση ξύλινων φορητών εικόνων στον εσωτερικό χώρο των παρεκκλησίων μέσα στο πάχος του επιχρίσματος έχει ως παλαιότερο παράδειγμα την ένταξη Δέησης στην αψίδα του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου στον 13^ο αιώνα (Σχ. 95^α, Εικ. 206). Ομοίως φορητές εικόνες ενσωματώθηκαν ανάμεσα στα εφυσωμένα πλακίδια στους μεταβυζαντινούς χρόνους στο παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου (Εικ. 119). Τέλος ίδια φορητά εικονίδια ενσωματώθηκαν στα επιχρίσματα στους πλάγιους τοίχους στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Εικ. 276-277).

5.8 Εξοπλισμός

Ο κινητός και ακίνητος εξοπλισμός των παρεκκλησίων δεν μπορεί να μελετηθεί στο σύνολο του λόγω της συνεχούς του ανανέωσης, των μετακινήσεων του κινητού εξοπλισμού του, πρακτική που παρατηρείται και σήμερα.

Τα ιστορημένα μεμονωμένα επιστύλια-τέμπλα με «Δωδεκάορτο» που σώζονται στη Μονή Σινά χρονολογούνται από τον 12^ο ως τον 15^ο αιώνα⁸³². Η μεγάλη αλλαγή στα τέμπλα των παρεκκλησίων συντελέστηκε μετά την εισαγωγή του μεγάλου ξυλόγλυπτου τέμπλου του Καθολικού το έτος 1612⁸³³ και μάλιστα αρκετά αργότερα κατά τον 18^ο αιώνα. Φαίνεται ότι σταδιακά τα επιστύλια αποσύρθηκαν από τη θέση του τέμπλου των παρεκκλησίων και σε ορισμένες περιπτώσεις ενσωματώθηκαν στα νέα ξυλόγλυπτα τέμπλα.

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου παρατηρείται η υιοθέτηση ενός απλουστευμένου τέμπλου με κτιστό το κάτω μέρος με μορφή απλών θωρακίων και απλά ξύλινα στοιχεία (στύλους και επιστύλιο) στο πάνω μέρος, που φέρουν γραπτό διάκοσμο με πλούσια χρώματα (Εικ. 267,269, 270).

Μπορούν για την ώρα να εξαχθούν κάποια γενικότερα συμπεράσματα για τον 18^ο αιώνα όπου έγινε προσπάθεια να εξοπλιστούν τα παρεκκλήσια με νέα ξυλόγλυπτα τέμπλα τοπικής παραγωγής. Την εποχή αυτή κατασκευάστηκαν τέσσερα τουλάχιστον ξυλόγλυπτα τέμπλα από τον μοναχό Συμεών σε διάφορες θέσεις όπως στο παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως το 1727⁸³⁴, στα περίοπτα τέμπλα δύο παρεκκλησίων του Καθολικού, όπως τα παρεκκλήσια της Αγίας Μαρίνας το 1729 (Εικ. 155) και των Αγίων Αναργύρων (Εικ. 169) το 1732 και στους Αγίους Πέντε Μάρ-

⁸³¹ Porter, *Islamic Tiles*, 92-97, 117 εικ.108

⁸³² Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, 106.

⁸³³ Rabino, *Le monastère*: 23, 102, επιγραφή 22.

⁸³⁴ Η επιγραφή δημοσιεύτηκε αρχικά από τον Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι, 1850*, 256-257 όπου αναφέρεται το έτος 1717 και πρόσφατα Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150 ομοίως με έτος 1717. Μετά την πρόσφατη ανεύρεση τμήματος του τέμπλου στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ονουφρίου στην κοιλάδα των Αγίων Τεσσαράκοντα το έτος διορθώνεται σε 1727.

τυρες το 1747 (Εικ. 309, 319)⁸³⁵. Από τη Γ. Φουκανέλη έχει τεκμηριωθεί και ένα τέταρτο τέμπλο του μοναχού Συμεών στο παρεκκλήσιο του μετοχίου των Αγίων Αναργύρων του έτους 1734⁸³⁶.

Ένα μεμονωμένο ξυλόγλυπτο προσκυνητάριο κατασκευάστηκε στους Αγίους Πατέρες το έτος 1758, αφιέρωμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικου (Εικ. 111)⁸³⁷. Στον 19^ο αιώνα κατασκευάστηκαν απλά επίπεδα τέμπλα, με ταμπλάδες στον Άγιο Στέφανο (Εικ. 225, 232-233), στον κοιμητηριακό ναό του Αγίου Τρύφωνα (Εικ. 375), στα ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού, Άγιο Ιάκωβο (Εικ. 62-70) και Αγίους Πατέρες (Εικ. 88-90), και στα μικρά παρεκκλήσια των πλευρικών χώρων του Καθολικού, Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (Εικ. 129-130) και Αγίων Ιωακείμ και Άννας (Εικ. 140-141).

5.9 Γενικός μορφολογικός χαρακτήρας

Ο γενικός μορφολογικός χαρακτήρας των κατασκευών των παρεκκλησίων της προϊουστινιάνειας περιόδου εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο των πολύ περιορισμένων δυνατοτήτων παραγωγής με τα διαθέσιμα τοπικά υλικά και την οικοδομική παράδοση όπως φαίνεται από το σωζόμενο παρεκκλήσιο - κυριακό των ασκητών στον πύργο αλλά και τα ερείπια που έχουν ως σήμερα μελετηθεί . Όλα τα παρεκκλήσια της άμεσης περιοχής που ανάγονται σε αυτήν την εποχή, έχουν κτιστεί με την εντόπια οικοδομική πρακτική (Εικ. 17), είναι επαρχιακά και δεν έχουν προθέσεις οποιασδήποτε μνημειακότητας ή καλλιτεχνικής πρόθεσης ακόμη και στην περίπτωση της επισκοπικής εκκλησίας της Φαράν που ίσως αποτελεί το μεγαλύτερο κτίσμα αυτής της περιόδου.

Ο μορφολογικός χαρακτήρας των κατασκευών της ιουστινιάνειας περιόδου (καθολικό, τείχη) λόγω της χρήσης του λαξευτού γρανίτη με τα προσεγμένα αρμολογήματα και τα περιορισμένα ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία, ξεφεύγει από την τοπική παράδοση. Όπως έχουν υποδείξει οι παλαιότεροι μελετητές G. Forsyth και P. Grossmann υπάρχουν σαφείς επιδράσεις στις μορφές, στην τυπολογία και στον τρόπο δομής από αντίστοιχες κατασκευές στη Συρία⁸³⁸. Την ιουστινιάνεια περίοδο υπάρχει σχεδιασμός και προθέσεις μνημειακότητας και διακόσμησης στην εξωτερική μορφή των όψεων των τειχών και του Καθολικού. Τα περιορισμένα διακοσμητικά θέματα παρά τον επαρχιακό χαρακτήρα, εμφανίζονται σε υπέρθυρα στο νότιο τείχος, στη δυτική είσοδο και αλλού. Στο Καθολικό παρά τις επί μέρους βαριές αναλογίες των πλευρών υπάρχουν υπερυψωμένα αετώματα στις προσόψεις με προέχοντα διακοσμητικά γείσα και επιμελημένα δίλοβα παράθυρα (Εικ. 53-54). Οι προ-

⁸³⁵ Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994*, 150-151.

⁸³⁶ Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 218.

⁸³⁷ Ο Πατριάρχης Καλλίνικος είχε εξοριστεί το 1757 στη Μονή του Σινά. Βλ. σχετικά Μπούρας, *Βασιλική και Πατριάρχης Καλλίνικος*, 160-162.

⁸³⁸ Forsyth, *The Church and Fortress*, 3-19.

θέσεις μνημειακότητας της εποχής του 6^{ου} αιώνα γίνονται αντιληπτές περισσότερο στον εσωτερικό διάκοσμο του Καθολικού (ψηφιδωτά, ορθομαρμαρώσεις, ξυλόγλυπτες θύρες) όπου έχουν υιοθετηθεί μορφές της εποχής του αυτοκράτορα Ιουστινιανού.

Για ένα μεγάλο διάστημα μετά τον Ιουστινιανό ο μορφολογικός χαρακτήρας της αρχιτεκτονικής των παρεκκλησίων, αλλά και των υπολοίπων κατασκευών εντός του περιβόλου της Μονής επανέρχεται στα προγενέστερα του Ιουστινιανού τοπικά πλαίσια, χωρίς δηλαδή προθέσεις για μνημειακότητα όπως φαίνεται από το παλαιότερο χρονολογημένο παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου του 10^{ου} αιώνα (Εικ. 179). Οι απλές μορφές των αδιάρθρωτων τοίχων, τα μικρά ανοίγματα με συνήθως οριζόντια υπέρθυρα, τα απλά χωμάτινα δώματα, η απουσία προτύλων εκφράζουν απόλυτα τη φτωχική κατασκευή και την απουσία τεχνογνωσίας που είχε παρατηρηθεί και πριν. Όπως φαίνεται οι μορφές των παρεκκλησίων παρέμειναν οι ίδιες κατά τις εκτεταμένες ανακατασκευές κτηρίων και παρεκκλησίων μετά το σεισμό των αρχών του 13^{ου} αιώνα. Εξαιρέση από την παντελή απουσία προθέσεων αποτελούν η ένταξη γείσων από πλίνθινες οδοντωτές ταινίες και τρούλων, άτεχνων σχετικά λόγω της απουσίας σφαιρικών τριγώνων στα ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού και αλλού περί το 12^ο αιώνα που μαρτυρεί μία μεμονωμένη προσπάθεια να ακολουθήσουν εξωτερικά πρότυπα (Εικ. 54-56, 387).

Σε όψιμη εποχή, κατά τον 18^ο αιώνα, οι συνθήκες και οι δυνατότητες βελτιώνονται, χωρίς όμως να υπάρχει αισθητή βελτίωση στην επεξεργασία των όψεων και τον εμπλουτισμό των μορφολογικών στοιχείων. Ο τεχνίτης Φιλόθεος, που καταγόταν από την περιοχή της πρωτεύουσας, εισήγαγε στη Μονή επί μέρους μορφές από την αρχιτεκτονική της Κωνσταντινούπολης όπως φεγγίτες πάνω από τα παράθυρα στην περιοχή του νέου ορόφου του προϊουστινιάνειου Πύργου (Σχ. 4) και του Δικαιάτου (Σχ. 7), που δεν σώζονται όμως σήμερα γιατί αυτά τα κτήρια είτε υπέστησαν ανάπλαση τον 19^ο αιώνα είτε κατεδαφίστηκαν. Οι μεμονωμένοι φεγγίτες με ημικυκλικό υπέρθυρο που εμφανίστηκαν για μοναδική φορά στο παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων το 1747 ανήκουν επίσης στο έργο του Φιλόθεου (Εικ. 304-305)⁸³⁹.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα υπό την επίδραση του κυρίαρχου την περίοδο αυτή νεοκλασικισμού και εκλεκτικισμού και του περιορισμένου απόηχου που είχε στο Σινά εμφανίζονται στοιχειώδεις προσπάθειες παραγωγής απλοποιημένων μορφών και εκλεκτικών στοιχείων στις όψεις δύο παρεκκλησίων. Εμφανίζονται οξυκόρυφα ανοίγματα και απλοποιημένα στοιχεία μπαρόκ πάνω από το αέτωμα, περιορισμένα τραβηκτά επιχρίσματα, απλοποιημένες κυφώσεις στα άκρα των όψεων και πλαίσια γύρω από τα ανοίγματα. Οι περιορισμένες αυτές τάσεις με λαϊκό χαρακτήρα υλοποιήθηκαν στα παρεκκλήσια του Αγίου Στέφανου εντός της Μονής και εκτός Μονής στο κοιμητηριακό συγκρότημα του παρεκκλησίου του Αγίου Τρύφωνα και τα δύο του τέλους του 19^{ου} αιώνα (Εικ. 220, 380). Στις πτέρυγες κατοικίας εντός της Μονής

⁸³⁹ Βλ. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων.

ανατολικά και δυτικά έγιναν αναπλάσεις των όψεων. Σε αυτό ενδεχομένως συνέβαλαν η προγενέστερη κατασκευή του νεοκλασικού ξενώνα⁸⁴⁰ και μίας πύλης χρονολογημένης το 1863⁸⁴¹ από τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο ακριβώς έξω από τη δυτική είσοδο της Μονής όπως και του τριόροφου κωδωνοστασίου μέσα στη Μονή το 1871 από Τηνιακούς τεχνίτες (Εικ. 6-7)⁸⁴² αλλά και η ανέγερση κτισμάτων της Μονής εκτός του Σινά όπως των Μετοχίων στο Κάιρο και στη Ραϊθώ⁸⁴³.

⁸⁴⁰ Koufopoulos, Myriantheos, *Masterplan*, 70, Fig.4.90-4.91.

⁸⁴¹ Koufopoulos, Myriantheos, *Masterplan*, 68, Fig.4.78 - 4.80.

⁸⁴² Η κτητορική επιγραφή του κωδωνοστασίου σε Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 276, σημ.40.

⁸⁴³ Στο Σιναϊτικό Μετόχι στη Ραϊθώ τόσο ο ναός του Αγίου Γεωργίου που φέρει κτητορική επιγραφή του έτους 1878 και η περίπου σύγχρονη πτέρυγα κατοικίας έχουν ανάλογα μορφολογικά στοιχεία. Εκλεκτικά στοιχεία πιο στυλιζαρισμένα παρουσιάζονται στο Μετόχι Καΐρου με πρότυπο χρονολογημένο στο διάστημα 1893-1899.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟ ΧΡΟΝΙΚΟ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

6.1 Θέματα ορολογίας

Από τη μελέτη των πηγών για τα παρεκκλήσια της Μονής Σινά προκύπτουν μερικά πρώτα συμπεράσματα για τη χρήση του όρου «παρεκκλήσιον» στο Βυζάντιο που παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω.

Σύμφωνα με πρόσφατες επιστημονικές μελέτες προκύπτει ότι ο όρος παρεκκλήσιο δεν συνηθίζεται στις βυζαντινές πηγές. Πιο συνήθεις ήταν οι όροι «εὐκτήριον» ή «εὐκτήριος οἶκος». Επιπροσθέτως οι λειτουργικές πηγές χρησιμοποιούν όρους όπως «μαρτύριον» ή «προφητεῖον»⁸⁴⁴.

Ο Θεοδώρητος Κύρρου όταν περιγράφει, γύρω στα μέσα του 5^{ου} αιώνα το πρώτο παρεκκλήσιο που είχε ανεγείρει ο Ιουλιανός στην Αγία Κορυφή στο Σινά τον 4^ο αιώνα χρησιμοποιεί τον όρο «ἐκκλησία»⁸⁴⁵. Στη διήγηση του Αμμωνίου που περιγράφει την εκκλησία των ασκητών στην προϊουστινιάνεια περίοδο χρησιμοποιείται ο όρος «κυριακόν»⁸⁴⁶ αλλά σπανιότερα και «ἐκκλησία»⁸⁴⁷. Στο *Διήγημα* του Νείλου ενδεχομένως του 5^{ου} αιώνα χρησιμοποιείται για τον χώρο όπου εκκλησιάζονταν οι ασκητές της Βάτου ο όρος «ἐκκλησία»⁸⁴⁸. Ομοίως από τον ιστορικό Προκόπιο η σχετικά μεγάλη βασιλική που έκτισε ο Ιουστινιανός στο Σινά αναφέρεται ως «ἐκκλησία»⁸⁴⁹. Τον 6^ο αιώνα το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου αναφέρεται ως «μαρτύριον»⁸⁵⁰. Τον 13^ο αιώνα το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου μέσα στο Καθολικό αναφέρεται ως «ναός»⁸⁵¹. Από τον 16^ο αιώνα σε ότι αφορά το Σινά και εξής στις ελληνικές πηγές παράλληλα με τον όρο ναός⁸⁵² γενικεύεται η χρήση των όρων «παρακλήσιον»⁸⁵³, «παρεκκλησίδιον» και «παρεκκλήσιον»⁸⁵⁴. Ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων τον 17^ο αιώνα αναφέρεται στα «παρεκκλήσια του Καθολικού» όρος που παγιώνεται ως σήμερα⁸⁵⁵. Αξίζει να αναφερθεί και ενθύμηση-αφορισμός του 1675 σε αφιέρωση εικόνας «έν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας καὶ ἀκαταφλέκτου βάτου»⁸⁵⁶. Τέ-

⁸⁴⁴ Marinis, *Architecture and Ritual*, 77.

⁸⁴⁵ *Γεροντικόν του Σινά*, 20, 210.

⁸⁴⁶ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 196, 213, 216, 217.

⁸⁴⁷ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 216, 224, 226.

⁸⁴⁸ *Μαρτυρολόγιον του Σινά*, 292.

⁸⁴⁹ Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, 168-169.

⁸⁵⁰ Ševčenko, *Inscriptions*, 257, 263.

⁸⁵¹ Dmitrievski, *Τυπικά*, 412-13

⁸⁵² Παΐσιος, *Ιστορία*, 188.

⁸⁵³ Παΐσιος, *Ιστορία*, 181.

⁸⁵⁴ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 154, 176.

⁸⁵⁵ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 196.

⁸⁵⁶ *Σινά και Σκευοφυλάκιο*, 180-181. Η αδημοσίευτη επιγραφή βρίσκεται σε χαρτί κολλημένο σε τρίπτυχο που εκτίθεται στο Σκευοφυλάκιο της Μονής Σινά και αναφέρει: «έτοῦτο τὸ σφαιλιστάρι υπάρχει ἐκ τῶν ἐμοῦ νικηφόρου ἱερομο/νάχου τοῦ μπῶ. καὶ ἀφιέρωσα αὐτῷ εἶναι αἰώνιως μέσα / ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας καὶ ἀκαταφλέκτου βάτου. καὶ ὁ ξενόσας αὐτὸ / ἀπεκὶ καὶ δέν θελήσι νὰ τὸ ἀφίσι νὰ εἶναι πάντα ἐκὶ μέσα / νὰ εἶναι ἀσυγχώρητος καὶ ἀφορισμένος καὶ μετὰ θάνατον / ἄλιτος καὶ ἀναθεματισμένος παρὰ τοῦ πατρὸς υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. καὶ / ἢ μερὶς αὐτοῦ ἔστω μετὰ τοῦ

λος στην επιγραφή του 1761 το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων αναφέρεται ως «Ὁ Θεῖος οὗτος Ναὸς τῶν ἀποστόλων»⁸⁵⁷.

6.2 Το οικοδομικό χρονικό των παρεκκλησίων. Συμπεράσματα

Τα παρεκκλήσια της Μονής Σινά είναι σχετικά μικρά σε μέγεθος μονόχωρα κτίσματα, θολοσκεπή ή επιπεδόστεγα που ανεγέρθηκαν μέσα σε μία μεγάλη χρονική περίοδο, από τον 4^ο πιθανότατα αιώνα, στον 6^ο αιώνα καθώς και κατά τους αιώνες που ακολούθησαν ως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι προτεινόμενες χρονολογήσεις των παρεκκλησίων έγιναν με συνδυασμό των πηγών, της τυπολογίας, και των τρόπων δομής (παρεκκλήσιο Κοιμήσεως), βάσει επιγραφών όπου σώθηκαν (παρεκκλήσια Αγίου Στεφάνου, Αγίου Θεοδώρου, Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Αρχάγγελου Μιχαήλ, Αγίων Αποστόλων, β') και λαμβάνοντας υπόψη όπου υπήρχαν τοιχογραφίες (παρεκκλήσια Προφήτου Μωυσέως, Αγίων Αποστόλων).

Το μοναστήρι του Σινά αποτελεί ένα μοναδικό παράδειγμα πρώιμου οχυρωμένου κοινοβίου με συνεχή ζωή από τον έκτο αιώνα, όταν ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, ως σήμερα. Όμως οι ιουστινιάνειες οχυρωματικές κατασκευές του σχεδόν τετράγωνου περιβόλου περιέκλεισαν κτίσματα - λείψανα μιας προϋπάρχουσας μοναστικής κοινότητας που φαίνεται να ήκμασε στο Σινά στην περιοχή γύρω από το προσκύνημα της Ακαταφλέκτου Βάτου τουλάχιστον από το δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. Από αυτά ιδιαίτερη σημασία έχει ένας μικρός σχετικά οχυρωματικός πύργος, εντόπιας οικοδομικής παράδοσης. Η παρούσα έρευνα ταύτισε το σημερινό παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, που βρίσκεται στον όροφο του πύργου, με το άγνωστο «Κυριακόν» των αναχωρητών του 4^{ου} αιώνα, που από τις πηγές ήταν αφιερωμένο στη Θεοτόκο (Σχ. 30-31)⁸⁵⁸. Το Κυριακό του Πύργου της Βάτου συνδέεται με τις αναφερόμενες στις πηγές επιδρομές κατά των ασκητών. Έτσι το αρχαιότερο παρεκκλήσιο της Μονής Σινά, τουλάχιστον ως προς τη θέση, φαίνεται να είναι η Κοίμηση της Θεοτόκου, που πρέπει να είχε φάση επισκευής του 6^{ου} αιώνα στο εσωτερικό του (Σχ. 26, 28). Ο Πύργος και το εντός του Κυριακό ενδεχομένως υπήρχαν περί το 362-63, την εποχή της επίσκεψης του Σύρου μοναχού Ιουλιανού στο Σινά, κτήτορα ενός πολύ μικρού πρώτου παρεκκλησίου της Αγίας Κορυφής (Πιν. 1)⁸⁵⁹.

Η σύνδεση του προϊουστινιάνειου Πύργου και συνακόλουθα του Κυριακού με την Αγία Ελένη που υπήρχε στην προφορική παράδοση της Μονής τον 17^ο αιώνα⁸⁶⁰, δεν μπορεί για την ώρα να επιβεβαιωθεί. Δεν αποκλείεται όμως ο Πύργος να είχε ανεγερθεί «την εποχή της Αγίας Ελένης» δηλαδή στον 4^ο αιώνα. Φαίνεται λοι-

Ἰοῦδα ἀμὴν :- / 1675 ὀκτωβρίου 26. / νικηφόρος σιναΐτης». Η μεταγραφή διορθώθηκε από τον Γ. Φουστέρη.

⁸⁵⁷ Ἀμαντος, *Ἱστορία*, 65. Για το πλήρες κείμενο της επιγραφής βλ. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων.

⁸⁵⁸ Ευτύχιος, *Χρονικά*, 275-277.

⁸⁵⁹ Παναγιωτίδη κ.ά., *Ανασκαφή*, 76.

⁸⁶⁰ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 99, 147, 152, 163.

πόν ότι το παρεκκλήσιο που είχε συναντήσει η Αιθερία περί το 383-84 βρισκόταν μέσα στον πύργο και μάλιστα στον όροφο του. Πέραν της αξιόπιστης αναφοράς του Πατριάρχη Ευτύχιου στον 10^ο αιώνα και των αρχαιολογικών καταλοίπων του Πύργου, ο προσανατολισμός του, αποτελεί μία ακόμη ισχυρή ένδειξη για την ύπαρξη «Κυριακού» στο εσωτερικό του (Σχ. 30-31). Ο πύργος της κοιλάδας της Βάτου αποτελούσε το κεντρικό κτίσμα της σκήτης των ασκητών γύρω από το οποίο αναπτυσσόταν ομάδα βοηθητικών κτηρίων και εργαστηρίων που προστατεύονταν από περίβολο (Σχ. 31) όπως συνέβαινε και αλλού⁸⁶¹. Στον, υποκείμενο στο Κυριακό, θολωτό χώρο φαίνεται ότι βρισκόταν μικρή αποθήκη των λιγοστών προμηθειών των ασκητών ενώ αργότερα, στις αρχές του 7^{ου} αιώνα ο ίδιος χώρος μαρτυρείται ως ελαιοθήκη της ιουστινιάνειας Μονής με αφορμή το θαύμα του «βλύσσοντος ελαίου». Στην ευρύτερη περιοχή του Σινά, στο όρος Umm Shommer και στην πολίχνη της Φαράν έχουν ως σήμερα εντοπιστεί δύο ακόμη μικροί πύργοι περίπου αυτής της εποχής ή λίγο μεταγενέστεροι με παρεκκλήσιο υπερυψωμένο ή σε όροφο (Πιν. 22-23)⁸⁶².

Όπως ήδη αναφέρθηκε στην προϊουστινιάνεια περίοδο, ανάγεται το γνωστό μικρό παρεκκλήσιο του Σύρου μοναχού Ιουλιανού στην Αγία Κορυφή (Πιν. 1). Ένα τρίτο παρεκκλήσιο που αναφέρεται από τις πηγές ότι υπήρχε στην προϊουστινιάνεια περίοδο στο οροπέδιο του Προφήτη Ηλία στο Χωρήβ δεν έχει επαρκώς τεκμηριωθεί. Από τα εκεί σωζόμενα παρεκκλήσια μπορεί να αναχθεί γενικά προ του 7^{ου} ή και στον 6^ο αιώνα το παρεκκλήσιο του Προφήτη Ελισσαίου (Πιν. 6). Ενδέχεται ένα άλλο παντελώς άγνωστο μικρό μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο στο όρος της Αγίας Επιστήμης να ανάγεται στην προϊουστινιάνεια περίοδο (Πιν. 15). Συμπερασματικά τα προϊουστινιάνεια παρεκκλήσια ήταν κατασκευές μικρής κλίμακας με τοιχοποιίες και θόλους με χρήση της ντόπιας απλής σχετικά οικοδομικής με χρήση αργών λίθων και συνδετικού υλικού από χώμα.

Η μεγάλη εποχή στο Σινά ξεκίνησε στην 6^η δεκαετία του 6^{ου} αιώνα με τα έργα του Ιουστινιανού στην κοιλάδα της Βάτου για την κατασκευή των τειχών, της βασιλικής και των υπολοίπων κτισμάτων (Πιν. 16-17) και παράλληλα στην Αγία Κορυφή του Δεκαλόγου στο Όρος του Μωυσέως με την ανέγερση της βασιλικής (Πιν. 2α-β). Στην κοιλάδα της Βάτου η χωροθέτηση στη συνέχεια του ιουστινιάνειου κτηριακού συγκροτήματος του Καθολικού που σώζεται σχεδόν ανέπαφο και των αρχικών περιμετρικών πτερύγων μέσα στον οχυρωμένο περίβολο, ήταν ιδιόμορφη λόγω ακριβώς της ύπαρξης του προϊουστινιάνειου πύργου, του προσκυνήματος της Βάτου στα ανατολικά του πύργου αλλά και της μορφολογίας του εδάφους που παρουσίαζε έντονη υψομετρική διαφορά κατά τον άξονα βορρά - νότου και βραχύδες έξαρμα στα νοτιοδυτικά του Καθολικού όπου βρισκόταν ο πύργος (Σχ. 16-17).

Αναμφίβολα ο επιμελημένος σχεδιασμός της βασιλικής και των παστοφοριών – παρεκκλησίων της Μονής επιβεβαιώνει ένα αυτοκρατορικό έργο με προθέ-

⁸⁶¹ Walters, *Monastic Archaeology*, 16, βλ. μοναστήρι του Αγίου Επιφανίου στην Άνω Αίγυπτο με τετράγωνο σε κάτοψη πύργο στο κέντρο.

⁸⁶² Dahari, *Monastic Settlements*, 96, 126.

σεις. Τα προέχοντα παστοφόρια εκατέρωθεν της αψίδας του ιερού του Καθολικού του Σινά, πιθανότατα σχεδιάστηκαν με τρόπο ώστε να αναδεικνύουν τη θέση της Βάτου όπως τη διέσωζε η τοπική παράδοση. Φαίνεται ότι εξαρχής κτίστηκαν και λειτούργησαν ως παρεκκλήσια των Αγίων Ιωάννου του Προδρόμου και Ιακώβου του Αδελφοθέου όπως προκύπτει από τις ημικυκλικές κόγχες τους (Σχ. 52, 62) και τουλάχιστον μία κατά χώραν σωζόμενη παλαιοχριστιανική αγία τράπεζα (Σχ. 61)⁸⁶³.

Όπως αναφέρθηκε ο διάκονος Ιωάννης που απεικονίζεται στο ψηφιδωτό της Μεταμορφώσεως στο Καθολικό σε μετάλλιο χωρίς φωτοστέφανο, δηλαδή βρισκόταν εν ζωή, (Εικ. 13), έχει εκ νέου από τους σύγχρονους ερευνητές ταυτιστεί με τον Ιωάννη της Κλίμακος και σε αυτόν έχει ξανά ορθά αποδοθεί η πνευματική πατρότητα της σύνθεσης και των πολλαπλών θεολογικών μηνυμάτων του σημαντικού αυτού καλλιτεχνικού έργου που είχε ολοκληρωθεί περί το 565⁸⁶⁴.

Στα πλαίσια της παρούσας έρευνας μέσα από τα κείμενα της *Κλίμακος*⁸⁶⁵ ανιχνεύεται η προγενέστερη αποστολή του τότε μοναχού Ιωάννου, σε κοινόβιο της Αιγύπτου, κοντά την Αλεξάνδρεια, ενδεχομένως στα πλαίσια επί τούτου αποστολής του από τους επικεφαλής των αναχωρητών του Σινά για την εκπαίδευση του για την περαιτέρω οργάνωση του κοινοβιακού βίου της νεοσύστατης Ιουστινιάνειας Μονής στο Σινά.

Από την παρούσα έρευνα προτείνεται ότι η παραγγελία λυτής ταφικής επιγραφής που μνημονεύει τους Σαράντα όσιους Πατέρες του Σινά και σώζεται στο νότιο παρεκκλήσιο του Καθολικού έγινε από τον τότε πρεσβύτερο Ιωάννη (της Κλίμακος) (Εικ. 93-97) αφού επέστρεψε από το κοινόβιο της Αιγύπτου. Ο Ιωάννης ακόμη προτείνεται ως ο πιθανός μεταφραστής στην ελληνική γλώσσα της *Διήγησης* του Αμμωνίου⁸⁶⁶. Η αποστολή του Ιωάννου στην Αίγυπτο ενδεχομένως αφύπνισε το ενδιαφέρον για τους τοπικούς Σαράντα Μάρτυρες του Σινά⁸⁶⁷. Ομοίως το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου που σώζει αγία τράπεζα του 6^{ου} αιώνα, πρέπει να ολοκληρώθηκε στα τέλη του 6^{ου} αιώνα, και όπως προτάθηκε στην παρούσα εργασία συνδέεται, ενδεχομένως, με τα έργα οργάνωσης της Μονής που ανέλαβε επί της ηγουμένηας του Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος πιθανότατα λίγο αργότερα (Σχ. 70-79). Η δημιουργία του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου, πιθανότατα επί του αυτοκράτορα Μαυρικίου (582-602) ανάμεσα στα δύο ανατολικά παρεκκλήσια αναβάθμισε ακόμη περισσότερο το ρόλο των ανατολικών παρεκκλησίων στη λειτουργική ζωή του Κα-

⁸⁶³ Mathews, *Early Churches*, 106. Σε τυπολογικό πίνακα δεκατριών βασιλικών της βόρειας Συρίας φαίνεται ότι τα παστοφόρια δεν έχουν ημικυκλική κόγχη στον ανατολικό τους τοίχο.

⁸⁶⁴ Βλ. Κεφάλαιο 2.3.2. Την υπόθεση επανέφερε η καθ. Μ. Παναγιωτίδη (Υπό δημοσίευση έρευνα). Η ταύτιση του διακόνου Ιωάννου στο ψηφιδωτό του 6^{ου} αιώνα με τον Ιωάννη τον Σιναΐτη της Κλίμακος είχε προταθεί παλαιότερα από τον Benešević, *Sur la date de la mosaïque*, 167-168 σε αντιδιαστολή με την επικρατούσα άποψη ότι ο Ιωάννης ήκμασε στο δεύτερο μισό του 7^{ου} αιώνα.

⁸⁶⁵ *Κλίμαξ* 2, Λόγος Δ', 26.

⁸⁶⁶ Βλ. Κεφάλαιο 2, όπου αναπτύσσεται η πιθανότητα ο πρεσβύτερος Ιωάννης που υπογράφει τη μετάφραση του κειμένου της *Διήγησης* του Αμμωνίου από τα κοπτικά στα ελληνικά να ήταν ο Ιωάννης της Κλίμακος κατά την αποστολή του στην Αίγυπτο.

⁸⁶⁷ Βλ. Κεφάλαιο 2.

θολικού. Όπως φαίνεται από το μεταγενέστερο τυπικό του 1214 είχαν τότε αποκρυσταλλωθεί οι κυκλικές λιτανείες στο Καθολικό (Σχ. 49)⁸⁶⁸.

Αξίζει να σημειωθεί ότι την εποχή αυτή ο Ιωάννης της Κλίμακος (Εικ.13), ως ηγούμενος πλέον της Μονής Σινά, και οργανωτής του κοινοβιακού βίου, πιθανότατα ανέλαβε να υλοποιήσει και τη σύνδεση της Μονής με την Αγία Κορυφή με την κατασκευή της κλιμακωτής λίθινης ανόδου από περίπου 3000 σκαλοπάτια (Εικ. 8-9). Αυτό φαίνεται από μία γνωστή επιγραφή της πρώτης περιόδου της ζωής της Μονής, την κτητορική επιγραφή της δεύτερης πυλίδας στον Προφήτη Ηλία, που αναφέρει τον Ιωάννη ως ηγούμενο της Μονής Σινά (Εικ. 10-12). Η παρούσα έρευνα πρότεινε και το συσχετισμό της συγγραφής της *Ουρανοδρόμου Κλίμακας*, του βιβλίου με τα τριάντα κεφάλαια, για την πνευματική τελείωση του μοναχού, από τον Ιωάννη με την παράλληλη κατασκευή της υλικής κλίμακας για την επίπονη ανάβαση από την Μονή στην Αγία Κορυφή⁸⁶⁹. Αυτό επιβεβαιώνει την υψηλή θεωρητική κατάρτιση και τη γνώση της πλατωνικής φιλοσοφίας που κατείχε ο Ιωάννης που όταν αντήλλαξε τον κόσμο με την έρημο του Σινά σε ηλικία δεκαέξι ετών παρουσιάζεται ως «σοφίας έγκυκλιου πεῖραν έσχηκώς» από όπου και η επωνυμία Σχολαστικός, «Ιωάννης ο επίκλην Σχολαστικός»⁸⁷⁰.

Συνακόλουθα η παρούσα έρευνα συμβάλει στην αποκάλυψη του άγνωστου κτητορικού έργου του ηγουμένου της Μονής και συγγραφέα Αγίου Ιωάννου Σιναΐτου, της Κλίμακος και συμβάλει στην υποστήριξη της παλαιότερα παραδεκτής πρώιμης χρονολόγησης του χρόνου ζωής του (525-600 ή 605)⁸⁷¹.

Βέβαιο είναι ότι στα τέλη του 6^{ου} αιώνα, πέραν των παρεκκλησίων του προΐουστινιάνειου πύργου και του Καθολικού είχαν κτιστεί δύο ή το πολύ τέσσερα παρεκκλήσια διάσπαρτα μέσα στη Μονή. Ίσως το πιο σημαντικό ήταν το αναφερόμενο σε επιγραφή ως «μαρτύριον» του Αγίου Στεφάνου⁸⁷². Σύμφωνα με την παράδοση όπως τη διέσωσε ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων, το παρεκκλήσιο είχε κτήτορα πιθανότατα τον αρχιτέκτονα του έργου και διάκονο Στέφανο Αϊλίσιο⁸⁷³. Το παρεκκλήσιο σώζεται μέσα στη Μονή παρότι εκτεταμένα ανακατασκευασμένο στα τέλη του 19^{ου} ή στις αρχές του 20ού αιώνα (Σχ. 99, 107, 153). Το μικρό θολωτό Παρεκκλήσιο στο

⁸⁶⁸ Η χρονολόγηση προτείνεται με βάση νόμισμα του αυτοκράτορα Μαυρικίου που βρέθηκε κατά τη διάρκεια σωστικών εργασιών στα θεμέλια του ανατολικού τοίχου και τέθηκαν υπ'όψιν μας από τη Μονή.

⁸⁶⁹ Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου της Κλίμακος*, 88-89.

⁸⁷⁰ *Κλίμαξ*, Εισαγωγή, 1. Η αντιστοιχία της «ουρανοδρόμου» με την «υλική κλίμακα» θα μπορούσε να παραπέμπει στο «νοητό» και «αισθητό κόσμο» της πλατωνικής φιλοσοφίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο επιγραφές που προτείνεται ότι συνδέονται με τον Ιωάννη είναι από τις ελάχιστες επιγραφές της πρώτης περιόδου που στερούνται ορθογραφικών λαθών. Στα πλαίσια αυτά θα πρέπει να εξεταστεί τυχόν σχέση του τότε διακόνου Ιωάννη και με τη σύνταξη των επιγραφών του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας.

⁸⁷¹ Σάκκος, *Περί Αναστασίων*, 179-185, 237. Ο Σάκκος πραγματεύεται την αξιοπιστία των διηγήσεων του Αναστασίου, μοναχού διηγηματογράφου Β' σε σχέση με το χρόνο που έζησε ο Ιωάννης της Κλίμακος και αποκαθιστά την πρώιμη χρονολόγηση του βίου του τελευταίου (525-600).

⁸⁷² Marinis, *Architecture and Ritual*, 25. "Μαρτύριο" με την έννοια του ιερού χώρου ενός μάρτυρα και όχι του βίου του.

⁸⁷³ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 162.

μέσον του νότιου τείχους με ανεικονικό ζωγραφικό διάκοσμο έχει πλήρως διασωθεί στην αρχική μορφή του 6^{ου} αιώνα αλλά δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν στοιχεία για τον κτήτορα και την αρχική αφιέρωση του (Σχ. 94, 92, 153). Ενδεχομένως το χαμένο παρεκκλήσιο του Αγίου Θεοδώρου, από το οποίο σώθηκε η κτητορική επιγραφή ενσωματωμένη σε μεταγενέστερο υπέρθυρο, βρισκόταν σύμφωνα με υπόθεση που προτείνεται στην παρούσα εργασία, στο μέσον περίπου του ανατολικού τείχους στην περιοχή που καταλαμβάνει η μεσαιωνική Τράπεζα της Μονής. Σύμφωνα με τη σχετική επιγραφή κτήτορες του ήταν δύο, ο αρχιδιάκονος Στέφανος, πιθανότατα ο αρχιτέκτονας της βασιλικής και του κάστρου, και ο πρεσβύτερος Γερόντιος (Σχ. 126, 153). Κατά την πρώιμη ζωή της Μονής δεν μπορεί να αποκλειστεί ούτε όμως να επιβεβαιωθεί πλήρως, τυχόν ύπαρξη παρεκκλησίου των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στη νοτιοανατολική γωνία της Μονής, πράγμα που υποστηρίζεται από την ύπαρξη εγκαυστικής εικόνας των αγίων του 7^{ου} αιώνα αλλά κυρίως τη βεβαιωμένη από μεταγενέστερες πηγές θέση του παρεκκλησίου στη χαμηλότερη στάθμη της ΝΑ γωνίας της Μονής (Σχ. 98, 153).

Συμπερασματικά ο πύργος των αναχωρητών του 4^{ου} αιώνα κτίστηκε εξαρχής με ένα παρεκκλήσιο, το Καθολικό με δύο ενώ σύντομα προστέθηκε και το παρεκκλήσιο της Βάτου και η ιουστινιάνεια Μονή του 6^{ου} αιώνα με δύο ως τέσσερα, εφόσον οι υποθέσεις της παρούσας έρευνας είναι ορθές. Λόγω της ισχυρής και ζωντανής παράδοσης και συνεχούς χρήσης τα παρεκκλήσια διατηρηθήκαν ως τις μέρες μας στο μεγαλύτερο τους ποσοστό. Ενώ είναι βέβαιο από τις πηγές ότι ο αρχικός κοιμητηριακός περίβολος βρισκόταν στον κήπο της Μονής περίπου στη σημερινή θέση, άγνωστο παραμένει αν υπήρξε στον 6^ο αιώνα στη θέση αυτή αυτοτελές κοιμητηριακό παρεκκλήσιο (Σχ. 129)⁸⁷⁴.

Στους αιώνες που ακολούθησαν μετά την αραβική κατάκτηση τον 7^ο αιώνα το μνημειακό οχυρωμένο συγκρότημα εξελίχτηκε πολλαπλά με δυναμικό τρόπο με αλληπάλληλες προσθήκες και επισκευές αποκτώντας ένα συνεκτικό ιστό με μια ιδιόμορφη μορφή οικιστικής διάταξης με πολλές αυλές, δαιδαλώδη διαβατικά και σύνθετες προσπελάσεις, παρόμοια με τα οικιστικά σύνολα της ανώνυμης αρχιτεκτονικής (Σχ. 4,6,7,9).

Για την εποχή από τις αρχές του 7^{ου} ως τον 10^ο αιώνα δεν εντοπίστηκαν στοιχεία για την οικοδομική δραστηριότητα και την ανέγερση παρεκκλησίων τουλάχιστον μέσα στη Μονή Σινά, πράγμα που συμβαδίζει με τη γενικότερη απομόνωση της Μονής. Υφίστανται στοιχεία για το διάκοσμο της αψίδας του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου με ψηφιδωτό διάκοσμο πιθανότατα του 9^{ου} αιώνα. Επίσης έχουν διατυπωθεί υποθέσεις για την πιθανή κατασκευή ενεπίγραφων θυρόφυλλων στη βόρεια θύρα του ίδιου παρεκκλησίου στον 10^ο αιώνα.

Με βεβαιότητα μπορεί να προσδιοριστεί ότι στα τέλη του 10^{ου} αιώνα κτίστηκε το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου με κτήτορα τον Γεωργιανό ιε-

⁸⁷⁴ Κλίμαξ, Λόγος Δ', 29 και Γεροντικόν του Σινά, 206-207, όπου το κοιμητήριο αναφέρεται «πλησίον του κάστρου».

ρέα Κύριο πιθανότατα εν μέρει πάνω στο νότιο πύργο του Καθολικού και εν μέρει πάνω στο πέρασμα στα νότια (Σχ.88). Παράλληλα, από τον ίδιο μοναχό, ανεγέρθηκε ξενώνας πάνω από τον νάρθηκα του Καθολικού για την στέγαση των Αράβων προσκυνητών που αναφέρεται ότι διανυκτέρευαν εντός του ναού, ενδεχομένως στους πλευρικούς χώρους του Καθολικού. Η πληροφορία αυτή αποτελεί την πρώτη μαρτυρία για ανέγερση παρεκκλησίου μετά τον 6^ο αιώνα και αποκαλύπτει την έλλειψη επαρκών χώρων φιλοξενίας στη Μονή που οδήγησε στη διανυκτέρευση κάποιας ομάδας μοναχών ή προσκυνητών μέσα στο Καθολικό⁸⁷⁵.

Φαίνεται λοιπόν ότι για ένα μεγάλο διάστημα από τον 7^ο ως τον 12^ο ή τον 13^ο αιώνα δεν φαίνεται να κατασκευάζονται παρεκκλήσια εκτός από το μεμονωμένο παράδειγμα του 10^{ου} αιώνα. Μετά τους διωγμούς του Χαλίφη Χάκημ (996-1020) στην Αίγυπτο και Παλαιστίνη ο απόηχος των οποίων είχε φθάσει στο Σινά⁸⁷⁶ συντελέστηκε σταδιακά αύξηση του αριθμού των μοναχών και των προσκυνητών στο Σινα. Σε αυτό συνετέλεσε η διάδοση της τιμής προς την Αλεξανδρινή μάρτυρα Αγία Αικατερίνα, τα λείψανα της οποίας φυλάσσονταν στο Καθολικό της Μονής, με τον Συμεών τον Πεντάγλωσσο που ταξίδεψε από το Σινά στη Δύση στον 11^ο αιώνα και τους δυτικούς προσκυνητές⁸⁷⁷.

Είναι γνωστό ότι το αργότερο στις αρχές του 12^{ου} αιώνα πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη μετασκευή παλαιοχριστιανικού κτίσματος δυτικά του Καθολικού, ίσως της τράπεζας σε τζαμί (Εικ. 387)⁸⁷⁸. Προέκυψε έτσι η ανάγκη μεταφοράς της τράπεζας στην ανατολική πλευρά σε αντικατάσταση κάποιου άλλου σημαντικού κτηρίου, ίσως του προγενέστερου παρεκκλησίου του Αγίου Θεοδώρου η ύπαρξη του οποίου έχει υποστηριχθεί αναλυτικά παραπάνω.

Άγνωστο παραμένει κατά πόσον εντάχθηκαν παρεκκλήσια στους πλευρικούς χώρους του Καθολικού αμέσως μετά τις ενέργειες του Γεωργιανού μοναχού Κυρίκου στα τέλη του 10^{ου} αιώνα. Φαίνεται ότι πρώτα, ενδεχομένως περί τον 12^ο αιώνα, εντάχθηκαν παρεκκλήσια μέσα στο Καθολικό στους χώρους κάτω από τους δυτικούς πύργους του Καθολικού όπως αυτά της Αγίας Μαρίας και των Αγίων Αναργύρων με λάξευση δύο εγγεγραμμένων κογχών στους υφιστάμενους τοίχους και εισαγωγή οριζόντιων ξύλινων οροφών (Σχ.36-38).⁸⁷⁹ Τα δύο αυτά παρεκκλήσια σηματοδοτούν μια νέα αντίληψη για το Καθολικό που φαίνεται ότι σταδιακά μετασηματίζει τους βοηθητικούς χρηστικούς χώρους του σε παρεκκλήσια (Σχ. 86-87).

Εκ παραλλήλου φαίνεται ότι, τουλάχιστον από τον 12^ο ή τον 13^ο αιώνα το αργότερο, ξεκίνησε η δημιουργία των υπόλοιπων τεσσάρων παρεκκλησίων στους

⁸⁷⁵ Δεν αναφέρεται τυχόν σχέση της εγκοίμησης προσκυνητών στο ναό με τυχόν θεραπεία από νόσο όπως γινόταν στα αρχαία Ασκληπιεία.

⁸⁷⁶ Άμαντος, *Ιστορία*, 31.

⁸⁷⁷ Άμαντος, *Ιστορία*, 34.

⁸⁷⁸ Άμαντος, *Ιστορία*, 32.

⁸⁷⁹ Galavaris, *Sinaitic Manuscripts*, 131, σημ. 35. Μία προσπάθεια να παραλληλιστούν τα θέματα της οροφής του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίας με θέματα από χειρόγραφα της εποχής του 12^ο αιώνα είχε γίνει από τον Γ. Γαλάβαρη όπου συγκρίνει με θέματα από χειρόγραφα της εποχής του 12^{ου} αιώνα ενδεχομένως δίνει ένα *terminus ante quem*.

πλευρικούς χώρους του Καθολικού. Έτσι οι χώροι διαιρέθηκαν και απολαξεύτηκαν λόγω έλλειψης χώρου δύο μόνον κόγχες στον ανατολικό τοίχο του καθενός (Σχ. 32, 81-85). Η διαδικασία ενδεχομένως ολοκληρώθηκε το αργότερο στον 13^ο αιώνα (παρεκκλήσια Αγίου Αντύπα, Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, Αγίων Ιωακείμ και Άννας, Αγίου Συμεών Στυλίτη). Εκτός του Καθολικού αυτήν την εποχή πρέπει να κτίστηκε και η πρώτη άγνωστη φάση του παρεκκλησίου των Αγίων Πέντε Μαρτύρων στα ανατολικά του κεντρικού πυρήνα για το οποίο σώθηκε επιστύλιο του τέλους του 12^{ου} αιώνα με σκηνές από τα θαύματα του Αγίου Ευστρατίου.

Σημείο καμπής για τη Μονή Σινά ήταν ο καταστροφικός σεισμός του 1201⁸⁸⁰. Φαίνεται ότι αμέσως μετά κτίστηκαν ή ανακατασκευάστηκαν και παρεκκλήσια εκτός του Καθολικού, μέσα στη Μονή που πιθανώς συνδέονται με την αύξηση του αριθμού των μοναχών, των προσκυνητών και άλλους λόγους. Η δημιουργία παρεκκλησίων τεκμηριώνεται από το μεγάλο αριθμό εικόνων του 13^{ου} αιώνα που σώζονται στη Μονή και οι οποίες κατασκευάστηκαν για να καλύψουν τις ανάγκες των νέων αυτών λατρευτικών χώρων⁸⁸¹.

Εκτός Καθολικού το αργότερο τον 12^ο-13^ο αιώνα κτίστηκε το μεσαιωνικό παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου στον ομώνυμο πύργο του βόρειου τείχους πιθανότατα με χορηγία Γεωργιανών το οποίο στη συνέχεια είχε μια περιπετειώδη οικοδομική ιστορία (Σχ. 4).

Τον 13^ο αιώνα ή και ενωρίτερα κτίστηκε ενδεχομένως το κατεδαφισμένο σήμερα παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων σε επαφή με την εσωτερική πλευρά του βόρειου τείχους ενώ η «πρόθεση» του (ή κόγχη προσευχής που συνδέθηκε με το παρεκκλήσιο) που σώζεται κατά χώραν, δημιουργήθηκε με τοπική απολάξευση μέσα στο ίδιο το τείχος (Σχ. 120β).

Μέσα στο ανατολικό άκρο του νότιου τείχους, σε υφιστάμενο θολωτό ιουστινιάνειο πυργίσκο εντάχθηκε πιθανότατα τον 13^ο αιώνα το μικρό παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου (Σχ. 90, 91, 93). Το ιερό του δημιουργήθηκε με σχετικά πρόχειρη μετασκευή της υφιστάμενης ιουστινιάνειας τοξοθυρίδας. Για το παρεκκλήσιο αυτό ταυτίστηκε μία φορητή εικόνα του 13^{ου} αιώνα με Δέηση με τον Χριστό την Θεοτόκο και τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, που πρέπει να είχε τοποθετηθεί στον ανατολικό του τοίχο. Η ένταξη φορητής εικόνας με τον τρόπο αυτό ως υποκατάστατο τοιχογραφίας παραμένει για την ώρα ως η αρχαιότερη σωζόμενη περίπτωση. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί η παρουσία σπάνιας μορφής ξύλινου κηροστάτη με πέντε βραχίονες κάτω από την εικόνα της Δεήσεως (Σχ. 95). Την ίδια περίπου εποχή ή λίγο ενωρίτερα, πιθανότατα κτίστηκε και το υπερκείμενο παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως με τοιχογραφίες του 13^{ου} αιώνα (Σχ. 96). Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι είναι η πρώτη φορά που δημιουργήθηκαν μέσα στη Μονή επάλληλα παρεκκλήσια.

⁸⁸⁰ Dmitrievski, *Τυπικά*, 415.

⁸⁸¹ Nelson, Collins, *Holy Image*, 145-197.

Δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί πότε ακριβώς κτίστηκαν τα τρία κατασκευασμένα παρεκκλήσια των Αγίων Σεργίου και Βάκχου, των Τριών Ιεραρχών και του Αγίου Δημητρίου που βρίσκονταν κτισμένα στην περιοχή της νότιας πτέρυγας κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς του ιουστινιάνειου τείχους (Σχ. 98). Αυτό των Αγίων Σεργίου και Βάκχου, όπως έχει αναφερθεί, είναι πιθανόν να ιδρύθηκε είτε στον 6^ο-7^ο λόγω της ύπαρξης ομώνυμης εγκαυστικής εικόνας ή το αργότερο τον 13^ο αιώνα λόγω της ύπαρξης και άλλης ομώνυμης μνημειακής εικόνας του 13^{ου} αιώνα⁸⁸². Λόγω της οριστικής απώλειας τους δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για ασφαλέστερη χρονολόγηση τους παρά μόνον αν η ανασκαφική έρευνα δώσει στοιχεία στο μέλλον

Ανακεφαλαιώνοντας στον 13^ο αιώνα υφίστανται πιθανότατα εννέα παρεκκλήσια μέσα στο Καθολικό και περί τα δέκα στην υπόλοιπη Μονή. Ένα μέσα στον προϊουστινιάνειο πύργο (Κοίμηση), ένα πάνω στο νότιο πύργο του Καθολικού (Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος), τρία στο νότιο τείχος (Παρεκκλήσιο νότιου τείχους, Άγιος Νικόλαος, Προφήτης Μωυσής), ένα τουλάχιστον στη νότια πτέρυγα (Άγιοι Σέργιος και Βάκχος), ένα στον πύργο του βόρειου τείχους (Άγιος Γεώργιος), ένα στη βόρεια πτέρυγα (Άγιοι Απόστολοι) και ένα ακόμη στον κεντρικό πυρήνα (Άγιος Στέφανος). Πιθανότατα τον 13^ο αιώνα υπήρχε και το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων λόγω της ύπαρξης του επιστυλίου με σκηνές του βίου του Αγίου Ευστρατίου (Σχ. 154).

Το παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής εντάχθηκε στην κατώτερη στάθμη του προϊουστινιάνειου Πύργου μετά τον 14^ο αιώνα και πάντως πριν τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, στα πλαίσια της ανάμνησης του θαύματος του ελαίου που είχε συντελεστεί στις αρχές του 7^{ου} αιώνα (Σχ. 24). Η παρουσία του παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής η τιμή προς την οποία είναι γνωστό ότι εμφανίζεται από τον 14^ο αιώνα⁸⁸³ επιβεβαιώνει σχέση με Κωνσταντινοπολίτικη παράδοση την εποχή της δημιουργίας του. Παραμένει άγνωστο το κατά πόσον αυτό έγινε απευθείας ή μέσω των μετοχίων της Μονής στην Κρήτη ή αλλού. Δημιουργήθηκε με τον τρόπο αυτό το δεύτερο παράδειγμα επάλληλων παρεκκλησίων μέσα στη Μονή (Σχ. 28).

Τον 15^ο αιώνα εντάχθηκε σε ένα υφιστάμενο δωμάτιο στην περιοχή των δωματίων του δυτικού κεντρικού πυρήνα αιώνα ένα μικρό μονόχωρο παρεκκλήσιο για τους δυτικούς προσκυνητές που έγινε γνωστό ως η Αγία Αικατερίνη των Λατίνων. Το παρεκκλήσιο όντας ευτελής κατασκευή από πλίθρες σύντομα ερειπώθηκε και εγκαταλείφθηκε (Σχ. 109).

⁸⁸² Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, 192, εικ.66.

⁸⁸³ R. Etzeoglou, "Zoodochos Pege", 239-249. Τουλάχιστον ως το 10^ο αιώνα αναφέρεται ως Παναγία εν τη Πηγή. Βλ. και Πάλλας, «Ζωοδόχος Πηγή», 202. Είναι γνωστό ότι η σχετικά μεγάλη διάδοση της τιμής της Παναγίας ως Ζωοδόχου Πηγής και του εικονογραφικού της τύπου, που προέρχεται από το ομώνυμο αγίασμα στην Κωνσταντινούπολη (μεταγενέστερα επονομαζόμενο του Μπαλουκλή), εμφανίστηκε στις αρχές του 14^{ου} αιώνα επί Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328) και σε συνδυασμό με την τιμή της Ζωοδόχου Πηγής στην Κωνσταντινούπολη.

Μετά την ένταξη της Αιγύπτου το 1517 στην οθωμανική αυτοκρατορία, έληξε η απομόνωση της Μονής και κατέστη εφικτή η ελεύθερη επικοινωνία των μοναχών με τον τουρκοκρατούμενο χώρο της ορθόδοξης ανατολής και η προσέλευση προσκυνητών⁸⁸⁴. Κατά τον 16^ο αιώνα όταν πλέον υφίστατο ένας πιο πυκνός, σχεδόν δαιδαλώδης οικιστικός ιστός μέσα στο Μοναστήρι που τεκμηριώνεται στην αναλυτική ελληνική περιγραφή της Μονής του Παΐσιου Αγιαποστολίτου κτίζονται σαφώς τρία νέα παρεκκλήσια στις αυλές. Στη νοτιοανατολική γωνία το παρεκκλήσιο Αρχαγγέλου Μιχαήλ του έτους 1529 (Σχ. 98) και στα δώματα της Μονής τα παρεκκλήσια των Αγίων Αντωνίου και Ιωάννου Προδρόμου (του έτους 1576) (Σχ. 100). Τα δύο τελευταία παρεκκλήσια αποτελούσαν χορηγίες επώνυμων προσώπων. Από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη κατονομάζονται μέσα στη Μονή στα τέλη του 16^{ου} αιώνα δεκαεπτά παρεκκλήσια (Αρχάγγελος Μιχαήλ, Τρεις Ιεράρχες, Άγιος Δημήτριος, Άγιοι Σέργιος και Βάκχος, Άγιος Νικόλαος, Προφήτης Ααρών, Άγιοι Απόστολοι, Άγιος Γεώργιος, Άγιος Στέφανος, Άγιος Αντώνιος, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, Αγία Άννα⁸⁸⁵, Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, Ζωοδόχος Πηγή, Κοίμηση, Άγιοι Πέντε Μάρτυρες, Αγία Αικατερίνη των Λατίνων) (Σχ. 155). Επίσης εκτός της Μονής αναφέρεται ότι υφίσταται τον 16^ο αιώνα και ο μικρός κοιμητηριακός ναός της Παναγίας αλλά η ανέγερση του θα μπορούσε να είχε γίνει και ενωρίτερα (Σχ. 128).

Κατά τον 17^ο αιώνα από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων κατονομάζονται δεκαπέντε παρεκκλήσια εντός της Μονής (Αρχάγγελος Μιχαήλ, Τρεις Ιεράρχες, Άγιος Δημήτριος, Άγιοι Σέργιος και Βάκχος, Άγιος Νικόλαος, Προφήτης Ααρών, Άγιοι Απόστολοι, Άγιος Γεώργιος, Άγιος Στέφανος, Άγιος Αντώνιος, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, Αγία Άννα, Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, Ζωοδόχος Πηγή, Κοίμηση). Δεν γίνεται αναφορά στα παρεκκλήσια των Αγίων Πέντε Μαρτύρων και των Λατίνων –που είχαν προαναφερθεί από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη. Πιθανότατα και τα δύο είχαν ήδη ερειπωθεί (Σχ. 155).

Κατά τον 17^ο αιώνα δεν υπάρχουν μαρτυρίες για ανέγερση άλλου παρεκκλησίου παρά μόνο αναφέρεται η μεμονωμένη επισκευή στα 1676 του ήδη ερειπωμένου παρεκκλησίου των Αρχαγγέλων στη νοτιοδυτική γωνία της Μονής (Σχ.98).

Κατά τον 18^ο αιώνα (1747) πιθανότατα ανακατασκευάζεται το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων στην περιοχή του ανατολικού κεντρικού πυρήνα της Μονής και κατασκευάζεται νέο ξυλόγλυπτο τέμπλο από τον τεχνίτη Φιλόθεο (Σχ. 100). Την ίδια εποχή (1761) μεταφέρεται το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων από τη βόρεια πλευρά, όπου πιθανότατα είχε εν τω μεταξύ ερειπωθεί, σε υφιστάμενο θολωτό χώρο κάτω από τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο (Σχ. 99)⁸⁸⁶. Δημιουργήθηκε με τον τρόπο αυτό το τρίτο κατά σειράν ζεύγος επάλληλων παρεκκλησίων (Σχ. 112).

⁸⁸⁴ Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό διάγραμμα*, 25.

⁸⁸⁵ Δεν εντοπίσθηκαν μέσα στη Μονή στη θέση νότια του Καθολικού ή οποία περιγράφεται από τον Παΐσιο Αγιαποστολίτη και τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων λείψανα παρεκκλησίου της Αγίας Άννας.

⁸⁸⁶ Άμαντος, *Ιστορία*, 65

Η εισαγωγή του μεγάλου τέμπλου του Καθολικού στο Σινά το 1612 σήμανε και την οριστική εγκατάλειψη των ιστορημένων επιστυλίων με το δωδεκάορτο του 11^{ου}-13^{ου} αιώνα⁸⁸⁷. Κυρίως τον 18^ο αιώνα, εποχή μεγάλης δραστηριότητας, ανανεώνεται ο εξοπλισμός και κατασκευάζονται νέα τέμπλα στα παρεκκλήσια κάτω από τους δυτικούς πύργους του Καθολικού, στην Αγία Μαρίνα (Εικ. 155) και τους Αγίους Αναργύρους (Εικ. 169), στο παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως και στα δύο παρεκκλήσια μέσα στον Πύργο (Εικ. 21, 41).

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (1801) ανακατασκευάζεται πλήρως το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου μετά την καταστροφή του από πλημμύρα το 1798 με οριζόντιο δώμα (Σχ. 118β). Τον 19^ο αιώνα (1840) κτίζεται το παρεκκλήσιο των Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου στα δώματα της βορειοανατολικής γωνίας της Μονής με αφορμή οικοδομικές εργασίες στο βόρειο και δυτικό τείχος (Σχ. 121, 156).

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα γίνεται μεγάλη ανακατασκευή του παρεκκλησίου του Αγίου Στέφανου εντός της Μονής (Σχ. 107). Το 1888 ανακατασκευάζεται το συγκρότημα του κοιμητηριακού παρεκκλησίου εκτός της Μονής (Σχ.128-136). Και στα δύο παρεκκλήσια υιοθετούνται για πρώτη φορά απλουστευμένες μορφές του εκλεκτικισμού που αντανάκλα τη σταδιακή υιοθέτηση από τη Μονή Σινά του τότε τρέχοντος ρεύματος και σε άλλα μεγαλύτερα έργα στον ευρύτερο χώρο της Μονής⁸⁸⁸. Στο κοιμητηριακό παρεκκλήσιο εγκαταλείπεται η παραδοσιακή δομή και μορφή που ήταν σε συνεχή χρήση ως το 1840 και εισάγονται νέα υλικά και τρόποι δομής όπως οι μεταλλικές δοκοί στο δώμα. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα διαμορφώνεται το νεότερο παρεκκλήσιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων (Σχ. 112) κάτω από το παρεκκλήσιο των Αγίων Πέντε Μαρτύρων διαμορφώνοντας το τελευταίο ζεύγος επάλληλων παρεκκλησίων (Σχ. 113). Στη δεκαετία του 1930 ανακατασκευάζεται σε άλλη μορφή το δυτικό τμήμα του παρεκκλησίου του Προφήτου Μωυσέως (Σχ. 96).

Περί το 1977 έγινε ανακατασκευή του μεγαλύτερου μέρους του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου μετά από καταστροφική πυρκαγιά (Σχ. 118α, 119). Τέλος το έτος 2001 εντάχθηκε σε υφιστάμενο χώρο της περιοχής του Σκευοφυλακίου στο δυτικό τμήμα της βόρειας πτέρυγας ένα νέο παρεκκλήσιο των Αγίων Σεργίου και Βάκχου σε ανάμνηση του κατεδαφισμένου ομώνυμου παρεκκλησίου.

Σε ότι αφορά την εξέταση των παρεκκλησίων του Σινά ως αρχιτεκτονικών μνημείων κατ' εξαίρεση στον 6^ο και σε κάποιο βαθμό στον 19^ο αιώνα υπήρξαν στη Μονή Σινά βεβαιωμένες προθέσεις εφαρμογής αρχιτεκτονικού σχεδιασμού με πρώτο και σπουδαιότερο το παράδειγμα της κατασκευής της βασιλικής του Στεφάνου από την Άιλα. Μάλιστα υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι τα ανατολικά διαμερίσματα

⁸⁸⁷ Μουρίκη, *Εικόνες από το 12^ο ως το 15^ο αιώνα*, 106 όπου τα τέμπλα χρονολογούνται από τον 12^ο ως τον 15^ο αιώνα.

⁸⁸⁸ Στο Σιναϊτικό Μετόχι στη Ραϊθώ τόσο ο ναός του Αγίου Γεωργίου που φέρει κτητορική επιγραφή του έτους 1878 και η περίπου σύγχρονη πτέρυγα κατοικίας έχουν ανάλογα μορφολογικά στοιχεία. Εκλεκτικά στοιχεία πιο στυλιζαρισμένα παρουσιάζονται στο Μετόχι Καΐρου με πρότυπο χρονολογημένο στο διάστημα 1893-1899.

του Καθολικού προορίζονταν εξαρχής για παρεκκλήσια (Σχ. 32). Στην αρχιτεκτονική της ιουστινιάνειας περιόδου ανιχνεύονται και σαφείς επιδράσεις από την αρχιτεκτονική της Συρίας (Σχ. 140-143).

Σε εποχές ένδειας και απομονωτισμού της Μονής αλλά και σχετικής ακμής παρατηρείται συντηρητισμός, εσωστρέφεια και επανάληψη του τύπου του απλού μονόχωρου παρεκκλησίου, μικρών σχετικά διαστάσεων, όσο και των τοπικών τρόπων και υλικών δομής που υιοθετήθηκαν. Βέβαιο είναι ότι με τα παραδείγματα των παρεκκλησίων του Σινά αυξάνει σημαντικά ο αριθμός των απλών μονόχωρων ναών της παλαιοχριστιανικής περιόδου (Σχ. 137).

Στα νέα παρεκκλήσια που ανεγείρονται σε ένα μακρύ χρονικό διάστημα απουσιάζει εκ παραλλήλου τόσο ο σχεδιασμός, η ανανέωση όσο και η εισαγωγή τεχνολογίας και συνακόλουθα αυτά αναπαράγονται στον τύπο του μονόχωρου. Δεν υπήρξε ουσιώδης τυπολογική εξέλιξη παρά μόνον των αψίδων και αυτή στα πλαίσια της περαιτέρω απλοποίησης. Μία μεταβολή είναι η σταδιακή εισαγωγή τουλάχιστον μία κόγχης πρόθεσης στα μεσοβυζαντινά χρόνια και η αποκρυστάλλωση των τριών εγγεγραμμένων κογχών αργότερα στα μεταβυζαντινά χρόνια πάντοτε στον τύπο του μικρού δρομικού μονόχωρου ναού. Αξίζει να αναφερθούν και τα επάλληλα παρεκκλήσια όπου εντάχθηκαν παρεκκλήσια σε υποκείμενους χώρους παρεκκλησίων, μία πρακτική που ξεκίνησε από τον 13^ο και συνεχίστηκε ως τον 20^ο αιώνα (Σχ. 137).

Μετά την αποκοπή του Σινά από τη βυζαντινή επικράτεια στον 7^ο αιώνα και εξής είναι χαρακτηριστική η επανάληψη των τρόπων δομής ανά τις εποχές που ακολούθησαν, η συνεχής επαναχρησιμοποίηση των τοπικών υλικών και κυρίως των ξύλων και η κατασκευή θόλων όταν η εξεύρεση ξυλείας ήταν αδύνατη που οδήγησε αναπόφευκτα στην απουσία μνημειακότητας και προθέσεων στις όψεις των παρεκκλησίων. Εκτός από την ιουστινιάνεια εποχή, η μεταγενέστερη παραγωγή παρεκκλησίων κυρίως από τον 10^ο και ως τον 16^ο αιώνα αποτελεί μία τοπική ανώνυμη αρχιτεκτονική που επαναλαμβάνεται και ανατροφοδοτείται δεχόμενη μικρές επιδράσεις κυρίως στον εξοπλισμό της. Ακόμη και μετά τη διάδοση της τιμής της Αγίας Αικατερίνας στη δύση από τον 11^ο αιώνα και εξής και την αύξηση του αριθμού των προσκυνητών δεν παρατηρήθηκαν μεταβολές στον τρόπο παραγωγής των παρεκκλησίων.

Όπως έχει αναφερθεί παρότι η ανέγερση των παρεκκλησίων εξελίσσεται σε μεγάλο χρονικό διάστημα οι τύποι και οι μορφές τους δεν παρακολουθούν την εξέλιξη της βυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Μια μεμονωμένη απόκλιση από τα καθιερωμένα είναι η εισαγωγή στις αρχές του 12^{ου} αιώνα πλίνθινων οδοντωτών ταινιών στα γείσα του Καθολικού (Σχ. 41, Εικ. 56) και τρούλων χωρίς σφαιρικά τρίγωνα (Σχ. 40). Τουλάχιστον για τους ιδιόμορφους τρούλους υπάρχουν ανάλογα παραδείγματα στα μοναστήρια στην Άνω Αίγυπτο (Εικ. 391-392)⁸⁸⁹. Πολύ περιορισμένες εξωτερικές επιδράσεις στη μορφή τους δέχθηκαν τα παρεκκλήσια και άλλα

⁸⁸⁹ Walters, *Monastic Archaeology*, 49. Βλ. αναλυτικά στο κεφάλαιο 5.

κτήρια της Μονής πολύ αργότερα στον 18^ο αιώνα μέσω τεχνιτών από την Κωνσταντινούπολη, αλλά και πάλι το αποτέλεσμα μπορεί να χαρακτηριστεί ως επαρχιακό (Εικ. 4, 7). Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα υπό την επίδραση του κυρίαρχου, την περίοδο αυτή, νεοκλασικισμού και εκλεκτικισμού και του περιορισμένου απόηχου που είχε στο Σινά, εμφανίζονται στοιχειώδεις προσπάθειες παραγωγής απλοποιημένων μορφών και εκλεκτικών στοιχείων στις όψεις δύο παρεκκλησίων (Σχ. 107, Σχ. 133-136).

Σε ότι αφορά την εξέταση των παρεκκλησίων ως ιστορικών τεκμηρίων στο προϊουστινιάνειο Σινά επιβεβαιώνονται μέσω της ερμηνείας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων ορισμένες περιγραφές προσκυνητών της ύστερης αρχαιότητας όπως της Αιθερίας από την Ισπανία, του Ανώνυμου της Πλακεντίας και του μοναχού Αμμωνίου από την Κάνωβο της Αιγύπτου⁸⁹⁰.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα από τη μελέτη των επιγραφών των παρεκκλησίων του Καθολικού ανιχνεύονται οι μεταβολές στον «προεστώτα» όπως αναφέρεται στη Διήγηση του Αμμωνίου στο προϊουστινιάνειο Σινά, που καταγράφεται στη συνέχεια ως «ηγούμενος» Λογγίνος στο ψηφιδωτό του Καθολικού τον 6^ο αιώνα της ιουστινιάνειας Μονής, ως «επίσκοπος» Σολομών στο ψηφιδωτό του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου τον 9^ο αιώνα και τέλος ως «αρχιεπίσκοπος» Γαβριήλ στο θωράκιο της Αγίας Τραπέζας του ίδιου παρεκκλησίου στα τέλη του 11^{ου}- αρχές 12^{ου} αιώνα⁸⁹¹.

Όσον αφορά στην εξέταση της σχέσης των παρεκκλησίων με επώνυμους κτήτορες ή με χορηγούς φαίνεται πιθανόν ο πύργος με το κυριακό των ασκητών να ανήκουν στον 4ο αιώνα, πράγμα που εξηγεί την ανάπτυξη μεταγενέστερης παράδοσης, που καταγράφηκε από τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων τον 17^ο αιώνα, για την Αγία Ελένη ως πρώτης κήτορας στο Σινά. Όντως ο πύργος ανήκει στην «εποχή της Αγίας Ελένης». Ο πρώτος βεβαιωμένος κήτορας παρεκκλησίου στο Σινά παραμένει ο μοναχός Ιουλιανός από τη Συρία που έκτισε μικρό θυσιαστήριο στην Αγία Κορυφή στο Σινά περί το 362-63.

Την εποχή του Ιουστινιανού, του σημαντικότερου επώνυμου κήτορα στο Σινά, υπήρξαν και άλλοι επώνυμοι κήτορες των παρεκκλησίων μέλη της σιναϊτικής μοναστικής κοινότητας, όπως ο αρχιτέκτονας και αρχιδιάκονος Στέφανος για το ομώνυμο παρεκκλήσιο. Ο αρχιδιάκονος Στέφανος μαζί με τον πρεσβύτερο Γερόντιο αναφέρονται ως κήτορες στην περίπτωση του χαμένου παρεκκλησίου του Αγίου Θεόδωρου του 6^{ου} αιώνα.

Ακόμη ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος ήταν ενδεχομένως ο άγνωστος κήτορας του παρεκκλησίου της Αγίας Βάτου και της κλιμακωτής κλίμακας ανόδου από τη Μονή προς την Αγία Κορυφή. Μέλη της μοναστικής αδελφότητας συνέχιζαν να είναι κήτορες παρεκκλησίων όπως ο μοναχός Κύρικος στην περίπτωση του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου του 10^{ου} αιώνα. Πολύ αργότερα, το 1840, ο οικονόμος Ιάκωβος

⁸⁹⁰ Βλ. αναλυτικά κεφ. 1-2.

⁸⁹¹ Βλ. αναλυτικά κεφ. 2.

εμφανίζεται ως κτήτορας του παρεκκλησίου των Αγίου Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου.

Ο Θεσμός της μικρής εξωτερικής χορηγίας ενδέχεται να υπήρξε τον 12^ο ή 13^ο αιώνα στο παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου όπου μέσω των φορητών εικόνων προκύπτει κάποια σχέση με τους Γεωργιανούς βασιλείς. Σαφής εξωτερική χορηγία ενός κτηρίου όπως συναντάται στο Άγιον Όρος από ηγεμόνες των παραδουνάβιων χωρών τον 16^ο αιώνα⁸⁹² εμφανίζεται μόνον στο μεταβυζαντινό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου το έτος 1576 από τον Δούκα Ιωάννη Αλέξανδρο. Στο Σινά υπάρχει και η μεμονωμένη περίπτωση εξωτερικής χορηγίας για την ανέγερση του παρεκκλησίου του Αρχαγγέλου Μιχαήλ από ανώτατο εκκλησιαστικό αξιωματούχο όπως ήταν ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Ιωακείμ Α΄ ο Πάνυ (1487-1567) το έτος 1529.

Δεν προκύπτουν στοιχεία για να τεκμηριωθεί απόδοση των παρεκκλησίων σε χρήση ανά εθνότητες μοναχών παρά μόνο στην περίπτωση του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου του 10^{ου} αιώνα που φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν από αραβόφωνους μοναχούς⁸⁹³.

Φαίνεται ότι τα παρεκκλήσια απέκτησαν τον 13^ο αιώνα, επιστύλια με δωδεκάορτο αλλά και σημαντικές βιογραφικές εικόνες όπως το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννη του Πρόδρομου⁸⁹⁴, του Αγίου Νικολάου, του Αγίου Γεωργίου, της Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων κ.λπ. Επίσης μνημειακές εικόνες του 13^{ου} αιώνα που συνδέονται με παρεκκλήσια είναι αυτές του Αγίου Αντύπα, του Αγίου Συμεών του Στυλίου, των Αγίων Σεργίου και Βάκχου, του Αγίου Στέφανου κ.λπ. Συνεπώς υπάρχει μία αμφίδρομη σχέση μεταξύ της παραγωγής των παρεκκλησίων του 13^{ου} αιώνα όπως λ.χ. αυτών του Καθολικού, με την αυξημένη παραγωγή εικόνων που παρατηρείται την εποχή αυτή και ενδέχεται να συνδέεται και με την παρουσία στο Σινά του πατριάρχη Ιεροσολύμων Ευθυμίου και άλλους λόγους⁸⁹⁵.

Παρόλο που τα παρεκκλήσια ήταν πολυάριθμα και μικρά σε μέγεθος ήταν πλήρως ενταγμένα στη λειτουργική ζωή της μοναστικής αδελφότητας και δεν περιοριζόταν η χρήση τους μόνο στην εορτή του τιμώμενου αγίου. Ειδικά για το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως μέσα στον πύργο αναφέρεται τον 16^ο αιώνα ότι τρεις φορές τον χρόνο γινόταν σε αυτό αγρυπνία⁸⁹⁶. Φαίνεται ότι το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως παρέμεινε στην αποκλειστική χρήση του ηγουμένου, στη συνέχεια επισκόπου και μεταγενέστερα αρχιεπισκόπου Σινά. Για τα υπόλοιπα παρεκκλήσια διασώζει πληροφορίες ο Νεκτάριος Ιεροσολύμων τον 17^ο αιώνα. Κάθε Κυριακή γίνονταν ταυτόχρονα λειτουργίες στο Καθολικό και στην Αγία Κορυφή. Ομοίως κάθε Σάββατο στην Αγία Βάτο και στον κοιμητηριακό ναό. Τις υπόλοιπες πέντε ημέρες της εβδομάδας ο Εσπερινός και ο Όρθρος γίνονταν στο Καθολικό και η λειτουργία στα παρεκκλήσια

⁸⁹² Βλ. ενδεικτικά, Θεοχαρίδης, *Οικοδομές Αγιορειτών 15^{ου} - 16^{ου} αι.*, 111 και Θεοχαρίδης, *Συγκρότημα Βατοπαιδίου*, 149, 152.

⁸⁹³ Μεϊμάρης, *Κατάλογος*, 55.

⁸⁹⁴ Βλ. ενδεικτικά, Nelson, Collins, *Holy Image*, 147.

⁸⁹⁵ Nelson, Collins, *Holy Image*, 258-261.

⁸⁹⁶ Παΐσιος, *Ιστορία*, 183.

αρχίζοντας κατά την τάξη από το ένα στο άλλο. Όταν τύχαινε εορτή κάποιου αγίου, ο Εσπερινός, η Λιτή, η Αρτοκλασία και η Λειτουργία γίνονταν στο παρεκκλήσιο αφού διέκοπταν για τον Όρθρο που τελούνταν στο Καθολικό. Τέλος αν τύχαινε η εορτή αγίου να ήταν Σάββατο ή Κυριακή γίνονταν τρεις λειτουργίες στη Μονή αντί των δύο⁸⁹⁷.

Ως προς την αφιέρωση του Καθολικού που είχε αρχικά αφιερωθεί στη Θεοτόκο συντελέστηκαν διαχρονικά μεταβολές. Τον 13^ο αιώνα αναφέρεται ως Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου στην οποία τιμάται και ο Προφήτης Μωυσής⁸⁹⁸. Από τον 14^ο ως τον 17^ο αιώνα -και μόνο για τους δυτικούς- απλοποιήθηκε η αφιέρωση της Μονής και του Καθολικού στο όνομα της Αγίας Αικατερίνης. Ταυτόχρονα η αυτοσυνειδησία της Μονής θεωρούσε το Καθολικό αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση, εορτή κατά την οποία πανηγύριζε⁸⁹⁹.

Οι αντίστοιχες αλλαγές στην αφιέρωση των παρεκκλησίων υπήρξαν μάλλον περιορισμένες και έγιναν σχετικά όψιμα σε δύο μόνον περιπτώσεις. Το νοτιοανατολικό παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στο Καθολικό μετονομάστηκε ως των Αγίων Πατέρων όταν κτίστηκε ένα δεύτερο αφιερωμένο στον Ιωάννη τον Πρόδρομο το 1576 εκτός Καθολικού. Η αφιέρωση του παρεκκλησίου κάτω από το βόρειο πύργο του Καθολικού στην Αγία Ειρήνη σταδιακά ατόνησε και επικράτησε μετά τον 15^ο αιώνα ως της Αγίας Μαρίας.

Υπάρχει και η μεμονωμένη περίπτωση της εγκατάλειψης του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων στη βόρεια πλευρά λόγω ερείπωσης και επανίδρυσής του το έτος 1761 με το ίδιο όνομα σε άλλο σημείο της Μονής. Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί η προσπάθεια της Μονής να συμβαδίσει, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με τις τρέχουσες τάσεις των αρχιτεκτονικών ρευμάτων και στα πλαίσια ενός πουρισμού να κατεδαφίσει τελικά μαζικά τα παρεκκλήσια της νότιας πλευράς, τα ερείπια του από καιρού εγκαταλελειμμένου παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων και το κοιμητηριακό παρεκκλήσιο της Παναγίας. Στο ίδιο πνεύμα έγινε και η τελευταία κατεδάφιση του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου περί το 1959-60.

Παρά την ένδεια που χαρακτηρίζει τα παρεκκλήσια από πλευράς αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, την επανάληψη του μονόχρωμου τύπου και τον συντηρητισμό στα υλικά και τρόπους δομής που παρατηρείται στα παρεκκλήσια του Σινά, αυτά έχουν αναμφίβολα σημαντική ιστορική και αρχαιολογική αξία λόγω της αρχαιότητάς τους, ως υποδοχείς σπουδαίων φορητών εικόνων και επιστυλίων δωδεκαόρτου και κυρίως λόγω της σύνδεσής τους με κείμενα της ύστερης αρχαιότητας, επώνυμους κτήτορες και με τους Αγίους Τόπους κατά τη γένεση του μοναχισμού⁹⁰⁰.

⁸⁹⁷ Νεκτάριος, *Επιτομή*, 175-176.

⁸⁹⁸ Dmitrievski, *Τυπικά*, 394.

⁸⁹⁹ Fyssas, *Moses*, 243-255.

⁹⁰⁰ Τα παρεκκλήσια έγιναν υποδοχείς έργων τέχνης, εικόνων, τοιχογραφιών, ξυλόγλυπτων κ.λπ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έρευνα για τα μικρά μονόχωρα, πολυάριθμα «Βυζαντινά και μεταβυζαντινά παρεκκλήσια της Μονής Σινά» έχει ως στόχο τη συγκέντρωση στοιχείων για την ιστορία και την αρχιτεκτονική τους, ώστε να χρονολογηθούν, να συνταχθεί το οικοδομικό χρονικό τους και να μελετηθεί η ιδιόμορφη ανάπτυξη τους. Η χρονική περίοδος που εξετάστηκε ξεκινά από τον 4^ο αιώνα, όταν στην υποκείμενη στο Όρος Χωρήβ, κοιλάδα γύρω από το προσκύνημα της Ακαταφλέκτου Βάτου εγκαταβιούσαν αναχωρητές που είχαν κοινό «Κυριακό», περιλαμβάνει την εποχή ίδρυσης της αυτοκρατορικής Ιουστινιάνειας Μονής στον 6^ο αιώνα και συνεχίζεται στο μακρύ διάστημα μετά την Αραβική κατάκτηση της χερσονήσου τον 7^ο ως και τον 20^ο αιώνα. Μαζί με τα δύο κοιμητηριακά παρεκκλήσια, το σύνολο των παρεκκλησίων της Μονής από τον 4^ο ως τον 20^ο αιώνα ανέρχεται στα τριάντα τέσσερα.

Η έρευνα αναπτύχθηκε σε τρεις τομείς: Μελετήθηκαν εκ νέου, υπό το πρίσμα της εξαγωγής συμπερασμάτων για την αρχιτεκτονική παραγωγή, γνωστές ιστορικές πηγές που ανάγονται στον 4^ο αιώνα, όπως λ.χ. η διήγηση της προσκυνήτριας Αιθερίας και του μοναχού Αμμωνίου, το διήγημα του «Νείλου», η σχετική περικοπή για το Σινά του ιστορικού του Ιουστινιανού Προκοπίου, η Κλίμακα του οσίου Ιωάννου του Σιναΐτου του 6^{ου} αιώνα, η αναφορά από τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Ευτύχιο του 10^{ου} αιώνα, μία μεμονωμένη ενθύμηση σε χειρόγραφο του 10^{ου} αιώνα, το Τυπικό του 1214, αναφορές περιηγητών και δυτικών προσκυνητών, αξιόπιστες περιγραφές της Μονής των μεταβυζαντινών χρόνων και παλιές απεικονίσεις. Επίσης έγινε παράλληλη έρευνα στην πλούσια σύγχρονη βιβλιογραφία με έμφαση στη μελέτη των σχετικών με παρεκκλήσια δημοσιευμένων επιγραφών της πρώτης περιόδου από τον Ι. Ševčenko το 1966.

Ο δεύτερος τομέας της έρευνας ήταν η εκπόνηση αποτυπώσεων των παρεκκλησίων, η περιγραφή και κατανόηση της τυπολογίας, της μορφής και του τρόπου δομής τους και η καταγραφή τυχόν ορατών οικοδομικών φάσεων, τοιχογραφικού διακόσμου και του αξιόλογου εξοπλισμού. Κατά την έρευνα τεκμηριώθηκε ότι τα παρεκκλήσια άλλοτε ήταν εξαρχής κτισμένα και άλλοτε ήταν εκ των υστέρων ενταγμένα σε υφιστάμενους χώρους. Επίσης τεκμηριώθηκαν ορισμένες άγνωστες στη βιβλιογραφία επιγραφές και χαράγματα προσκυνητών.

Ο τελευταίος τομέας της έρευνας ήταν η σύνθεση-κατάταξη των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν κατά την τυπολογία, τον τρόπο δομής και τη μορφή. Όπου δεν σώθηκαν στοιχεία των παρεκκλησίων έγιναν σχεδιαστικές αναπαραστάσεις. Επίσης έγιναν ορισμένες συγκρίσεις με παρεκκλήσια της άμεσης περιοχής (Όρους Χωρήβ, Κοιλάδων Αγίων Τεσσαράκοντα, er- Raħa, Φαράν).

Η επιτομή της έρευνας ήταν η σύνταξη του οικοδομικού χρονικού των παρεκκλησίων ανά εποχές. Οι προτεινόμενες χρονολογήσεις των παρεκκλησίων έγιναν με συνδυασμό των πηγών, της τυπολογίας (Κυριακό αναχωρητών), των τρόπων δο-

μής (παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου), βάσει επιγραφών όπου υπήρχαν (παρεκκλήσια Αγίου Στεφάνου, Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Αρχάγγελου Μιχαήλ) και λαμβάνοντας υπόψη όπου υπήρχαν τοιχογραφίες (παρεκκλήσια Προφητών Μωυσέως, Αγίων Αποστόλων).

Το παλαιότερο παράδειγμα σωζόμενου παρεκκλησίου μέσα στη Μονή είναι το προϊουστινιάνειο παρεκκλήσιο της Θεοτόκου, μέσα στον Πύργο που η παράδοση της Μονής τον 17^ο αιώνα απέδιδε στην Αγία Ελένη. Στα τέλη του 6^{ου} αιώνα βεβαιώνεται η ύπαρξη δύο ακόμη παρεκκλησίων, ένα από τα οποία αφιερωμένο στον προστάτη άγιο του αρχιτέκτονα της Μονής Στέφανου Αιλίσιου και ανιχνεύεται η ύπαρξη άλλων δύο μέσα στις αυλές της Μονής. Τα παστοφόρια της βασιλικής είχαν στην περίπτωση του Σινά εξαρχής χρησιμοποιηθεί ως παρεκκλήσια και το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου υπήρξε μία πρώιμη προσσθήκη του τέλους του 6^{ου} αιώνα.

Υποστηρίζεται για πρώτη φορά ότι ο όσιος Ιωάννης της Κλίμακος ήταν οργανωτής του κοινοβιακού βίου στη Μονή Σινά και είχε επί τούτου αποσταλεί σε κοινόβιο της Αιγύπτου για τον σκοπό αυτό. Στην Κλίμακα κατέγραψε στοιχεία του καθημερινού βίου και ονομασίες των διακονημάτων και των κτηρίων από αυτό το κοινοβιακό Μοναστήρι που ενδεχομένως μετέφερε στο Σινά κατά την επιστροφή του. Ο Ιωάννης ως πρεσβύτερος υπήρξε πιθανότατα κτήτορας της επιγραφής των Σαράντα Πατέρων του Σινά, και ως ηγούμενος ήταν πιθανότατα ο κτήτορας του παρεκκλησίου της Βάτου, και της κλίμακας ανόδου προς την Αγία Κορυφή σε άμεσο συσχετισμό με τη συγγραφή της Ουρανοδρόμου Κλίμακας.

Ένα μεμονωμένο παρεκκλήσιο κτίστηκε επάνω στο νότιο πύργο του Καθολικού τον 10^ο αιώνα με την αφορμή παράλληλων εργασιών προκειμένου να ελευθερωθούν κάποιοι χώροι του, που χρησιμοποιούνταν ως καταλύματα προσκυνητών. Η δημιουργία των υπόλοιπων παρεκκλησίων μέσα στο Καθολικό συντελέστηκε το ενωρίτερο τον 12^ο αιώνα ενώ εκτός Καθολικού κυρίως τον 13^ο αιώνα, μετά τον μεγάλο σεισμό του 1201, παράλληλα με μία πρωτοφανή παραγωγή εικόνων για τη Μονή. Τότε εντάχθηκαν έξι παρεκκλήσια στο Καθολικό και κατασκευάστηκαν τουλάχιστον ακόμη τέσσερα μέσα στη Μονή.

Στη μεταβυζαντινή περίοδο μέσω των πηγών διαφωτίζονται τα περί της θέσης και του αριθμού των παρεκκλησίων που ανέρχονταν περί τα δεκαεπτά εντός της Μονής, εννέα στο Καθολικό και ένα κοιμητηριακό παρεκκλήσιο στον κήπο δίνοντας το σύνολο των είκοσι επτά.

Όσον αφορά την παραγωγή των παρεκκλησίων, πρόκειται συνήθως για μικρά μονόχωρα, θολοσκεπή και σπανιότερα επιτεδόμενα κτίσματα, κτισμένα με τοπικούς τρόπους δομής, η τυπολογία και η μορφή των οποίων υπέστη εξέλιξη μόνον στην αψίδα του ιερού. Η αρχική ευρεία ημικυκλική αψίδα σταδιακά στα μεσοβυζαντινά χρόνια αντικαταστάθηκε με εγγεγραμμένη όπου εισήχθη μία μικρή κόγχη πρόθεσης. Στα μεταβυζαντινά χρόνια αποκρυσταλλώθηκαν οι τρεις εγγεγραμμένες κόγχες στον ανατολικό τοίχο. Αξίζει να αναφερθούν και τα «επάλληλα

παρεκκλήσια» όπου νέα παρεκκλήσια εντάχθηκαν σε μεταγενέστερη εποχή κάτω από υφιστάμενα, μία πρακτική που ξεκίνησε από τον 13^ο και συνεχίστηκε ως τον 20^ό αιώνα. Σε αντίθεση με άλλες περιοχές της πρώην βυζαντινής επικράτειας, στο Σινά οι τύποι και οι μορφές δεν ακολουθούν την εξέλιξη της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Αρκετές φορές είναι όμως γνωστός ο κτήτορας τους. Σπάνια αποτελούν εξωτερική χορηγία. Τουλάχιστον στα μεταβυζαντινά χρόνια παρόλο που τα παρεκκλήσια ήταν πολυάριθμα και μικρά σε μέγεθος ήταν πλήρως ενταγμένα στη λειτουργική ζωή της μοναστικής αδελφότητας και δεν περιοριζόταν η χρήση τους μόνο στην εορτή του τιμώμενου αγίου.

Παρά όμως την επανάληψη και τον συντηρητισμό που παρατηρείται τα παρεκκλήσια του Σινά έχουν αναμφίβολα σημαντική ιστορική και αρχαιολογική αξία λόγω της σύνδεσης τους με τους Αγίους Τόπους κατά τη γένεση του μοναχισμού και τη συσχέτιση τους με κείμενα προσκυνητών της ύστερης αρχαιότητας. Βέβαιο είναι ότι με τα παραδείγματα των παρεκκλησίων του Σινά αυξάνει σημαντικά ο αριθμός των απλών μονόχωρων ναών της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

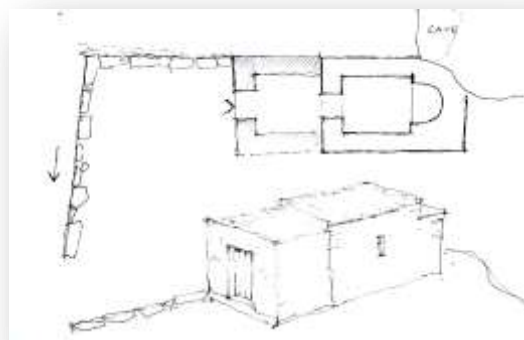
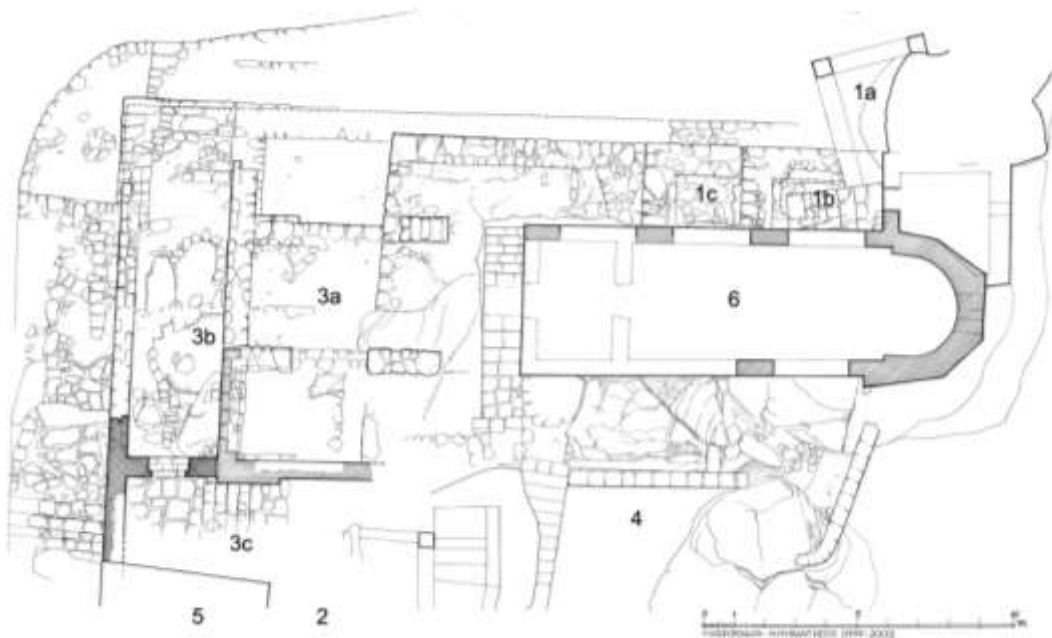
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΝΑ

1. Ιουλιανό παρεκκλήσιο, Αγία Κορυφή, Όρος Μωυσέως

Χρονολόγηση: Κτίστηκε περί το 362-3 από τον μοναχό Ιουλιανό από τη Συρία.

Παρατηρήσεις: Μικρό μονόχωρο παρεκκλήσιο, με νάρθηκα σε δεύτερη φάση πιθανότατα θολοσκεπές, λόγω του μεγάλου πάχους των τοιχοποιιών.

Βιβλιογραφία: *Γεροντικόν του Σινά*, 208-210. Παναγιωτίδη κ.ά. *Ανασκαφή*, 69-90. Kalorissi, Panayotidi, *Excavations*, 73-106. Brock, *Syriac on Sinai*, 103-104. Dahari, *Monastic Settlements*, 28. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 144-164. Koufopoulos, Myri-antheos, *Basilica*, 107-117.

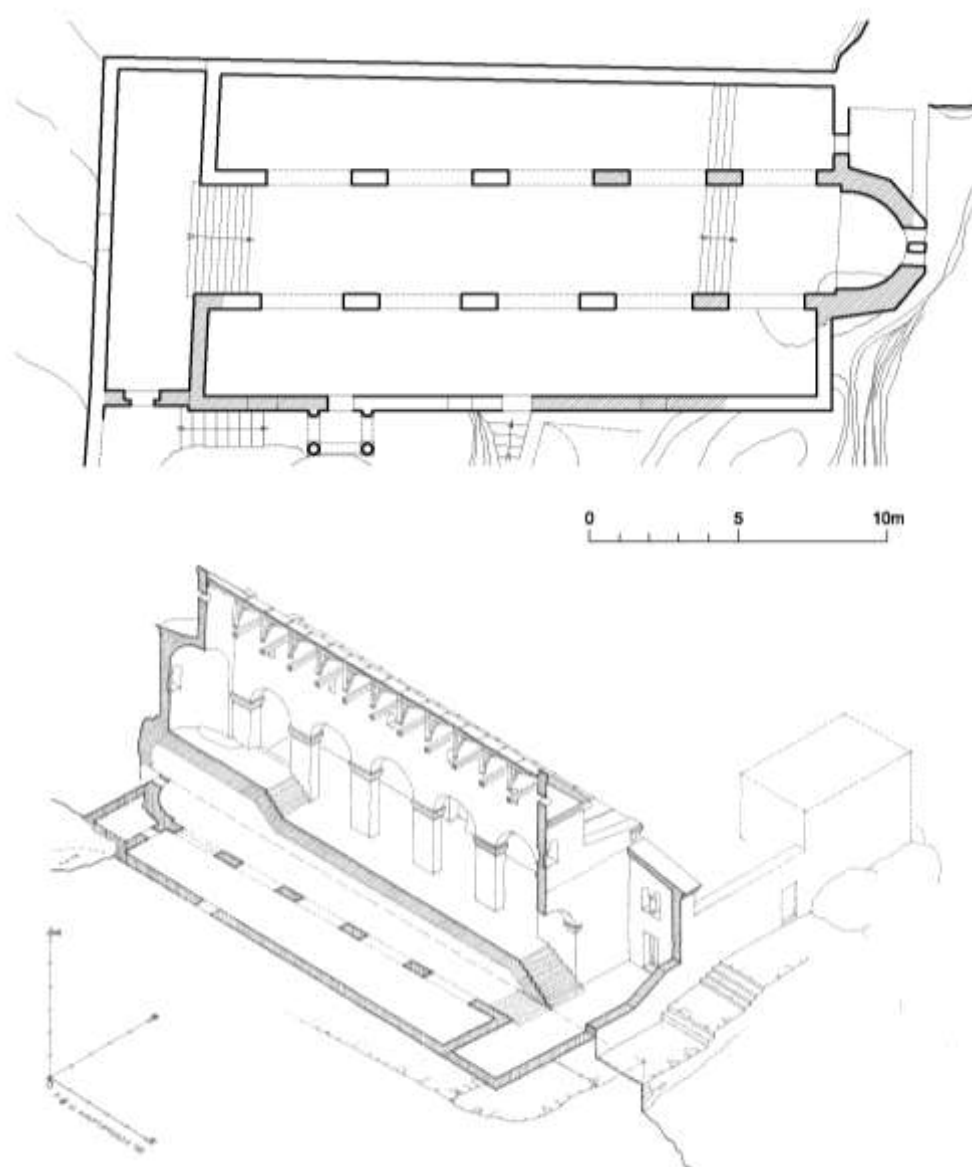
Πιν. 1α. Αγία Κορυφή. Κάτοψη της ανασκαφής με το παρεκκλήσιο του Ιουλιανού (Koufopoulos, Myrianteos, *Basilica*, Pl. 4, 111, 1b και Kalorissi, Panayotidi, *Excavations*, Pl.2, 85). Πιν. 1β. Κάτοψη και αξονομετρικό σκαρίφημα σε υποθετική αναπαράσταση του παρεκκλησίου του Ιουλιανού.

2. Ιουστινιάνεια βασιλική Αγίας Τριάδος (;), Αγία Κορυφή, Όρος Μωυσέως

Χρονολόγηση: 6^{ος} αιώνας, 560-565.

Παρατηρήσεις: Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με νάρθηκα που σώζεται σε ερείπια. Σώζονται κατά χώραν σημαντικά τμήματα της αψίδας του ιερού, πεσσοί, από την πεσσοστοιχία μεταξύ κεντρικού και πλαγίων κλιτών, ενσωματωμένοι στους τοίχους του νεώτερου παρεκκλησίου της Αγίας Τριάδος, τμήμα του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού και του δυτικού και νότιου τοίχου του νάρθηκα, θεμέλια των δυτικών πεσσών, η μαρμαρίνη λαξευτή καλυπτήρια πλάκα της αγίας τράπεζας κ.λπ.

Βιβλιογραφία: Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 38-39, Σχ.4. Παναγιωτίδη κ.ά, *Ανασκαφή*, 69-90. Foukaneli, *Egeria*, 79-80. Dahari, *Settlements*, 28 -37. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 144-164 Kalopissi-Verti, Panayotidi *Excavations*, 73-106. Koufopoulos, Myri-antheos, *Basilica*, 107-117.

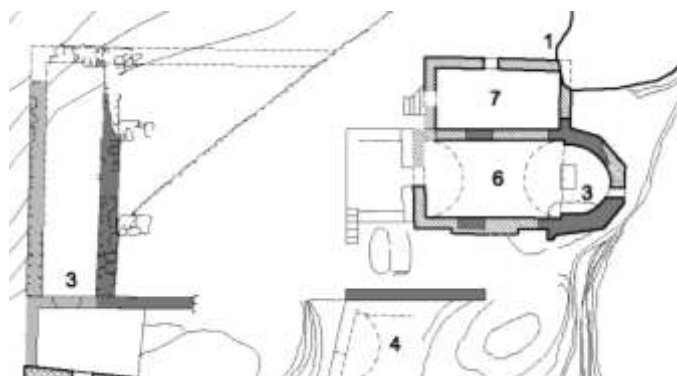
Πιν. 2α-β. Αγία Κορυφή. Κάτοψη και αξονομετρικό της βασιλικής του Ιουστινιανού (2β σε Koufopoulos, Myrianteos, *Basilica*, Pl. 6, 116).

3. Παρεκκλήσιο Μεταμορφώσεως, Αγία Κορυφή, Όρος Μωυσέως

Χρονολόγηση: Το παρεκκλήσιο κτίστηκε πιθανότατα μετά τον σεισμό του έτους 1201 και υφίστατο στα τέλη του 16^{ου} αιώνα.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με ενσωματωμένη την κατά χώραν σωζόμενη αφίδα της ιουστινιάνειας βασιλικής και τους ανατολικούς πεσσούς του κυρίως ναού. Κτισμένο από αρχιτεκτονικά μέλη της βασιλικής. Το παρεκκλήσιο κατεδαφίστηκε γύρω στο 1930.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 153. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 168, 197-198. Pococke, *Description*, 146, Pl.LIII. Pringle, *Churches*, 61.

Πιν. 3 α-β. Αγία Κορυφή. Κάτοψη σε αναπαράσταση παρεκκλησίων Μεταμορφώσεως (6) και Αρχαγγέλων (7).

4. Παρεκκλήσιο Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Αγία Κορυφή, Όρος Μωυσέως

Χρονολόγηση: Το παρεκκλήσιο αναφέρεται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο, πιθανότατα ξυλόστεγο, παρεκκλήσιο. Κτισμένο από λιθοπλίνθους και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη της ιουστινιάνειας βασιλικής μέσα στο ανατολικό τμήμα του βόρειου κλίτους της, προσαρτημένο στο παρεκκλήσιο της Μεταμορφώσεως. Μία μεμονωμένη πληροφορία (Pococke, *Description*, 146) αναφέρει περιστασιακή χρήση του από τους Λατίνους. Δεν σώζεται σήμερα.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 153, Pococke, *Description*, 146, Pl. LIII. Pringle, *Churches*, 61.

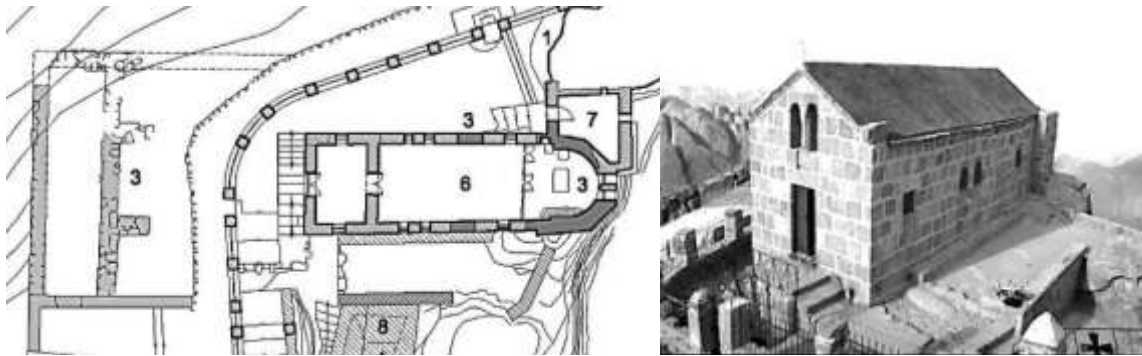
Πιν. 4, α-β. Αγία Κορυφή. Παρεκκλήσιο Αρχαγγέλων, βόρεια όψη. Παρεκκλήσια Αρχαγγέλων και Μεταμορφώσεως, δυτική όψη (Φωτ. Αρχείο Μονής Σινά).

5. Παρεκκλήσιο Αγίας Τριάδος, Αγία Κορυφή, Όρος Μωυσέως

Χρονολόγηση: 1933, βάσει επιγραφής στη δυτική όψη.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο ξυλόστεγο παρεκκλήσιο. Έχει ενσωματώσει κατά χώραν στοιχεία της ιουστινιάνειας βασιλικής στην αψίδα του ιερού και στους μακρούς τοίχους. Το υπόλοιπο είναι κτισμένο πλήρως με λιθοπλίνθους και ειδικά αρχιτεκτονικά μέλη της ιουστινιάνειας βασιλικής σε δεύτερη χρήση. Η μαρμάρινη λαξευτή αγία τράπεζα πιθανότατα της αρχικής βασιλικής σώζεται στο ιερό βήμα.

Βιβλιογραφία: Παντελάκης, *Μονή*, 187-189. Παναγιωτίδη κ.ά, *Ανασκαφή*, 69-90. Kalorissi-Verti, Panayotidi, *Excavations*. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 144-164. Kouforoulos, Myrianteos, *Basilica*, 107-117.

Πιν. 5, α-β. Αγία Κορυφή. Κάτοψη παρεκκλησίου Αγίας Τριάδος (6) Kouforoulos, Myrianteos, *Basilica*, Pl. 6, 116). Δυτική όψη.

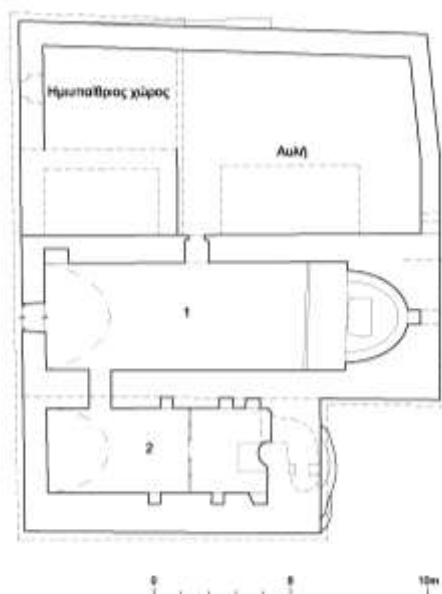
6. Συγκρότημα παρεκκλησίων Προφητών Ηλία, Ελισσαίου και ερειπίων παρεκκλησίου Αγίας Μαρίνας, Όρος Χωρήβ

Χρονολόγηση: Τα παρεκκλήσια των Προφητών Ηλία και Ελισσαίου που ενδεχομένως ανήκουν στην εποχή 4^{ου}- 7^{ου} αιώνα (;) βρίσκονται σε μικρό οροπέδιο στην πορεία από τη Μονή προς την Αγία Κορυφή. Και τα δύο αναφέρονται από το έτος 808 (Αμαντος, *Ιστορία*, 25). Η Αγία Μαρίνα αναφέρεται στον 16^ο αιώνα (Παΐσιος, *Ιστορία*, 155), φαίνεται όμως ότι είχε ερειπωθεί από τον 17^ο αιώνα (Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 176). Δεν υπήρξε πρόσβαση στα ερείπια του παρεκκλησίου.

Παρατηρήσεις: Τα δύο παρεκκλήσια των Προφητών Ηλία και Ελισσαίου είναι μονόχωρα θολοσκεπή. Το παρεκκλήσιο του Προφήτη Ελισσαίου είναι το παλαιότερο όλων. Έχει ευρεία σχεδόν ημικυκλική κόγχη, σώζει λαξευτή μαρμάρινη πλάκα (παλαιοχριστιανική), κτιστό σύνθρονο και έχει ελαφρώς οξυκόρυφο θόλο. Στη μεταλλική επένδυση του θυρόφυλλου της δυτικής εισόδου υφίσταται χαραγμένη επιγραφή του μοναχού Λαυρεντίου, του έτους ,αχπγ (=1683).

Το παρεκκλήσιο του Προφήτη Ηλία φαίνεται ότι κτίστηκε σε μεταγενέστερη φάση επί του νότιου τοίχου του παρεκκλησίου του Προφήτη Ελισσαίου, πάνω από το σπήλαιο. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα επί Σκευοφύλακα Γρηγορίου αναφέρεται επισκευή του (Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 276, σημ. 40).

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 155. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 168, 170. Φουκανελί, *Egeria*, 87-88. Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 276, σημ. 40. Άμαντος, *Ιστορία*, 25. Dahari, *Settlements*, 38- 40. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 172-180.

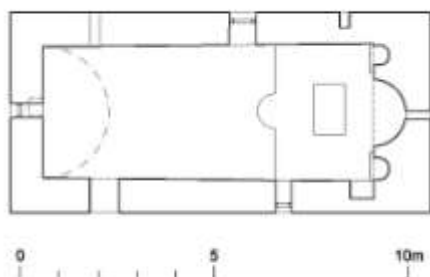
Πιν. 6, α-β. Αγία Κορυφή. Κάτοψη παρεκκλησίων Προφητών Ελισσαίου (1) και Ηλία (2). Άποψη από ανατολικά.

7. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Όρος Χωρήβ

Χρονολόγηση: Υφίσταται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (Παΐσιος, *Ιστορία*, 155) αλλά πιθανότατα είναι παλαιότερο.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με ευρεία ημικυκλική αψίδα. Αναφέρεται ότι το σημερινό παρεκκλήσιο είναι κτισμένο πάνω σε ένα μεγαλύτερο παλαιοχριστιανικό κτίσμα άγνωστης χρήσης (Finkelstein, *Monastic Remains*, 48-49).

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 155. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 168, Finkelstein, *Monastic Remains*, 48-49, Dahari, *Settlements*, 41. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 183-184.

Πιν. 7, α-β. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Κάτοψη και άποψη του εσωτερικού.

8. Παρεκκλήσιο Αγίου Παντελεήμονος, Όρος Χωρήβ

Χρονολόγηση: Υφίσταται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (Παΐσιος, *Ιστορία*, 156), ενδεχομένως είναι παλαιότερο.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές με ευρεία ημικυκλική αψίδα.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 156. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 168. Finkelstein, *Monastic Remains*. Dahari, *Settlements* 44, Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 184-185.

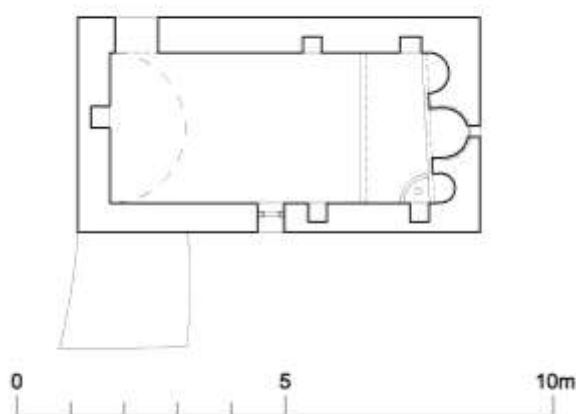
Πιν. 8, α-β. Άγιος Παντελεήμων. Εξωτερική άποψη, εσωτερικό προς τα ανατολικά.

9. Αγία Άννα, Όρος Χωρήβ

Χρονολόγηση: Υφίσταται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (Παΐσιος, *Ιστορία*, 156) αλλά ενδεχομένως είναι παλαιότερο.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές με τρεις εγγεγραμμένες αψίδες στον ανατολικό τοίχο.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 156. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 168. Finkelstein, *Monastic Remains*, 42. Dahari, *Settlements*, 40. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 181-182.

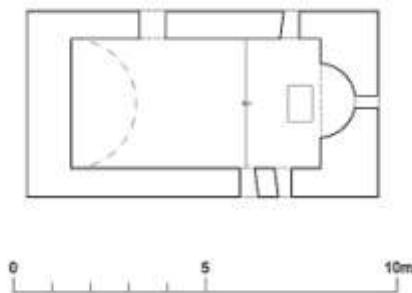
Πιν. 9, α-β. Αγία Άννα. Κάτοψη, άποψη εσωτερικού προς τα ανατολικά.

10. Αγία Ζώνη, Όρος Χωρήβ

Χρονολόγηση: Υφίσταται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (Παΐσιος, *Ιστορία*, 157).

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές. Η τυπολογία παραπέμπει στα παρεκκλήσια της πρώτης περιόδου.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 157. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 168. Finkelstein, *Monastic Remains*, 50, 59.

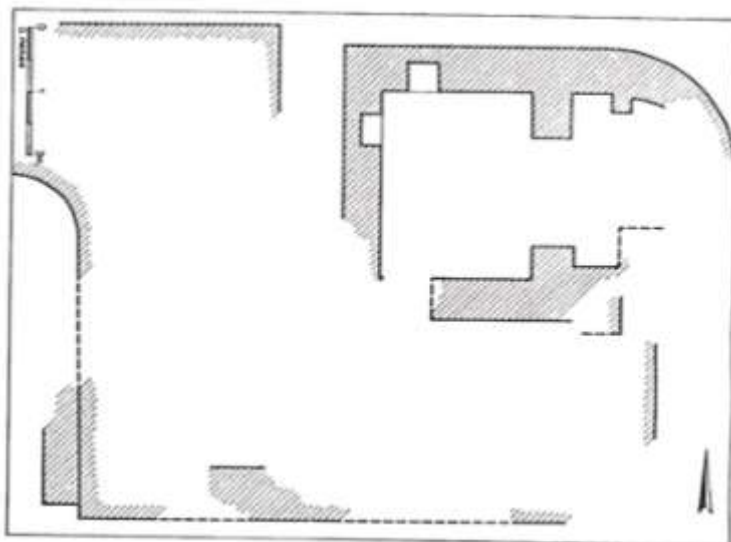
Πιν. 10. Αγία Ζώνη. Κάτοψη (Ανασχεδίαση από Finkelstein, *Monastic Remains*, 59).

11. Συγκρότημα 220 (Farsh el-Qasr) - κελλιά Γρηγορίου, Όρος Χωρήβ

Χρονολόγηση: Άγνωστη, πιθανώς προ αραβικής κατάκτησης.

Παρατηρήσεις: Η τυπολογία του κτίσματος είναι ιδιαίτερη και δεν παραπέμπει στα υπόλοιπα παρεκκλήσια. Κοντά βρίσκονται τρία θολωτά μεσαιωνικά κελλιά με πηγάδι γνωστά ως «κελλιά του Γρηγορίου».

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 158. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 168. Finkelstein, *Monastic Remains*, 42, 46, 47. Dahari, *Settlements*, 40.

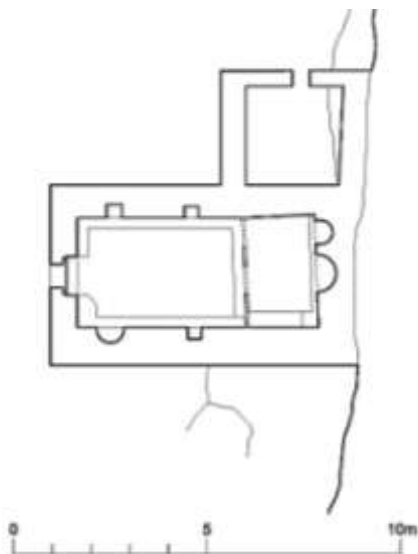
Πιν.11. Complex 220, (Farsh el-Qasr), Όρος Χωρήβ. Κάτοψη (Finkelstein, *Monastic Remains*, 47).

12. Παρεκκλήσιο Παναγίας του Οικονόμου, Όρος Χωρήβ

Χρονολόγηση: Υφίσταται στις αρχές του 13^{ου} αιώνα (Foukaneli, *Egeria*, 89-90).

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο. Βρίσκεται στα σκαλοπάτια από τη Μονή προς τον Προφήτη Ηλία και προς την Αγία Κορυφή. Τον 16^ο αιώνα αναφέρεται ως «Εγγυήτρια», (Παΐσιος, *Ιστορία*, 158) ενώ τον 17^ο ως «Παναγία του Οικονόμου» από παλαιότερο σχετικό θαύμα (Νεκτάριος, *Επιτομή*, 170).

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 158. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 170. Foukaneli, *Egeria*, 89-90. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 165-172.

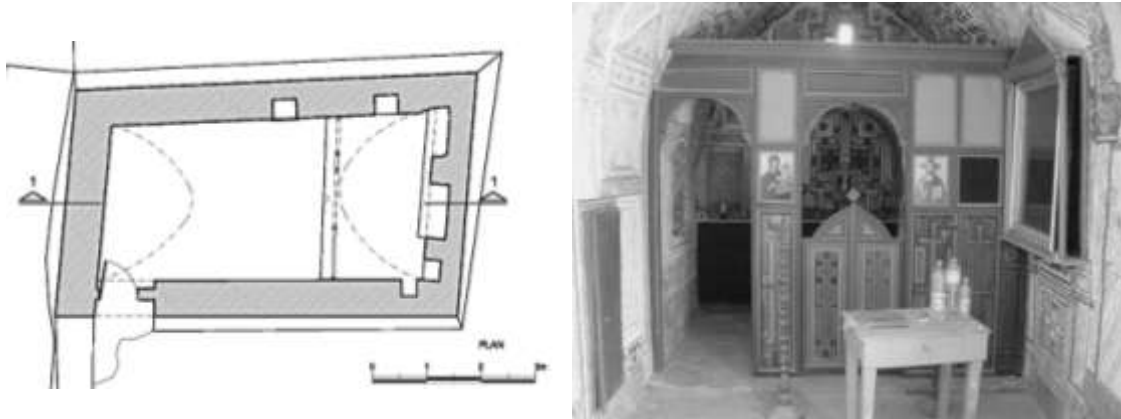
Πιν. 12α-β. Παναγίας του Οικονόμου. Κάτοψη και άποψη από νοτιοδυτικά.

13. Παρεκκλήσιο Αγίων Θεοδώρων, Λόφος Ιοθώρ, ανατολικά της Κοιλάδας του Μοναστηριού (Wadi el-Deir)

Χρονολόγηση: Αναφέρεται ότι κτίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα με κτήτορα τον μοναχό Κάλλιστο (Παντελάκης, *Μονή*, 184). Είναι πιθανόν να είναι αρχαιότερο.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με εγγεγραμμένες κόγχες, ορθογωνικές σε κάτοψη, μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου.

Βιβλιογραφία: Παντελάκης, *Μονή*, 184. Kouforoulos, Myriantheos, *Masterplan*, 58. Fyssas, Wadi El-Deir, 10-11.

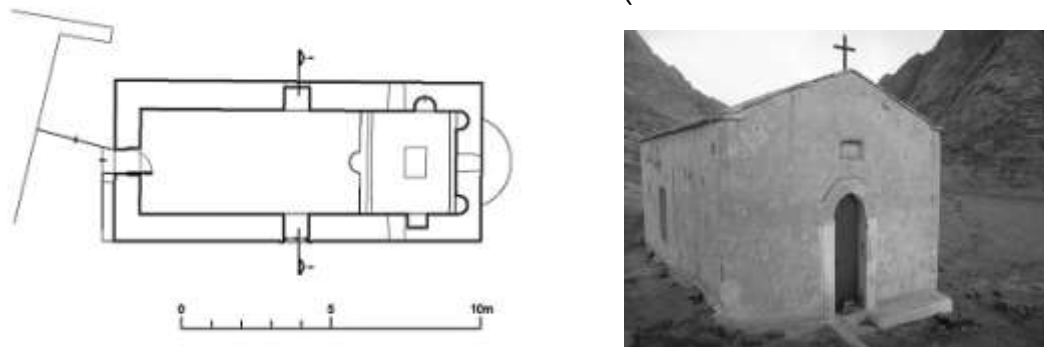
Πιν. 13 α-β. Παρεκκλήσιο Αγίων Θεοδώρων. Κάτοψη και άποψη του εσωτερικού (Κουφορουλός, Myrianteos, *Masterplan*, 58)

14. Παρεκκλήσιο Προφήτου Ααρών, Λόφος Ααρών, δυτικά της Κοιλιάδας του Μοναστηριού (Wadi el-Deir)

Χρονολόγηση: 1911 με επιγραφή στην εξωτερική δυτική όψη. Αναφέρεται ότι κτίστηκε με δαπάνη «Κοσμά Μοναχοῦ, ἐκ τῶν γηραιότερων» (*Συνέκδημος*, 37).

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο. Διατηρούσε κτιστή ημικυκλική αψίδα εξωτερικά η οποία όντας μη σύμφυτη με την υπόλοιπη κατασκευή κατέρρευσε και ανακατασκευάστηκε το 2010.

Βιβλιογραφία: Πορφύριος, *Συνέκδημος*, 37. Κουφορουλός, Myrianteos, *Masterplan*, 86. Dahari, *Settlements*, 64. Fyssas, *Wadi El-Deir*, 54-57.

Πιν. 14 α-β. Παρεκκλήσιο Προφήτου Ααρών. Κάτοψη και άποψη από βορειοδυτικά (Κουφορουλός, Myrianteos, *Masterplan*, 86).

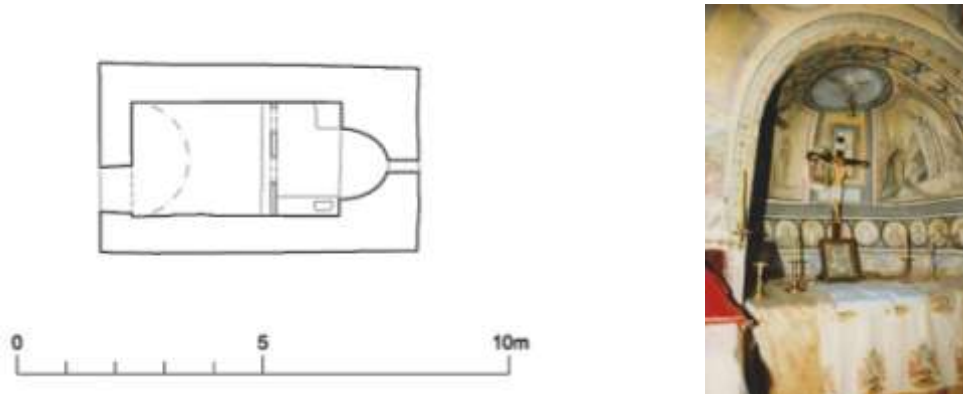
15. Παρεκκλήσιο Αγίας Επιστήμης, Κάθισμα στο Όρος Αγίας Επιστήμης (Jebel el Deir), βόρεια της Κοιλιάδας του Μοναστηριού (Wadi el-Deir)

Χρονολόγηση: 5^{ος}- 7^{ος} αιώνας (;).

Παρατηρήσεις : Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με ημικυκλική αψίδα, που αρχικά προεκτεινόταν ως το δάπεδο. Στις πηγές στη θέση αυτή αναφέρεται ότι υ-

πήρχε είτε ερειπωμένο μοναστήρι (Παΐσιος, *Ιστορία*, 160) ή κελλιά ερειπωμένα (Νεκτάριος, *Επιτομή*, 174).

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 160. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 174.

Πιν. 15 α-β. Παρεκκλήσιο Αγίας Επιστήμης. Κάτοψη και άποψη εσωτερικού ιερού.

16. Παρεκκλήσιο Αγίας Αικατερίνης, Κορυφή Όρους Αγίας Αικατερίνης

Χρονολόγηση: Το παρεκκλήσιο αναφέρεται τον 16^ο αιώνα στην κορυφή του ομώνυμου όρους (Παΐσιος, *Ιστορία*, 200, Παντελάκης, *Μονή*, 183). Αναφέρεται ότι στο όρος της Αγίας Αικατερίνης εκκλησία δεν υπάρχει (το 1594), ενώ απέστειλε χορηγία ο Τσάρος της Ρωσίας Ιωάννης Βασιλείου για ανέγερση παρεκκλησίου (Κορομπέϊνικωφ, *Όδοιπορικόν*, 636-637). Δεν είναι γνωστό κατά πόσο η πληροφορία είναι αξιόπιστη ή αφορά κάποια επισκευή του παρεκκλησίου. Πρόσφατη επισκευή του παρεκκλησίου αναφέρεται το διάστημα 1902-1905 (Παντελάκης, *Μονή*, 183).

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο, ενσωματώνει στο εσωτερικό του, κοντά στο νότιο τοίχο, τον βράχο όπου κατά την παράδοση είχε εναποτεθεί το λείψανο της μάρτυρος Αγίας Αικατερίνης.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 200. Παντελάκης, *Μονή*, 183. Κορομπέϊνικωφ, *Όδοιπορικόν*, 636-637. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 193.

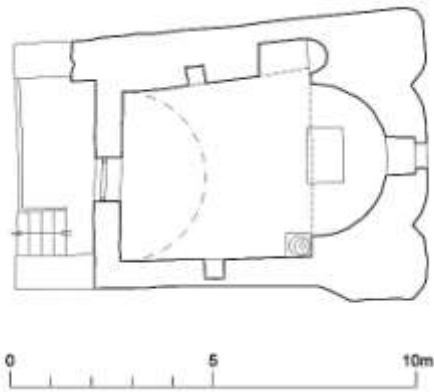
Πιν. 16 α-β. Παρεκκλήσιο Αγίας Αικατερίνης. Κάτοψη και άποψη εσωτερικού ιερού.

17. Παρεκκλήσιο Εισοδίων της Θεοτόκου, (Παναγία του Δαυίδ). Μετόχι στο Μποστάνι», Κοιλάδα er-Raha

Χρονολόγηση: Κεντρική αψίδα και βόρειος τοίχος, 6^{ος} - 7^{ος} αιώνας (;). Απαιτείται ανασκαφική έρευνα για την αποκάλυψη της αρχικής τυπολογίας.

Παρατηρήσεις: Βρίσκεται βορειοανατολικά του οικισμού Katherine. Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με ευρεία ημικυκλική αψίδα και ανακατασκευασμένο το νότιο και δυτικό τμήμα. Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα αναφέρονται δύο εκκλησίες στο Μετόχι (Παΐσιος, *Ιστορία* 196). Στον 17^ο αιώνα αναφέρεται ως μοναστήρι χωρίς μνεία του παρεκκλησίου (Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171). Τελευταία μετασκευή το 1912.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 196. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171, Dahari, *Settlements*, 65. Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Πρώιμες οικήσεις*, 55-56. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 223-224.

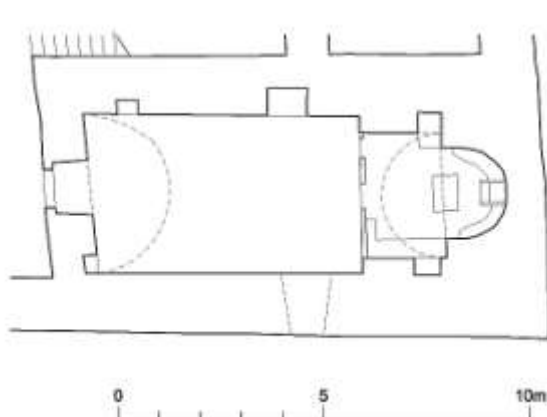
Πιν. 17 α-β. Παρεκκλήσιο Παναγίας στο Μποστάνι. Κάτοψη και άποψη ανατολικής όψης.

18. Παρεκκλήσιο Αγίων Τεσσαράκοντα, Κοιλάδα Αγίων Τεσσαράκοντα (Wadi el-Arbain)

Χρονολόγηση: 6^{ος} - 7^{ος} αιώνας (;).

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με ευρεία ημικυκλική κόγχη, και κτιστό σύνθρονο. Παρουσιάζει τυπολογική ιδιομορφία ως προς το θόλο του ιερού του, που είναι στενότερος του κυρίως ναού. Επί Σκευοφύλακα Γρηγορίου, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αναφέρεται μία επισκευή του Μετοχίου χωρίς όμως αναφορά στο παρεκκλήσιο (Δημακόπουλος, *Έρευνες*, 276, σημ. 40).

Βιβλιογραφία: Dmitrievski, *Τυπικά*, 406-407, Παΐσιος, *Ιστορία*, 199, Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171, Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Πρώιμες οικήσεις*, 55-56, Dahari, *Settlements*, 66. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 199-207.

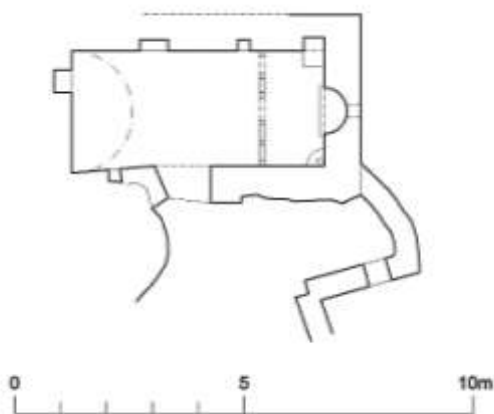
Πιν. 18 α-β. Παρεκκλήσιο Αγίων Τεσσαράκοντα. Κάτοψη και άποψη ανατολικής όψης.

19. Παρεκκλήσιο Αγίου Ονουφρίου, Κοιλάδα Αγίων Τεσσαράκοντα, (Wadi El - Arbain)

Χρονολόγηση: Το παρεκκλήσιο αναφέρεται για πρώτη φορά τον 17^ο αιώνα ως μικρά εκκλησία (Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171). Πραγματοποιήθηκε επισκευή περί το 1905 από το μοναχό Κάλλιστο.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με αψίδα εγγεγραμμένη στον ανατολικό τοίχο. Τέμπλο του 18^{ου} αιώνα σε δεύτερη χρήση προερχόμενο από το παρεκκλήσιο του Προφήτου Μωυσέως στο νότιο τείχος της Μονής με την επιγραφή: «+ΕΤΕΛΕΙΟΘΙ (ΤΟ) ΠΑΡΟΝ ΕΡ(ΓΟΝ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΣΥΜΕΩΝ ΜΟΝΑ)ΧΟΥ ΕΤΕΙ 1727» (Usrenkij, 256-57).

Βιβλιογραφία: Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171. Usrenkij, *Δεύτερο ταξίδι*, 1850, 256-257. Παντελάκης, *Μονή*, 184. Μυριανθέως, *Τεχνίτες* 1994, 150. Dahari, *Settlements*, 66-67. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 207-209.

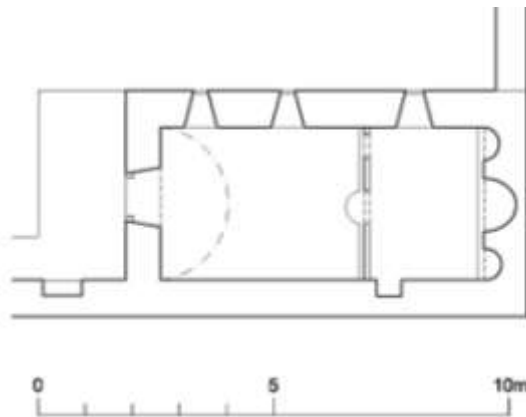

Πιν. 19 α-β. Παρεκκλήσιο Αγίου Ονουφρίου. Κάτοψη και άποψη ιερού.

20. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων, Μετόχι Αγίων Αποστόλων (Rabbeh), Κουλάδα er-Raha.

Χρονολόγηση: Το παρεκκλήσιο αναφέρεται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (Παΐσιος, *Ιστορία*, 196-197). Από τον Αρχιεπίσκοπο Νικηφόρο Μαρθάλη αναφέρεται «κρημνισμός» των Αγίων Αποστόλων περί το 1730-32, πιθανότατα του κελλιού και όχι του ναού (Ύμαντος, *Σιναϊτικά μνημεία*, 77). Εργασίες ανακατασκευής του κελλιού και της στέγης έγιναν το 1906 σύμφωνα με επιγραφές πάνω σε ξύλα της στέγης.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο με ελαφρώς χαμηλωμένο θόλο. **Βιβλιογραφία:** Παΐσιος, *Ιστορία*, 196-197. Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171. Ύμαντος, *Σιναϊτικά μνημεία*, 77. Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Πρώιμες οικήσεις*, 55-56. Dahari, *Settlements*, 64. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 221.

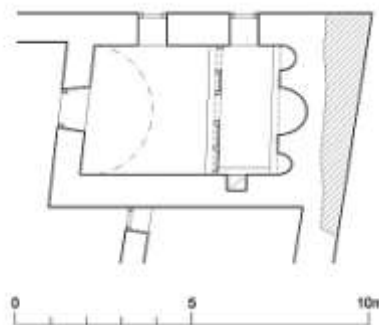
Πιν. 20 α-β. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Κάτοψη και άποψη ιερού.

21. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων, Μετόχι Αγίων Αναργύρων

Χρονολόγηση: Το παρεκκλήσιο αναφέρεται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (Παΐσιος, *Ιστορία*, 202). Αναφέρεται και πύργος μέσα στο μονύδριο (Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171).

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο θολοσκεπές παρεκκλήσιο.

Βιβλιογραφία: Παΐσιος, *Ιστορία*, 202, Νεκτάριος, *Επιτομή*, 171. Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Πρώιμες οικήσεις*, 55-56. Dahari, *Settlements*, 68. Φουκανέλη, *Προσκύνημα*, 215-219.

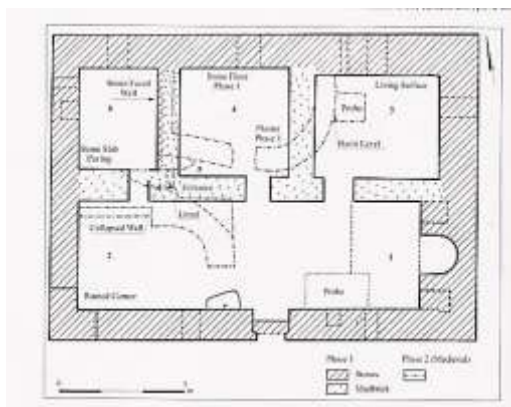
Πιν. 21. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων. Κάτοψη.

22. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου (;) στο Όρος Umm Shommer, Μονή Αγίου Αντωνίου (Deir Antush)

Χρονολόγηση: 6ος-7ος αιώνας (Dahari, *Settlements*, 95-102).

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο παρεκκλήσιο, επιπεδόστεγο (;).

Βιβλιογραφία: Finkelstein, *Monastic Remains*, 64-65, Dahari, *Settlements*, 95-102.

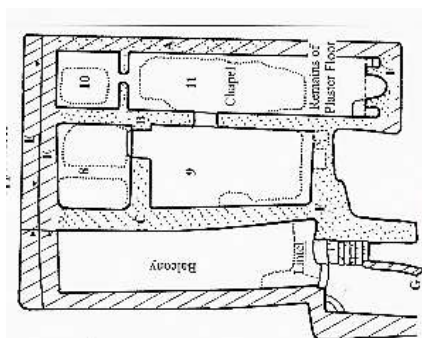
Πιν. 22 α-β. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου (Deir Antush). Κάτοψη και άποψη ιερού (Dahari, *Settlements*, 96, 99).

23. Παρεκκλήσιο, Jebel Bab, Ein Najila

Χρονολόγηση: 4ος - 5ος αιώνας.

Παρατηρήσεις: Μονόχωρο παρεκκλήσιο σε όροφο με αποθήκες από κάτω.

Βιβλιογραφία: Dahari, *Settlements*, 86-93.

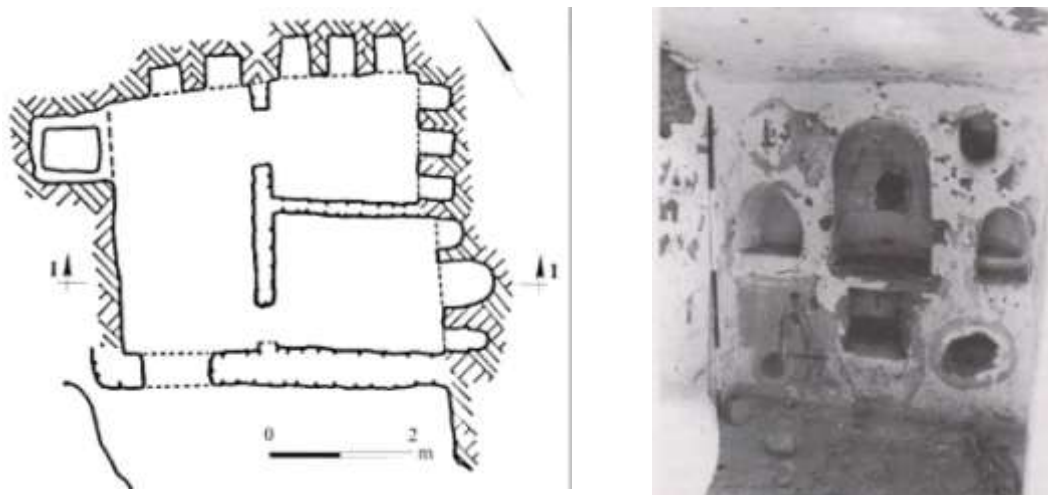
Πιν. 23. Παρεκκλήσιο, Jebel Bab, Ein Najila. Κάτοψη και άποψη ιερού (Dahari, *Settlements*, 86, 91).

24. Υπόσκαφο κελί με παρεκκλήσιο, Ραϊθώ, Bir Abu Suweira, Complex B

Χρονολόγηση: 4^{ος} - 15^{ος} αιώνας

Παρατηρήσεις: Υπόσκαφο παρεκκλήσιο με γραπτή παράσταση-χάραγμα της Αγίας Αικατερίνης.

Βιβλιογραφία: Dahari, *Settlements*, 141-143.

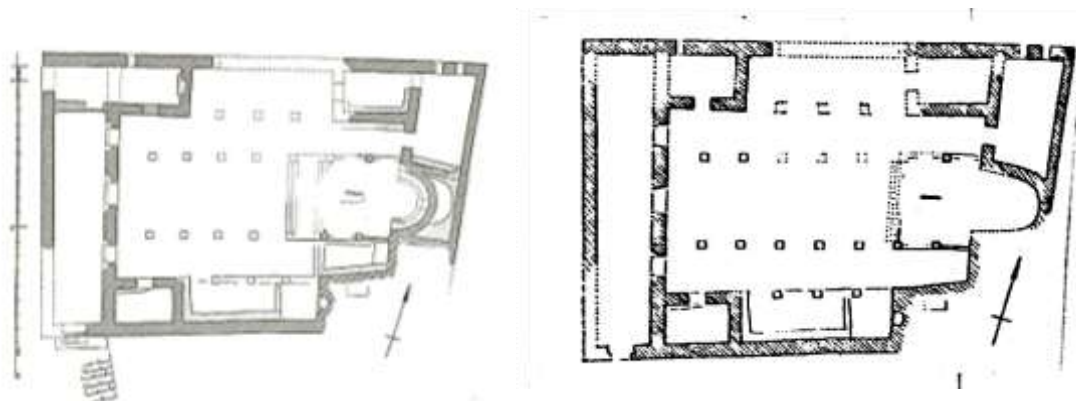
Πιν. 24. Υπόσκαφο κελί με παρεκκλήσιο, Ραϊθώ, Bir Abu Suweira, Complex B. Κάτοψη και άποψη ιερού (Dahari, *Settlements*, 143,142).

25. Επισκοπικός ναός της πόλης Φαράν

Χρονολόγηση: 5^{ος}, 6^{ος} αιώνας.

Παρατηρήσεις: Βασιλική με νάρθηκα, με τρία κλίτη και διεύρυνση το κέντρο. Έχει βοηθητικούς πλευρικούς χώρους στις τέσσερις γωνίες και έναν ακόμη βοηθητικό χώρο (παστοφόριο στα βορειοανατολικά. Είναι κτισμένη με πλίνθους, ψαμμίτη λίθο και είχε μονολιθικούς κίονες. Η παρούσα δεύτερη μορφή της αψίδας είναι του δεύτερου μισού του 6^{ου} αιώνα. Στην ανασκαφή βρέθηκαν θραύσματα από μικρούς κιονίσκους με εγχάρακτους δακτυλίους στη βάση, που έφεραν μαρμάρινη αγία τράπεζα (Grossmann, *Φαράν*, 68-69).

Βιβλιογραφία: Grossmann, *Φαράν*, 61-75.

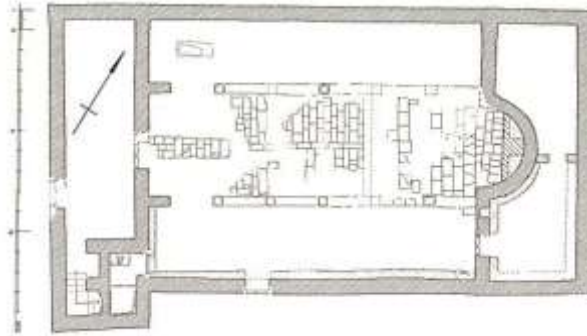
Πιν. 25 α,β. Επισκοπικός ναός της πόλης Φαράν, (β' μισό 6^{ου} αιώνα) και αναπαράσταση αψίδας ιερού (Grossmann, *Φαράν*, 63, 73).

26. Ναός Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, Φαράν

Χρονολόγηση: β μισό του 6^{ου} αιώνα

Παρατηρήσεις: Πρόκειται για την εκκλησία της πόλης, τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα. Το παστοφόριο στα ανατολικά είναι ενιαίο, έχει μόνο μία είσοδο και περιβάλλει την αψίδα του ιερού. Είναι κτισμένη με πλίνθους. Σώζονται αποτυπώματα τεσσάρων κιονίσκων που έφεραν την αγία τράπεζα. (Grossmann, *Φαράν*, 80).

Βιβλιογραφία: Grossmann, *Φαράν*, 75-85.

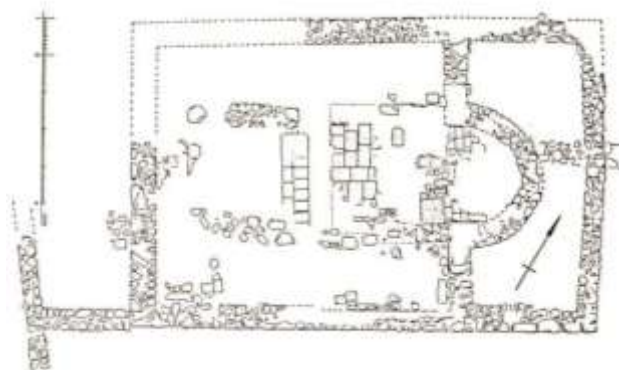
Πιν. 26. Ναός Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, Φαράν (Grossmann, *Φαράν*, 77).

27. «Η μικρή εκκλησία», Φαράν

Χρονολόγηση: Δεν αναφέρεται στη σχετική δημοσίευση. 6^{ος} αι. (;).

Παρατηρήσεις: Το παστοφόριο ήταν ενιαίο, περιβάλλει την αψίδα και είχε πρόσβαση από το νότιο κλίτος.

Βιβλιογραφία: Grossmann, *Φαράν*, 85-87.

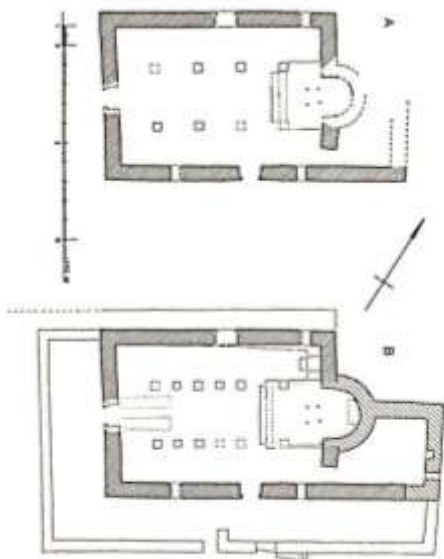
Πιν. 27. «Η μικρή εκκλησία», Φαράν (Grossmann, *Φαράν*, 86).

28. Μεσαία εκκλησία, Jebel Tahuna (Όρος των Μύλων), Φαράν

Χρονολόγηση: Δεν αναφέρεται στη σχετική δημοσίευση. 6^{ος} αι. (;)

Παρατηρήσεις: Μικρή τρίκλιτη βασιλική με νότιο παστοφόριο. Το παστοφόριο περιβάλλει την αψίδα. Σώθηκαν ίχνη έδρασης των κιονίσκων της αγίας τράπεζας.

Βιβλιογραφία: Grossmann, *Φαράν*, 111-116.

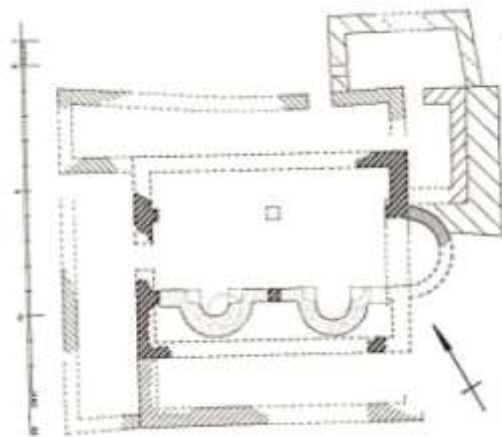
Πιν. 28. «Μεσαία εκκλησία», Φαράν, Jebel Tahuna (Grossmann, *Φαράν*, 113).

29. «Άνω εκκλησία» Φαράν, Jebel Tahuna (Όρος των Μύλων)

Χρονολόγηση: Δεν αναφέρεται στη σχετική δημοσίευση. 6^{ος} αι. (;)

Παρατηρήσεις: Το παστοφόριο περιβάλλει την αψίδα.

Βιβλιογραφία: Grossmann, *Φαράν*, 117-121.

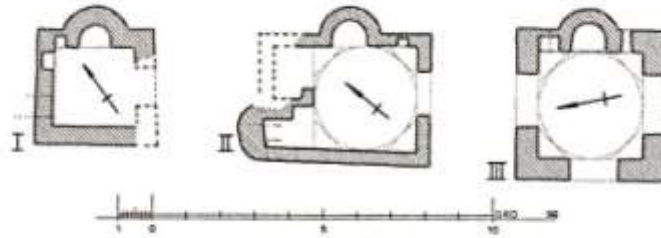
Πιν. 29. «Άνω εκκλησία» Φαράν, Jebel Tahuna (Grossmann, *Φαράν*, 61-75).

30. Πρωτοχριστιανικά Μαυσωλεία στη νοτιοδυτική πλαγιά του Jebel Tahuna κοντά στη Φαράν.

Χρονολόγηση: Δεν αναφέρεται στη σχετική δημοσίευση. 5^{ος} -7^{ος} αι. (;)

Παρατηρήσεις: Τα Μαυσωλεία είχαν συνήθως μία είσοδο. Η κάλυψη τους γινόταν με έναν τρούλο, υπολείμματα του οποίου σώζονται στο Μαυσωλείο II και III.

Βιβλιογραφία: Grossmann, *Φαράν*, 104-109.

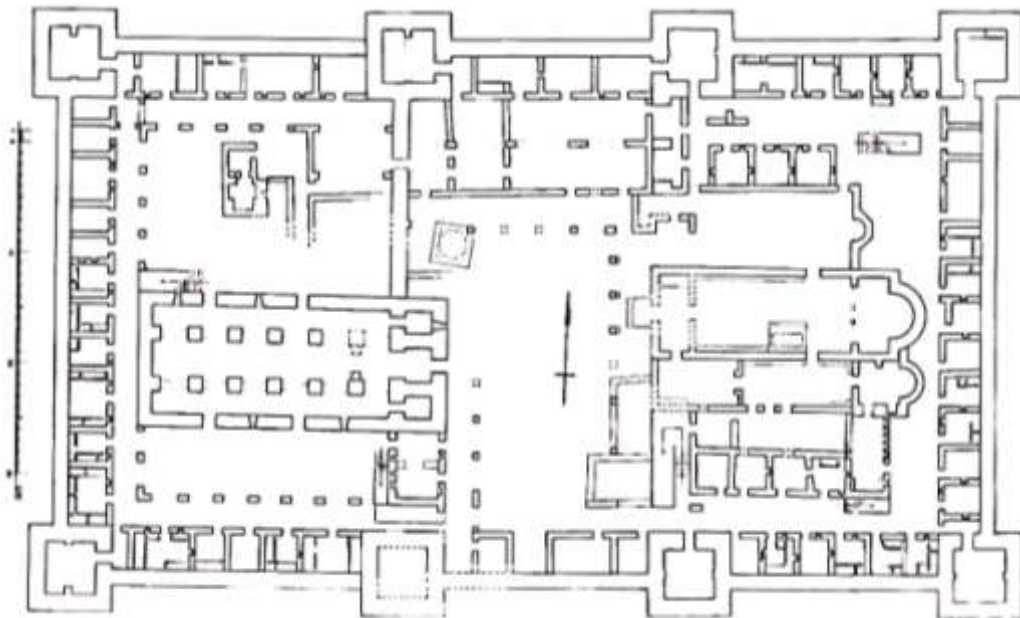
Πιν. 30. Πρωτοχριστιανικά Μαυσωλεία στη νοτιοδυτική πλαγιά του Jebel Tahuna κοντά στη Φαράν, (Grossmann, *Φαράν*, 106, Σχ.9).

31. Ναοί Μονής (Λαύρας) Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στη Raya (Ραϊθώ).

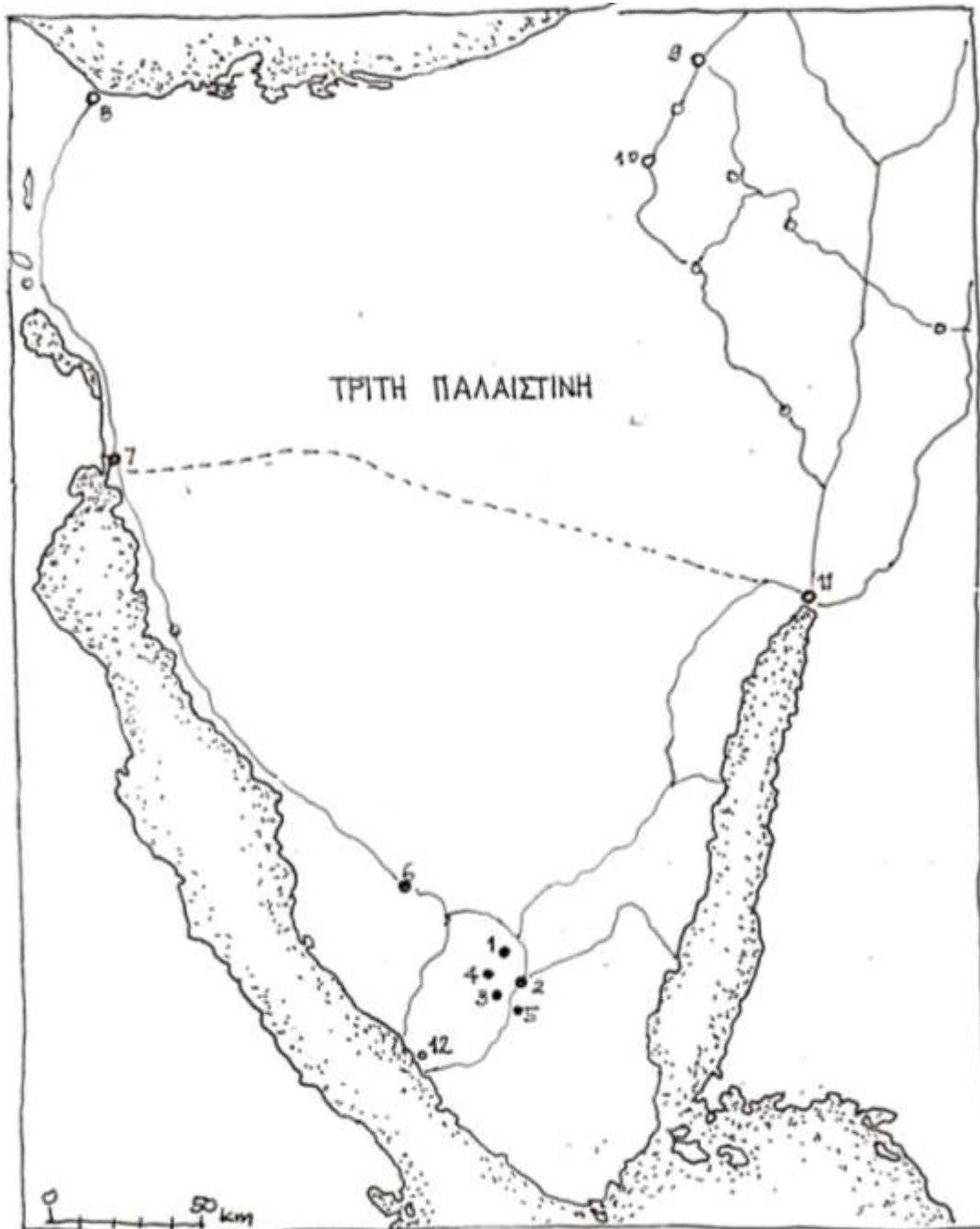
Χρονολόγηση: 6^{ος} αιώνας.

Παρατηρήσεις: Η Μονή στη Ραϊθώ κτίστηκε σύμφωνα με τον Πατριάρχη Ευτύχιο από τον απεσταλμένο του Ιουστινιανού στη χερσόνησο, λίγο πριν τη Μονή στη Βάτο (Ευτύχιος, *Χρονικά*, 276). Στον ηγούμενο Ιωάννη της Μονής της Ραϊθούς είχε αποστείλει ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος το ομώνυμο βιβλίο του (*Κλίμαξ*, 27-31). Σύμφωνα με τον Νεκτάριο Ιεροσολύμων (*Επιτομή*, 193) η Μονή καταστράφηκε στις αρχές του 11^{ου} αιώνα από τον χαλίφη Melek Dahar (Αλ Χάκιμ).

Βιβλιογραφία: Νεκτάριος, *Επιτομή*, 193. *Κλίμαξ*, 2, 27-31. Ευτύχιος, *Χρονικά*, 276. Grossmann, *Christliche Architektur*, Πιν. 188, Kawatoko, *Archaeological Survey 2002*, 22, Pl.17, Caner, *Late Antique Sinai*, 294, plan 3.

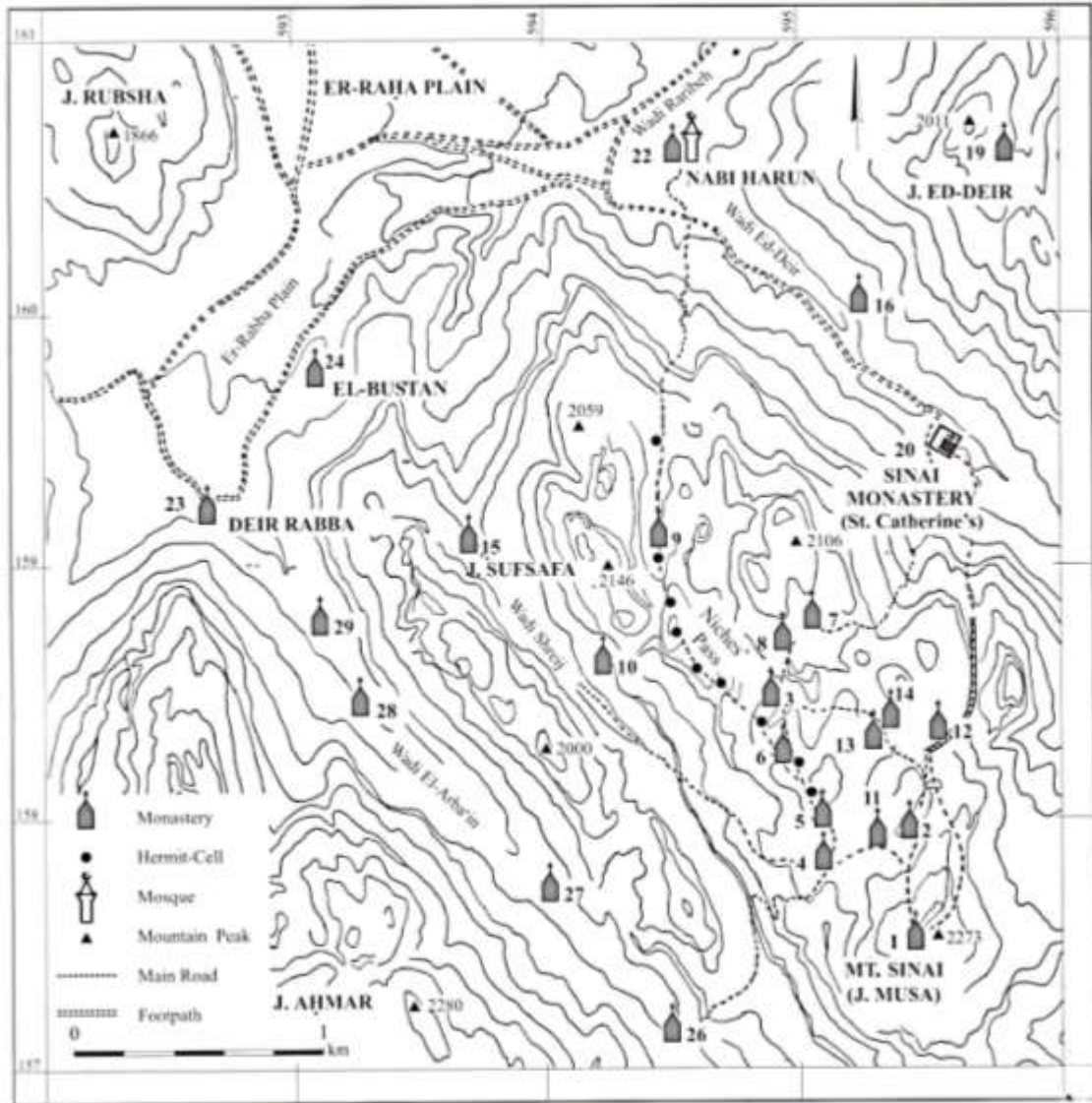

Πιν. 31. Μονή Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στη Ραϊθώ, (κάτοψη P. Grossmann, σε Caner, *Late Antique Sinai*, 294, plan 3).

Πιν. 32. Η χερσόνησος του Σινά τον 6^ο-7^ο αιώνα (σκαρίφημα).

1. Αγία Κορυφή, Όρος Μωυσέως, 2. Μονή Σινά, 3. Μονή Αγίου Αντωνίου (Όρος Umm Shommer), 4. Μονή Ein Najila, Όρος Bab, 5. Μονή Αγίου Γεωργίου Αρσελαΐτη (Deir Runham), 6. Φαράν, 7. Κλύσμα, 8. Πηλούσιο, 9. Ελούσα, 10. Νεσσάνα, 11. Άϊλα, 12. Ραϊθώ.

Πιν. 33. Το μοναστικό κέντρο γύρω από το Όρος Σινά (Dahari, *Monastic Settlements*, 27).

1. Αγία Κορυφή	7. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος	22. Προφήτης Ααρών
2. Προφήτης Ηλίας και Ελισσαίος	9. Αγία Ζώνη	23. Άγιοι Απόστολοι
3. Αγία Άννα	10. Άγιος Παντελεήμων	24. Παναγία, Μπιστάνι
4. Συγκρότημα 220 και κελλιά Γρηγορίου	12. Παναγία του Οικονόμου	26. Άγιοι Τεσσαράκοντα
	20. Μονή Σινά	27. Άγιος Ονούφριος

Συνομογραφίες - Βιβλιογραφία

ΕΠ. : Ἑλληνική Πατρολογία (Πατρολογία Graeca), J.- P. Migne, Πρώτη Ἔκδοσις ἐν Ἑλλάδι, γενική ἐπιμέλεια πρ. Ἰω. Κ. Διώτη, Ἀθήναι 2004, Κέντρον Πατερικῶν Ἐκδόσεων (ΚΕ.Π.Ε.). (πανομοιότυπος ἀνατύπωσις τῆς ἐκδόσεως ἐν Παρισίοις 1860).

ΔΧΑΕ: Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας

Εκκλ. Φ. : Ἐκκλησιαστικός Φάρος

Εκκλησίες: Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἄλωση

ΝΣ : Νέα Σιών, Ἐκκλησιαστικόν περιοδικόν σύγγραμμα, Τύποις Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου.

ΣΑ. : Σιναϊτικά Ἀνάλεκτα,

Συμπόσιο ΧΑΕ: Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία. Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης. Πρόγραμμα καὶ Περιλήψεις Ανακοινώσεων, Ἀθήνα, 1981-2010.

ΘΗΕ: Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, 6^{ος} Τόμος, Ἀθήναι 1965.

AA: Archäologischer Anzeiger

BASOR: Bulletin of the American Schools of Oriental Research

DOP: Dumbarton Oaks Papers

BCH: Bulletin de Correspondance Hellénique.

IEJ: Israel Exploration Journal

JOB: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik

PG. Patrologiae cursus completus, Series Graeca, Paris 1857-1866, ἐκδ. J.P Migne

RB: Revue Biblique

Πηγές:

Αιθερία:

Νικοδήμου Μπαρούση (Αρχιμ.), «Αιθερίας ὁδοιπορικόν εἰς τὸ Σινᾶ καὶ τοὺς Ἁγίους Τόπους», Ἄνθη Εὐσεβείας 9, Ἐκδόσεις Τήνος, Ἀθήνα 2012.

Ἀνώνυμα προσκυνητάρια:

Τρία ἀνώνυμα ἑλληνικά προσκυνητάρια τῆς 16^{ης} ἑκατονταετηρίδος, νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ἐκδιδόμενα ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως καὶ συνοδευόμενα μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γαβριήλ Σ. Δεστούνη, ἐν Πετρούπολει, 1896, σ. 31-39.

Γεροντικόν τοῦ Σινᾶ:

Δ. Τσάμης, Τὸ Γεροντικόν τοῦ Σινᾶ, (Σιναϊτικά Κείμενα Ι), Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Ἱερᾶς Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, 1991.

Ευτύχιος, Annales:

Eutychii Patriarchae Alexandrini, «Annales», PG τόμ. 111, Paris, J.P.Migne, 1863, 889-1232 (Τα περὶ τῆς κτήσεως τοῦ Σινᾶ col. 1071- 1072).

Ευτύχιος, Χρονικά:

Ἑλληνικὴ μετάφραση σε Ε. Μιχαηλίδη, «Ἡ ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ ἀραβικῇ φιλολογίᾳ, Ευτύχιος Ἀλεξανδρείας 877-94», Ἐκκλησιαστικός Φάρος, Τόμος 27 (Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1928) 273-277.

Νεκτάριος, Ἐπιτομή:

Νεκταρίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας...*, Βενετία 1677.
Ἐπανεκδόση Ἰ. Μ. Σινᾶ, ἐν Ἀθήναις 1980, εἰσαγωγή του Μ. Ι. Μανούσακα, «Ἡ Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῆς», IX-LVII.

Κλίμαξ:

Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, Κλίμαξ, Εἰσαγωγή-Κείμενον-Μετάφρασις-Σχόλια-Πίνακες, Ἀρχ. Ἰγνατίου, Ἐκδοσις Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Παρακλήτου, Ὠρωπὸς Ἀττικῆς 1978.

Κομνηνός, Προσκυνητάριον:

Ἰω. Κομνηνοῦ, «Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἄθωνος», *Ἀγιορεϊτικά Τετράδια 2*, Ἐκδόσεις Πανσελήνος, Ἄγιον Ὅρος, (ανατύπωση ἀπὸ τὴν Α΄ ἐκδόση του ἔτους 1701) 1984.

Μαρτυρολόγιον του Σινᾶ:

Δ. Τσάμης, Κ. Κατσάνης, *Τὸ Μαρτυρολόγιον τοῦ Σινᾶ*, (Σιναΐτικὰ Κείμενα 2), Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Ἱερᾶς Μονῆς Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, 1989.

Κορομπέϊνικωφ, Οδοιπορικόν:

Ἀρχιμανδρίτου Καλλίστου, «Ὀδοιπορικόν τοῦ ἐμπόρου Τρύφωνος Κορομπέϊνικωφ εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Ἀνατολῆς (1593-1594)», *Μ.Σ.*, Ἔτος ΚΖ΄ (1935) Τεύχος Ι΄ (Ὀκτώβριος), 587-599, Τεύχος ΙΑ΄ (Νοέμβριος), 634-642.

Παῖσιος, Ἱστορία (1891):

Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Παῖσιου Ἀγιοποστολίτου Μητροπολίτου Ρόδου, Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ*. Ἔμμετρον σύγγραμμα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592, μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γαβριήλ Σ. Δεστούνη, ἐν Πετρούπολει 1891, (ελληνικὸ κείμενο σ. 1-90).

Παῖσιος, Ἱστορία:

«Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ, ἔτι δε καὶ τῶν καθ' ὁδὸν (τῶν) τοποθεσιῶν, ὡς καὶ τῶν πάλαι γεγονότων θαυμάτων τεραστίων, Ποίημα κυρίου Παῖσιου μητροπολίτου Ρόδου», σε Σ. Καδᾶς, *Προσκυνητάρια τοῦ Ἁγίου καὶ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ ἀπὸ δέκα ἐλληνικὰ χειρόγραφα 16^{ου}- 17^{ου} αἰ.*, Ἐκδόσεις Ἰδρύματος Ὁρους Σινᾶ, Ἀθήνα, 2003, 151-24.

Περιγραφή Σινᾶ:

Περιγραφή τοῦ ἁγίου καὶ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ, (Ανατύπωση του κειμένου τῆς ἐκδόσης τῆς Βενετίας, 1817, ἐπιμ. Π. Χριστοπούλου), Ἀθήνα 1978.

Προκόπιος, Περί κτισμάτων:

Procopii Caesariensis Opera Omnia, ed. J. Haury, vol IV, *De Aedificiis*, libri VI, addenda and corrigenda ed. G. Wirth, Lipsiae 1964, 168-9 (Προκοπίου, *Περί κτισμάτων*, Βιβλίον Ε΄, 8, 5-9):

Antoninus Martyr:

A. Stewart, "Of the Holy Places Visited by Antoninus Martyr, (circ. 560-570 A.D.)", *Palestine Pilgrims' Text Society*, II (London: The Society, 1896), 30.

Dmitrievski, Τυπικά:

A. Dmitrievski, *Opisanie liturgitseskikh rukopisej III*, Τυπικά, τόμ. II, Petrograd 1917.

Egeria's Travels:

J. Wilkinson, *Egeria's Travels to the Holy Land*, revised edition and trans., Ariel Publishing House, Jerusalem, Aris & Phillips, Warminster, England 1981.

Kessler, Sokoloff, "The Forty Martyrs of the Sinai Desert:

C. Muller-Kessler, M. Sokoloff, "The Forty Martyrs of the Sinai Desert, Eulogios the Stone-Cutter and Anastasia", *A corpus of Christian Palestinian Aramaic* 3, Groninger 1996.

Burckhardt: *Travels in the Holy Land*

John Lewis Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, London 1822.

Jacobo de Verona, *Le pèlerinage*:

Jacobo de Verona, « Le pèlerinage du Moine Augustin Jacques de Verona». Introduction and editorial notes by Reinhold Rohricht. *Revue de l'Orient Latin*, Vol. 3, 1895.

Pococke, *Description*:

R. Pococke, *A Description of the East and some other Countries*, V.1, Observations on Egypt, London, 1743.

Poggibonsi, *Voyage*:

Niccolo of Poggibonsi, *A voyage beyond the seas (1346-1350)*, Jerusalem, Franciscan Press, 1945.

Von Harff, *Pilgrimage*:

The Pilgrimage of Arnold Von Harff, Knight, Translated from the German and edited by M. Letts, Nendeln/Liechtenstein, 1967.

Aleksidze κ.ά, *Κατάλογος γεωργιανών χειρογράφων*:

Z. Aleksidze, M. Shanidze, L. Khevsuriani, M. Kavtaria, Τὰ νέα εὐρήματα τοῦ Σινᾶ, Κατάλογος γεωργιανῶν χειρογράφων, εὐρεθέντων κατὰ τὸ 1975 εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, μετάφρ. Τ. Meskhi, Αθήνα 2005.

Ἄμαντος, *Σύντομος ἱστορία*:

Κ. Ἄμαντος, *Σύντομος ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, Θεσσαλονίκη 1953.

Ἄμαντος, *Σιναϊτικά μνημεῖα*:

Κ. Ἄμαντος, *Σιναϊτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις* (1928), [Ἑλληνικά, Παράρτημα-1] σ. 1-115.

Ασλανίδης, *Ναοδομία*:

Κλ. Ασλανίδης, *Βυζαντινὴ Ναοδομία στη Νάξο, Ἡ μετεξέλιξη ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴν στὴ μεσοβυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, διδακτορικὴ διατριβή, Πάτρα 2014.

Βαμβακάς, *Επιγραφή*:

Γρ. Βαμβακάς Σιναΐτου, «, Ἄλλη ἀνάγνωσις ἐπιγραφῆς τῆς Ἱ. Μονῆς Σινᾶ καὶ ἡ σχέσις τῆς πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ Μοναχοῦ Ἀμμωνίου», *Περιοδικὸ Ἄθηνά*, Τόμος ΟΘ, Ἐν Ἀθήναις 1984, 219-224.

Βαραλῆς, *Ελλαδικὰ παστοφόρια*:

Ιω. Βαραλῆς, «Τὰ ελλαδικὰ παστοφόρια τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν τῆς Ελλάδας. Προβλήματα ἐρμηνείας καὶ ἀνασκαφικὰ δεδομένα»: 21ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 2001, 20-21.

Βοκοτόπουλος, *Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική*:

Π. Βοκοτόπουλος, *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις τὴν Δυτικὴν Στερεάν Ελλάδα καὶ τὴν Ἑπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη, 1975.

Γαλάβαρης, *Προσκυνήματα*:

Γ. Γαλάβαρης, «Προσκυνήματα καὶ «παλαιστινιακὴ» εἰκονογραφία. Ανασκόπηση τῆς ἔρευνας», *ΔΧΑΕ*, Τόμος ΚΓ' (2002), ΑΘΗΝΑ 2002, Σελ. 59-74.

Γκράτσιου, *Κρήτη*:

Ο. Γκράτσιου, *Η Κρήτη στὴν ὑστερὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ. Η μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, Ηράκλειο, 2010:

Γρηγοριάδου, *Σινά*:

Π. Γρηγοριάδου, *Ἡ Ἱερά Μονὴ τοῦ Σινᾶ*, (ἀνατύπωση ἐκδόσεως Ἱεροσολήμ, 1875), Ι. Μονὴ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, Ἀθήνα 1978.

Γκρόσμαν, *Αραβικὲς πηγές*:

Γ. Γκρόσμαν: «Οἱ ἀραβικὲς πηγές στὴν Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας τοῦ πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Νεκταρίου τοῦ Κρητὸς (1661-1669)». *Πρακτικὰ τοῦ Β' Ευρωπαϊκοῦ Συνεδρίου Νεοελληνικῶν σπουδῶν*, Ρέθυμνο 10-12 Μαΐου 2002, «Ἡ Ελλάδα τῶν νησιῶν ἀπὸ τὴν Φραγκοκρατία ὡς σήμερα», Τόμος Α, Οἱ μαρτυρίες τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2004, 151-164.

Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονικὴ*:

P. Grossmann , "Αρχιτεκτονικὴ", *Σινᾶ*, 1990, 29-40, Πίνακες 1-26.

Δημακόπουλος, *Ἐρευνες*:

Ι. Δημακόπουλος, Ἐρευνες στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς μονῆς Σινᾶ, *ΔΧΑΕ*, Περίοδος Δ', Τομ. Θ, 1977-79, σ. 261-301, Πιν.103-Πιν.112.

Δημητροκάλλης, *Μεσσηνία Α*: Γ. Δημητροκάλλης, *Ἄγνωστοι βυζαντινοὶ ναοὶ Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Ἀθήνα 1990.

Δημητροκάλλης, *Μεσσηνία Α*: Γ. Δημητροκάλλης, *Ἄγνωστοι βυζαντινοὶ ναοὶ Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας Β'*, Ἀθήνα 1999.

Δρανδάκη, *Προσκύνημα στο Σινά*:

Α. Δρανδάκη, ἐπιμέλεια, *Προσκύνημα στο Σινά, Θησαυροὶ ἀπὸ τὴν Ἱερά Μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης*, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα 2004.

Ευστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον*:

Σ. Ευστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1935.

Ζάχος, *Σινά*:

Α. Ζάχου, *Τὸ Ὄρος Σινᾶ καὶ ἡ Μονὴ Ἁγίας Αἰκατερίνης*, Ἀθήνα 1937.

Θεοχαρίδης, *Συγκρότημα Βατοπαιδίου*:

Πλ. Θεοχαρίδης, *Τὸ συγκρότημα τοῦ περιβόλου, Ἱερά Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου*, Τόμος Α', Ἅγιον Ὄρος 1996, 148-165.

Θεοχαρίδης, *Οικοδομές Αγιορειτών 15^{ου}- 16^{ου} αι.*:

Πλ. Θεοχαρίδης, «Η ανανέωση του κτιριακού δυναμικού. Οι οικοδομές των αγιορειτών στον 15^ο - 16^ο αιώνα», *Το Άγιον Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 2011, 107-114.

Καδάς, *Προσκυνητάρια Αγίων Τόπων*:

Σ. Καδάς, *Προσκυνητάρια των Αγίων Τόπων, Δέκα έλληνικά χειρόγραφα 16^{ου}-18^{ου} αι.*, Θεσσαλονίκη 1986.

Καλοπίση, Παναγιωτίδη, *Λεξικό*:

Σ. Καλοπίση-Βέρτη, Μ. Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου, *Λεξικό όρων Βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής*, Παν. Εκδ. Κρήτης, 2010.

Κομνηνός, *Προσκυνητάρια Αγίου Όρους*:

Ιω. Κομνηνού, «Προσκυνητάρια του Αγίου Όρους του Άθωνος», *Αγιορείτικα Τετράδια 2*, Έκδόσεις Πανσέληνος, Άγιον Όρος, (ανατύπωση από την Α΄ έκδοση του έτους 1701) 1984.

Κατσιμπίνης, *Η ξύλινη στέγη του Σινά*:

Χ. Κατσιμπίνης, «Η ξύλινη στέγη της βασιλικής της Αγίας Αικατερίνης του Σινά», 11ο Συμπόσιο ΧΑΕ, Αθήνα 1991, 53-54.

Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Νεώτερες έρευνες*:

Π. Κουφόπουλος, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου: "Νεώτερες έρευνες στην αρχιτεκτονική της μονής Σινά. Η εξέλιξη της ΝΑ πτέρυγας της μονής, *Περιλήψεις επιστημονικών διαλέξεων*, Ε.Μ.Π., Αθήνα 1988, 16-19.

Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Άρτος*:

Π. Κουφόπουλος, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου: "Η παραγωγή του άρτου στη Μονή Αγίας Αικατερίνας Όρους Σινά", *Πρακτικά Γ Τριημέρου Εργασίας: "Ο άρτος ημών". Από το σιτάρι στο ψωμί. Πήλιο 1991*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1994, 189-199.

Κουφοπούλου Π. & Μ., *Μνημειακή Αρχιτεκτονική*:

Π. & Μ. Κουφοπούλου, «Το Θεοβάδιστον Όρος Σινά, Μνημειακή Αρχιτεκτονική», *Η Καθημερινή, Επτά ημέρες, Κέντρα Ορθοδοξίας, Άγιον Όρος, Άγιοι Τόποι, Πάτμος, Όρος Σινά*, Τόμος Α, 1995, 158-163.

Κουφοπούλου Π. & Μ., *Εργαστήρια*:

Π. & Μ. Κουφοπούλου, «Καταγραφή εργαστηρίων προβιομηχανικής Τεχνολογίας στη Μονή Αγίας Αικατερίνας και σε μοναστικά συγκροτήματα της χερσονήσου του Νοτίου Σινά», *Τεχνολογία*, τεύχος 9, 1999, σ. 34-35.

Κουφόπουλος, Μυριανθέως, Δανιήλ, *Παραγωγή κεριού*:

Π. Κουφόπουλος, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, Μοναχός Δανιήλ Σιναΐτης: "Παρατηρήσεις στην παραγωγή και χρήση του κεριού στη Μονή Αγίας Αικατερίνας Όρους Σινά", *Πρακτικά ΣΤ Τριημέρου Εργασίας: "Η μέλισσα και τα προϊόντα της, Νικήτη 1996*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 259-278.

Κουφόπουλος, *Οικοδομική των τειχών*:

Π. Κουφόπουλος, «Παρατηρήσεις στην οικοδομική των τειχών της Μονής Σινά», 18^ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1998, 35-36.

Κουφόπουλος, *Ιουστινιάνεια πύλη:*

Π. Κουφόπουλος, "Κατασκευαστικές παρατηρήσεις στην ιουστινιάνεια πύλη του δυτικού τείχους της Μονής Σινά", 19ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1999, 58.

Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Πρώιμες οικήσεις:*

Π. Κουφόπουλος, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, «Πρώιμες οχυρές μοναστικές οικήσεις στην περιοχή της Μονής Σινά», 21ο Συμπόσιο ΧΑΕ, Μάιος 2001, 55-56.

Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Στέγες Καθολικού:*

Π. Κουφόπουλος, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου: "Ζητήματα αναπαράστασης των στεγών του καθολικού της Μονής Σινά», 22ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 2002, 52-53.

Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Επιτομή:*

Π. Κουφόπουλος, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, «Επιτομή του πρώιμου οικοδομικού χρονικού της Μονής Σινά», 28ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 2008, 52-53.

Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική:*

Π. Κουφόπουλος, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, «Αρχιτεκτονική, Ἡ Μονή Σινᾶ καὶ ἡ παλαιὰ Σκευοφυλακεία», *Σινά και Σκευοφυλάκιο*, 2015, 34-43.

Μεϊμάρης, *Κατάλογος:*

Ι.Ε. Μεϊμάρης, *Κατάλογος τῶν νέων Ἀραβικῶν χειρογράφων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ Ὁρους Σινᾶ*, Ι. Μονή Ἀγίας Αἰκατερίνης, Ἐθνικόν Ἴδρυμα Ἐρευνῶν, Ἀθήναι 1985.

Μουρίκη, *Εἰκόνες ἀπὸ το 12^ο ὡς το 15^ο αἰῶνα:*

Ντ. Μουρίκη, "Εἰκόνες ἀπὸ τὸν 12^ο ὡς τὸν 15^ο αἰῶνα", *Σινά*, 101-125.

Μπούρας, *Βασιλική και Πατριάρχης Καλλίνικος:*

«Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν Τουρκοκρατία καὶ ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος», Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἄλωση, Ἀθήνα 1979, 159-168.

Μυριανθέως, *Προμαχῶνας:*

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, "Ὁ προμαχῶνας στὴ ΝΑ πλευρὰ τοῦ τείχους τῆς μονῆς Σινά", 7ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1987, 55-56.

Μυριανθέως, *Παρεκκλήσια κεντρικοῦ πυρήνα:*

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, "Τὰ παρεκκλήσια τοῦ κεντρικοῦ πυρήνα τῆς μονῆς Σινά", 10ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1990, 33-34.

Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1991:*

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου: "Τεχνίτες γνωστοί ἀπὸ τὰ ἔργα τοὺς στὴ Μονή Σινά κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα", 11^ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1991, 57-58.

Μυριανθέως, *Παραγωγή λαδιού:*

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου: "Ἡ παραγωγή λαδιού στὴ Μονή Ἀγίας Αἰκατερίνης Ὁρους Σινά", *Πρακτικά τοῦ Δ Τριημέρου Ἐργασίας: "Ἐλιά καὶ λάδι"*, Καλαμάτα Μάιος 1993. Πολιτιστικὸ Τεχνολογικὸ Ἴδρυμα ΕΤΒΑ, 159-173.

Μυριανθέως, *Τεχνίτες 1994:*

Μ. Κουφοπούλου-Μυριανθέως: "Τεχνίτες στη Μονή Σινά κατά τον 18ο αιώνα μέσα από γνωστά έργα τους". *Θυμίαμα στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1994, 149-154.

Μυριανθέως, *Μαρμαρική*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, "Νέα στοιχεία για τη μαρμαρική του 6ου και 18ου αιώνα στη Μονή Σινά". 14^ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1994, 31-32.

Μυριανθέως, *Άγιος Γεώργιος*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, "Παρατηρήσεις στις οικοδομικές φάσεις του Πύργου του Αγίου Γεωργίου στο βόρειο τείχος της Μονής Σινά", 18ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1998, 48-49.

Μυριανθέως, *Παρεκκλήσια νοτίου τείχους*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, «Τα παρεκκλήσια του νοτίου τείχους της Μονής Σινά», 19ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 1999, 84-85

Μυριανθέως, *Μεταβυζαντινές επιγραφές*:

Μ. Μυριανθέως Κουφοπούλου, «Μεταβυζαντινές επιγραφές, χαράγματα και σχέδια προσκυνητών στη Μονή Σινά», 20^ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 2000, 60.

Μυριανθέως, *Κοιμητηριακά παρεκκλήσια*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, «Τα κοιμητηριακά παρεκκλήσια της Μονής Σινά», 23ο Συμπόσιο της ΧΑΕ, 2003, 75.

Μυριανθέως, *Το παρεκκλήσιο της Βάτου*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, «Το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου στο Καθολικό της Μονής Σινά», 25ο Συμπόσιο ΧΑΕ, 2005, 90.

Μυριανθέως, *Κτητορικό έργο Ιωάννου της Κλίμακος*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, Το κτητορικό έργο του Αγίου Ιωάννου Σιναΐτου (της Κλίμακος) στη Μονή Σινά, ΧΑΕ, Πρόγραμμα και Περιλήψεις Ανακοινώσεων, Μάιος 2014, 88-89.

Μυριανθέως, *Φύσσας, Ιωάννης της Κλίμακος*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, Ν. Φύσσας «Ο Άγιος Ιωάννης ό Σιναΐτης, συγγραφέας τής Κλίμακος, Σινά και Σκευοφυλάκιο, 32-33.

Μυριανθέως, *Λάρνακα*:

Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου «Μεσαιωνική λάρνακα Άγίας Αικατερίνης», *Σινά και Σκευοφυλάκιο*, 124-125.

Μπούρας, *Ο αρχιτεκτονικός τύπος της βασιλικής*:

Χ. Μπούρας, "Ο αρχιτεκτονικός τύπος της βασιλικής κατά την Τουρκοκρατία και ο Πατριάρχης Καλλίνικος", *Εκκλησίες*, Τ1, 159-168.

Μυστακίδης, *Γερμανοί Περιηγηταί*:

Β. Α. Μυστακίδου, «Γερμανοί Περιηγηταί εις Αίγυπτον και Σινά κατά τόν ΙΣΤ΄ αιώνα», *Νέος Ποιμήν, Μηνιαῖον Θεολογικόν Περιοδικόν*, Έτος Γ΄ Μάρτιος 1921, τεύχος 3, 150 – 164.

Νεκτάριος, *Επιτομή*:

Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας...*, Βενετία 1677.
Επανεκδοση Ι. Μ. Σινά, ἐν Ἀθήναις 1980, εἰσαγωγή τοῦ Μ. Ι. Μανούσακα, «Ἡ Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῆς», ΙΧ-LVII.

Νικολοπούλου, *Χειρόγραφες σημειώσεις*:

Αγ. Π. Νικολοπούλου, «Χειρόγραφες σημειώσεις σὲ παλαιὰ ἔντυπα τῆς Ἱ. Μονῆς Σινᾶ. Μία πρώτη παρουσίαση», *Συναϊτικά Ανάλεκτα*, Τόμος Α, (2002) 127-144.

Ορλάνδος, *Αρχιτεκτονική*:

Α. Ορλάνδος, *Μοναστηριακὴ Αρχιτεκτονική*, Ἀθήνα 1958.

Ορλάνδος, *Βασιλική*:

Α. Ορλάνδος, *Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης*, Ἐκδ. 2α, Ἀθήνα 1994.

Ορλάνδος, *Διακονικό*:

Α. Ορλάνδος, *Ἡ ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸ ἱερόν μετακίνησις τοῦ διακονικοῦ εἰς τὰς ἑλληνιστικὰς βασιλικὰς*, ΔΧΑΕ 4, 353-72, 1994-95.

Παπάγγελος, *Ενεπίγραφοι ὀρειχάλκινοι σταυροὶ*:

Ἰω. Παπάγγελος, «Δύο ἐνεπίγραφοι ὀρειχάλκινοι σταυροὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος, *Φύση-Λατρεία-Τέχνη*, Πρακτικὰ Συνεδρίων εἰς τὸ πλαίσιον τῶν παραλλήλων ἐκδηλώσεων τῆς ἐκθέσεως «Θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους» Β' Τόμος, σ. 117-125.

Πάλλας, *Ζωοδόχος Πηγή*:

Δ. Πάλλας, «Ἡ Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή», Α.Δ. 26 (1971), Μελέται, σ. 201-224.

Παλιούρας, *Τοιχογραφίες*:

Α. Παλιούρας, «Τοιχογραφίες», Σινά, 68-72, Πιν. 20-25.

Παναγιωτίδη κ.ά, *Ανασκαφή*:

Μ. Παναγιωτίδη, Σ. Καλοπίση-Βέρτη, Ν. Φύσσα, Γ. Μαγγίνη, Γ. Φουκανέλη, «Ανασκαφὴ στὴν Ἁγία Κορυφὴ τοῦ Ὄρους Σινά (Gebel Musa). Προκαταρκτικὰ πορίσματα», ΣΑ, Τόμος Α (Πρακτικὰ Συνεδρίου «Τὸ Σινᾶ διὰ μέσου τῶν αἰώνων», Ἴδρυμα Ὄρους Σινᾶ, Ἀθήνα 2002, 69-90.

Παντελάκης, *Μονή*:

Εμ. Γ. Παντελάκης, *Ἡ Ἱερά Μονὴ τοῦ Σινᾶ*, (μετὰ 20 εἰκόνων), Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, 73, Ἐν Ἀθήναις, 1939.

Παπαμιχαλόπουλος, *Ἡ Μονή*:

Κ. Παπαμιχαλόπουλος, *Ἡ Μονὴ τοῦ Ὄρους Σινᾶ*, ἐπιστασία Γρ. Παπαμιχαλή, Ἀθήνα 1932.

Παπαστράτου, *Χάρτινες εἰκόνες*:

Ντ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εἰκόνες, Ὀρθόδοξα θρησκευτικὰ χαρακτηριστικά, 1665-1899*, Τόμος II, Ἀθήνα 1986.

Πολυβίου, *Παρεκκλήσια Ξηροποτάμου*:

Μ. Πολυβίου, «Τὰ ἐντὸς τῶν πτερύγων παρεκκλήσια τῆς μονῆς Ξηροποτάμου», *Εκκλησίες*, Τόμ. 4. 1993, 55-64.

Πολυβίου, *Παρεκκλήσια Βατοπαιδίου*:

Μ. Πολυβίου, Τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου μεταβυζαντινά παρεκκλήσια, *Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου*, Τόμος Α΄, Ἅγιον Ὄρος 1996, 183-190.

Πορφύριος, *Συνέκδημος*:

Πορφυρίου Β΄, ἀρχιεπισκόπου Σιναίου, *Σιναϊτικός Συνέκδημος*, ἐν Ἀθήναις 1925.

Πορφύριος Β΄, *Ἀπομνημονεύματα*:

Πορφυρίου Β΄, ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, «Ἀπομνημονεύματα», *Πανηγυρικός τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῃ ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱεραῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, ἐπιμ. Γ. Κονιδάρη, ἐν Ἀθήναις 1971, 409-453.

Σάκκος, *Περί Ἀναστασιῶν*:

Στ. Σάκκου, *Περί Ἀναστασιῶν Σιναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1964, σ.179-185.

Σινά:

Μανάφης Κ. (ἐπιμ.), *Σινά, Οἱ Θησαυροὶ τῆς Ἱεραῆς Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1990.

Σινά καὶ Σκευοφυλάκιο:

Γ. Γαλάβαρης, Μ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου (ἐπιμ.), *Ἡ Ἱερά Μονή Σινᾶ καὶ τὸ Σκευοφυλάκιο τῆς*, Θεσσαλονίκη 2015.

Σιναϊτικὸν Ἡμερολόγιον

Σιναϊτικὸν Ἡμερολόγιον, 1978, Ἔτος Β΄, Ἐκδ. Ι. Μονὴ Σινά, 56.

Σύναξις Σιναϊτῶν :

Ἱερά Μονή καὶ Ἀρχιεπισκοπὴ Σινᾶ, *Σύναξις Πάντων τῶν Σιναϊτῶν Ἁγίων*, Εἰσαγωγὴ, Ἀκολουθία ὑπὸ Χ. Μπούσια, Ἰδρυμα Ὁρους Σινᾶ, Ἀθήναι 1998.

Σωτηρίου, *Εἰκόνες*:

Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, *Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ*, τ.1, (εἰκόνες), Ἀθήναι 1956, Τόμ. ΙΙ (κείμενο), Ἀθήναι 1958.

Σωτηρίου, *Τοιχογραφίαι*:

Γ. Σωτηρίου, «Τοιχογραφίαι τῆς σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου εἰς παρεκκλήσια τοῦ τείχους τῆς Μονῆς Σινᾶ», *Silloge bizantina in onore di S.G. Mercati*, Studi Bizant. E Neoel. 9 (1957), 381-391, Πιν.6.

Τωμαδάκης, *Ἱστορικό διάγραμμα*:

Ν. Τωμαδάκης, «Ἱστορικό διάγραμμα», *Σινά*, 12-17.

Φουκανέλη, *Προσκύνημα*:

Γ. Φουκανέλη, *Το Προσκύνημα στο Νότιο Σινά (4^{ος}-15^{ος} αἰώνας). Τοπογραφία, αρχαιολογικά κατάλοιπα καὶ γραπτές πηγές*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Φιλοσοφικὴ Σχολή, Τμήμα Ἱστορίας καὶ Αρχαιολογίας-Τομέας Αρχαιολογίας καὶ Ἱστορίας τῆς Τέχνης, Ἀθήνα 2009 (Ἀδημοσίευτη).

Φύσσας, *Μωϋσῆς*:

Ν. Φύσσας, «Ὁ Μωϋσῆς ὡς τιμώμενος πολιοῦχος τῆς Ι. Μ. Σινά». *Routes of Faith in the Medieval Mediterranean, History, Monuments, People, Pilgrimage Perspectives*. Proceedings of an International Symposium, Παράρτημα, Κείμενα Ἐργασιῶν στα Ἑλληνικά καὶ Ἰταλικά

όπως παρουσιάστηκαν στο Συνέδριο, edited by Evangelia Hadjistryphonos, Thessalonike, 7-10/11/2007, Thessalonike 2008, 497-503.

Χατζηδάκης, *Τοιχογραφίες Σινά:*

Μ. Χατζηδάκης, «Τοιχογραφίες στη Μονή Ἁγίας Αικατερίνης στο Σινᾶ», *ΔΧΑΕ*, περ.4, τομ.6 (1970-72), 205-232.

Χρυσοχοΐδης, *Ιστορικό διάγραμμα:*

Κ. Χρυσοχοΐδης, «Ιστορικό Διάγραμμα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ», *Σινά και Σκευοφυλάκιο*, 23-25.

Askari, *Proconnesian Production of Architectural Elements:*

N. Askari, "The Proconnesian Production of Architectural Elements in Late Antiquity based on Evidence from the Marble Quarries". C. Mango, G. Dagron, eds, *Constantinople and its Hinterland, Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford April 1993*, London 1995, 263-88.

Baddeley, Brunner, *Monastery:*

O., Baddeley, E. Brunner eds, *The Monastery of Saint Catherine, The Saint Catherine Foundation*, 1996.

Baddeley, *Boissonas:*

O. Baddeley, ed, *Les Expéditions de Sinaï de Fred Boissonas. Fred Boissonas: The Sinai Expeditions, 1929-1933*, Chambésy, Genève 2011.

Benešević, *Monumenta Sinaïtica:*

V. Benešević, *Monumenta Sinaïtica archaeologica et palaeographica*, τόμ. Ι, Petropoli, 1925.

Benešević, *Sur la date de la mosaïque:*

V. Benešević, "Sur la date de la mosaïque de la Transfiguration au Mont Sinaï", *Byzantion*, Ι (1924), 145-176.

Bey, *History of Sinai:*

Naoum Shoucair Bey, *The History of Sinai and Arabs with a resume of the History of Egypt, Syria, Mesopotamia and Arabia*, etc.

Brock, *Syriac Fragments:*

S. Brock, *Catalogue of Syriac Fragments (new finds) in the Library of the Monastery of Saint Catherine, Mount Sinai, Mount Sinai Foundation, Athens 1995*, xxix.

Brock, *Syriac on Sinai:*

S. Brock, "Syriac on Sinai: the main connections", *Ευκοσμία*, Studi miscellany per il 75° di Vincenzo Poggi S.J. a cura di Vincenzo Ruggieri e Luca Pieralli, Rubbettino, 2003, 103-117.

Brown, *Literary Sources:*

Sister J. Brown, *St. Catherine's Monastery Church, Mount Sinai: Literary Sources from the Fourth through the Nineteenth Centuries*, The University of Michigan, (Ph.D.), 1973.

Butler, *Coptic Churches:*

A. J. Butler, *The Ancient Coptic Churches of Egypt*, (first published 1884), reprint Oxford 1970.

Butler, *Syria*:

H. C. Butler, *Ancient Architecture in Syria*, Division II, Northern Syria, Part 2, Leyden 1908 και Part 4, Leyden 1909.

Cameron, *Procopius*:

A. Cameron, *Procopius and the sixth century*, Berkeley – Los Angeles, 1985.

Caner, *Late Antique Sinai*:

D. F. Caner, "History and Hagiography from the Late Antique Sinai, including translations of Pseudo-Nilus *Narrations*, Ammonius' *Report on the slaughter of the Monks of Sinai* and Rhaithou, and Anastasius of Sinai's *Tales of the Sinai Fathers*", *Translated Texts for Historians*, Volume 53, Liverpool University Press, 2010.

Cormack, *Vassilaki, Byzantium*,

R. Cormack, M. Vassilaki, *Byzantium, 330-1453*, Royal Academy of Arts, London, 2008.

Chryssavgis, *John Climacus*

J. Chryssavgis, "John Climacus, From the Egyptian Desert to the Sinaite Mountain", Aldershot (Ashgate), 2004.

Dahari, *Monastic Settlements*:

U. Dahari, «Monastic Settlements in South Sinai in the Byzantine Period, The archaeological remains», *IAA Reports 9*, Jerusalem 2000.

Dahari, *Les lointains monastères*:

U. Dahari, «Les lointains monastères du sud du Sinaï, », *Le Sinaï, Durant l' Antiquité et le Moyen Age*, ed. D. Varbelle et C Bonnet, editions errance Paris 1998, 144-150.

Dahari, *Les constructions de Justinien*:

U. Dahari, «Les constructions de Justinien au Gebel Mousa», *Le Sinaï, Durant l' Antiquité et le Moyen Age*, ed. D. Varbelle et C Bonnet, editions errance Paris 1998, 151-156.

Devreesse, *Le christianisme dans la peninsule sinaitique*:

R. Devreesse, *Le christianisme dans la peninsule sinaitique, des origins a l' arrive des Musulmans*, *R.B.* 49 (1940).

Drandaki, *Pilgrims*:

A. Drandaki, "Through Pilgrims Eyes': Mt Sinai in Pilgrim Narratives of the thirteenth and fourteenth centuries", *ΔΧΑΕ, Περίοδος Δ' Τόμος ΚΖ*, Αθήνα 2006, 491-504.

Drewer, *Wood beams*:

L. J. Drewer, *The Carved wood beams of the Church of Justinian, Monastery of St. Catherine, Mount Sinai. (Ph.D.)*, University of Michigan, 1971.

Ducène, *Une description arabe du mont Sinai*:

J-C. Ducène, *Une description arabe du 4 ème / 10 ème siècle du mont Sinai*, *AOAS* 55 (2002) 319-326.

Eckenstein, *History of Sinai*:

L. Eckenstein, *A History of Sinai*, London 1921.

Etzeoglou, *Zoodochos Pege*:

R. Etzeoglou, "The Cult of the Virgin Zoodochos Pege at Mistra", *Images of the Mother of God*, edited by Maria Vassilaki, Ashgate, 2005, 239-249, plate 15.

Evans, Ratliff, *Byzantium and Islam*:

H. C. Evans, B. Ratliff (eds), *Byzantium and Islam, Age of Transition, 7th-9th Century*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2012.

Fabri, *Wanderings*

F. Fabri, *The Wanderings of Felix Fabri*. Translated by Aubrey Stewart. The Palestine Pilgrims' Text Society, Vols. VIII-X. London: The Society, 1892-1897.

Finkelstein, *Monastic Remains*:

I. Finkelstein, «Byzantine Monastic Remains in the Southern Sinai», with a contribution on Greek Inscriptions in Deir Rumhan, Sinai, by Asher Ovadia: *DOP* 39 (1985), 39-75 & 77-79.

Finkelstein, *Prayer Niches*:

I. Finkelstein, «Byzantine Prayer Niches in Southern Sinai»: *IEJ Vol.* 31 (1981), 81-91.

Folda, *Επιστύλιο*:

J. Folda, «Επιστύλιο τέμπλου με οξυκόρυφα τόξα», Α. Δρανδάκη, επιμέλεια, *Προσκύνημα στο Σινά, Θησαυροί από την Ιερά Μονή της Αγίας Αικατερίνης*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2004, 121-123.

Folda, *Crusader Art*

J. Folda, "Crusader Art in the Holy Land, from the Third Crusade to the Fall of Acre", 1187-1291, Cambridge University Press, 2005.

Forsyth, *The Church and Fortress*:

G. H. Forsyth. "The Monastery of St. Catherine at Mt Sinai, The Church and Fortress of Justinian", *DOP* 22 (1968), 3-19, plates 1-50.

Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*:

G. H. Forsyth, K. Weitzmann, *The Monastery of St. Catherine on Mt Sinai, The Church and Fortress of Justinian*, Plates (Ann Arbor, The University of Michigan), 1973.

Foukaneli, *Egeria*:

G. Foukaneli, "Pilgrimage Monuments, Mount Sinai Foundation, Greece, God Trodden Mount Sinai Holy Monastery of Saint Catherine, Egypt", *Egeria, Monuments of Faith in the Medieval Mediterranean*, Editors: Hellenic Ministry of Culture and the Participants of the Egeria Program, 2008, 77-92.

Foukaneli, *Pilgrimage*:

G. Foukaneli, "Pilgrimage to the South Sinai: Biblical traditions and the veneration of saints in the environment of the Sinai monastic community", *Routes of Faith in the Medieval Mediterranean*, Proceedings of an International Symposium, Thessalonike 2008, 341-347.

Fyssas, *Moses*:

N. Fyssas, "Moses honoured as patron of the Monastery of Sinai", *Routes of Faith in the Medieval Mediterranean, History, Monuments, People, Pilgrimage Perspectives*. Proceedings

of an International Symposium, edited by Evangelia Hadjistryphonos, 7-10/11/2007, Thessaloniki 2008, 243-255.

Fyssas, *Wadi El-Deir*:

N. Fyssas, *Archaeological Sites in the Wadi El-Deir, Sinai, an Archaeological and Historical Survey*. (SSRDP) Athens 2009.

Galavaris, *Sinaitic Manuscripts*:

G. Galavaris, «Sinaitic Manuscripts in the time of the Arabs», *ΔΧΑΕ*, Περίοδος Δ, Τόμος ΙΒ, 1984, Αθήνα 1986, 117-144.

Galey, *Sinai*:

J. Galey, *Sinai and the Monastery of St. Catherine*, Introductions by K. Weitzmann and G. H. Forsyth, Cairo, 1985.

Grabar, *Martyrium*:

A. Grabar: *Martyrium*, Vol. I, Architecture, Vaporium Reprints 1972.

Gregoire, *Sur la date du Monastère*:

H. Gregoire, «Sur la date du Monastère du Sinaï » *BCH* 31, 1907, 327.

Grossmann, *Dornbuschkapelle*:

J. Grossmann, «Zur Nicht erhaltenen nordtur der dornbuschkapelle des Klosters der HI Aikaterina im Sinai», *JOB*, Wien 2000, 243-265.

Grossmann: *Φαράν*

P. Grossmann: *Η Αρχαία Πόλις Φαράν, Αρχαιολογικός Οδηγός*, Αθήναι, 2002.

Grossmann, *Katharinenkloster*:

P. Grossmann, "Neue Baugeschichtliche Untersuchungen im Katharinenkloster im Sinai", *AA*, 1988, Heft 3, 543-558.

Grossmann, *Neue Fruhchristliche funde aus Ägypten*:

P. Grossmann, "Neue Fruhchristliche funde aus Agypten", *Actes du XI Congres International D' Archeologie Chretienne*, Ecole Française de Rome, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 1989, p.1844-1908.

Grossmann, *Christliche Architektur*:

P. Grossmann, *Christliche Architektur in Ägypten* (Handbook of Oriental Studies 1, Leiden)

Grossmann, *The Monastery*:

P. Grossmann, «The Monastery that Justinian Built», *St Catherine's Monastery at Mount Sinai, Its Manuscripts and their Conservation*, Papers given in memory of Professor Ihor Sevcenko, Saint Catherine Foundation 2011, 7-16.

Guiterman, Llewellyn, *Roberts*:

H. Guiterman and Br. Llewellyn, *David Roberts*, Phaidon Press and Barbican Art Gallery, City of London, 1986.

Hjelt, *Helsingistä Siinaille*:

Arthur Hjelt, *Helsingistä Siinaille*, Helsinki, 1929.

Hofmann, *Sinai und Rom*:

G. Hofmann, «Sinai und Rom», *O.Ch.*, τ. 9, 3, 1927.

Kalopissi, Panayotidi, *Excavations*:

S. Kalopissi-Verti and M. Panayotidi, «Excavations on the Holy Summit (Jebel Mūsā) at Mount Sinai: Preliminary Remarks on the Justinianic Basilica», *Approaching the Holy Mountain: Art and Liturgy at St. Catherine's Monastery in the Sinai*, Sharon E. J. Gerstel and Robert S. Nelson, eds, (Belgium: Brepols), 2010, 73-106.

Katsibinis, *La copertura in Legno*:

Ch. Katsibinis, «La copertura in Legno del VI secolo d.C. della Basilica di S. Caterina sul Monte Sinai», *Legno nel Restauro e Restauro del Legno*, V.2, Milano, 1983, 268-271.

Katsibinis, *Basilique du Sinai*.

Ch. Katsibinis, *Evolution Architecturale de la Basilique du Sinai à travers les siècles*, (DEA d' Art et Archéologie), Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, Novembre 1991.

Kawatoko, *Archaeological Survey 2002*:

M. Kawatoko, *Archaeological Survey of the Rāya/al Tūr Area on the Sinai Peninsula Egypt, 2002*", The Middle Eastern Culture Center in Japan, 2003

Koufopoulos, Myriantheos, *The Monastery*:

P. Koufopoulos, M. Myriantheos-Koufopoulou, *The Monastery of St. Catherine at Mt Sinai, Its Architecture and Conservation*, (dissertation), IoAAS, York University, 1988, 2 Vol. and a Folio of Drawings (αδημοσίευτη).

Koufopoulos, Myriantheos, Zambas, Galanou, Dogani, *Roofs & Facades of Monastery Church: P. Koufopoulos, M. Myriantheos - Koufopoulou, C. Zambas, A. Galanou, I. Dogani*, «Conservation of the roofs and the facades of St. Catherine's Monastery Church, Mount Sinai, Egypt», Athens, April 2004, αδημοσίευτη μελέτη.

Koufopoulos, Myriantheos, Zambas, Galanou, Dogani, *The 6th century roof*:

P. Koufopoulos, M. Myriantheos – Koufopoulou, C. Zambas, A. Galanou, I. Dogani, «The 6th century timber roof of St. Catherine Sinai: Identification, Research and Proposals for its Protection». *Interaction between Science, Technology and Architecture in Timber Conservation*, Clara Berolini Cestari, Tanja Marzi, Elizabeth Seip, Panos Touliatos, Editors, proceedings of Culture 2000 Project, Greek Norwegian and Italian Actions, 2004, 563- 572.

Koufopoulos, Myriantheos, *Basilica*:

P. Koufopoulos and M. Myriantheos-Koufopoulou, «The Architecture of the Justinianic Basilica on the Holy Summit of Sinai», *Approaching the Holy Mountain: Art and Liturgy at St. Catherine's Monastery in the Sinai*, S. Gerstel and R. S. Nelson, eds. (Belgium: Brepols), 2010, 107-117.

Koufopoulos, Myriantheos, *Masterplan*:

P. Koufopoulos, M. Myriantheos-Koufopoulou, editors, *"Masterplan of Wadi el Deir"*, The Holy Monastery of St. Catherine, Mount Sinai, 2010.

Koufopoulos, Myriantheos, *Water Management*:

P. Koufopoulos, M. Myriantheos, «Water Management at the Monastery of Mount Sinai during the 6th Century AD», e-Proceedings, IWA Regional Symposium on Water,

Wastewater and Environment: Traditions and Culture, ed. I.K. Kalavrouziotis, A.N. Angelakis, Patras, Greece, March 2014, 109-118.

Krautheimer, *Architecture:*

R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, fourth edition, revised by R. Krautheimer and Sl. Ćurčić., 1986.

Lagrange, *Sinai:*

M. J. Lagrange, «Chronique II-Le Sinai », *Revue Biblique*, 6, (1897), V.6, 107-131.

Lewis, *The Forty Martyrs:*

A. Smith-Lewis, *The Forty Martyrs of the Sinai Desert and the Story of Eulogios from a Palestinian Syriac and Arabic Palimpsest*, (Horae Semiticae No IX) Cambridge Univ. Press 1912, 1-54. (Συριακή μετάφραση της Διηγήσεως του Αμμωνίου).

Kraack, *Inscriptions:*

D. Kraack, "Chivalrous Adventures, Religious Ardour and Curiosity at the Outer Periphery of the Medieval World. Inscriptions and Graffiti of Later Medieval Travellers", *Le Sinai de la conquete arabe a nos jours*, Edite par Jean-Michel Mouton, Institut francais d' archaeologie orientale, cahier des annales islamologiques 21, 2001, 87-106.

Mamaloukos, *Doors and Windows:*

St. Mamaloukos, «Observations on the Doors and Windows in Byzantine Architecture», Robert Ousterhout – Renata Holod – Lothar Haselberger (editors) – Arthur Thourson Jones (associate editor), *Masons at Work: Architecture and Construction in the Pre-Modern World*, Center for Ancient Studies, University of Pennsylvania, PA, October 2012.

Manginis, *Lamps and Glazed Pottery:*

G. Manginis, *Lamps and Glazed Pottery from Haghia Korifi (Jebel Musa) at Sinai, Egypt, a contribution to the history of the site*, MA Course at the School of Oriental and African Studies, unpublished, University of London, May 2000 (unpublished).

Maquire, *Stephen of Aila's Capitals:*

E.D. Maquire, "An Introduction to Stephen of Aila's Capitals at Mt. Sinai, The 17th International Byzantine Congress, Abstracts of Short Papers, Washington, D.C., 1986, 207.

Maraval, *Holy Sites:*

P. Maraval, "The Development of Holy Sites in the Byzantine Orient between the 4th and the 7th Century", *Egeria, Mediterranean Medieval Places of Pilgrimage, Network for the Documentation, Preservation and Enhancement of Monuments in the Euromediterranean Area, 2008, 27-36.*

Marinis, *Architecture and Ritual.*

V. Marinis, *Architecture and Ritual, in the Churches of Constantinople, ninth to fifteenth centuries*, Cambridge University Press, 2014.

Mathews, *Early Churches:*

T. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy*, London, 1971.

Mayerson, *Inscription:*

P. Mayerson, "An inscription in the Monastery of St. Catherine and the Martyr Tradition of Sinai", *DOP*, 30 (1976) , 375-379.

Mayerson, *Procopios or Euty chius*:

Ph. Mayerson, "Procopios or Euty chius on the Construction of the Monastery at Mount Sinai: Which is the more reliable source?", *BASOR* 230, (1978), 33-38.

Mayerson, *The Ammonius Narrative*:

Ph. Mayerson, "The Ammonius Narrative: Bedouin and Blemmye Attacks in Sinai", *The Bible World*; Essays in Honor of Cyrus H. Gordon, eds. G. Rendsburg, R. Adler, M. Arfa, and NH Winter, New York, 1980.

Mayerson, *Pilgrim Routes*:

Ph. Mayerson, "The Pilgrim Routes to Mount Sinai and the Armenians", *IEJ* Vol.32 (1982), 44-57.

Meistermann, *Guide du Nil au Jourdain par le Sinai*:

B. Meistermann, *Guide du Nil au Jourdain par le Sinai et Petra*, Paris: Picard, 1909.

Mouton, *Les Musulmans à Sainte-Catherine*:

J.-M. Mouton, «Les Musulmans à Sainte-Catherine au Moyen Âge», *Le Sinai*, Durant l'Antiquité et le Moyen Age, ed. D. Varbelle et C Bonnet, editions errance Paris 1998, 177-182.

Nau, *Anastase*:

F.Nau. «Le texte grec des récits du moine Anastase sur les saints pères du Sinaï», *OC* 2 (1902) 58-89.

Negev: *Inscriptions from the Wadi Haggag*:

A.Negev, «Nabatean, Greek and Thamudic Inscriptions from the Wadi Haggag – Jebel Musa Road»: *IEJ* Vol. 31 (1981), 66-71, pls 7b, 8-10.

Nelson, Collins, *Holy Image*:

R. S. Nelson, K.M. Collins (επιμ.), *Holy Image, Hallowed Ground, Icons from Sinai*, J. Paul Getty Trust, 2006.

Panayotidi, *Thirteenth Century Icons*:

M. Panayotidi, "Thirteenth Century Icons and Frescoes at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai. Some Observations", *Orient & Occident Méditerranées au XIII Siècle*, 2009. 87-102.

Parpulov, *Painting at Sinai*:

G. R. Parpulov, "Mural and Icon Painting at Sinai in the Thirteenth Century", *Approaching the Holy Mountain: Art and Liturgy at St. Catherine's Monastery in the Sinai*, Sharon E. J. Gerstel and Robert S. Nelson, eds, 2010, 345-414.

Perez, *Photography*:

Nissan N. Perez, *Focus East. Early Photography in the Near East, 1839-1885*, Harry N. Abrams, 1988.

Porter, *Islamic Tiles*:

V. Porter, *Islamic Tiles*, The British Museum Press, London 1995.

Pringle, *Churches*:

D. Pringle, *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem, A Corpus*, Two Volumes, Cambridge University Press, 1998.

Rabino, *Le monastère*:

M.H.L. Rabino, *Le monastère de Sainte-Cathérine du Mont Sinai*, Royal Automobile Club d'Egypte, Le Caire, 1938.

Rice, *Mount Sinai*:

H.C. Rice, Jr., *Mount Sinai and the Monastery of St. Catherine, An Exhibition, based on the Expedition sponsored by the University of Michigan, Princeton University, and the University of Alexandria, Princeton University Library, February 19- April 15 , 1960.*

Roberts, *The Holy Land*:

D. Roberts R.A, *The Holy Land*, Editor: Nachman Ran, New Jersey, 1989.

Robinson - Smith, *Biblical Researches*:

E. Robinson and E. Smith, *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea, A journal of travels in the year 1838*, Vol. 1, London: John Murray, Albemarle Street, 1841

Stancioiu, *Theotokopoulos*:

C. Stancioiu, "On the Painted Ancestry of Domenikos Theotokopoulos's Sacred Landscapes of Mount Sinai and the Monastery of St. Catherine", *Approaching the Holy Mountain: Art and Liturgy at St. Catherine's Monastery in the Sinai*, S. Gerstel and R. S. Nelson, eds. (Belgium: Brepols), 2010, 537-562.

Ševčenko, *Inscriptions*:

I. Ševčenko, "The Early period of the Sinai Monastery in the Light of its Inscriptions", *DOP* 20 (1966), 255-264, plates 1-18.

Ševčenko, *The Lost Panels*:

I. Ševčenko, "The Lost Panels of the North Door to the Chapel of the Burning Bush at Sinai", *AETOS*, Studies in honour of C. Mango, edited by I. Ševčenko and I. Hutter, Stuttgart and Leipzig, 1998, 284-298.

Skrobucha, *Sinai*:

H. Skrobucha, *Sinai*, Oxford Univ. Press 1966.

Tafrafi, *Inscriptions*:

O. Tafrafi, « Inscriptions Grecques Chrétiennes du Sinai », *Mélanges d' Archéologie et d' Epigraphie Byzantine*, Paris 1913, 73-89.

Talbot, *Pilgrimage*:

A-M. Talbot, "Pilgrimage in the Eastern Mediterranean between the 7th and the 15th Centuries", *Egeria, Mediterranean Medieval Places of Pilgrimage, Network for the Documentation, Preservation and Enhancement of Monuments in the Euromediterranean Area*, 2008, 37-46.

Tchalenko, *Syrie*:

G. Tchalenko, *Villages Antiques de la Syrie du Nord, le massif du Bélus à l'époque Romaine*, II, V-III, Paris, 1953.

Uspenkij, *Δεύτερο ταξίδι, 1850:*

P. Uspenkij, *Vtoroe Putešestivie u Sinajskij monastyr' u 1850 godu, (=Δεύτερο ταξίδι στη Μονή Σινά κατά το έτος 1850), St. Petersburg, 1856 (242-266 40 επιγραφές)*

Uspenskij, *Χριστιανική Ανατολή, 1857:*

P. Uspenkij, *Vostok Christianskij, Egipet I Sinaj, (Χριστιανική Ανατολή, Αίγυπτος και Σινά), St. Petersburg, 1857 (σχέδια κ.λπ).*

Valbelle, Bonnet, *Le Sinai:*

D. Valbelle et Ch. Bonnet, *Le Sinai durant l'Antiquité et le Moyen Age, 4000 ans d'histoire pour un désert, Paris 1998.*

Varalis, *Prothesis and Diakonikon*

Y. Varalis, «Prothesis and Diakonikon: Searching the Original Concept of the Subsidiary Spaces of the Byzantine Sanctuary», *Hierotopy, The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia, edided by Alexei Lidov, Moscow Indrik 2006, 282-298*

Walters, *Monastic Archaeology:*

C.C. Walters. *Monastic Archaeology in Egypt, Warminster-England, 1974.*

White, *Wadi Natrum*

H.G.H. White, *The Monasteries of the Wadi' N Natrum, Part III, The Architecture and Archaeology, New York, 1933.*

Wilson, *Picturesque Palestine:*

Picturesque Palestine, Sinai and Egypt, edited by C.W. Wilson, New York, D. Appleton & Co Publishers, Vol. 1, 1881, Vol.II 1883.

Wilson, Palmer, *Ordnance Survey:*

C.W. Wilson, H.S. Palmer, *Ordnance Survey of the Peninsula of Sinai, Southampton 1869.*

Weitzmann, *Icons from the Sixth to the Tenth Century:*

K. Weitzmann, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai, The Icons, Vol.1, From the Sixth to the tenth Century, Princeton, 1976*

Weitzmann, *Studies:*

K. Weitzmann, *Studies in the Arts at Sinai, Princeton University Press, 1982.*

Weitzmann, *Crusader Icons:*

K. Weitzmann, "Thirteenth-century Crusader Icons on Mount Sinai", *Studies, [291-324].*

Weitzmann, *Crusader Icons and Maniera Greca:*

K. Weitzmann, "Crusader Icons and Maniera Greca", *Byzanz und der Western. Studien zur Kunst der Europäischen Mittelalters, Βιέννη 1984, 143-170.*

Weitzmann, *Icon Programs:*

K.Weitzmann, "Icon Programs of the 12th and 13th Centuries at Sinai", *ΔΧΑΕ περ. 4, τόμ. 12 (1984-86), 63-116.*

Zeitler, Two Iconostasis Beams:

B. Zeitler, "Two Iconostasis Beams from Mount Sinai: Object Lessons in Crusader Art". Lidov Alexei, editor, *The iconostasis: Origins-Evolution-Symbolism*, Moscow 2006, 223-298.

Zevi, *Photographers and Egypt*:

Zevi, F. (ed.) *Photographers and Egypt in the XIXth century*, Florence, Italy, Fratelli Alinari Editrice, 1984.

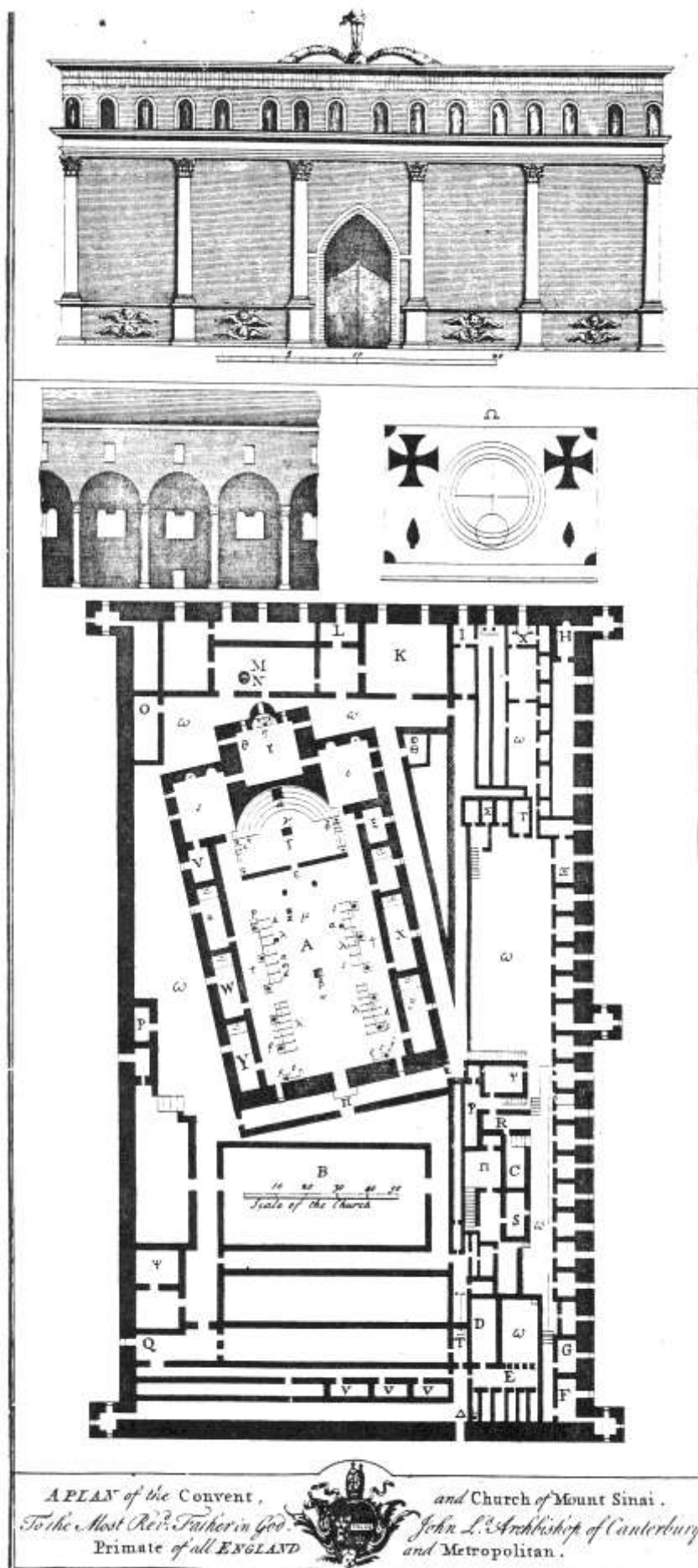
ΣΧΕΔΙΑ

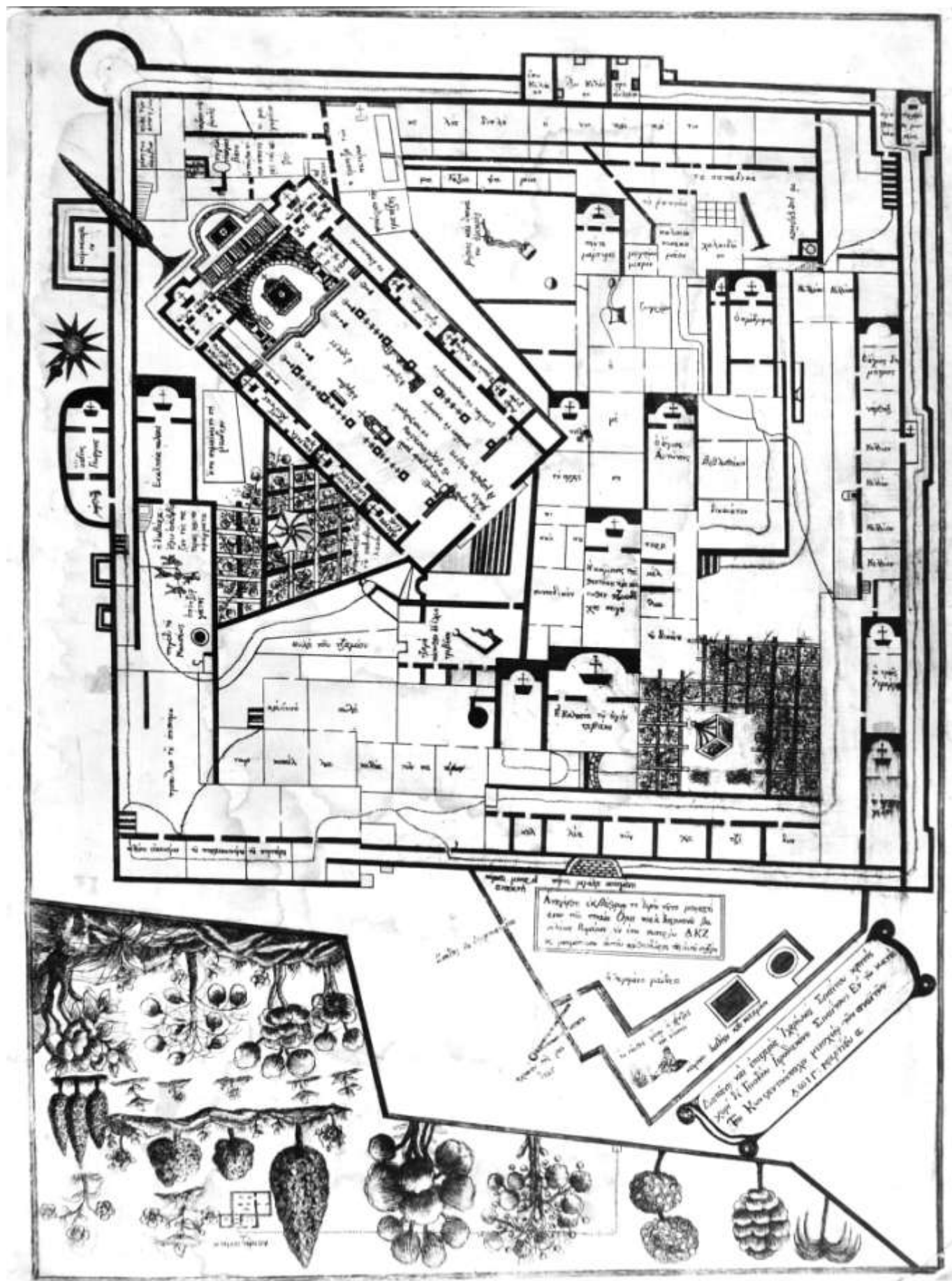
Σχ. 3. Η Αγία Αικατερίνα με σκηνές του βίου της, 1725, (Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, 373).

Σχ. 4. Σχεδιαστική απεικόνιση της Μονής Σινά από τον Ιωάννη Κορνάρο, 1778, (Τωμαδάκης, *Ιστορικό διάγραμμα*, 15).

Σχ.5. Κάτοψη Μονής Σινά περί το 1743, (Pococke Description), 150.

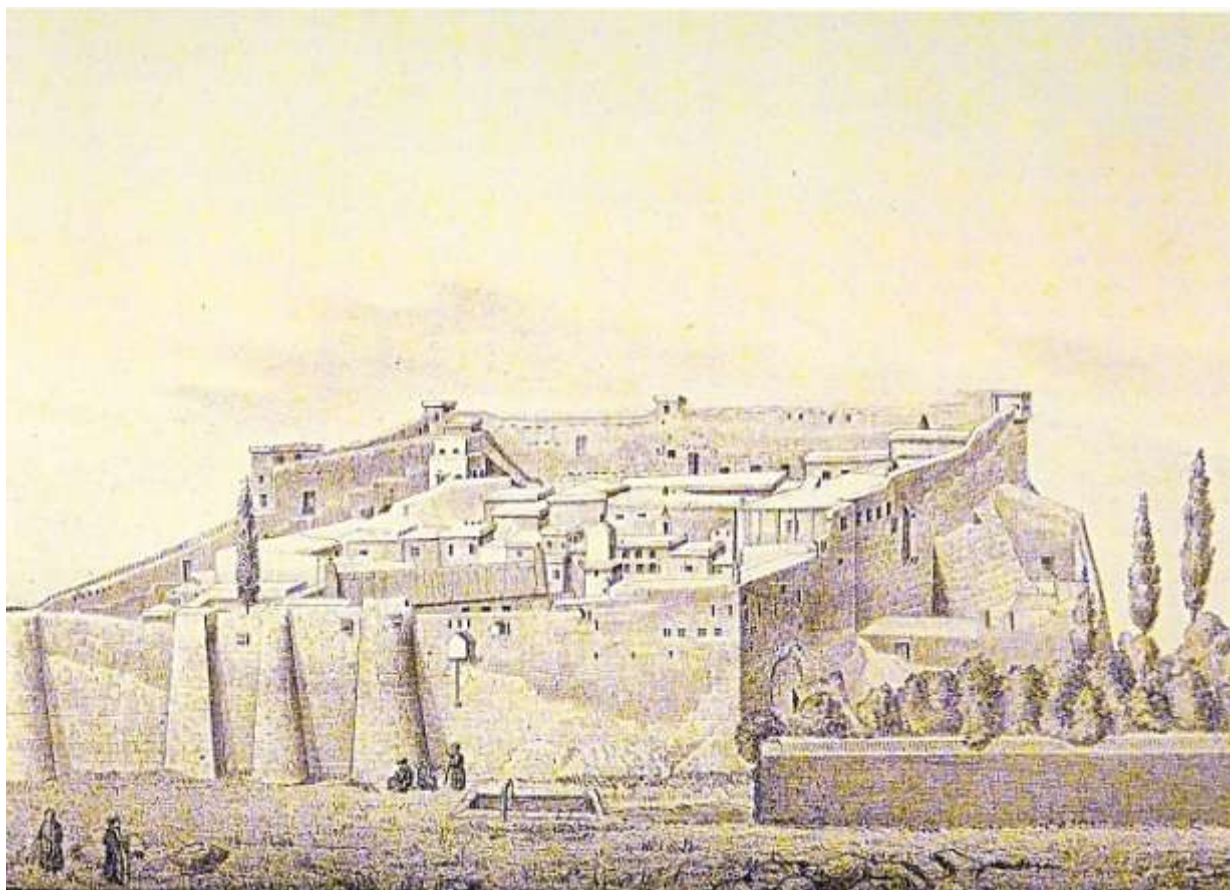
Σχ.6. Κάτοψη Μονής Σινά, Ιεροδιάκονος Γεννάδιος, 1813, (Παπαστράτου, Χάρτινες εικόνες, 357).

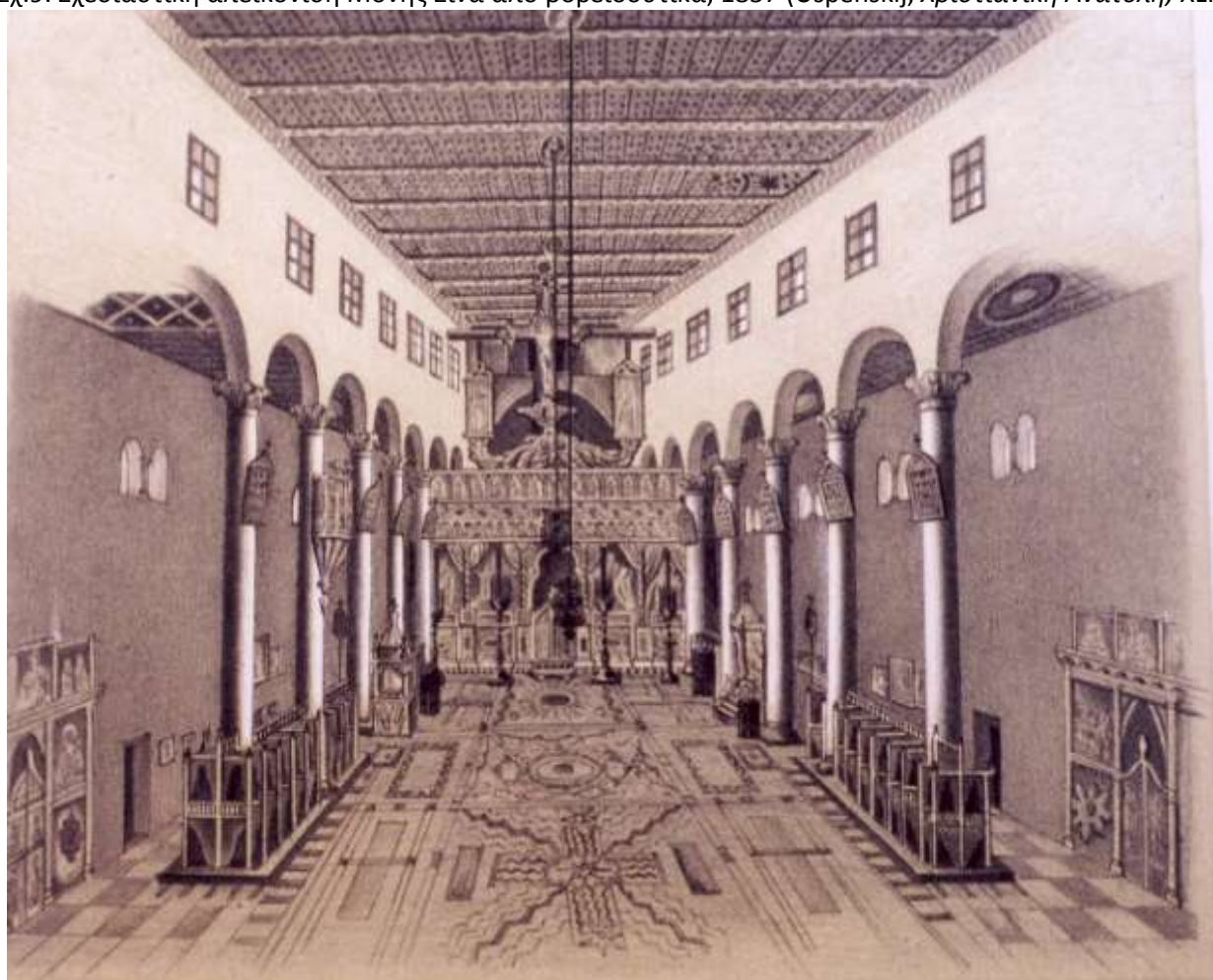
Σχ. 7. Απεικόνιση της αυλής του Αγίου Στεφάνου από δυτικά περί το 1839 (Roberts, *The Holy Land*, V19-V47).

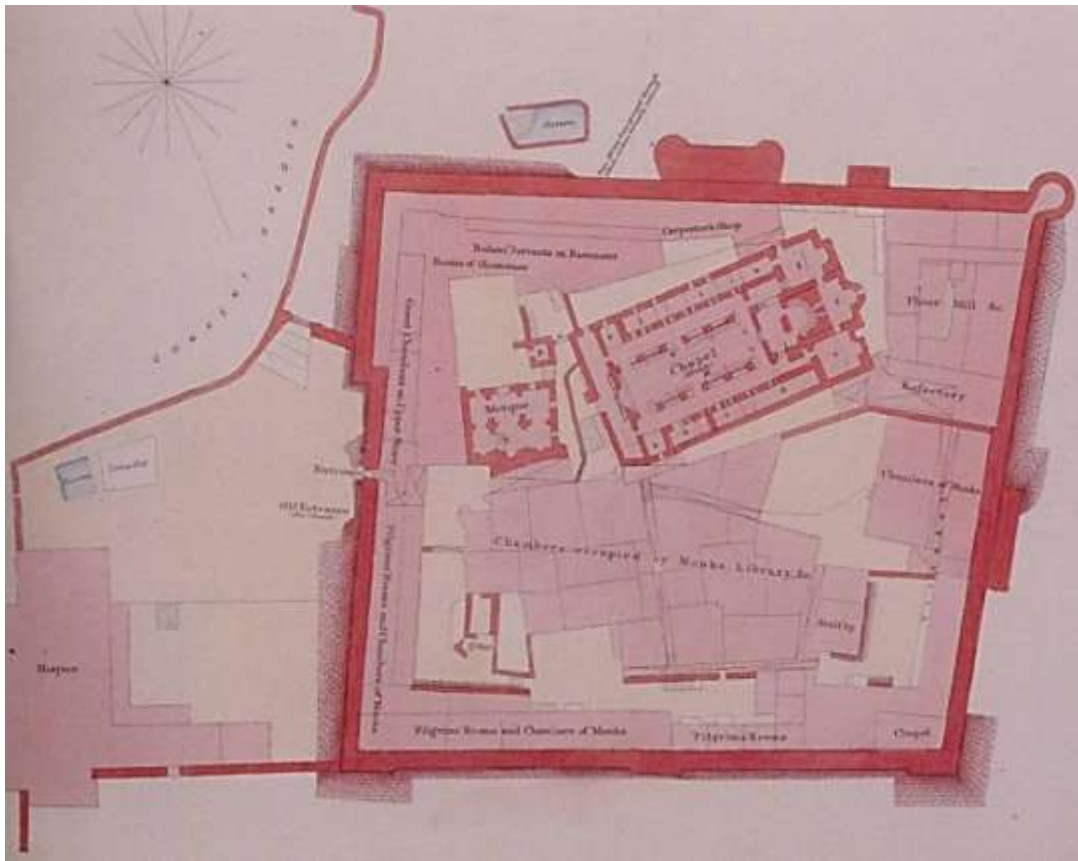
Σχ. 8. Απεικόνιση της αυλής του Αγίου Στεφάνου από ανατολικά περί το 1839 (Guiterman, Llewellyn, Roberts, 117, εικ.149).

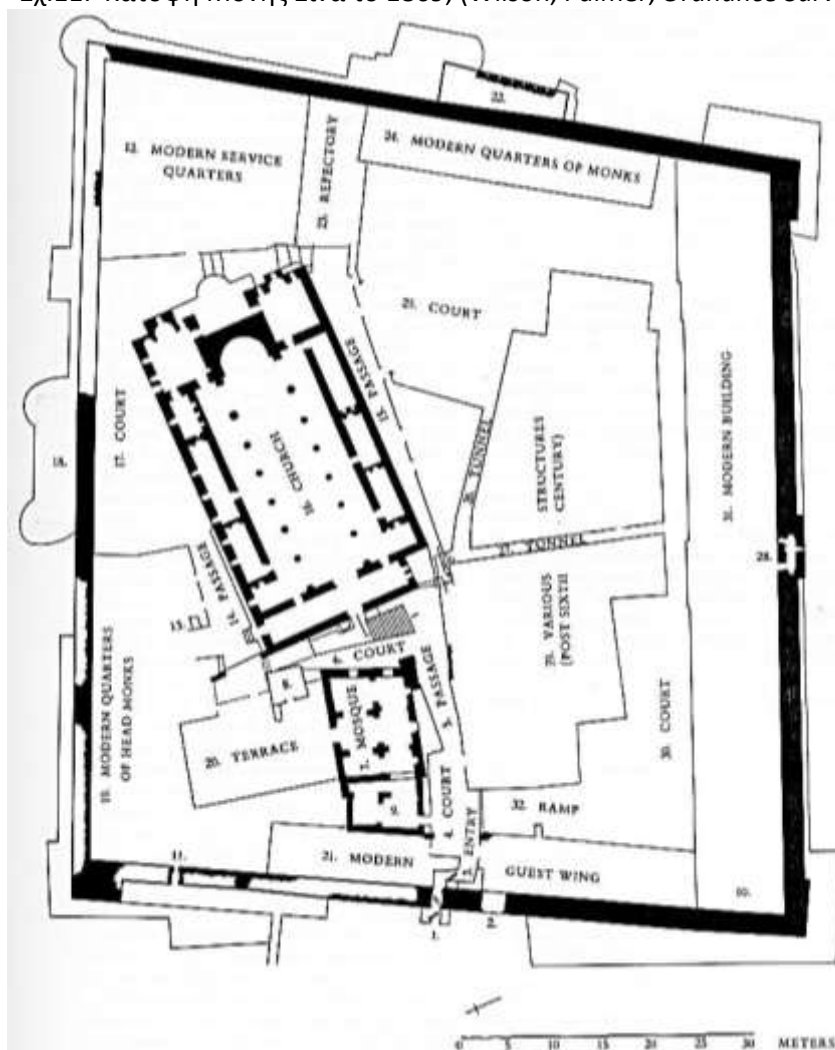
Σχ.9. Σχεδιαστική απεικόνιση Μονής Σινά από βορειοδυτικά, 1857 (Uspenskiĭ, Χριστιανική Ανατολή, XLII)

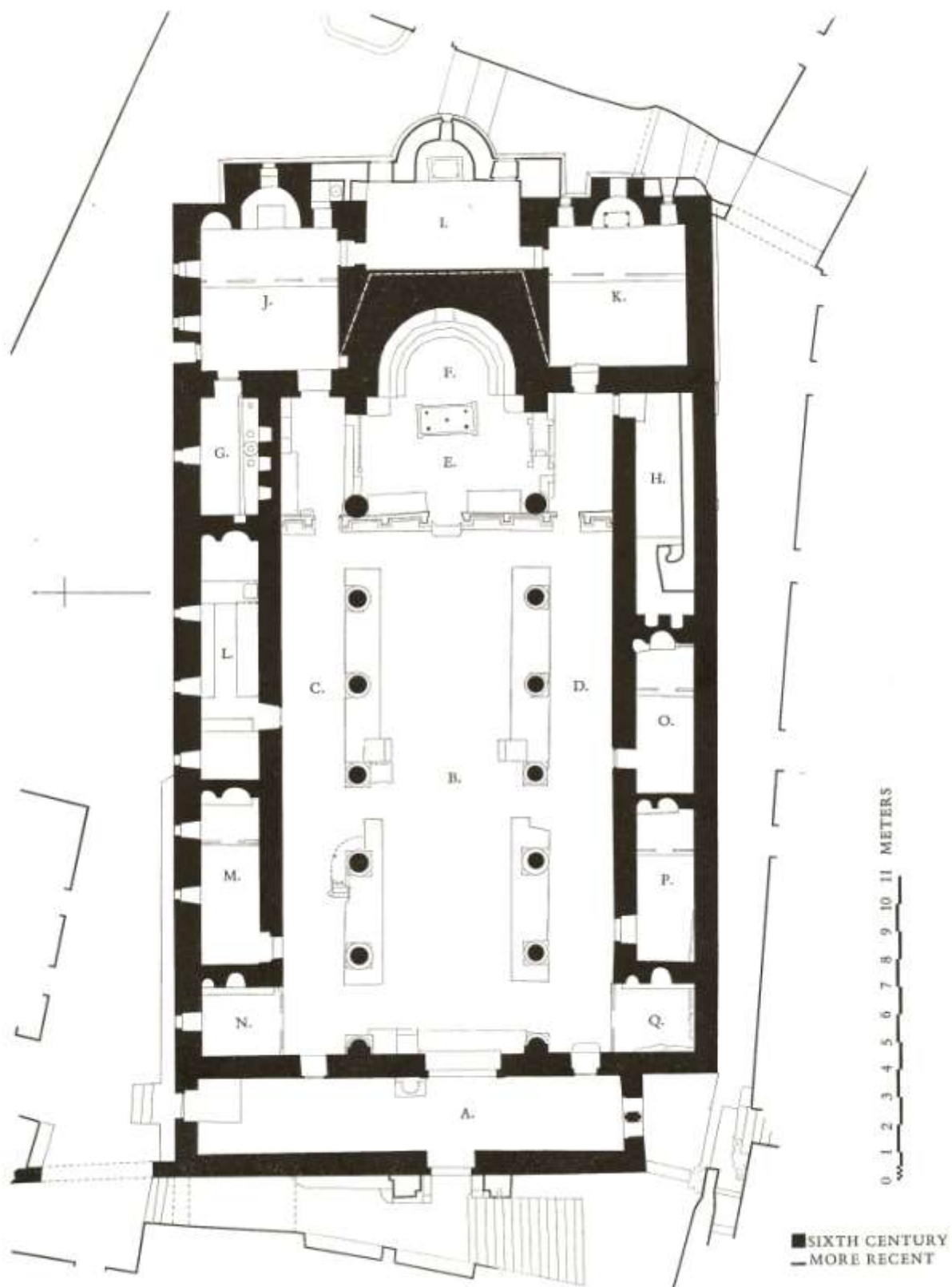
Σχ. 10. Σχεδιαστική απεικόνιση του Καθολικού, 1857 (Uspenskiĭ, Χριστιανική Ανατολή, XLIV).

Σχ.11. Κάτοψη Μονής Σινά το 1869, (Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*).

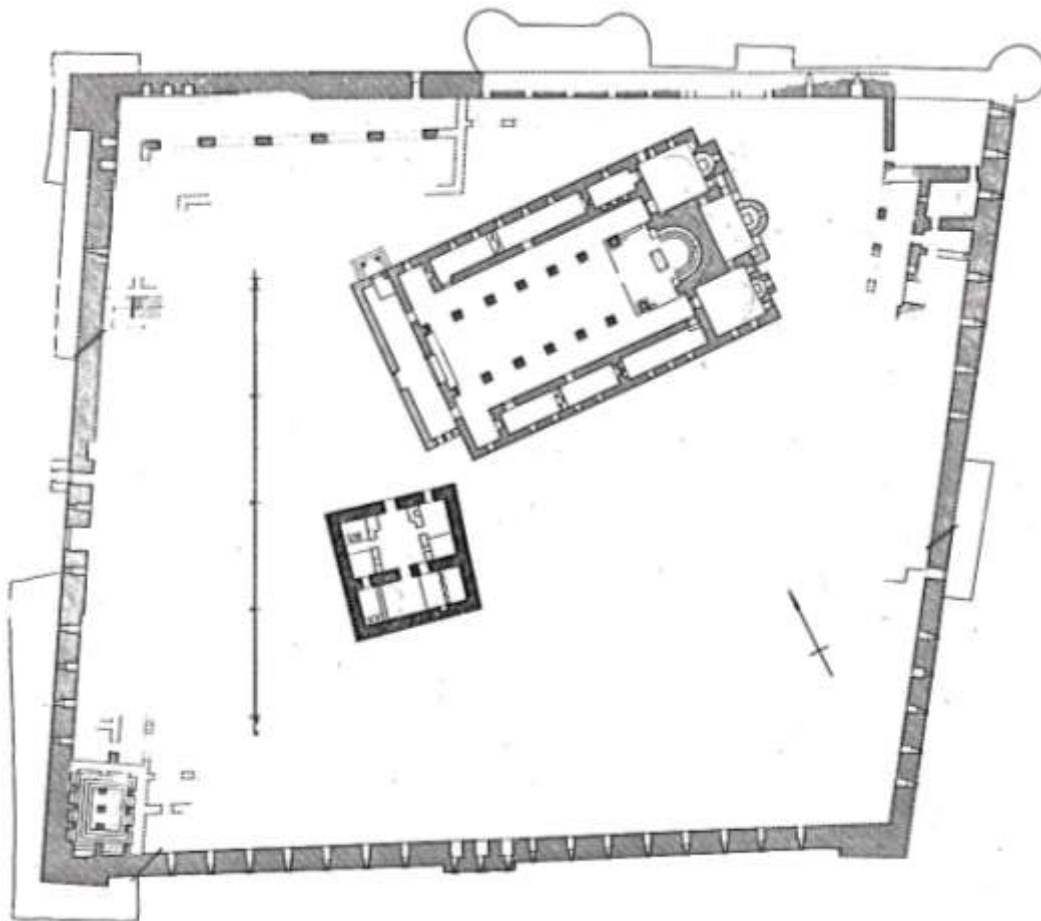

Σχ. 12. Κάτοψη Μονής Σινά, 1974 (Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 7).

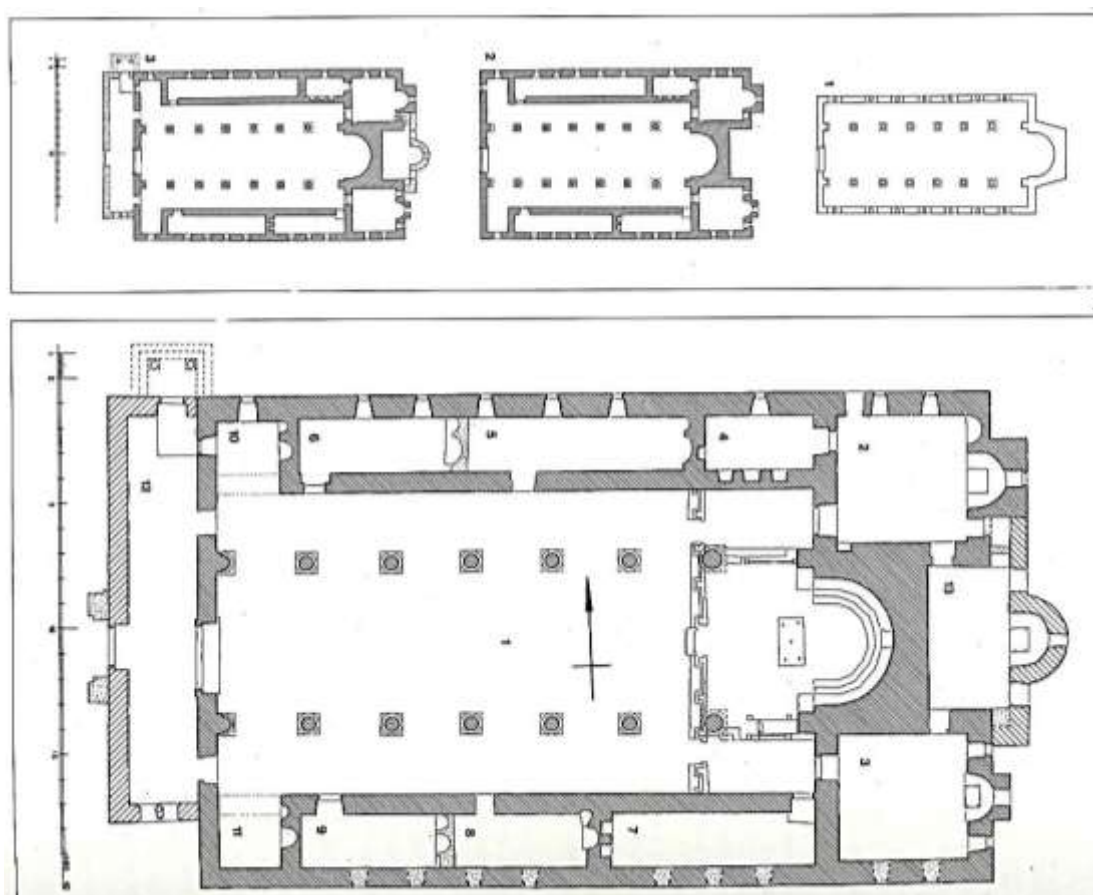

B. Church. Plan showing Sixth-century Elements in black (Key on page 8)

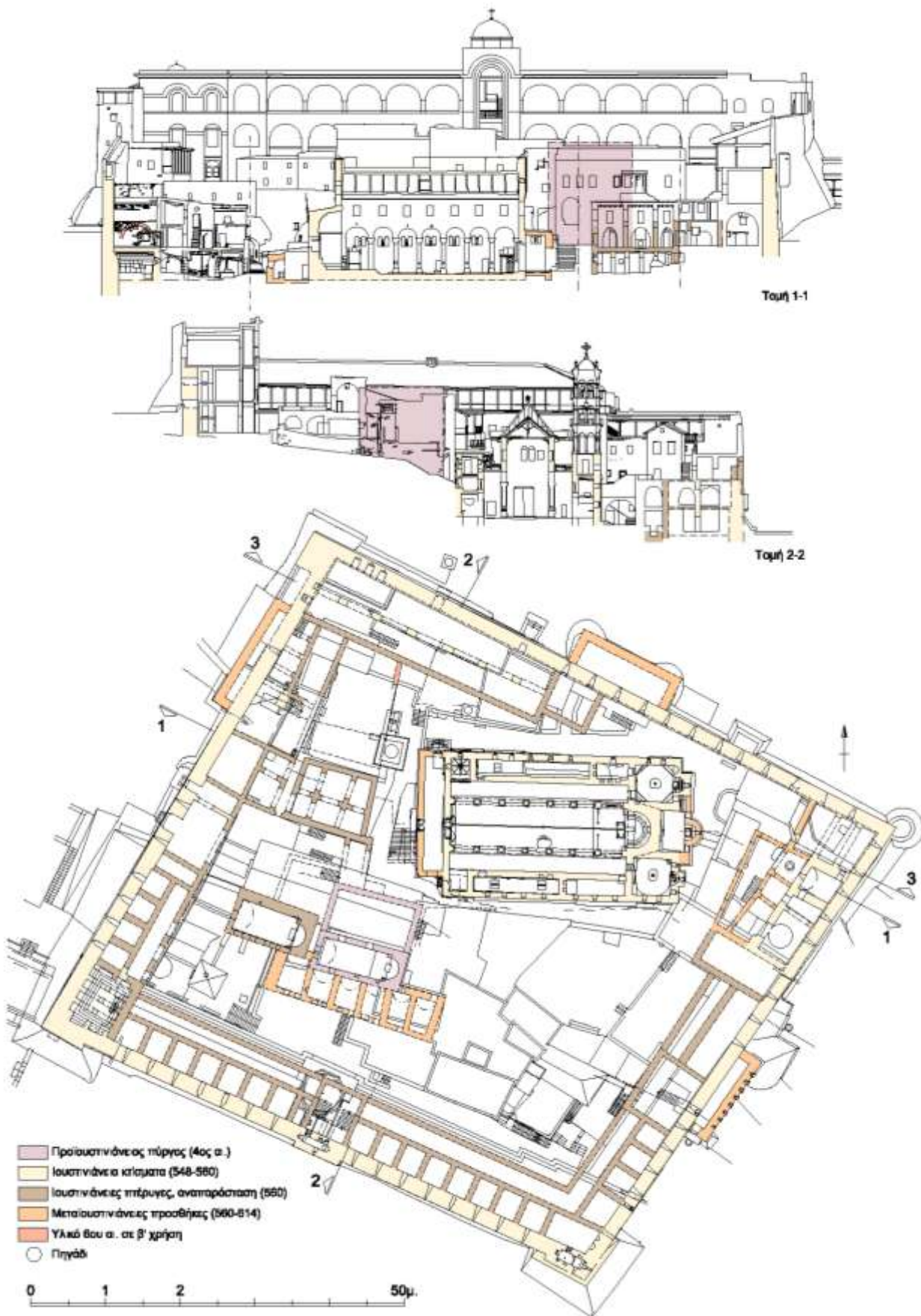
Σχ. 13. Κάτοψη Καθολικού Μονής Σινά, 1974 (Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 9).

Σχ.14. Οι σωζόμενες προϊουστινιάνειες και ιουστινιάνειες κατασκευές της Μονής Σινά, 1988 (Grossmann, *Katharinenkloster*, 546).

Σχ.15. Οι φάσεις ανάπτυξης της βασιλικής της Μονής Σινά., 1990, (Γκρόσμαν, *Αρχιτεκτονική*, 37).

Σχ.16. Κάτοψη και τομές της Μονής Σινά με σημειωμένες τις οικοδομικές φάσεις της πρώτης περιόδου της ζωής της Μονής, 2015 (Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική*, 35, Εικ.1).

Σχ.17. Αξονομετρικό σκαρίφημα αναπαράστασης της Μονής Σινά στα τέλη του 6^{ου} αιώνα, 2015 (Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική*, 36, Εικ.2).

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΠΥΡΓΟΣ

1. Κοίμηση Θεοτόκου, 4^{ος} αι.
2. Ζωοδόχος Πηγή 14^{ος}- 16^{ος} αι.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ

3. Άγιος Ιάκωβος Αδελφόθεος, 6^{ος} αι. (περί το 560)
4. Άγιοι Πατέρες, 6^{ος} αι. (περί το 560)
5. Αγία Βάτος, τέλη 6^{ου} αι.(580-600)
6. Άγιος Αντύπας, 12^{ος} - 13^{ος} αι.
7. Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, 12^{ος} -13^{ος} αι.
8. Άγιοι Ιωακείμ και Άννα, 12^{ος} - 13^{ος} αι.
9. Άγιος Συμεών ο Στυλίτης, 12^{ος} - 13^{ος} αι.
10. Αγία Μαρίνα, 12^{ος} -13^{ος} αι.
11. Άγιοι Ανάργυροι, 12^{ος} -13^{ος} αι.

ΝΟΤΙΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

12. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος (δεν σώζεται), 10^{ος} αι.

ΝΟΤΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

13. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους, 6^{ος} αι. (περί το 560)
14. Άγιος Νικόλαος, 13^{ος} αι.
15. Προφήτης Μωυσής, 13^{ος} αι.
16. Άγιοι Σέργιος και Βάκχος (δεν σώζεται), 6^{ος} (;), ή 13^{ος} αι.
17. Άγιος Δημήτριος (δεν σώζεται), 13^{ος} αι. (;)
18. Τρεις Ιεράρχες (δεν σώζεται), 13^{ος} αι. (;)
19. Αρχάγγελος Μιχαήλ (δεν σώζεται), 1527

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΠΥΡΗΝΑΣ

20. Άγιος Στέφανος (6^{ος}, 19^{ος} αι.)
21. Αγία Αικατερίνη των Λατίνων (δεν σώζεται), 15^{ος} αι.
22. Άγιος Αντώνιος , τέλη 16^{ου} αι.
23. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, 1576
24. Άγιοι Απόστολοι, 1761
25. Άγιοι Πέντε Μάρτυρες, 12^{ος} (;), 1747
26. Άγιοι Δέκα Μάρτυρες, 20^{ος} αι.
27. Άγιοι Ιωακείμ και Άννα (δεν σώζεται), προ 16^{ου} αι.

ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

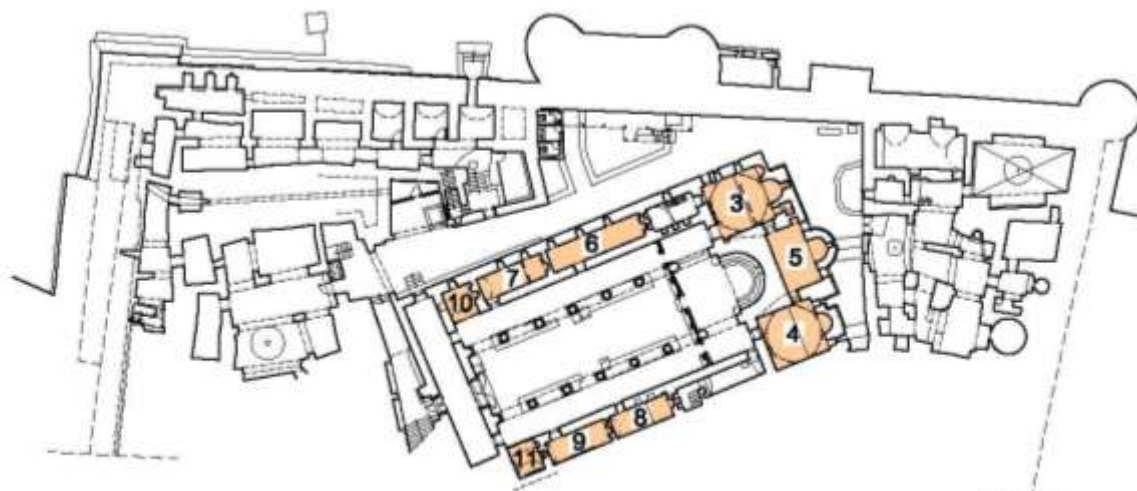
28. Άγιος Γεώργιος (δεν σώζεται), αρχές 13^{ου} αι.
29. Άγιος Γεώργιος, 1801
30. Άγιοι Απόστολοι (δεν σώζεται), 13^{ος} (;).
31. Άγιοι Ιάκωβος και Ιωάννης Θεολόγος, 1840

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

32. Άγιος Θεόδωρος (δεν σώζεται), 6^{ος} αι. (;)

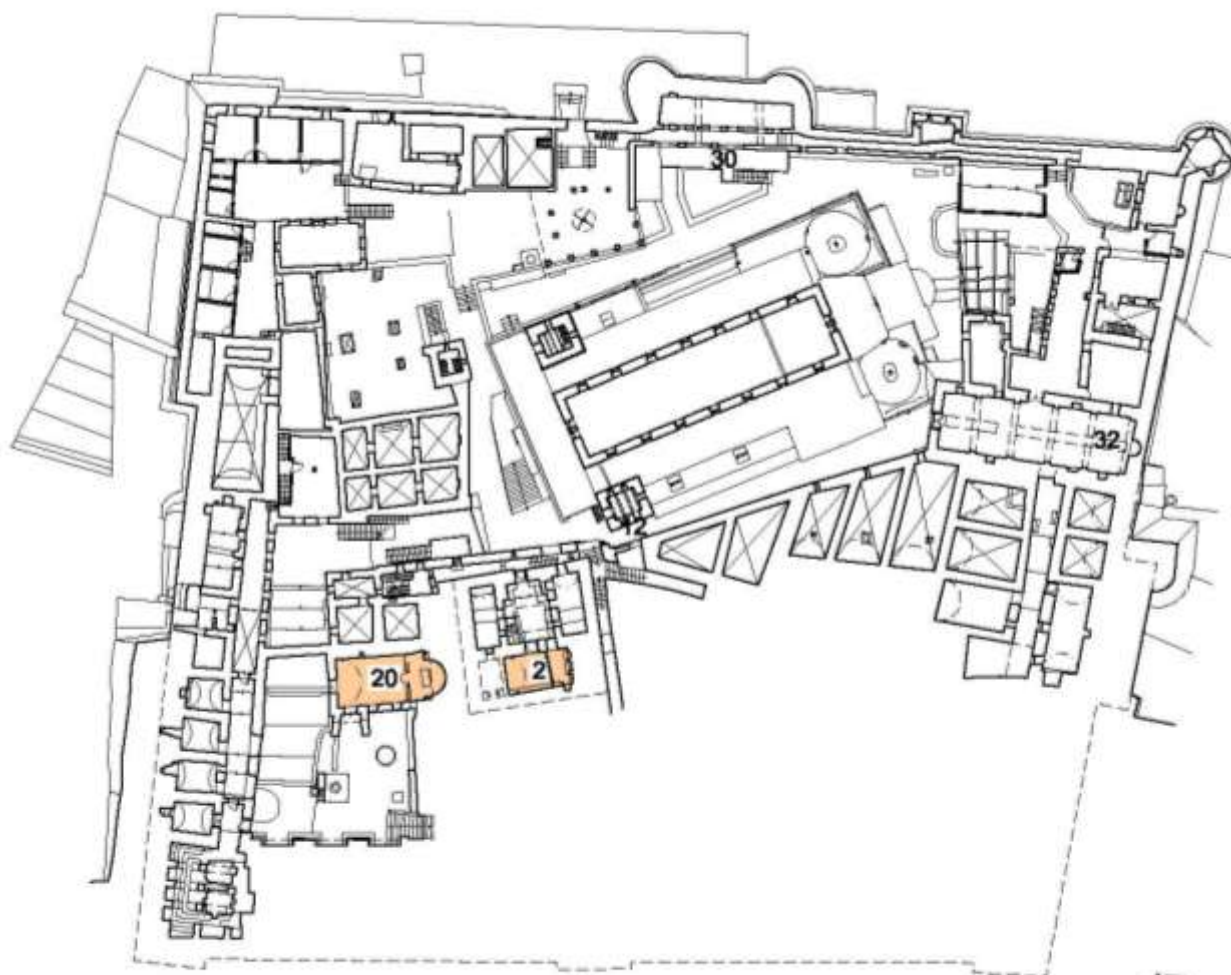
ΚΗΠΟΣ ΜΟΝΗΣ, ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑΚΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ

33. Παναγία, προ 16^{ου} αι.
34. Άγιος Τρύφωνας, 1888

ΚΑΤΟΨΗ ΣΤΑΘΜΗΣ 1

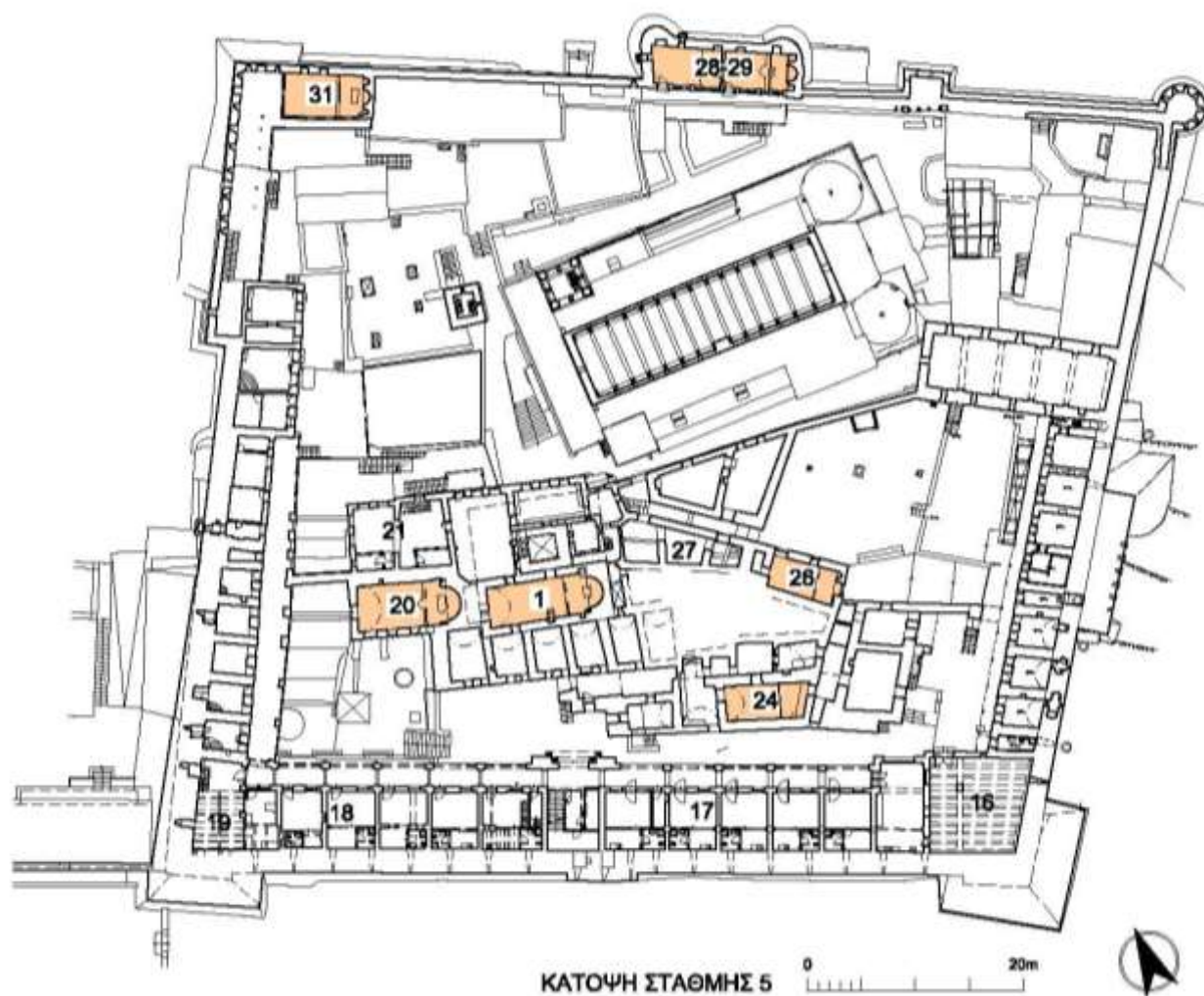
0 20m

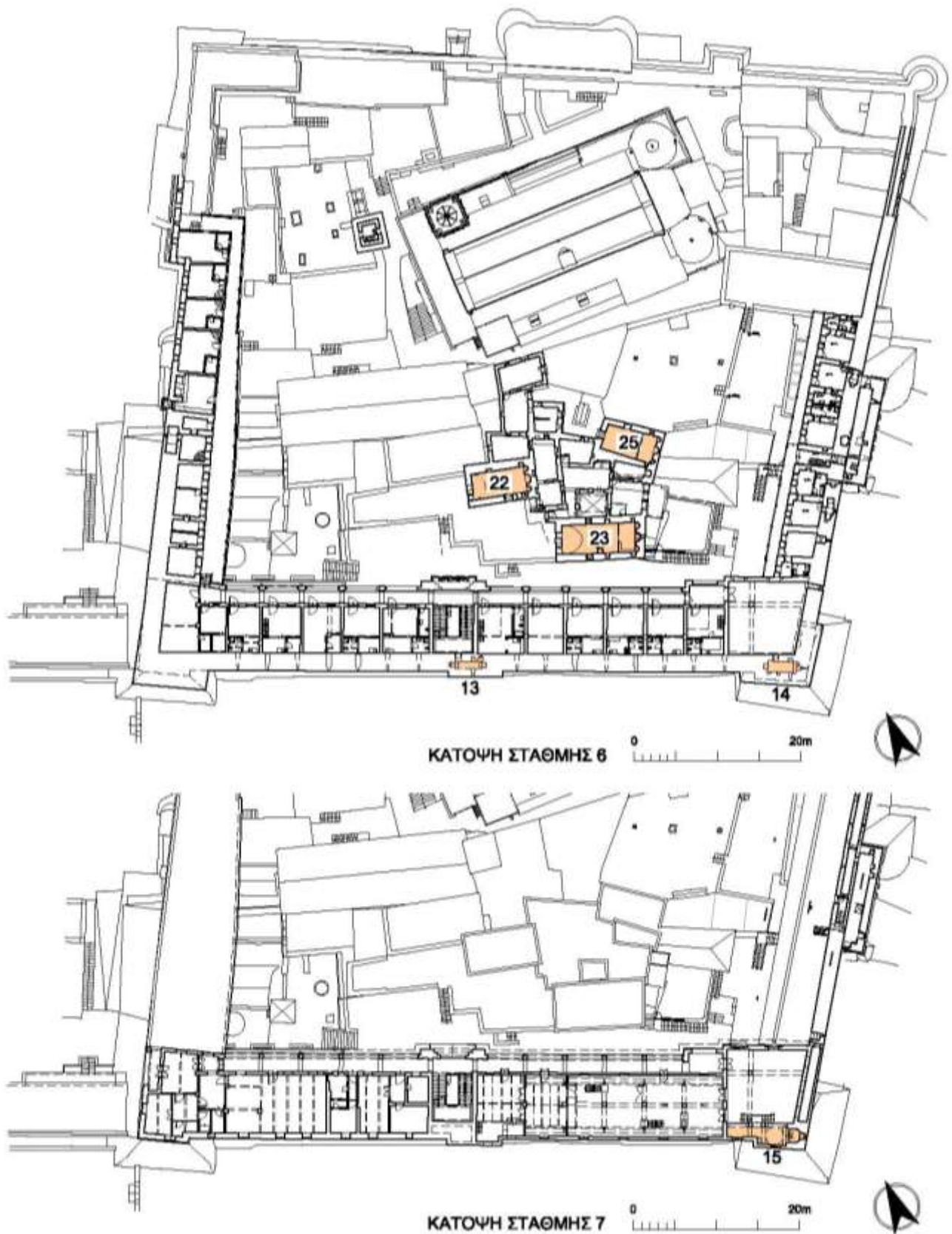
ΚΑΤΟΨΗ ΣΤΑΘΜΗΣ 4

0 20m

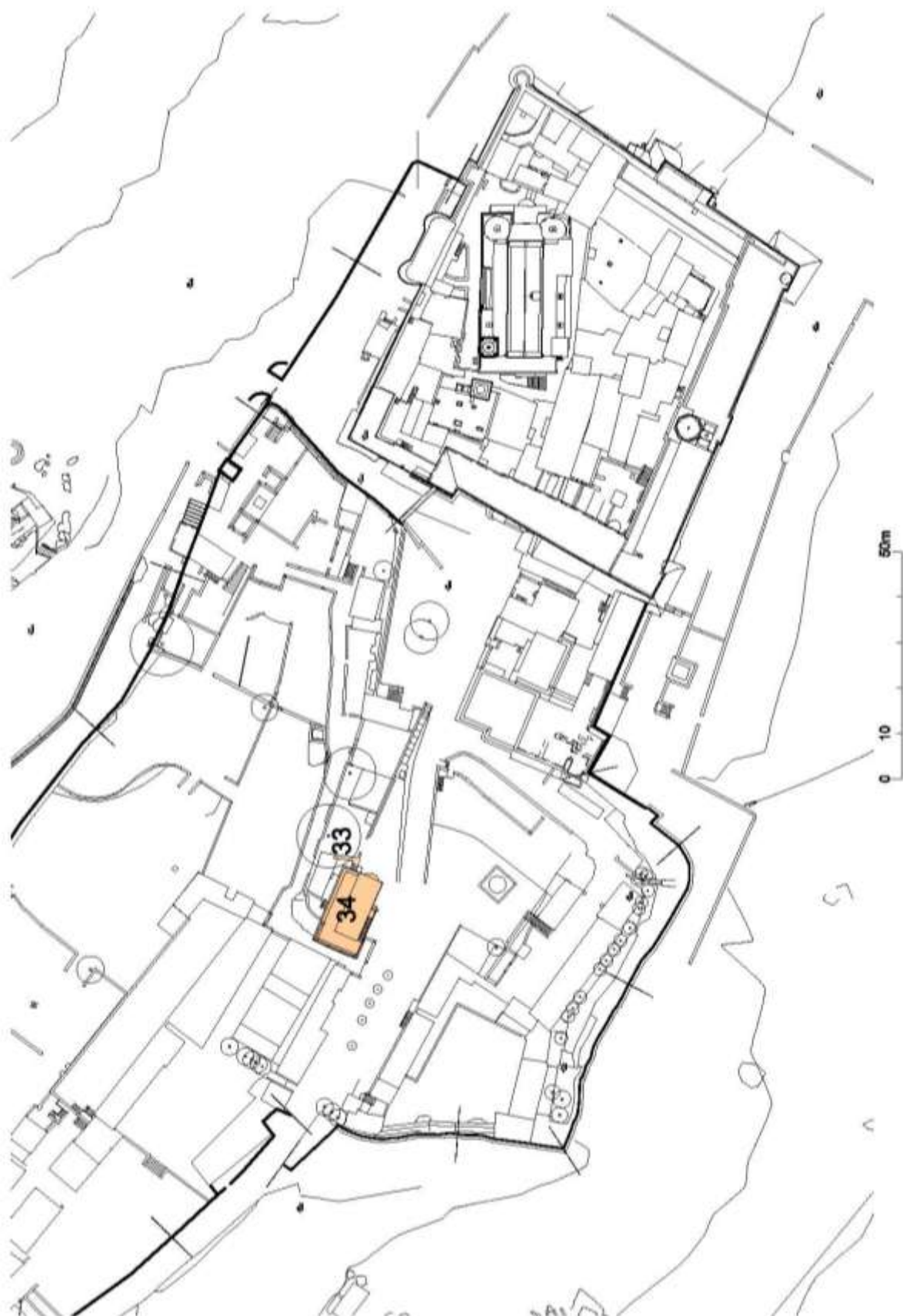
Σχ. 18-19. Μονή Σινά. Κατόψεις 1^η και 4^{ης} στάθμης με σημειωμένα τα παρεκκλήσια.

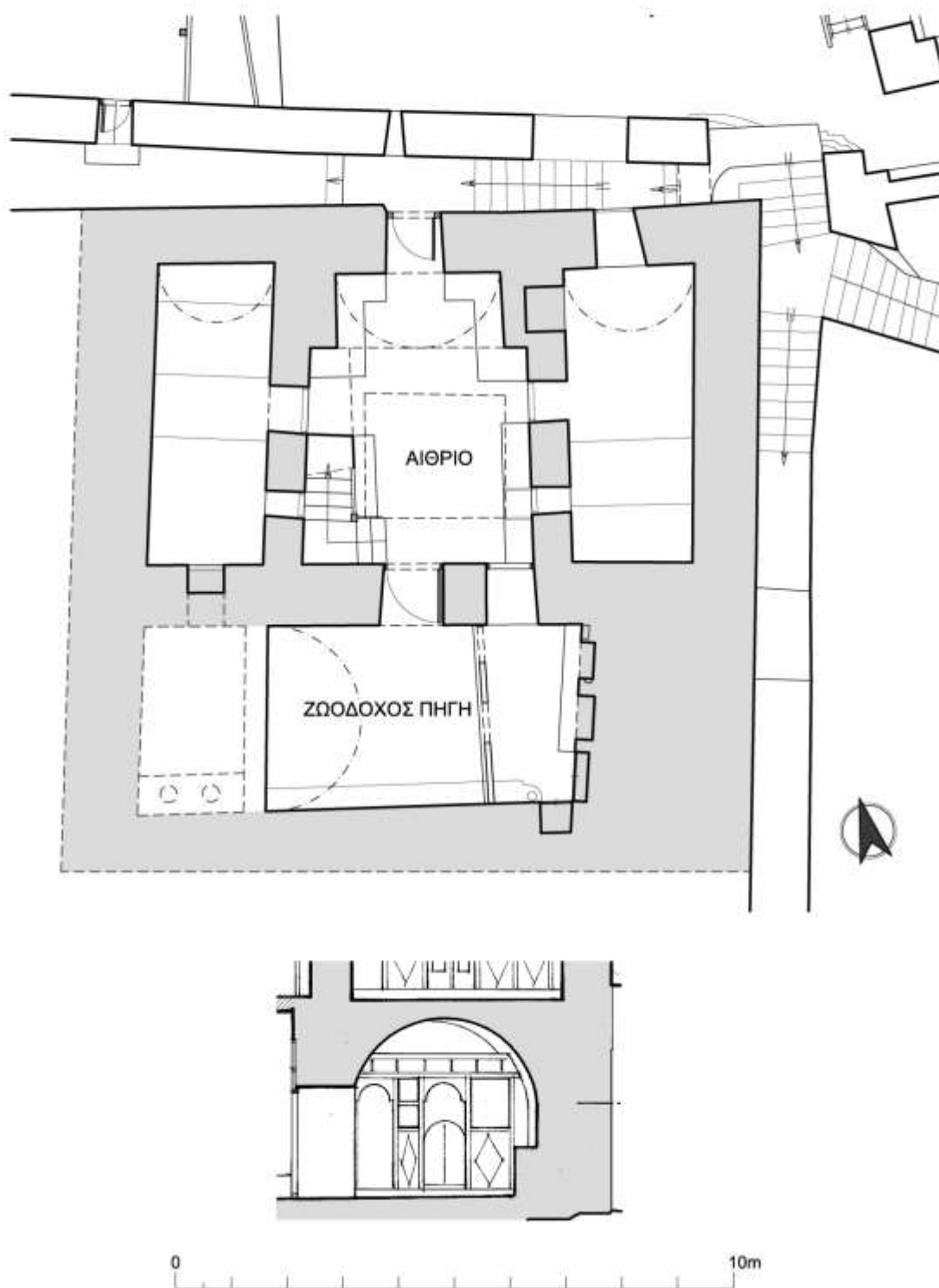
Σχ. 20. Μονή Σινά. Κάτοψη 5^{ης} στάθμης με σημειωμένα τα παρεκκλήσια.

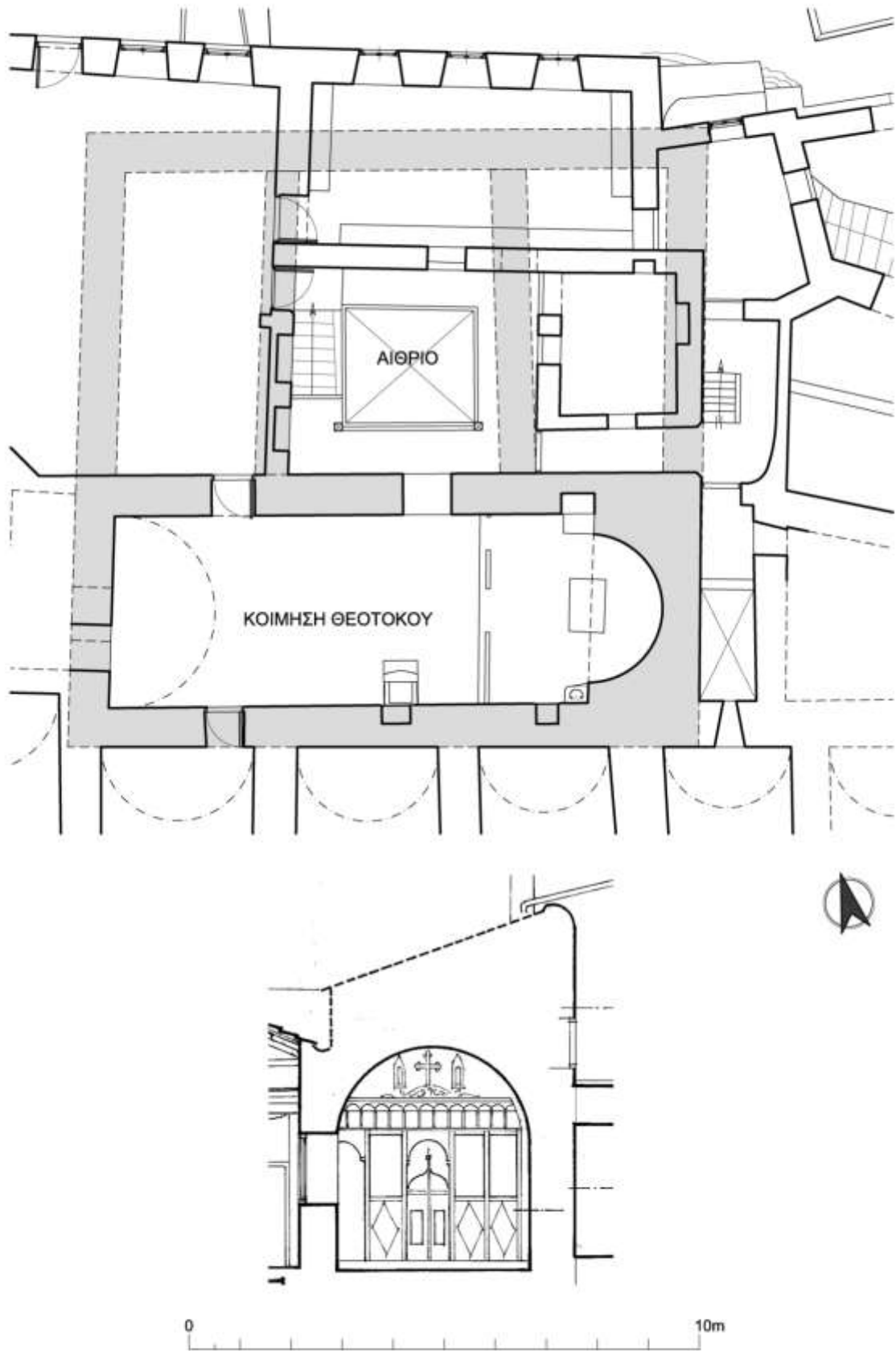
Σχ. 21-22. Μονή Σινά. Κατόψεις 6^{ης} και 7^{ης} στάθμης με σημειωμένα τα παρεκκλήσια.

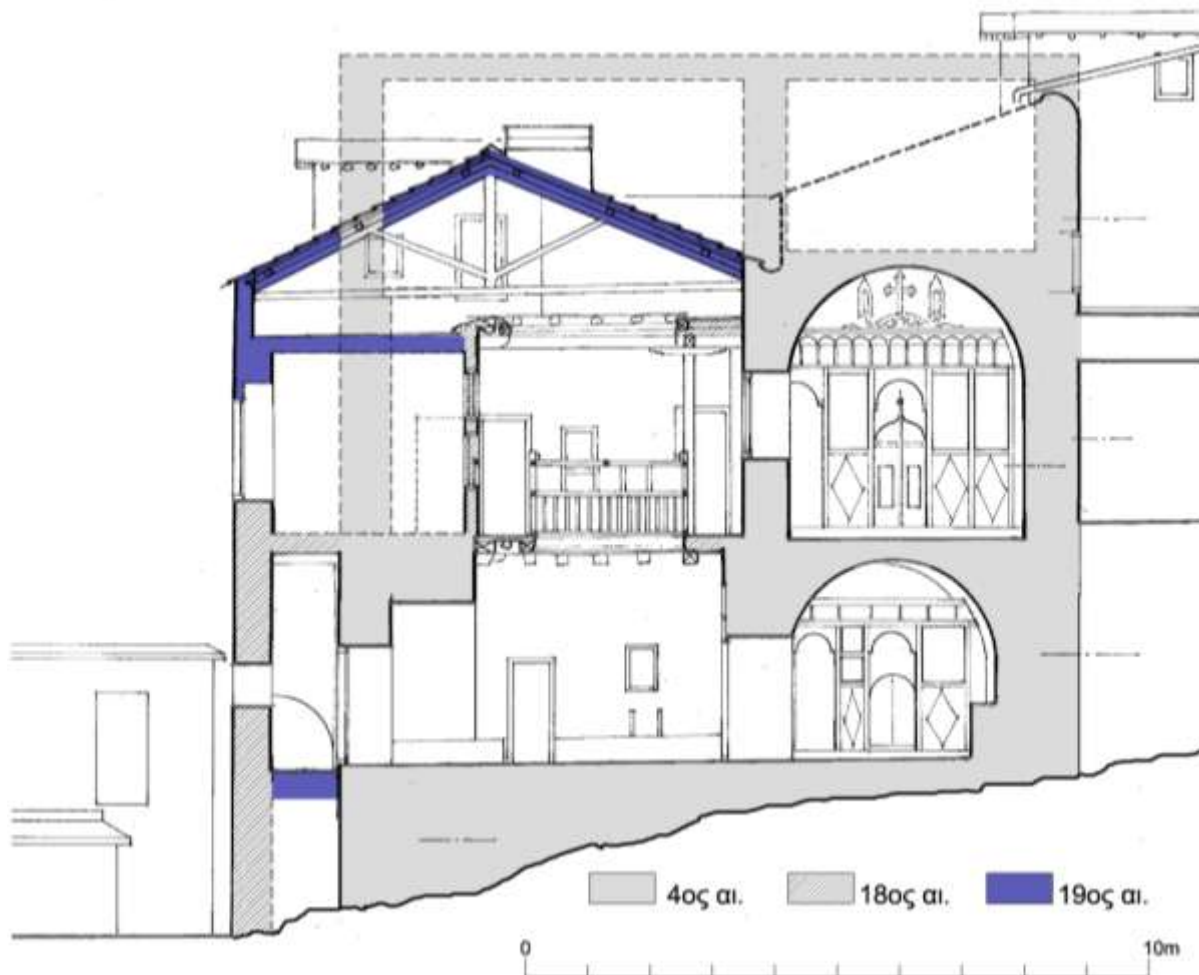
Σχ. 23. Μονή Σινά και κήπος στα δυτικά. Τοπογραφικό διάγραμμα με σημειωμένο το κτηριακό συγκρότημα του κοιμητηριακού παρεκκλησίου του Αγίου Τρύφωνα (34) και τα ερείπια του ανατολικού τείχους του παρεκκλησίου της Παναγίας (33).

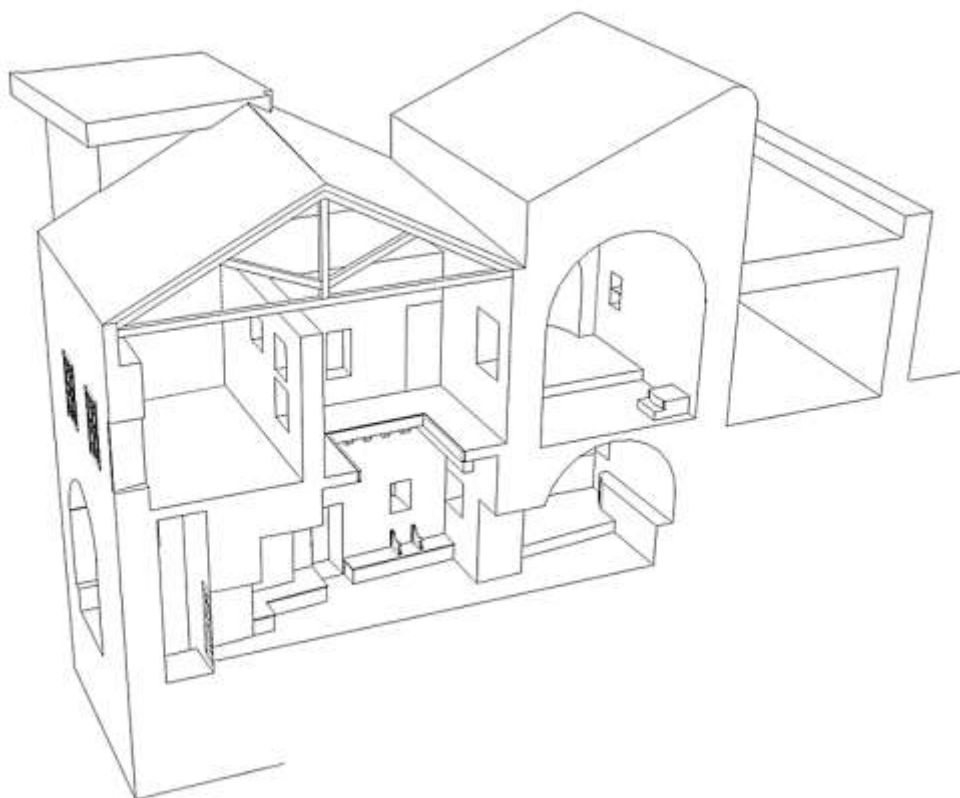
Σχ. 24-25. Μονή Σινά. Προϊουστινιάνειος πύργος.
Κάτοψη κατώτερης στάθμης και εγκάρσια τομή παρεκκλησίου Ζωοδόχου Πηγής.

Σχ. 26-27. Μονή Σινά. Προϊουσιτιάνειος πύργος.
 Γραφική αποκατάσταση κάτοψης ανώτερης στάθμης και εγκάρσια τομή παρεκκλησίου Κοιμήσεως.

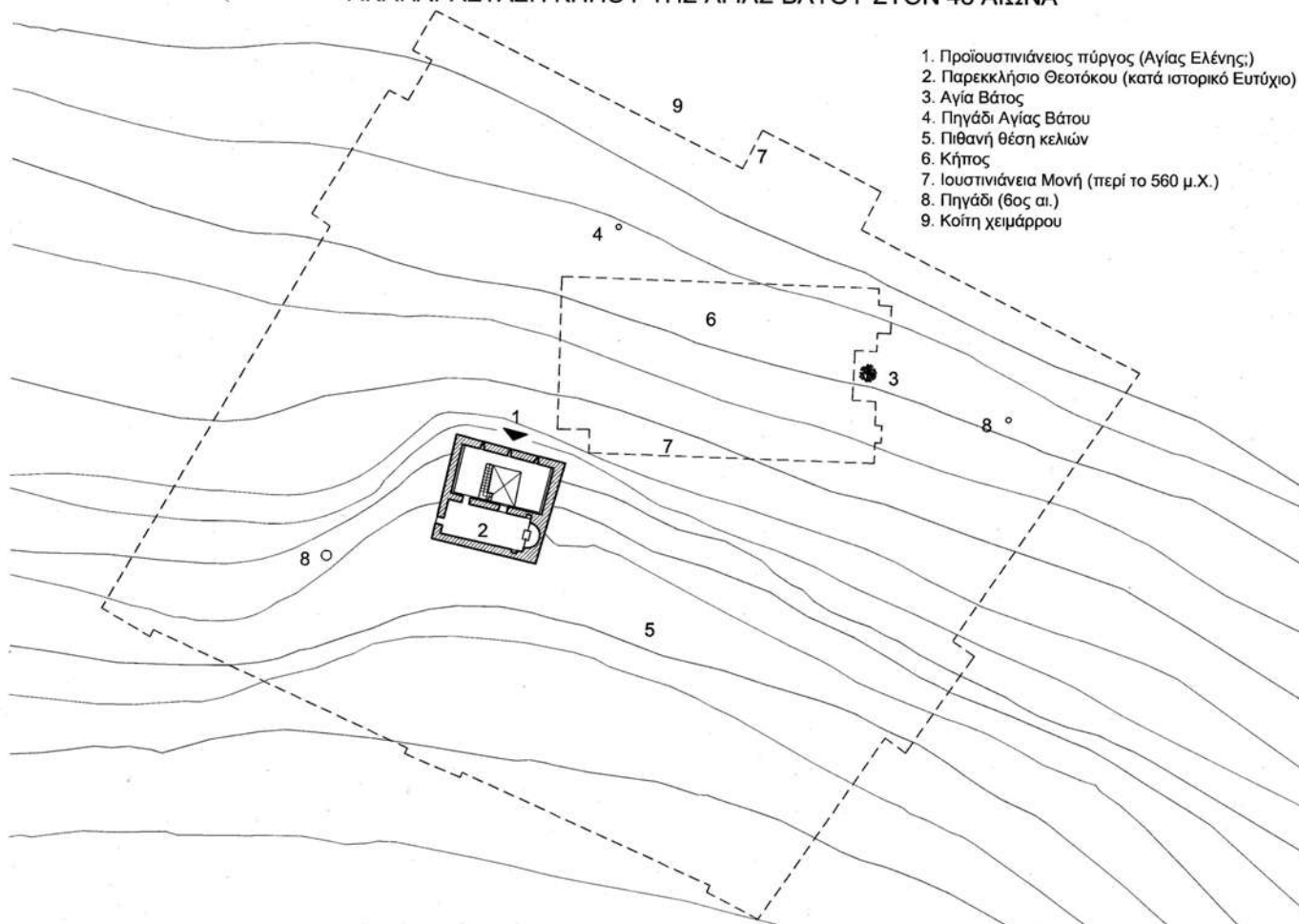

Σχ. 28. Μονή Σινά. Προϊουστινιάνειος πύργος. Τομή στον άξονα βορρά-νότου με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις.

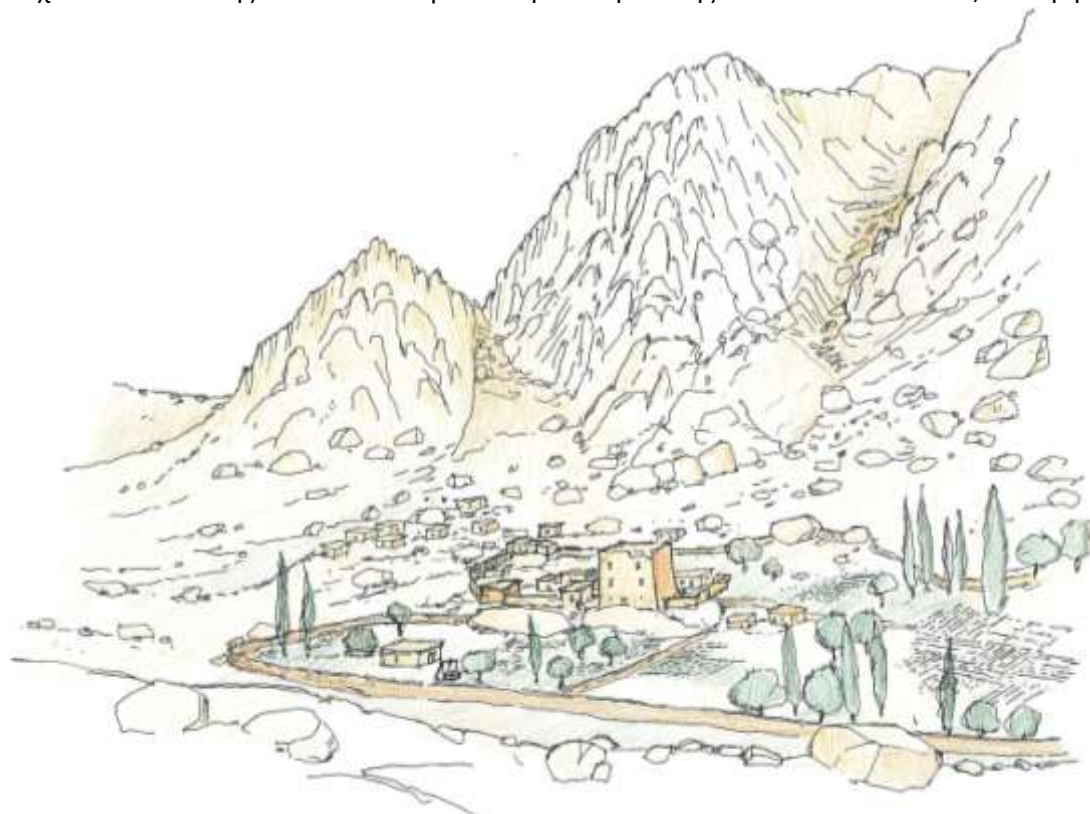
Σχ. 29. Μονή Σινά. Αξονομετρική τομή Πύργου στη σημερινή κατάσταση

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΚΗΠΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ ΣΤΟΝ 4ο ΑΙΩΝΑ

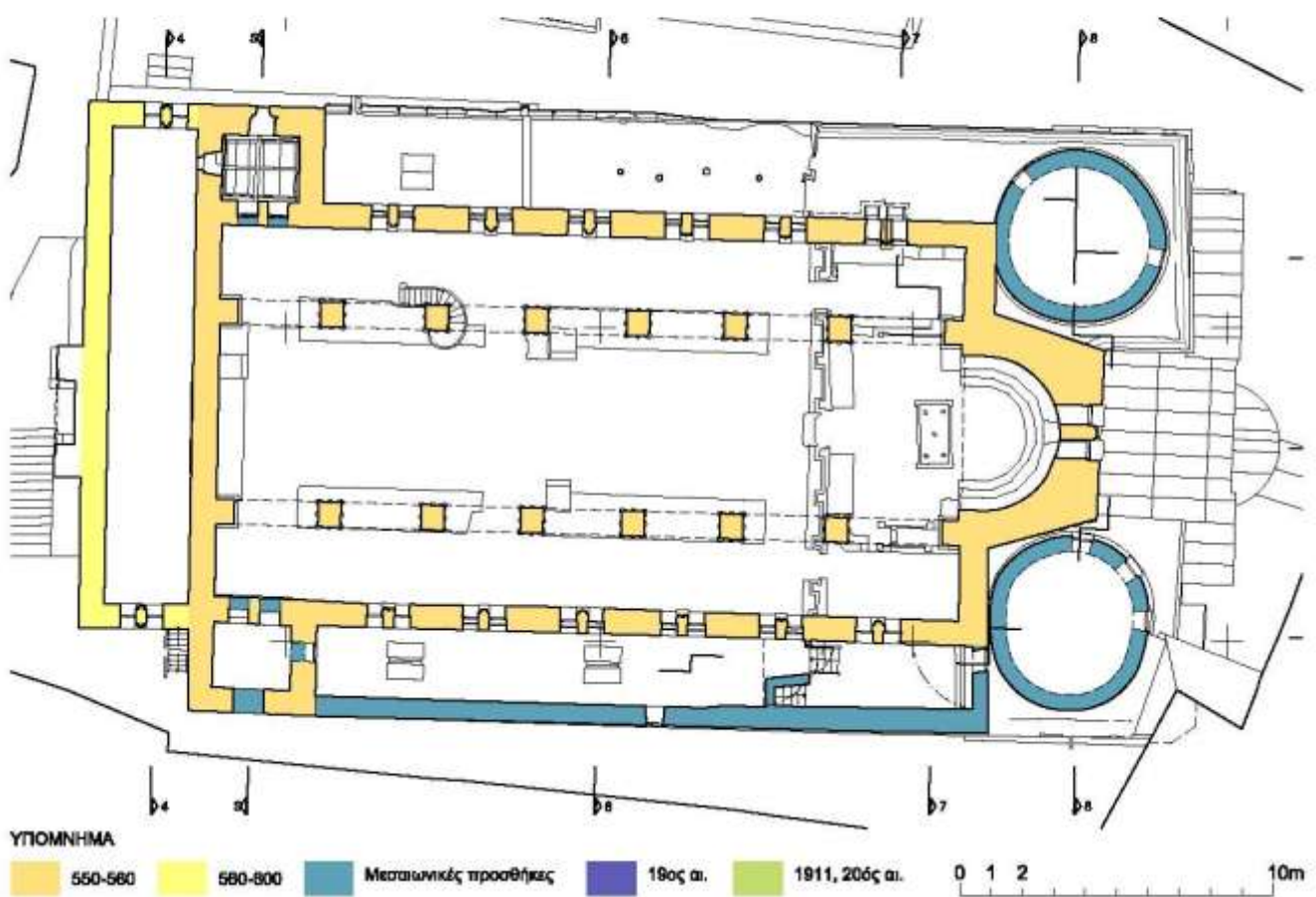
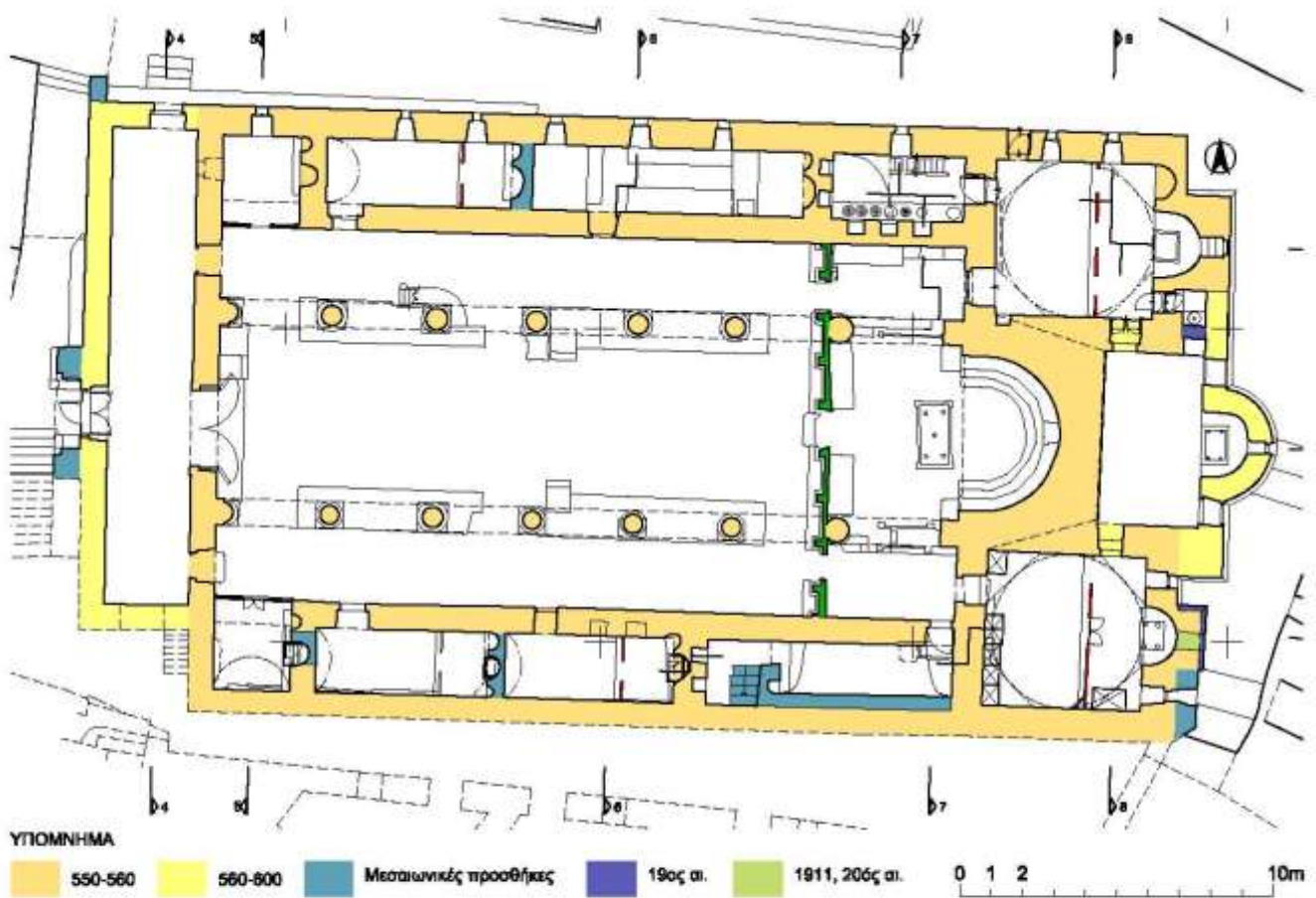

1. Προϊουστινιάνειος πύργος (Αγίας Ελένης)
2. Παρεκκλήσιο Θεοτόκου (κατά ιστορικό Ευτύχιο)
3. Αγία Βάτος
4. Πηγάδι Αγίας Βάτου
5. Πιθανή θέση κελιών
6. Κήπος
7. Ιουστινιάνεια Μονή (περί το 560 μ.Χ.)
8. Πηγάδι (6ος αι.)
9. Κοίτη χειμάρρου

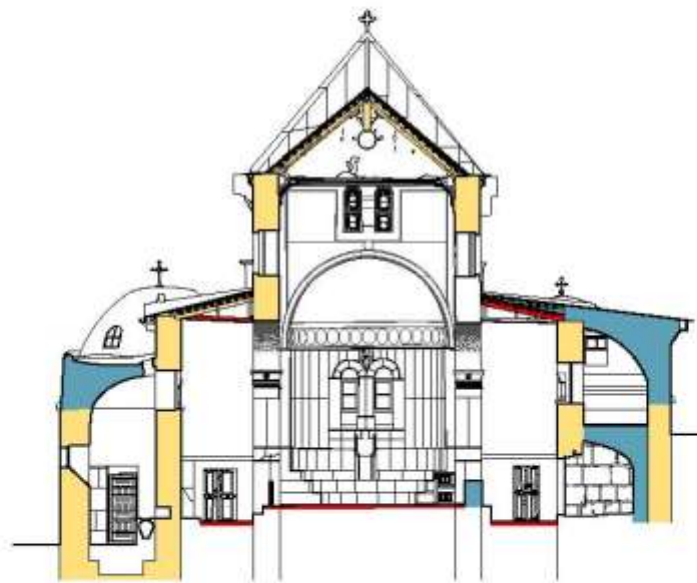
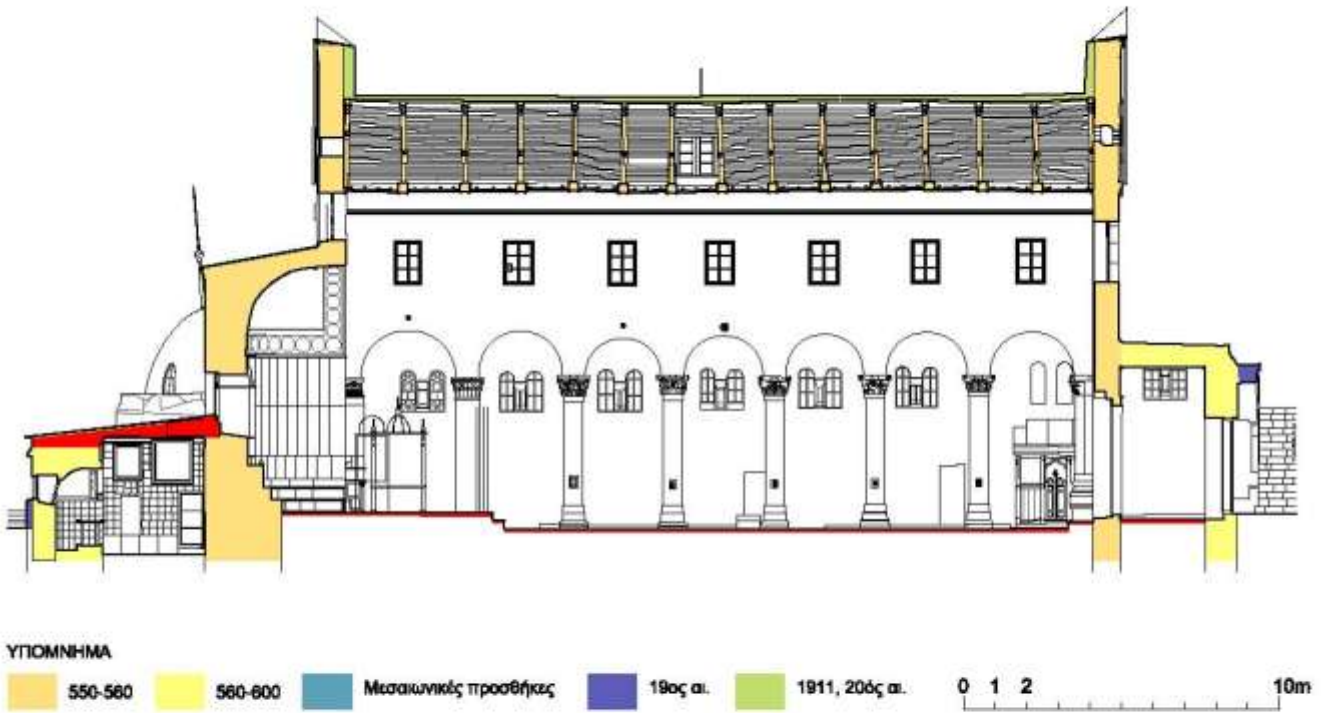
Σχ. 30. Κοιλάδα της Βάτου. Αναπαράσταση του κήπου της Βάτου στον 4^ο αιώνα, κάτοψη.

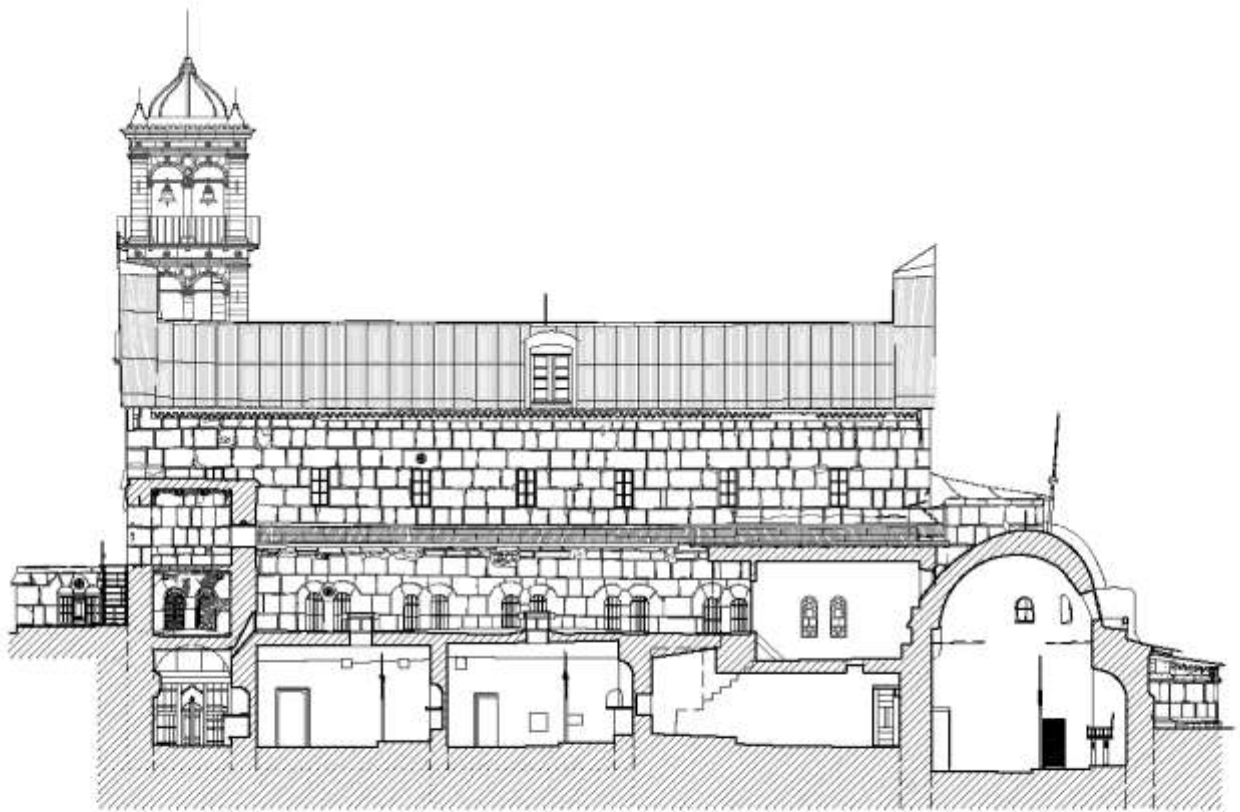
Σχ. 31. Κοιλάδα της Βάτου. Αναπαράσταση του κήπου της Βάτου στον 4^ο αιώνα, σκαρίφημα.

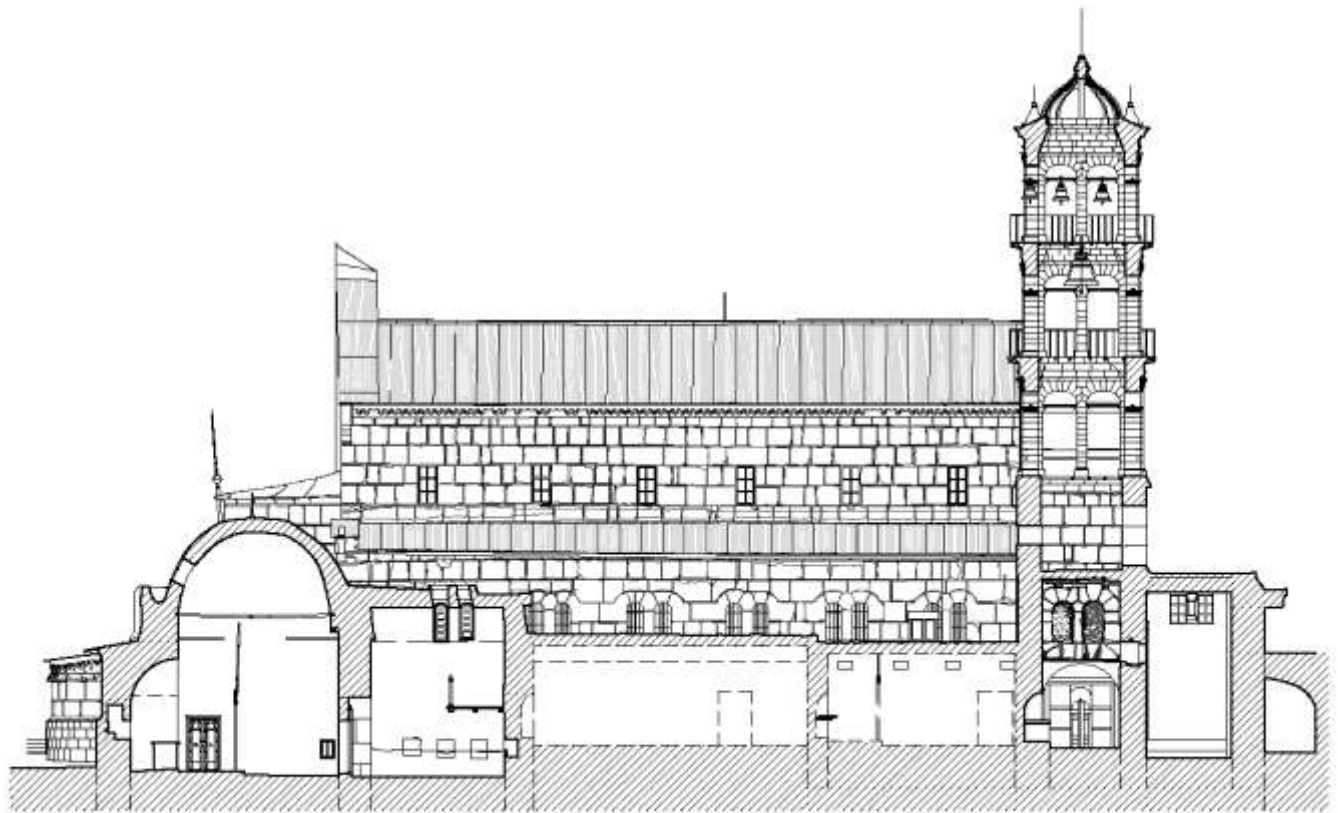
Σχ. 32-33. Μονή Σινά. Καθολικό. Κατόψεις στην 1^η και 2^η στάθμη με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις.

Σχ. 34-35. Μονή Σινά. Καθολικό. Κατά μήκος και κατά πλάτος τομή με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις.

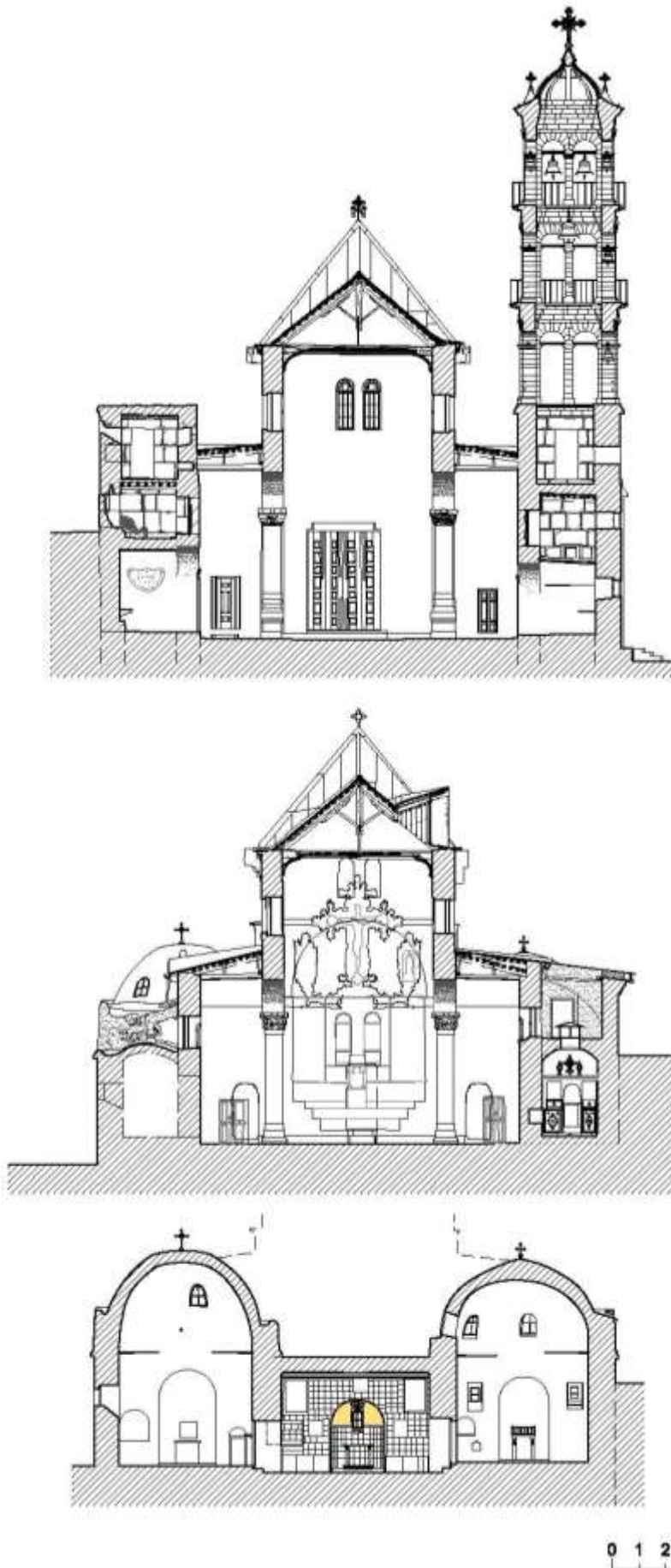

0 1 2 10m

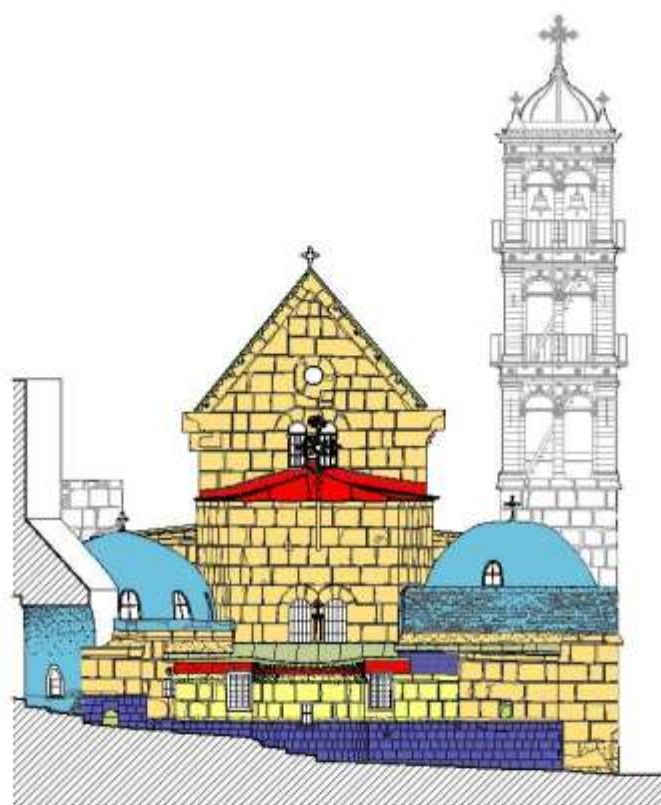

0 1 2 10m

Σχ. 36-37. Μονή Σινά. Καθολικό. Κατά μήκος τομές στα ανατολικά παρεκκλήσια, στα παρεκκλήσια των πλευρικών χώρων και στα παρεκκλήσια των δυτικών πύργων.

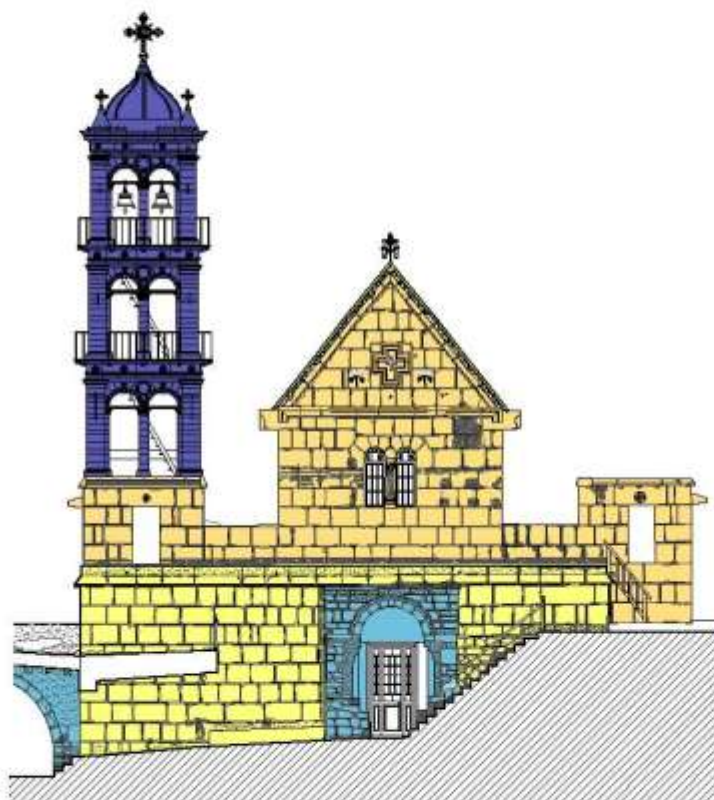

Σχ. 38-40. Μονή Σινά Καθολικό. Κατά πλάτος τομές στα παρεκκλήσια των δυτικών πύργων, στα παρεκκλήσια των πλευρικών χώρων και στα ανατολικά παρεκκλήσια.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

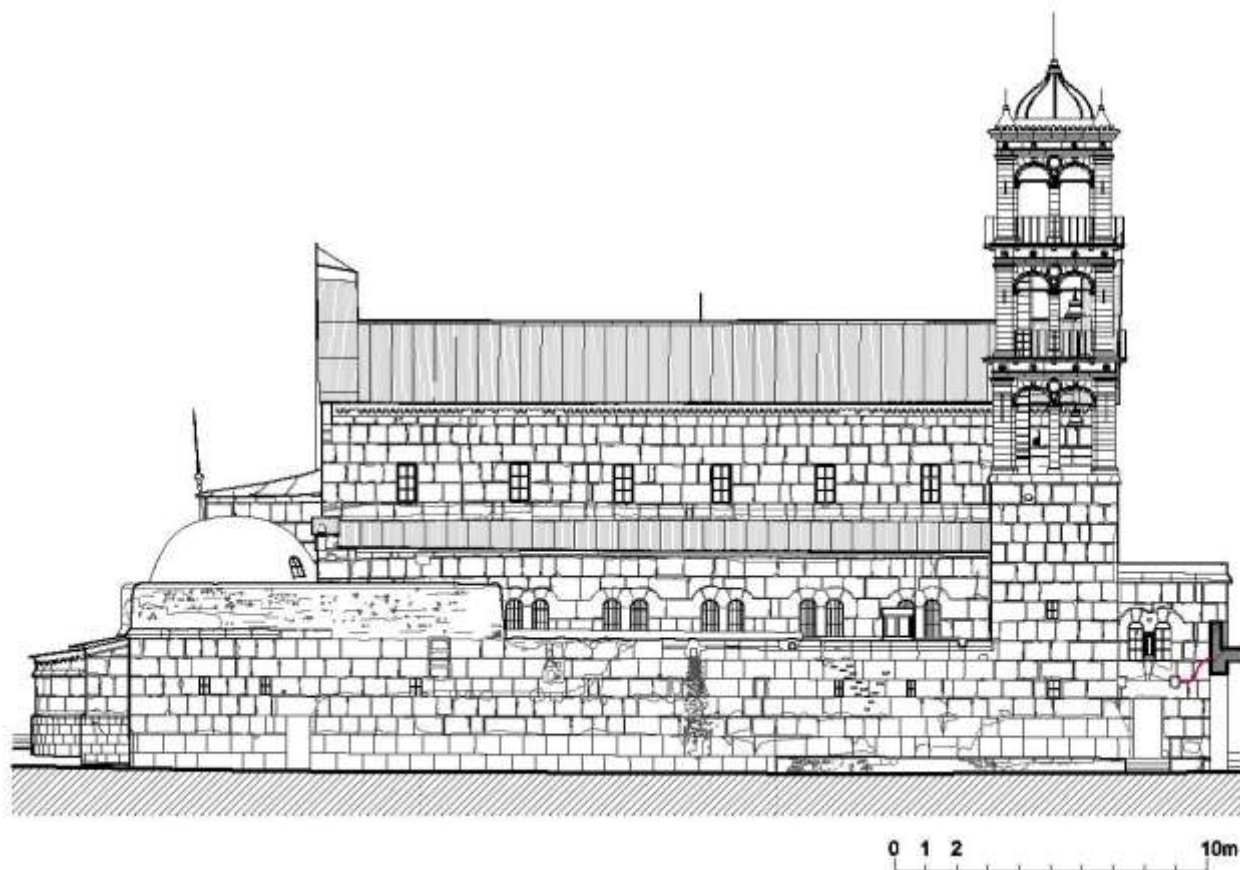
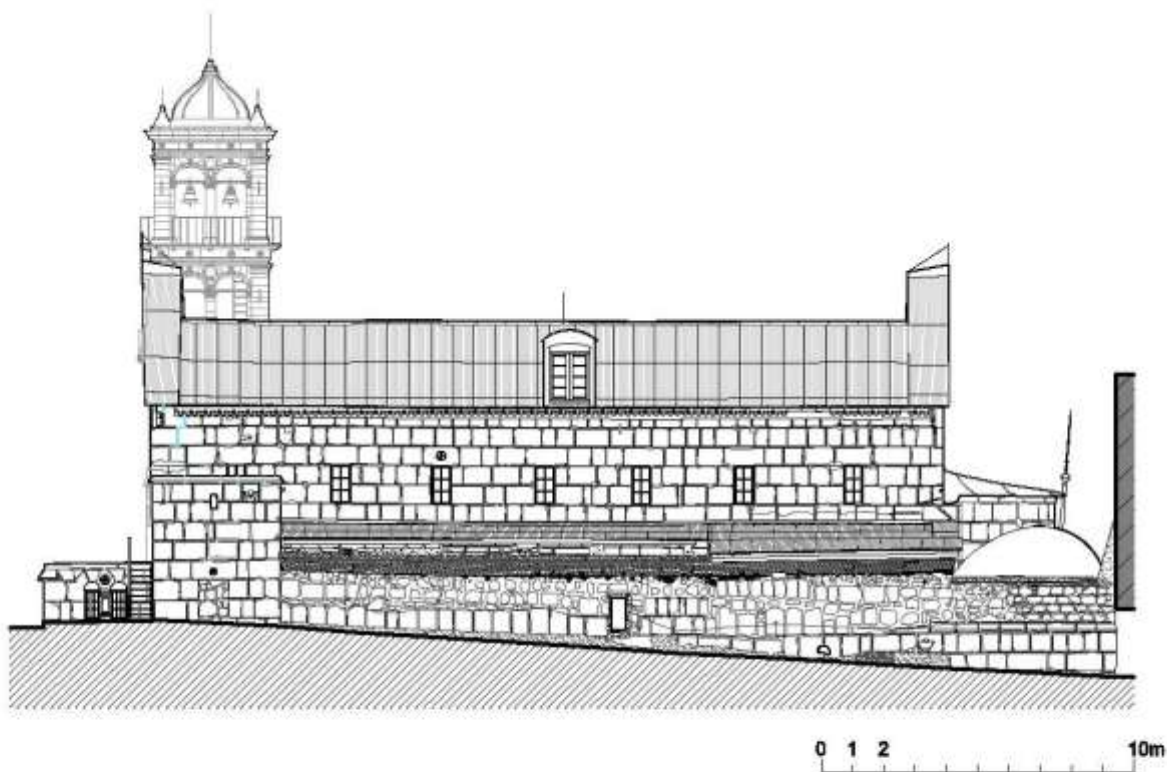
550-560
 560-800
 Μεσαιωνικές προσθήκες
 19ος αι.
 1911, 20ός αι.
 0 1 2
10m

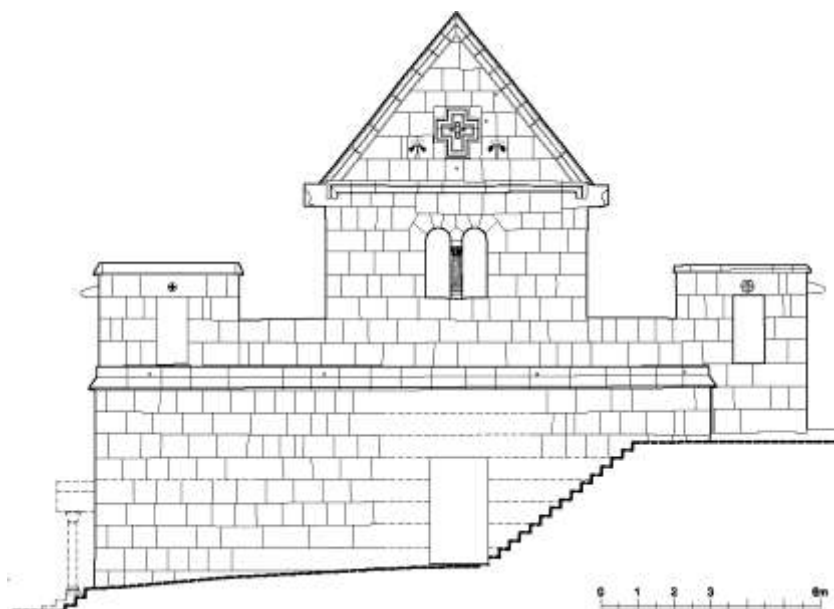
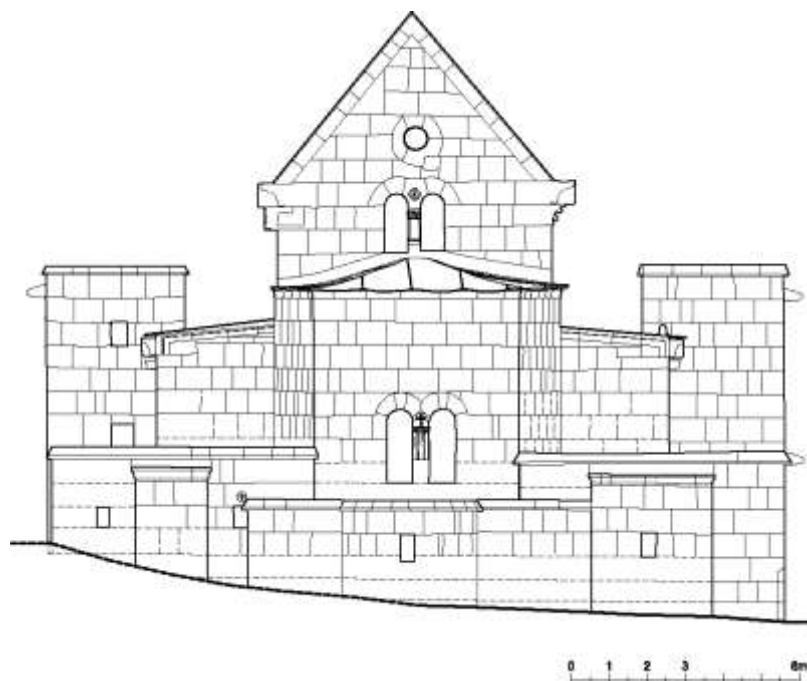
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

550-560
 560-800
 Μεσαιωνικές προσθήκες
 19ος αι.
 1911, 20ός αι.
 0 1 2
10m

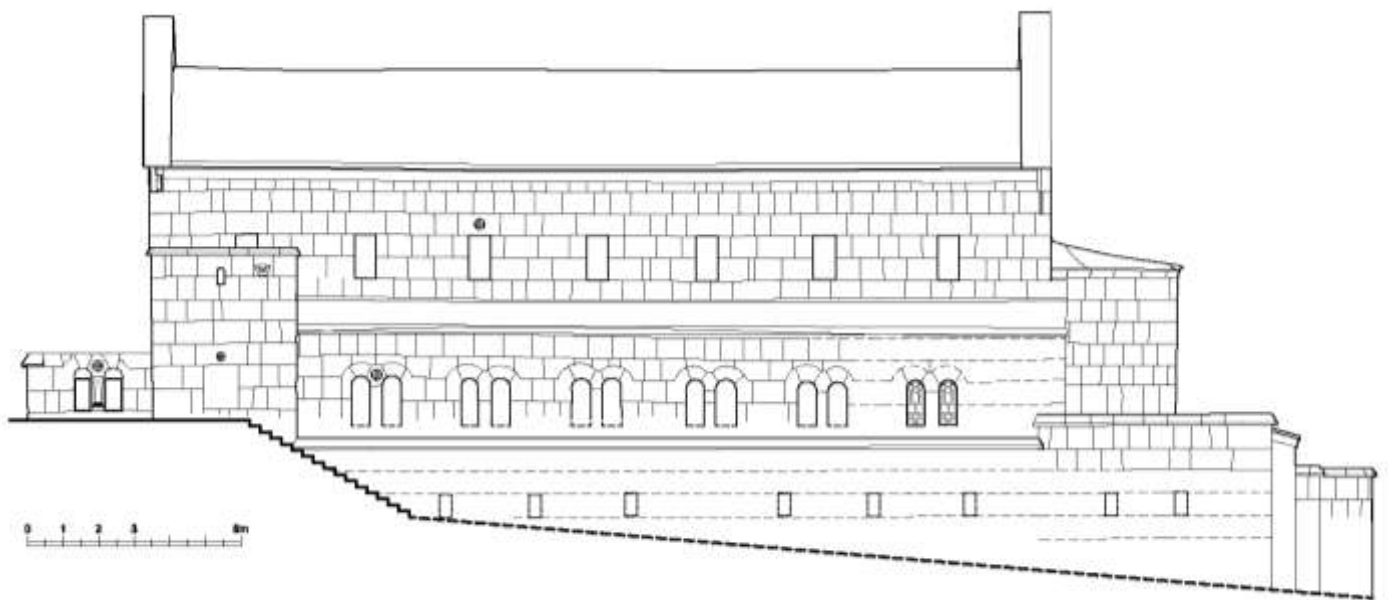
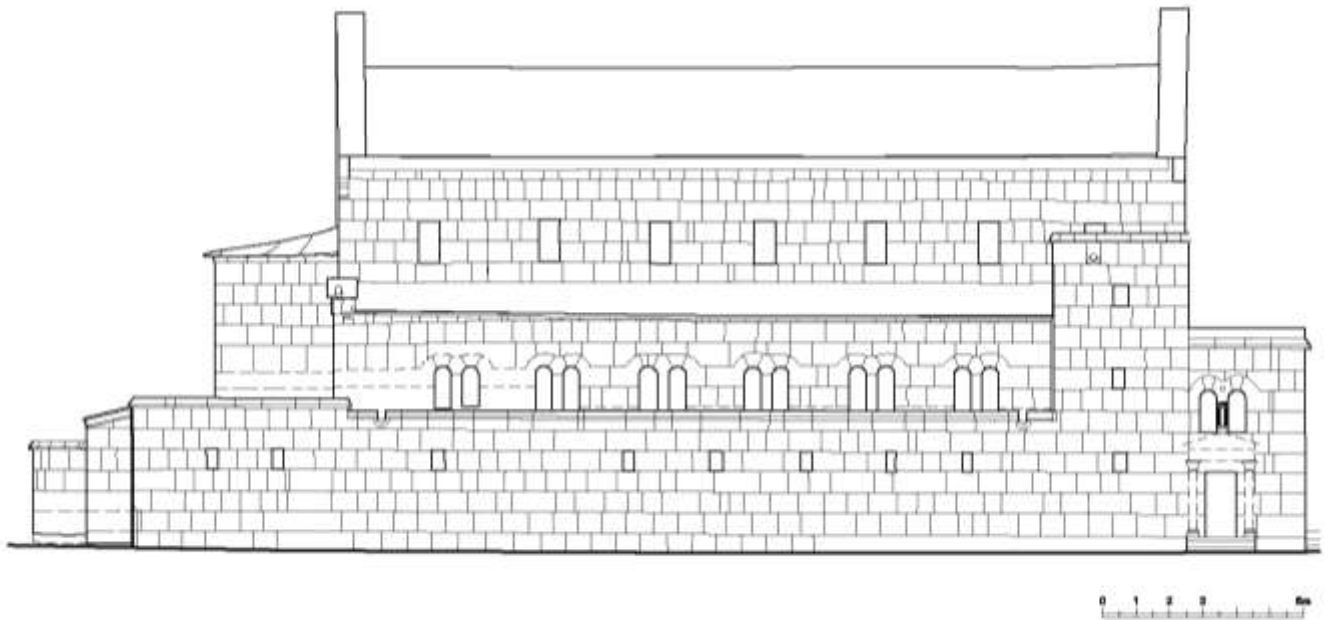
Σχ. 41-42. Μονή Σινά. Καθολικό. Ανατολική και δυτική όψη με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις.

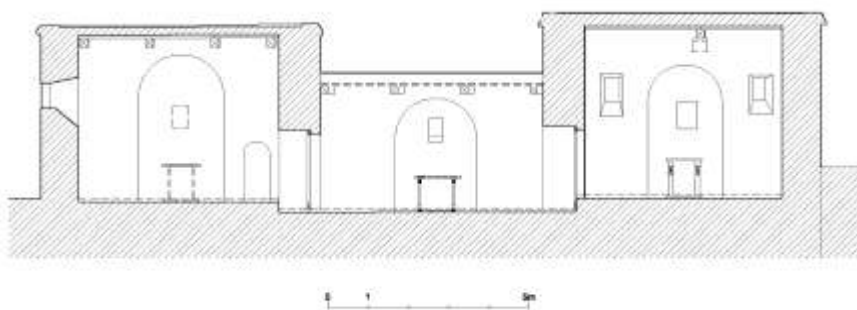
Σχ. 43-44. Μονή Σινά. Καθολικό. Νότια και βόρεια όψη

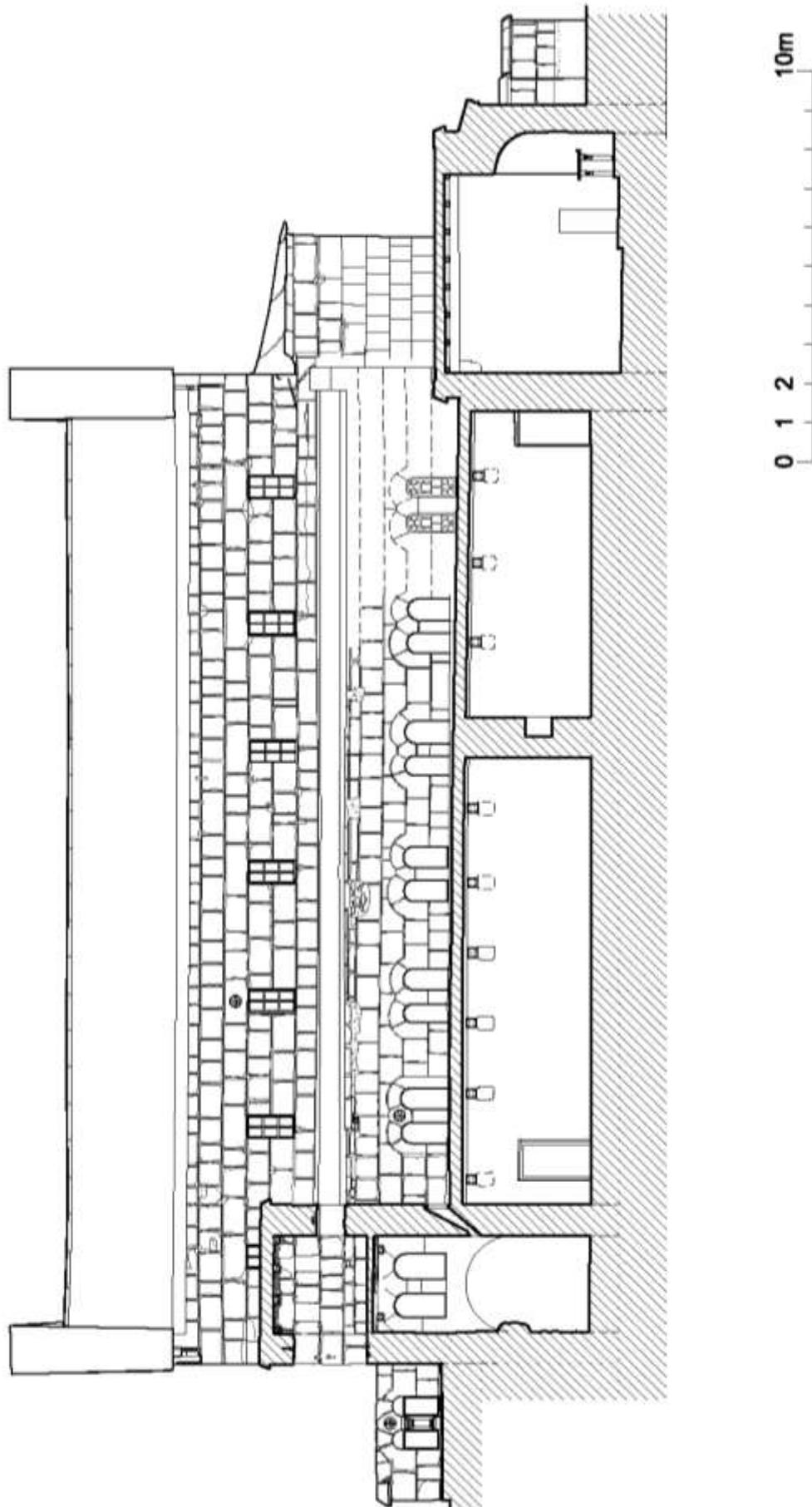
Σχ. 45-46. Μονή Σινά. Καθολικό. Αναπαράσταση της ανατολικής και δυτικής όψης στα τέλη του 6^{ου} αιώνα.

Σχ. 47-48. Μονή Σινά. Καθολικό. Αναπαράσταση της βόρειας και νότιας όψης στα τέλη του 6^{ου} αιώνα.

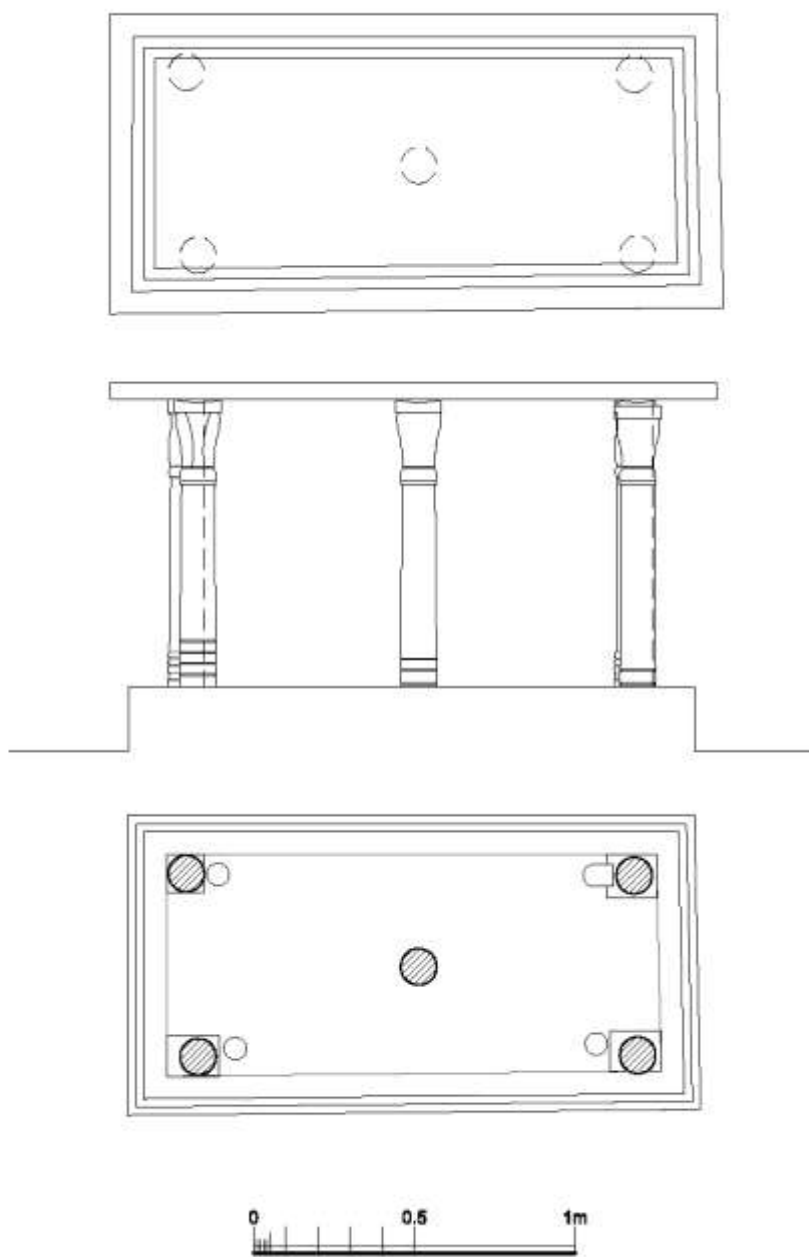

Σχ. 49. Μονή Σινά. Καθολικό. Αναπαράσταση της εγκάρσιας τομής στα ανατολικά παρεκκλήσια του Καθολικού στα τέλη του 6^{ου} αιώνα.

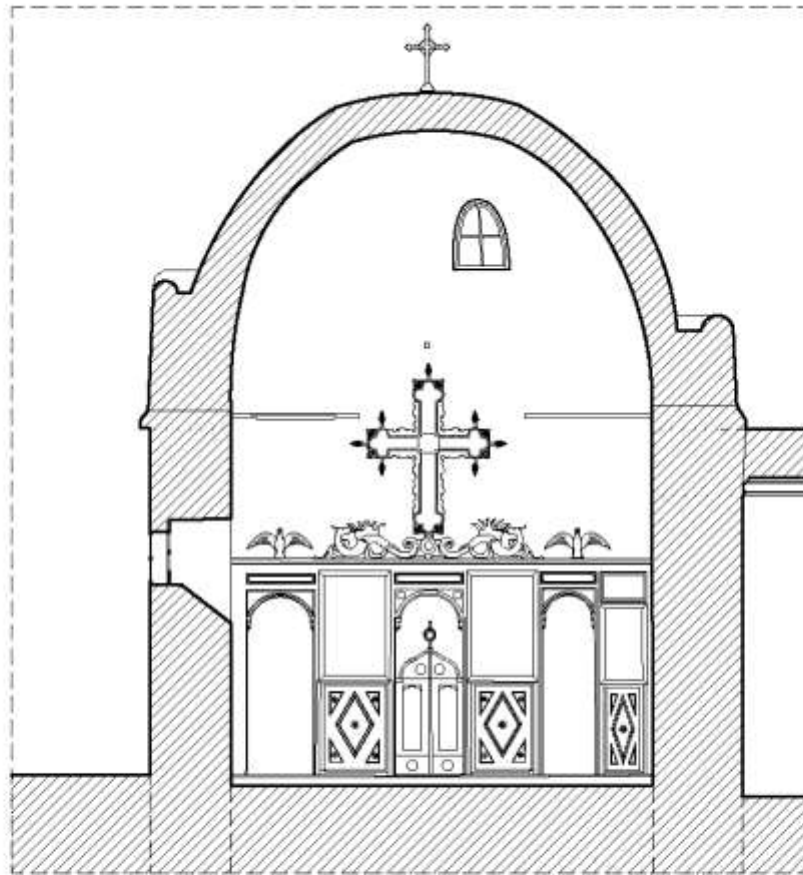
Σχ. 50. Μονή Σινά. Καθολικό. Αναπαράσταση της κατά μήκος τομής στο νότιο πύργο και στο νότιο πλευρικό χώρο στα τέλη του 6^{ου} αιώνα.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ

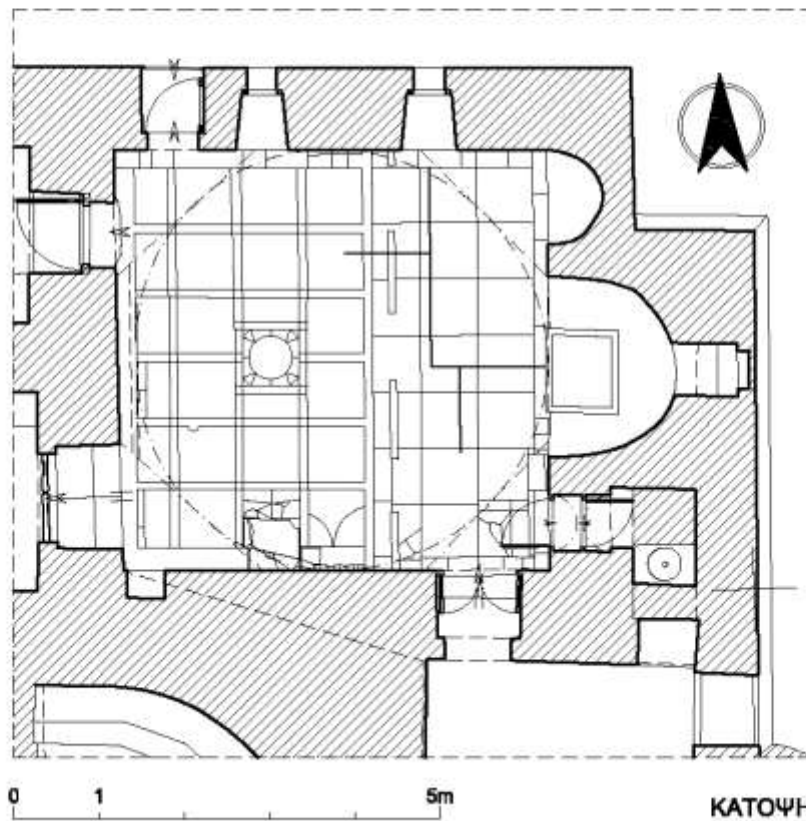

Σχ. 51. Μονή Σινά. Καθολικό. Αγία τράπεζα ιερού βήματος (6^{ος} αι.).

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

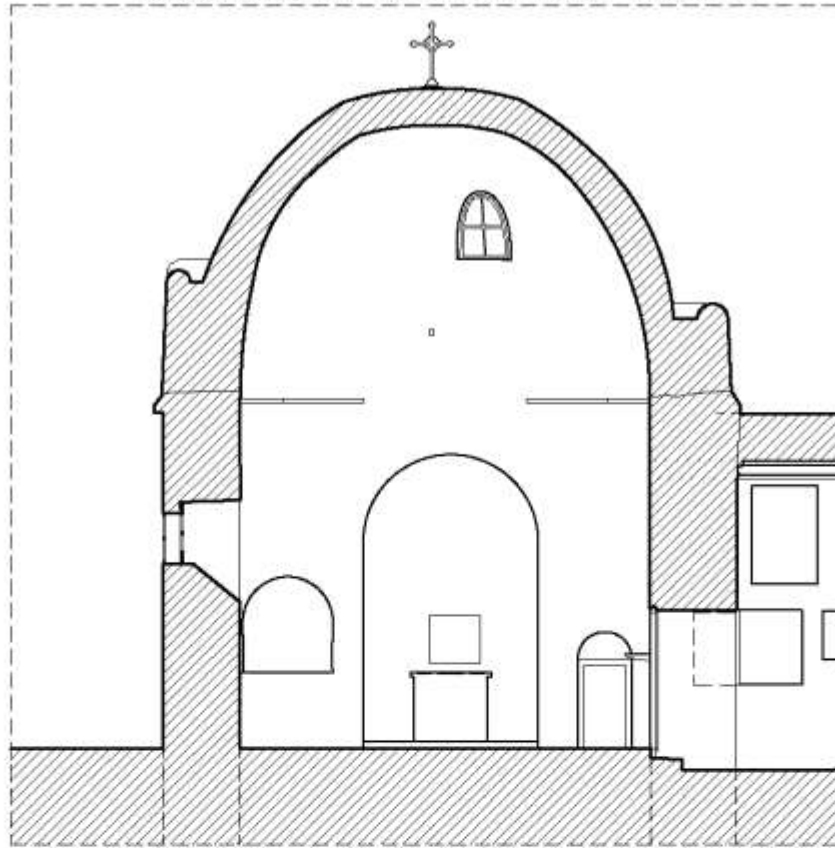
ΟΨΗ ΤΕΜΠΛΟΥ

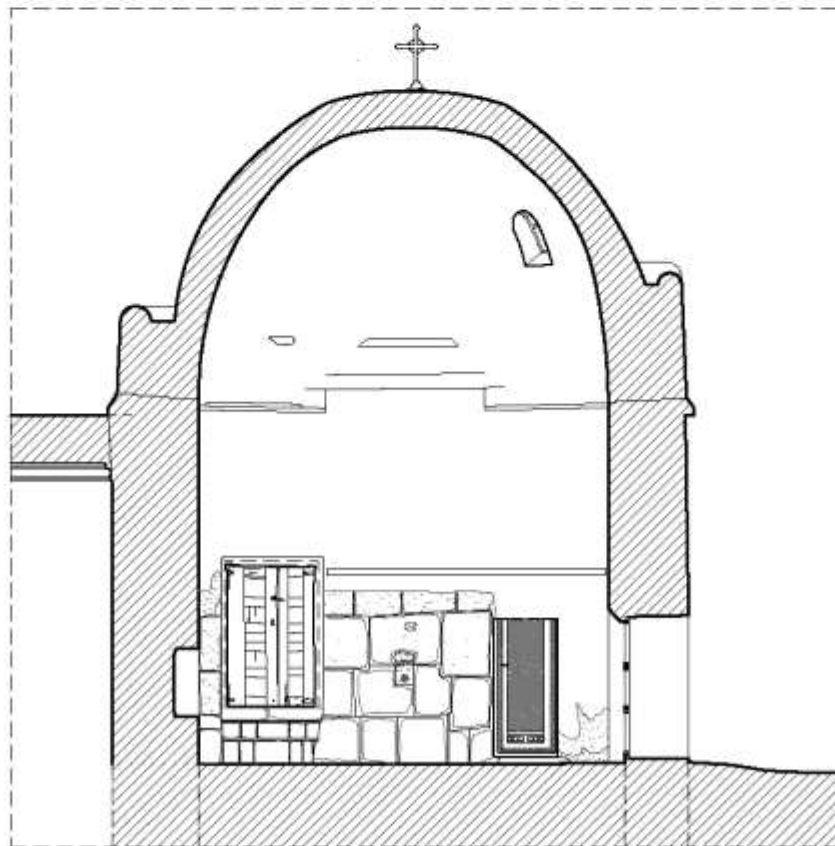
ΚΑΤΟΨΗ

Σχ. 52-53. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου, κάτοψη και τομή.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

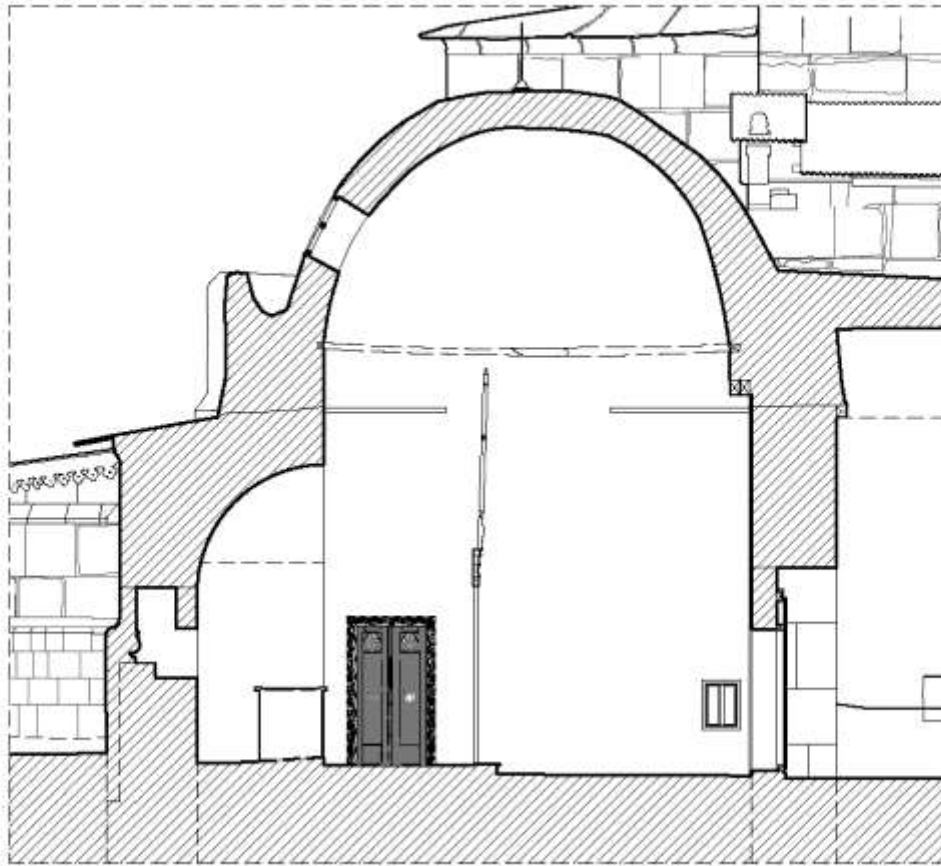

0 1 5m

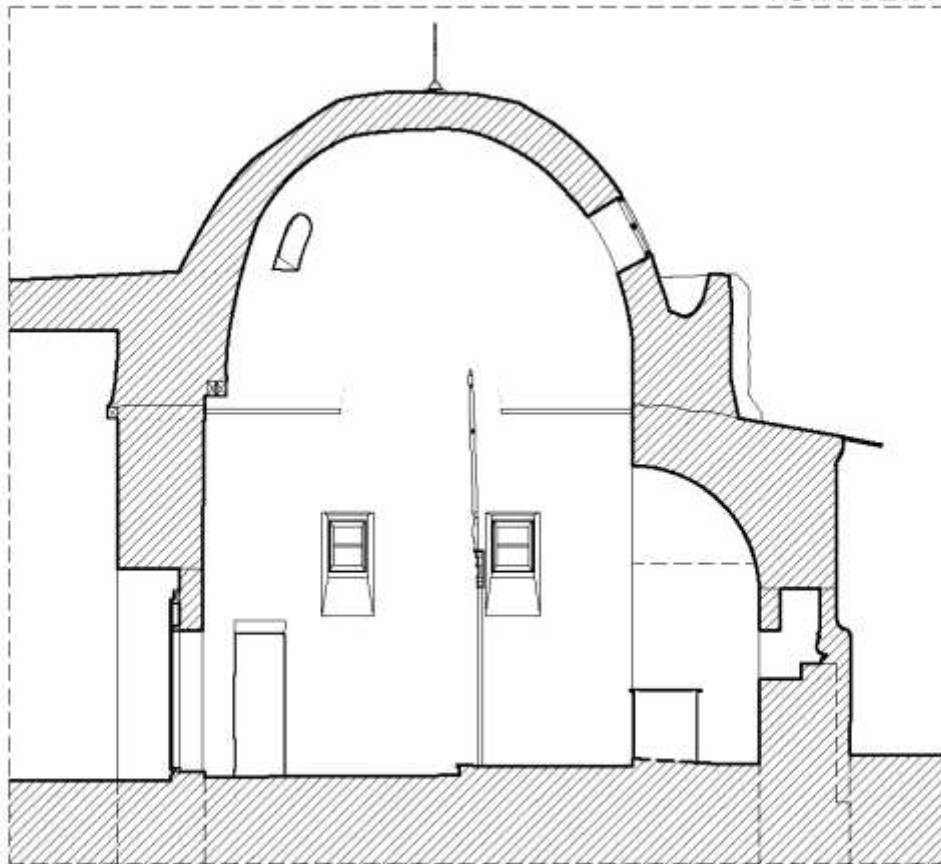
ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

Σχ. 54-55. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου, τομές.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

ΝΟΤΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

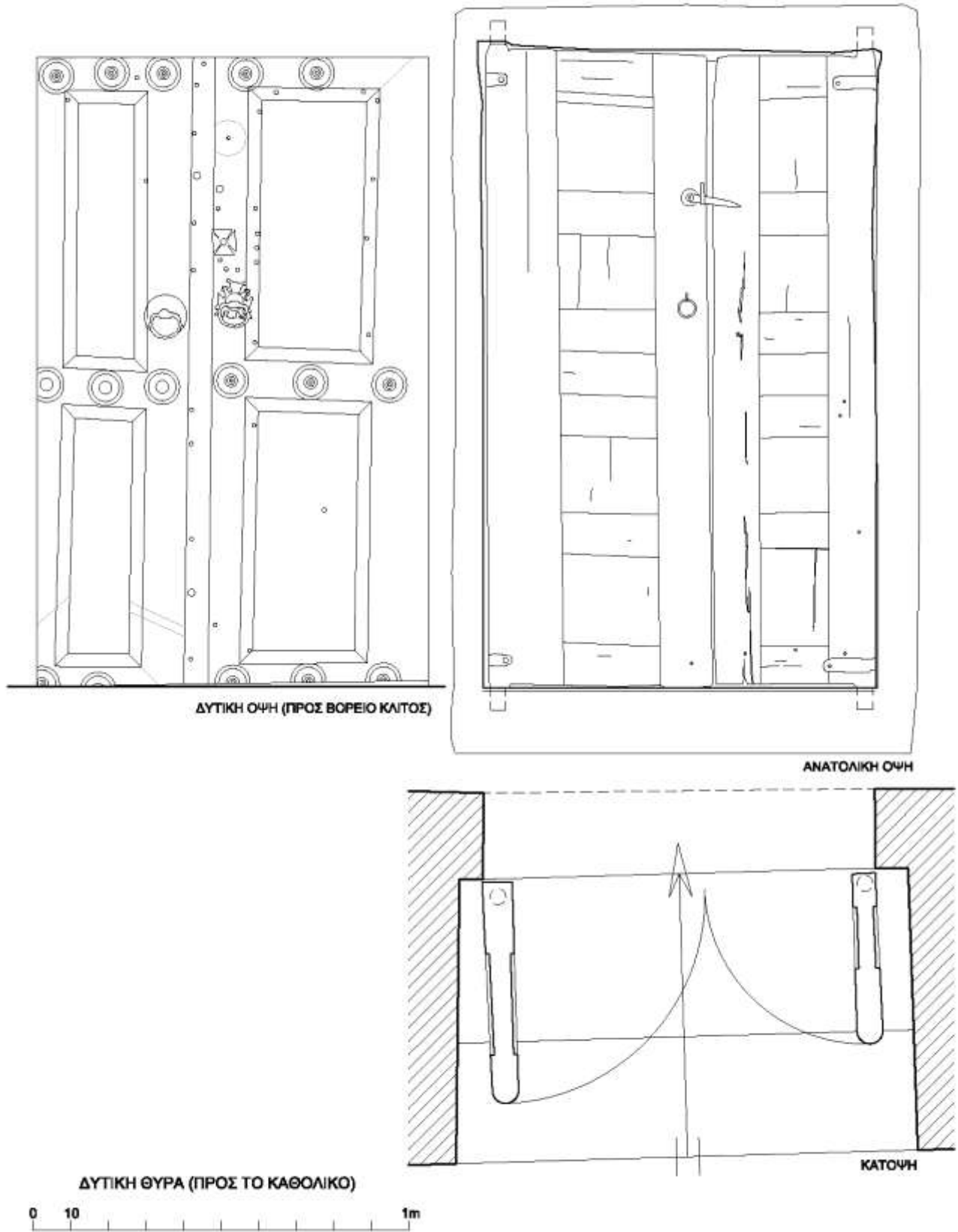

ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

0 1 5m

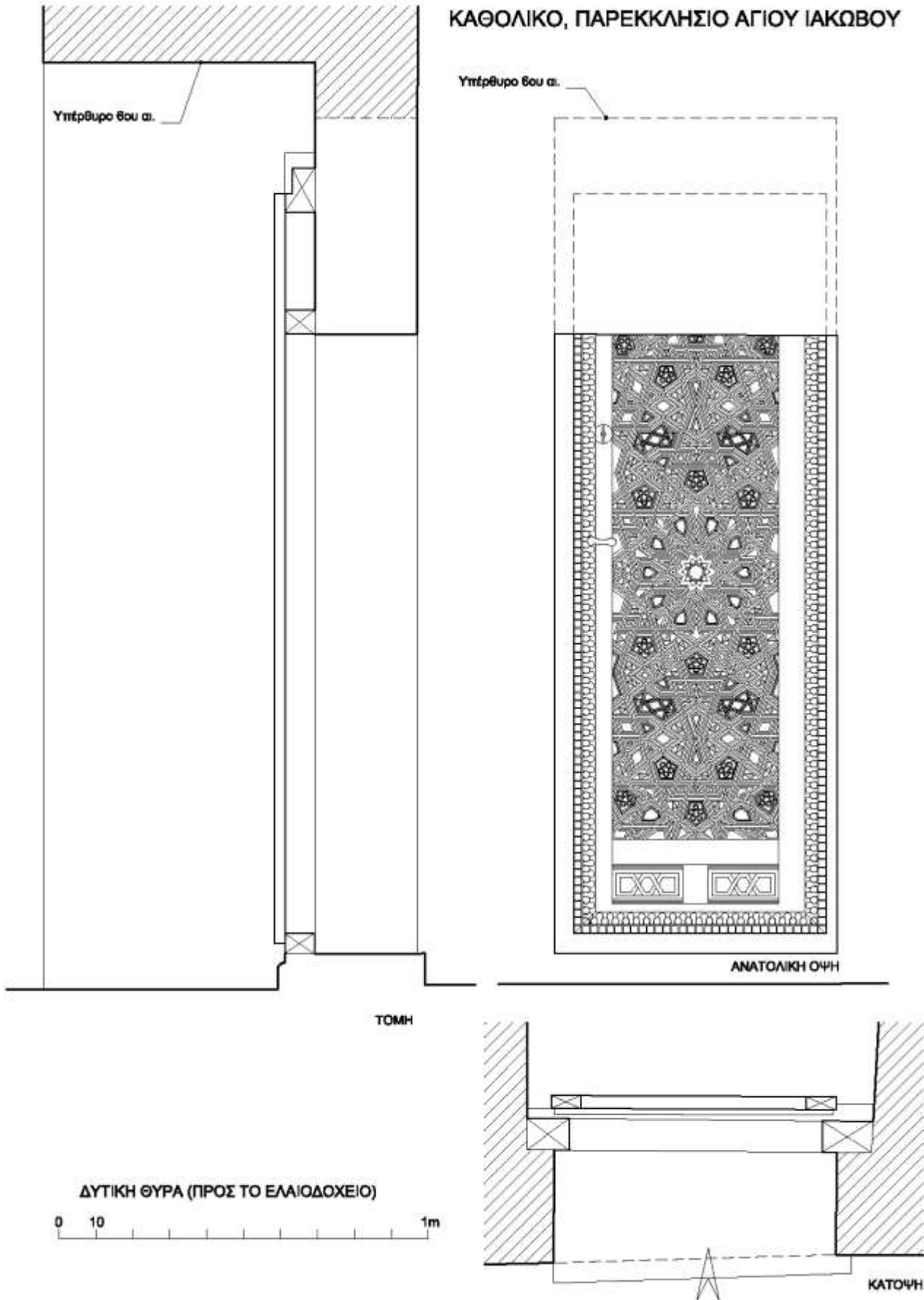
Σχ. 56-57. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου, τομές.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

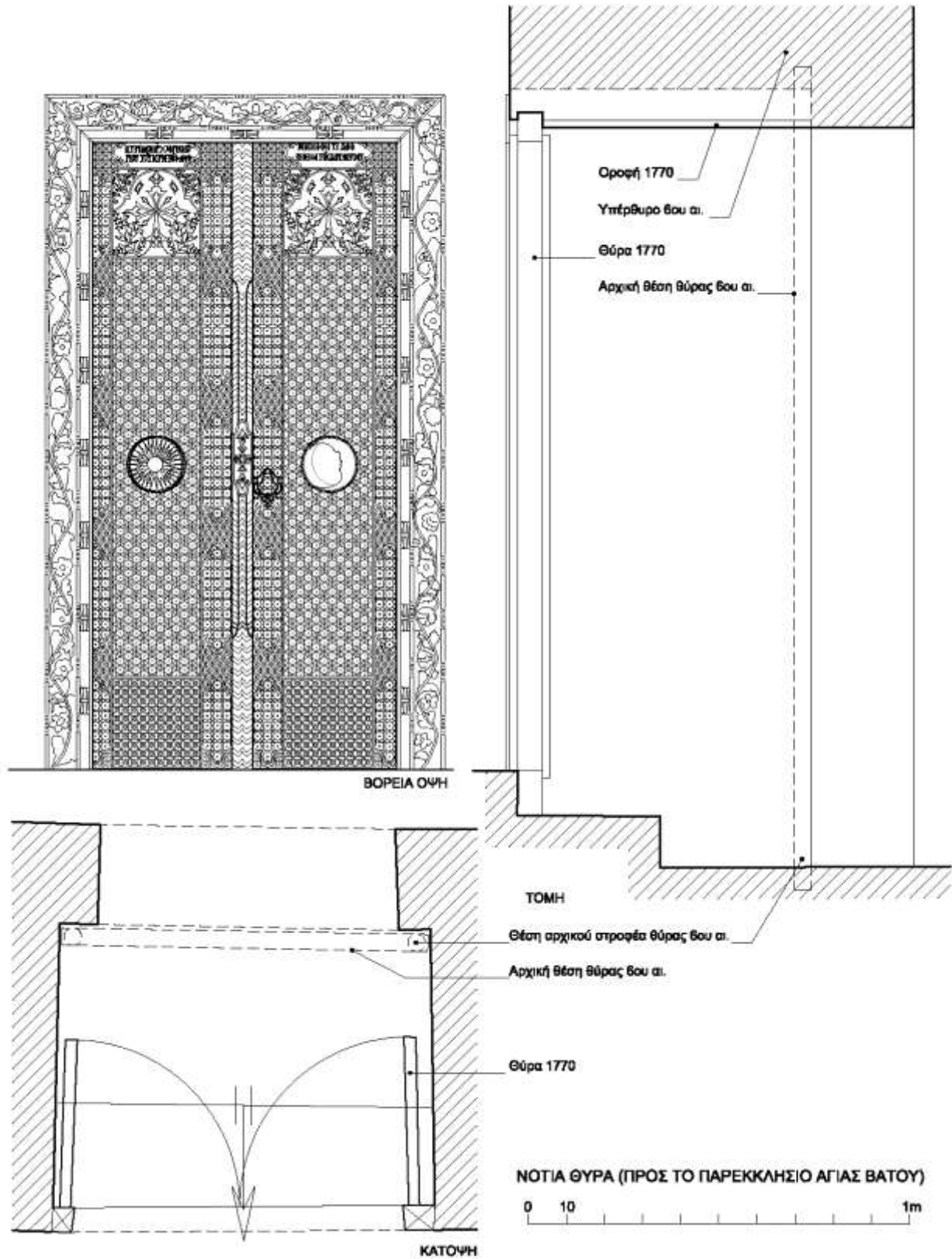
Σχ. 58. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου, δυτική θύρα (6^{ος} αι.) προς το βόρειο κλίτος.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

Σχ. 59. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου, δυτική θύρα προς ελαιοδοχείο (15^{ος} αι. ;).

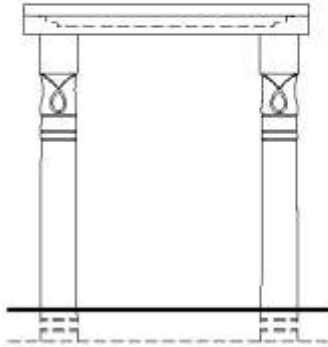
ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

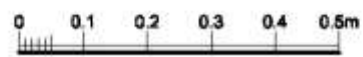
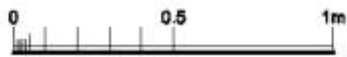
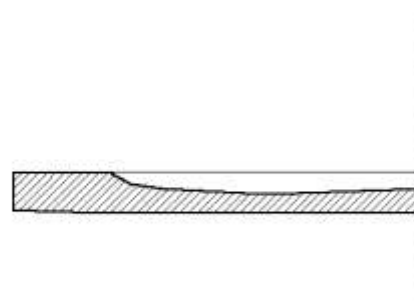
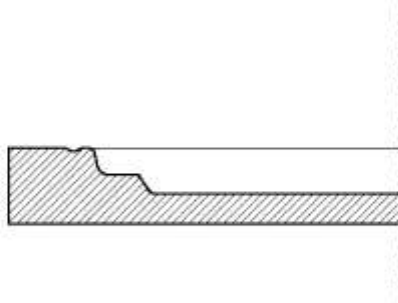
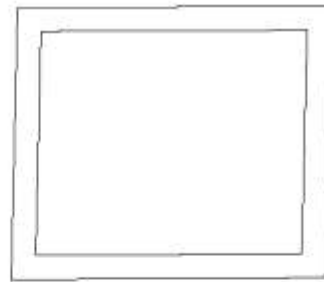
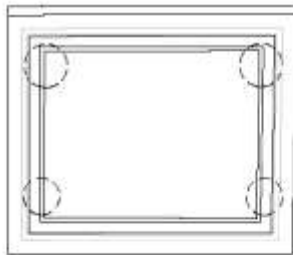
Σχ. 60. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου, νότια θύρα προς παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου (1770).

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

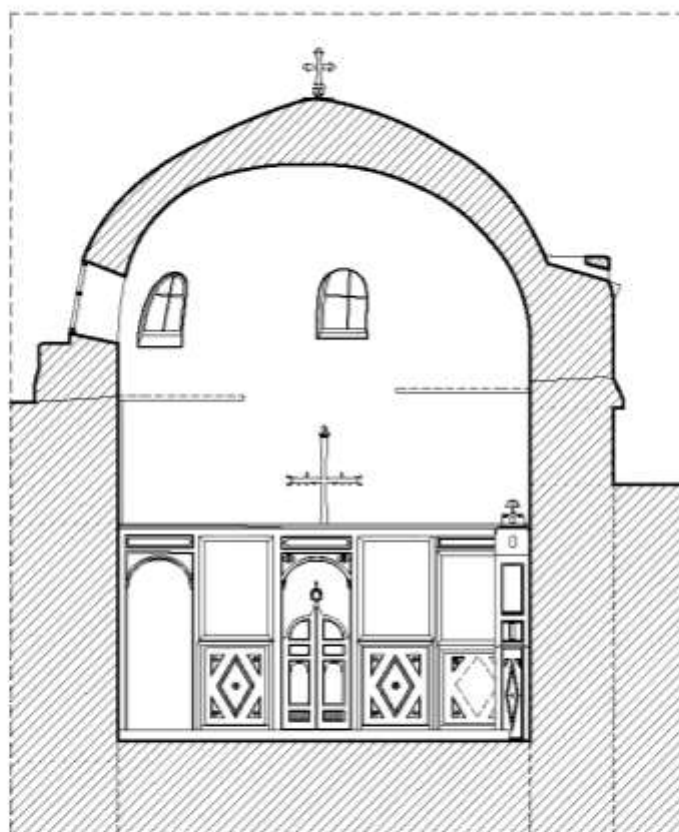

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

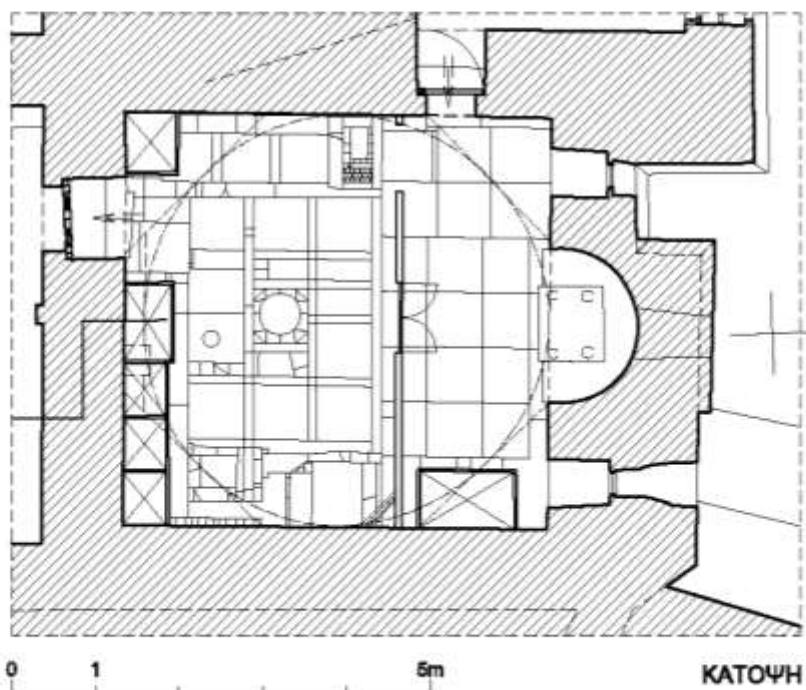

Σχ. 61. Μονή Σινά. Καθολικό. Άγιες τράπεζες παρεκκλησίων Αγίων Πατέρων και Αγίου Ιακώβου (6^{ος} αι.)

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

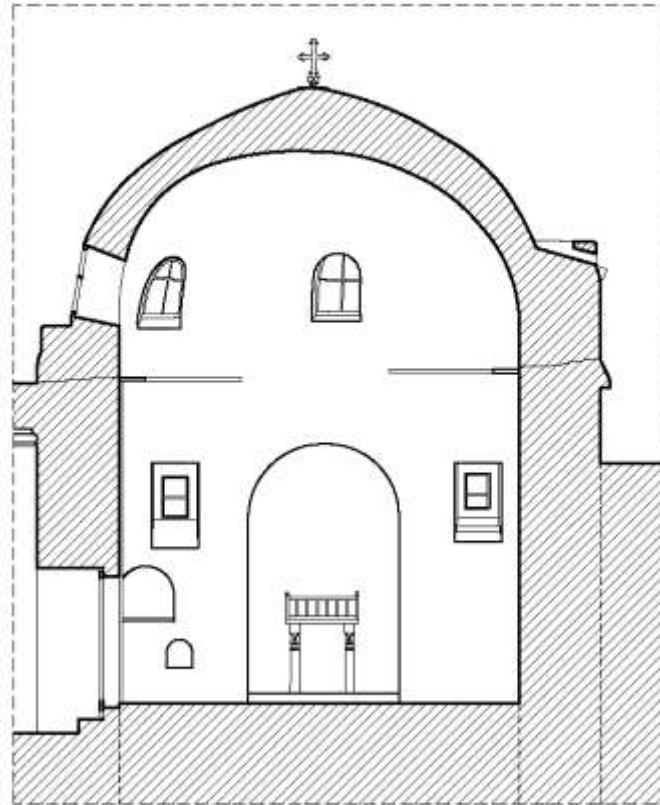

ΟΨΗ ΤΕΜΠΛΟΥ

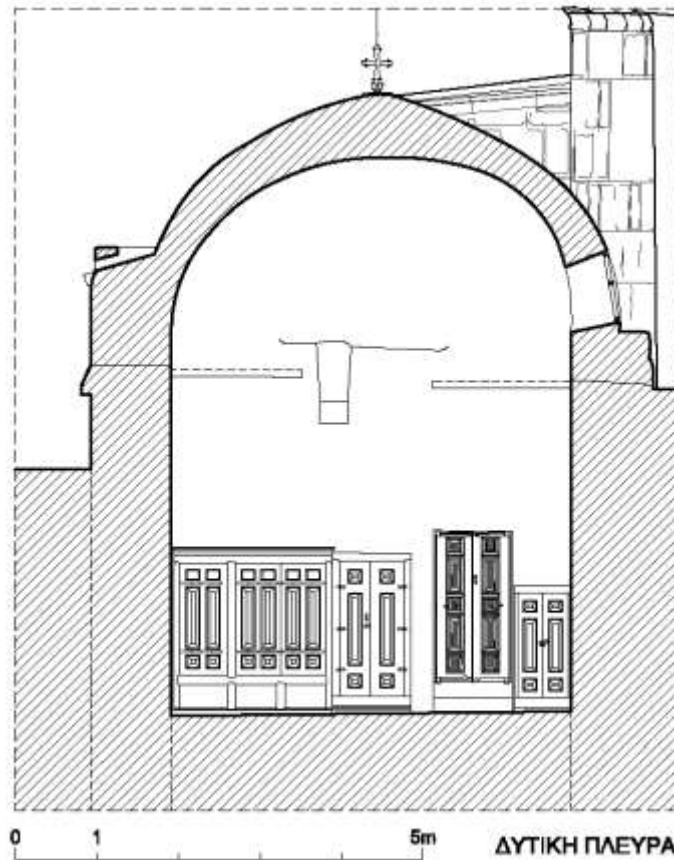

Σχ. 62-63. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων, κάτοψη, τομή.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

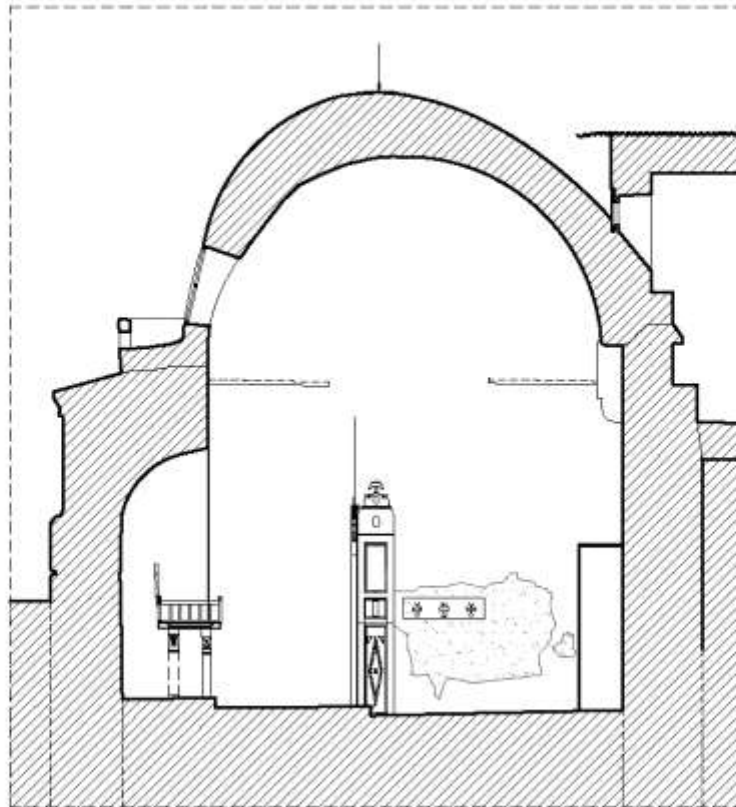
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

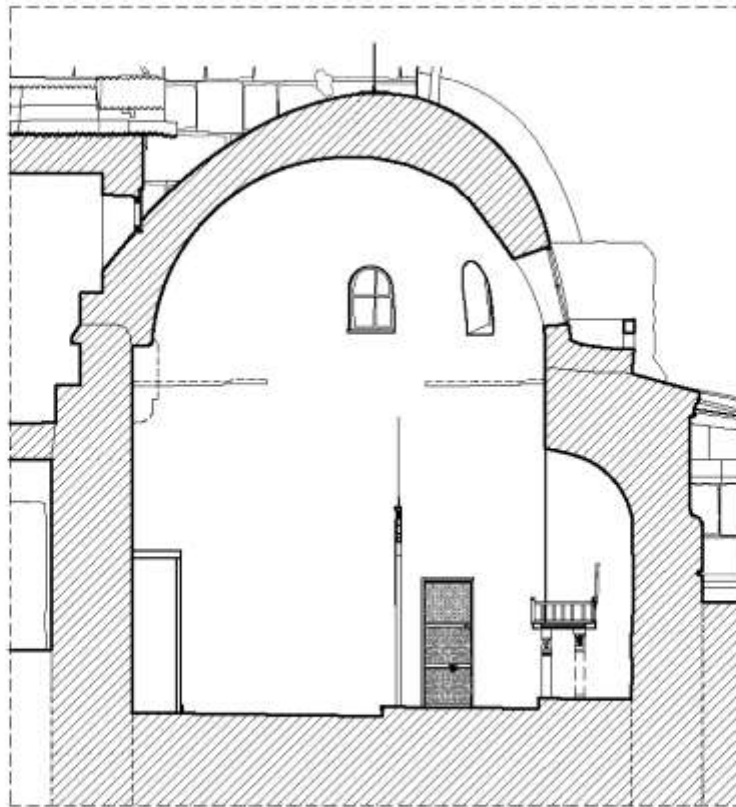
ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

Σχ. 64-65. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων, τομές.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

ΝΟΤΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

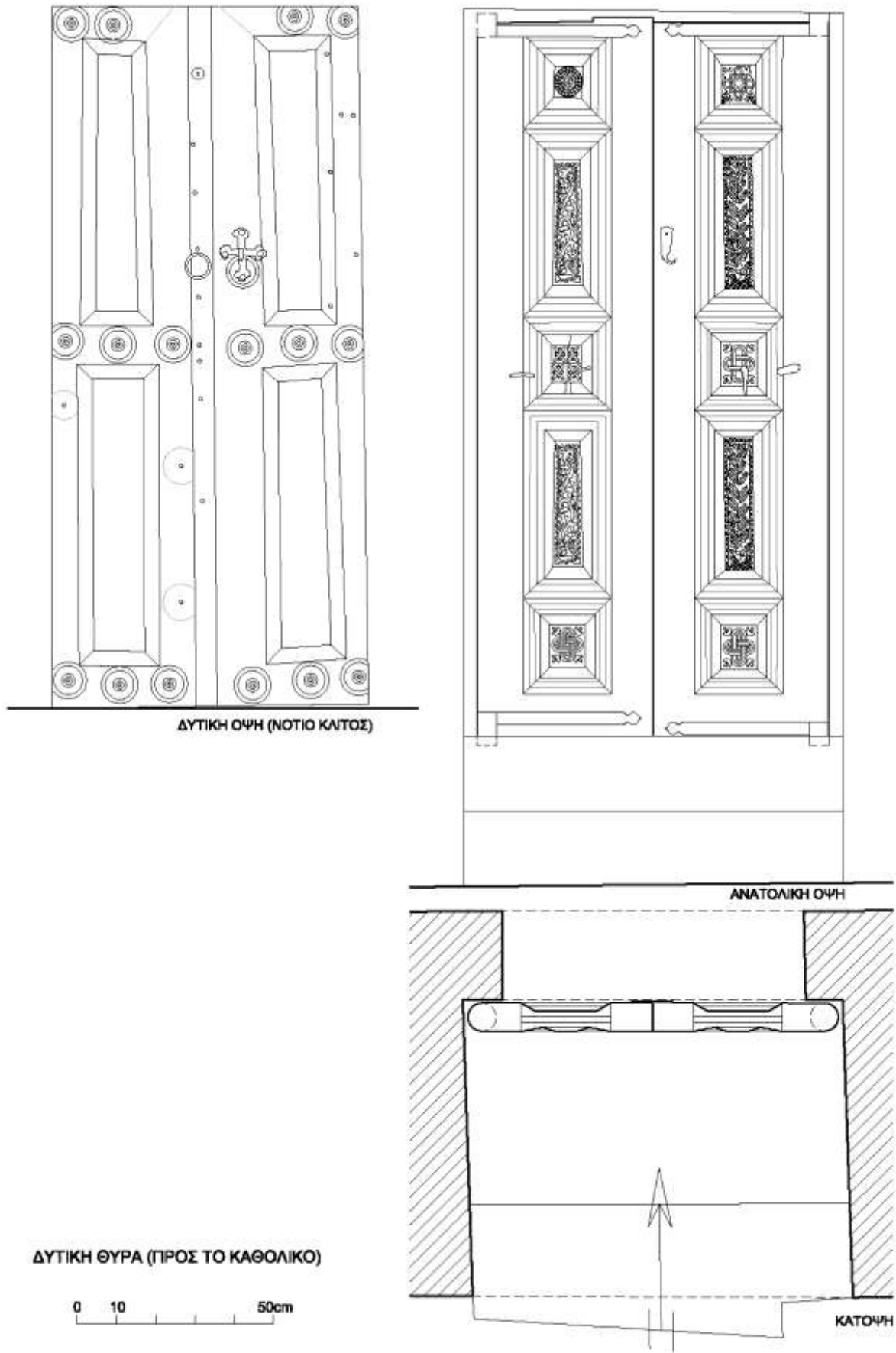

0 1 5m

ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

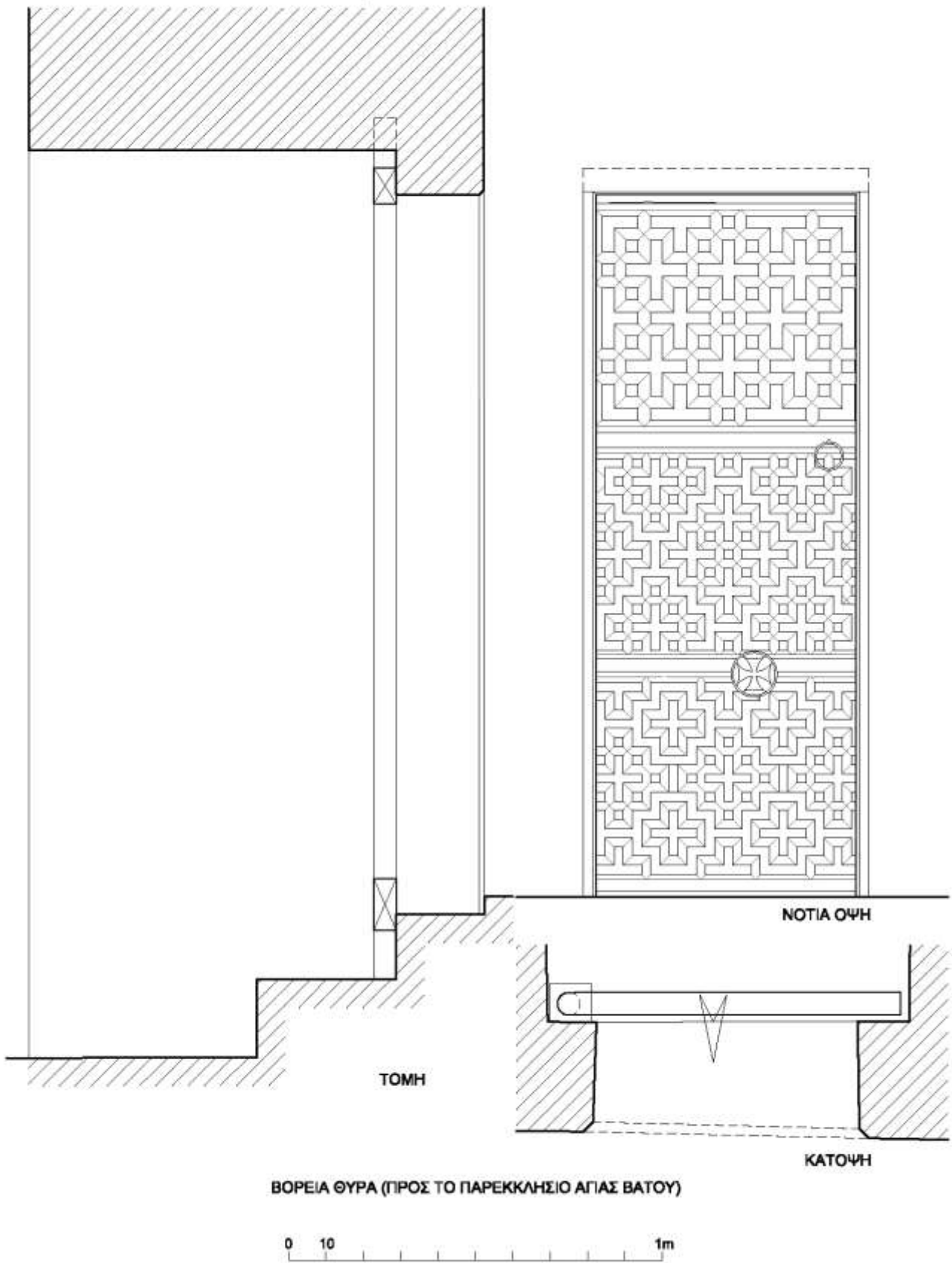
Σχ. 66-67. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων, τομές.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

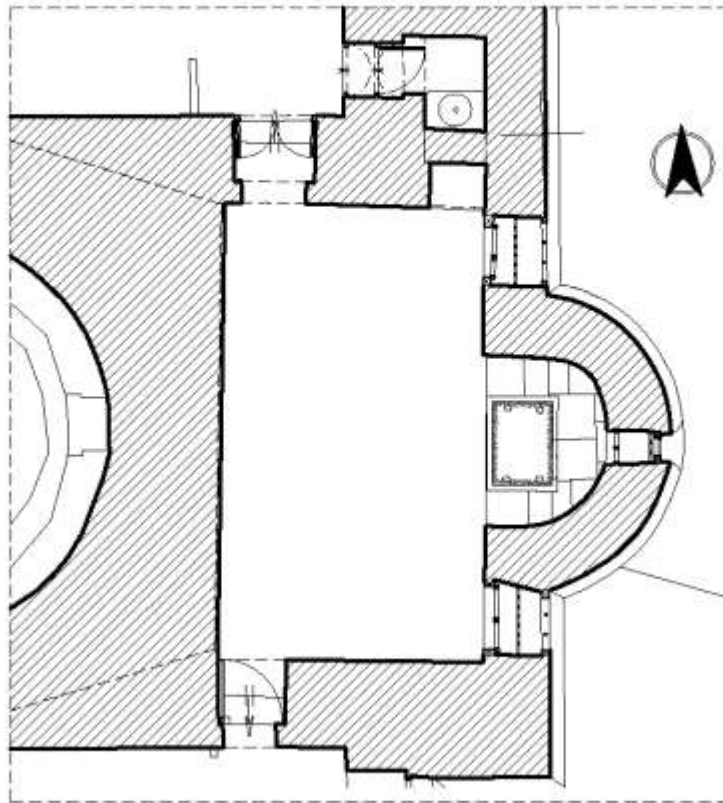
Σχ. 68. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων, δυτική θύρα (17^{ος} αι.:).

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

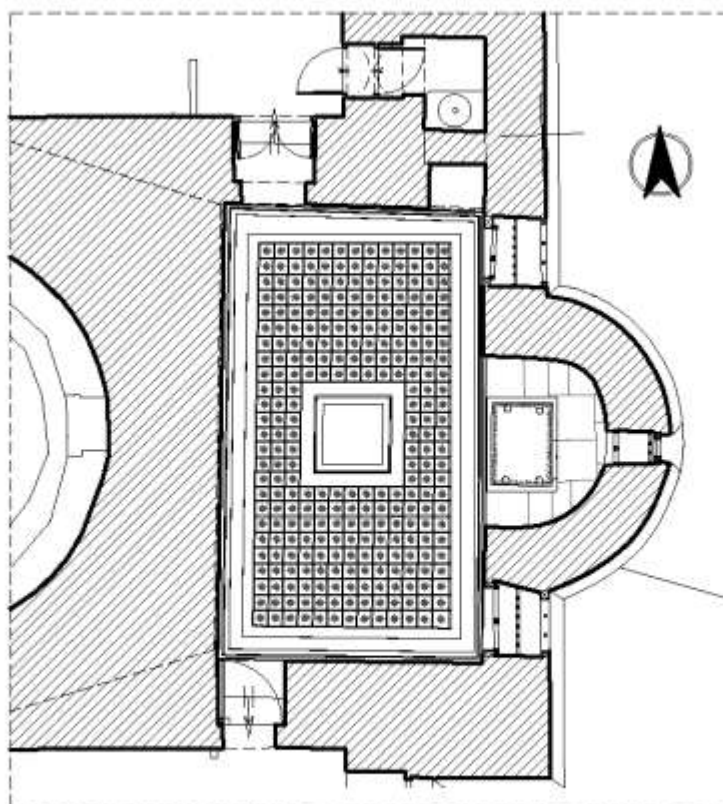

Σχ. 69. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων, βόρεια θύρα (6^{ος} αι.).

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ

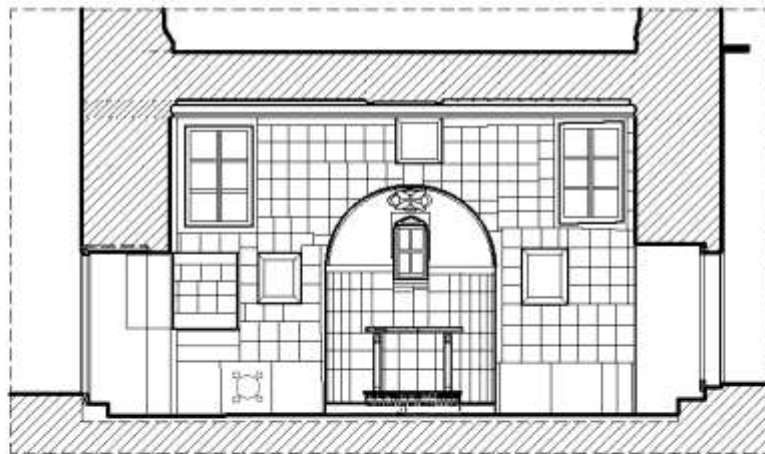
ΚΑΤΟΨΗ

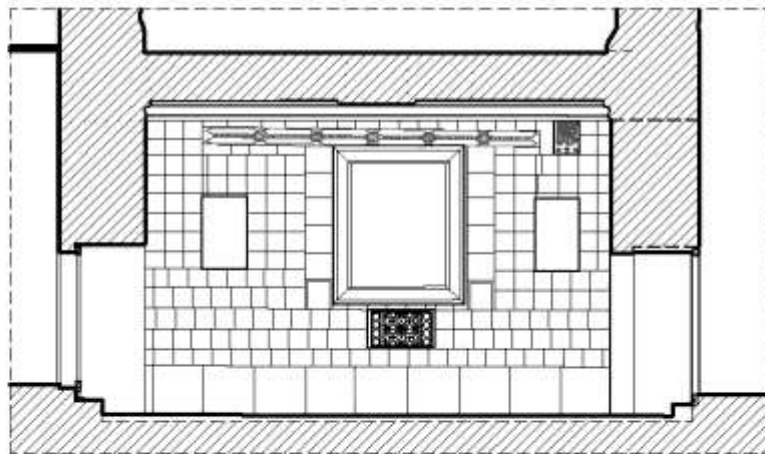
0 1 5m ΠΡΟΒΟΛΗ ΟΡΟΦΗΣ

Σχ. 70-71. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου, κάτοψη και προβολή οροφής.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

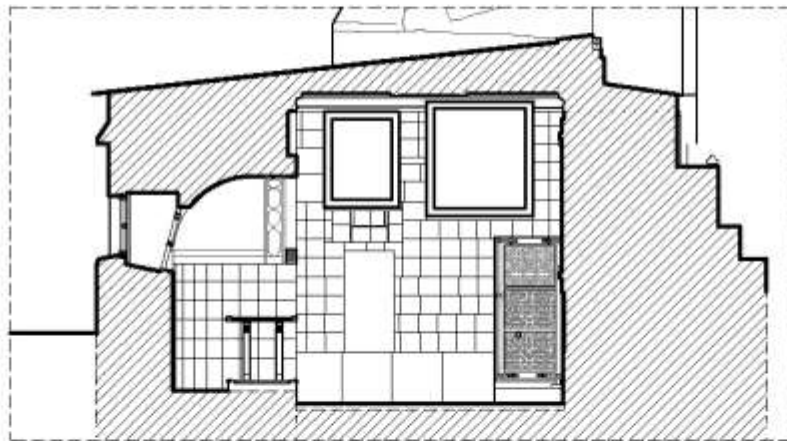

ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ

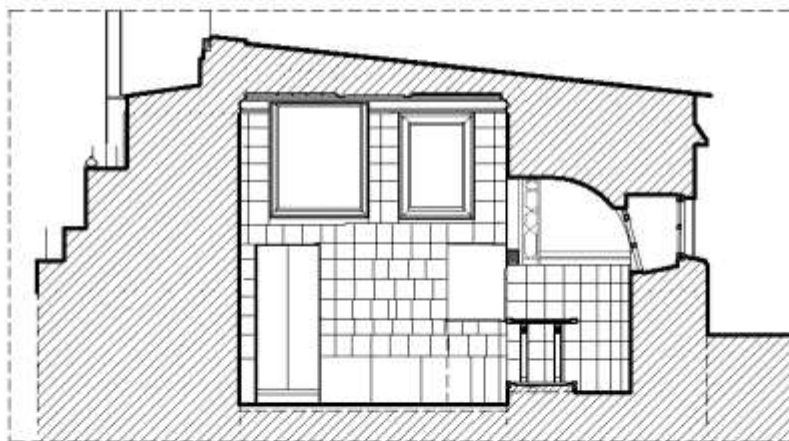
0 1 5m

Σχ. 72-73. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου, τομές.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ

ΝΟΤΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

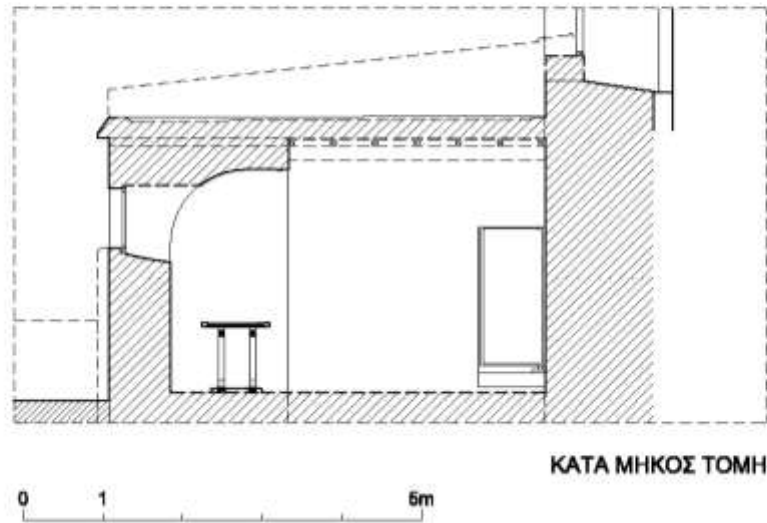

ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ

Σχ. 74-75. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου, τομές.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ

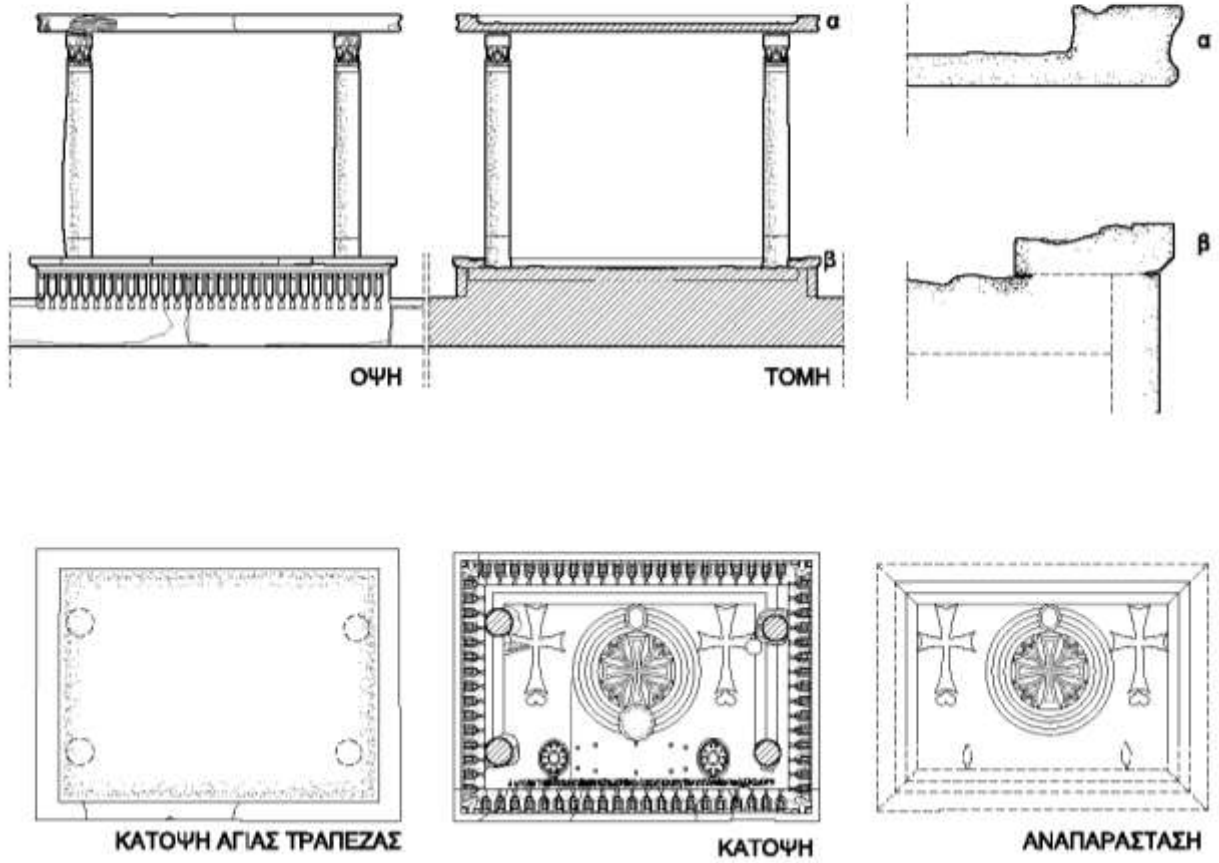
Σχ. 76. Μονή Σινά Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου, αναπαράσταση στα τέλη του 6^{ου} αιώνα.

(820 Η.ΛΗ 850 Γ.)

† ΕΤΕΛΕΙΘΗΤΩ ΠΑΡΟΝ ΕΡΓ
ΩΝΤΟΥ ΤΩ ΕΝΗΜΕΡΕΣΣΟΛΟ
ΜΩΝΤΟΣ ΤΧ ΕΠΙΣΚΟΠΧ ΕΝΤΑΘΛ
Ε ΤΧ ΤΧ ΤΧ ΤΧ ΤΧ

Σχ. 77. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Η επιγραφή του ψηφιδωτού διακόσμου της αψίδας όπως αναγνώστηκε 820 ή 850 από Usrenkij, Δεύτερο ταξίδι, 1850, 245.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ

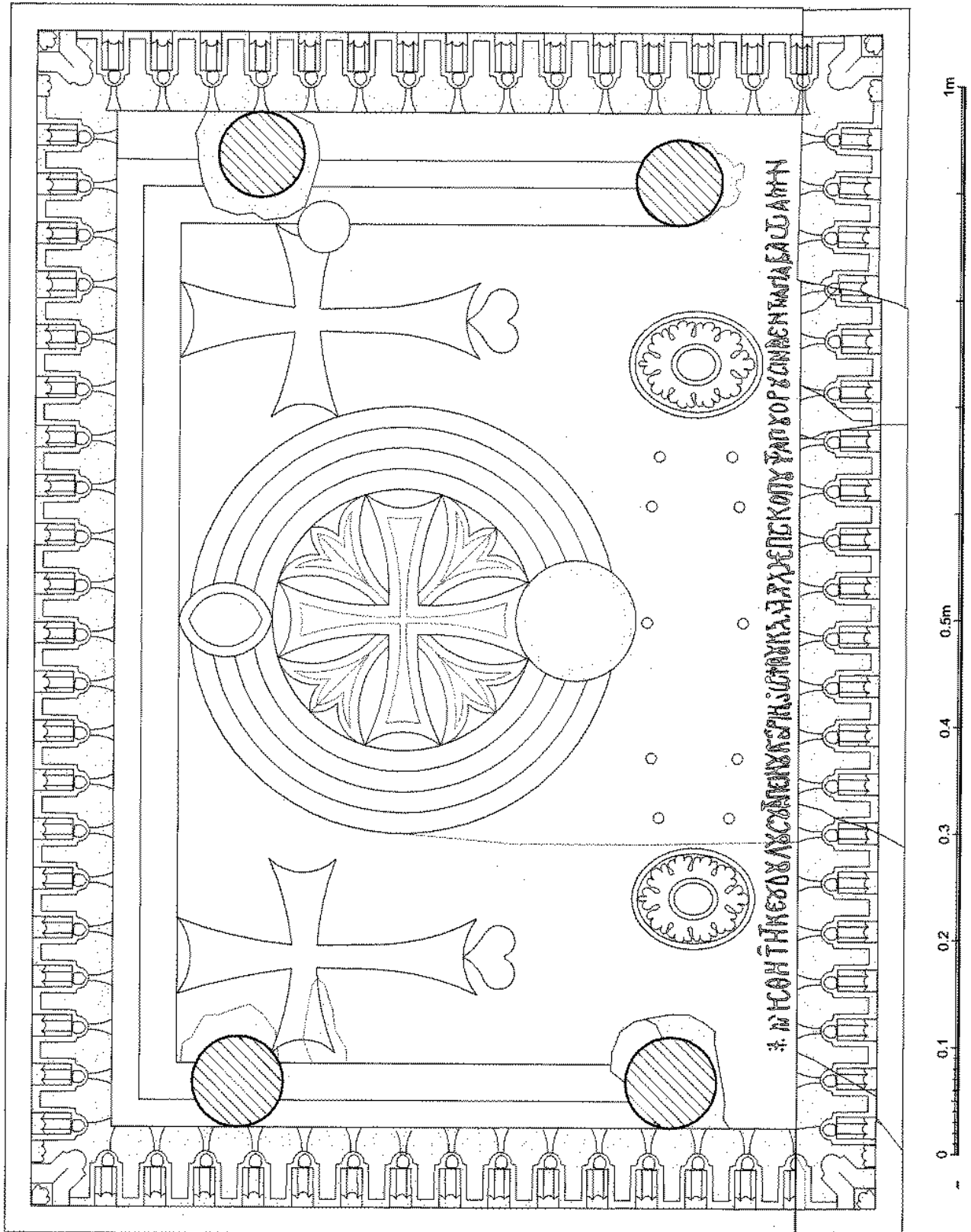
✠ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΡΧΗ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΨΑΡΧΟΥΡΩΝ ΒΕΝΤΑΓΙΑ ΒΑΪΩΑ ΗΝ

0 0.1 0.2 0.3 0.4 0.5 1m

0 1 2 3 4 5 10 20cm

Σχ. 78. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου, αγία τράπεζα και υποκείμενο θωράκιο.

ΘΩΡΑΚΙΟ ΑΨΙΔΑΣ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟΥ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ

Σχ. 79. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου, θωράκιο, κάτω από αγία τράπεζα.

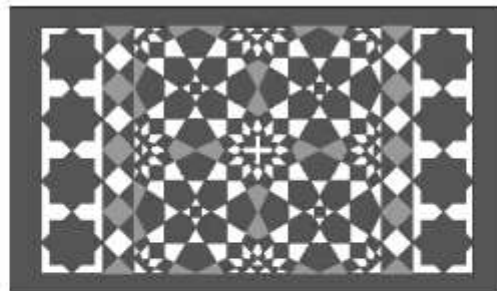
ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΤΟΥ

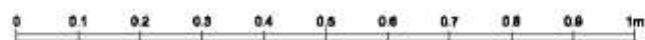
ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΑΜΟΥΗΛ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΑΨΙΔΑ ΙΕΡΟΥ, 1847

ΕΠΙΓΡΑΦΗ 1911, ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

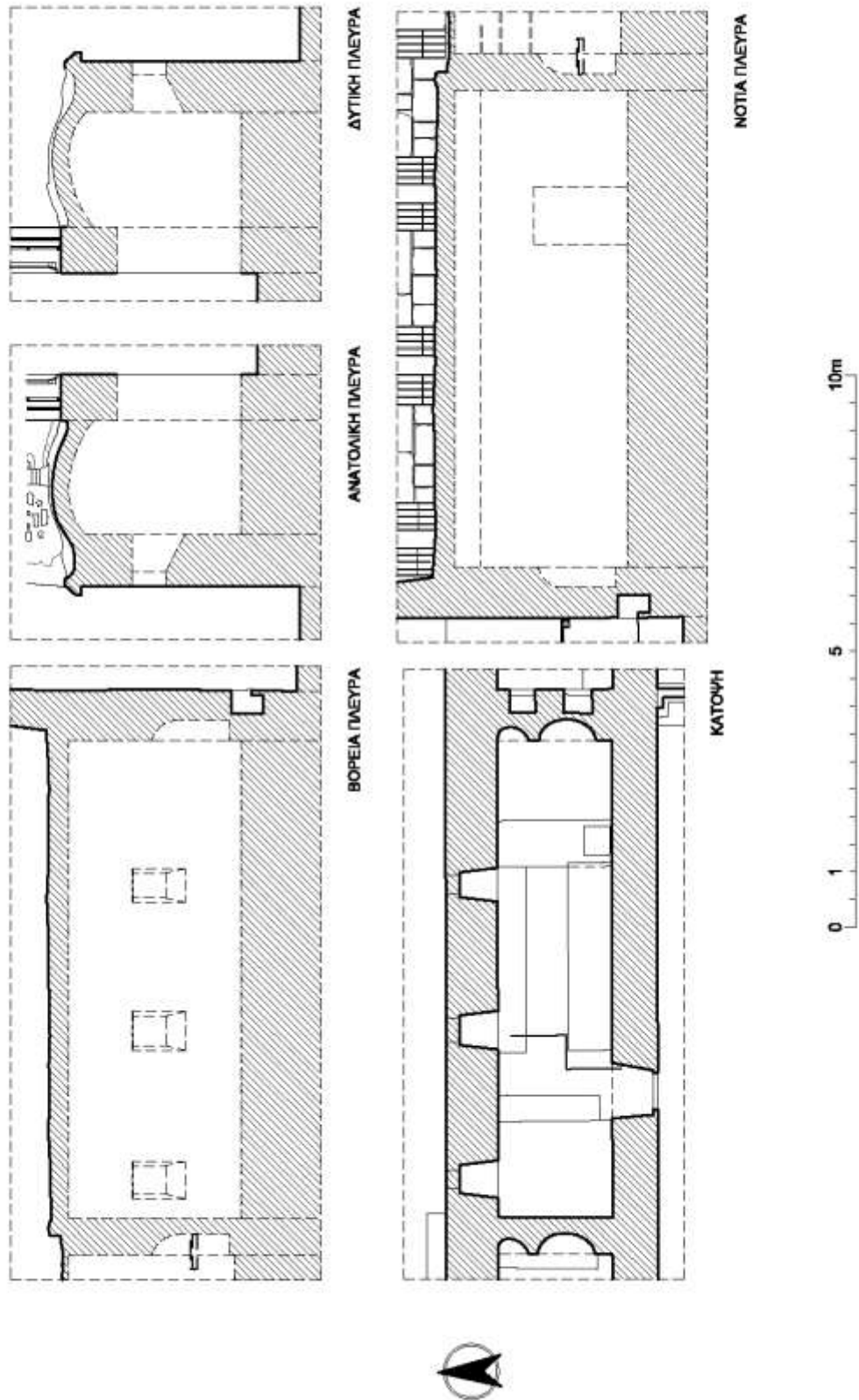

ΜΑΡΜΑΡΟΘΕΤΗΜΑ, ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

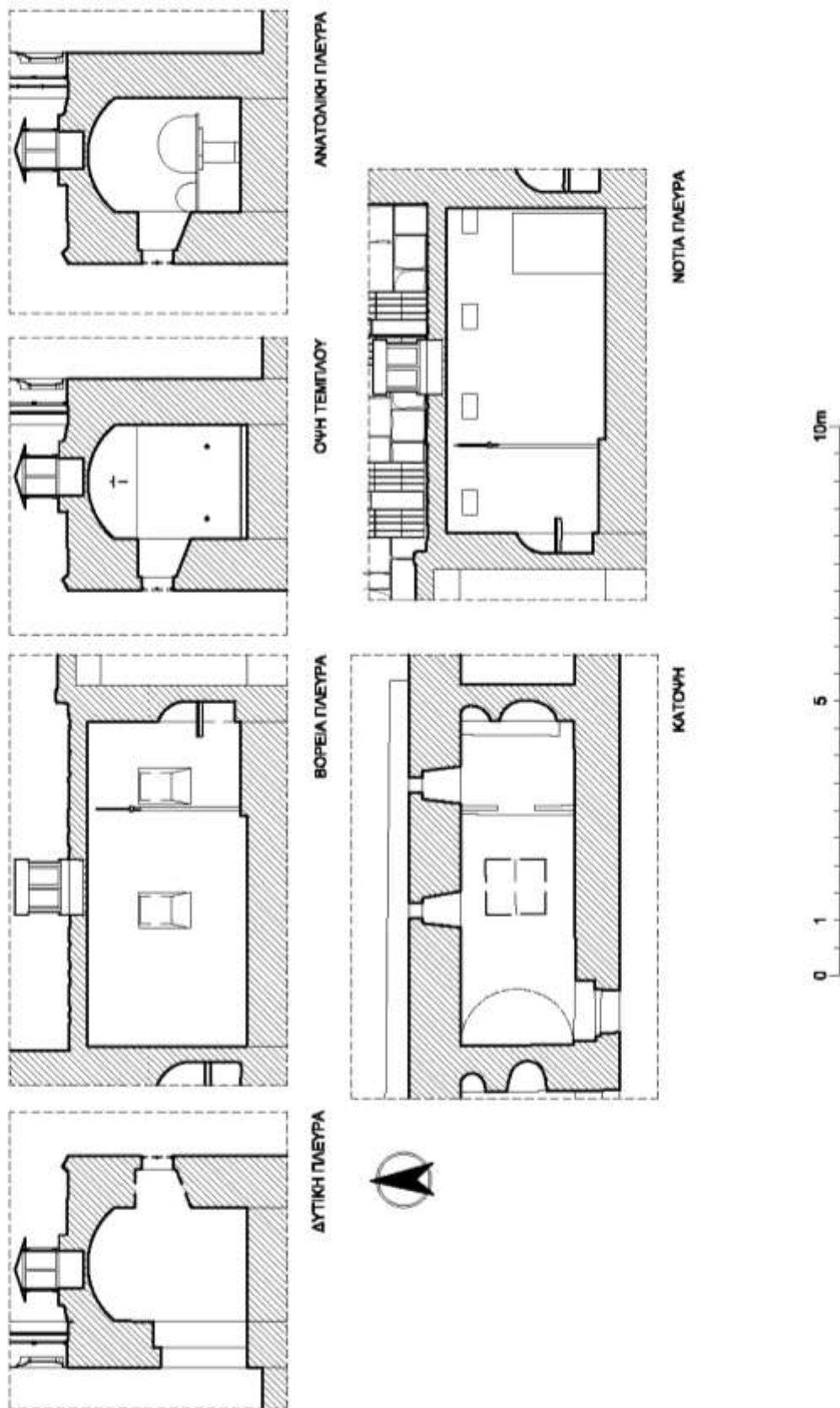
Σχ.80. α-γ. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου, επιγραφές και μαρμαροθέτημα.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΥΠΑ

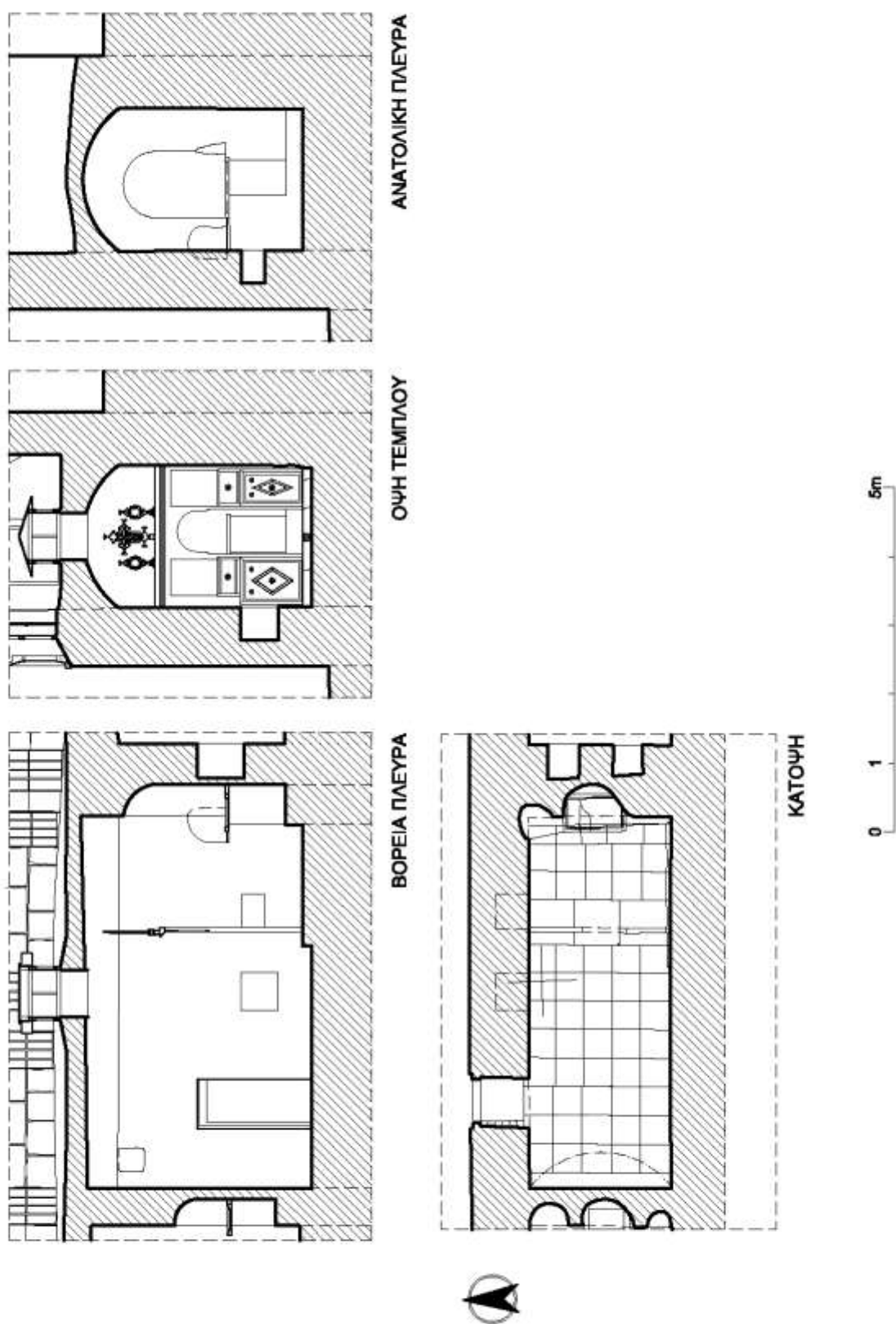
Σχ. 81, α-δ. Μονή Σινά Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντύπα. Κάτοψη, τομές.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ

Σχ. 82, α-στ. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.

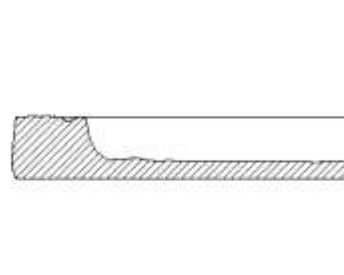
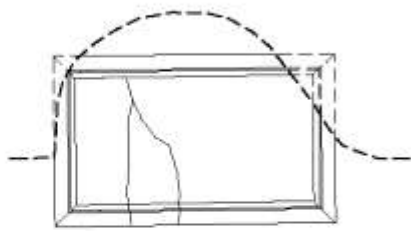
ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΙΩΑΚΕΙΜ & ΑΝΝΑΣ

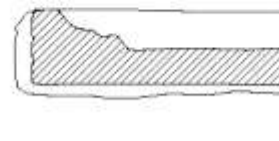
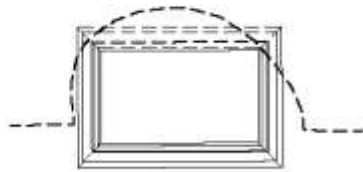
Σχ. 83, α-δ. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ

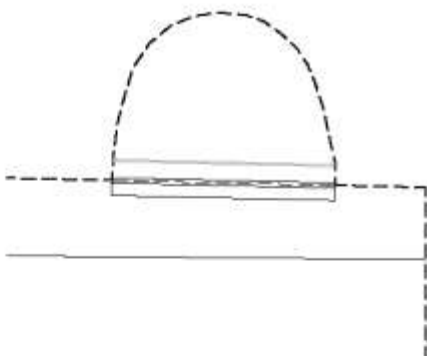
ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΙΩΑΚΕΙΜ ΚΑΙ ΑΝΝΑΣ

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΣΥΜΕΩΝ ΣΤΥΛΙΤΗ

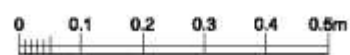
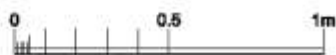
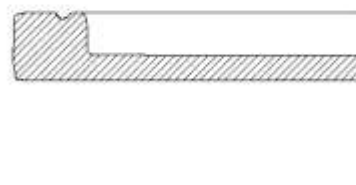
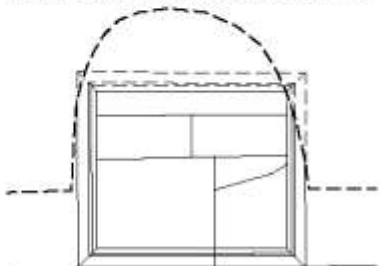

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΙΝΑΣ

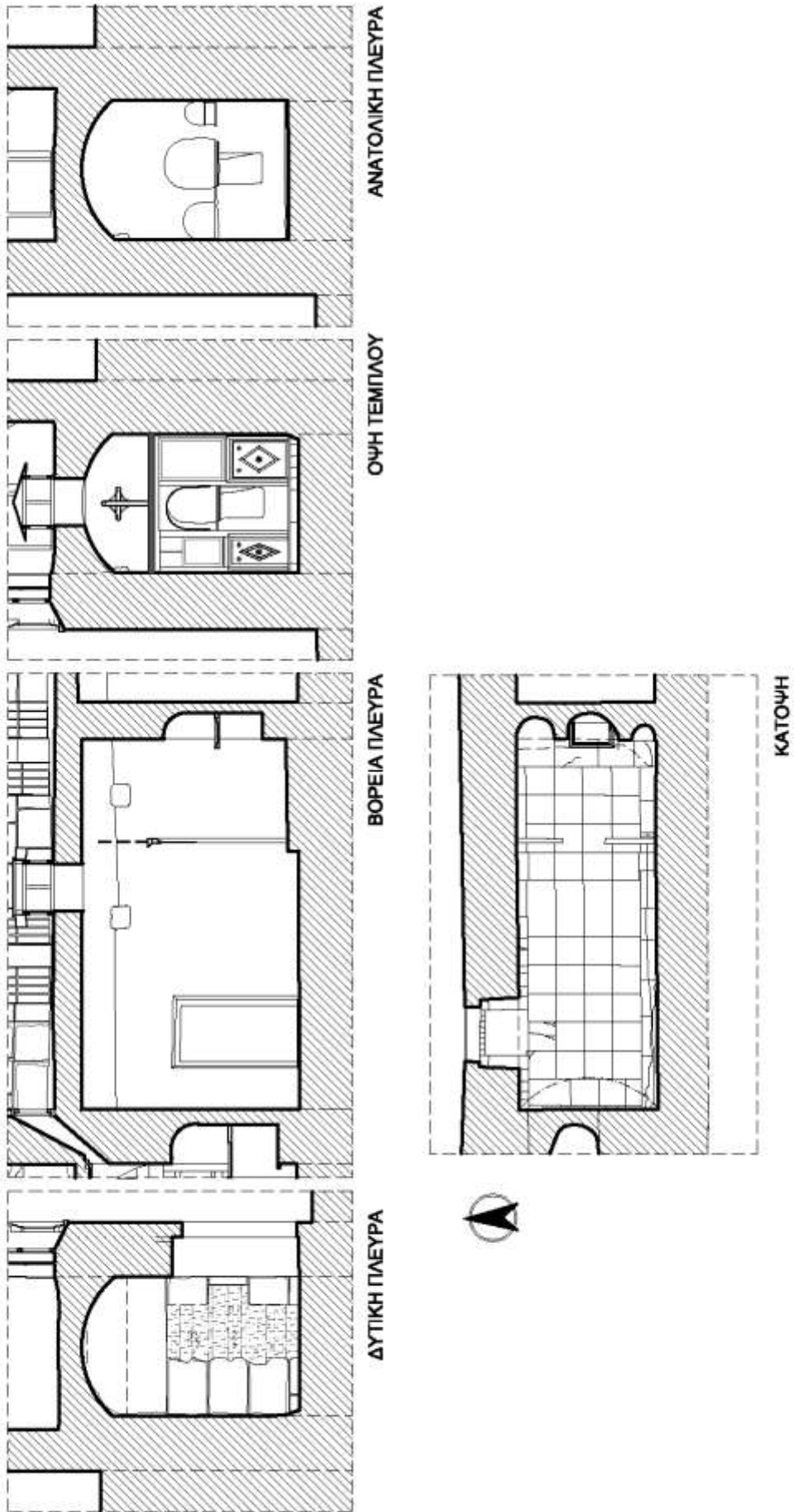
Τοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα
Αγίας τράπεζας

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ

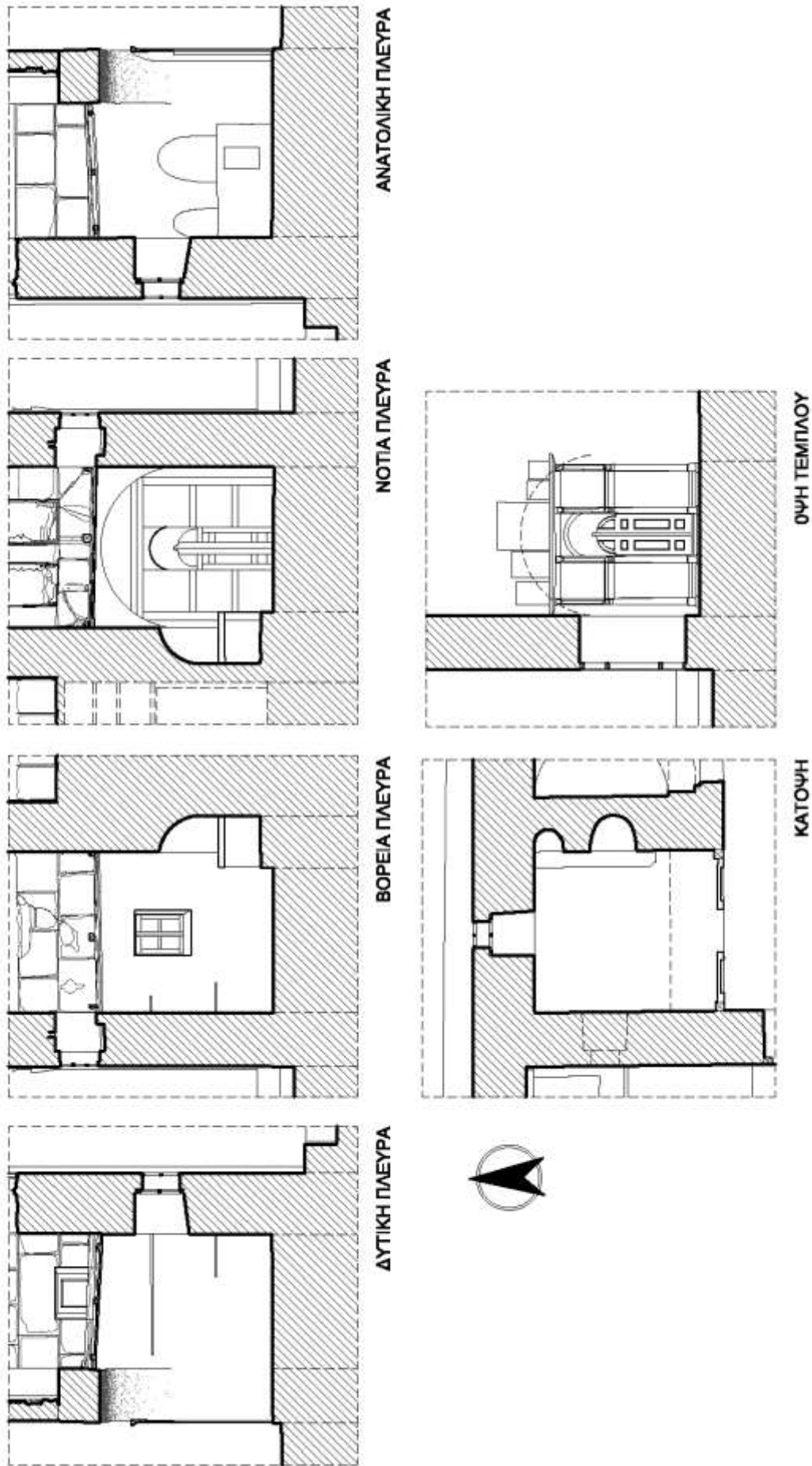
Σχ. 84, α-δ. Μονή Σινά. Καθολικό. Αγίες τράπεζες παρεκκλησίων.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΣΥΜΕΩΝ ΣΤΥΛΙΤΗ

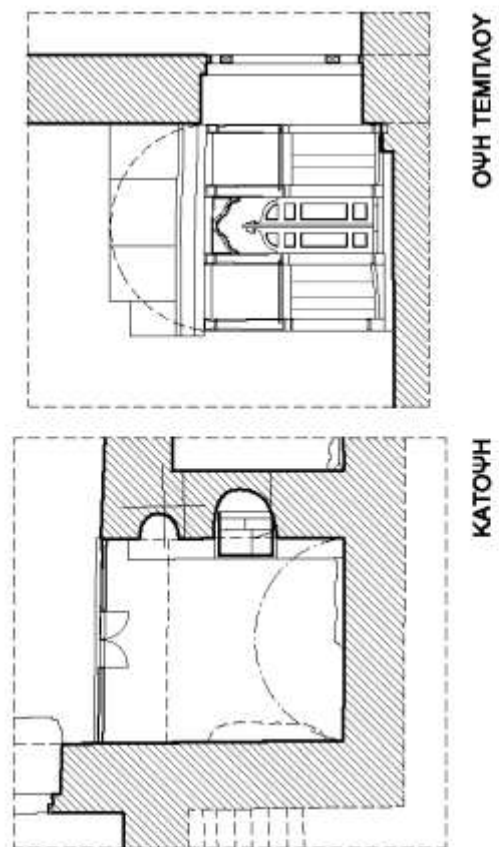
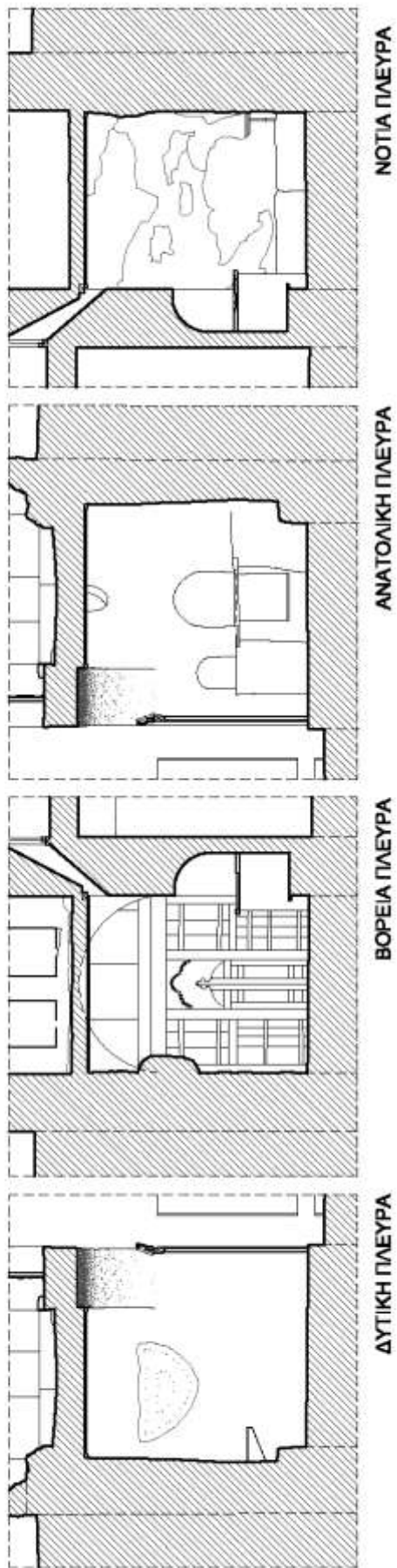
Σχ. 85, α-ε. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίτη.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΙΝΑΣ

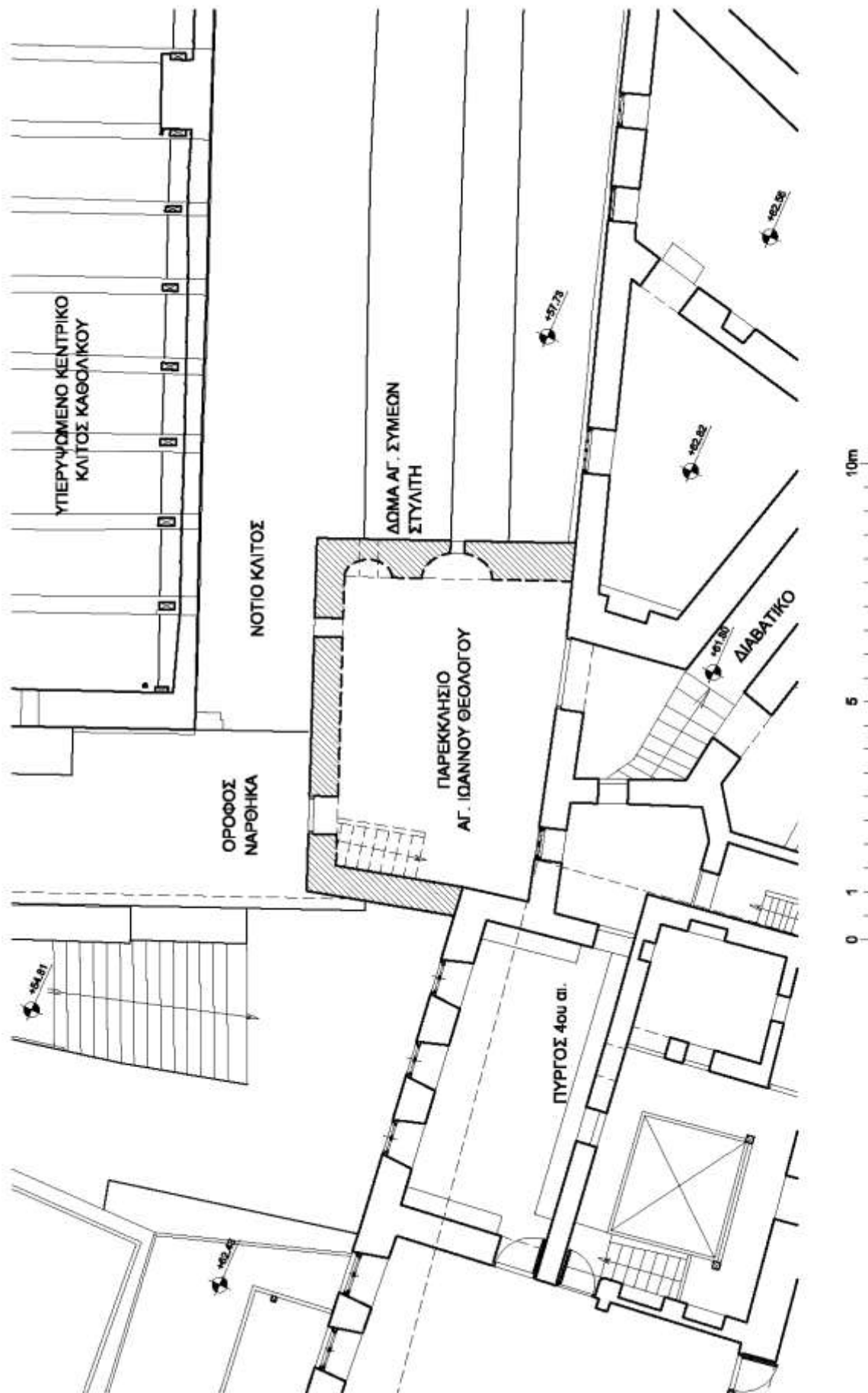
Σχ. 86, α-στ. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίας.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ

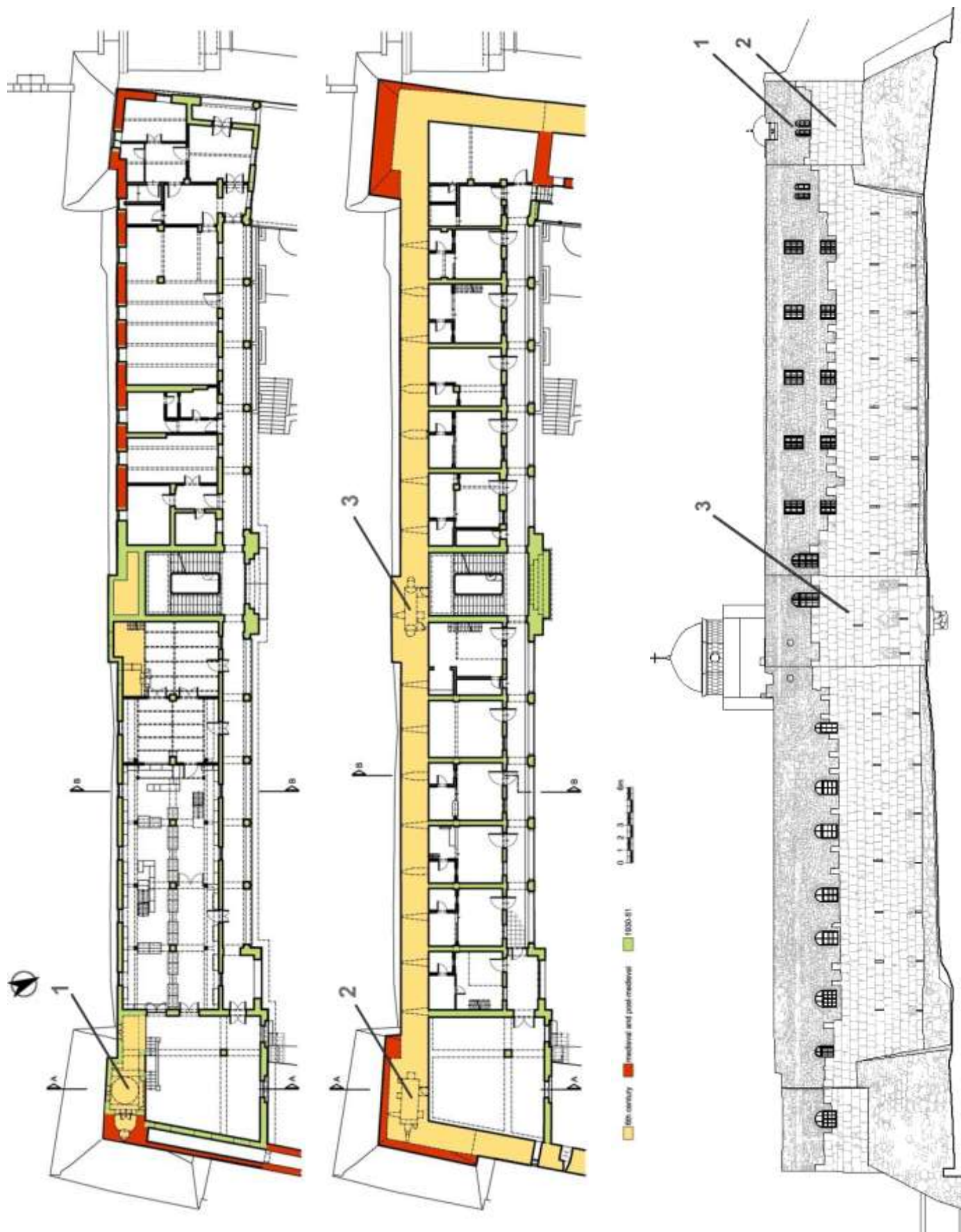

Σχ. 87, α-στ. Μονή Σινά. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων.

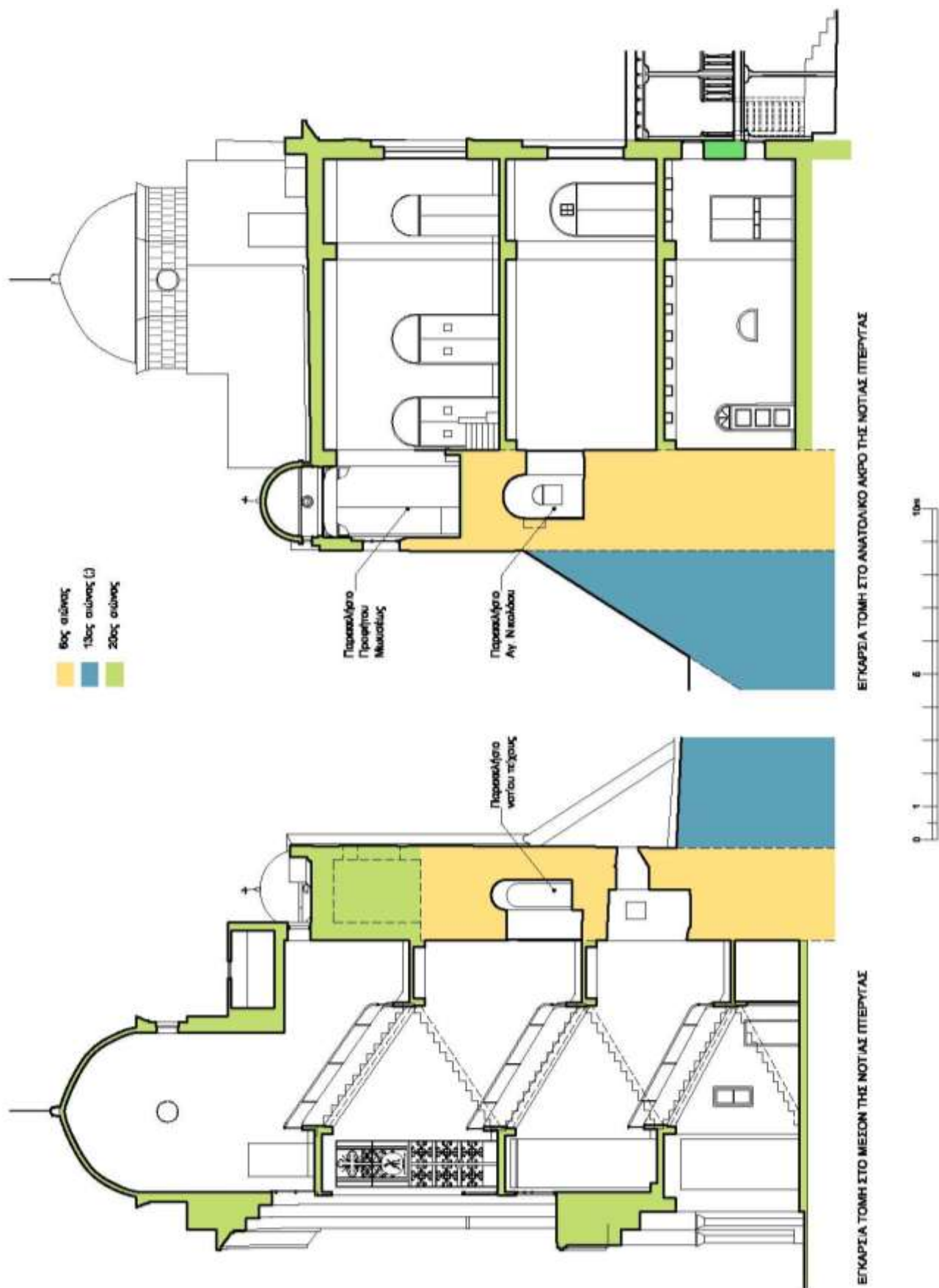
ΝΟΤΙΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Σχ. 88. Μονή Σινά. Καθολικό. Νότιος πύργος. Αναπαράσταση παρεκκλησίου Αγ. Ιωάννου Θεολόγου στις αρχές του 20ού αιώνα.

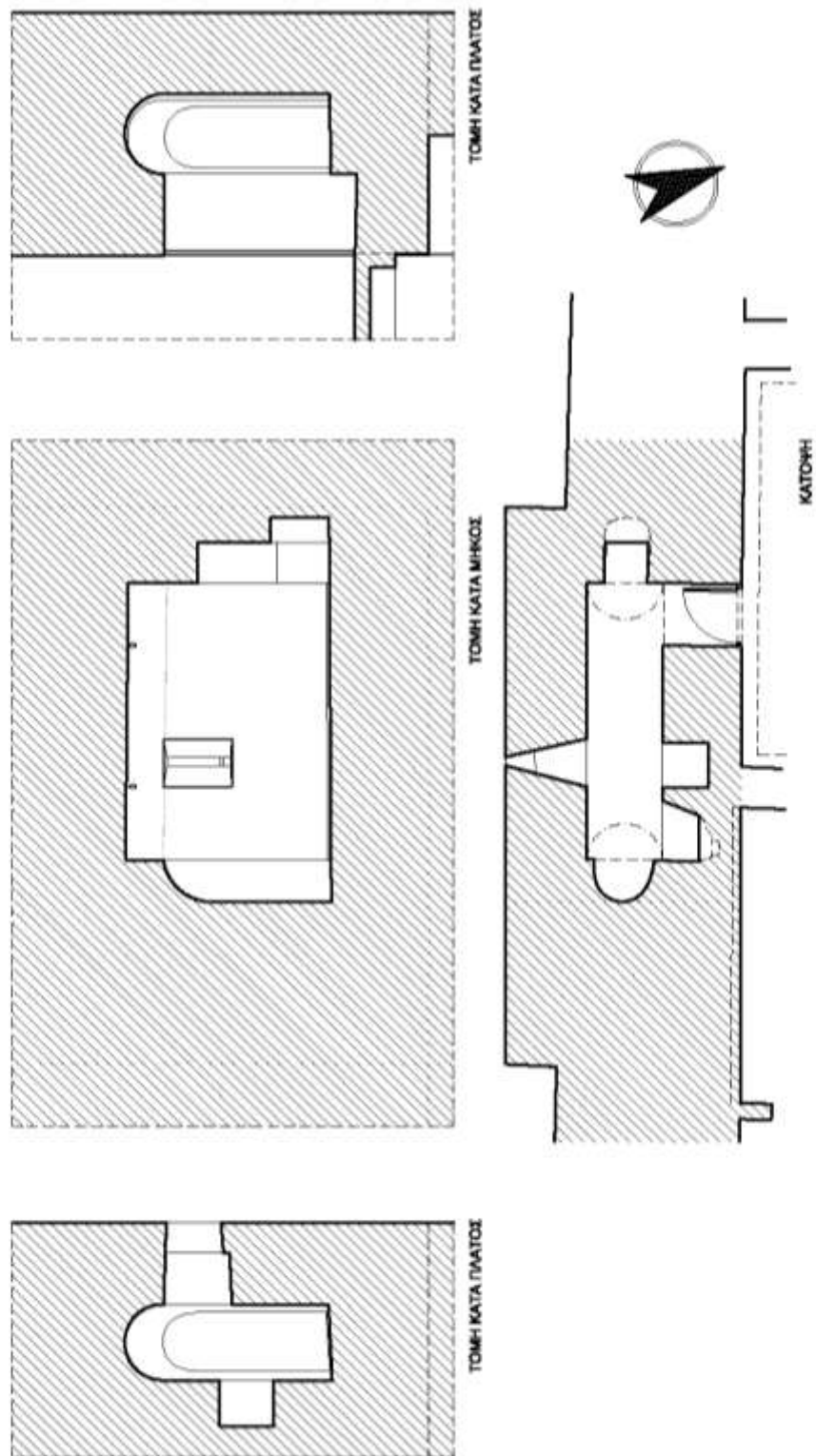

Σχ. 89-91. Μονή Σινά. Κατόψεις νότιας πτέρυγας και όψη του νοτίου τείχους. 1. Παρεκκλήσιο Προφήτου Μωυσέως, 2. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου, 3. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους.

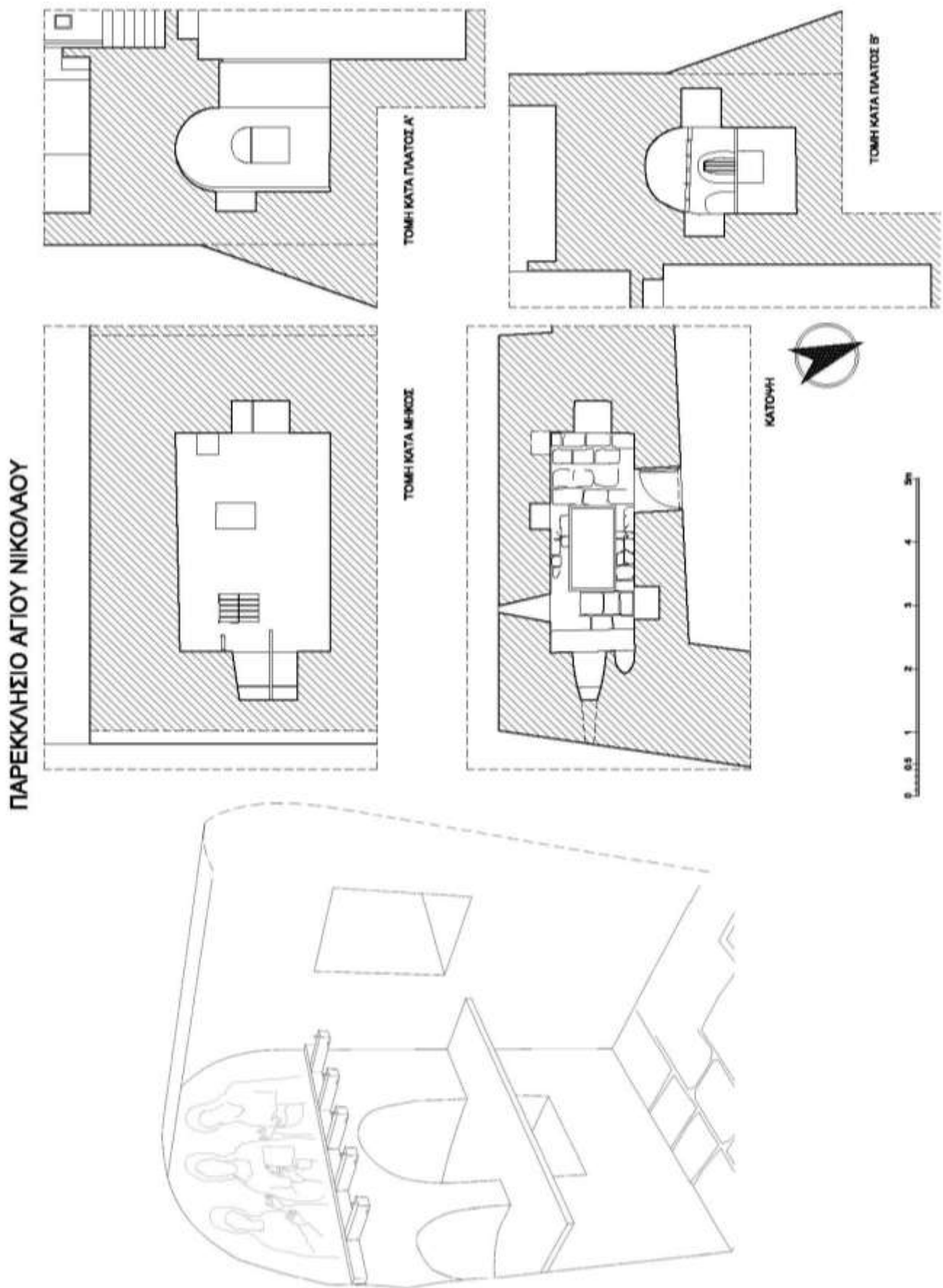

Σχ. 92-93. Μονή Σινά. Εγκάρσιες τομές του νότιου τείχους με τα παρεκκλήσια.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ "ΝΟΤΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ"

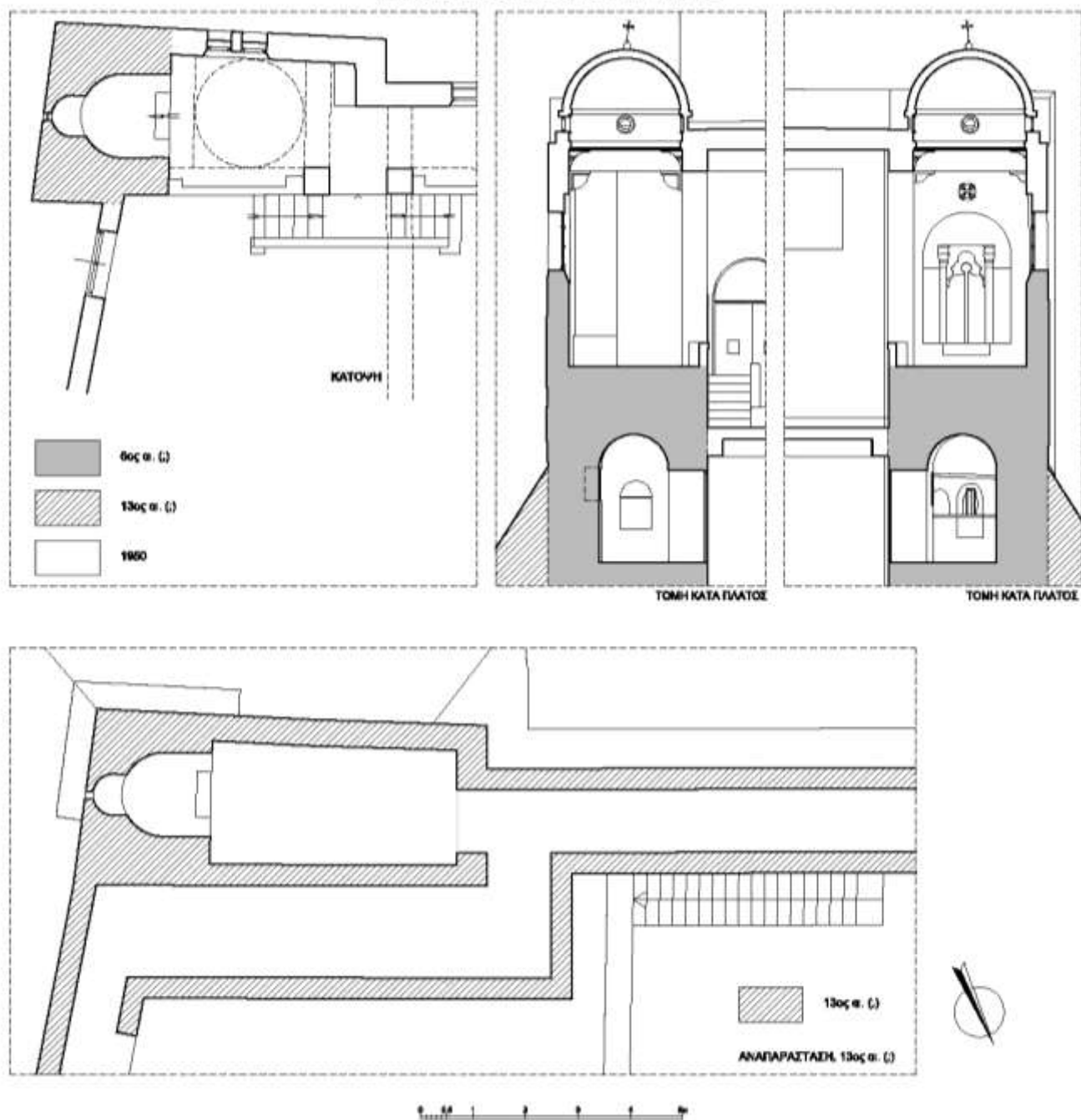

Σχ. 94, α-δ. Μονή Σινά. Νότιο τείχος. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους (6^{ος} αι.)

Σχ. 95, α-ε. Μονή Σινά. Νότιο τείχος. Παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου στο νότιο τείχος (6^{ος}, 13^{ος} αι.).

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΜΩΥΣΕΩΣ

Σχ. 96, α-δ. Μονή Σινά. Νότιο τείχος. Παρεκκλήσιο του Προφήτη Μωυσεως στο νότιο τείχος (13^{ος} αι., 1950).

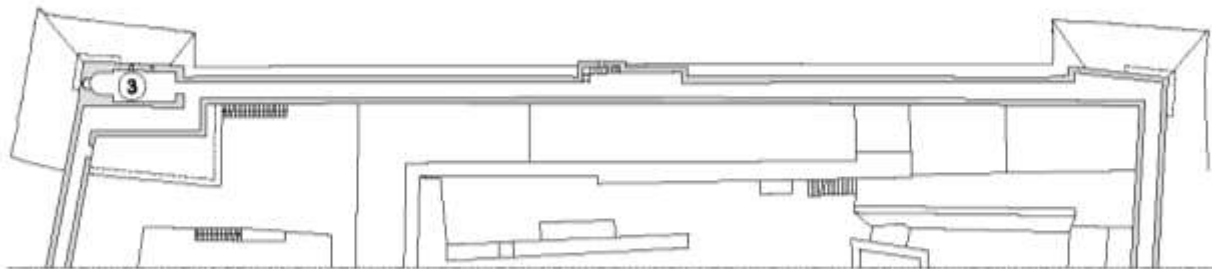
ΚΤΗΡΙΑ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΘΕΝΤΑ ΕΚ ΘΕΜΕΛΙΩΝ

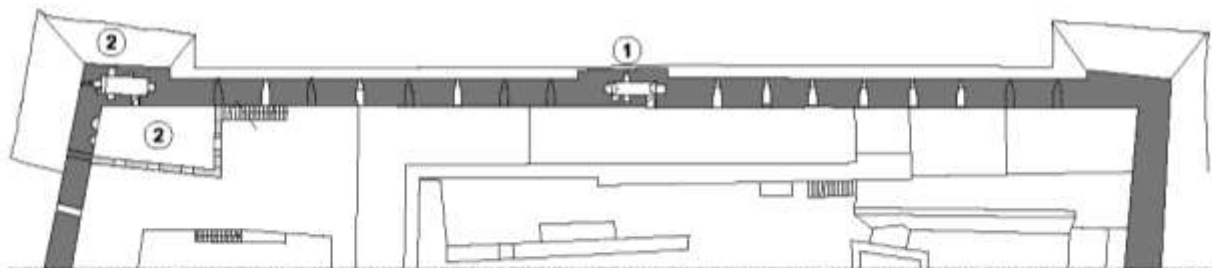
ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΜΕΝΟΙ ΟΡΟΦΟΙ ΚΤΗΡΙΩΝ

Σχ. 97. Μονή Σινά. Γραφική αποκατάσταση κάτοψης κατεδαφισμένης νότιας πτέρυγας και τμήματος του άνω ορόφου του κεντρικού πυρήνα.

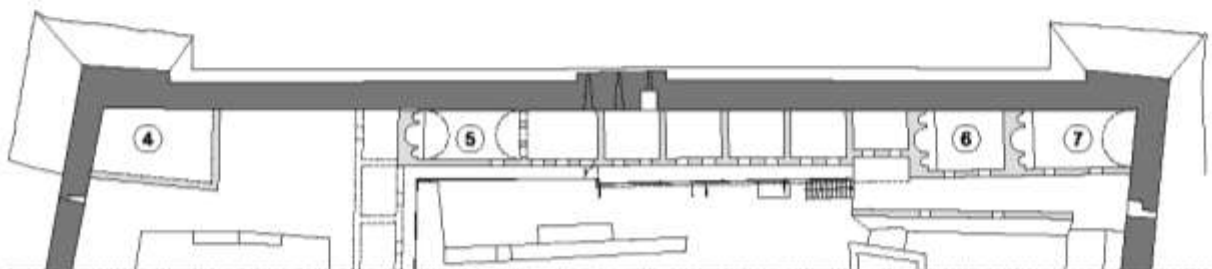
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ
ΤΩΝ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΝΟΤΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ

4η ΣΤΑΘΜΗ

3η ΣΤΑΘΜΗ

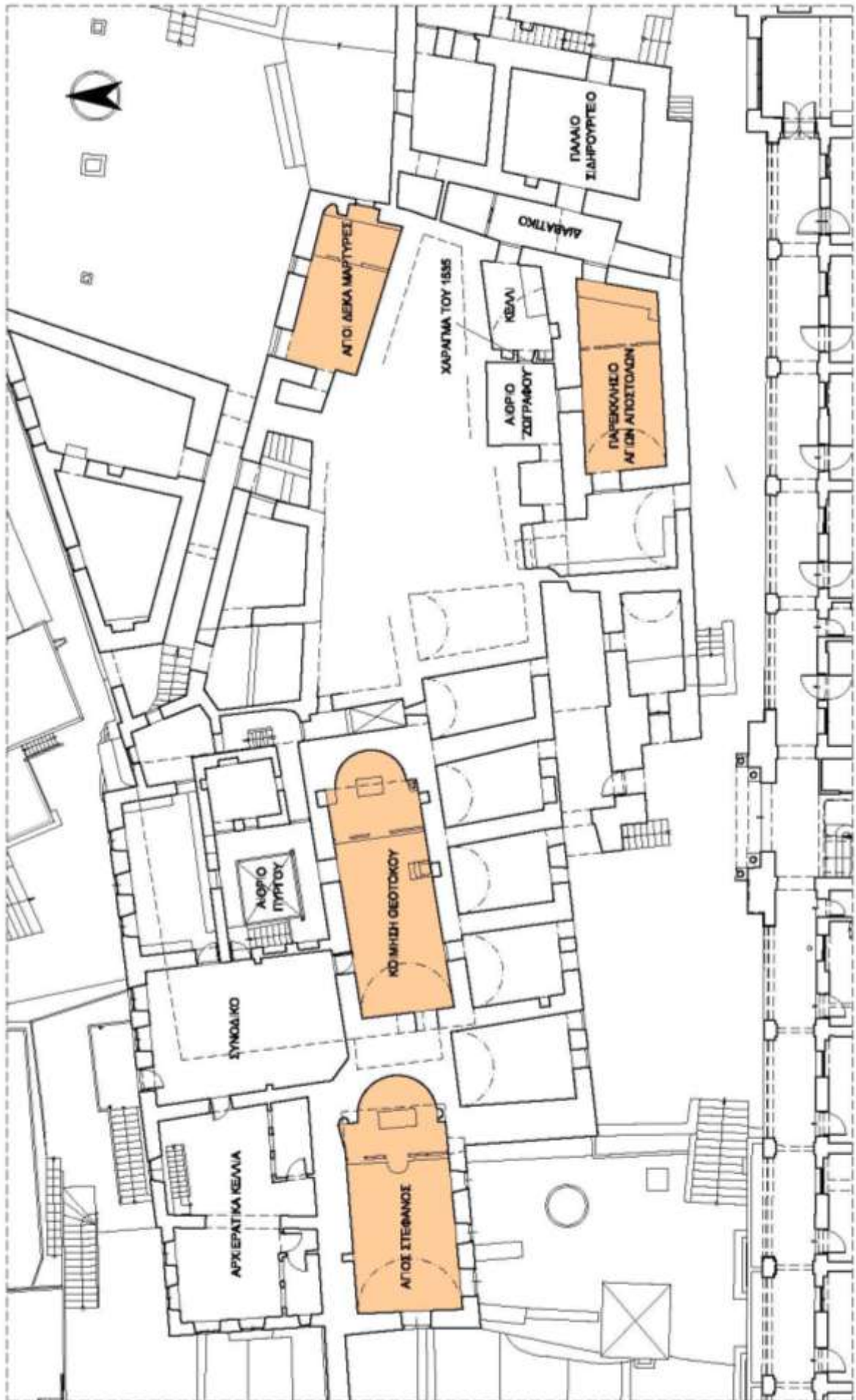

2η ΣΤΑΘΜΗ

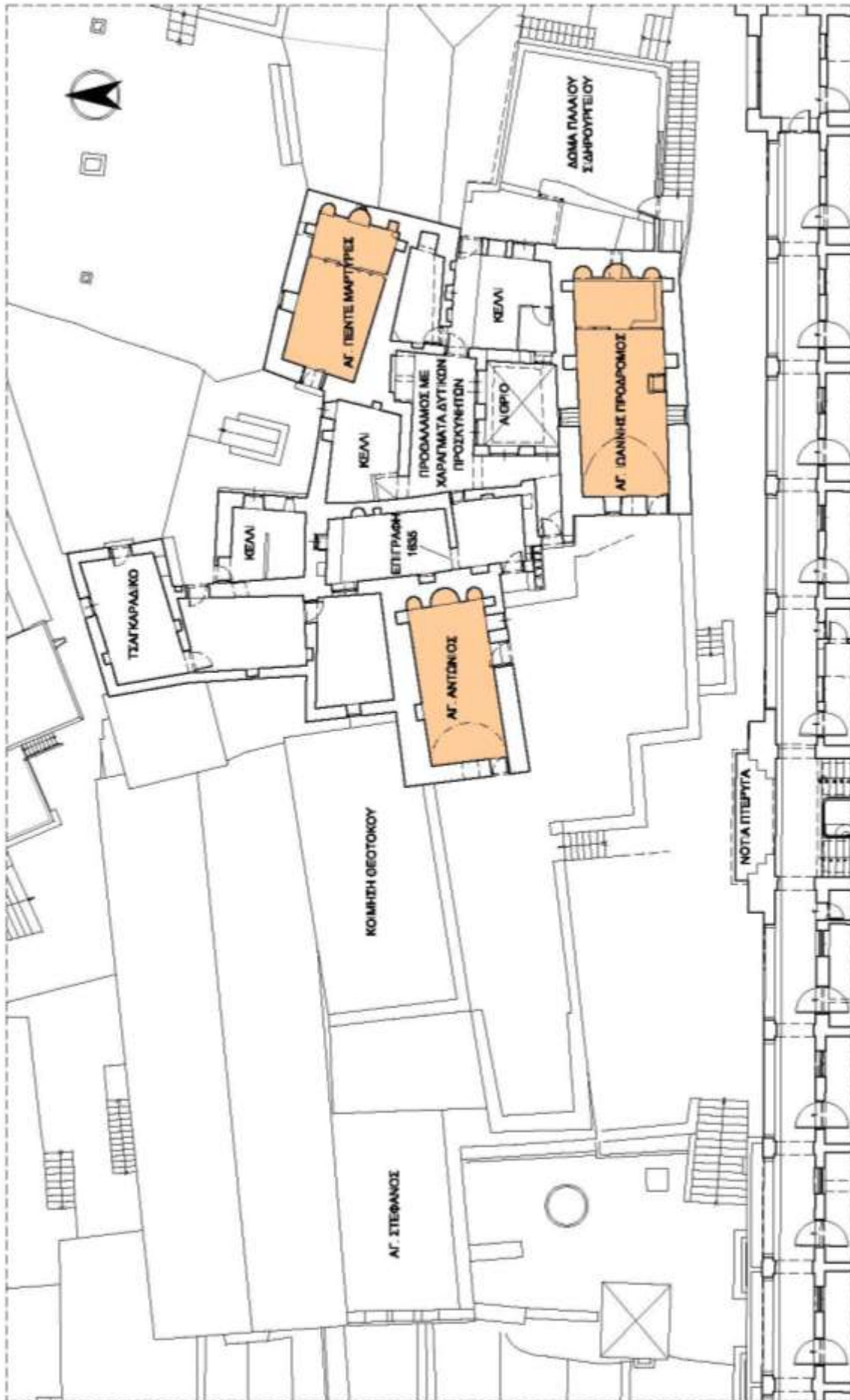
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ① ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΝΟΤΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ (8ος αι.)
- ② ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΙ ΕΠΕΚΤΑΣΗ (13ος αι. ;)
- ③ ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΜΩΥΣΗΣ (13ος αι. ;)
- ④ ΑΓΙΟΙ ΣΕΡΓΙΟΣ ΚΑΙ ΒΑΙΚΟΣ (8ος αι. ; ή 13ος αι.)
- ⑤ ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (πρω 16ου αι.)
- ⑥ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ (πρω 16ου αι.)
- ⑦ ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ (1528, 1678)

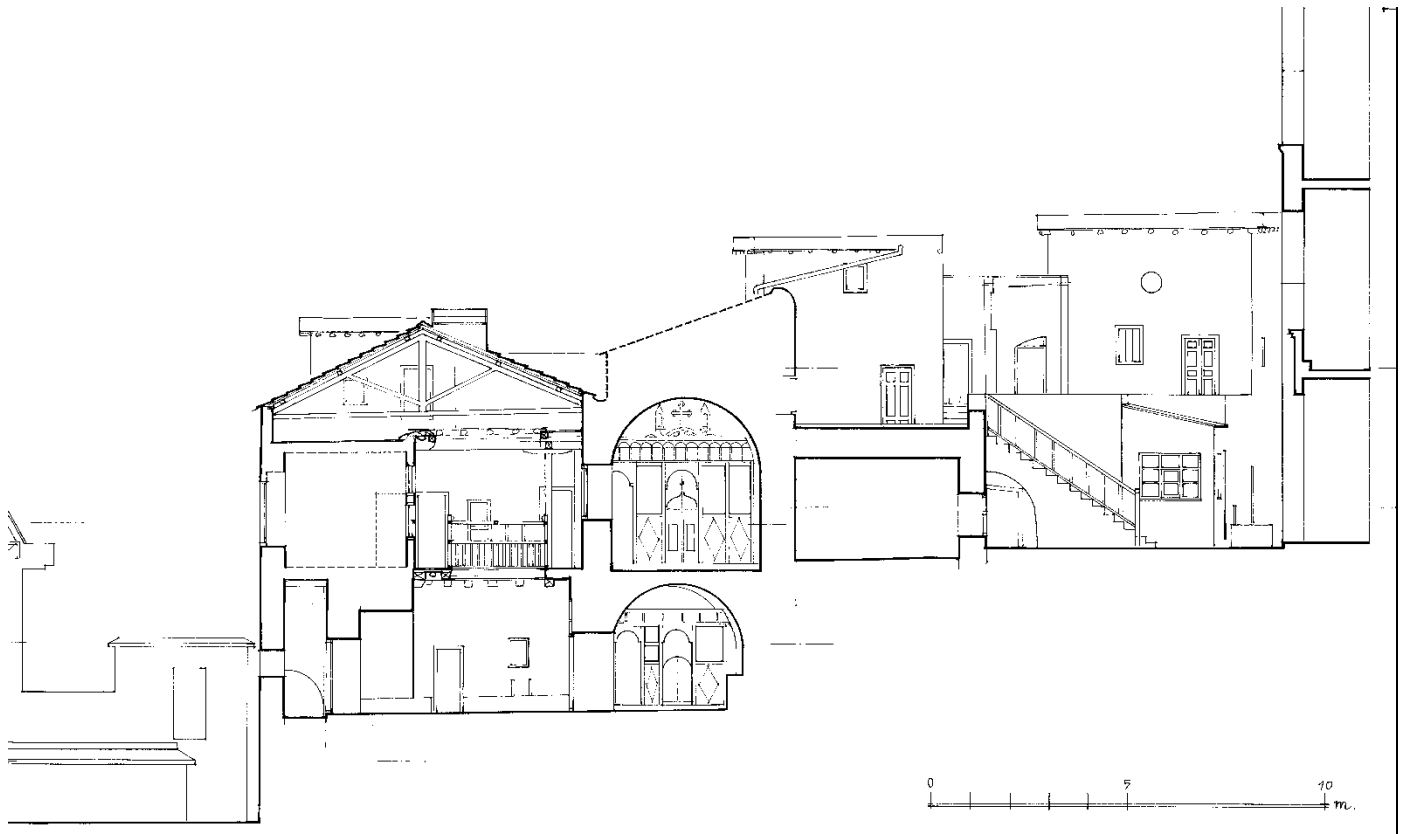
Σχ. 98, α-γ. Μονή Σινά. Αναπαράσταση των παρεκκλησίων του νότιου τείχους και της νότιας πτέρυγας περί τις αρχές του 20ού αιώνα.

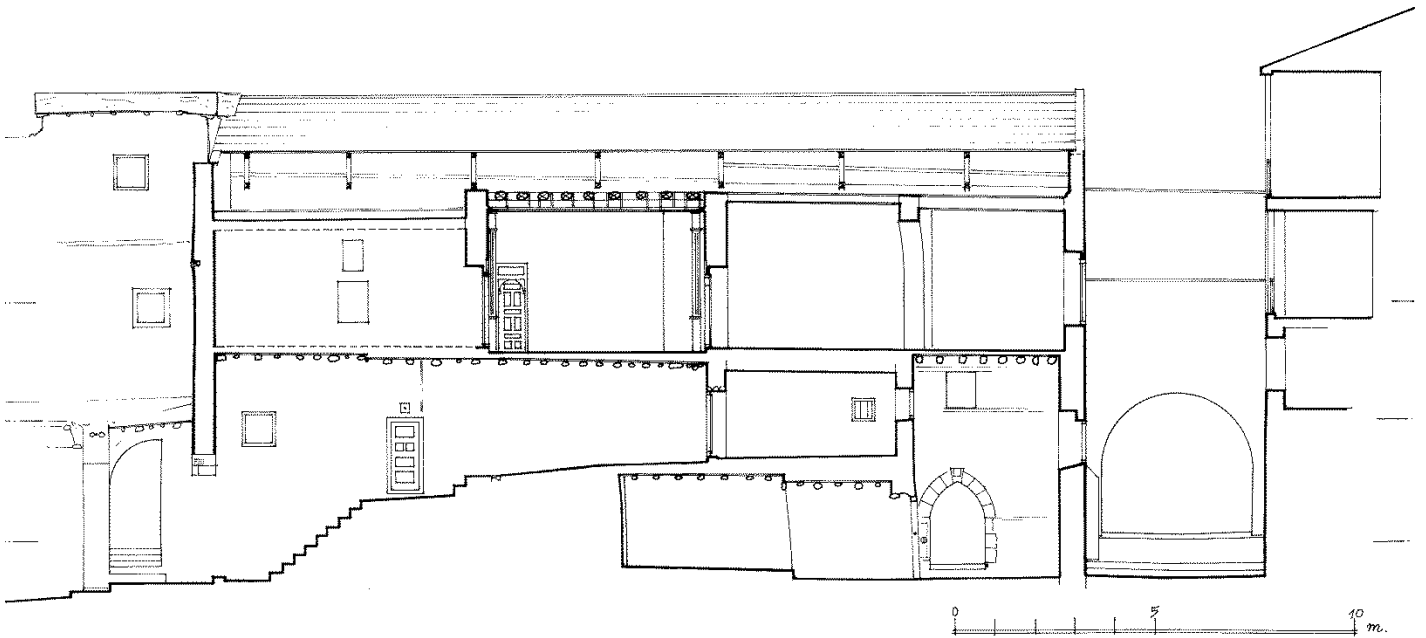
Σχ. 99. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας. Κάτοψη της μεσαιας στάθμης με σημειωμένα τα παρεκκλήσια.

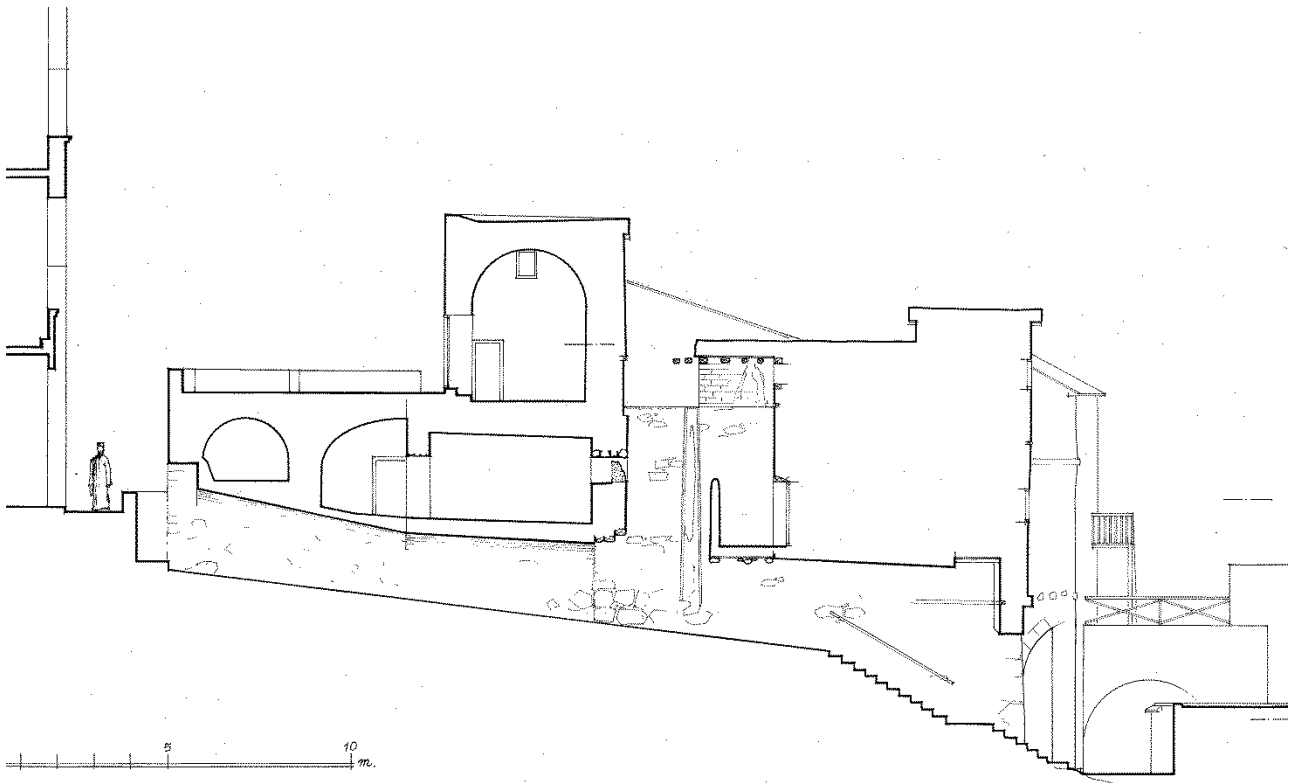
Σχ. 100. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας. Κάτοψη της μεσαιας στάθμης με σημειωμένα τα παρεκκλήσια.

Σχ. 101. Μονή Σινά. Κεντρικός πύργος. Εγκάρσια τομή στον προϊουστινιάνειο πύργο και δυτική όψη των παρεκκλησίων Αγίων Αντωνίου και Ιωάννου Προδρόμου.

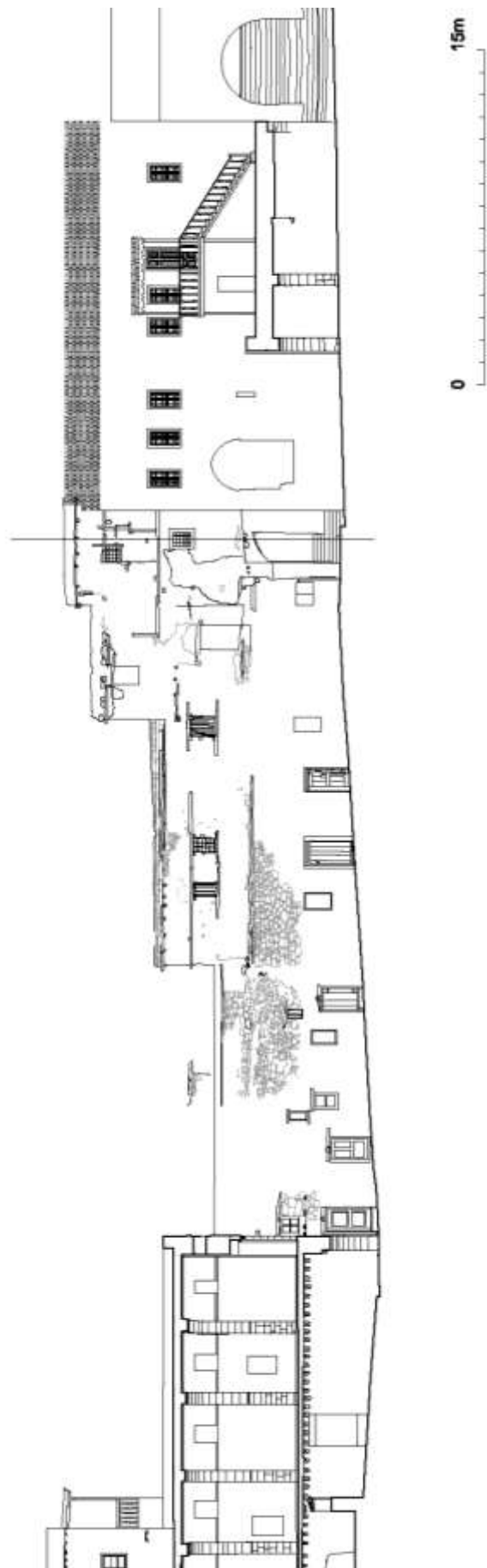
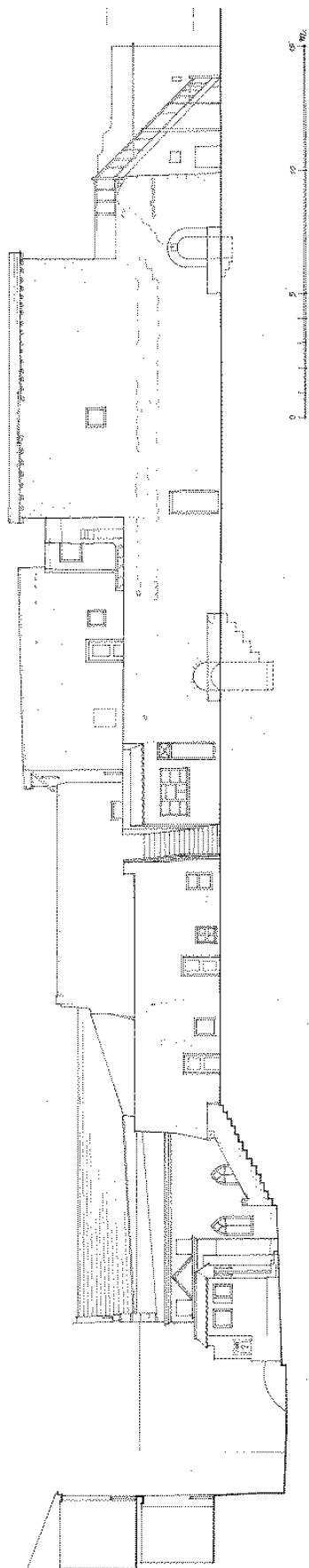
Σχ. 102. Μονή Σινά. Κεντρικός πύργος. Κατά μήκος τομή στο διαβατικό βόρεια του προϊουστινιάνειου πύργου με την είσοδο στο αίθριο του παρεκκλησίου της Ζωοδόχου Πηγής.

Σχ. 103. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας. Κατά μήκος τομή στο διαβατικό ανατολικά του προϊουστινιάνειου πύργου με την ανατολική όψη των παρεκκλησίων Κοιμήσεως & Ζωοδόχου Πηγής και την εγκάρσια τομή του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου.

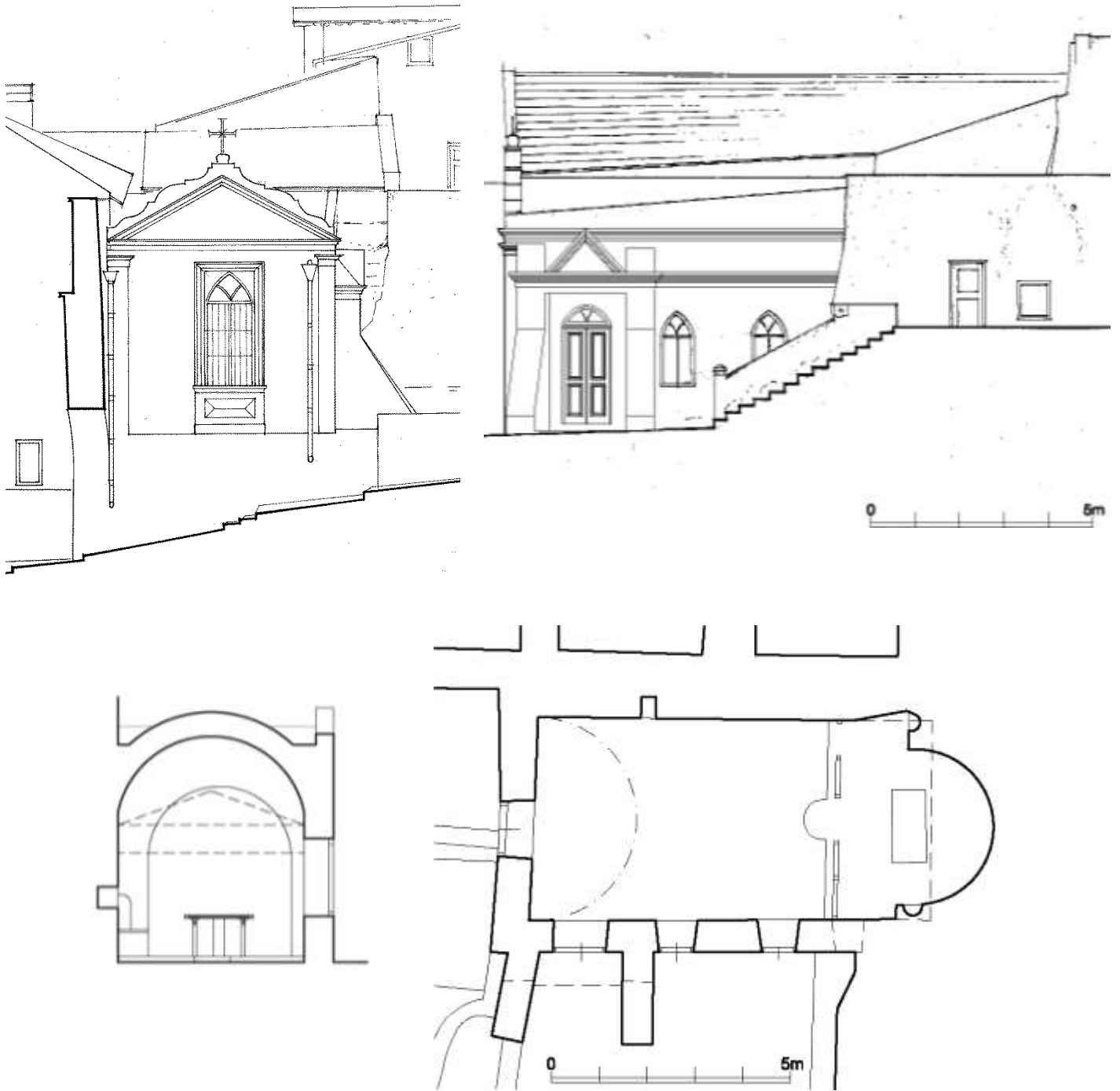

Σχ. 104. Μονή Σινά. Δυτική όψη κεντρικού πυρήνα και παρεκκλησίου Αγίου Στέφανου.

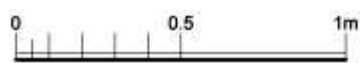
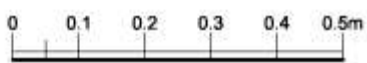
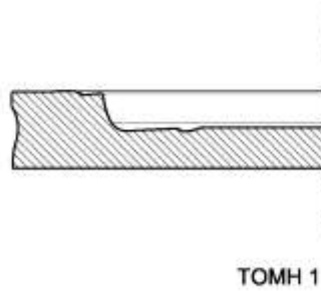
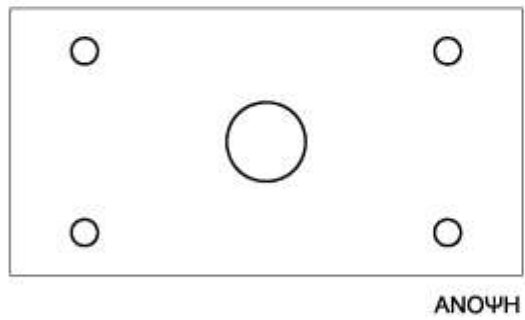
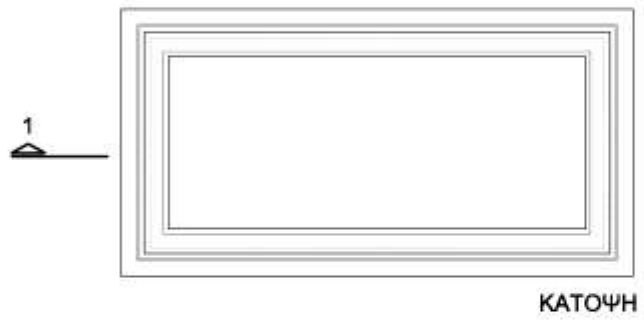
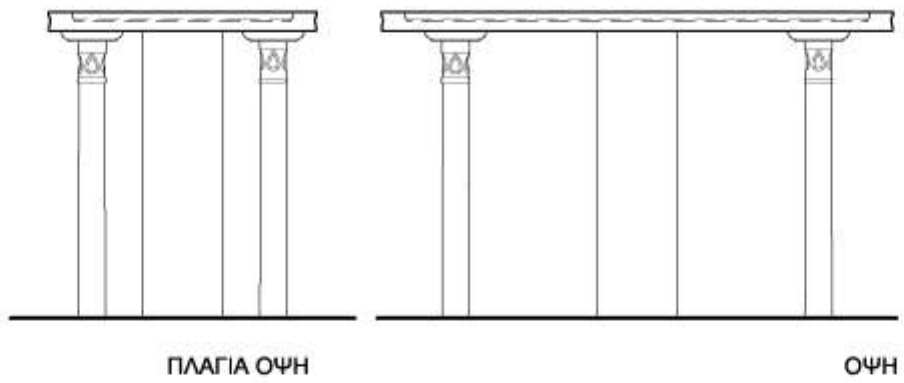
Σχ. 105. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας, νότια όψη (Άγιος Στέφανος, Κοίμηση Θεοτόκου, Άγιος Αντώνιος, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, Άγιοι Απόστολοι)

Σχ. 106. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας, βόρεια όψη .

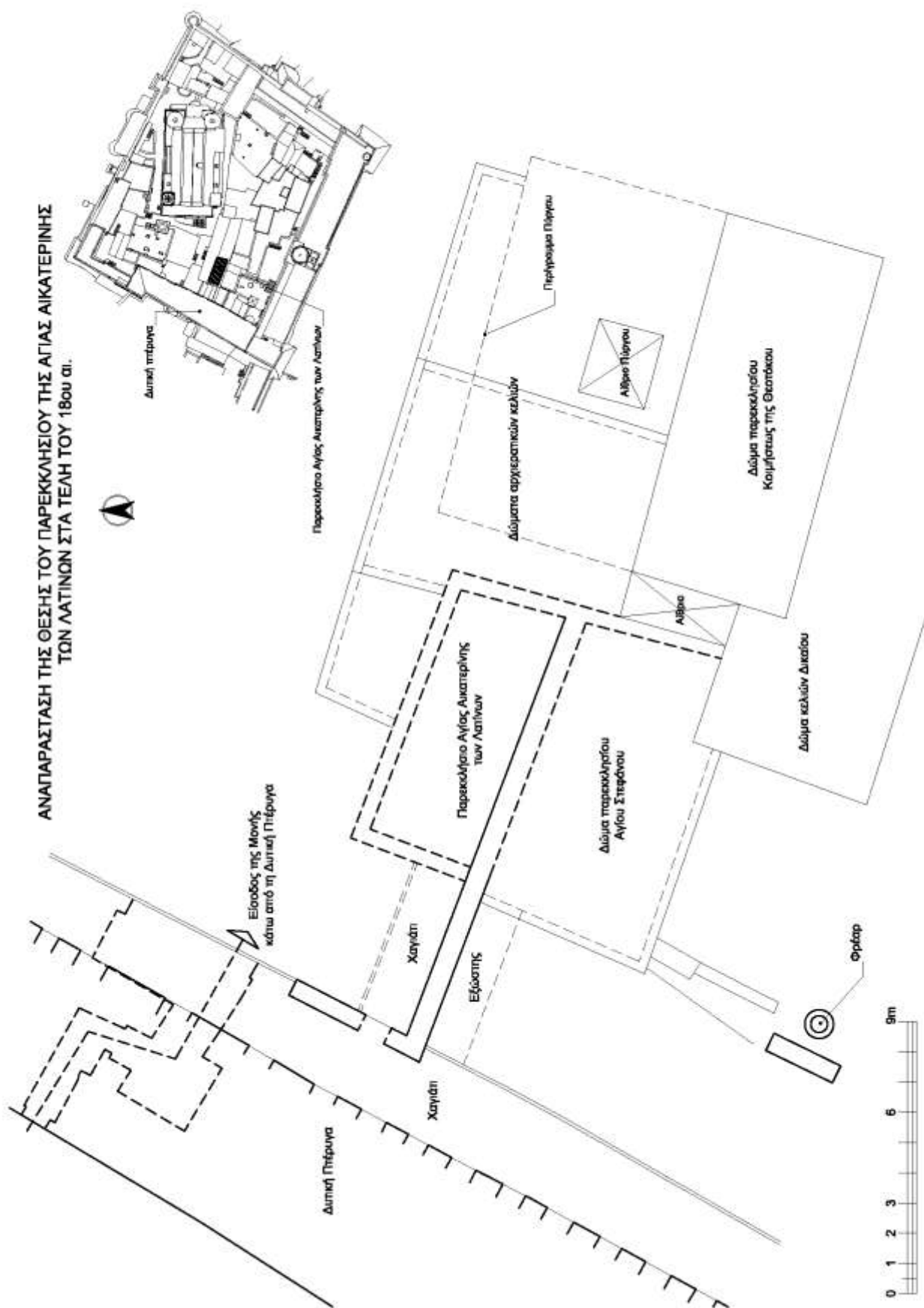

Σχ. 107, α-δ. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας, παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου.

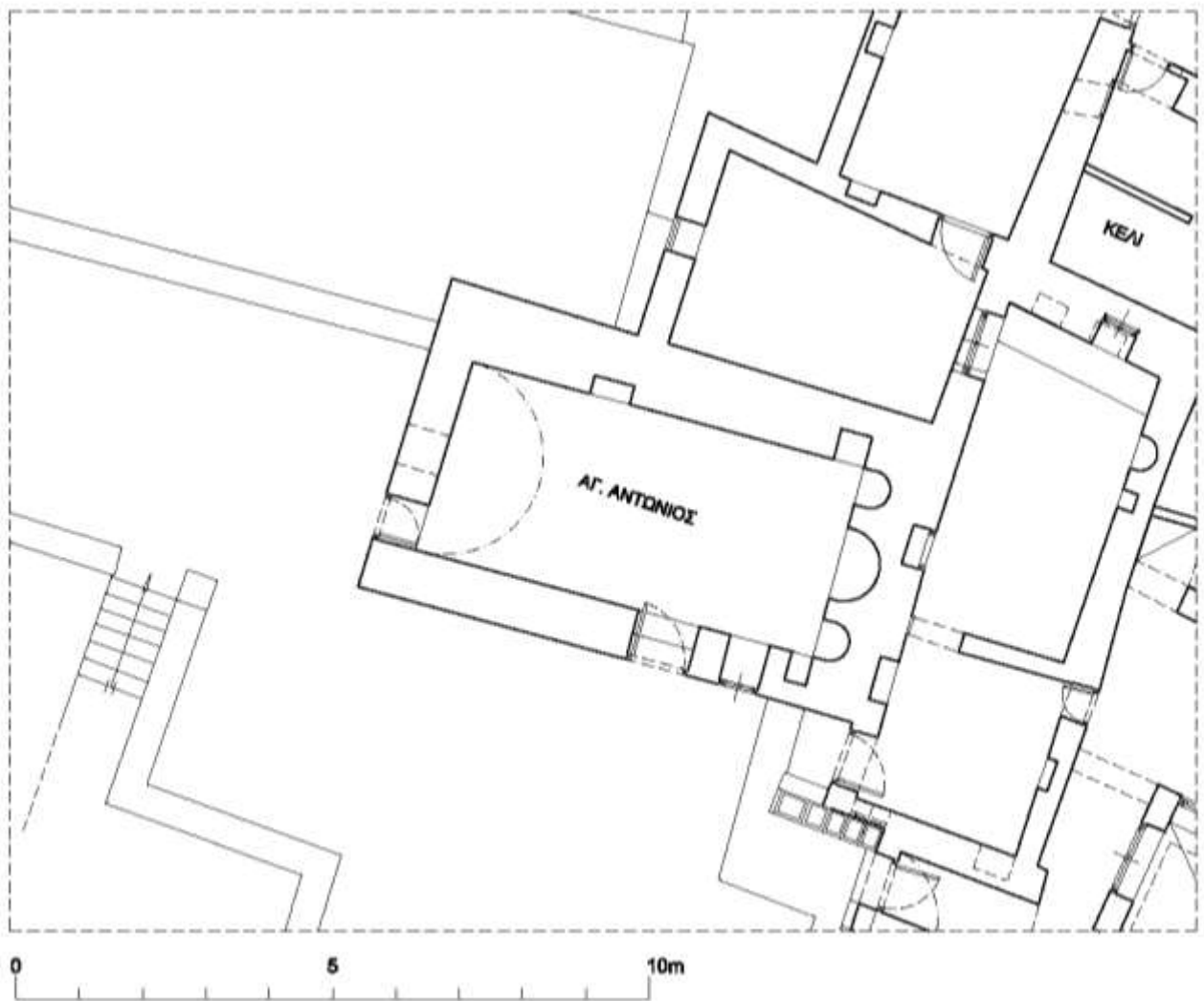
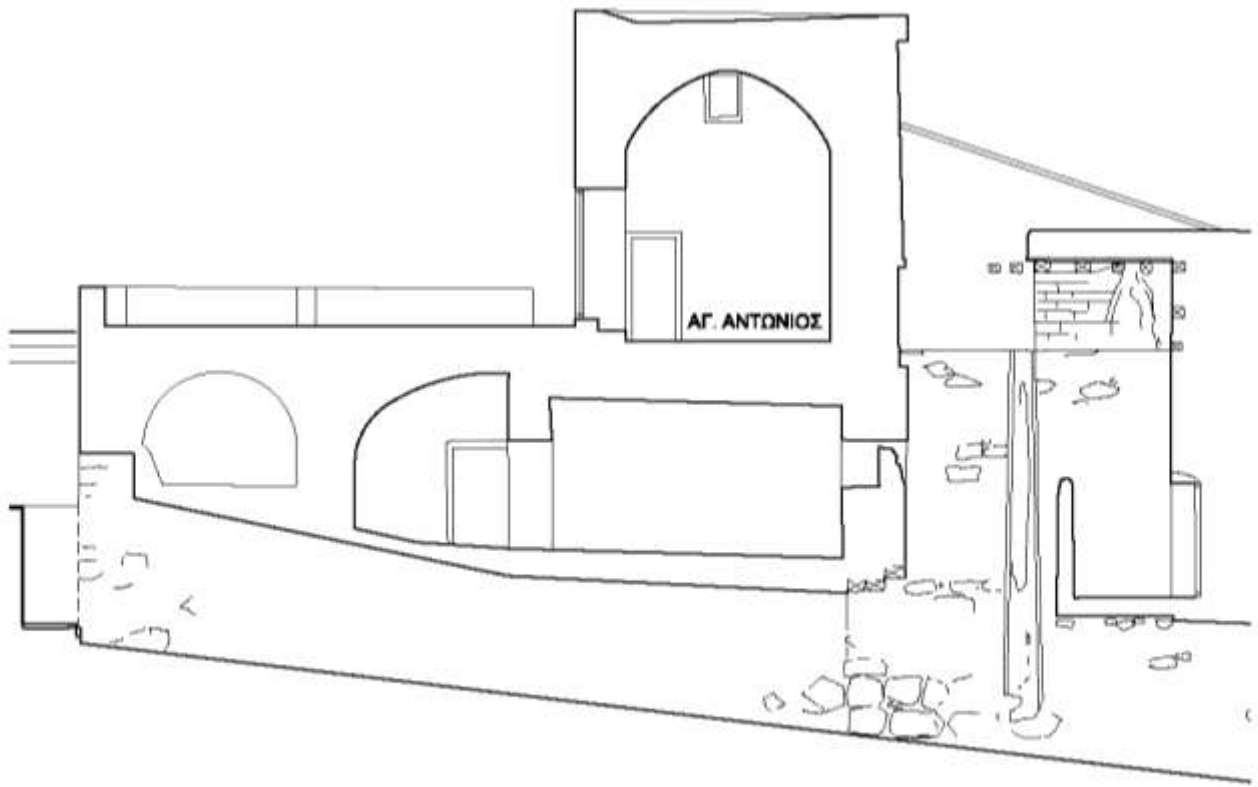
ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

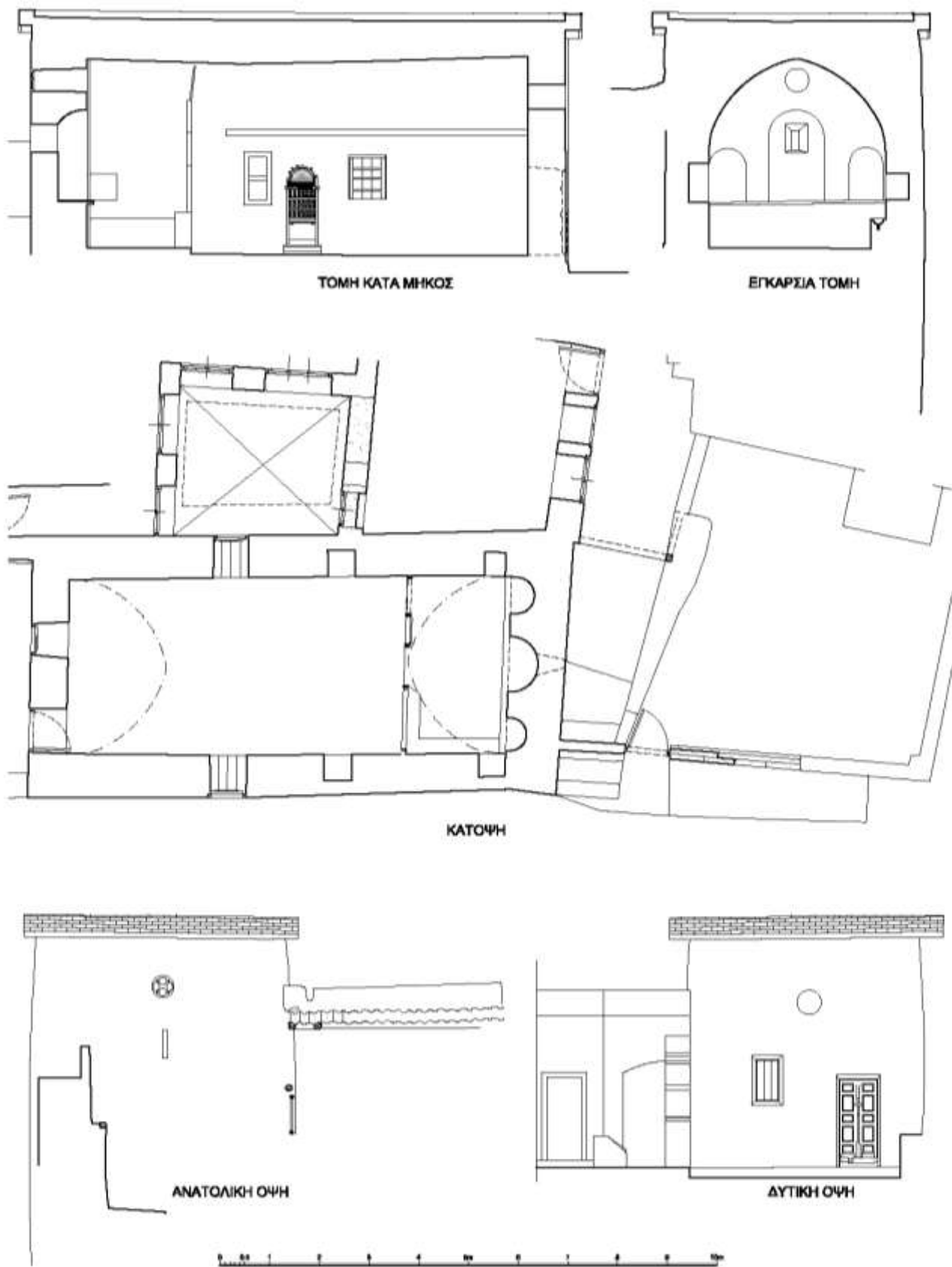
Σχ. 108. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Αγία τράπεζα (6^{ος} αι.).

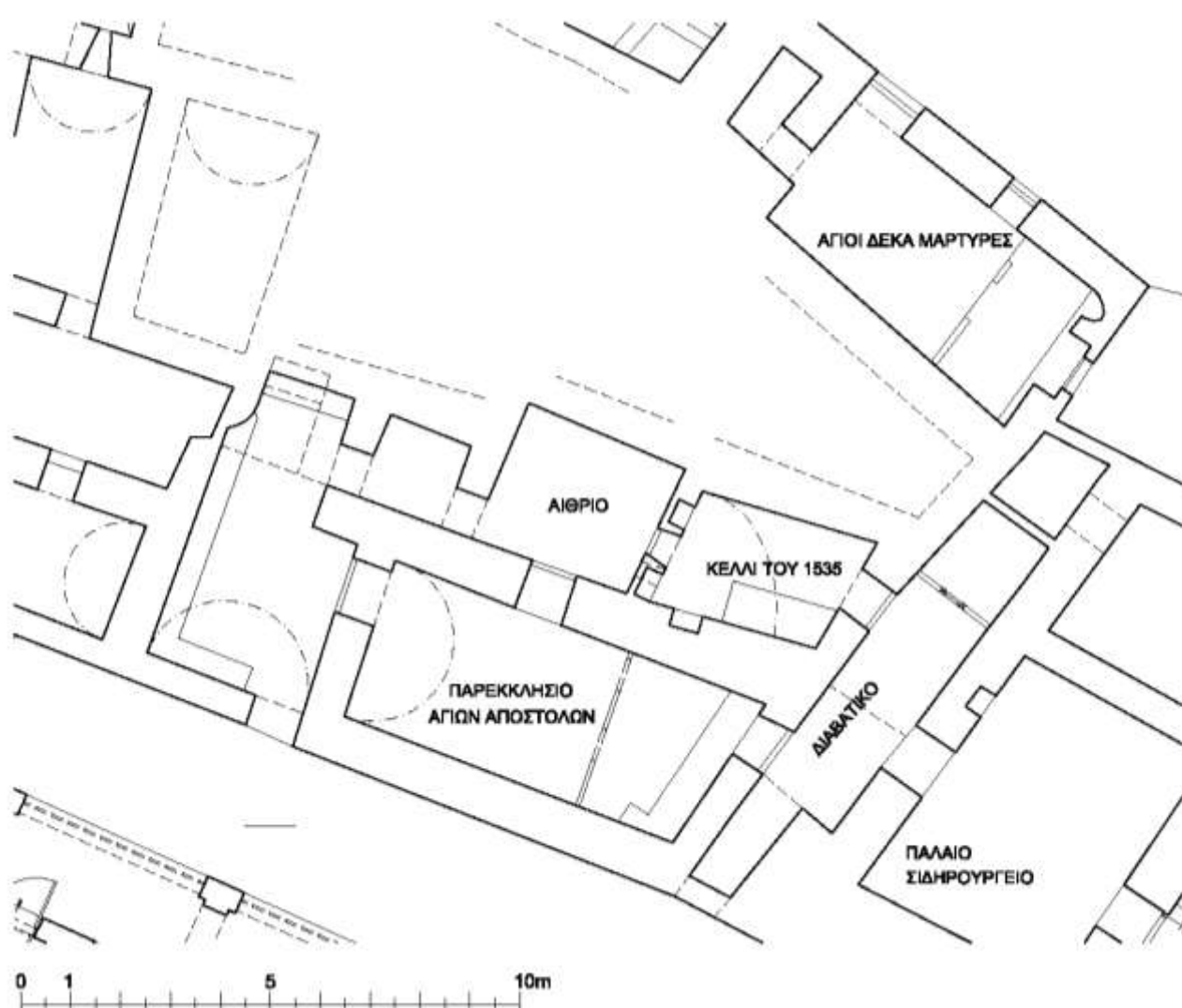
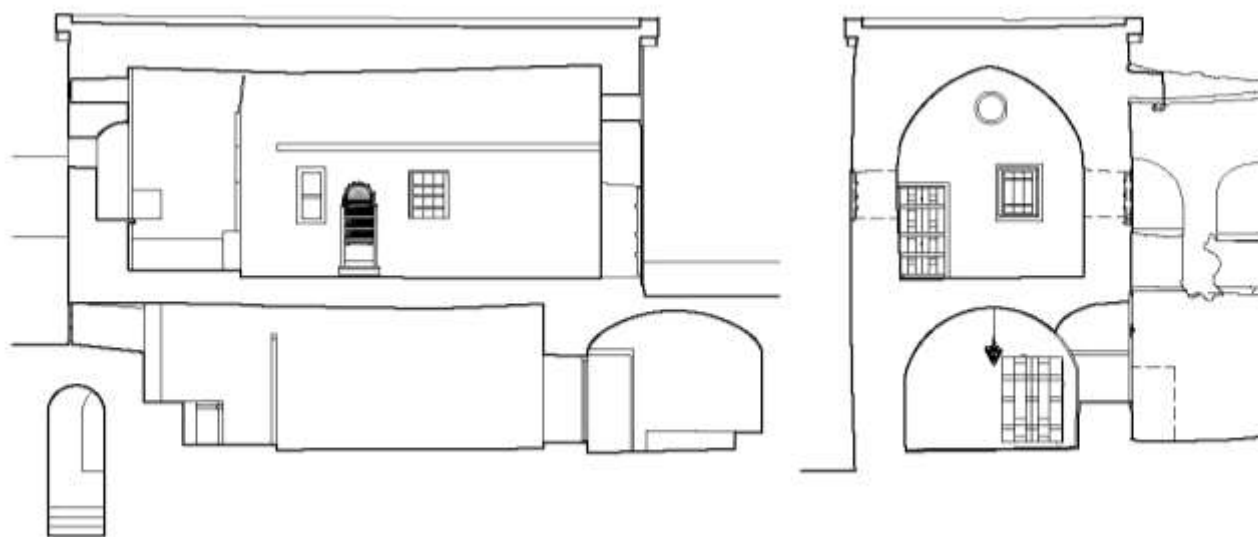
Σχ.109. Μονή Σινά. Αναπαράσταση σε κάτοψη της θέσης του παρεκκλησίου των Λατίνων.

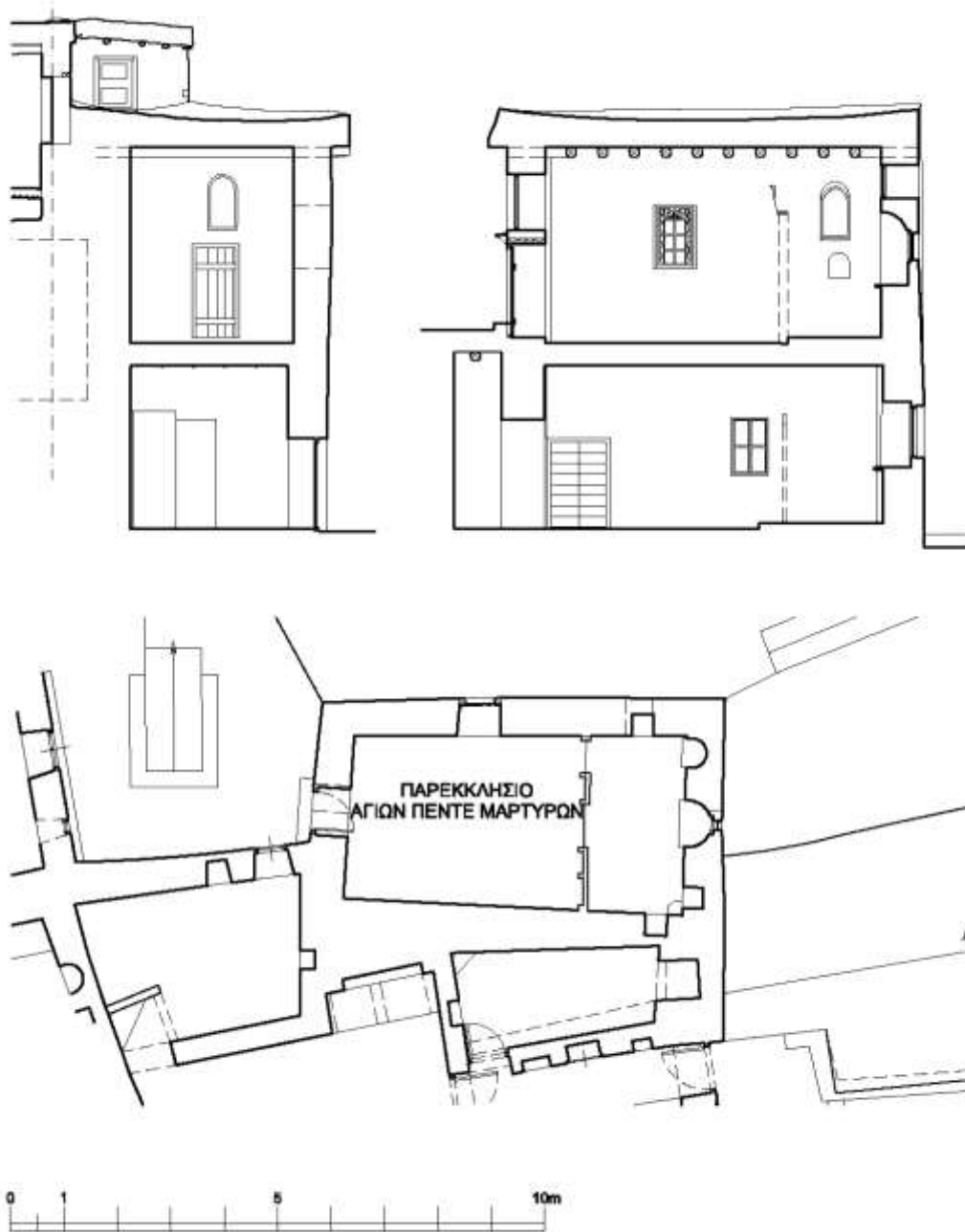
Σχ.110, α-β. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου.

Σχ. 111, α-ε. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου

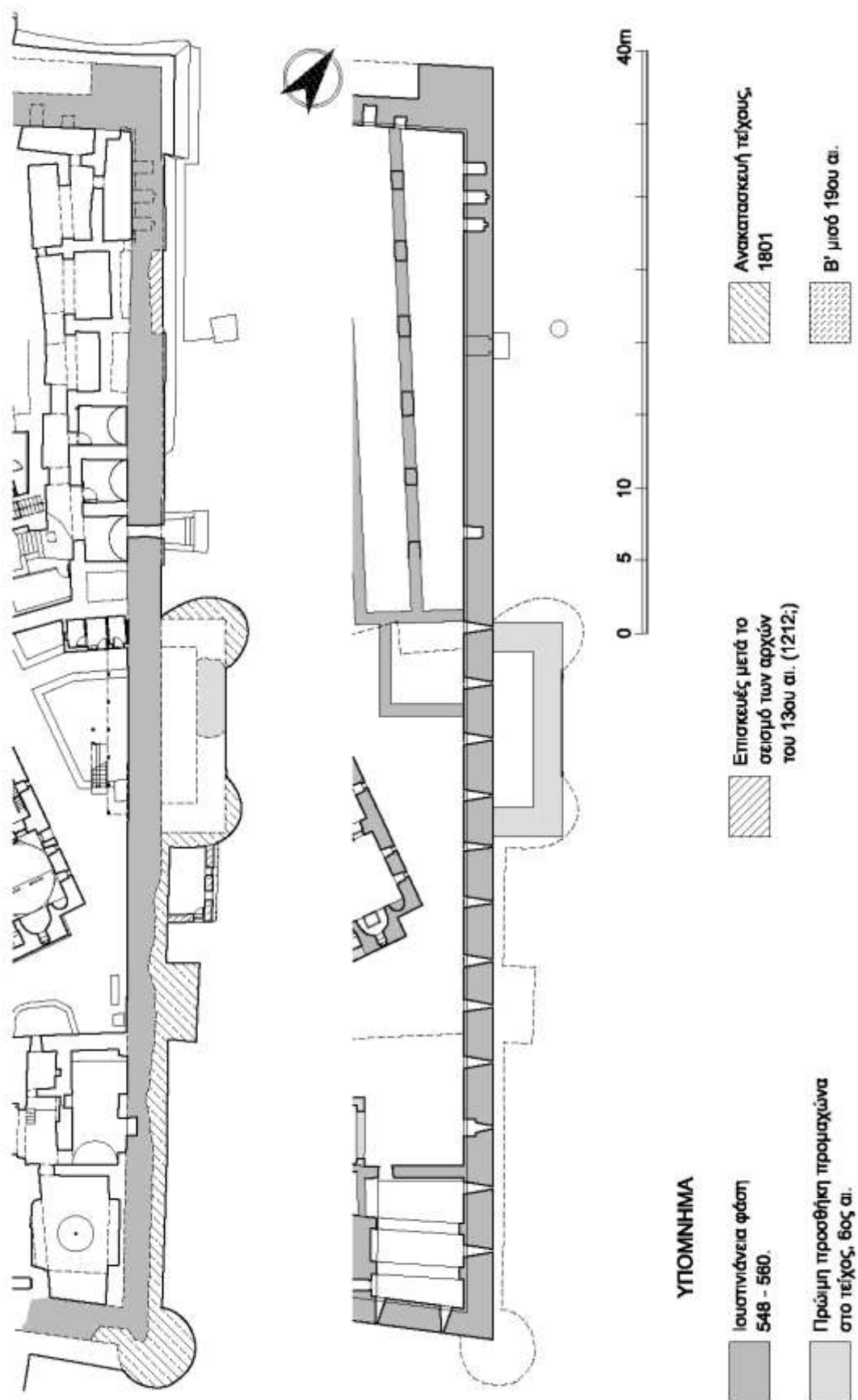

Σχ. 112, α-γ. Μονή Σινά, κεντρικός πυρήνας. Παρεκκλήσια Αγίων Αποστόλων, Αγίων Δέκα Μαρτύρων και Αγίου Ιωάννου Προδρόμου (όροφος).

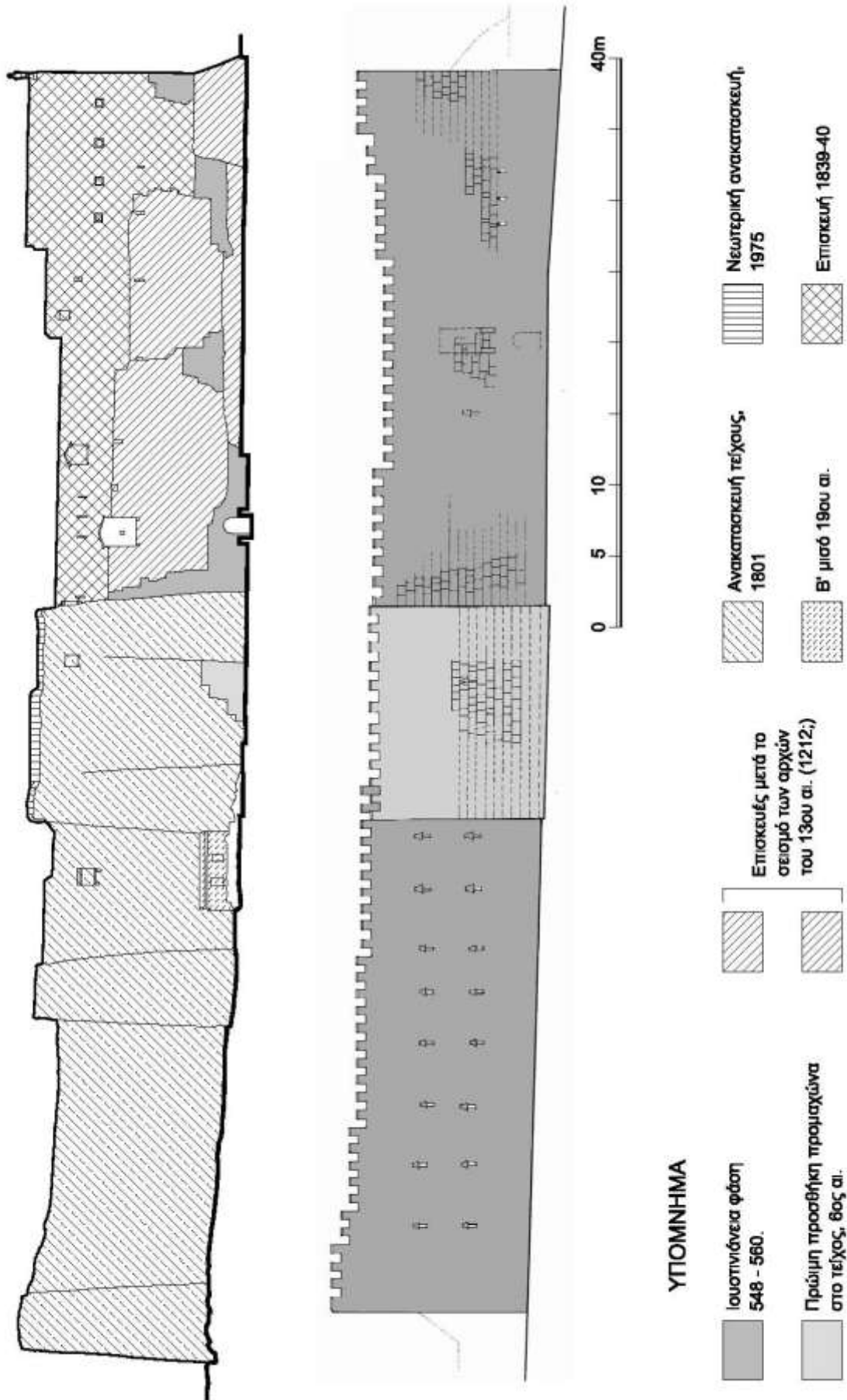
Σχ. 113, α-γ. Μονή Σινά. Κεντρικός πυρήνας. Παρεκκλήσια Αγίων Πέντε Μαρτύρων (άνω) και Αγίων Δέκα Μαρτύρων (κάτω)

ΒΟΡΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ ΠΥΡΓΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

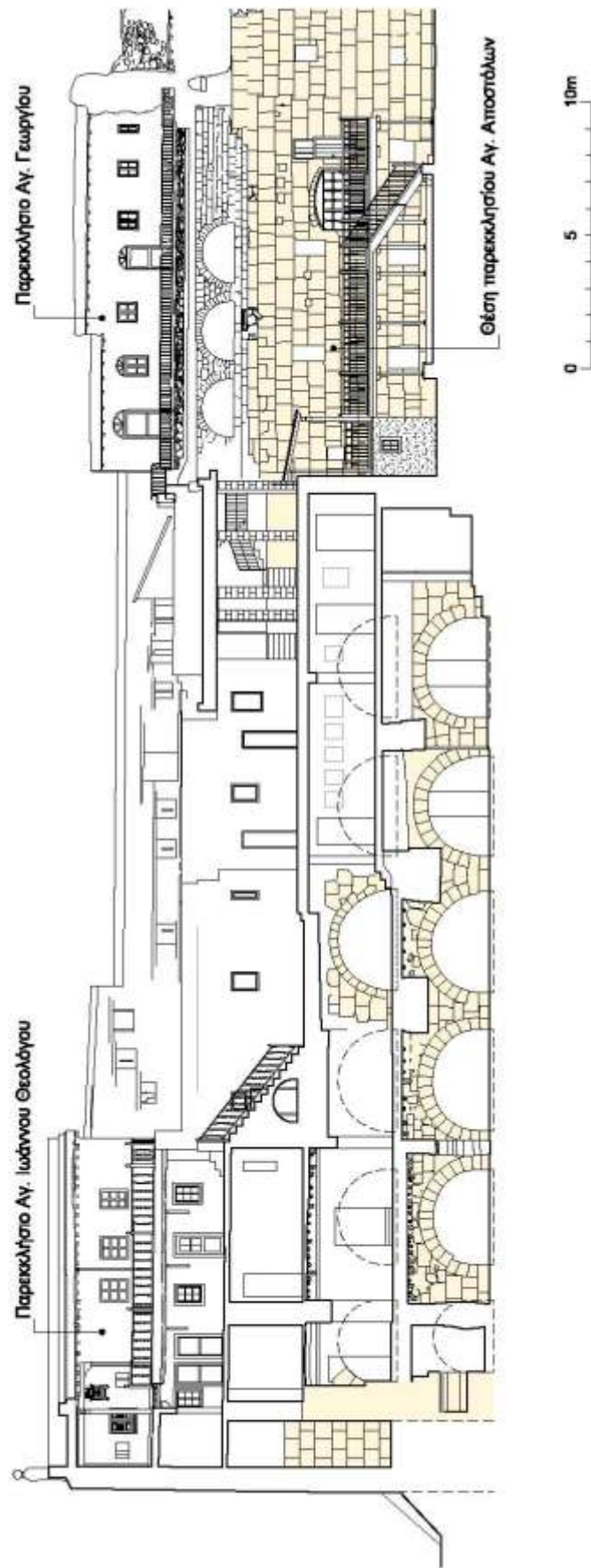

Σχ. 114, α-β. Μονή Σινά. Βόρειο τείχος και πύργος Αγίου Γεωργίου. Κατόψεις με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις (α) και σε αναπαράσταση στον 6^ο αιώνα (β).

ΒΟΡΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ ΠΥΡΓΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

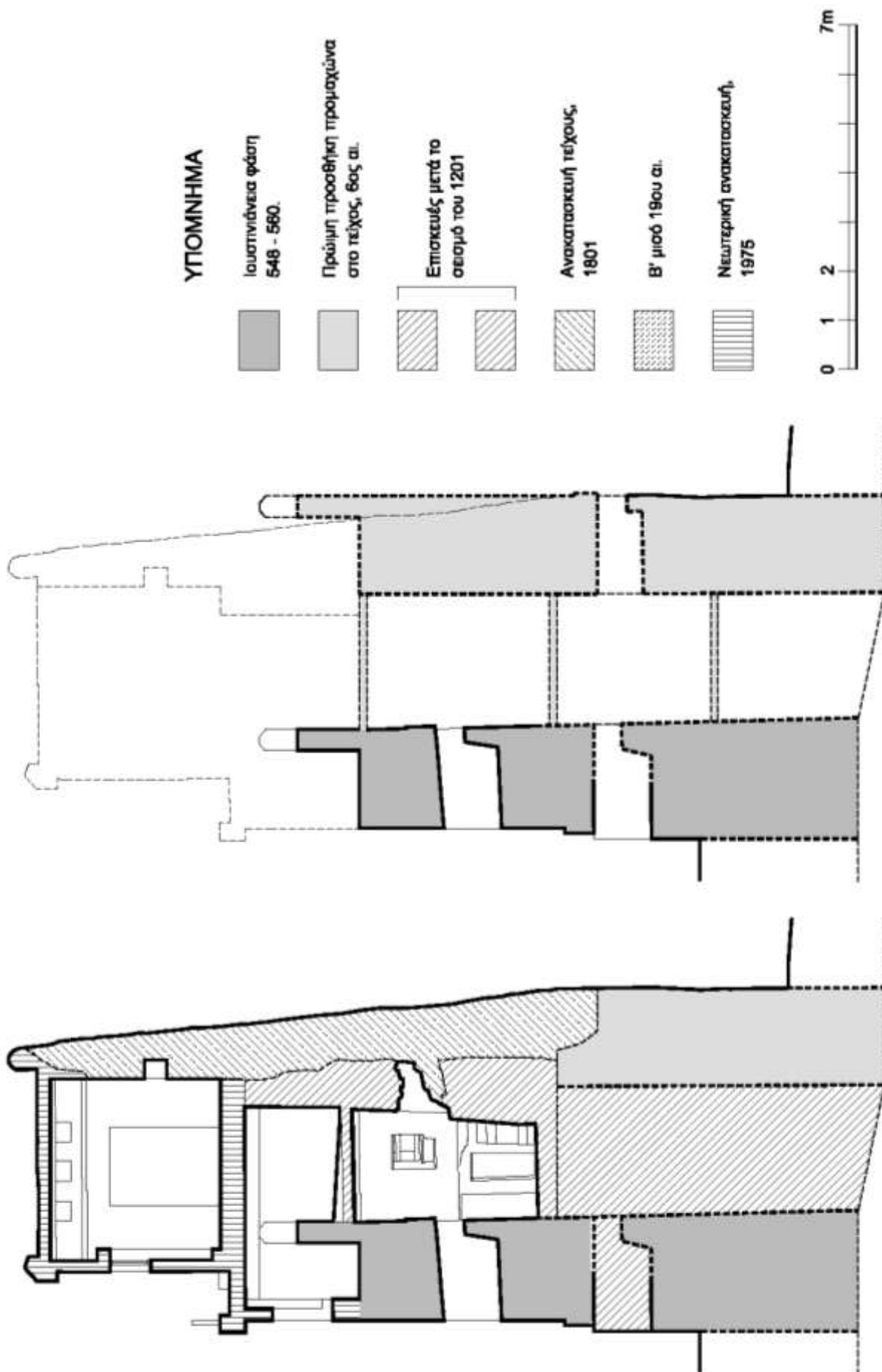

Σχ. 115, α-β. Μονή Σινά. Βόρειο τείχος και πύργος Αγίου Γεωργίου. Όψεις με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις (α) και σε αναπαράσταση στον 6^ο αιώνα (β).

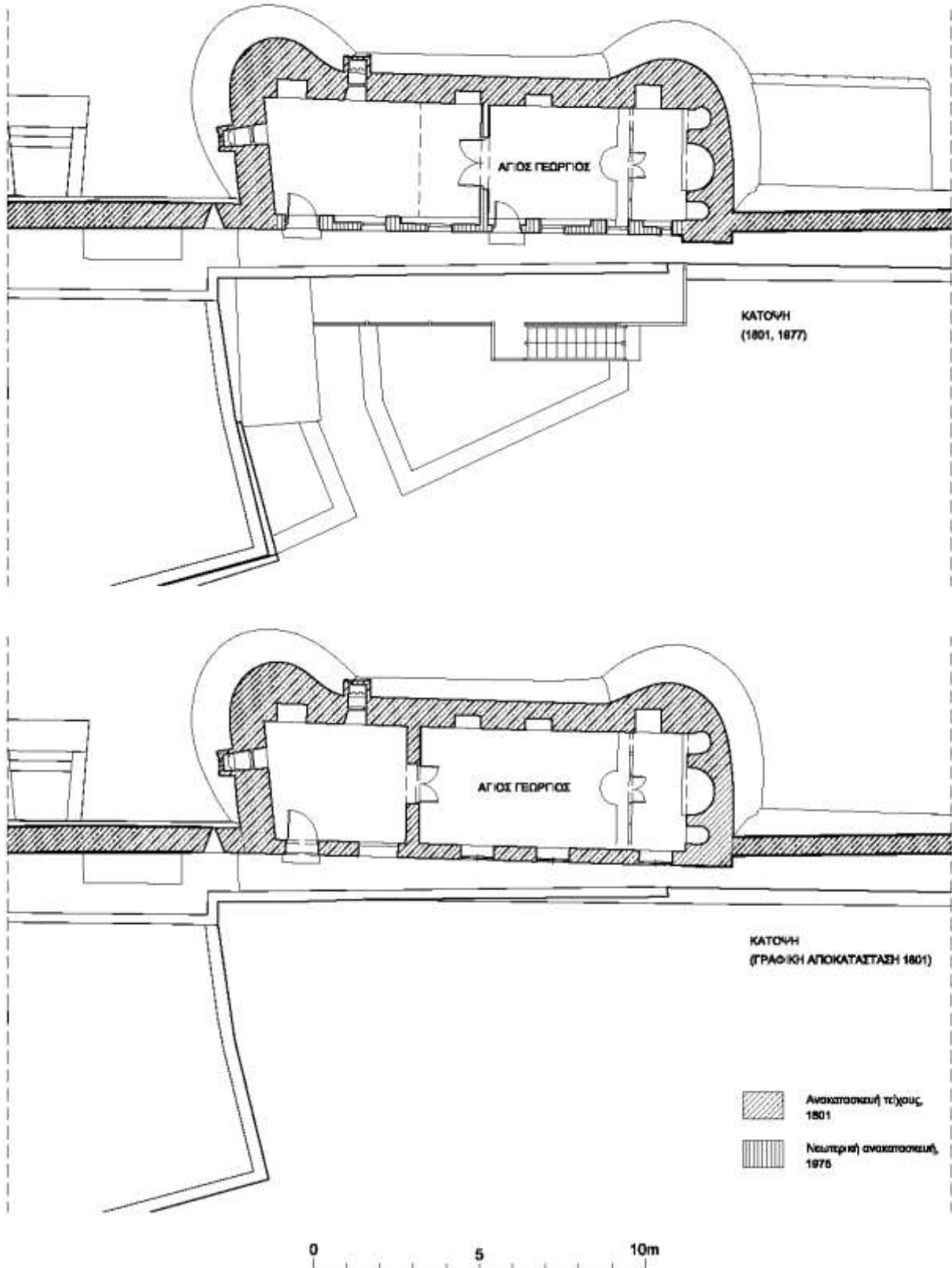
Σχ. 116. Μονή Σινά. Κατά μήκος τομή στο εσωτερικό της βόρειας πτέρυγας (δυτικό τμήμα) με σημειωμένα τα παρεκκλήσια και τις ιουστινιάνειες κατασκευές (Κουφόπουλος, Μυριανθέως, *Αρχιτεκτονική*, 36, Εικ.2).

ΒΟΡΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ ΠΥΡΓΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

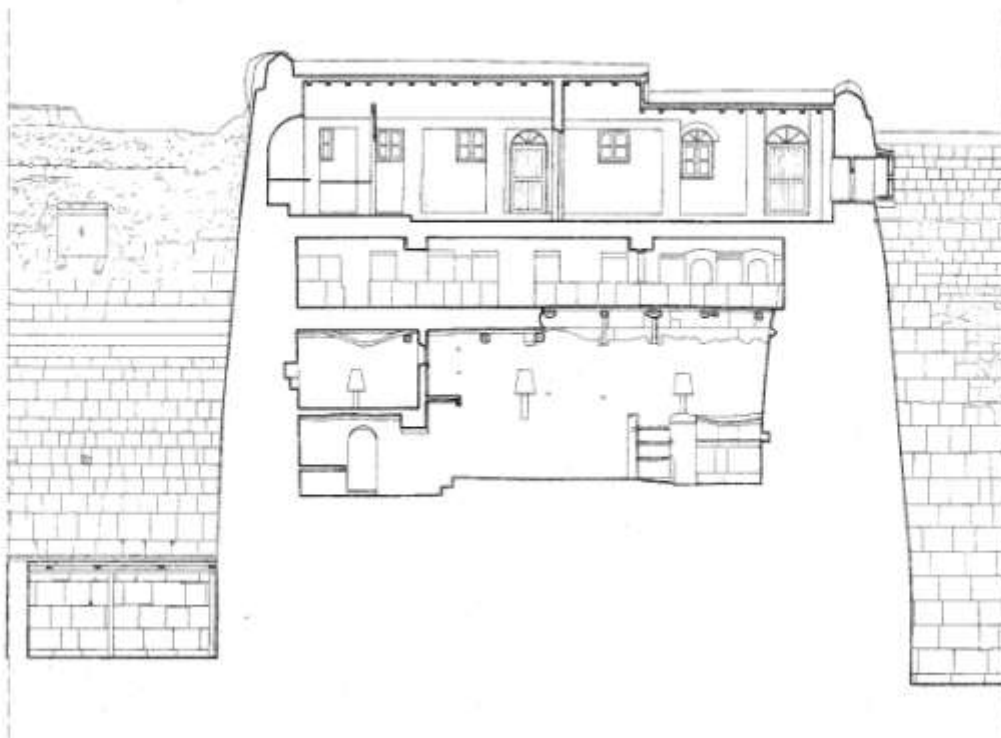
Σχ. 117, α-β. Μονή Σινά. Βόρειο τείχος και πύργος Αγίου Γεωργίου. Τομές με σημειωμένες τις κύριες οικοδομικές φάσεις (α) και σε αναπαράσταση στον 6^ο αιώνα (β).

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

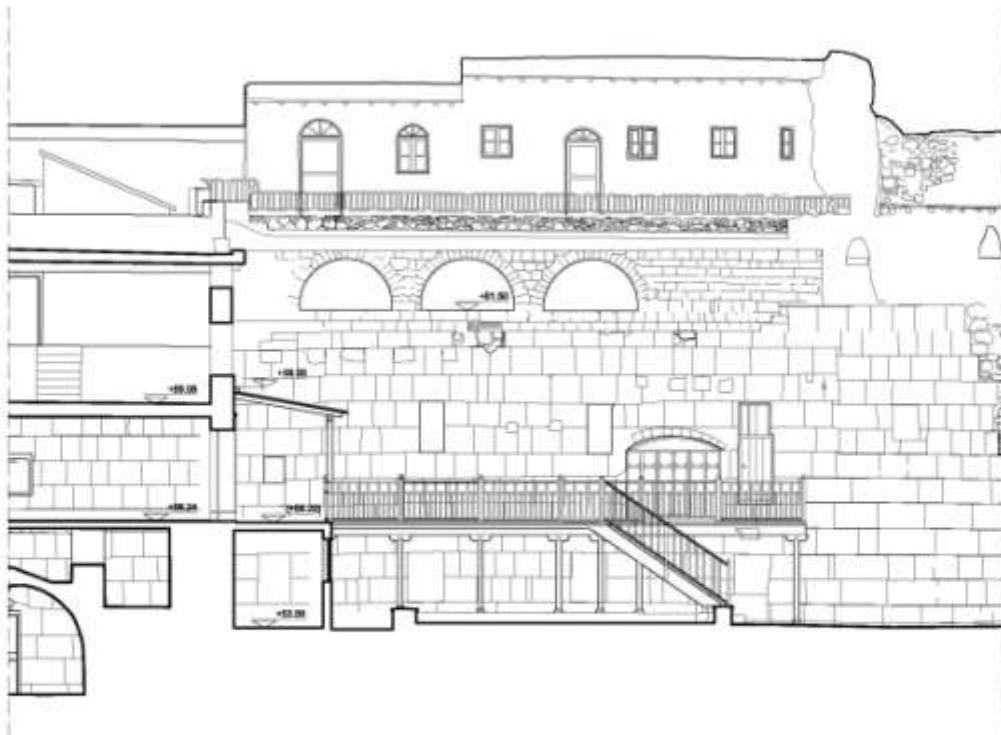

Σχ. 118, α-β. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου μετά τις εργασίες του 1977 και σε αναπαράσταση το 1801.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΜΗ ΣΤΟΝ ΠΥΡΓΟ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

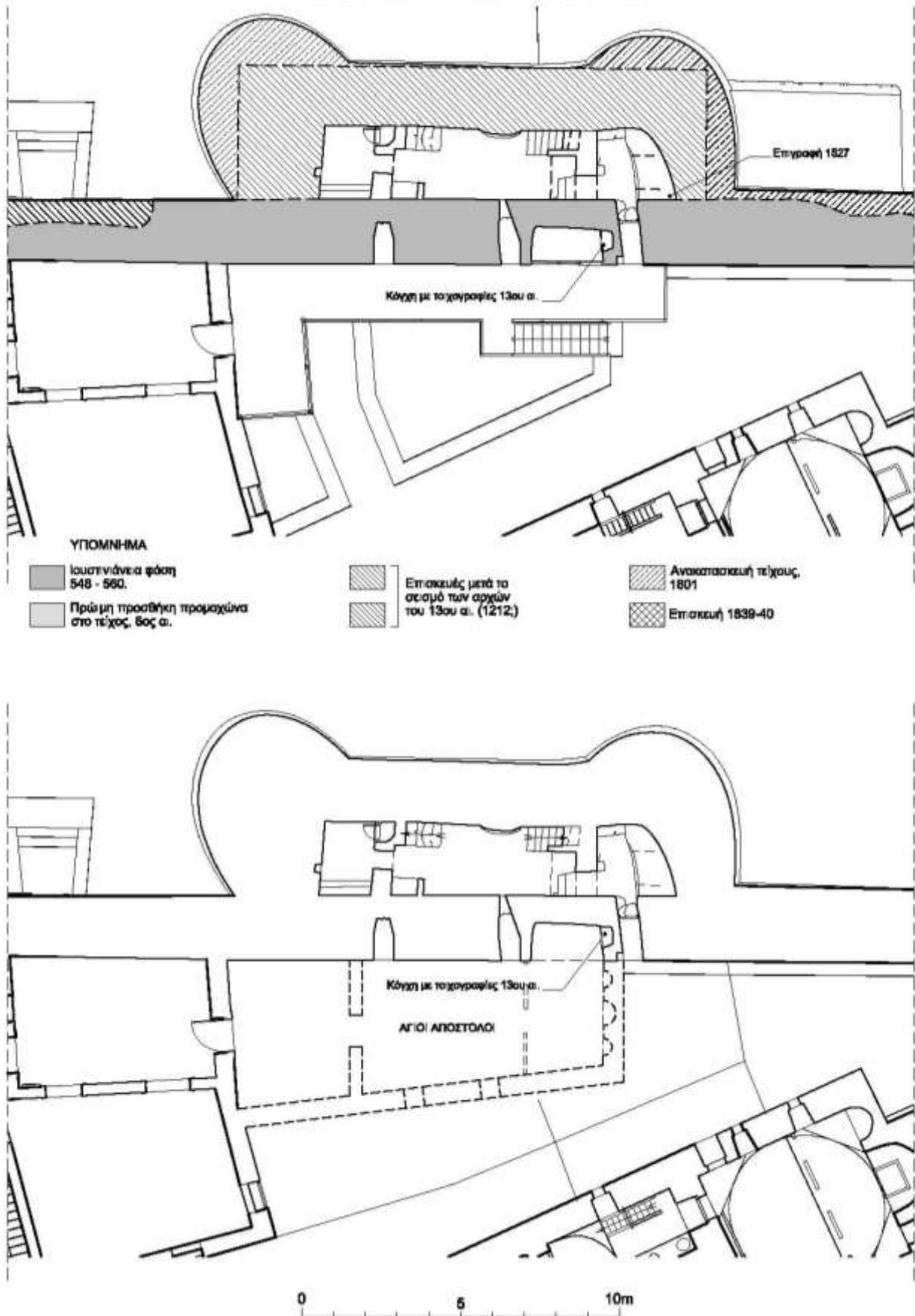

ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ ΠΥΡΓΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ (2001)

0 5 10m

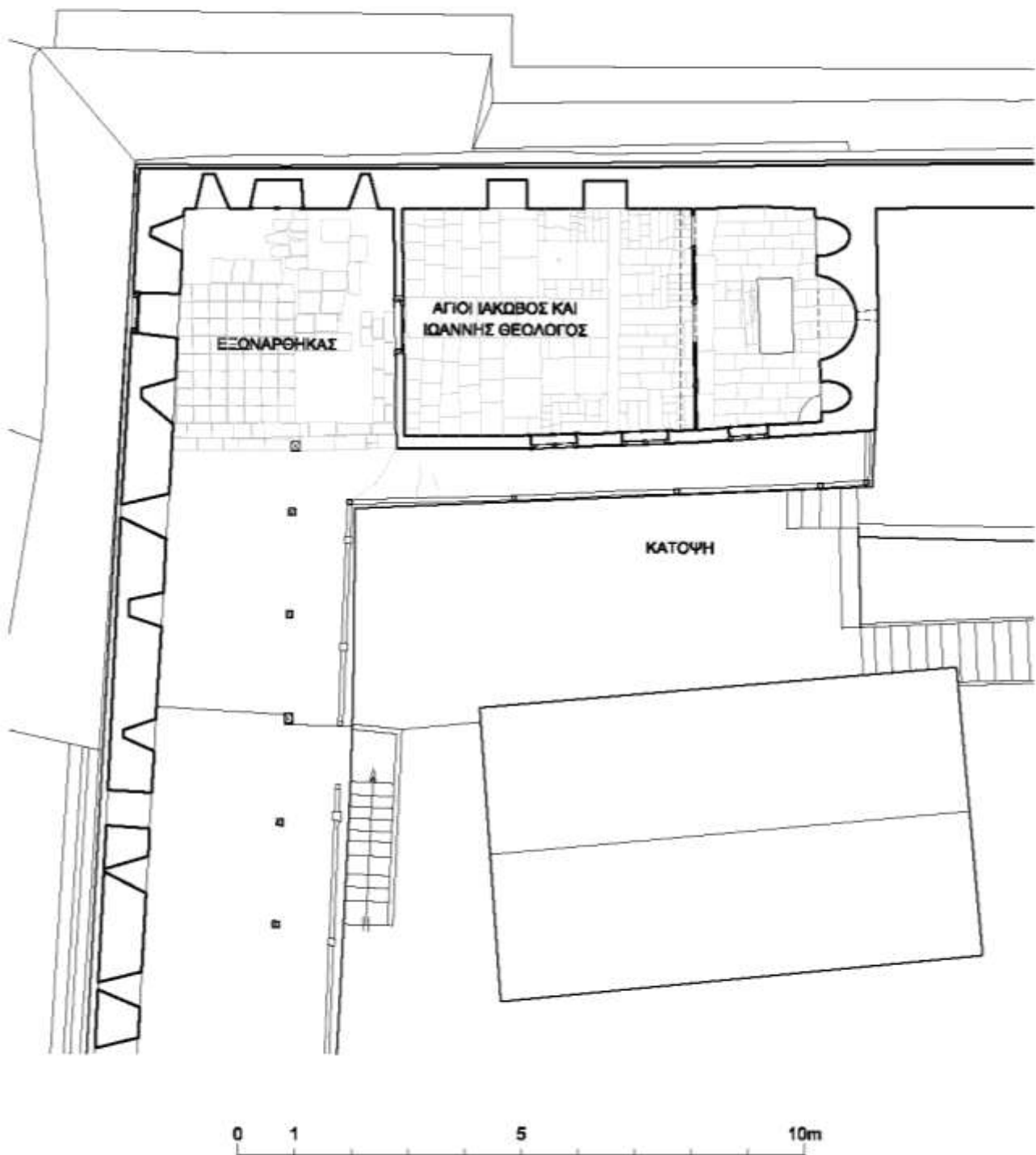
Σχ. 119, α-β. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου, τομή κατά μήκος και νότια όψη.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

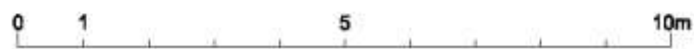
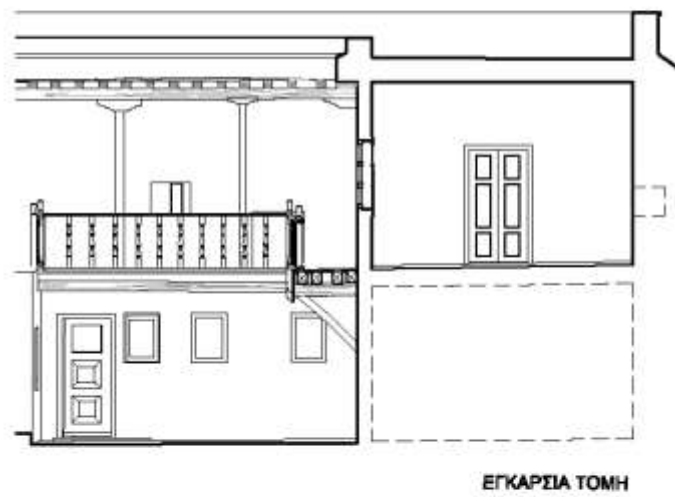
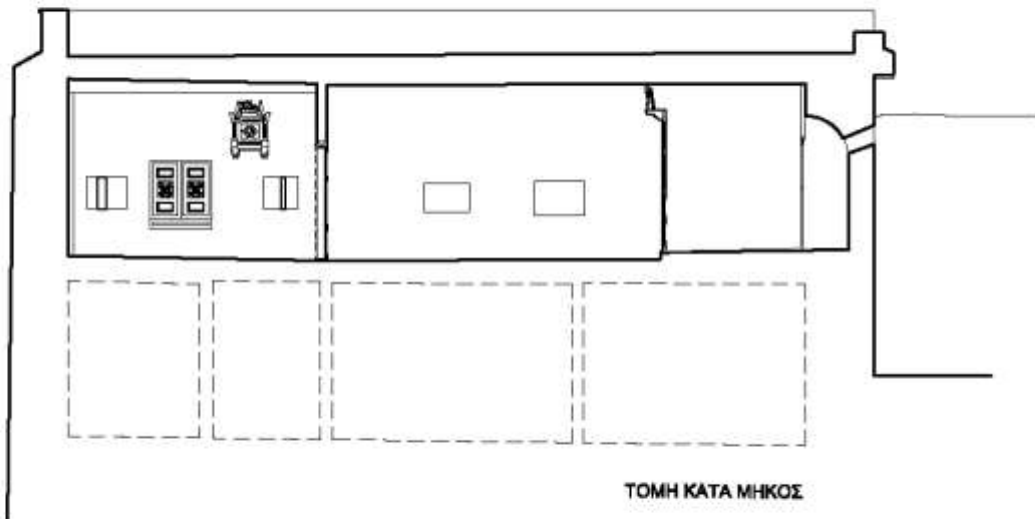
Σχ. 120, α-β. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων, κάτοψη φάσεων και υποθετική αναπαράσταση στις αρχές του 19ου αιώνα.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΙΑΚΩΒΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

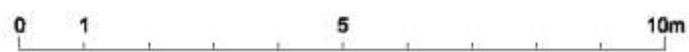
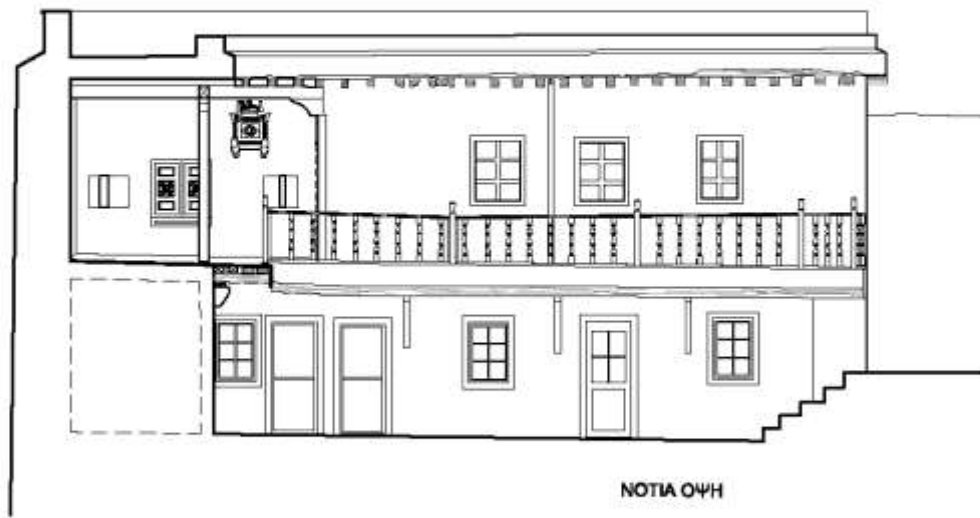
Σχ. 121. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΙΑΚΩΒΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

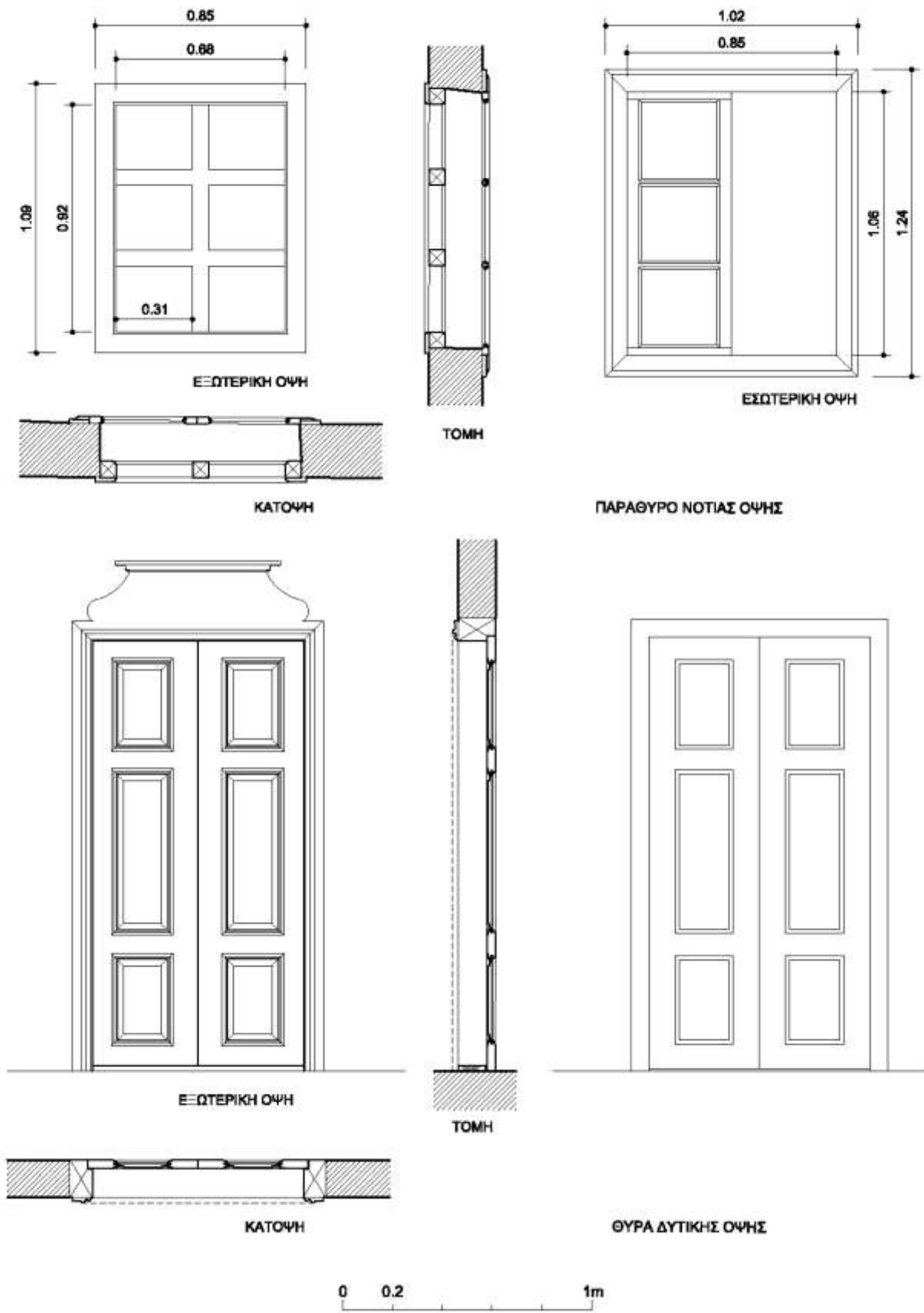
Σχ. 122,α-β. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΙΑΚΩΒΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

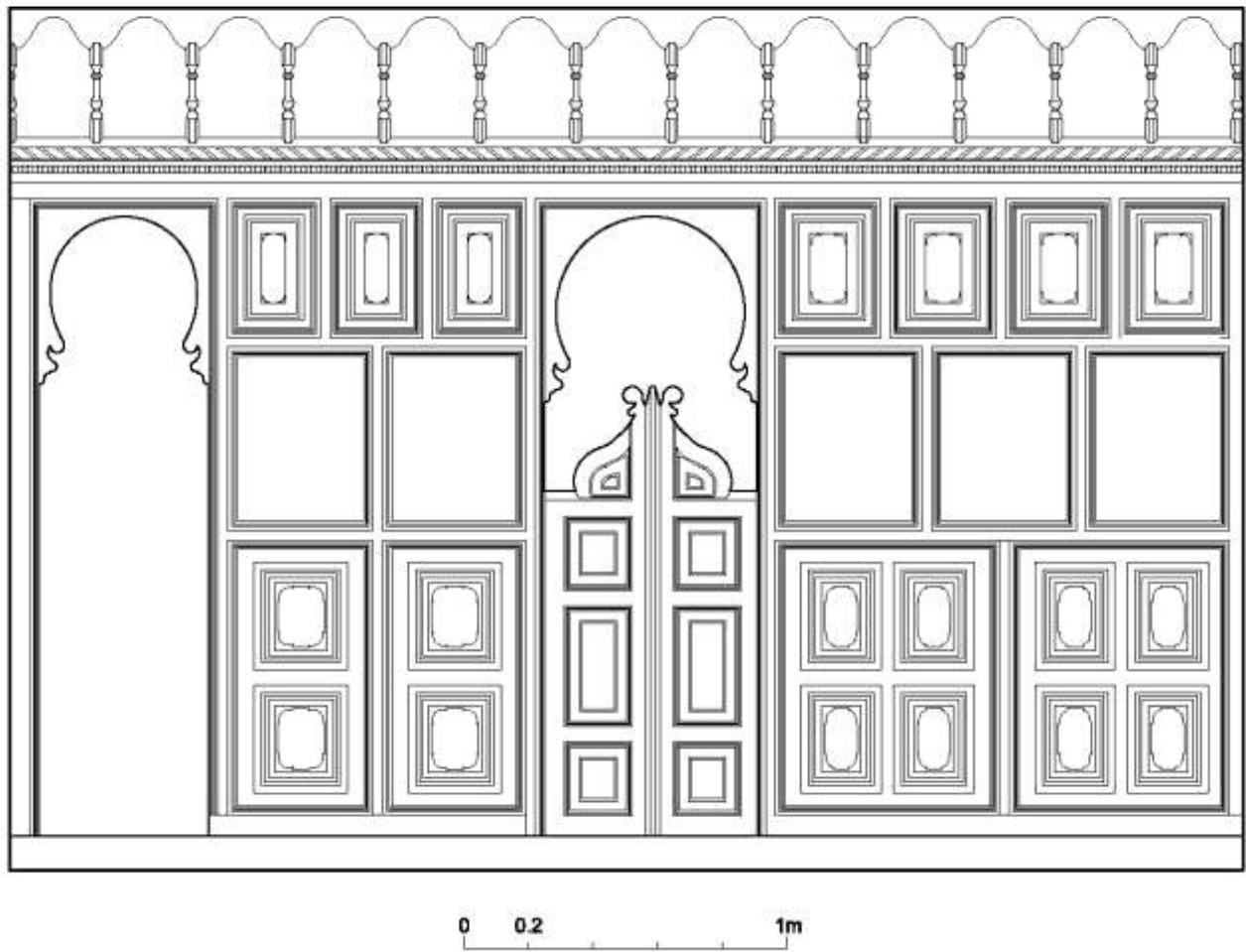
Σχ. 123,α-β. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΙΑΚΩΒΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

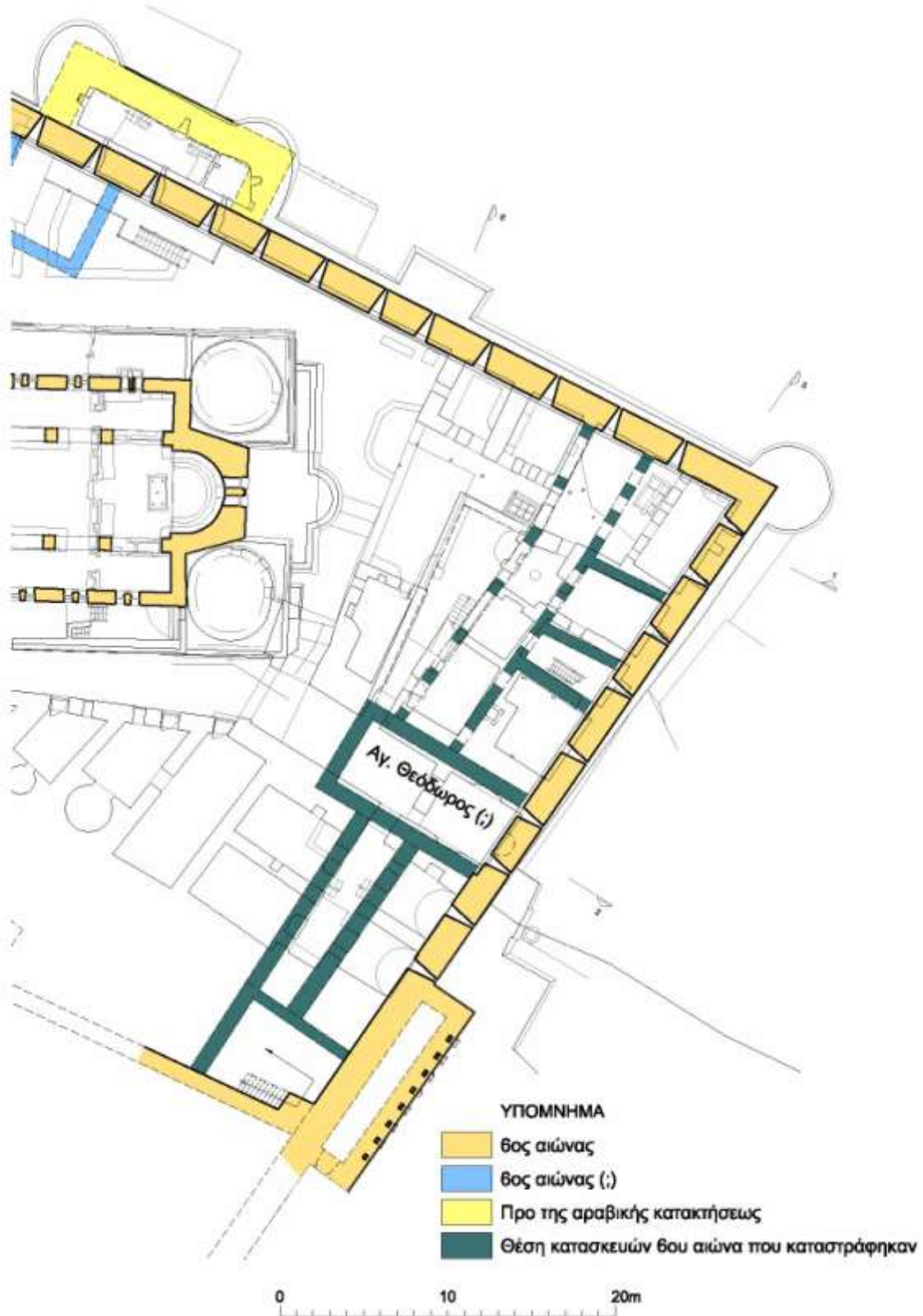
Σχ. 124. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΙΑΚΩΒΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

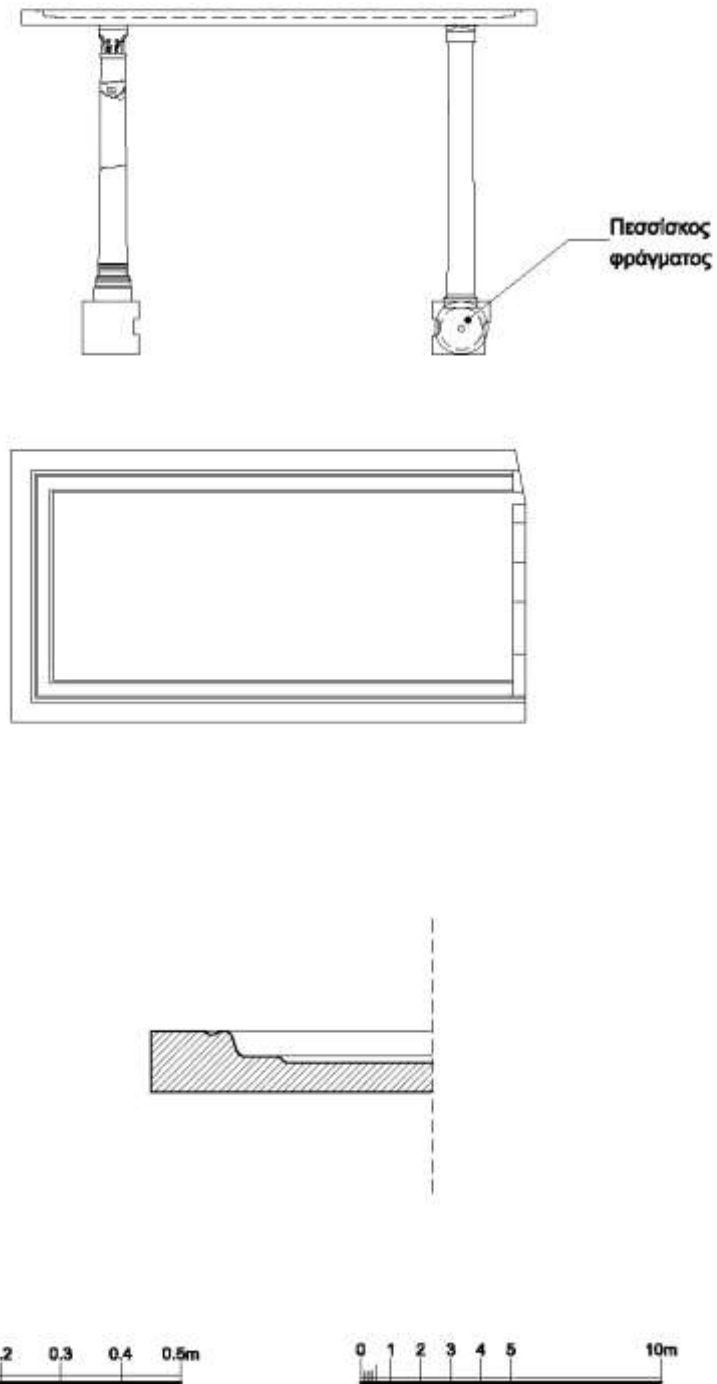
Σχ. 125. Μονή Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου Θεολόγου. Τέμπλο.

ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΕΣ ΦΑΣΕΙΣ - ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΤΕΡΥΓΑ

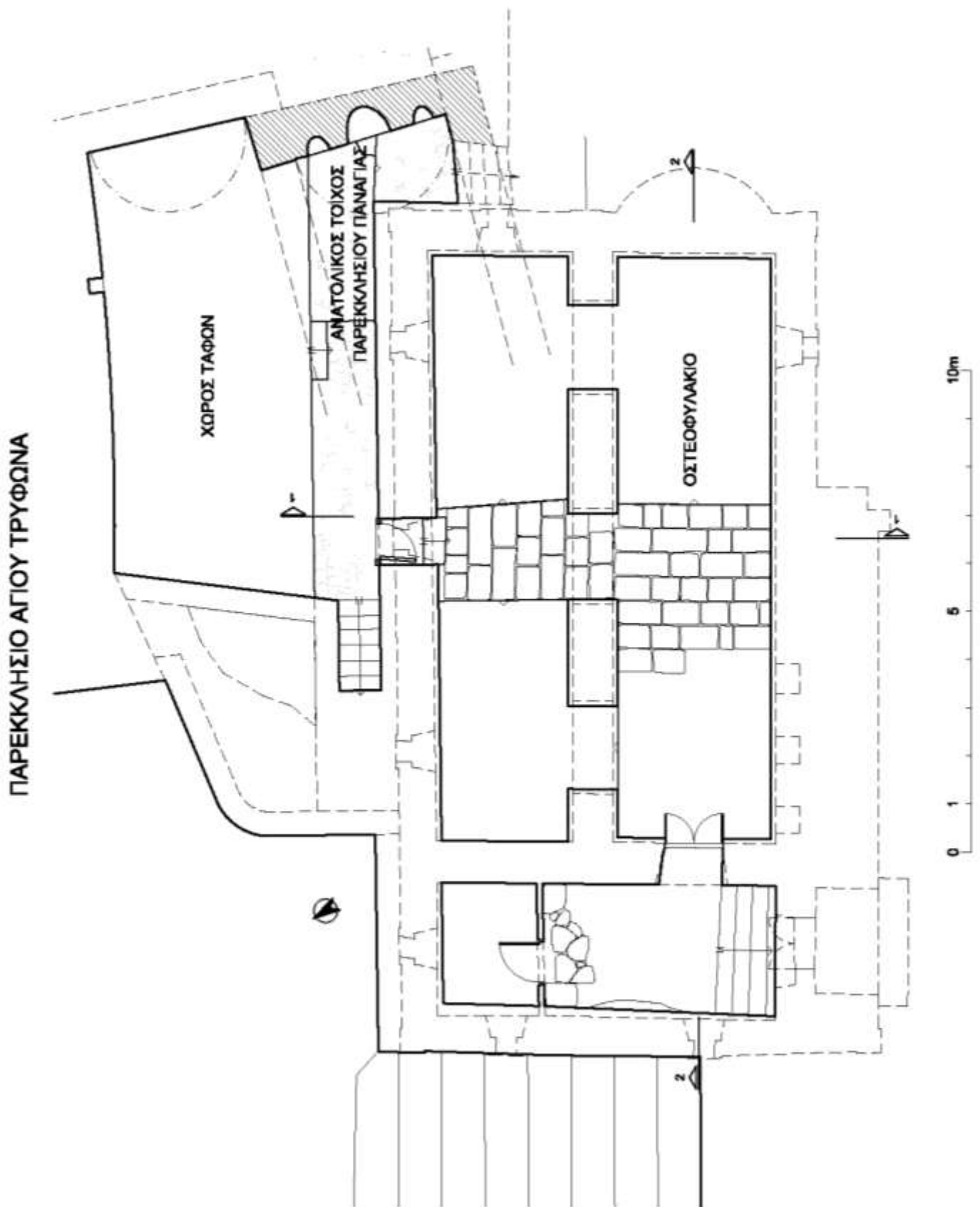

Σχ. 126. Μονή Σινά. Γραφική αποκατάσταση κάτοψης της ανατολικής πτέρυγας στα τέλη του 6^{ου} αιώνα, με υπόθεση ύπαρξης παρεκκλησίου στη θέση της μεταγενέστερης τράπεζας (12^{ου} αι.).

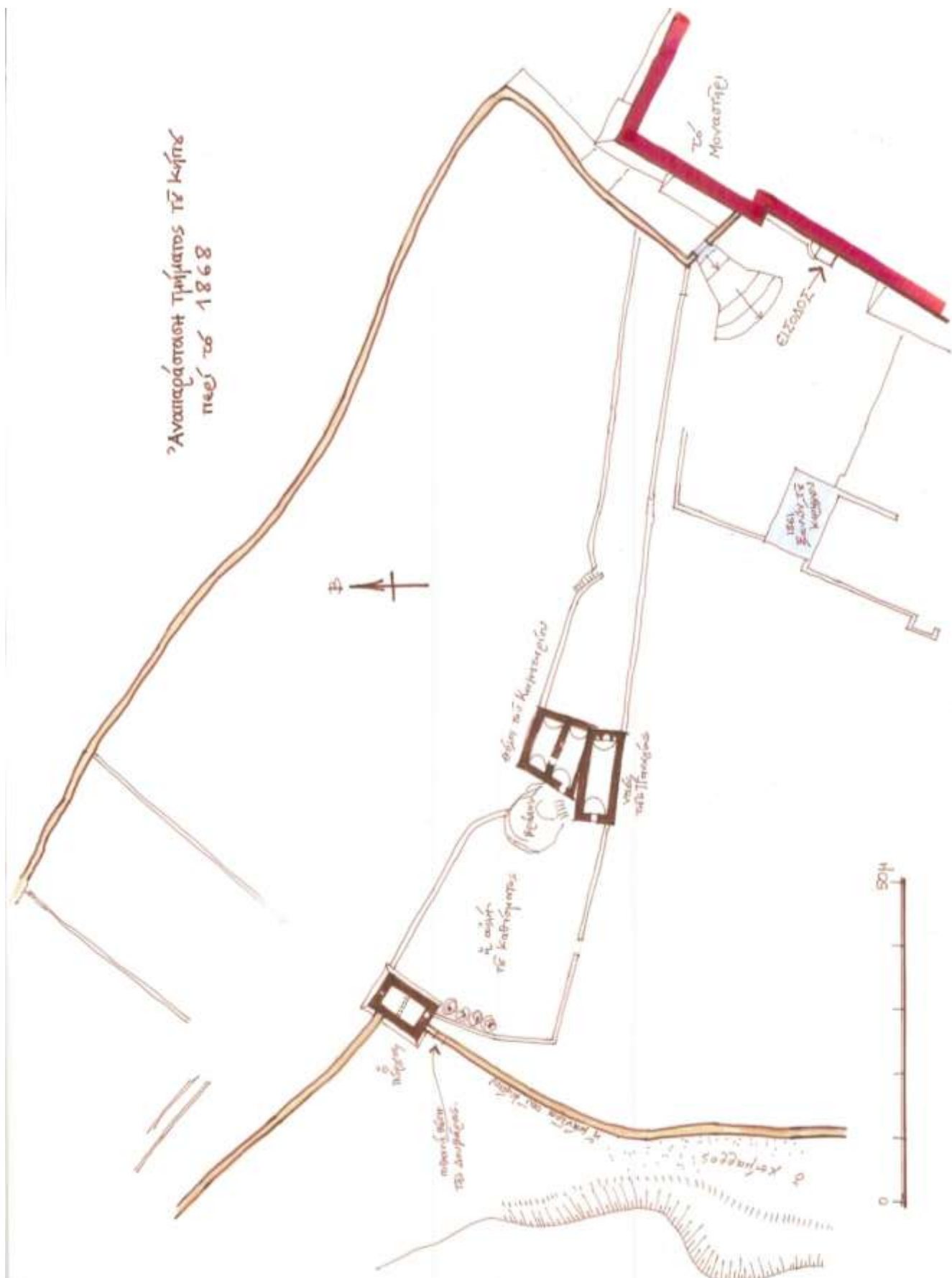
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ
ΑΠΟ ΑΓΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΓΝΩΣΤΗΣ ΘΕΣΗΣ
ΚΑΙ ΦΡΑΓΜΑ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΙΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ
ΣΕ Β ΧΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Σχ. 127. Μονή Σινά. Αρχιτεκτονικά μέλη (6^{ος} αι.) από αγία τράπεζα και από το φράγμα του πρεσβυτερίου του Καθολικού σε δεύτερη χρήση στην Τράπεζα της Μονής (ως το 1977).

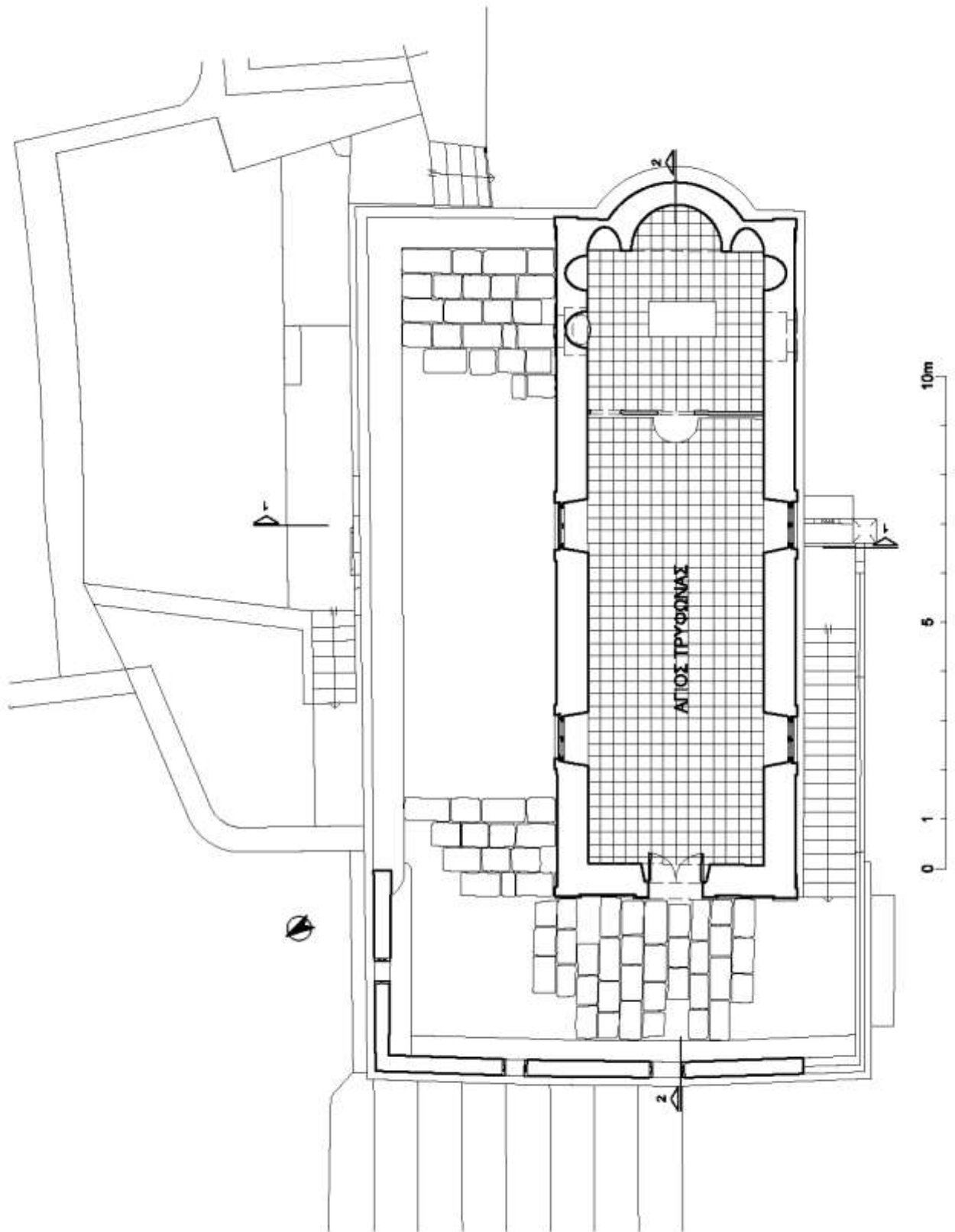

Σχ. 128. Κήπος Μονής Σινά. Κάτοψη οστεοφυλακίου στο ισόγειο του κοιμητηριακού παρεκκλησίου του Αγίου Τρύφωνα. Στα ανατολικά σώζεται ο ανατολικός τοίχος του παρεκκλησίου της Παναγίας.

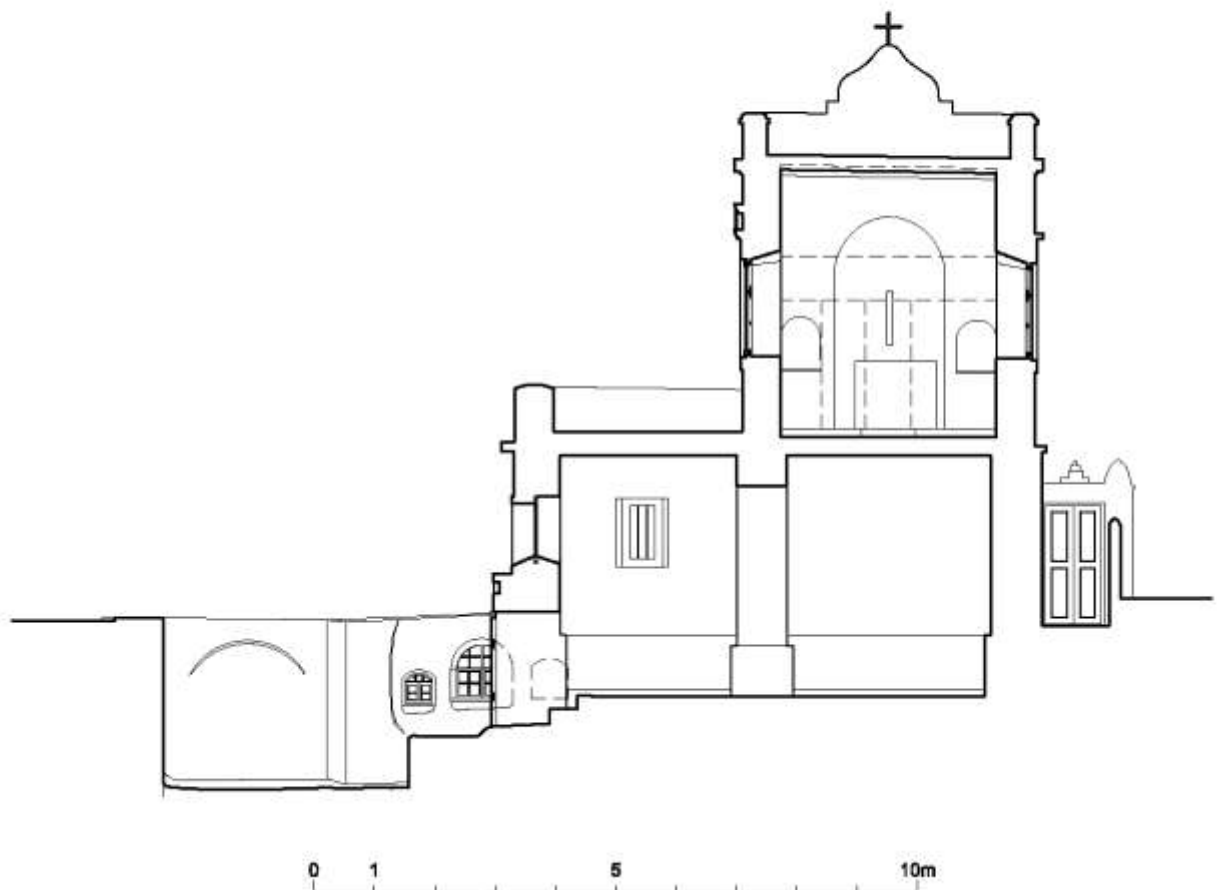
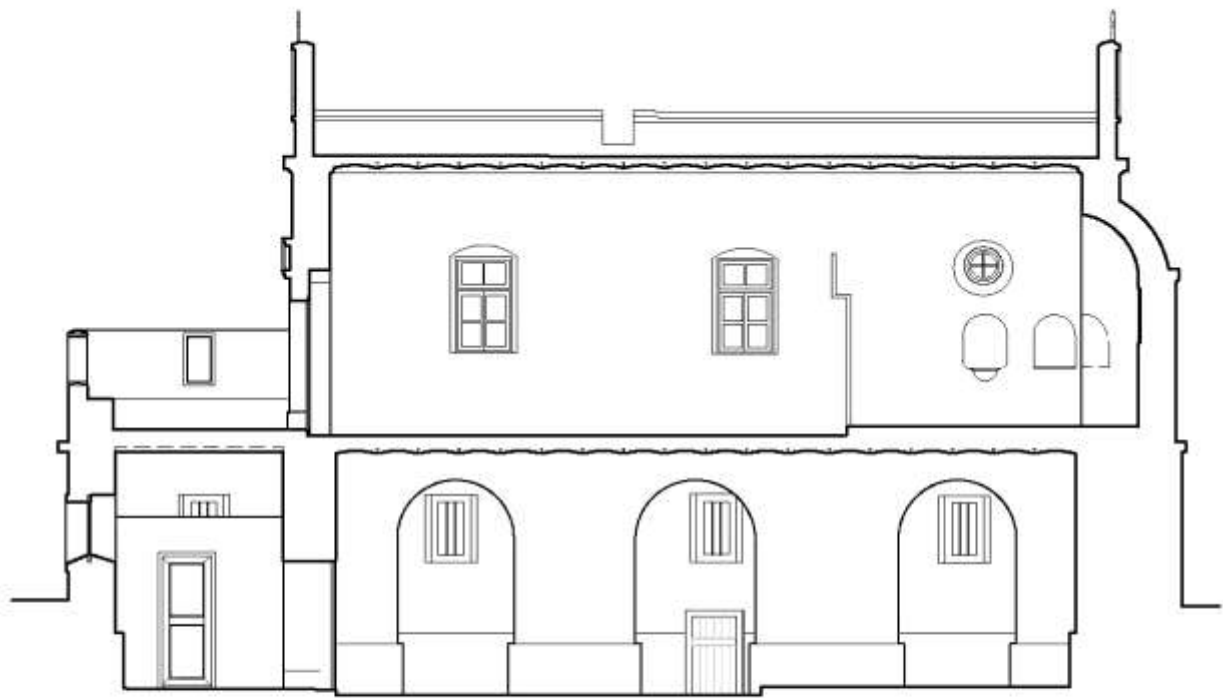
Σχ. 129. Κήπος Μονῆς Σινά. Γραφική αποκατάσταση της κάτοψης του κοιμητηριακού συγκροτήματος με το παρεκκλήσιο της Παναγίας στα 1868.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΑ

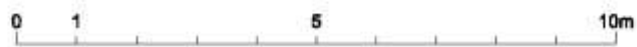
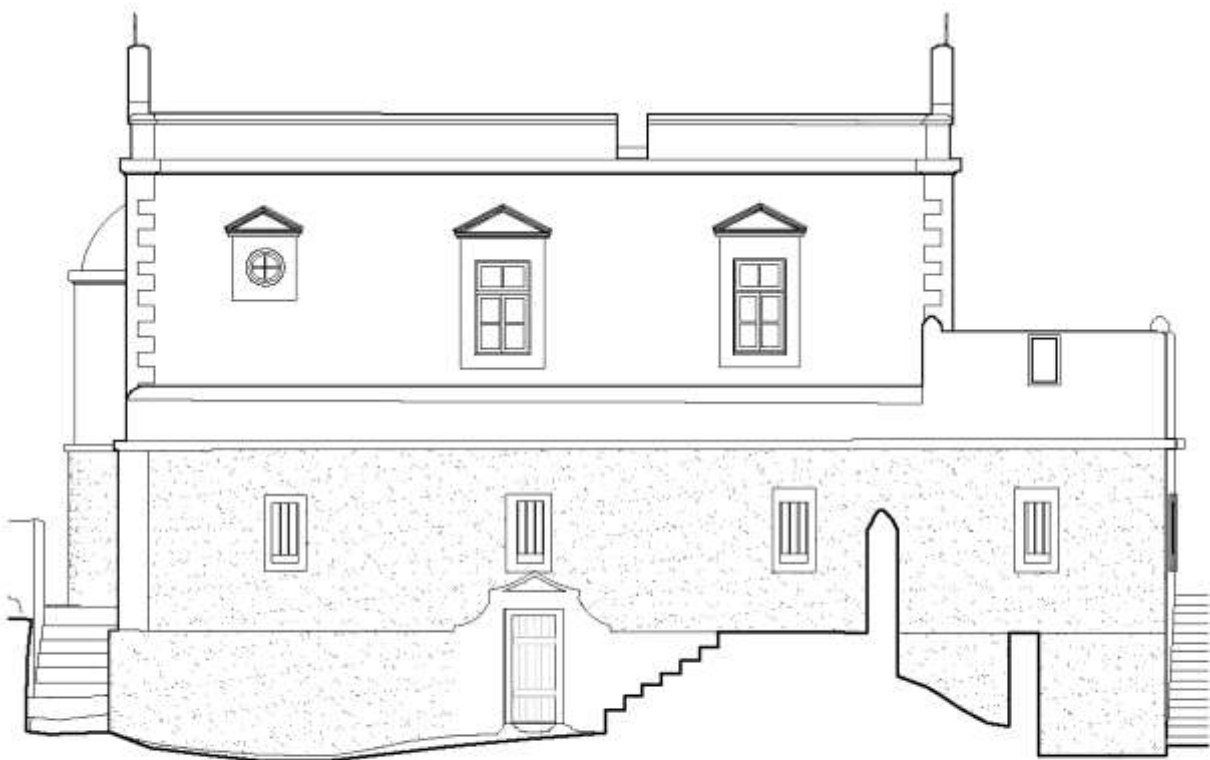
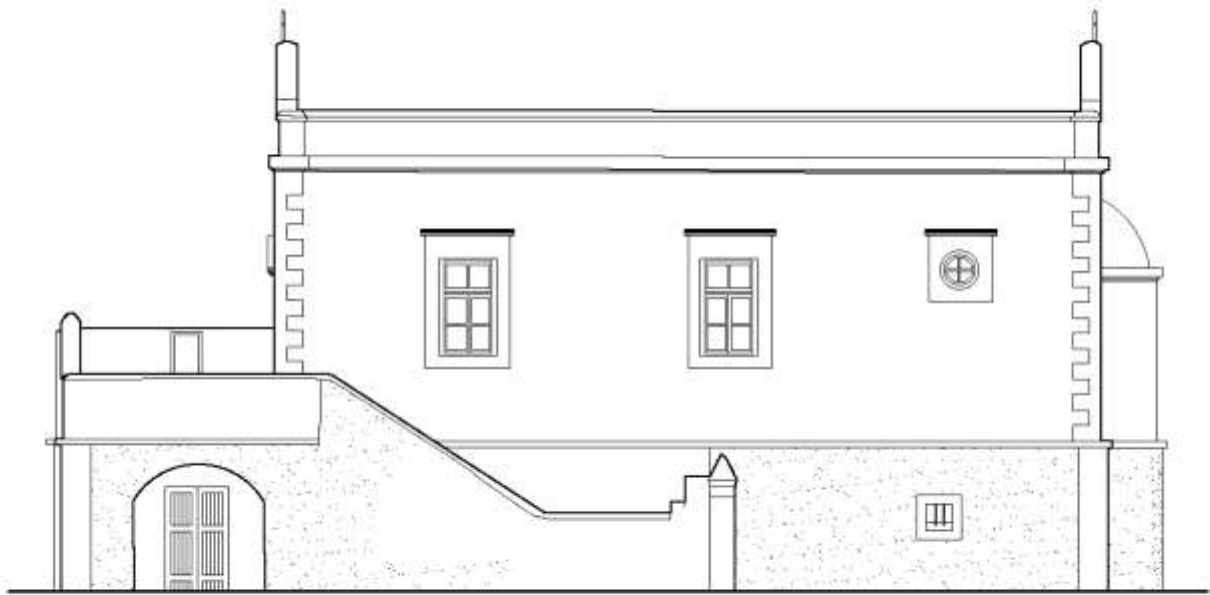
Σχ. 130. Κήπος Μονής Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα, κάτοψη ορόφου.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΑ

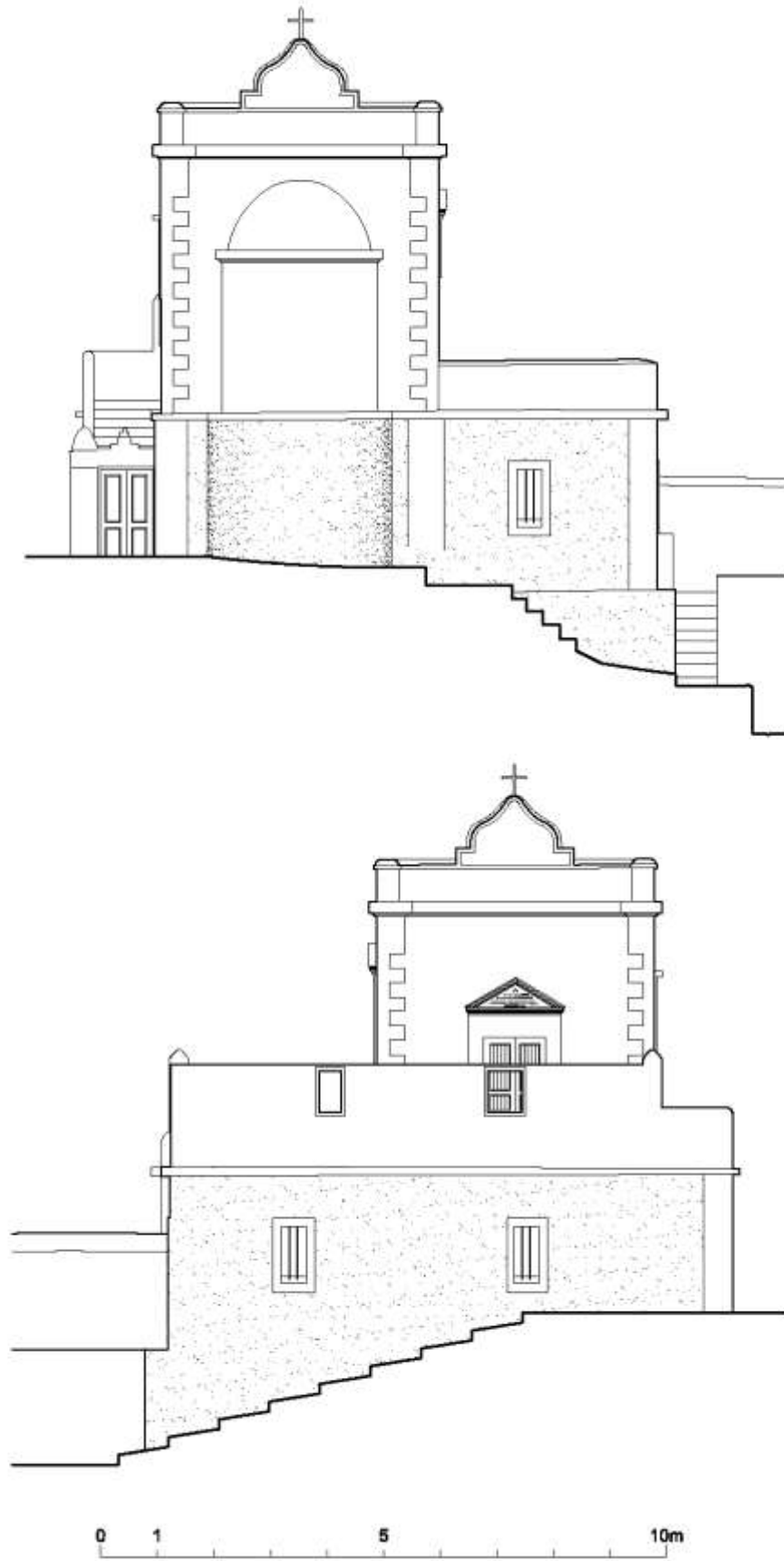
Σχ. 131-132. Κήπος Μονής Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα, τομή κατά μήκος και κατά πλάτος.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΑ

Σχ. 133-134. Κήπος Μονής Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα, νότια και βόρεια όψη.

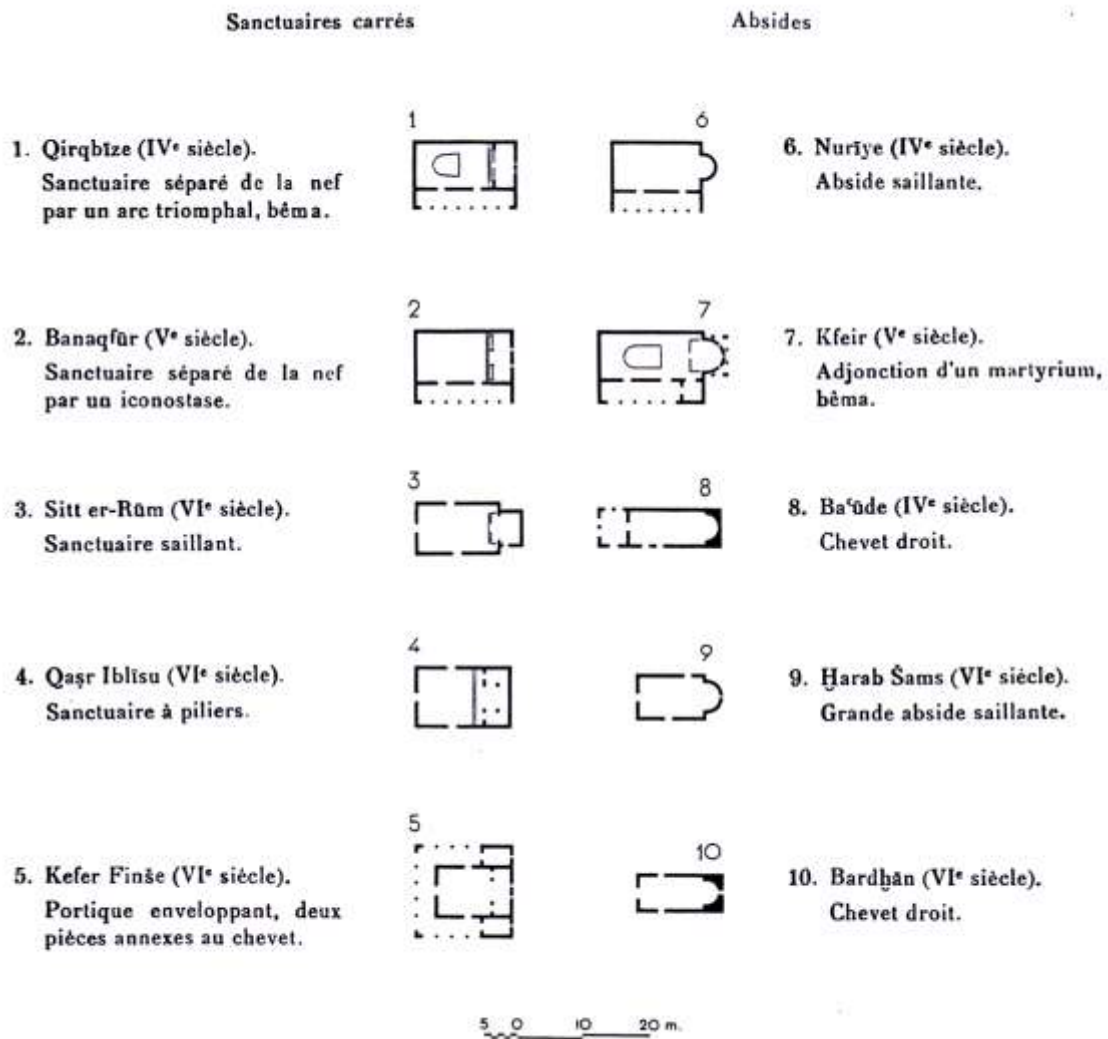
ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΑ

Σχ. 135-136. Κήπος Μονής Σινά. Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα, ανατολική και δυτική όψη.

ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΜΕ ΕΥΡΕΙΑ ΗΜΙΚΥΚΛΙΚΗ ΚΟΤΩΗ		ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΜΕ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΕΣ ΚΟΤΩΕΣ	
4ος - 6ος αιώνας		16ος - 19ος αιώνας	
<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΘΟΛΟΣΚΕΠΗ ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΒΕΣΗ</p> <p>ΚΟΜΗΤΗ ΕΒΕΡΤΟΥ, ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ 4ος, 6ος αι.</p> <p>ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΣΤΟ ΜΕΣΟ ΤΕΛΟΣ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ 6ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 6ος, 18ος αι.</p> <p>ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΟΥΛΑΝΟΥ ΟΠΩΣ ΤΟΥ ΜΕΤΕΩΣ, 6ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΟΠΩΣ ΑΓ. ΕΠΙΣΤΗΜΗ 11ος και 17ος αι.</p> <p>ΠΡΟΙΚΤΕΣ ΗΛΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΙΣΣΑΣ, ΧΩΡΙΣ 11ος και 17ος αι.</p> <p>ΠΡΑΝΤΑ ΤΟΥ ΣΑΥΑ ΜΠΟΣΤΑΝ 11ος και 17ος αι. και άλλες παλιές</p> <p>ΑΓ. ΣΙΝΗ, ΧΩΡΙΣ, 11ος και 18ος αι.</p>	<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΘΟΛΟΣΚΕΠΗ ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΒΕΣΗ ΜΕ ΣΤΕΝΟΤΕΡΟ ΕΡΩ</p> <p>ΑΓ. ΤΕΣΣΕΡΗΜΕΝΤΑ ΚΟΛΛΑ ΑΓΓΛΙΑΣ (α Αθήνα) 11ος και 17ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΒΑΤΟΣ, ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 6ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΠΑΥΛΟΣ, ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 6ος αι.</p>	<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΘΟΛΟΣΚΕΠΗ Η ΕΠΙΠΛΑΣΤΕΓΑ</p> <p>ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΟΒΡΑΧΙΟΣ, ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 13ος αι. (ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ)</p> <p>ΠΡΟΙΚΤΕΣ ΜΟΥΣΙΣ & ΑΡΧΟΝ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 13ος αι. (ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ)</p> <p>ΠΑΝΑΓ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ΧΩΡΙΣ 11ος και 13ος αι.</p>	<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΕΚ ΤΩΝ ΥΠΕΤΕΡΩΝ ΕΝΤΑΓΜΕΝΑ</p> <p>ΑΓ. ΜΑΡΙΑ, ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 12ος, 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ & ΕΛΕΝΗ ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΣ, ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΚΟΣΜΑΣ & ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΕΥΜΕΝΟΣ Ο ΕΥΛΑΧΙΟΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΛΛΑ ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΜΑΡΙΑ, ΚΑΘΟΛΙΚΟ, 13ος και 18ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΑΝΑΓΓΕΛΟΙ, ΚΟΛΛΑ ΒΟΛΑ 11ος και 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΑΓΙΟΣΤΑΝ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ 13ος και 18ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΟΙΚΟΥΜΕΝΟΣ ΚΟΛΛΑ ΑΓΓΛΙΑΣ (α Αθήνα), 11ος αι.</p>
<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΘΟΛΟΣΚΕΠΗ ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΒΕΣΗ</p> <p>ΑΓ. ΔΕΚΑ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ 18ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΠΕΤΡΟΣ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 18ος αι. (α Αθήνα)</p> <p>ΑΓ. ΔΑΝΙΗΛ Ο ΟΒΡΑΧΙΟΣ, ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 1940</p>	<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΘΟΛΟΣΚΕΠΗ</p> <p>ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΟΒΟΡΟΣ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 1518</p> <p>ΑΓ. ΑΝΤΩΝΙΟΣ, ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ 1611 και 18ου αι.</p> <p>ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΟΒΟΡΟΣ ΧΩΡΙΣ 11ος και 18ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΑΝΝΑ, ΧΩΡΙΣ, 11ος και 18ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΑΝΑΓΓΕΛΟΙ, ΚΟΛΛΑ ΒΟΛΑ 11ος και 13ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΑΓΙΟΣΤΑΝ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ 13ος και 18ος αι.</p> <p>ΑΓ. ΟΙΚΟΥΜΕΝΟΣ ΚΟΛΛΑ ΑΓΓΛΙΑΣ (α Αθήνα), 11ος αι.</p>	<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΕΠΙΠΛΑΣΤΕΓΑ</p> <p>ΑΓ. ΠΕΤΡΟΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ, ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ 12ος αι. (α Αθήνα) 1747</p> <p>ΑΓ. ΠΕΤΡΟΣ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 1811 (ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ)</p>	<p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΘΟΛΟΣΚΕΠΗ Η ΕΠΙΠΛΑΣΤΕΓΑ</p> <p>20ος αιώνας</p> <p>ΜΟΝΟΧΩΡΑ ΘΟΛΟΣΚΕΠΗ Η ΕΠΙΠΛΑΣΤΕΓΑ</p> <p>ΑΓ. ΔΕΚΑ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ, 20ος αι.</p>

Σχ. 137. Παρεκκλήσια Σινά. Χρονολογική και τυπολογική κατάταξη.

Σχ. 138. Τυπολογία μονόχωρων ναών κατά Tchalenco, *Villages Antiques de la Syrie du Nord*, V. II, Pl. XIII. Στο Σινά εντοπίζονται οι τύποι 8-10.

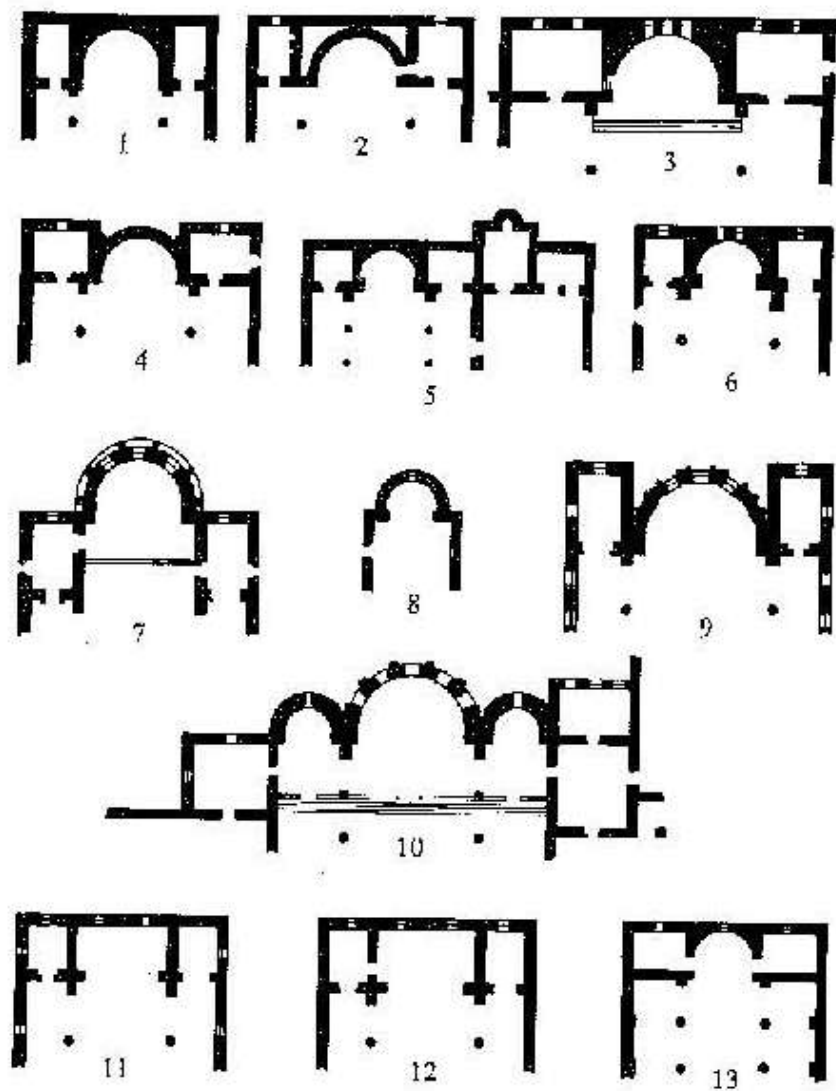
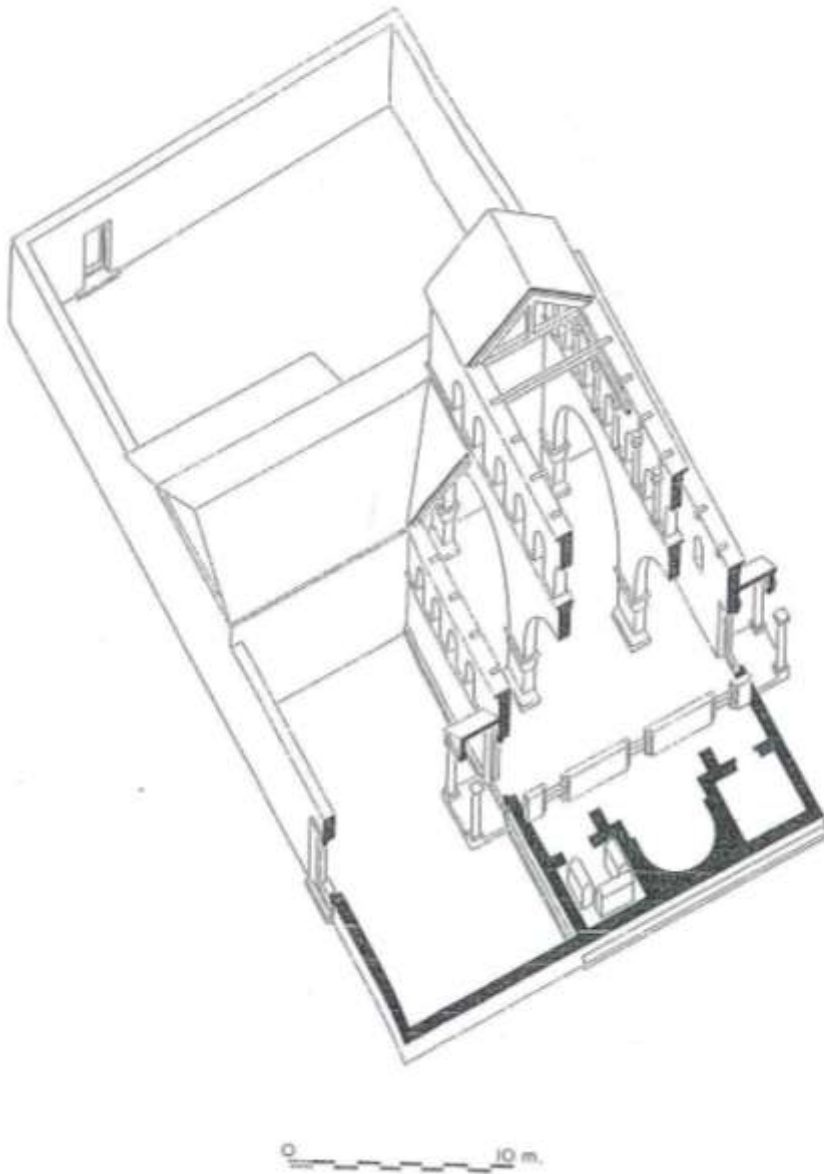

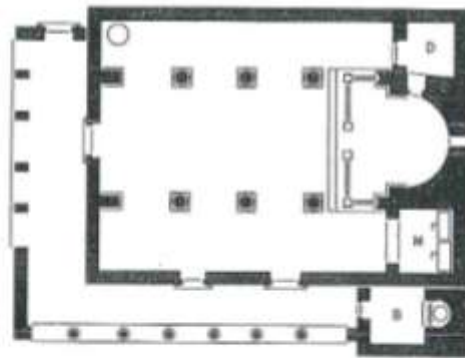
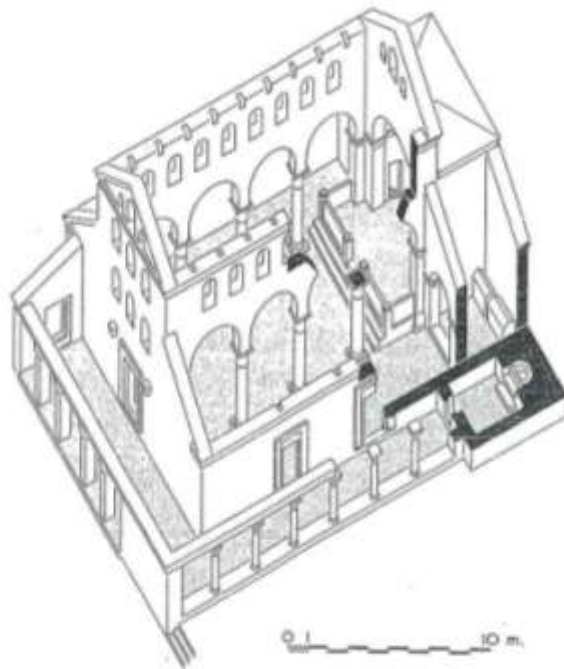
Figure 51. North Syrian sanctuary plans. 1. Milayha. 2. Ruwayha. 3. Brad. 4. Fafartin. 5. Qasr Iblisu. 6. Kharab Shams (5th century). 7. Qalb Lozeh. 8. Kharab Shams (6th century). 9. Tourmanin. 10. Qal'at Sim'an. 11. Kharbat Tayzin. 12. Dana (south)

Σχ. 139. Τυπικές κατόψεις τριμερών ιερών βασιλικών βόρειας Συρίας κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο συνήθως χωρίς αψίδα στον ανατολικό τοίχο των παστοφορίων (7,9, 11, 12, 13).

Πίνακας 51. 1. Milayha. 2. Ruwayha. 3. Brad. 4. Fafartin, 5. Qasr Iblisu 6. Kharab Shams (5th century) 7. Qasr Iblisu, 8. Hharab Shams (6th century). 9. Tourmanin. 10. Qal'at Sim'an 11. Kharbat Tayzin. 12. Dana (south). (Mathews, *Early Churches*, Fig. 5, 1 σ. 106).

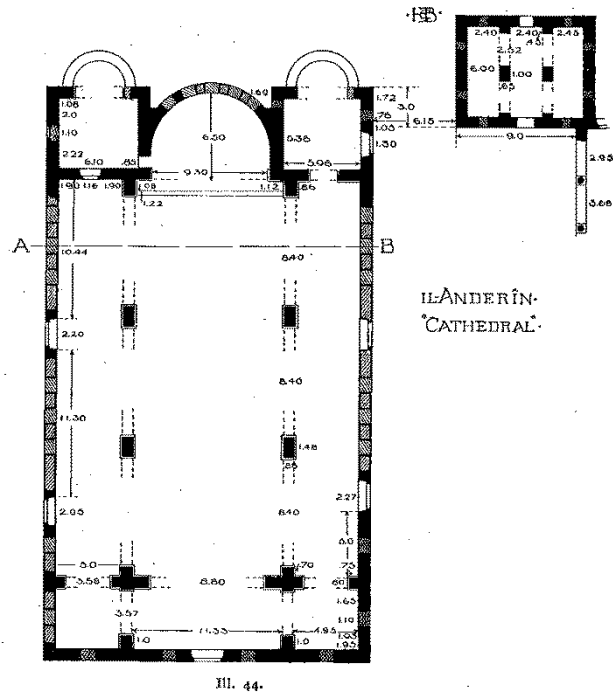
Σχ. 140. Βασιλική Βεηγο, Βόρεια Συρία, με παστοφόρια (χωρίς αψίδα) και χώρο ταφών στο νότιο παστοφόριο (Tchalenco, *Villages Antiques de la Syrie*, Pl. CXIV)

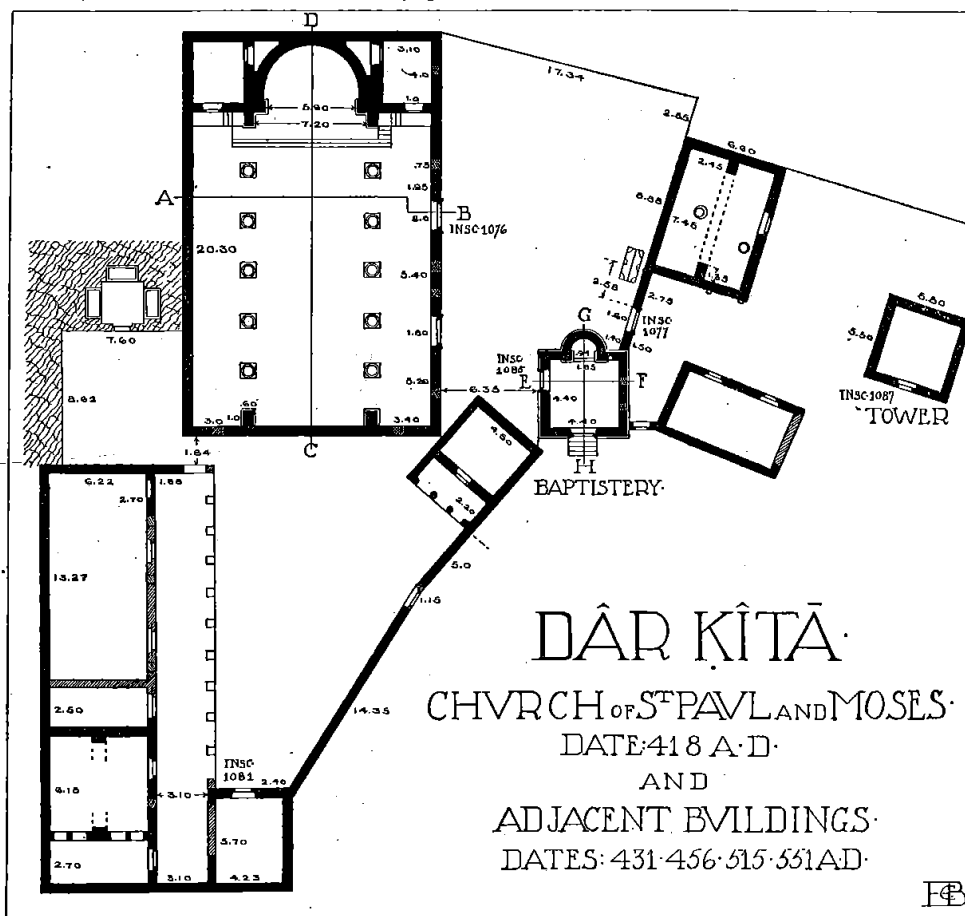
D - Δίκορον, M - Μοναστήριον, B - Βαπτιστήριον, + - Ρελιγισίον.

Église de Tagle (Ve siècle ; baptistère ajouté au VIe siècle).

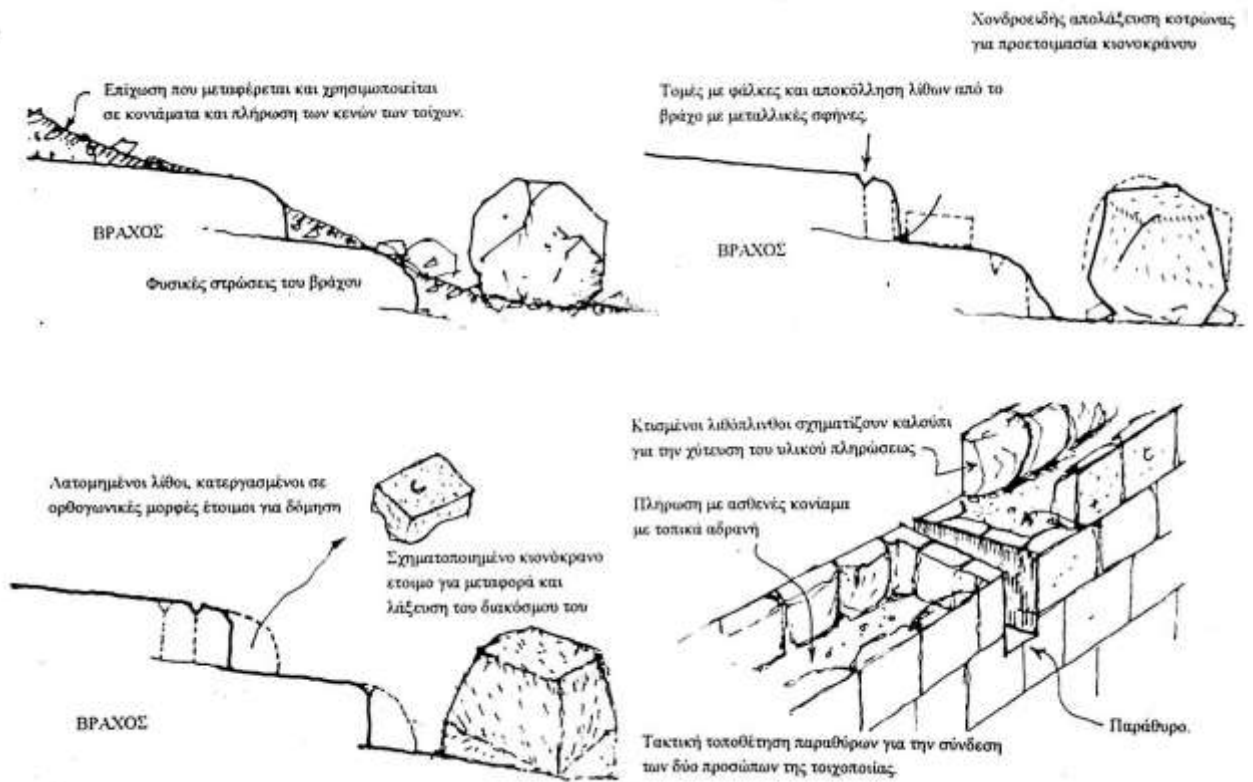
Σχ. 141. Βασιλική Tagle, Βόρεια Συρία, με παστοφόρια γενικώς χωρίς αψίδα και χώρο ταφών στο νότιο παστοφόριο (Tchalenco, *Villages Antiques de la Syrie*, Pl. LXVI,).

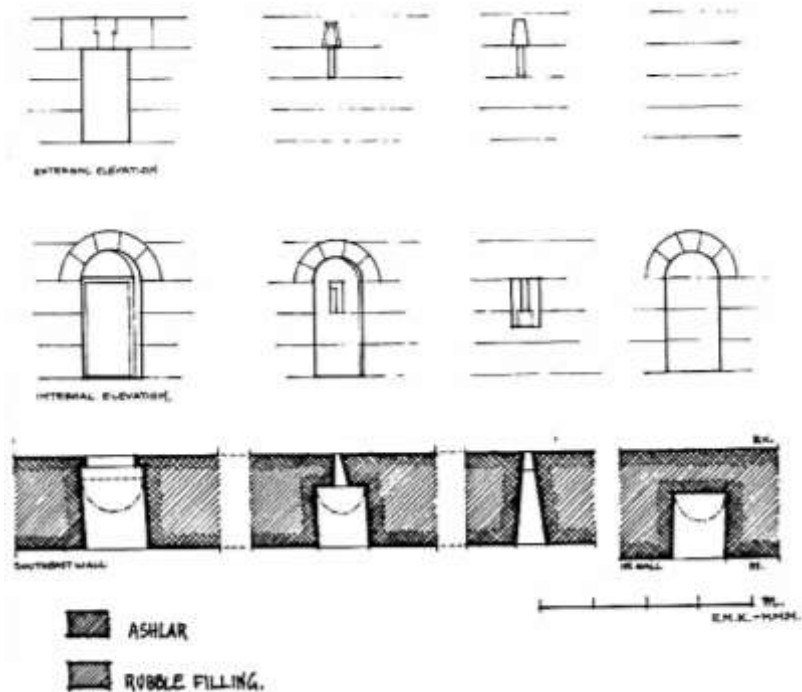
Σχ. 142. Η βασιλική στο IL Anderîn., βόρεια Συρία, με μεταγενέστερη φάση ένταξης ημικυκλικών αψίδων (;) στα παστοφόρια (Butler Syria, 1908, Pl. III.4).

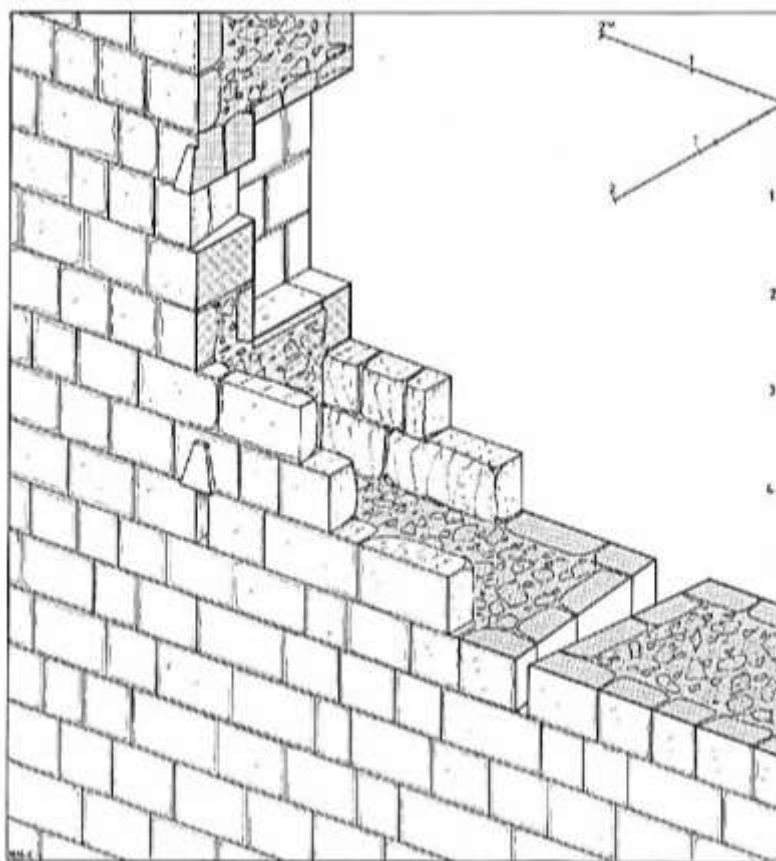
Σχ. 143. Η βασιλική των Αγίων Παύλου και Μωυσή, 5^{ος} αι., Dar-Kita, βόρεια Συρία, (Butler, Syria, 1909, σ. 179).

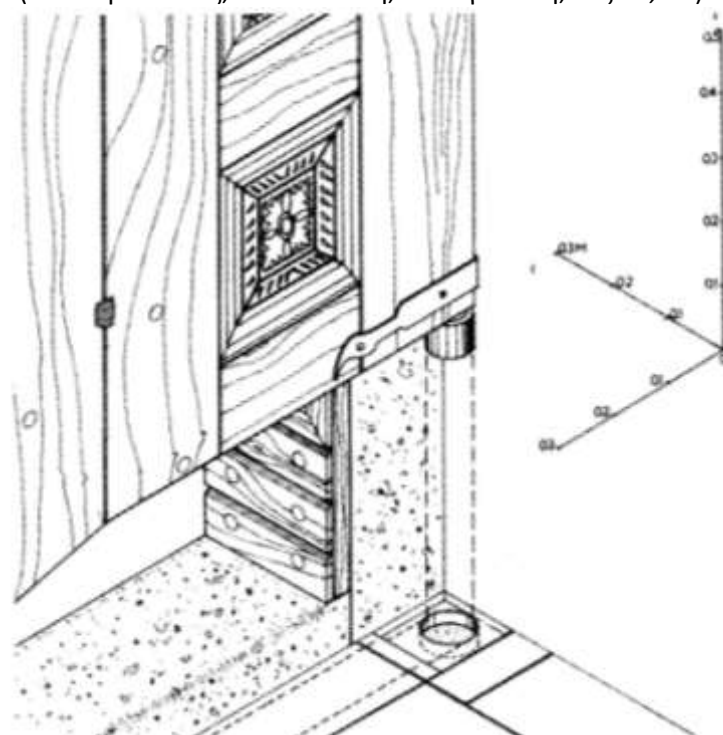
Σχ. 144. Μονή Σινά. Βόρεια κλιτύς, Η διαδικασία λατόμευσης γρανίτη (Κουφοπούλος, Myriantheos, *The Monastery*, 98).

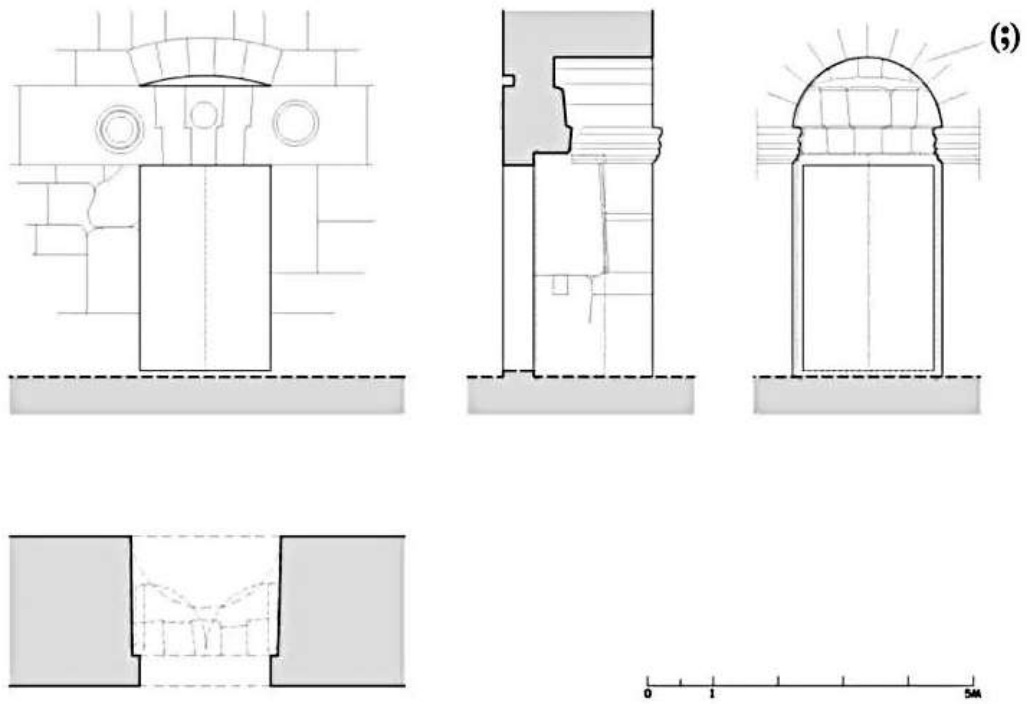
Σχ. 145. Μονή Σινά. Τυπικά παράθυρα και κόγχες λουσινιάνειων τειχών. (Κουφοπούλος, Myriantheos, *The Monastery*, 95).

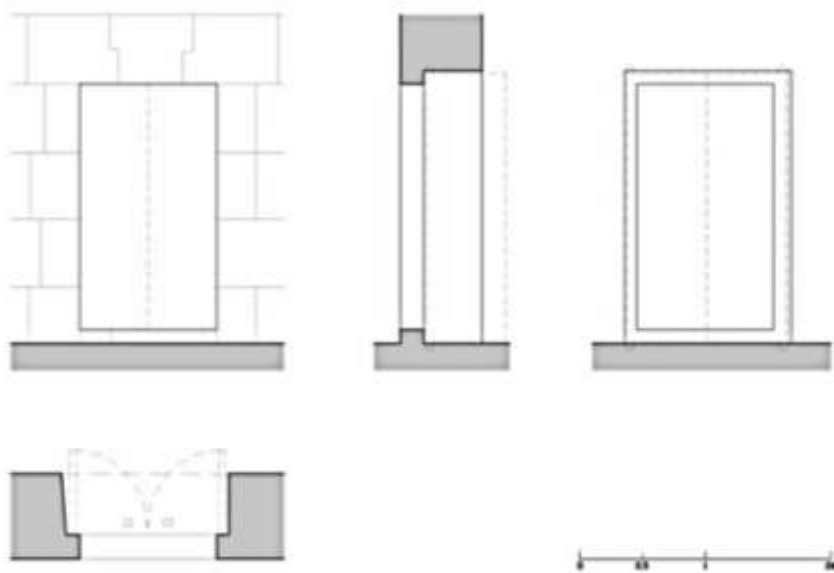
Σχ. 146. Μονή Σινά. Κατασκευαστικό σύστημα ιουστινιάνειων τειχών,
(Μ. Μυριανθέως, σε Καλοπίση, Παναγιωτίδη, Λεξικό, 22).

Σχ. 147. Μονή Σινά, Καθολικό, στροφέας στήριξης ιουστινιάνειας βασιλείου θύρας,
(Μ. Μυριανθέως, σε Καλοπίση, Παναγιωτίδη, Λεξικό, 46).

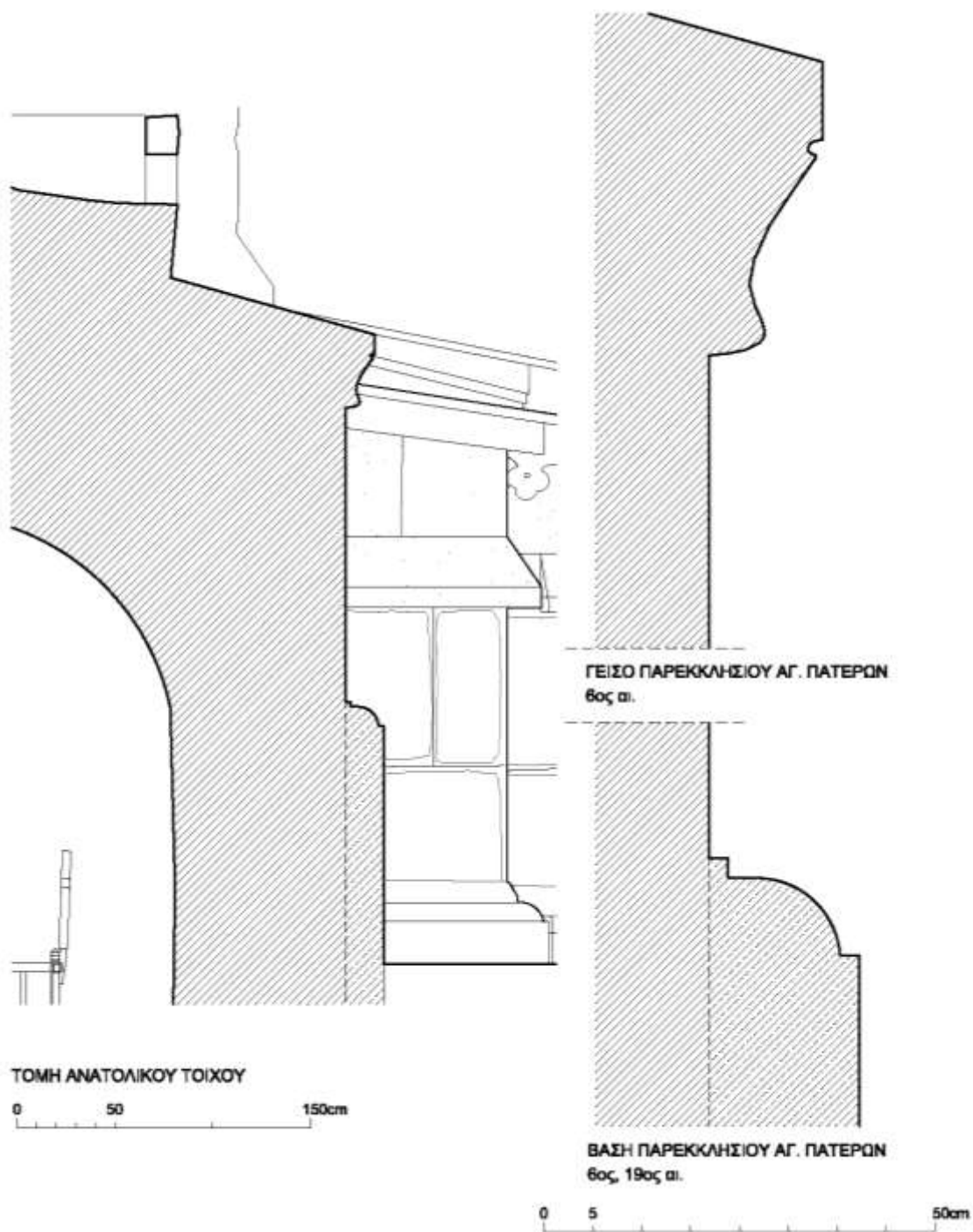

Σχ. 148. Κύρια είσοδος στο δυτικό τείχος της Μονής Σινά, (Κουφόπουλος, Μυριανθέως, σε Mamaloukos, *Doors and Windows*, 18, Εικ. 19).

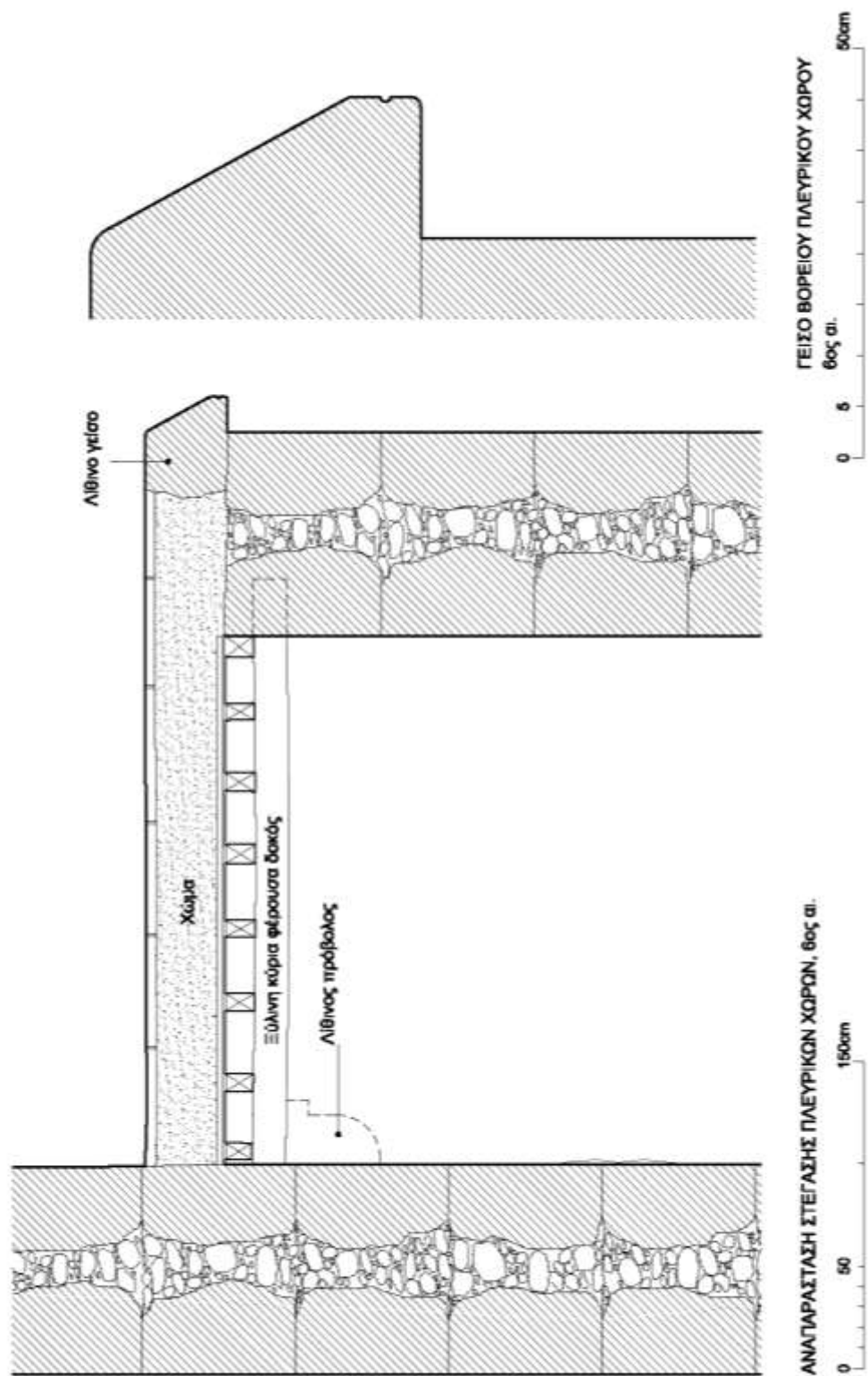
Σχ. 149. Νότια είσοδος νάρθηκα βασιλικής Αγίας Κορυφής, (Κουφόπουλος, Μυριανθέως, σε Mamaloukos, *Doors and Windows*, 17, Εικ.18).

ΚΑΘΟΛΙΚΟ, ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

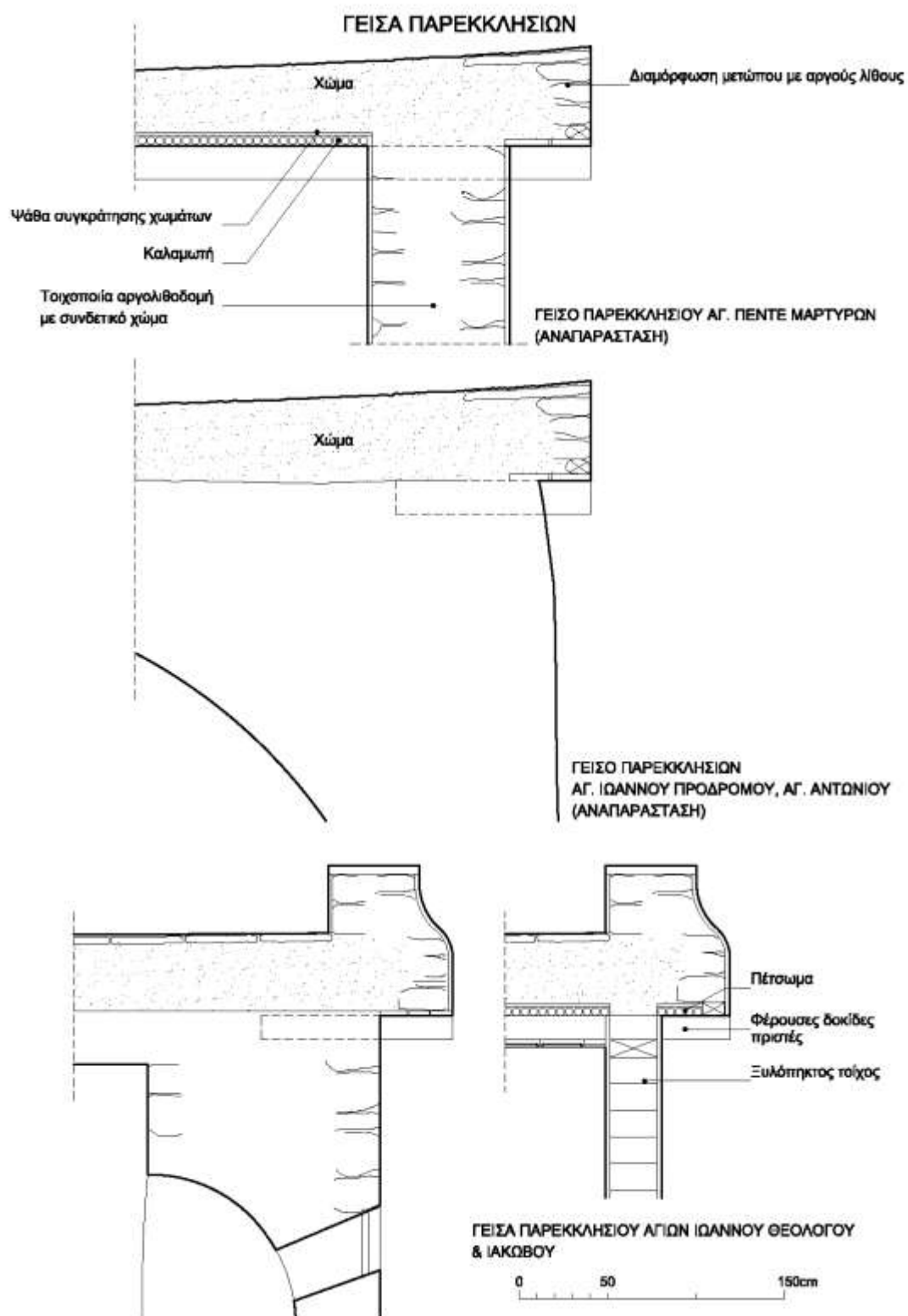

Σχ. 150. Μονή Σινά. Καθολικό. Τομή στον ανατολικό τοίχο του παρεκκλησίου των Αγίων Πατέρων.

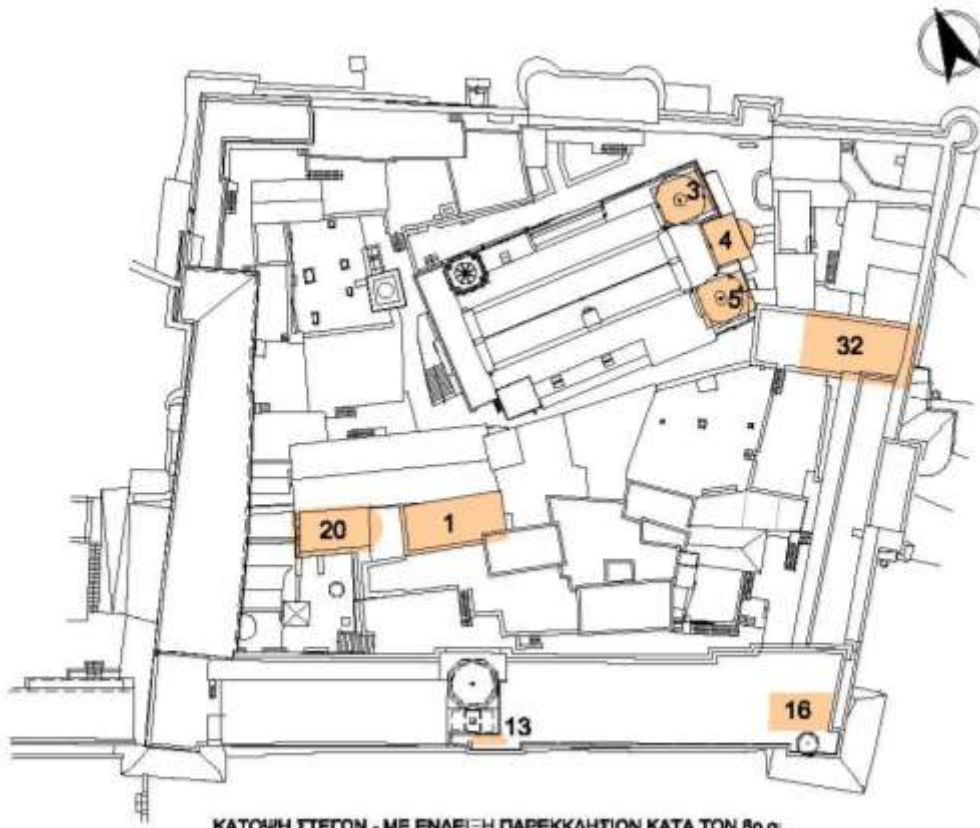
ΚΑΘΟΛΙΚΟ

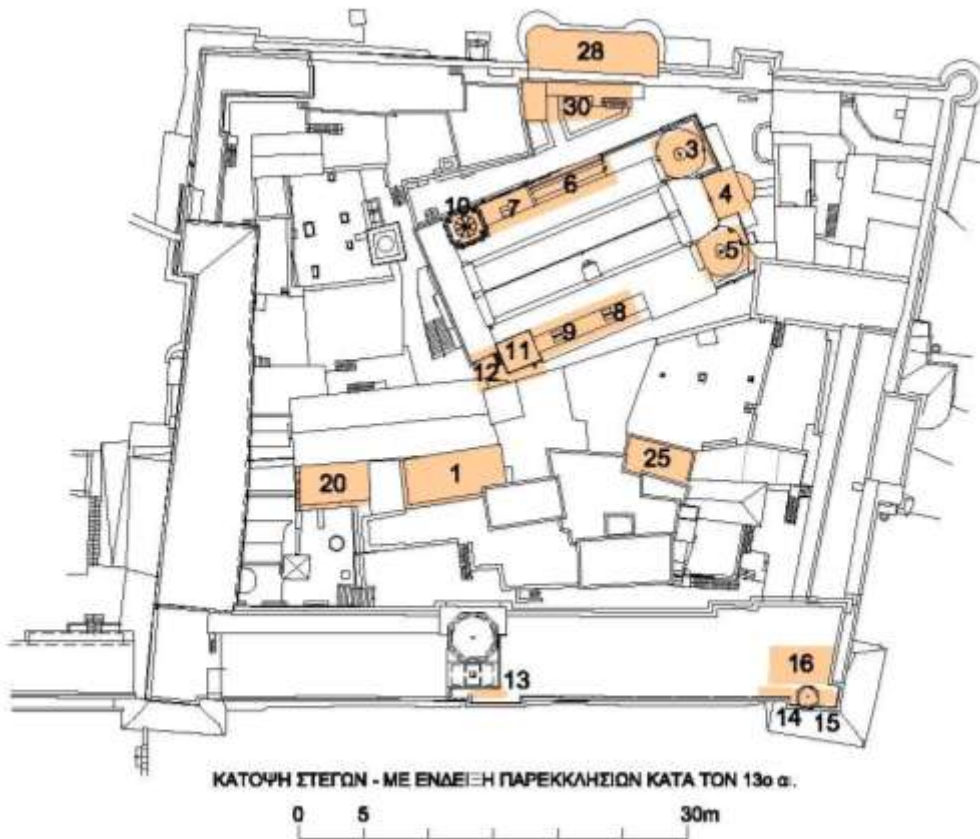
Σχ. 151. Μονή Σινά, Καθολικό. Τομή στον βόρειο πλευρικό χώρο του Καθολικού. Αναπαράσταση δώματος στον 6ο αιώνα.

Σχ. 152. Μονή Σινά. Γείσα μεταβυζαντινών παρεκκλησίων, αναπαράσταση.

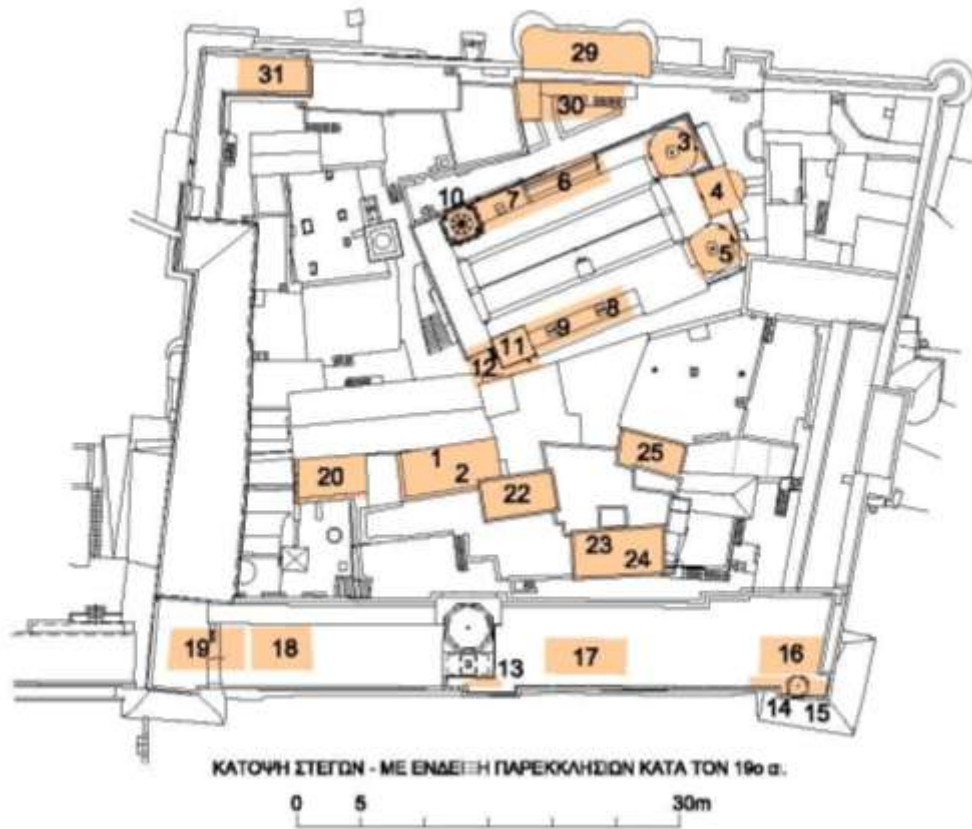
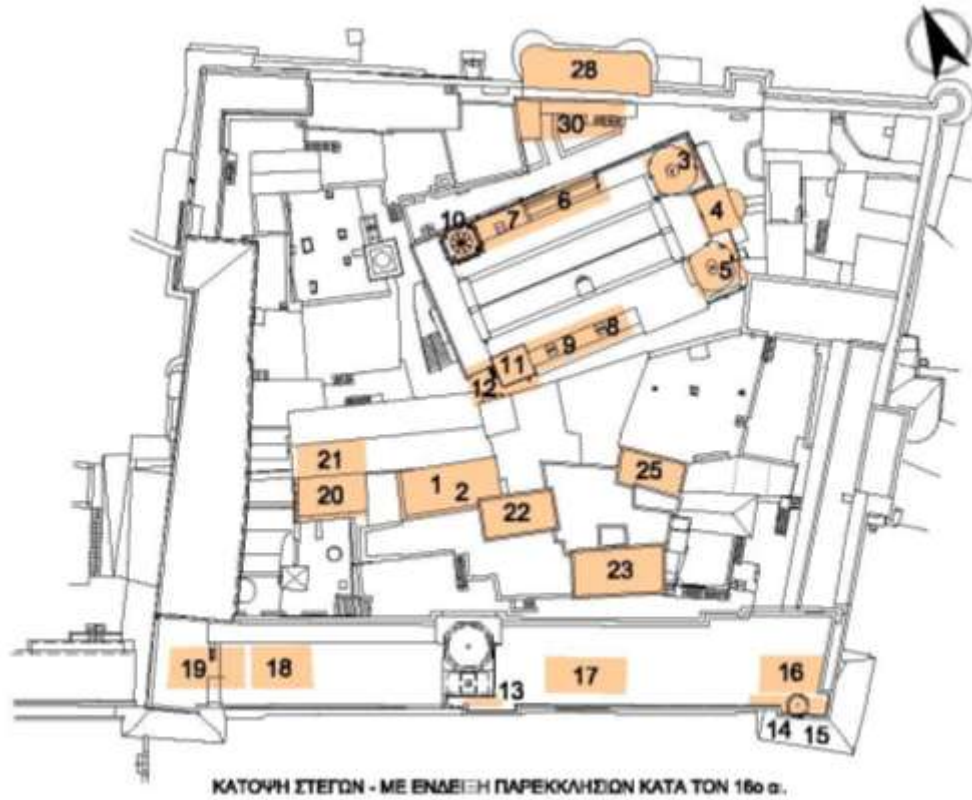

ΚΑΤΟΥΗ ΣΤΕΓΩΝ - ΜΕ ΕΝΔΕΙΞΗ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 6ο α.

ΚΑΤΟΥΗ ΣΤΕΓΩΝ - ΜΕ ΕΝΔΕΙΞΗ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 13ο α.

Σχ. 153-154. Μονή Σινά. Κάτοψη στεγών με ενδείξεις παρεκκλησιών κατά τον 6^ο και 13^ο αι.
 Βλ. Κατάλογο παρεκκλησιών σ. 272.

Σχ. 155-156. Μονή Σινά. Κάτοψη στεγών με ενδείξεις παρεκκλησίων κατά τον 16^ο και 19^ο αι.
 Βλ. Κατάλογο παρεκκλησίων σ. 272.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1. Μονή Σινά. Γενική άποψη από βόρεια.

Εικ. 2. Μονή Σινά. Γενική άποψη από βορειοανατολικά.

Εικ. 3. Μονή Σινά. Γενική άποψη από βορειοδυτικά.

Εικ. 4. Μονή Σινά. Η είσοδος στο δυτικό τείχος.

Εικ. 5. Μονή Σινά. Άποψη του Καθολικού και της Μονής από ανατολικά

Εικ. 6. Μονή Σινά. Άποψη του δυτικού τμήματος του κεντρικού πυρήνα από νότια.

Εικ. 7. Μονή Σινά. Άποψη του κεντρικού πυρήνα από δυτικά.

Εικ. 8-9. Κλίμακα ανόδου από τη Μονή προς την Αγία Κορυφή και η πρώτη πυλίδα.

Εικ. 10-11. Κλίμακα ανόδου από τη Μονή προς την Αγία Κορυφή. Απόψεις της δεύτερης πυλίδας (στο πλάτωμα του Προφήτη Ηλία) που φέρει την επιγραφή του «αββά ηγουμένου Ιωάννου».

Εικ. 12α-12β. Κλίμακα ανόδου από τη Μονή προς την Αγία Κορυφή. Επιγραφή στους θολίτες της δεύτερης πυλίδας. Λεπτομέρεια της επιγραφής του «ηγουμένου Ιωάννου» και εκμαγείο, Ševčenko, *Inscriptions*, 11A-11B

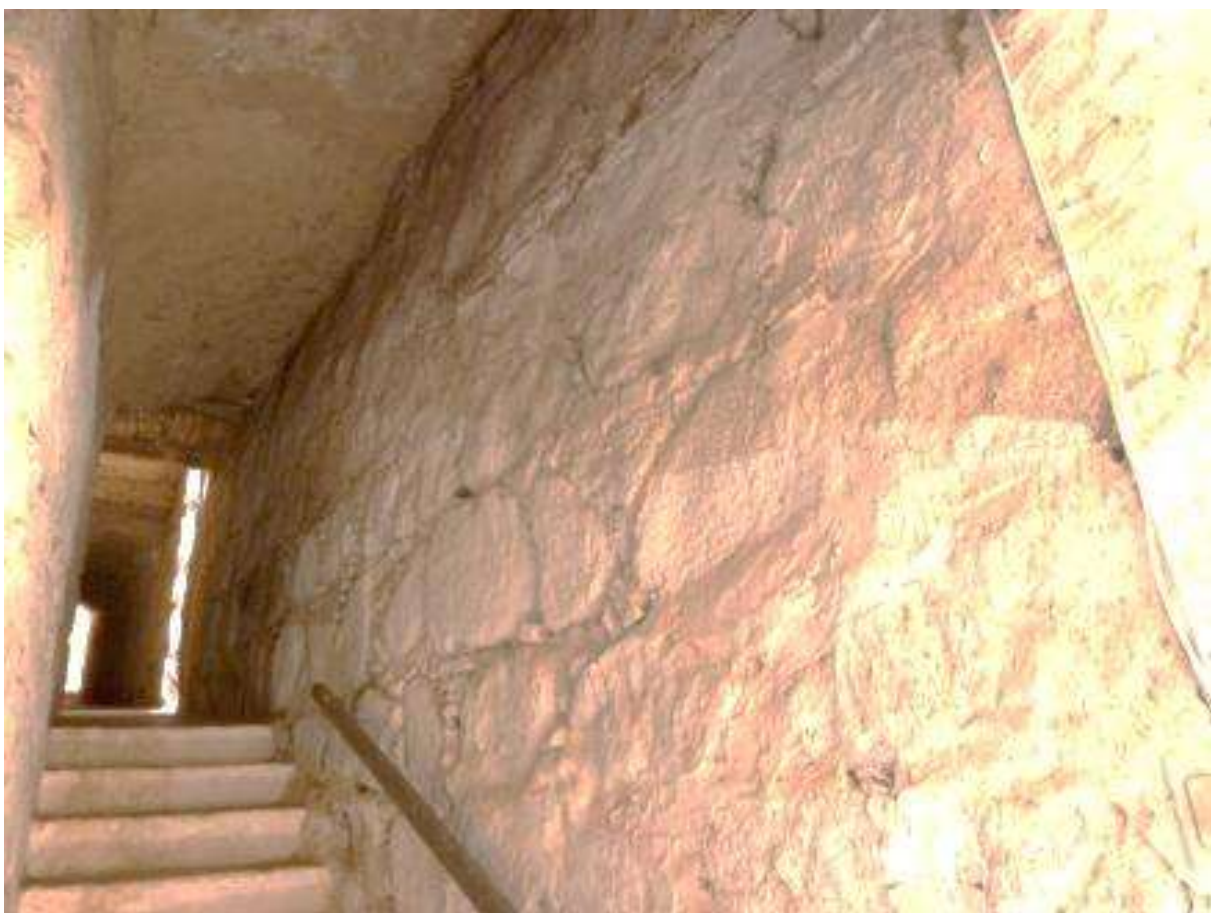
Εικ. 13. Ο διάκονος Ιωάννης όπως απεικονίζεται, στο ψηφιδωτό της Μεταμορφώσεως (565) στο Καθολικό της Μονής Σινά, Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, Pl. CXX.

Εικ. 14. Μονή Σινά, βόρεια όψη περιοχής προΐουστινάνειου Πύργου και «Αρχιεπισκοπικών».

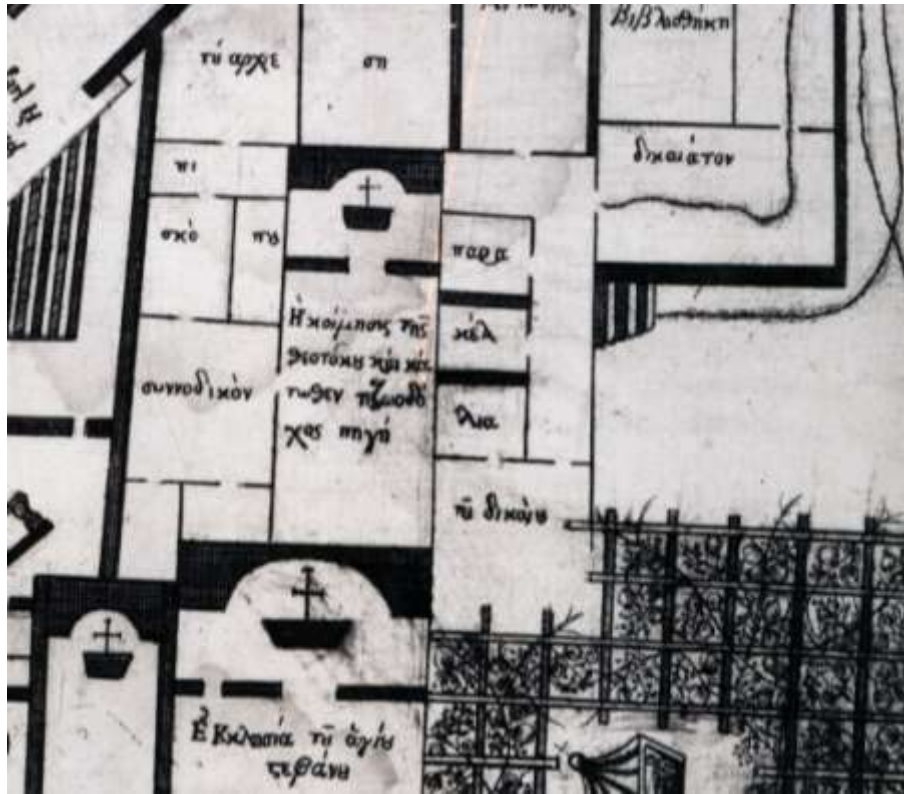
Εικ. 15-16. Μονή Σινά, βόρεια όψη περιοχής προΐουστινάνειου Πύργου και λεπτομέρεια της ΝΑ γωνίας του.

Εικ. 17. Μονή Σινά, ανατολική όψη προϊουστινιάνειου Πύργου.

Εικ. 18-19. Μονή Σινά, βόρεια όψη προϊουστινιάνειου Πύργου με την είσοδο στο παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής.

Εικ. 20. Το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως ὡπως απεικονίστηκε σε κάτοψη ἀπὸ τὸν ιεροδιάκονο Γεννάδιο τὸ 1813 (λεπτομέρεια, Παπαστράτου, *Εἰκόνες*, 356-357).

Εικ. 21-22. Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως. Ἀποψη πρὸς τὰ ἀνατολικά (1988) καὶ δυτικά.

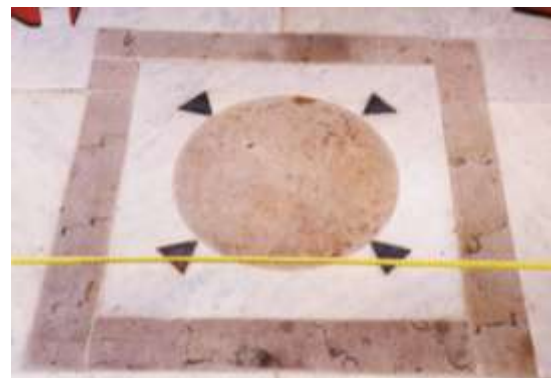
Εικ. 23-24. Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως. Επιγραφή τέμπλου και αψίδα ιερού.

Εικ. 25-27. Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως. Αγία τράπεζα. Νότιο τμήμα κόγχης ιερού. Χωνευτήριο ιερού.

Εικ. 28-29. Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως. Άποψη προς τα δυτικά (1988) και λεπτομέρεια του φεγγίτη στο δυτικό τοίχο.

Εικ. 30-31. Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως. Λεπτομέρεια μαρμαροθετημάτων.

Εικ. 32-33. Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως. Βόρειο άνοιγμα, γενική άποψη και λεπτομέρεια.

Εικ. 34-35. Παρεκκλήσιο Κοιμήσεως. Ερμάριο στο νότιο τοίχο και δεσποτικός θρόνος.

Εικ. 36-37. Συνοδικό. Γενική άποψη και λεπτομέρεια της νότιας θύρας προς το παρεκκλήσιο.

Εικ. 38-39. Άποψη του βόρειου τοίχου του παρεκκλησίου της Κοιμήσεως από το αίθριο του πύργου.

Εικ.40. Το αίθριο του Πύργου και η είσοδος στο παρεκκλήσιο της Ζωοδόχου Πηγής.

Εικ.41. Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής. Άποψη του εσωτερικού προς το ιερό.

Εικ.42. Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής. Άποψη του ξυλόγλυπτου διακόσμου πάνω από το υπέρθυρο.

Εικ.43. Λεπτομέρεια της νοτιοανατολικής γωνίας του αιθρίου του Πύργου με το παράθυρο και τη θύρα προς το παρεκκλήσιο

Εικ.44-45. Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής. Παράθυρο στο βόρειο τοίχο του ιερού και άποψη της πρόθεσης και του βόρειου τοίχου του ιερού.

Εικ. 46-47. Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής. Το κεντρικό αψίδωμα και ο νότιος τοίχος του ιερού.

Εικ. 48 . Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής. Λεπτομέρεια τέμπλου.

Εικ. 49-50. Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής. Λεπτομέρειες τέμπλου.

Εικ. 51-52. Παρεκκλήσιο Ζωοδόχου Πηγής. Άποψη του δυτικού τοίχου και άποψη της θύρας στο βόρειο τοίχο του παρεκκλησίου.

Εικ. 53. Μονή Σινά, Καθολικό. Άποψη από δυτικά.

Εικ. 54. Μονή Σινά, Καθολικό. Άποψη από ανατολικά. Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, Pl. XXXVI A.

Εικ. 55. Μονή Σινά, Καθολικό. Άποψη τρούλου παρεκκλησίου Αγίων Πατέρων

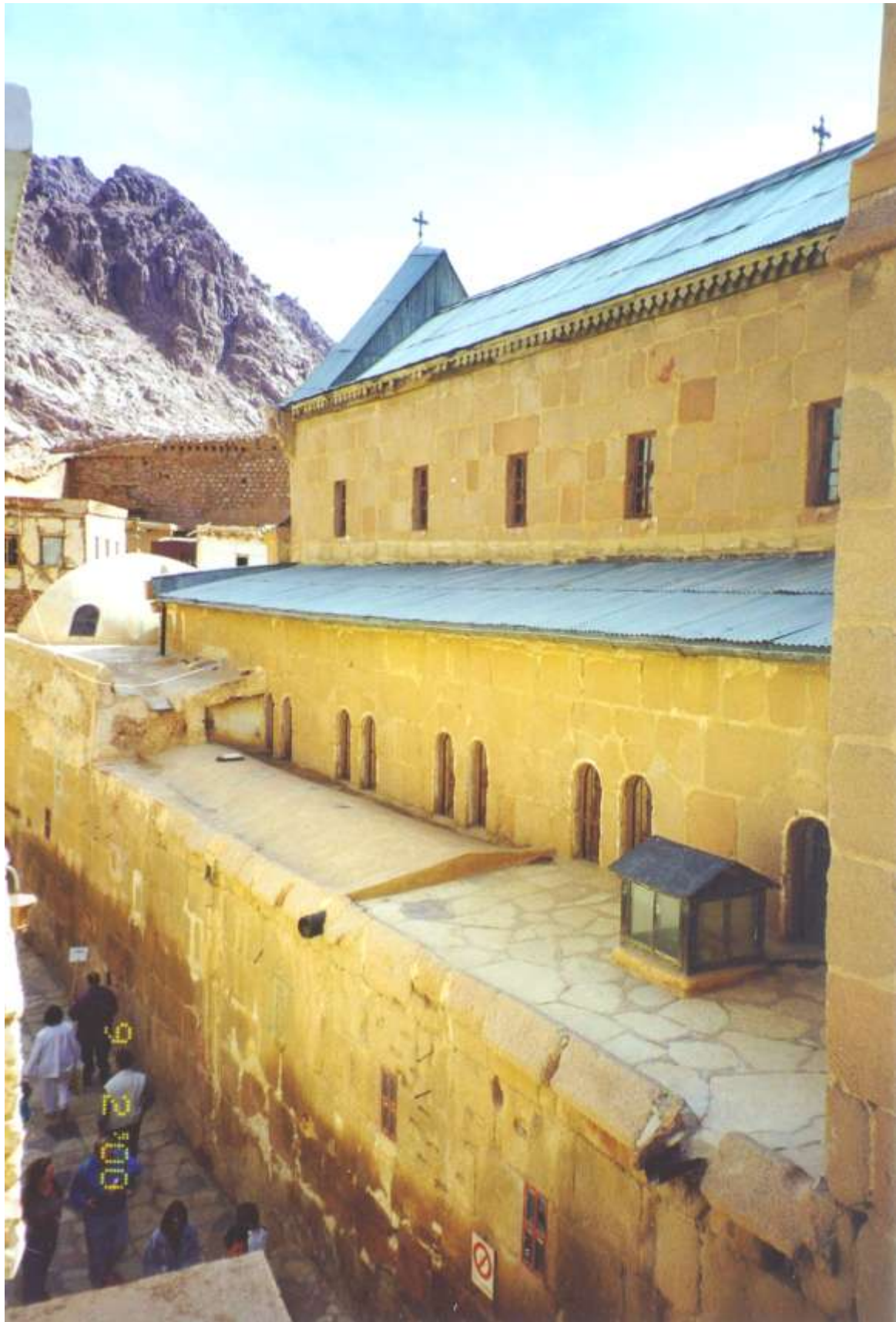
Εικ. 56. Μονή Σινά, Καθολικό. Άποψη του τρούλου του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου.

Εικ. 57-58. Μονή Σινά, Καθολικό. Λεπτομέρειες νότιας όψης του νότιου πύργου και των πλευρικών χώρων.

Εικ. 59-60. Μονή Σινά, Καθολικό. Λεπτομέρειες ανατολικής όψης ανατολικών παρεκκλησίων.

Εικ. 61. Μονή Σινά, Καθολικό. Βόρεια όψη και ανωδομή πλευρικού κλίτους.

Εικ. 62-63. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Απόψεις του κυρίως ναού και του ιερού βήματος. Forsyth-Weitzmann, *The Monastery*, 98.

Εικ.64-65. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου Το ιερό του παρεκκλησίου με την τοιχογραφία του 13^{ου} (;) αιώνα.

Εικ. 66-67. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Η πρόθεση και η αγία τράπεζα.

Εικ. 68-69. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Εσωτερικό του διαδρόμου πίσω από το νότιο άνοιγμα στον ανατολικό τοίχο του ιερού.

Εικ.70-71. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Γενικές απόψεις.

Εικ. 72-73. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Ο δυτικός τοίχος.

Εικ.74-75. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Η έδραση του θόλου στη βορειοδυτική γωνία και νοτιοανατολική γωνία του παρεκκλησίου.

Εικ.76 α-γ. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου. Βόρειος τοίχος

Εικ. 77. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Η θύρα εισόδου (6^{ος} αιώνας) στον δυτικό τοίχο από το βόρειο κλίτος του Καθολικού.

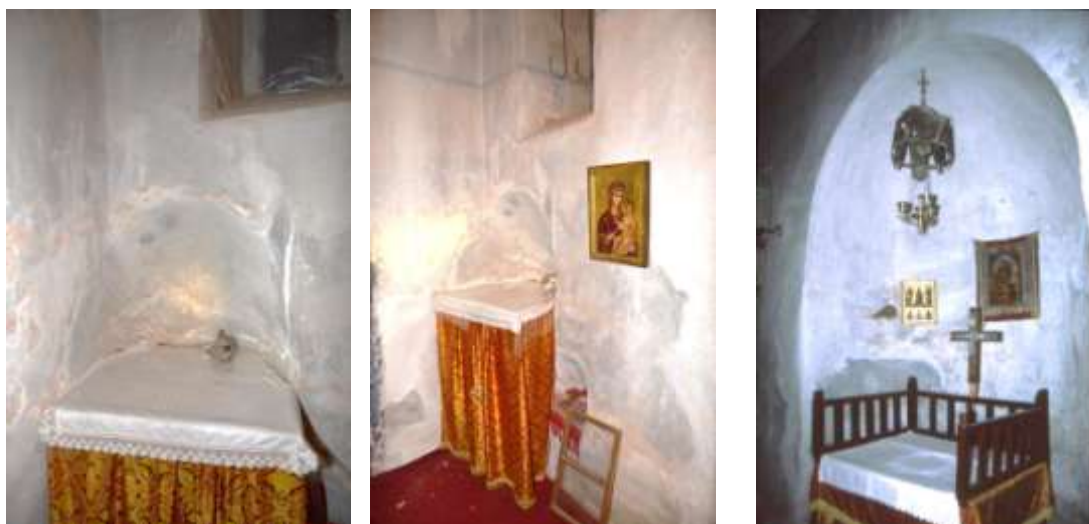
Εικ.78-79. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Η επιγραφή και το υπέρθυρο της νότιας θύρας προς το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου (1770).

Εικ. 80-81. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Η θύρα στον δυτικό τοίχο προς το ελαιοδοχείο.

Εικ. 82. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίου Ιακώβου Αδελφοθέου. Η θύρα του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου του 1770 στο βόρειο τοίχο

Εικ.83-85. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Απόψεις του εσωτερικού του ιερού προς τα βόρεια και ανατολικά.

Εικ.86-87. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Απόψεις της αγίας τράπεζας.

Εικ. 88-90 Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Απόψεις του τέμπλου.

Εικ. 91-92. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων, η επιγραφή των Αγίων Πατέρων στο νότιο τοίχο. Εικ. 10. Άποψη του εσωτερικού προς τα νοτιοδυτικά

Εικ. 93. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων, η επιγραφή των Αγίων Πατέρων στο νότιο τοίχο

10. Basilica, Chapel of the Holy Fathers, marble slab immured in S wall. Invocation to the Forty Martyrs of Sinai. Latex mold.

Εικ. 94-97. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Εκμαγείο και λεπτομέρειες της επιγραφής των Σαράντα Μαρτύρων, Ξενζενκο, *Inscriptions*, 6.

Εικ. 98-100. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Απόψεις του νότιου τοίχου και της ιουστινιάνειας θύρας προς το νότιο κλίτος.

Εικ. 101-102. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Λεπτομέρειες της έδρασης του θόλου στο δυτικό τοίχο και των παραθύρων στα βορειοανατολικά.

Εικ. 103-104. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Λεπτομέρειες της έδρασης του θόλου στο δυτικό τοίχο στη νοτιοανατολική γωνία του παρεκκλησίου.

Εικ.105-106. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Λεπτομέρειες του δαπέδου του παρεκκλησίου.

Εικ. 107-109. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Η θύρα προς το παρεκκλήσιο της Αγίας Βάτου.

Εικ. 110-112. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Πατέρων. Προσκυνητάριο Πατριάρχου Καλλινίκου του 1758.

Εικ.113. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου.

Εικ.114-115. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Η βορειοανατολική γωνία και η ανατολική πλευρά.

Εικ.116. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Το ψηφιδωτό της αψίδας.

Εικ. 117. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Το θωράκιο κάτω από την Αγία Τράπεζα.

Εικ.118-119. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Η νότια θύρα προς το παρεκκλήσιο των Αγίων Πατέρων. και η δυτική πλευρά του παρεκκλησίου.

Εικ. 120. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Το κεντρικό θέμα του ψηφιδωτού .

Εικ. 121-122. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Λεπτομέρειες από τις επιγραφές του ψηφιδωτού του 9^{ου} αιώνα (:).

Εικ. 123-124. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Λεπτομέρειες από την οροφή του παρεκκλησίου.

Εικ. 125-126. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Η επιγραφή του 1680 στο νότιο τοίχο και η επιγραφή του 1911 στο δυτικό τοίχο.

Εικ. 127 α-η. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Ανάπτυγμα της επιγραφής του 1770 στον δυτικό τοίχο

Εικ. 128. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίας Βάτου. Κεντρικό θέμα οροφής

Εικ. 129. Παρεκκλήσιο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. (Αρχείο Μονής Σινά).

Εικ. 130-131. Παρεκκλήσιο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Άποψη προς τα ανατολικά και δυτικά.

Εικ. 132-134. Παρεκκλήσιο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Απόψεις του νότιου τοίχου.

Εικ. 135-137. Παρεκκλήσιο Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Απόψεις του ανατολικού τοίχου.

Εικ.138-139. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας. Λεπτομέρειες από το άνω τμήμα του τέμπλου και τον θόλο.

Εικ.140-141. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας. Γενικές απόψεις του χώρου (αρχείο Μονής Σινά) και του τέμπλου.

Εικ.142. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας. Ο δυτικός τοίχος στη συμβολή με το βόρειο σώζει ίχνη απολαξυμένου λίθινου προβόλου.

Εικ.143. Καθολικό, παρεκκλήσιο Αγίων Ιωακείμ και Άννας. Η αγία τράπεζα.

Εικ.144-145. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίτη. Γενική άποψη προς τα ανατολικά και δυτικά (διακρίνονται τα υλικά δομής).

Εικ.146-147. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίτη. Ιερό βήμα.

Εικ.148-149. Ο βόρειος τοίχος του παρεκκλησίου διασώζει δύο λίθινους προβόλους στη γένεση του θόλου

Εικ.150-151. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίου. Η πίσω όψη του τέμπλου

Εικ.152-153. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίου. Το δάπεδο του παρεκκλησίου.

Εικ.154. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίου Συμεών Στυλίου. Η θύρα εισόδου με ίχνη στροφών στο υπέρθυρο.

Εικ. 155-156. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας. Γενική άποψη της νότιας πλευράς και άποψη του εσωτερικού προς τα νοτιοανατολικά.

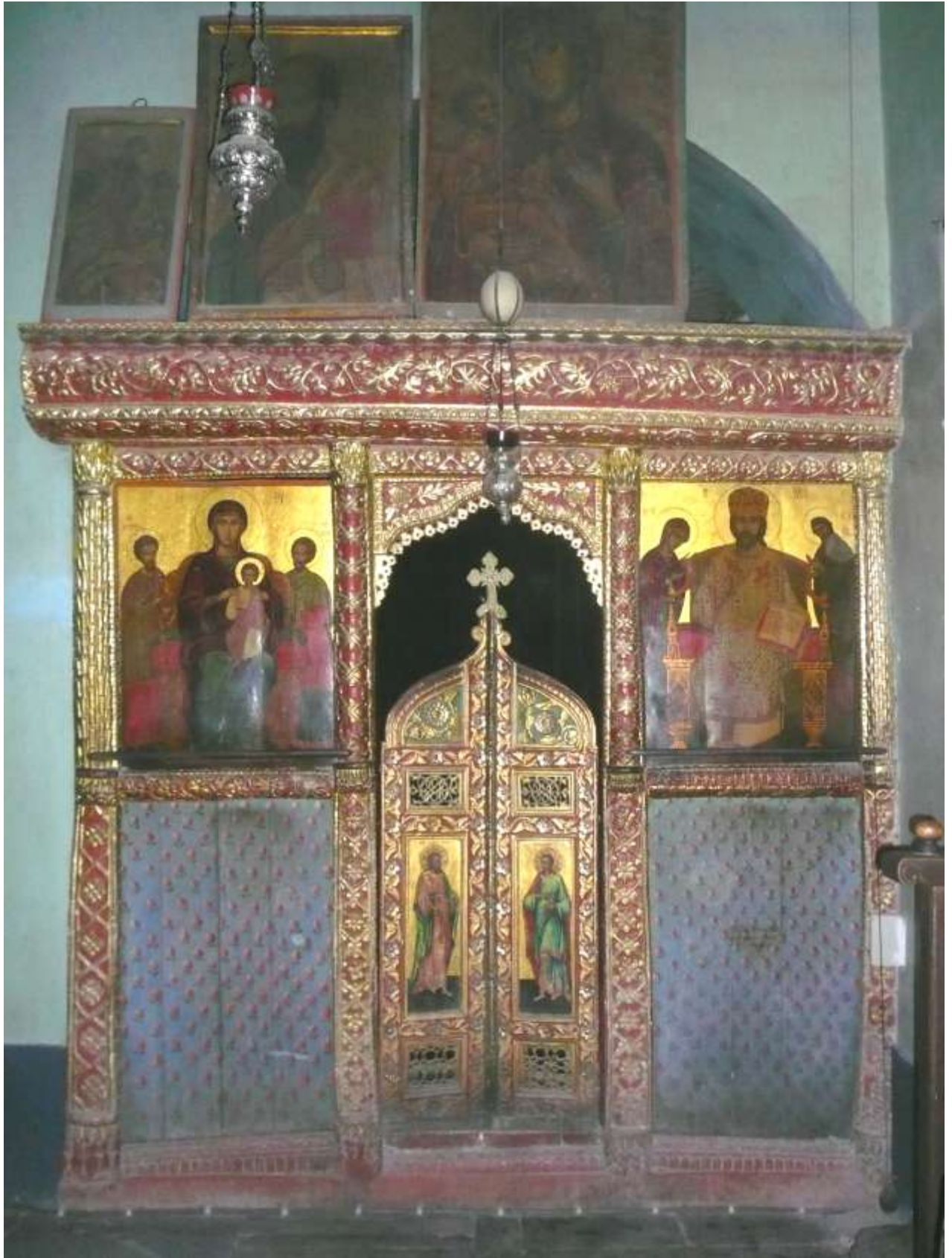
Εικ. 157-158. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας. Οι επιγραφές του τέμπλου (1729)

Εικ. 159 - 164. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίνας, Λεπτομέρειες του εσωτερικού του παρεκκλησίου.

Εικ. 165-168. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίας Μαρίας. Λεπτομέρειες του εσωτερικού του παρεκκλησίου.

Εικ.169. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων. Το τέμπλο (1732).

Εικ.170-171. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων. Η ανατολική πλευρά.

Εικ. 172-173. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων. Γενική άποψη της ξύλινης οροφής.

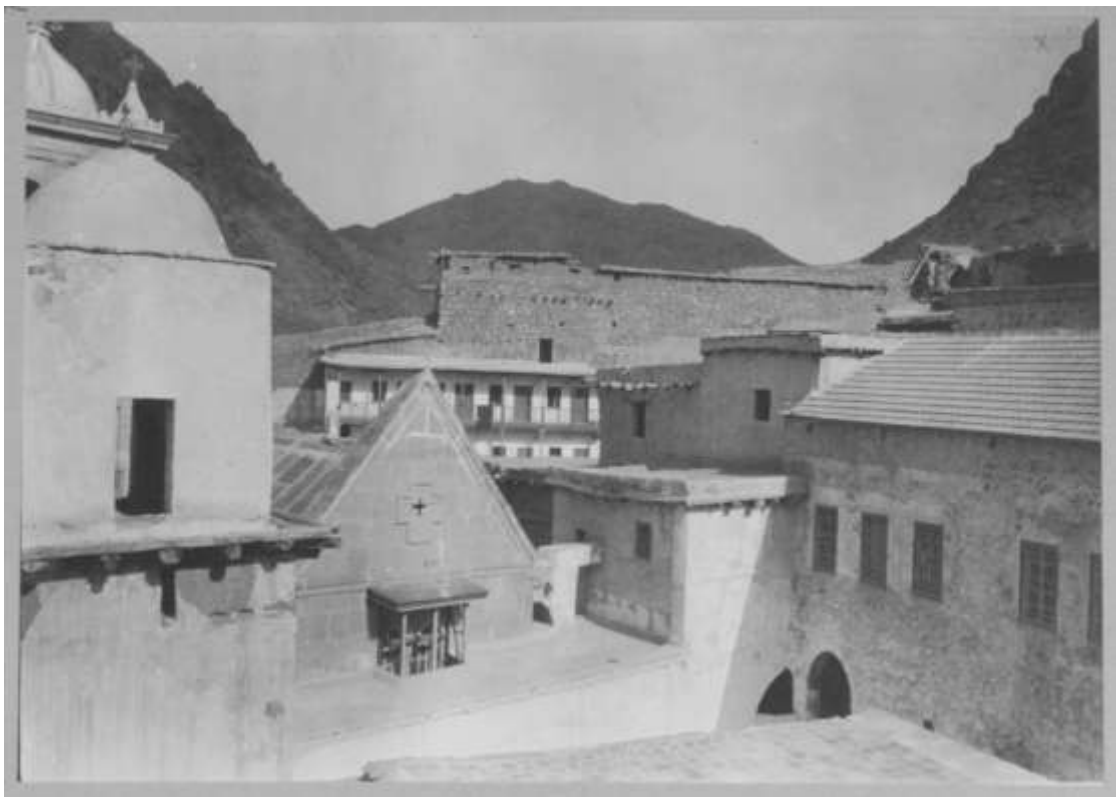
Εικ.174-175. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων. Απόψεις του δαπέδου του παρεκκλησίου.

Εικ.176-177. Καθολικό. Παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων. Η επιγραφή της κατασκευής του τέμπλου του 1732. Η επιγραφή της επιχρύσωσης του τέμπλου.

Εικ. 178. Άποψη του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στη νοτιοδυτική γωνία του Καθολικού, πάνω από το διαβατικό, κατά το 1868, (Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*).

Εικ. 179. Το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου περί το 1910, (Αρχείο Μονής Σινά)

Εικ. 180. Άποψη στο νότιο άκρο της δυτικής όψης του Καθολικού με το τόξο που έφερε το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου το 1929 (Baddeley, *Boissonas*,30).

Εικ. 181. Νοτιοδυτικό άκρο Καθολικού. Τόξο που έφερε το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου το 1929 (Baddeley, *Boissonas*,33).

Εικ. 182. Τα διατηρούμενα τμήματα του ενεπίγραφου τόξου που έφερε το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου.

Εικ.183. Μονή Σινά, νοτιοδυτική αυλή. Πάνω από το δώμα της νότιας πτέρυγας διακρίνεται η είσοδος στο παρεκκλήσιο του Νότιου τείχους, 1869. (Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*).

Εικ.184. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους. Δυτικός τοίχος. Graffiti του 1528.

Εικ. 185-186. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους. Ανατολική πλευρά και δυτική πλευρά.

Εικ. 187-188. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους. Διάκοσμος κόγχης ιερού και τοξοθυρίδα νότιας πλευράς.

Εικ.189-190. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους. Είσοδος και ερμάρια βόρειου τοίχου.

Εικ. 191-192. Παρεκκλήσιο νότιου τείχους. Ανατολικό ερμάριο βόρειου τοίχου και δάπεδο προς τα δυτικά.

Εικ. 193. Μονή Σινά. Φωτογραφία περί το 1930 αμέσως μετά την κατεδάφιση των κτισμάτων της νότιας πτέρυγας με το ανατολικό τείχος στο βάθος. Στη συμβολή ανατολικού και νότιου τείχους διακρίνονται κόγχες ιερού που ενδεχομένως σχετίζονται με επέκταση του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου στα βόρεια (Arthur Hjelt , "Helsingistä Siinaille", Helsinki, 1929).

Εικ. 194-195. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου μέσα στο νότιο τείχος. Η πρόθεση και graffiti προσκυνητών.

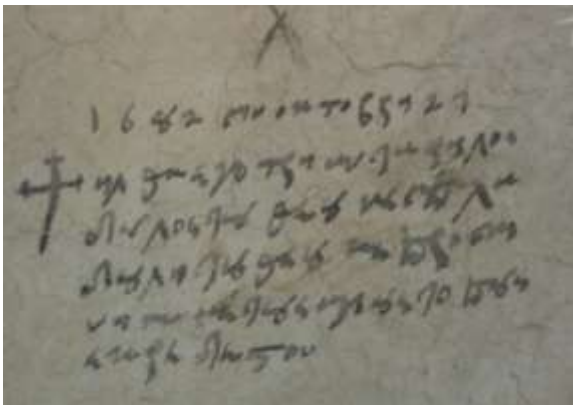
Εικ. 196-197. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου μέσα στο νότιο τείχος. Ανατολικός και δυτικός τοίχος ιερού.

Εικ. 198-200. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου, δάπεδο, δυτικό ερμάριο, νότιο παράθυρο.

Εικ. 201-204. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου. Ίχνη γραπτού διακόσμου στη ξύλινη κατασκευή κηροστάτη στον ανατολικό τοίχο.

Εικ. 205. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου. Ενθύμηση προσκυνητή του 1682.

Εικ. 206. Φορητή εικόνα με Δέηση του 13^{ου} αιώνα που βρισκόταν αρχικά εντοιχισμένη στον ανατολικό τοίχο του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου.

Εικ. 207-208. Παρεκκλήσιο Προφήτου Μωυσέως στα 1868. Νότια και βόρεια όψη (Wilson, Palmer, *Ordnance Survey*).

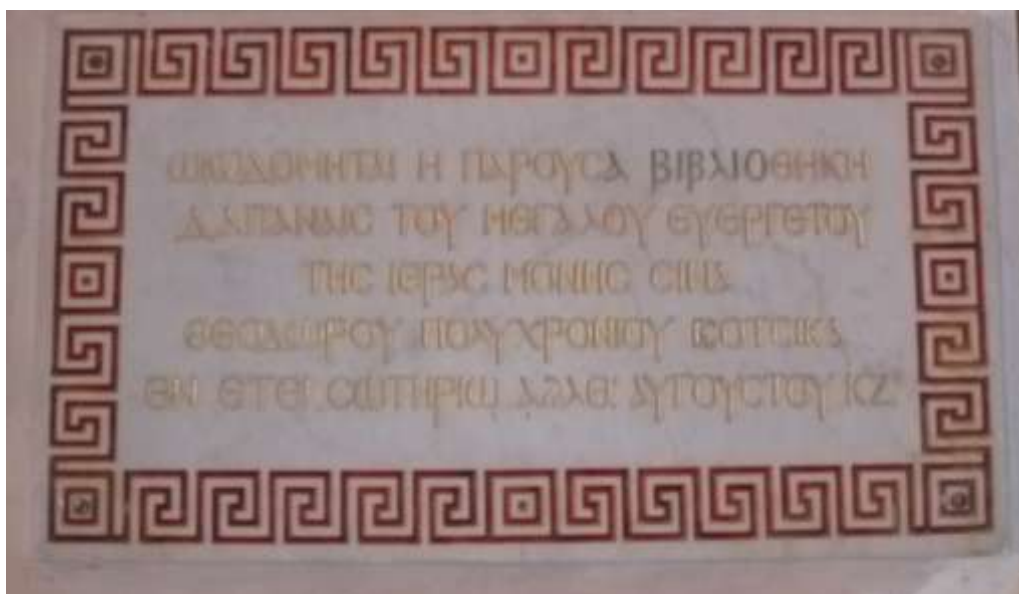
Εικ.209. Παρεκκλήσιο Μωυσή στην ανώτερη στάθμη της νότιας πτέρυγας. Νότια και ανατολική πλευρά.

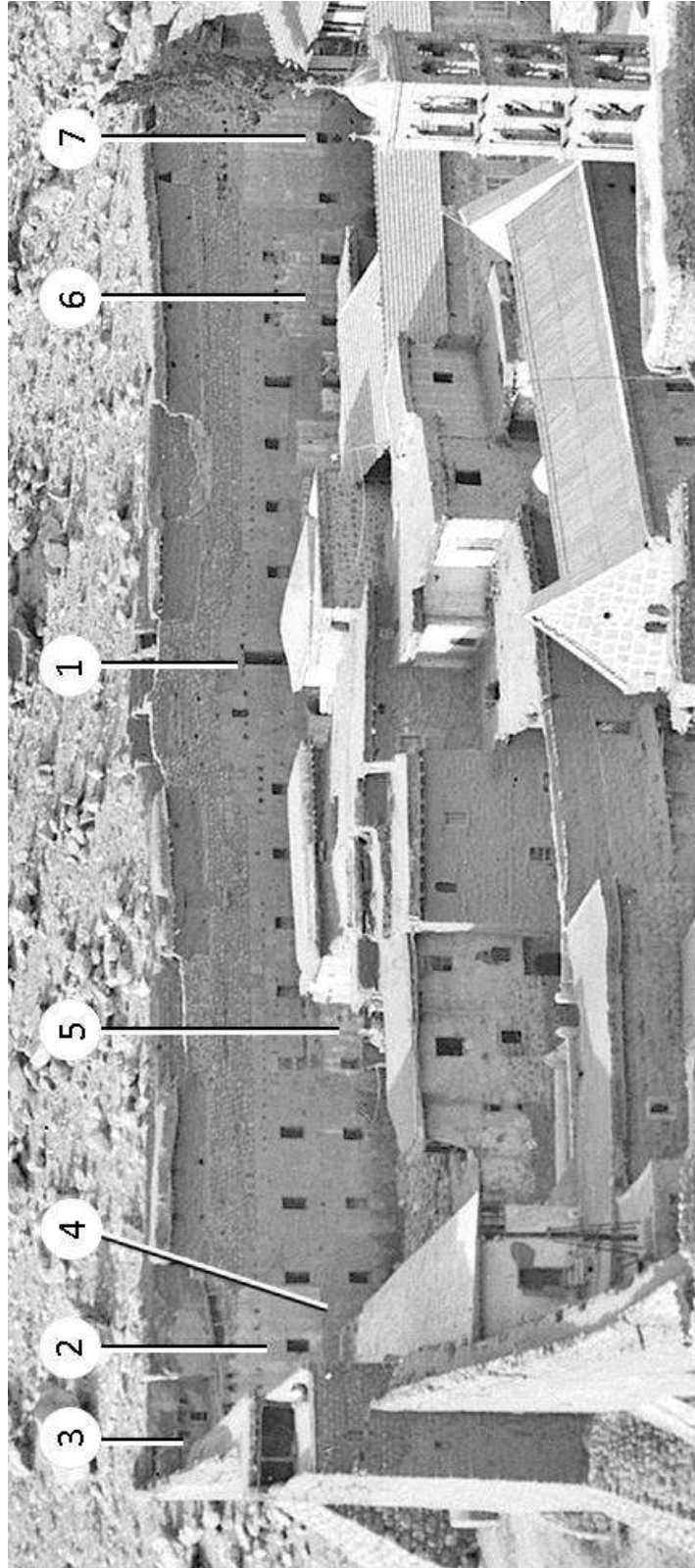
Εικ.210-212. Παρεκκλήσιο Μωυσή. Άποψη του παρεκκλησίου από το χώρο της βιβλιοθήκης, γενική άποψη του παρεκκλησίου από τον κυρίως ναό, άποψη του νεώτερου τρούλου του κυρίως ναού προς τα δυτικά.

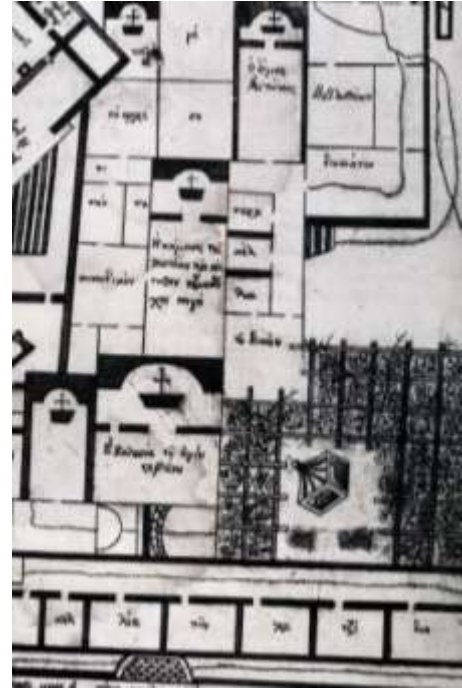
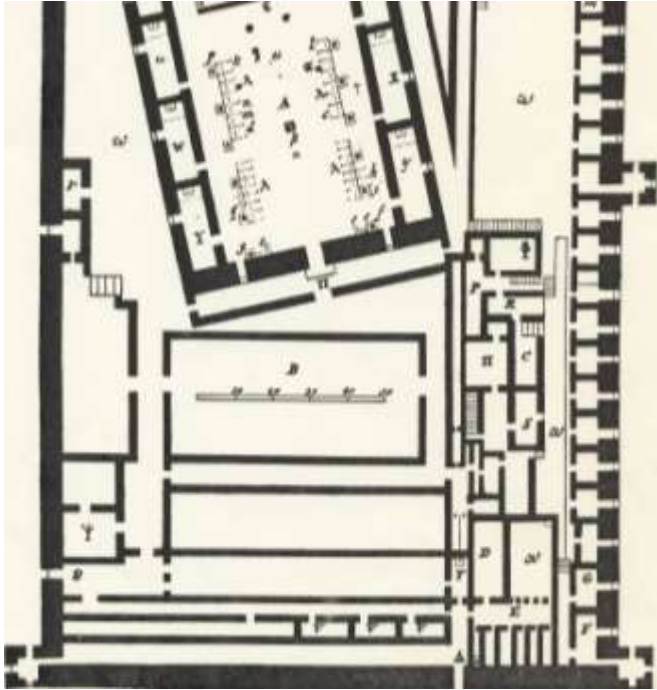
Εικ.213-215. Παρεκκλήσιο Μωυσή. Ο προφήτης Ααρών από τη σκηνή του μαρτυρίου στην κεντρική αψίδα, Η Πλατυτέρα της κεντρικής κόγχης, ο προφήτης Μωυσής από τη σκηνή του μαρτυρίου στην κεντρική αψίδα

Εικ.216. Νότια πτέρυγα_ Βιβλιοθήκη. Η κτητορική επιγραφή του 1939.

Εικ. 217. Η Μονή Σινά μετά τις κατεδαφίσεις της νότιας πτέρυγας και των παρεκκλησίων της.
1. Παρεκκλήσιο μέσα στο νότιο τείχος, 2. Άγιος Νικόλαος, 3. Προφήτης Μωυσής, 4. Άγιοι Σέργιος και Βάκχος, 5. Άγιος Δημήτριος, 6. Τρεις Ιεράρχες, 7. Αρχάγγελος Μιχαήλ
(Flickr, <https://www.flickr.com/photos/39411748@N06/sets/72157627374345306/detail/?page=59>)

Εικ. 218. Το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου σημειώνεται με D, περί το 1738 (Pococke, *Description*, 150).

Εικ. 219. Το παρεκκλήσιο του Αγίου Στεφάνου αναφέρεται ως «εκκλησία του αγίου στεφάνου» περί το 1813 (Παπαστράτου, *Εικόνες*, 357).

Εικ. 220. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Άποψη από νοτιοδυτικά.

Εικ. 221. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Η νότια όψη.

Εικ. 222. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Η οροφή και η θύρα του προτύλου.

Εικ. 223-225. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Η δυτική όψη, η είσοδος στο δυτικό άκρο της νότιας πλευράς, το εσωτερικό του παρεκκλησίου.

Εικ. 226 - 231. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Το εσωτερικό του ιερού, ο δεσποτικός θρόνος, η αγία τράπεζα, βημόθυρα.

Εικ. 232-233. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Απόψεις του τέμπλου.

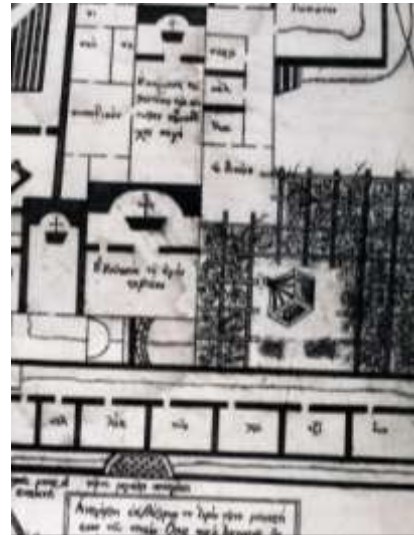
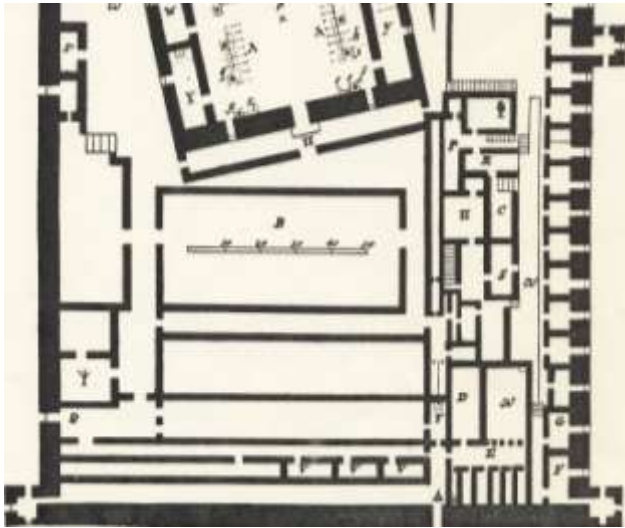
Εικ. 234-235. Παρεκκλήσιο Αγίου Στεφάνου. Απόψεις του νότιου και του δυτικού τοίχου του παρεκκλησίου.

Εικ. 236 α-γ. Τμήματα του επιστυλίου του 6^{ου} αιώνα τοιχισμένα σε θύρωμα σε χώρο βόρεια του παρεκκλησίου του Αγίου Στεφάνου.

Εικ. 237. Τμήμα του επιστυλίου που έχει δημοσιευτεί από τον Ι. Ξενόκο, *Inscriptions*, 263, επιγραφή 9.

Εικ. 238. Το παρεκκλήσιο της Αγίας Αικατερίνης των Λατίνων (Τ) και τα κελλιά (V), 1743 (Pococke, *Description*, 150).

Εικ. 239. Το παρεκκλήσιο των Λατίνων το 1813 χωρίς αφιέρωση, βόρεια του Αγίου Στεφάνου (Παπαστράτου, *Εικόνες*, 357).

Εικ. 240. Πρώιμη φωτογραφία, περί το 1850, της δυτικής πτέρυγας του ξενώνα με τμήμα του εγκάρσιου εξώστη που οδηγούσε στο παρεκκλήσιο των Λατίνων (Πηγή: Αρχείο Μονής Σινά).

Εικ.241. Λεπτομέρεια του δυτικού προσκίσματος των αρχιεπισκοπικών κελιών όπου ενδέχεται να είχε κτιστεί το παρεκκλήσιο των Λατίνων (Uspenskij, *Χριστιανική Ανατολή*, 1857).

Εικ. 242. Άποψη της περιοχής του δυτικού ξενώνα όπου διακρίνεται ο εγκάρσιος υπερυψωμένος τοίχος που συνδεόταν χαμηλότερα με το παρεκκλήσιο των Λατίνων (Uspenskij, *Χριστιανική Ανατολή*, 1857).

Εικ. 243-244. Απόψεις, περί το 1930, της εισόδου στη νότια πλευρά του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου, πριν την κατεδάφιση κτηρίου όπου είχε ενταχθεί η νεώτερη βιβλιοθήκη του Ν. Μαρθάλη του 1734 (1: www.delcampe.net, Bebadomcollections, 2. Baddeley, *Boissonas*, 41).

Εικ. 245-246. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Απόψεις από δυτικά και νοτιοδυτικά.

Εικ. 247-248. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Άποψη από νοτιοδυτικά και εκ των άνω.

Εικ.249-251. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Δυτική και νότια είσοδος, νότιο παράθυρο ιερού.

Εικ. 252. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου Άποψη του εσωτερικού προς τα ανατολικά.

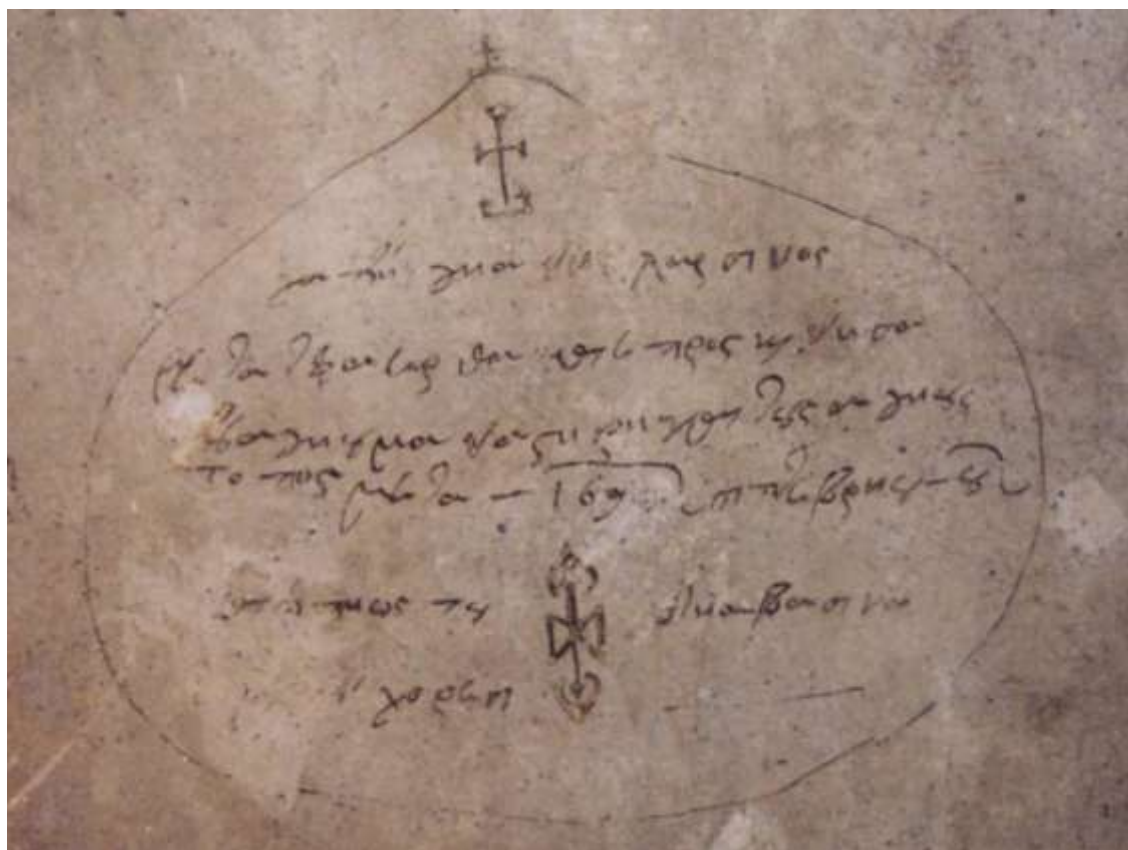
Εικ. 253-254. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Άποψη του εσωτερικού του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου προς τα νοτιοανατολικά και βορειοανατολικά

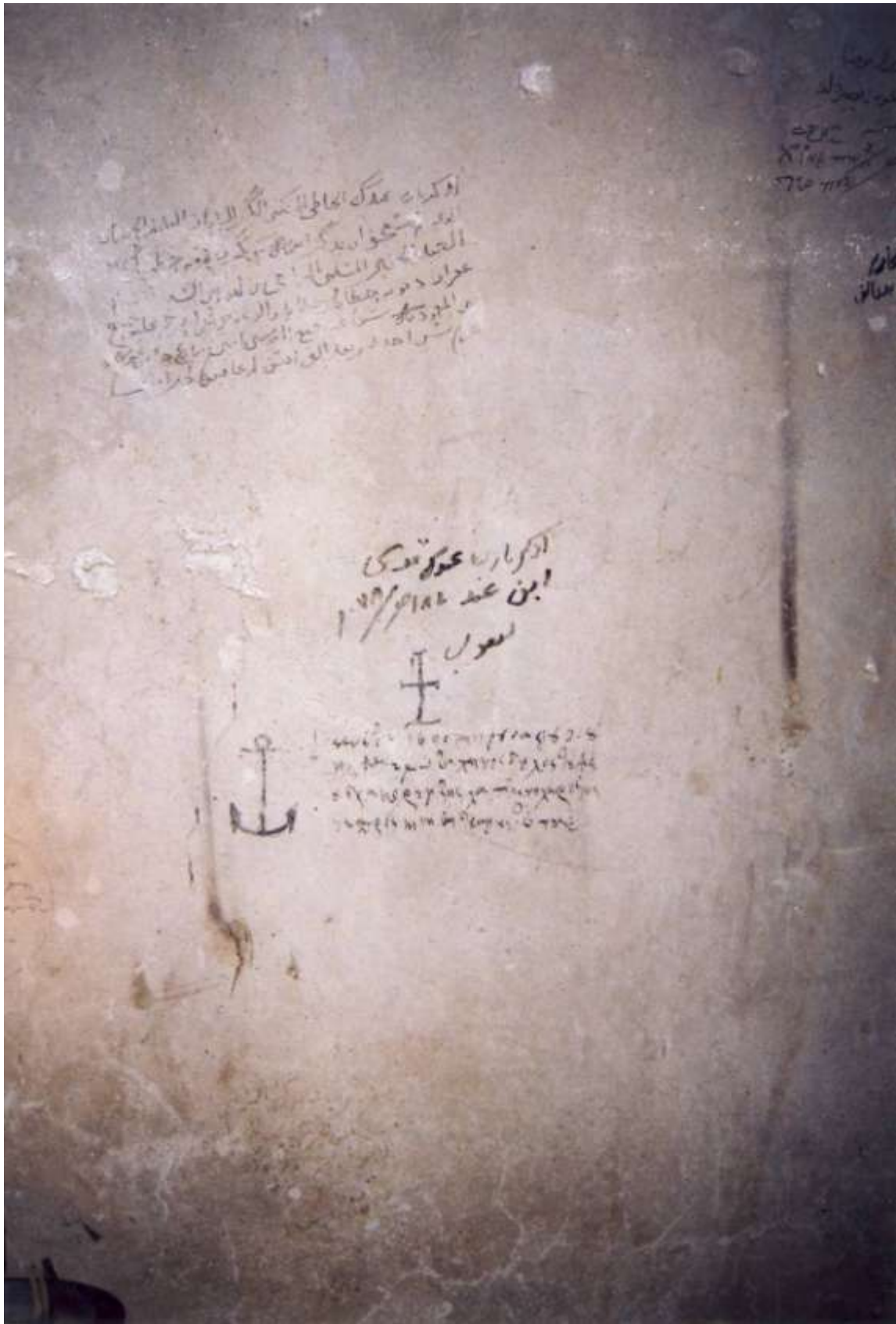
Εικ. 255-256. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Άποψη του εσωτερικού προς τα δυτικά και λεπτομέρεια ερμαρίου του βόρειου τοίχου.

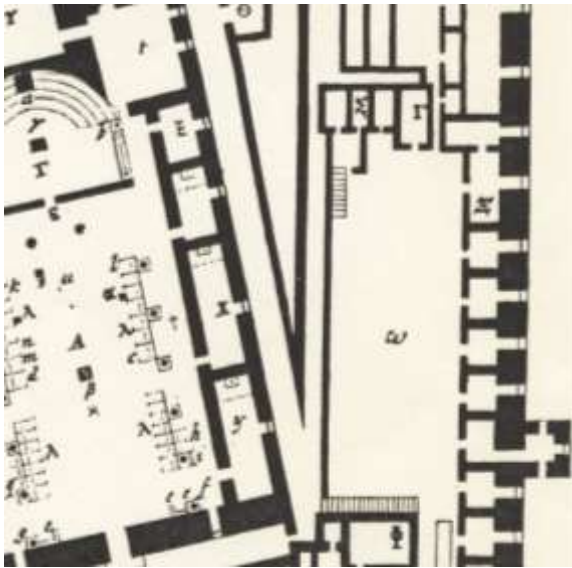
Εικ.257-258. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Άποψη του φεγγίτη πάνω από τη δυτική είσοδο και κατώφλι της δυτικής θύρας.

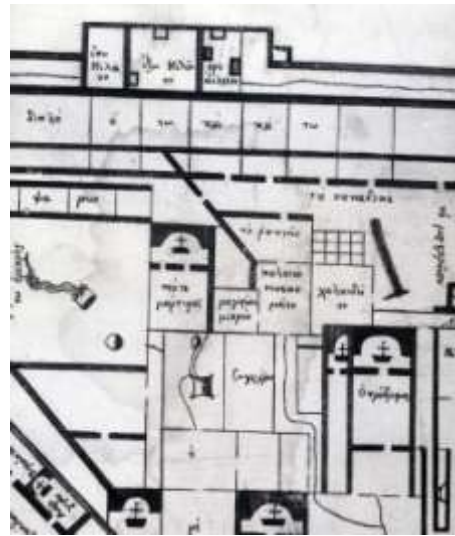
Εικ.259. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Χάραγμα του 1690.

Εικ.260. Παρεκκλήσιο Αγίου Αντωνίου. Χάραγμα του 1690.

Εικ. 261. Το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου σημειώνεται με Γ στην κάτοψη του 1743, Roscoe, *Description*, 150.

Εικ. 262. Το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου σημειώνεται στην κάτοψη του Γενναδίου του 1813 (Παπαστράτου, *Εικόνες*, 336, 390).

Εικ. 263. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου από νοτιοδυτικά

Εικ. 264-266. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Η δυτική όψη.

Εικ. 267-268. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Το εσωτερικό του παρεκκλησίου προς τα ανατολικά και δυτικά.

Εικ. 269-270. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Λεπτομέρειες τέμπλου

Εικ. 271-273. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Ιερό βήμα.

Εικ. 274-275. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Η νότια όψη του παρεκκλησίου στο ιερό και στον κυρίως ναό.

Εικ. 276-277. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Η βόρεια και η νότια εσωτερική πλευρά του παρεκκλησίου.

Εικ. 278-279. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Ερμάριο της βόρειας και νότιας πλευράς.

Εικ. 280. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Το δάπεδο του παρεκκλησίου.

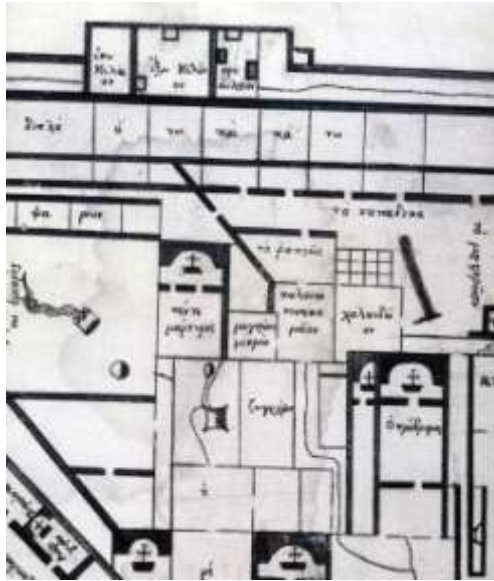
Εικ. 281-282. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Εσωτερική όψη της δυτικής θύρας και δεσποτικός θρόνος

Εικ. 283. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος. Επιγραφή «Λαυρεντίου».

Εικ. 284. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος. Επίγραμμα πατριάρχη Μελέτιου Πηγά, 1590

Εικ.285. Το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων σημειώνεται χωρίς όνομα στην κάτοψη του ιεροδιακόνου Γενναδίου του 1813, κάτω από το παρεκκλήσιο του Προδρόμου (Παπαστράτου, *Εικόνες*, 356-7).

Εικ.286. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Λεπτομέρεια κτητορικής επιγραφής του 1761.

Εικ.287. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Γενική άποψη προς τα ανατολικά.

Εικ. 288. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Λεπτομέρεια ανατολικού τοίχου ιερού.

Εικ.289. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Γενική άποψη προς τα δυτικά.

Εικ. 290-291. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Λεπτομέρεια δαπέδου ιερού και λεπτομέρεια παραθύρου βόρειας πλευράς κυρίως ναού.

Εικ. 292-293. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Λεπτομέρεια μικρού μαρμάρινου πολυέλαιου και λεπτομέρεια δαπέδου κυρίως ναού.

Εικ.294. Προθάλαμος-νάρθηκας παρεκκλησίου Αγίων Αποστόλων. Άποψη προς τα βόρεια.
Εικ.295. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Λεπτομέρεια θύρας εισόδου.

Εικ.296. Προθάλαμος-νάρθηκας παρεκκλησίου Αγίων Αποστόλων. Άποψη προς τα νότια.

Εικ.297. Αίθριο Ζωγράφου. Διακρίνεται δεξιά η βόρεια πλευρά του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων.

Εικ.298. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Βόρεια πλευρά μέσα από το «αίθριο του Ζωγράφου».

Εικ.299. Αίθριο Ζωγράφου. Λεπτομέρεια χαραγματος ,αφλε' (=1535) στο άνω ξύλινο πλαίσιο της θύρας του κελιού του αιθρίου.

Εικ.300. Το εσωτερικό του κελιού στο «αίθριο του Ζωγράφου».

Εικ. 301. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων, βόρεια όψη. Απεικόνιση σε Usrenskej, *Χριστιανική Ανατολή*, 1857.

Εικ. 302-303. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων, απόψεις από βόρεια και βορειοανατολικά.

Εικ. 304-305. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων, απόψεις από βόρεια και βορειοδυτικά.

Εικ. 306-308. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων. Λεπτομέρειες της θύρας της δυτικής εισόδου

Εικ. 309. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων. Γενική άποψη του εσωτερικού.

Εικ. 310-312. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων. Δυτική πλευρά και είσοδος, βόρειος φεγγίτης.

Εικ. 313-315. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων. Λεπτομέρειες του βόρειου, του ανατολικού και του νότιου τοίχου του ιερού.

Εικ. 316-317. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων. Λεπτομέρειες τέμπλου.

Εικ. 318. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων. Κτητορική επιγραφή τέμπλου του 1757 του μοναχού Φιλόθεου, γραμμένη σε χαρτί το οποίο έχει κολληθεί στο μεσαίο επιστύλιο του τέμπλου

Εικ. 319. Παρεκκλήσιο Αγίων Πέντε Μαρτύρων. Άγιοι Πέντε Μάρτυρες γραπτή επιγραφή στο τέμπλο πάνω από την ωραία πύλη

Εικ. 320. Άγιοι Πέντε Μάρτυρες. Επιγραφή που μνημονεύει τον Αρχιεπίσκοπο Σινά Νικηφόρο, λαξευμένη σε ξύλο χρησιμοποιημένη ως ταμπλάς του τέμπλου.

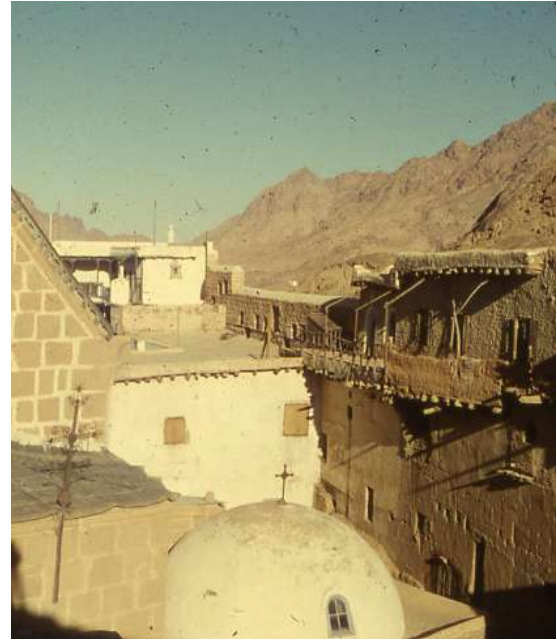
Εικ. 321. Παρεκκλήσιο Αγίων Δέκα Μαρτύρων. Άποψη της βόρειας όψης με την είσοδο στο δυτικό άκρο και του εσωτερικού.

Εικ. 322-324. Παρεκκλήσιο Αγίων Δέκα Μαρτύρων. Άποψη του ανατολικού τοίχου του ιερού βήματος, του δυτικού και του βόρειου τοίχου.

Εικ. 325-327. Παρεκκλήσιο Αγίων Δέκα Μαρτύρων. Άποψη του δεσποτικού θρόνου, της εικόνας με την αφιέρωση του παρεκκλησίου και της οροφής στο δυτικό βοηθητικό χώρο.

Εικ. 328-331. Το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου πριν την πυρκαγιά του 1971: Λεπτομέρειες από Forsyth-Weitzmann, *Monastery*, Πιν. XXXIX, από ανέκδοτη φωτογραφία περί το 1960 του Ε. Hawkins (Αρχείο Μονής Σινά) και από Αρχείο Μονής Σινά.

Εικ.332-333. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου, μετά την πυρκαγιά του 1971 από Δημακόπουλος, Έρευνες, πιν.110 και από Αρχείο ΔΑΒΜΜ, ΥΠΠΟ.

Εικ.334. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου. Η βόρεια εσωτερική όψη μετά την πυρκαγιά του 1971. Αρχείο ΔΑΒΜΜ, ΥΠΠΟ.

Εικ. 335. Άποψη της εξωτερικής πλευράς του πύργου του Αγίου Γεωργίου με το παρεκκλήσιο στην ανώτερη του στάθμη.

Εικ.336-337. Άποψη της εξωτερικής δυτικής πλευράς του πύργου του Αγίου Γεωργίου με το ομώνυμο παρεκκλήσιο στην ανώτερη του στάθμη και την επιγραφή της ανακαίνισης του πύργου του έτους 1801.

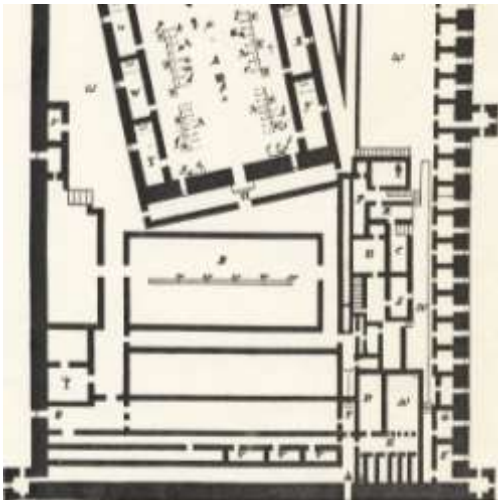
Εικ. 338. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου. Άποψη της νότιας όψης.

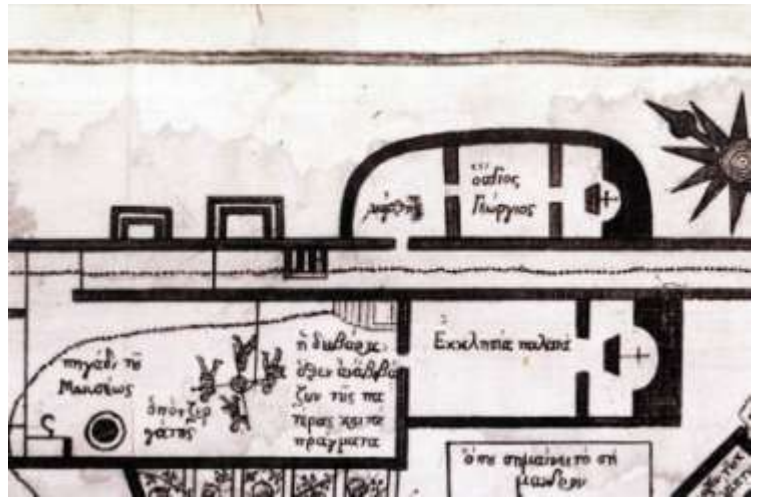
Εικ. 339-340. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου. Άποψη του εσωτερικού και του νάρθηκα.

Εικ. 341-342. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου. Λεπτομέρεια των κατά χώραν τμημάτων της πρόθεσης και της κόγχης του ιερού.

Εικ. 343. Το παρεκκλήσιο των «Αγίων Πέτρου & Παύλου» (Ψ) στη βόρεια πλευρά (Rococke, Description, 150).

Εικ. 344. Το παρεκκλήσιο των Αγίων Αποστόλων («εκκλησία παλαιά») στο βόρειο τείχος στην κάτωψη του Γενναδίου του 1813 (Παπαστράτου, Εικόνες, 357).

Εικ. 345. Άποψη της σκάλας ανόδου από την αυλή βόρεια του Καθολικού προς το δώμα του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων στο βόρειο τείχος. Wilson, *Picturesque Palestine*.

Εικ. 346. Πρώιμη φωτογραφία του 1851-52 του L. Hunt. (Perez, *Photography*, Fig. 189). Δεξιά η περιοχή του παρεκκλησίου των Αγίων Αποστόλων.

Εικ. 347-348. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Άποψη του διατηρούμενου χώρου στο βόρειο τείχος όπως διατηρείται σήμερα μέσα στο βόρειο τείχος και λεπτομέρεια ανητημένης γραπτής επιγραφής του μοναχού Ααρών του 1934.

Εικ. 349-350. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Άποψη του κόγχης προς τα δυτικά και ανατολικά.

Εικ. 351-352. Παρεκκλήσιο Αγίων Αποστόλων. Οι τοιχογραφίες της κόγχης.

Εικ. 353. Το παρεκκλήσιο των Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου 1857 (Uspenskij, Χριστιανική Ανατολή).

Εικ.354. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου, άποψη της ανατολικής όψης.

Εικ.355. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου, άποψη της δυτικής εισόδου, του ημιυπαίθριου εξωνάρθηκα και τμήματος του εξωτερικού βόρειου τείχους.

Εικ. 356. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου, γενική άποψη κυρίως ναού, τέμπλου και δαπέδου.

Εικ. 357. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου, άποψη ιερού βήματος.

Εικ.358. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου, γενική άποψη κυρίως ναού προς τα δυτικά.

Εικ. 359-360. Παρεκκλήσιο Αγίων Ιακώβου και Ιωάννου του Θεολόγου. Επιγραφή του 1937 στο γραπτό διάκοσμο του βόρειου τοίχου και απόληξη βημοθύρου του 1778 με υπογραφή Ιω. Κορνάρου του Κρητός.

Εικ. 361-362. Παρεκκλήσιο Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, επιγραφή-χάραγμα Μωυσή, 1840, λιθανάγλυφο στον εξωνάρθηκα με αραβική επιγραφή του 1840.

Εικ. 363 α-β. Το υπέρθυρο του παρεκκλησίου του Αγίου Θεοδώρου (;) σήμερα τοιχισμένο στη δυτική θύρα της τράπεζας της Μονής Σινά. (I. Ševčenko, *Inscriptions*, 263, επιγραφή 8)

Εικ.364. Η αψίδα στην ανατολική πλευρά της τράπεζας της Μονής.

Εικ. 365. Η Τράπεζα της Μονής, πριν το 1977, όταν διέσωζε κινοστήρικτη μαρμάρινη τράπεζα του 6^{ου} αιώνα σε δεύτερη χρήση σε επαφή με την ανατολική πλευρά της.

Εικ. 366-369. Κοιμητηριακό Παρεκκλήσιο Παναγίας. Απόψεις ερειπίων ανατολικού τοίχου παρεκκλησίου Παναγίας και γενική άποψη χώρου ταφών.

Εικ. 370-371. Κοιμητηριακό Παρεκκλήσιο Παναγίας, τοιχογραφίες αψίδων ιερού.

Εικ. 372-374. Το οστεοφυλάκιο κάτω από το παρεκκλήσιο του Αγίου Τρύφωνα.

Εικ. 375-376. Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα. Γενικές απόψεις.

Εικ. 377-379. Παρεκκλήσιο Αγίου Τρύφωνα. Απόψεις του ιερού βήματος .

Εικ. 380-381. Κοιμητηριακός ναός Αγίου Τρύφωνα. Απόψεις από νοτιοδυτικά και βορειοδυτικά.

Εικ. 382-384. Κοιμητηριακός ναός Αγίου Τρύφωνα. Απόψεις ανατολικής και βόρειας όψης.

Εικ. 385. Κοιμητηριακός ναός Αγίου Τρύφωνα. Λεπτομέρεια επιγραφής του 1888.

Εικ. 387. Μονή Σινά. Ανατολική όψη τζαμιού με πλίνθινη οδοντωτή ταινία στο γείσο (Forsyth, The church and fortress, Πίν. XV).

Εικ. 388. Μονή Σινά. Περιοχή Μύλων.

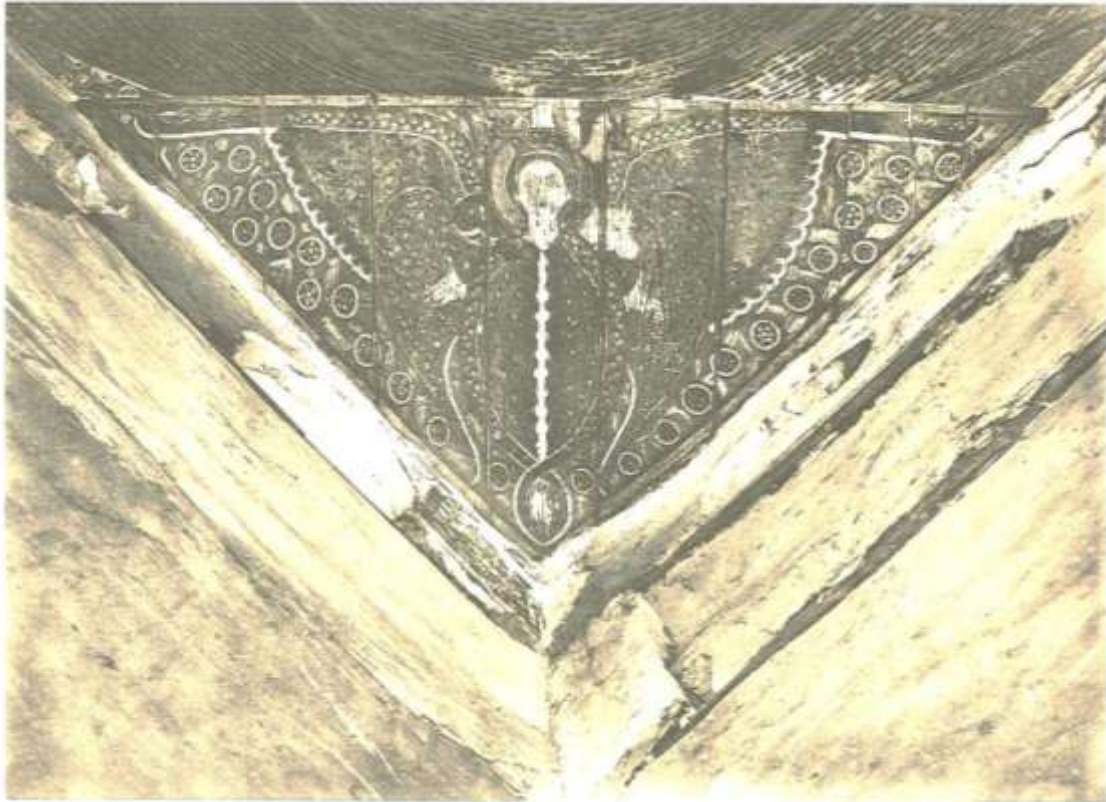
Εικ. 389. Μονή Σινά. Περιοχή Μέσης (κεντρικός πυρήνας) βόρεια όψη πάνω από διαβατικό.

Εικ. 390. Μιλάνο, Άγιος Αμβρόσιος, νότιο παρεκκλήσιο, 4^{ος} αι.

Εικ. 391. Έρημος Νιτρίας, (Wadi el Natrum), Μονή των Συρίων (Deir al Syrian), 6^{ος}- 8^{ος} αι. (;), δυτικός θόλος.

Εικ. 392. Κοιλάδα Νιτρίας, Deir Abu Makar. Λεπτομέρεια μετάβασης από το τετράγωνο σε οκτάγωνο για την κατασκευή τρούλου. (White, *Wadi Natrum*, pl. XXIV,(24),A)